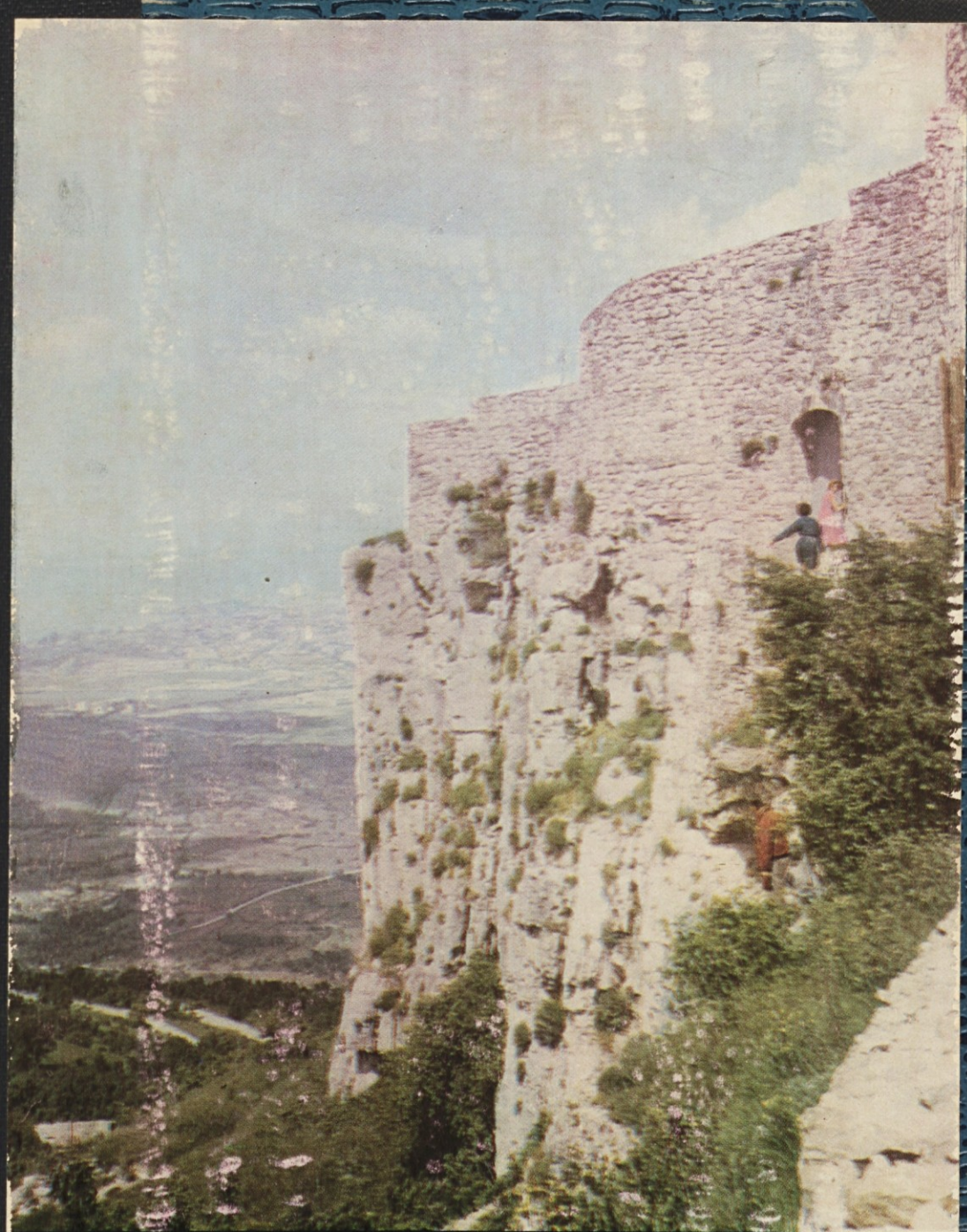
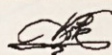

JADRANSKI KOLEDAR 1962

LJUDSKA KNJIŽNICA
V TRSTU

Trst K

JADRANSKI kol
1962

323 . 15 (45=863) (059)

019770336

MRPONA IN ŠTUD.
KNJIZNICA TRST

COBISS

IZDALO ZALOŽNIŠTVO TRŽAŠKEGA TISKA
POD POKROVITELJSTVOM SLOVENSKE
GOSPODARSKO - KULTURNE ZVEZE V TRSTU
TISKALA TISKARNA „GRAPHIS“ V TRSTU
UREDITEV IN OPREMA JOŽE KOREN

LJUDSKA KNJIŽNICA
v TRSTU

J 1962
Jadranski
koledar

S KNJIGAMI PREŠERNOVE KNJIŽNICE

D 28.377/336

LETO 1962

Leto 1962 je navadno leto, ki se prične s ponedeljkom in konča s ponedeljkom. Ima 365 dni.

LETNI ČASI

Pomlad se prične 21. III. ob 3,30 min (spomladansko enakonočje).

Poletje se prične 21. VI. ob 22,24 min (dan je najdaljši).

Jesen se prične 23. IX. ob 13,35 min (jesensko enakonočje).

Zima se prične 22. XII. ob 9,15 min (noč je najdaljša).

MRKI SONCA IN LUNE

V letu 1962 bosta dva sončna mrka, luninega mrka ne bo.

1. Popolni sončni mrk 4.—5. II., pri nas neviden. Mrk bodo opazovali ob jugovzhodni obali Azije, v Avstraliji, centralnem delu Tihega oceana in zahodni obali Severne Amerike.

2. Obročasti sončni mrk 31. VII., pri nas neviden. Mrk bodo opazovali v Južni Ameriki, centralnem delu Atlantskega oceana, jugozahodni Evropi, Afriki, deloma v Sredozemlju, Arabskem polotoku, zahodnem delu Indijskega oceana.

L U N I N E M E N E

JANUAR

6. ob 13,36 mlaj
13. ob 6,02 prvi krajec
20. ob 19,17 polna luna
29. ob 0,37 zad. krajec

MAREC

6. ob 11,31 mlaj
13. ob 5,39 prvi krajec
21. ob 8,56 polna luna
29. ob 5,11 zad. krajec

MAJ

4. ob 5,25 mlaj
11. ob 13,45 prvi krajec
19. ob 15,32 polna luna
26. ob 20,06 zad. krajec

JULIJ

2. ob 0,53 mlaj
10. ob 0,40 prvi krajec
17. ob 12,41 polna luna
24. ob 5,19 zad. krajec
31. ob 13,24 mlaj

SEPTEMBER

7. ob 7,45 prvi krajec
14. ob 5,12 polna luna
20. ob 20,36 zad. krajec
28. ob 20,40 mlaj

NOVEMBER

5. ob 8,15 prvi krajec
11. ob 23,04 polna luna
19. ob 3,10 zad. krajec
27. ob 7,30 mlaj

FEBRUAR

5. ob 1,10 mlaj
11. ob 16,43 prvi krajec
19. ob 14,18 polna luna
27. ob 16,50 zad. krajec

APRIL

4. ob 20,45 mlaj
11. ob 20,51 prvi krajec
20. ob 1,34 polna luna
27. ob 14,00 zad. krajec

JUNIJ

2. ob 14,27 mlaj
10. ob 7,22 prvi krajec
18. ob 3,03 polna luna
25. ob 0,43 zad. krajec

AVGUST

8. ob 16,55 prvi krajec
15. ob 21,10 polna luna
22. ob 11,27 zad. krajec
30. ob 4,09 mlaj

OKTOBER

6. ob 20,55 prvi krajec
13. ob 13,33 polna luna
20. ob 9,48 zad. krajec
28. ob 14,05 mlaj

DECEMBER

4. ob 17,48 prvi krajec
11. ob 10,28 polna luna
18. ob 23,43 zad. krajec
26. ob 23,59 mlaj

☾ mlaj
☾ prvi krajec

☾ polna luna (ščip)
☾ zadnji krajec

- 1 P NOVO LETO, ŽIVANA
- 2 T Makarij, Miljeva
- 3 S Genovefa, Rodana
- 4 Č Angela, Belka
- 5 P Simeon, Grozdana
- 6 S TRIJE KRALJI, MOJMIR
- 7 N ZDRAVKO, LUCIJAN

- 8 P Maks, Severin
- 9 T Julijan, Lija
- 10 S Gregor, Pavel
- 11 Č Pavlin, Božidar
- 12 P Tatjana, Ernest
- 13 S Veronika, Vera
- 14 N SREČKO, FELIKS

- 15 P Pavel, Veljko
- 16 T Tomislav, Oton
- 17 S Anton, Zvonimir
- 18 Č Vera, Sv. Petra stol
- 19 P Marij, Mara
- 20 S Fabijan, Živojin
- 21 N NEŽA, JANJA

- 22 P Viktor, Vincencij
- 23 T Rajko, Rajmund
- 24 S Felicijan, Miloslava
- 25 Č Pavel, Trpimir
- 26 P Pavla, Polikarp
- 27 S Janez, Sava
- 28 N PETER, TILEN

- 29 P Franc, Radomir
- 30 T Martina, Darinka
- 31 S Vanja, Marcela

1. 1881 — Začel izhajati »Ljubljanski zvon«. 3. 1942 — Padli v Begunjah prvi talci. 4. 1797 — Začnejo izhajati »Ljubljanske Novice«. 9. 1905 — Začetek prve revolucije v Rusiji. 9. 1856 — Rojen pesnik Anton Aškerc. 16. 1888 — Umrl v Celovcu koroški narodni buditelj A. Einspieler. 21. 1924 — Umrl voditelj oktobrske revolucije Vladimir Iljič Lenin. 21. 1921 — Ustanovljena KP Italije. 23. 1878 — Rojen slovenski pesnik Oton Župančič. 25. 1943 — Uničena nemška armada pred Stalingradom. 25. 1863 — Rojen pesnik in buditelj Beneške Slovenije Ivan Trinko. 30. 1946 — Ustavodajna skupščina sprejme Ustavo FLRJ.

- 1 Č Ignac, Igor
- 2 P Svečnica, Marija
- 3 S Blaž, Blaženka
- 4 N BOJANA, ANDREJ

-
- 5 P Agata, Anda
 - 6 T Dora, Dorislava
 - 7 S Ksenija, Neda
 - 8 Č Janez, Vanek
 - 9 P Polona, Apolonija
 - 10 S Dušan, Dušanka
 - 11 N RADO, ZVEZDANA

-
- 12 P Damijan, Cvetka
 - 13 T Katarina, Katja
 - 14 S Valentin, Tinca
 - 15 Č Jordan, Faustin
 - 16 P Danilo, Ljubo
 - 17 S Silvin, Daromir
 - 18 N DRAGOSLAVA

-
- 19 P Miro, Rado
 - 20 T Leon, Levka
 - 21 S Irena, Marcel
 - 22 Č Marjeta, Peter
 - 23 P Marta, Bogdan
 - 24 S Matija, Matko
 - 25 N SAŠA, ZMAGO

-
- 26 P Andrej, Porfirij
 - 27 T Gabrijel, Baldomir
 - 28 S Roman, Manda

4. 1961 — Fašistični napad na Kulturni dom v Trstu. 7. 1809 — Rojen Matija Majar — Ziljski, koroški narodni buditelj. 8. 1849 — Umrl v Kranju največji slovenski pesnik dr. France Prešeren. 10. 1947 — Jugoslovanska delegacija v Parizu podpisala pod pritiskom in s pridržki mirovno pogodbo. 15. 1573 — Kronanje Matije Gubca v Zagrebu. 16. 1871 — Umrl raziskovalec Janez Klančnik, prvi Evropejec, ki se mu je posrečilo priti v osrčje Srednjega Konga. 18. 1950 — Umrl koroški pisatelj Prežihov Voranc — Lovro Kuhar. 19. 1944 — Prvo zasedanje SNOS v Črnomlju. 23. 1918 — Ustanovitev Rdeče armade.

MAREC

- 1 Č Zorko, Albin
- 2 P Janja
- 3 S Milena, Kunigunda
- 4 N KAZIMIR, MISLAV

- 5 P Bogo, Friderik
- 6 T Pust, Danica, Breda
- 7 S Pepelnica, Tomaž
- 8 Č Janez, Ivica
- 9 P Frančiška, Bojka
- 10 S 40 muč., Stana
- 11 N KRIŠTOF, HERAKLIJ

- 12 P Gregor, Budin
- 13 T Kristina, Zinka
- 14 S Matilda, Nevenka
- 15 Č Klemen, Truda
- 16 P Julijan, Hilarij
- 17 S Jerica, Jedert
- 18 N EDVARD, SLAVOLJUB

- 19 P JOŽEF, RASTKO
- 20 T Igor, Feliks
- 21 S Bilka, Vesna
- 22 Č Vasilij, Lada
- 23 P Slava, Zmagoslav
- 24 S Simon, Gabrijel
- 25 N OZN. M. D., MINKA

- 26 P Maksim
- 27 T Rupert
- 28 S Janez
- 29 Č Ciril
- 30 P Branimir
- 31 S Benjamin, Modest

4. 1844 — Rojen pisatelj Josip Jurčič. 6. 1836 — Rojen pisatelj in pesnik Josip Stritar. 8. Praznik žena, ki se praznuje od 1. 1910 dalje. 14. 1883 — Umrli utemeljitelj znanstvenega socializma Karl Marx. 18. 1414 — Zadnje ustoličenje koroškega vojvode na Gosposvetskem polju. 18. 1904 — Rojen pesnik Srečko Kosovel. 18. 1871 — Začetek Pariške komune. 20. 1942 — V Sloveniji ustanovljene grupe partizanskih odredov. 21. 1945 — Junaška smrt skupine partizanov v lonjerskem bunkerju. 23. 1906 — V Trstu ustanovljen Socialistični krožek. 27. 1941 — Protest ljudskih množic proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu. 28. 1945 — Obešeni talci v Ul. M. D'Azzeglio v Trstu.

1 N BOGOMILA, HUGON

2 P Franc

3 T Žarko

4 S Izidor, Dorislav

5 Č Vinko, Irena

6 P Ivo, Celestin

7 S Radivoj, Bor

8 N ALBERT, VAŠEK

9 P Tomaž, Marina

10 T Marko, Dragojka

11 S Filip, Leon

12 Č Lazar, Savica

13 P Ida, Jarmila

14 S Valerija, Justin

15 N HELENA, LENKA

16 P Boža, Benedikt

17 T Rudolf

18 S Konrad, Apolonij

19 Č Leon, Ema

20 P Božidar, Teodor

21 S Simeon, Bruno

22 N VELIKA NOČ, Leonida

23 P VEL. PONEŠ, Vojko

24 T Jurij, Igor

25 S MARKO, TUGOMIR

26 Č Zdeslav, Dobra

27 P Bistra, Peregrin

28 S Živan, Vital

29 N MARINA, ROBERT

30 P Katarina, Katja

1. 1944 — Začetek bojev IX. Korpusa z Nemci pri Idriji. 2. 1944 — Minerski oddelki IX. Korpusa minirali kinodvorano na Opčinah. 3. 1944 — Ustrelitev 71 talcev na Opčinah. 6. 1941 — Nemčija in Italija napadli Jugoslavijo. 10. 1943 — Ustanovitev partizanskih brigad Simona Gregorčiča in Ivana Gradnika. 11. 1944 — Nemci začeli veliko ofenzivo na osvobojeno Primorsko. 12. 1961 — Prvi človekov polet v vesolje (Gagarin). 14. 1942 — Nasilna izselitev koroških slovenskih družin. 15. 1942 — Hudi boji primorskih partizanov proti Italijanom na Nanosu. 18. 1937 — Ustanovni kongres KP Slovenije. 22. 1870 Rojen voditelj Oktobrske revolucije Vladimir Iljič Lenin. 27. 1941 — Ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda. 28. 1945 — Vstaja tržaškega delovnega ljudstva proti okupatorjem.

- 1 T PRAZNIK DELA, ŽIGA
- 2 S Živana, Atanazij
- 3 Č Aleksander, Laska
- 4 P Florijan, Cvetko
- 5 S Miran, Irenej
- 6 N JANEZ, MLADEN

- 7 P Stanko, Stanislav
- 8 T Miha, Miša
- 9 S Gregorij, Griša
- 10 Č Izidor, Antonin
- 11 P Žiga
- 12 S Pankracij, Uglješa
- 13 N SERVACIJ, JASNA

- 14 P Bonifacij, Sveto
- 15 T Zofija, Zofka
- 16 S Janez Nep., Ubald
- 17 Č Mojca, Paskal
- 18 P Dubravka, Feliks
- 19 S Ivo, Celestin
- 20 N BERNARD, LJUBINICA

- 21 P Feliks, Valent
- 22 T Milan, Helma
- 23 S Željko, Deziderij
- 24 Č Cvetka, Marija
- 25 P Naško, Urban
- 26 S Dragica, Filip
- 27 N JANEZ, MAGDALENA

- 28 P Gojko, Avguštin
- 29 T Majda, M. Magdal.
- 30 S Milica, Ferdinand
- 31 Č VNEBOHOD, Angela

1. — Praznik dela (Od 1. 1890 dalje). 1. 1945 — Jugoslovanska armada osvobodila Trst. 1. 1942 — Italijani ustrelili v Ljubljani prvega talca. 3. 1881 — Umrli pisatelj Josip Jurčič. 5. 1818 — Rojen Karl Marx. 8. 1945 — Kapitulacija Nemčije. 10. 1867 — Rojen pisatelj Ivan Cankar. 25. 1892 — Rojen maršal Josip Broz Tito. 27. 1924 — Umrli pisatelj Srečko Kosovel. 28. 1944 — Usmrtimev talcev na Proseku. 28. 1830 — Rojen pisatelj Janez Trdina. 28. 1641 — Rojen slovenski zgodovinar Ivan Vajkard Valvasor. 31. 1941 — Na Gorenjskem in Dolenjskem so se začeli zbirati prvi slovenski partizani.

- 1 P Radovan
- 2 S VELIMIR, EVGEN
- 3 N PAVLA, KLOTILDA

- 4 P Franc, Dika
- 5 T Ferdo, Bonifacij
- 6 S Milutin, Norbert
- 7 Č Zorica, Robert
- 8 P Medard, Vila
- 9 S Primož, Prvan
- 10 N BINKOŠTI, MILOŠ

- 11 P Srečko, Darinka
- 12 T Čedomir, Flora
- 13 S Anton Pad., Zvonko
- 14 Č Metod, Vasja
- 15 P Vid, Vida
- 16 S Jošt, Beno
- 17 N GORAZD, Lavra

- 18 P Bogdan, Fortunat
- 19 T Julijana, Lija
- 20 S Nenad, Silverij
- 21 Č TELOVO, Alojz
- 22 P Ahac, Miloš
- 23 S Kresnica, Grlica
- 24 N JANEZ, IVAN

- 25 P Hinko, Viljem
- 26 T Gruda, Virgilij
- 27 S Ema, Ladislav
- 28 Č Zorana, Irenej
- 29 P PETER IN PAVEL
- 30 S Emilija, Milica

1. 1941 — Prvi spopad slovenskih partizanov z Nemci na Jelovici. 2. 1946 — Italijansko ljudstvo se odloči za republiko, ki je bila uradno proglašena. 11. VI. 5. 1508 — Rojen Primož Trubar — utemeljitelj slovenske književnosti. 19. 1944 — Prvo bombardiranje Trsta. 10. 1912 — Umrli pesnik Anton Aškerc. 11. 1949 — Umrli pesnik Oton Župančič. 13. 1948 — Slovesna položitev temeljev Novi Gorici. 15. 1389 — Bitka na Kosovem. 19. 1901 — Umrli pesnik Josip Murn - Aleksandrov. 22. 1940 — Nemčija napadla Sovjetsko zvezo. 22. 1941 — Ustanovljeno Vrhovno poveljstvo partizanskih čet v Sloveniji. 26. 1954 — Umrli pesnik in buditelj Beneške Slovenije Ivan Trinko. 29. 1919 — Versajski mir.

1 N BOGOSLAV, TEOBALD

2 P Marija, Oton

3 T Nada, Hiacint

4 S Uroš, Urh

5 Č Ciril in Metod

6 P Dušica, Jan

7 S Manica, Vilibald

8 N LIZA, ŠPELA

9 P Veronika, Verenka

10 T Ljubica, Amalija

11 S Olga, Savij

12 Č Mohor, Draguška

13 P Dragan, Marjeta

14 S Franc, Svoboda

15 N JUSTA, VLADIMIR

16 P D. M. Karm., Marija

17 T Aleš, Leksej

18 S Miroslav, Friderik

19 Č Vincenc, Zlata

20 P Marjeta, Česlav

21 S Zorka, Danica

22 N MARIJA MAGDALENA

23 P Branislav, Brana

24 T Kristina, Ina

25 S Jakob, Radoslav

26 Č Ana, Nuša

27 P Natalija, Dušan

28 S Zmago, Viktor

29 N MARTA, MARINA

30 P Krilan, Julita

31 T Ignac, Ognjeslav

4. 1941 — Sklep CK KPJ o začetku obo-
roženega upora proti okupatorju — Dan
borca v Jugoslaviji. 13. 1920 — Fašisti
zažgejo Narodni dom v Trstu. 14. 1759
— Umrli Anton Linhart, pisec prve zgo-
dovine Slovencev. 14. 1789 — Zavzetje
Bastilje — začetek francoske revolucije.
22. 1941 — V Sloveniji počil prvi parti-
zanski strel — Dan vstaje. 23. 1919 —
Ustanovljena slovenska univerza v Ljub-
ljani. 25. 1943 — Padec fašističnega reži-
ma v Italiji. 25. 1856 — Umrli Primož
Trubar, ustanovitelj slovenske književno-
sti. 26. 1914 — Začetek prve svetovne
vojne. 31. 1892 — Umrli buditelj koroških
Slovencev Matija Majar - Ziljski.

- 1 S Peter, Dedomir
- 2 Č Bojan, Alfonz
- 3 P Lidija, Dobrinka
- 4 S Dominik, Nedeljko
- 5 N MARIJA

-
- 6 P Vlasta, Sikst
 - 7 T Kajetan, Damir
 - 8 S Miran, Mirica
 - 9 Č Janez, Roman
 - 10 P Lovrenc, Zvezda
 - 11 S Aleksander, Suzana
 - 12 N KLARA, VESELKA

-
- 13 P Lilijana, Hipolit
 - 14 T Demetrij, Anastazija
 - 15 S VNEBOVZETJE D. M.
 - 16 Č Rok, Branislav
 - 17 P Radivoj, Hiacint
 - 18 S Helena, Lenčka
 - 19 N LJUDEVIT, LUDVIK

-
- 20 P Samuel, Bernard
 - 21 T Ivana, Jana
 - 22 S Timotej, Živoj
 - 23 Č Zdenka, Filip
 - 24 P Jernej, Zlatan
 - 25 S Ludvik, Ljudevit
 - 26 N BERNARD, JADRANKA

-
- 27 P Zlatko, Juš
 - 28 T Avguštin, Miligoj
 - 29 S Janez, Sabina
 - 30 Č Saša, Rozalija
 - 31 P Rajko, Rajmund

5. 1895 — Umrl Marxov sodelavec Friedrich Engels. 10. 1893 — Rojen pisatelj Prežihov Voranc. 14. 1941 — Podpisana antlantska deklaracija. 16. 1941 — Zažgana prva slovenska vas Rašica pri Črnučah. 21. 1780 — Rojen Jernej Kopitar, slovenski jezikoslovec. 28. 1851 — Rojen pisatelj dr. Ivan Tavčar. 31. 1589 — Umrl v Ljubljani Jurij Dalmatin, prvi prevajalec celotne biblije v slovenski jezik.

1 S Mladen, Egidij
2 N ŠTEFAN, HRANISLAV

3 P Dora, Darij
4 T Ida, Zala
5 S Lovrenc, Nedeljka
6 Č Ljuba, Ida
7 P Marko, Regina
8 S Marija, Adrijan
9 N PETER, MARIJ

10 P Nikita, Nikolaj
11 T Milan, Emilijan
12 S Silvin, Gvidon
13 Č Filip, Virgilij
14 P Jelenko, Ciprijan
15 S Nikodem, Znanoslav
16 N LJUDMILA, MILA

17 P Frančiška
18 T Irena, Ilka
19 S Vitodrag, Vido
20 Č Brane, Morana
21 P Matej, Mate
22 S Mavricij, Tomaž
23 N SLAVOJKA, TEKLA

24 P Nadja, Gerard
25 T Uroš, Kleofa
26 S Justa, Stojslava
27 Č Damijan, Dalja
28 P Venčeslav, Venko
29 S Miha, Mihael
30 N JELKA, GROZDANA

1. 1939 — Nemčija napadla Poljsko, začetek druge svetovne vojne. 4. 1834 — Rojen pisatelj in naravoslovec Fran Erjavec. 6. 1930 — V Bazovici ustreljeni Bidovec, Marušič, Miloš, in Valenčič. 8. 1943 — Kapitulacija Italije. Začetek drugega osvobojenega ozemlja Slovenije. 11. 1943 — Med boji na »goriški fronti« vodor partizanskih enot na letališče pri Mirnu, kjer so zažgale več letal. 15. 1947 — Ratificirana mirovna pogodba med Italijo in Jugoslavijo. 16. 1947 — Slovensko primorje z Istro priključeno k Jugoslaviji. Pogromi proti Slovencem v Italiji priključeni Gorici. 28. 1831 — Rojen pisatelj Fran Levstik. 30. 1942 — Na Vipavskem ustanovljen prvi primorski partizanski bataljon Simona Gregorčiča.

- 1 P Sever, Remigij
 - 2 T Mirna, Teofil
 - 3 S Terezija, Rezika
 - 4 Č Frančišek, Dejan
 - 5 P Dunja, Placid
 - 6 S Vera, Dalibor
 - 7 N MARIJA, JUSTINA
-

- 8 P Simeon, Brigita
 - 9 T Abraham, Svarun
 - 10 S Danijel, Slovenko
 - 11 Č Samo, Nikazij
 - 12 P Maks, Smiljan
 - 13 S Edvard, Valuk
 - 14 N NEDELJKO, BORUT
-

- 15 P Terezija, Gorazd
 - 16 T Jadviga, Hotimir
 - 17 S Mira, Hedvika
 - 18 Č Luka, Vojnomir
 - 19 P Etbin, Inko
 - 20 S Felicijan, Vanda
 - 21 N URŠKA, TUGOMER
-

- 22 P Zorislava, Vera
 - 23 T Severin, Pribislav
 - 24 S Rafael, Elko
 - 25 Č Darja, Krizant
 - 26 P Demetriij, Evarist
 - 27 S Antonija, Sabina
 - 28 N SIMEON, MILA
-

- 29 P Ida, Narcis
- 30 T Sonja, Alfonz
- 31 S Bolfenk, Lucila

1. 1943 — Prvo zasedanje zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.
2. 1944 — Hudi boji zapadno od Nadiže.
3. 1866 — Beneška Slovenija priključena k Italiji. 10. 1920 — Krivični koroški plebiscit, ki je odtrgal od slov. narodnega telesa slovensko Koroško. 15. 1844 — Rojen pesnik Simon Gregorčič. 18. 1868 — Prvi tabor goriških Slovencev v Šempasu. 20. 1944 — Osvoboditev Beograda. 24. 1945 — Dan Združenih narodov — rati fikacija ustanovne liste OZN. 31. 1941 — Ustanovljen Slovenski narodno-osvobodilni odbor.

NOVEMBER

- 1 Č DAN MRTVIH
 - 2 P Verne duše, Zala
 - 3 S JUST, SILVA
 - 4 N KAREL, DRAGO
-
- 5 P Zahar, Emerik
 - 6 T Lenart, Ratislav
 - 7 S Zdenka, Engelbert
 - 8 Č Bogomir, Bogo
 - 9 P Nevenka, Orest
 - 10 S Andrej, Golobica
 - 11 N MARTIN, DAVORIN
-
- 12 P Emil, Avrelij
 - 13 T Stanislav, Nevenka
 - 14 S Borislava, Jozafat
 - 15 Č Leopold, Jerica
 - 16 P Albert, Vanč
 - 17 S Ljuba, Gregor
 - 18 N MILKO, HILDA
-
- 19 P Liza, Jelisava
 - 20 T Srečko, Feliks
 - 21 S Marija, Darinka
 - 22 Č Cecilija, Cilika
 - 23 P Klemen, Mile
 - 24 S Janez, Ivan
 - 25 N KATARINA, KATJA
-
- 26 P Konrad, Rado
 - 27 T Bernard, Valerija
 - 28 S Jakob, Radivoj
 - 29 Č Vinko, Demetrij
 - 30 P Andraž, Hrabroslav

4. 1944 — Partizani osvobodili Zadar, ki je bil 24 let pod italijanskim jarmom. 7. 1917 — V Rusiji izbruhnila Oktobrska revolucija. 7. 1941 — V Ljubljani se je prvič oglasila radijska postaja Osvobodilne fronte. 13. 1813 — Rojen koroški preroditelj A. Einspieler. 15. 1946 — V Gorici javno zažgane slovenske knjige. 16. 1887 — Umrl pisatelj Fran Levstik. 17. 1920 — Fašisti vrgli bombo v goriško kavarno Central, kjer je bil koncert pevkega in glasbenega društva. 24. 1906 — Umrl pesnik Simon Gregorčič. 28. 1820 — Rojen Friedrich Engels. 29. 1943 — II. zasedanje AVNOJ — Sklep o ustanovitvi Nove Jugoslavije. 29. 1945 — Proglasitev Federativne ljudske republike Jugoslavije.

- 1 S Marijan, Božena
2 N BLANKA, NATAŠA
-

- 3 P Frančišek Ksav.
4 T Barbara, Barica
5 S Stojan, Uroš
6 Č Miklavž, Nikolaj
7 P Urban, Sladoj
8 S BREZM. SPOČ. D. M.
9 N VALERIJA, SAVICA
-

- 10 P Smiljan, Melhiad
11 T Daniel, Dobromil
12 S Aljoša, Maksencij
13 Č Lucija, Lučka
14 P Vojmir, Spiridijon
15 S Kristina, Jernej
16 N ALBINA, DANICA
-

- 17 P Lazar, Živko
18 T Radko, Gracijan
19 S Urban, Darko
20 Č Svetozar, Julij
21 P Tomaž, Tomislav
22 S Demetrij, Mitko
23 N VLASTA, VIKTORIJA
-

- 24 P Adam in Eva
25 T BOŽIČ, RODAN
26 S ŠTEFAN, ZLATKA
27 Č Janez, Vanek
28 P Nedolž. otroci, Neva
29 S Tomaž, Vojan
30 N EVGEN, GENKA
-
- 31 P Silvester

3. 1800 — Rojen največji slovenski pesnik France Prešeren. 12. 1918 — Umrli v Ljubljani pisatelj Ivan Cankar. 15. 1941 — Ustreljeni na Opčinah Tomažič, Bobek, Ivančič, Kos in Vadnjal. 15. 1846 — Izšle v Ljubljani »Poezije« Franceta Prešerna. 25. 1943 — Ustanovljen na Primorskem IX. Korpus NOV in POJ. 28. 1789 — Rojstni dan slovenskega gledališča. 30. 1922 — Ustanovitev Zveze sovjetskih socialističnih republik.

BORBA IN PERSPEKTIVE SLOVENCEV V ITALIJI

S podpisom londonskega sporazuma se je spravilo s poti vprašanje, ki je zastrupljalo odnose med podpisnicama in preprečevalo vsak koristen razgovor med obema narodnostnima skupinama, ki živita na tem ozemlju ena ob drugi brez lastne krivde pa tudi brez vsake zasluge. Postavljeni so bili končno realni temelji za zadovoljiv razvoj medsebojnih odnosov. Rešitev, ki je v začetku pri delu Tržačanov naletela na odpor, se je izkazala za dobro in koristno. Tudi zato ker se na stičišču dveh različnih narodov in kultur, dveh različnih družbenih in gospodarskih sistemov koristno preizkuša možnost medsebojnega sožitja in tudi politika aktivne koeksistence.

Nakazane razlike namreč niso preprečile, da bi prvemu meddržavnemu sporazu mu sledila vrsta novih dogovorov, s katerimi se rešujejo v obojestransko zadovoljstvo zamotana vprašanja iz najrazličnejših področij skupnih koristi. Se posebej je razveseljiv ugoden razvoj gospodarskih odnosov kot dokazuje stalna rast blagovne izmenjave tako med obema državama kot tudi obmejnima področjema. To in živahen osebni promet med prebivalstvom obeh pasov, ki je prekoračil od podpisa videmskega sporazuma 34 milijonov prehodov v obeh smereh, ne upravičuje samo trditve, da je meja med Italijo in Jugoslavijo ena najbolje odprtih, temveč ponazaruje, kako se s pametno politiko ublažuje, če ne povsem odpravlja neizogibne trdote, ki jih nujno povzroča jo državne meje, ko presekajo narode na dvoje in režejo zaledje od zgodovinskega in naravnega ter trgovskega središča in od glavnega potrošnika zalednih kmečkih pridelkov. Dosedanje vsestransko ugodne izkušnje bi skoraj upravičevale upanje, da se bodo te izkušnje razširile na čim večjo površino in se tako odprla Tržačanom nova možnost za čimbolj intenzivno turistično izkoriščanje prelepih primorskih krajev.

Vsporedno s tem se izboljšujejo tudi pogoji za kulturno sodelovanje med italijanskim narodom in jugoslovanskimi narodi. Vedno pogostejši so namreč obiski jugoslovanskih kvalificiranih kulturnih skupin v Italiji in obratno. Pri tem je naše me-

sto skoraj povsem odsotno, čeravno bi imelo od tega največ koristi, da se čimprej prebrodijo usedline preteklosti. Skoda, da je vlada v premnogih primerih poslušala nam sovražen glas bivšega generalnega vladnega komisarja in po njegovih nasvetih prezrla marsikatero upravičeno željo Slovencev, kakor n. pr. priznati študijskih naslovov pridobljenih v Jugoslaviji. Stališče je obsodbe vredno, če pomislimo na posledice fašizma, ki je pretrgal kulturni razvoj Slovencev za dve desetletji in da starši slovenskih visokošolcev zaradi siromaštva ne morejo kriti visokih izdatkov za šolanje svojih otrok.

Sedemletni obračun odnosov med obema podpisnicama londonskega sporazuma je torej v vsakem pogledu pozitiven, mor da celo preko prvotnega pričakovanja Slovenci v Italiji se tega izredno veselimo in le želimo, da bi se to stanje še izboljšalo, ker smo prepričani, da le od dobrih odnosov med obema državama tako naša manjšina kot italijanska lahko pričakuje izboljšanje svojega položaja in predvsem pogojev za kulturni in gospodarski razvoj in napredek.

Z londonskim sporazumom so bila načelno rešena tudi vprašanja, ki zadevajo italijansko manjšino v Jugoslaviji in nas Slovence v Italiji.

Ne bom drobil in našteval pogojev, v katerih se kulturno razvija in deluje italijanska manjšina v Jugoslaviji. Za informacijo in orientacijo bom navedel nekoliko dejstev. Zanimivo in pravilno je, da ima italijanska manjšina v Jugoslaviji svoje poslanke v hrvatskih saborih in slovenskih skupščinah ne glede na svojo številčno moč. Prav tako je močno zastopana v občinskih in okrajnih ljudskih odborih ter v različnih komisijah. Z državnimi sredstvi so opremili in sedaj vzdržujejo svoje kulturne krožke ter poklicno gledališče na Reki, ki gostuje po vseh večjih istrskih krajih. Država omogoča z dotacijo izhajanje manjšinskega tiska (dnevnik, petnajstdnevnik, mesečnik). Visokošolci prejemajo štipendije v dinarjih ali pa v lirah, če študirajo v Italiji. Pripadniki manjšine uživajo vse pravice in vse ugodnosti kot ostali jugoslovanski državljanji katerekoli narodnosti. To velja ne

samo za one, ki živijo v bivši coni B, za katero, kakor je znano, velja londonski sporazum. Italijanske manjšine v Jugoslaviji ne delijo kakor nas v državljane različnih kategorij. Z vsemi, pa naj živijo ti na Reki, Puli, Kopru ali kjerkoli drugod, ravna enako. Za socialistično državo je to samo po sebi razumljivo, ker ureja odnose do svojih državljanov v skladu s socialističnimi načeli ne glede na prevzete mednarodne obveznosti. Na proslavi 20-letnice revolucije je Franc Leskovšek — Luka pravilno in upravičeno poudaril: »da so za socialistično skupnost narodne manjšine enakopravni subjekt, ki mu je treba zagotoviti vse pravice, razvoj in vso po moč skupnosti, so faktor, ki bogati našo družbo, faktor zbliževanja in povezovanja s sosednjo kulturo in narodom. Prav tako menimo, da so postale manjšine v procesu zgodovinskega rakvoja trajen faktor v odnosih med državami in da ga ni mogoče obravnavati kot vprašanja meja. Zato je za nas, je nadaljeval Franc Leskovšek, vprašanje narodnostnih manjšin znotraj Jugoslavije načelno isti problem kot vprašanje jugoslovanskih narodnostnih manjšin v sosednih državah. Prav tako lahko ugotovimo, da naš odnos do narodnostnih manjšin ni bil nikoli odvisen od trenutnih narodnostnih odnosov s sosednimi državami, saj so manjšine lahko le žrtev, če se izkoriščajo kot sredstvo za ostrovanje meddržavnih odnosov, kar se je tako jasno manifestiralo posebno v zadnjem času na narodnostno mešanih področjih Južne Tirolske«. Tak način ravnanja narodno manjšino povsem osvobaja strahu za njen obstoj in kulturni napredek. Pri njej se ustvarja občutek varnosti in enakopravnosti z večinskimi narodom ter odpravlja vzroke nezadovoljstva in trenja. Mi Slovenci v Italiji to iskreno pozdravljamo in smo ponosni, da se prav v naši matični domovini ravna z italijansko manjšino tako, kakor želimo, da bi Italija ravnala z nami.

Poglejmo sedaj, kaj se je pri nas uresničilo od določb londonskega sporazuma. Lahko trdimo, da se je izboljšalo ozračje in da je popustila napetost, čepravno sem pa tja s krčevito silo izbruhne na površje šovinistično razpoloženje mladine, katere nacionalno navdušenje, mladostna čustva in neizkušenost izkoriščajo v svoje namene stari in dobro poznani fašisti. Med pristajši vladnih strank vedno bolj dozoreva prepričanje, da bo treba začeti pravično reševati nerešena manjšinska vprašanja. Tako pričajo izjave socialdemokratskih

svetovalcev v tržaškem občinskem svetu. To dokazuje tudi pisanje glasila katoliške akcije »Vita Nuova«, ki pravi, da bo treba v celoti uveljaviti sprejete obveznosti londonskega sporazuma. V istem duhu so se dotaknili manjšinskega problema tudi razni govorniki na zadnjem kongresu Kršćanske demokracije. Tudi poslanec Bologna, je v svojem govoru v parlamentu poudaril, da bo treba izvajati v korist Slovencev določbe republiške ustave. Od strank vladne koalicije so torej edino liberalci, ki se na Tržaškem dosledno z njihovo iredentistično preteklostjo, tako sami trdijo, borijo za italijanstvo Trsta in še posebej proti uvedbi slovenščine v javnih uradih. Vse to dokazuje, da so v Trstu močni in odločni faktorji z izjemo liberalcev in fašistov, ki se sprijaznjujejo z mnenjem, da bo treba menjati politični kurz do Slovencev. To nas ne moti pri ugotovitvi, da izhajajo še vedno vse pobude za protislovensko politiko prav iz samih tržaških krogov.

V izvajanju obveznosti so bile uzakonjene državne šole s slovenskim učnim jezikom. Objavljeni zakon nas ne zadovoljuje v celoti, ker je prizadejal beneškim Slovincem novo krivico s tem, da jih je popolnoma prezrl. Sistemizirajo se učna mesta in stalno namešča učno osebje. Pri proračunski razpravi v parlamentu je padel predlog, naj bi vlada proučila možnost za ustanovitev stolice za slovenščino in slovensko književnost na tržaški univerzi. Vlada je v celoti izplačala obljubljeni znesek za zgraditev Kulturnega doma v Ulici Petronio. Dne 23. oktobra t. l. je oblast izročila zadnji zapisnik o izvršenem ogledu na stavbi. Po petih letih so torej rešene formalnosti in z delom se bo lahko nadaljevalo brez skrbi, kar je bilo do sedaj tvegano. Rešeno je tudi vprašanje kulturnega doma na Opčinah. Ostaja odprta ureditev le kulturnega doma pri Sv. Ivanu. Po letih čakanja je bil postavljen pri Sv. Ivanu temeljni kamen za slovensko šolsko poslopje, v katerem bosta našli svojo streho tudi klasična in realna gimnazija, ki životarita v nedostojnih prostorih v Ul. Lazzareto.

In kljub temu ostane vrsta življenjsko važnih vprašanj še nerešenih. Po členu 5 Posebnega statuta sme vsak Slovenec ustno in pismeno rabiti slovenščino v vseh uradnih opravkih, ki jih ima v občinskih, pokrajinskih, državnih in drugih javnih uradih. To pomeni, da bi moral vsak uradnik odgovarjati na ustno iznesene prošnje, zahteve, pritožbe, vprašanja

itd. neposredno v slovenščini, če jo obvlada, ali najmanj s pomočjo tolmača.

Dalje pomeni, da bi moral vsak državni, pokrajinski, občinski ali drugi javni urad odgovarjati na slovensko pismeno vlogo, prošnjo, pritožbo itd. v slovenščini, ali najmanj s slovenskim prevodom, ki bi moral biti priložen italijanskemu originalu. Navedeno velja seveda tudi za občevanje na sodiščih vseh stopenj. Sodnik bi moral Slovence obravnavati sporne, izvensporne, kazenske in druge zadeve neposredno v slovenščini, če jo govori ali po tolmaču in sicer ne glede na to, če Slovenec obvlada ali ne italijanski jezik.

Kljub vsem tem jezikovnim pravicam pa je tu še vedno v veljavi dekret od 15. 10. 1925 št. 1796, ki določa, da se sme rabiti na sodišču le italijanščina. V veljavi sta še vedno člen 137 kazenskega pravnega postopnika in člen 122 civilno pravnega postopnika, ki pod kaznijo prepovedujeta slovenskemu človeku rabo njegove materinščine na sodišču. S kraljevim dekretom od 6. 5. 1927 št. 2970 pa je prepovedana raba slovenščine v notar-
skih aktih.

Veljavna zakonodaja je v kričečem nasprotju s priborjenimi pravicami in obveznostmi, ki jih je vlada sprejela. Pravno je nemogoč položaj, na katerega je bila vlada večkrat opozorjena. Za razčiščenje obstoječih protislovij, ki delajo sramoto vladi in se vlečejo že preveč časa po padcu fašizma, je nujno potrebno, da vlada izrecno s formalno ustreznimi ukrepi razveljavi našete fašistične zakone in razčisti zadevo, ki onemogoča Slovence, da bi se posluževali v ustavi in mednarodnih dogovorih zajamčenih pravic. Oblast je tudi dolžna, da namesti odgovarjajoče število Slovencev ali vsaj uradnikov, ki popolnoma obvladajo slovenščino, ker sicer te pravice pri sedanjem stanju ostanejo le mrtva črka.

V členu 5 Posebnega statuta je nadalje določeno, da morajo občinski, pokrajinski, državni in drugi javni uradi na zahtevo stranke priložiti javnim dokumentom kot so n. pr. potrdila o državljanstvu, razne izjave itd. prevod v slovenščini. Isto načelo velja tudi za sodbe, sklepe in druge dokumente, ki jih izdajata sodišče in državno pravdnštvo. Pravica do slovenskega prevoda javnih dokumentov, ki ne bi smela biti združena niti z izgubo časa za stranke niti z večjimi izdatki, se bo izvajala le v primeru, če bomo to izrecno zahtevali ko zaprosimo za dokument ali pa, če bo naša vloga pi-

sana v slovenščini. Od nas Slovencev je torej tudi odvisno, če ne bodo usahnile naše jezikovne pravice ker si jih ne bomo ob vsaki priliki in dosledno posluževali, četudi bomo najbrž naleteli na začetne neprilike. Tudi v tej borbi ne bomo uspeli brez žrtev.

Po načelih dvojezičnosti morajo občinske, državne in druge javne oblasti izdajati svoja uradna obvestila, javne oglase in objave tudi v slovenskem prevodu. Oblasti se za to niso zmenile, razen v primerih, ko je država terjala od nas krvni davki ali pa nam nalagala obveznosti in nova bremena. Protesti predstavnikov manjšine proti tej kršitvi niso doslej imeli nobenega uspeha.

Člen 5. Posebnega statuta vsebuje nadalje še rešitev vprašanja o krajevnih imenih in napisih na javnih ustanovah. Podpisniki sta hoteli popraviti krivico, ki nam jo je prizadejal fašizem v svojem razna rodovalnem besu in seveda omogočiti ponovno rabo starih krajevnih imen. Za državne oblasti tudi ta obveznost ne obstaja. Do sedaj niso ničesar storile, da bi jo izpolnile. Nasprotno so celo preprečile pobude slovenskih občinskih uprav, ki so skušale rešiti to vprašanje vsaj na objektih, ki ležijo na njihovem občinskem ozemlju. Tudi v tem primeru obstajajo kričeča protislovja. Še danes ni vlada razveljavila kraljevega zakonskega odloka od 29. 3. 1923 št. 800, s katerim je fašizem prepovedal rabo slovenskih krajevnih imen. Državni pokrajinski in občinski organi ravnajo tako ne izvajajo določbe, ki zadeva napise na javnih ustanovah. Nekako v zasmeh tej obveznosti so oblasti v duhu fašističnih predpisov obdavčile slovenske napise in reklamne table tako, da je slovenski trgovec in obrtnik kar dvakrat obdavčen.

Nič ugodnejše niso izkušnje v pogledu uveljavitve drugega člena odstavka c), ki jamči Slovence enakovredno glede vstopanja v upravne in sodne službe in še posebej obvezuje vlado, da omogoči z ustreznimi ukrepi jugoslovanski etnični skupini, da bo pravično (fair) zastopana v vseh administrativnih položajih in zlasti še na področju, kakor je šolsko nadzorništvo, kjer gre izrecno za slovenske interese. Mišljeno je bilo, da bo treba brez odlašanja popraviti krivično stanje, ki ga je fašizem povzročil s popolno likvidacijo slovenskega uradniškega kadra s prisilno preselitvijo v notranjost države, s predčasno upokojitvijo, z izgoni, odpusti itd. Vse pismene in usne intervencije iznešene biv-

šemu generalnemu vladnemu komisarju, kakor tudi njemu nadrejenim oblastem, so ostale brez učinka. Ravno tako so ostale brez uspeha zahteve, da je treba pri natečajih med drugim zahtevati tudi znanje slovenščine, če hočemo ustvariti kolikaj ugodnejše pogoje za uveljavitev jezikovnih pravic, ki sem jih že omenil. Zaveštno se nadaljuje s krivico, ko je fašizem izrinil Slovence iz vseh uradniških položajev in jih potisnil na podrejena ali težaška dela. Še vedno se našemu človeku preprečuje, da bi sorazmerno črpal svoje mesečne prejemke iz državnega, občinskega ali javnopravnega proračuna. Skratka, da bi bil gospodarsko enakopraven.

Tudi od obveznosti, da bodo slovenske prosvetne, kulturne, vzgojne in športne organizacije deležne pomoči iz javnih finančnih sredstev, kakor jih uživajo italijanske ustanove iste vrste, nima slovenska manjšina nobene koristi. Vse prošnje za pomoč slovenskih kulturnih ustanov, kot so n. pr. Slovensko gledališče, Narodna in študijska knjižnica, Glasbena matica, Slovenska prosvetna zveza, Dijaška Matica in dr. niso premaknile vprašanja za mrtve točke, čeprav je splošno znano, pa tudi dokazano, da italijanske kulturne ustanove (v glavnem so državne) iste vrste živijo na breme javnih proračunov, v katere se stekajo dajatve tudi slovenskih davkoplačevalcev.

Nadaljevali bi lahko z naštevanjem še drugih neizpolnjenih obveznosti, toda zankrat naj bo dovolj.

Slovinci, ki lojalno izpolnjujemo svoje obveznosti do države, smo pričakovali, da bo vlada skušala vsaj preprečiti s širokogrudno izpolnitvijo svoje dolžnosti, (ki so le skromno nadomestilo tega, kar smo imeli preden smo postali žrtev fašistične genocidne politike), da bi začeli dvomiti v vrednost ustavnih določb in zlasti v častnost podpisov najvišjih državnih predstavnikov in njihovih svečanih obvez in obljub.

Naše zahteve, od katerih ne moremo odstopiti, so vedno iste in splošno znane. Te so:

1. Da se končno preneha z nedemokratsko politiko, ki deli Slovence na razne kategorije, je nujno, da se priznajo Slovencem ne glede na področje bivanja vse pravice, ki jih vsebuje Londonski sporazum in Posebni statut v korist etnične skupine na Tržaškem ozemlju in hkrati, da se začno izvajati vse obveznosti, sprejete v obeh meddržavnih dokumentih tu-

di v korist Slovencev, ki bivajo v goriški in videmski pokrajini.

2. V duhu politike, ki jo sprejemata obe zainteresirani vladi in sicer, da manjšine predstavljajo činitelj zblíževanja med obema državama in upoštevajoč načelo, da je manjšina subjekt pravic, naj se oblasti posvetujejo s kvalificiranimi predstavniki slovenske manjšine kot celote pri reševanju vprašanj, ki jo zadevajo.

3. Da se prepreči sklicevanje podrejenih in izvršilnih organov na nevednost določb Memoranduma in Posebnega statuta ter onemogoči ponavljanje nesporazumov, ki motijo vzdušje pomirjenja in sožitja, naj se objavi v uradnih listih v Rimu in v Trstu avtentično besedilo Londonskega sporazuma s prilogami.

4. S posebnimi zakoni naj se razveljavijo še vedno veljavni fašistični zakonski predpisi, ki so v nasprotju z načeli in določbami republiške ustave in mednarodnimi dogovori.

5. Izdajo naj se ustrezne pravne določbe za izvajanje določb Posebnega statuta, ki so splošnega značaja.

6. Za potrebe slovenskih kulturnih, vzgojnih in športnih organizacij in ustanov, naj se določi stalni odgovarjajoči delež iz javnih finančnih sredstev. Raztegnejo naj se na nje vse ostale ugodnosti, ki jih uživajo podobne italijanske organizacije in ustanove.

7. Imenuje naj se v organe v kmetijstvu, trgovini, industriji, v davčne komisije vseh stopenj in v organe ostalih javnih ustanov tudi člane slovenske etnične skupine.

8. Razpišejo naj se službena mesta vseh vrst v javni in sodni upravi za Slovence, ne oziraje se na razpoložljivost mest po obstoječem staležu in zjamči njihovo nepremestljivost.

9. V skladu z določbami posebnega statuta naj se preneha s samovoljnim razlaščenjem slovenske zemlje in umetnim naseljevanjem tujcev na slovenska področja s ciljem, da se spremeni njihov etnični sestav.

Pokazal sem nepopolno sliko odprtih vprašanj. Nepopolna je slika, ker se nisem dotaknil vseh problemov in ker življenje mnogo vprašanj splošnega interesa sproti poraja. Tako vprašanje, priznam bolj tehnične narave, je tudi upravljanje imovine, ki po določbah Londonskega sporazuma služi kulturnim potrebam slovenske skupnosti.

Nerešena vprašanja, ki so zasidrana v republiški ustavi, veljavni od 1. januarja

1948 dalje in v Londonski spomenici in njenih prilogah od 5. oktobra 1954, niso nova. Za njihovo ugodno rešitev so se potegovale in se potegujejo prav vse politične stranke, v katerih se Slovenci politično udeležujejo in z njimi Slovenska kulturno gospodarska zveza, ki je bila po budnica v mnogih primerih. Doslej so iz našale zahteve, branile pravice in se borile proti krivicam v skupnih ali ločenih nastopih. Kje tiči pravi vsakokratni vzrok različnega ravnanja predstavnikov slovenske manjšine, ne bi znal povedati. Naš preprost človek vidi v skupnem nastopu nekako jamstvo za uspeh, v ločenem, ki omogoča nasprotniku nacionalnih interesov razdvajanje in poglobljanje medsebojnih nesoglasij in sporov, pa vidi le škodo za svoje življenjske interese.

Tako gledajo v večini tudi slovenski izvoljeni predstavniki. Na obeh zborovanjih slovenskih županov, pokrajinskih in občinskih svetovalcev, ki sta bili v Trstu 18. junija in 30. julija 1961, so prav vsi prisotni iskreno obžalovali odsotnost nekaterih izvoljenih slovenskih predstavnikov, to tem bolj, ker je splošno znano, da vse stranke, ki predstavljajo slovensko manjšino, odkrito izjavljajo ob vsaki priložnosti, da se borijo za uveljavitev vseh določb Ustave in Londonskega sporazuma, ki zadevajo slovensko nacionalno problematiko. Tako gledanje je prišlo jasno do izraza tudi 19. marca 1961 ob ustanovitvi

odbora s strogo omejenim namenom, ki se glasi: »da se doseže na demokratičen način splošna zaščita Slovencev v Italiji v okviru čl. 6 Ustave in Londonske spomenice«. Ni potrebno posebej omenjati, ker je samo po sebi razumljivo, da so predstavniki navzočih skupin izrečno poudarjali, da vsaka sodelujoča skupina ohrani popolno samostojnost, neokrnjenost ostalega političnega programa, zvestobo in podvrženost svojim idealom in svetovnemu nazoru. Kljub temu ni prišlo do skupnih akcij, čeravno, treba priznati, so bile ločeno postavljene zahteve vsebinsko povsem enake. Malenkostne in nebitvene razlike v formulacijah, ki nujno obstajajo, odgovarjajo morda dozdavnim potrebam volilnega tekmovanja in temperamentu.

Kje je torej vzrok, da ne pride do enotnih nastopov predstavnikov Slovencev v Italiji? Ali ima prav Demokracija od 1. avgusta 1961, ko v članku »Nabrežina kliče« piše: »Vse sile od političnih oblasti pa do verskih ustanov so mobilizirale, da preprečijo skupen nastop Slovencev«.

Besede jasno kažejo, kje je treba iskati razdiralne sile skupnih slovenskih nastopov za uresničenje ugodnejših pogojev za naš obstoj in napredek.

Nihče ne more dvomiti, da bodo končno zmagali naporu resničnih zagovornikov življenjskih koristi slovenske skupnosti v Italiji.

Dr. Andrej Budal

100 LET ZAHODNEGA SOSEDSTVA

Velikanske naravne sile, ki jih na našem planetu predstavljajo ljudstva in narodi, so se v šestem in sedmem stoletju n. št. zganile v nove premike po evropski prekotnici od severovzhoda proti jugozahodu. Med njimi so bili predniki Slovencev, ki so delno z Obri ubrali južno in zahodno smer prav tja do gornje Drave in Tilmonta. Ob Jadranu, Soči in Nadiži se je ustalilo njih sosedstvo z italjskimi ljudstvi.

Italija je v zemljepisu jasnejši pojem kakor v zgodovini. Ime izhaja baje iz jezika Oskov, iz besede »viteliu« v pomenu »tele« (it. »vitello«); torej bi to bila »dežela telet«. Italijanski učenjaki radi označujejo severno mejo polotoka od Primorskih Alp severno od Nizze v velikem loku čez Brenner in dalje na vzhod do Dinarskega pogorja. Za druge segajo Alpe do Krasa, ki mu različno določajo severno črto. Jezikovno je bil polotok vselej

silno pisan in raznolik, pestro torišče narodov, dobesedno terišče, kjer se je trlo in prerivalo stotero ljudstev z vseh vetrov. Nad 2700 let je bilo treba, da so se te neštete govorice prav polagoma stopile v nekaj skupnega okoli latinskega in pozneje italijanskega prajedra; le ob robovih se to stapljanje do danes še zmeraj ni dovršilo.

Slovenci so prišli med vsemi slovanskimi plemeni prvi v tesnejše stike s temi pretežno italiskimi ljudstvi in ostali njih sosedje do danes. Ko so se začetni boji plegli, se je polagoma razvijalo mirnejše, včasih skoraj prijateljsko sožitje. Tudi fevdalni in cerkveni gospodje, germanški od severa, romanski od juga, so širili svojo oblast nad obmejnimi Slovenci, a jezikovna meja sama se ni občutno premikala.

Sele zadnjih sto let se je izoblikovala zedinjena Italija kot neodvisna država. To važno zgodovinsko dejstvo je dalo lani povod za velike proslave stoletnice Italije. Dne 7. marca 1861 se je sestel v Turinu prvi italijanski parlament in podelil Viktorju Emanuelu II. naslov »kralj Italije«. Republikanski rodoljub Giuseppe Mazzini in njemu sorodno misleči borec za narodno svobodo Giuseppe Garibaldi sta se sporazumela z grofom Camillom Cavourjem tedanjim italijanskim ministrskim predsednikom, da bodo družno vsi trije zastavili svoje sile za to, da se Italija končno zedini, čeprav za tedaj pod žezlom savojske dinastije.

Novi Italiji sta manjkali Benečija in Rim (papeževa država). Benečija in Primorska sta tedaj ostali Avstro-ogrski monarhiji. Obmejni Slovenci so živeli v tesnem stiku z avstrijskimi Italijani, oboji pa so bili vklenjeni v isti ponemčevalni habsburški jarem. Slovenskim občinam na Primorskem so se odpirale polagoma slovenske osnovne šole, kakor so se v italijanskih občinah odpirale italijanske, ko se je morala Avstrija pod vplivom parlamentarnega življenja postopoma prilaga-

jati najnujnejšim zahtevam svojih narodov.

Mnogo neugodnejše so se razvijale usode beneških Slovencev. Ti so bili prejšnja stoletja zelo odvisni od italijanskih mest. Svojega šolstva niso imeli. Ko se je 1866 tudi Benečija združila z Italijo, se beneški Slovenci ob ljudskem glasovanju niso navduševali za avstrijski absolutizem, Italija se jim je zdela liberalnejša in naprednejša, zaupali so lepim obljubam in sladkim besedam in se izrekli zanjo. Toda Mazzinijevi plemeniti nauki o pravici vseh narodov do svobode in lastnega jezika niso naleteli v novi Italiji na zadostno umevanje. Navdušenje ob lastnem zedinjevanju je bilo tolikšno, da niso tedanji oblastniki niti od daleč pomislili na morebitne slovenske potrebe svojih neitalijanskih državljanov in so vse obsipali z enakimi darovi svoje vzvišene dvatisočletne kulture. Tako so tudi Slovencem poklonili svoje italijanske osnovne šole namesto slovenskih in pričakovali, da jim bodo Slovenci hvaležni za prekrasno darilo. Sredi Slovencev so v Šempetru ob Nadiži ustanovili italijansko učiteljsišče kot trdnjavo italijanstva in žarišče italijanske kulture, ki naj oblikuje nove učitelje iz vrst slovenskega prebivalstva kot potujočevalce slovenskih otrok. Čez štiri leta poteče sto let takega prizadevanja, ki se še zmeraj vneta nadaljuje, čeprav so v drugi svetovni vojni doživeli taki nazoni popoln polom in se je današnja italijanska republika z novo ustavo obvezala, da dovoli vsem svojim narodnim manjšinam uživanje človeških pravic, zlasti pa šolanje v materinem jeziku. Kako naj se danes označi tako šestindevetdesetletno ravnanje in kako naj se nemudoma zabrani in prepreči neprecenljiva moralna škoda, ki jo slovenski otroci dan za dnem trpijo z vsakim korakom v italijanske raznarodovalne učilnice? Ali ni nikjer na svetu oblasti in moči, ki bi mogla to protinaravno početje zaježiti in ustaviti? Kakšen krik in vik bi zagnali

Italijani, če bi moralo enako število italijanskih otrok prisilno zahajati v slovenske razrede? Doklej se bodo take genocidne težnje nemoteno nadaljevale?

Podobne stiske so trle primorske Slovence v mešanih avstrijskih občinah z italijansko upravo, zlasti v Trstu in Gorici. Ustanovljale so se italijanske osnovne šole za vse prebivalstvo, tudi za Slovence. Država je gradila nemške srednje šole za vse prebivalstvo ter skušala v njih ponemčevati Italijane in Slovence. Tako so imeli Slovenci kar dva huda potujočevalca hkrati na svojih plečih. Italijanska Lega Nazionale je na važnih točkah jezikovne meje otvarjala še posebne raznarodovalne šole ter vabila v svoje mreže omahljive ali kakor koli odvisne starše. Nemci pa so imeli svoj Schulverein (Šolsko društvo) z enakimi nameni. Neredko je Avstrija podžigala spore med Slovenci in Italijani z delnimi koncesijami zdaj temu, zdaj onemu, da sta se nasprotnika trla med seboj in je država laže obvladovala oba po starem geslu: »Deli in vladaj!« (»Divide et impera!«) Če so hoteli imeti slovensko osnovno šolo v Gorici, so si morali Slovenci ustanoviti narodno-obrambno društvo Šolski dom ter si šolo sami zgraditi in jo vzdrževati. Enako se je godilo Slovencem v Trstu s Ciril-Metodovo šolo. A tudi to je imelo svoje težave.

Prva svetovna vojna (1914-1918) je spravila zlasti primorske Slovence v strahovit položaj. V svetu je šlo za to, da se preošabna Nemčija in domišljava Avstrija ukrotita in po možnosti streta. Dne 24. maja 1915 se je Trojnemu sporazumu (Anglija - Francija - Rusija) pridružila tudi Italija, ki je nato v enajstih soških bitkah polagoma potiskala avstrijske čete nazaj. Oba vojna stroja, italijanski in avstrijski, sta skušala drug drugega uničiti. Pri tem pa sta obenem uničevala slovenske domove in slovensko prebivalstvo od morja in Krasa proti severu po vsej Soški dolini, kar je šlo obema izvrstno v lastne račune. Kot avstrijski vojaki so

Slovenci padali že prej po frontah v Srbiji in v Galiciji, če niso prebegnili, mnogo civilnega prebivalstva je hiralo po ječah, nekatere politično osumljene pa so dala postreliti avstrijska sodišča. Zdaj je zahrnel po Primorski sodni dan. Domače prebivalstvo so vojaške oblasti odganjale ali v nemške barake na Stajersko ali, kjer so zagospodovala italijanske čete, v italijanska taborišča v Italijo. Razmere so se rahlo ublažile po nemškem vdoru pri Kobaridu, ko se je fronta uleknila do reke Piave.

Mnogo huje kakor to krvavo gorje je zadela Slovence mirovna pogodba v Rapalu (1920), ko kateri je prišla vsa Primorska in del Kranjske, dobra tretjina slovenskega naroda, pod Italijo. Dejstvo samo bi ne bilo nič strašnega, če bi bile obveljale prelepe tiskane, podpisane in slovesno razglašene obljube: »Italija je dežela svobode in vam bo dala več pravic, kakor ste jih imeli v Avstriji« itd., itd. v dolgem, zvencečem besednem slapu po vseh zidovih. Kmalu je začela že liberalna Italija kazati zobe in škrtati z njimi zoper slovensko šolstvo v Trstu in Gorici, ki ga je odrinila v idrijsko in tolminsko izgnanstvo. Narodni dom v Trstu je postal plen fašističnih plamenov.

V kruti, nečloveški obliki so se uveljavljale nove sile Italije s kazenskimi pohodi škvadristov (Francesco Giunta) zoper Slovence in Hrvate. Fašizem se je polastil vlade 28. oktobra 1922 s pohodom na Rim. Sledili sta dve desetletji fašistične dobe, ki ji bo v svetovni zgodovini težko najti kaj podobnega glede brezobzirnega zatiranja in raznarodovanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini s požigi, ropi, tolovajstvom, mučenjem, streljanjem in uporabljanjem najrazličnejših krutosti. Fašistična zakonodaja (»Codici Mussolini« se uporabljajo še danes) je oropala slovensko in hrvatsko skupnost v Italiji vseh narodnih pravic ter zahtevala popolno iztrebljenje slovenskega in hrvatskega jezika v Italiji. (Primerjaj delo dr. Lava Čer-

melja »Life-and-death struggle of a national minority«, Ljubljana, 1945).

Svojemu nečloveškemu divjanju zoper Slovence je ta vladavina postavila kiono, ko so njene čete 1941 pridrle v Ljubljano in začele po »Ljubljanski pokrajini« še vse huje divjati kakor prej v italijanski krajini. Nakopičile so toliko grozot da se človek ob njih vprašuje, ali so take stvari počenjali blazneži, zverine ali besni. Človeška družba je v teh človeških bitijih padla tako nizko kakor morda samo še v nemških taboriščih smrti pod nacizmom. (Primerjaj o tem zgodovinske dokaze s podpisi zločincev v obširni zbirki »Exposé des crimes italiens contre la Yougoslavie et ses peuples«, Beograd, 1946).

Če slovenski narod ni podlegel večletnemu zahodnemu divjanju zoper korenine, debela veje in vrhove njegovega narodnega telesa in je v narodnoosvobodilni borbi pognal iz sebe nove sile, ki so sovražnika pomendrale in razorožile, je to znak, da mu res ni bila namenjena smrt, temveč vstajenje k novemu življenju. To je visoki nauk vsega, kar sta fašizem in nacizem zagrešila zoper Slovence. Iz nje ga klije trdno upanje v boljše usode.

Tak narod bi bil moral po drugi svetovni vojni vsekakor doseči popolno zedinjenje. Nepojmljivo in za tiste, ki so to zakrivali, tudi sramotno je dejstvo, da je še zmeraj ostalo toliko Slovencev pod Avstrijo in Italijo. Če je Nemcev v Italiji 240.000, to ne more presenečati, saj so prav oni več stoletij pobijali in pustošili po Italiji, v obeh svetovnih vojnah pa so bili pobiti. Slovenci niso nikdar nikjer tlačili Italijanov, pregnali so fašiste s svojih tal, pa jih mora biti po samovolji zahodnih zaveznikov še zmeraj kakšnih 120.000 pod rimskim gospostvom. To res ni pravično, to res ni bilo potrebno. Lahko bi jih bilo mnogo manj ali tudi nič.

Povojna republikanska Italija je precej drugačna kakor prejšnja fašistična, drugačna v ugodnem pomenu. Zahodno sosodstvo je bilo za obmejne Slovence pod

fašizmom le muka in trpljenje. Tega danes ni mogoče trditi, čeprav marsikaj še ni tako, kakor bi moralo biti. Sedanja ustava italijanske republike, ki velja od 1. januarja 1948 dalje, je mnogo boljša od prejšnje zastarele iz leta 1848. Upošteva premnoge pridobitve narodnoosvobodilne borbe in nakazuje zelo napredno smer javnega življenja v mladi republiki. Omogoča dobro sosodstvo med narodi in obeta pravično ravnanje z narodnimi manjšinami — vsaj v teoriji. Če bi Slovenci v Italiji smeli živeti natanko po ustavi, bi lahko bili precej zadovoljni.

Teorija in praksa sta v življenju dva zelo različna pojma, tudi v življenju manjšin, tu še prav posebno. Če so bili Slovenci v Italiji često ogroženi, jih ni ogrožal italijanski narod, marveč nekatere skupine, včasih razmeroma maloštevilne, ki so si trenutno lastile oblast v državi. Italijanski narod tudi danes ne ogroža Slovencev v Italiji, pripadniki naprednih strank se celo vneto poteguje za priznavanje njihovih pravic. Iz prejšnje dobe pa je ostalo še nekaj takih plasti pretirano nacionalističnega mišljenja, ki jim ne roji nič drugega po glavah kakor asimilacija manjšin. Pripadniki takih plasti so posejani po raznih področjih javnega življenja in se uveljavljajo na mnogovrstne načine v škodo slovenske manjšine.

Njim zelo blizu so nepopoljšljivi, skoraj osebni sovražniki Jugoslavije, ki radi sanjajo o zopetnem zavzetju slovenskih in hrvatskih ozemelj in o vzhodnih mejah, kakršne so bile med obema svetovnimaj vojnama. Z njimi so povezani ubežniki iz Istre in Dalmacije po porazu fašizma, ki imajo podobne cilje. Nagibi za take pobege so bili raznovrstni, v glavnem pa naslednji: pri mnogih globoka in resnična ljubezen do matere Italije in njene veličine v svetu; pri vseh globoka in resnična ljubezen do slovenskih in hrvatskih dežel, ki jih je prej imela Italija in bi se po njih želji morale vrniti v njeno

naročje; pri mnogih globoka in resnična ljubezen do javnih služb in udobnega življenja v Italiji, večinoma na škodo Slovencev; pri nekaterih globoka in resnična ljubezen do hrupnih javnih obhodov zoper Slovence z vpitjem »Smrt Slovanom!«; pri vseh velika in resnična ljubezen do italijanskih oblasti, ki razlaščajo slovensko zemljo in množično naseljujejo na njej Italijane; pri preočitnih fašističnih zločincih smrtni strah pred zasluženo kaznijo in pred morebitnim množičnim prizadetih žrtev.

Vprašanje italijanskih ubežnikov iz Jugoslavije je vsa pevojna leta stalno zelo v ospredju. Njihovi listi se radi neprestano pritožujejo, da dajejo oblasti Slovencem preveč, nje pa zanemarjajo, čeprav jim gradijo velika naselja na slovenskih tleh in jih zaposlujejo v donosnih službah. Ti listi se hudo obregajo ob sosedno državo in njenega predsednika, češ da se godijo Italijanom v Jugoslaviji neznanke krivice in se brezvestno kršijo določbe o njihovi zaščiti. Istočasno prav te Italijane, svoje rojake, psujejo s prodanci in izdajalci samo zato, ker niso zbežali z njimi, da bi tu z njimi izrivali Slovence in z njimi zahtevali osvoboditev in odrešenje za Snežnik, Reko, Zader, vso Istro in Dalmacijo.

S tega področja je silno zanimiva tale zgodba. Rimska »Jadranska bramba« (»Difesa Adriatica«) se je v slepi in strupeni gonji zoper Jugoslavijo in njenega predsednika spozabila tako daleč, da je moral pravdnik naperiti tožbo zoper njo. »Jadranska bramba« je zaukala od veselja, da jo tožijo in ji bo dana prilika, da vse, kar je napisala, pred vso veliko rimsko javnostjo tudi dokaže. Na dan razprave se je v začetku oglasil njen branilec: ter nepričakovano dokazal, da se razprava sploh ne sme vršiti, ker je bil trimesečni rok za vložitev tožbe — zamujen! Odpadlo je veselje »Jadranske brambe«, da bi pred svetom vse dokazala, odpadla je sodna razprava sama, nihče ni bil ka-

zovan. »Jadranska bramba« pa je slavila tiste tedne v več številkah donebesno zmago z velikanskimi naslovi, z obilnimi razlagami o vsem, kar je pisala, zakaj je pisala in da je bilo vse gola resnica. Dodajala je cele strani čestitk svojih številnih pristašev. Kdor more, naj le verjame, da imajo v Rimu tako zanikrnega pravdnika, ki ne pozna zakonitih rokov, prav on, ki mu je naloženo, da zahteva natančno izvajanje zakonov, pa ga mora navaden branilec o tem poučiti. Kdor more, naj tudi verjame, da so v Rimu taka nevedna sodišča, ki prepozno vložene tožbe sploh sprejemajo. Ali so s tem sosedno državo prepričali, da se je izvršil kazenski postopek zoper krivca?

»Jadranski brambovci« in njih prijatelji imajo tudi sicer precej besede v odnosih italijanskih oblasti do Slovencev v Italiji. To je bilo jasno čutiti, ko je predsednik vlade sprejel v Trstu slovenske župane. Opozoril jih je, da bi se morali zahvaliti za vse obilne dobrrote, ki jih Slovenci že uživajo, ne pa prihajati z novimi zahtevami. Pojasnil je, da je razlaščanje slovenske zemlje zakonito, množično naseljevanje Italijanov na njej pa docela ustavno po šestnajstem členu ustave. Pri tem je čisto zameglil šesti člen. Iz dokazovanja je zvenelo: »Kaj moremo za to, če Slovence ustavno preplavljamo? Moramo preplavljati, saj ne vemo kam z našimi ljudmi, ki so brez strehe«. Svetoval je, naj slovenske delegacije ne hodijo v Rim na prazne poti, ker tržaške oblasti sporazumno z Rimom vse najboljše vodijo in vzorno urejajo.

Tako se je vse ozadje mahoma bengalično razsvetlilo. V Rimu se ne odpró nobena vrata. Zato ne pride iz Rima noben odgovor na neštete prejšnje vloge in prošnje, o katerih ni znano, kje obtičijo. Drugod po svetu se poudarja načelo o samoodločbi. Slovenska manjšina v Italiji ne more in ne sme nič vplivati na svojo usodo. Lahko le vdano sprejema, kar višji naklonijo — »e più non domandare« (»in

več ne zahtevaj«), kakor uči nesmrtni Dante. Ali se morajo Slovenci v Italiji zadovoljiti s takim ravnanjem po sto letih naporov, da bi na svojih tleh izboljšali svoj položaj v smislu gole človeške pravičnosti? Pred tem vprašanjem stoji zdaj celotna slovenska skupnost v Italiji. Kam naj se obrne teh 120.000 ljudi, da dosežejo nekaj več pravičnosti? Na Organizacijo združenih narodov, kjer je Italija zapisana kot benjaminček? Usode poadiških Nemcev, ki postajajo zaradi množičnega italijanskega dotoka po 16. členu ustave iz gospodarjev velikih nemških občin neznatna manjšinica na poprej nemških tleh, niso prav nič tolažilne. Ali naj se Slovenci sklicujejo na svetovno vest vsega človeštva, da se to zavzame zanje? Demokristjani brez demokracije in krščanstva v srcu, ki se ne bojijo ne boga ne hudiča, saj ne verujejo, če tako ravnaajo, ne v tega ne v onega, bi se temu posmehovali, češ: »Kaj nam pa morejo?« Kdo jim kaj more, če ne izglasujejo v parlamentu odobritve Londonskega sporazuma in Posebnega statuta za Slovence in se še zmeraj skrivajo za plotom neke izmišljene reciprocitete, po kateri bi se morala uvesti v Jugoslaviji prav taka demokristjanska vladavina kakor v Italiji? — Šele potem bi bilo kaj, prej ne...

Tem večje priznanje gre tistim zelo številmim Italijanom, ki javno brnijo pravice Slovencev in obsojajo sedanje ravnanje z njimi, čeprav trenutno ne morejo še doseči znatnih uspehov, ker imajo nedemokratski demokristjani platno in škarje v rokah. S tem pa ni rečeno, da bo večno tako. Ljudske množice napredujejo in bodo vedno glasnejše in uspešnejše zahtevale pravico za vse, tudi za prezirane in teptane.

»Kdo ga pozna?« se je posmehoval najizrazitejši slovenomrзец Bartoli slovenskemu govorniku, ki je na seji občinskega sveta predlagal, da bi se nekatere ulice,

kjer bivajo izključno ali pretežno Slovenci, imenovala po Cankarju in drugih slovenskih pesnikih in pisateljih. Zdaj je Bruno Meriggi iz Orvietta, profesor za slavistiko na univerzi v Milanu, pokazal na 366 straneh knjige »Storia della letteratura slovena«, kako dobro poznajo premnogi Italijani ne le Cankarja, temveč vse druge, tudi tržaške slovenske književnike in njihov pomen. O Slovencih je zapisal Meriggi: »To dobro, skromno in gostoljubno ljudstvo je znalo ohraniti v dolgih stoletjih robovanja poleg svojega jezika tudi izročila svojih dedov, pripravljajoč se v miru svojega preprostega poljedelskega življenja, ki so ga le tu in tam prekinjali vzburki družbenega upora in ga je redkokdaj premotil bojni hrup, najprej na kulturno, nato pa na politično prebujenje« (str. 16). Milanska založba Nuova Accademia pa je pospremila delo s tole mislijo: »Zgodovina slovenskega slovstva tvori enega najsvetlejših zgledov vere v neizčrpne duhovne energije, s katerimi razpolaga etnično-kulturna skupnost, ki želi ohraniti samosvoje poteze lastne osebnosti in hoče prispevati k celotnemu razvoju človeške zavesti s svojim izvirnim sporočilom.«

Slovenomrзci se bodo morda ogibali takih pomočkov za odpravljanje velikih vrzeli v svoji izobrazbi, drugi Italijani, tudi tržaški, pa bodo radi segali po njih. Če bi se bili že prej bolj menili za slovenske kulturne vrednote, bi v zadnjih sto letih slovensko-italijanskega sosedstva ne bilo toliko hudih ostrin in toliko nepotrebne trpljenja. Zdaj, ko se od dne do dne širijo in krepijo gospodarski in kulturni stiki med Italijo in Jugoslavijo, bi morali oboji: Italijani in Jugoslovani, v jezikovno mešanih krajih pa Italijani, Slovenci in Hrvati, težiti k boljšemu in plodnejšemu sosedstvu, k pametnejšemu upravljanju in izrabljanju velikih naravnih sil, ki jih na našem planetu predstavljajo ljudstva in narodi.

SVET V KRIZI

(Pregled zunanjepolitičnega dogajanja v letu 1961)

Lansko leto je bilo leto številnih nevarnih mednarodnih zapletljajev, ki so močno zaostriili mednarodno napetost. Nevarna blokovska politika ter splošna ofenziva kolonialistov in nekolonialistov proti osvobodilnim gibanjem v odvisnih ozemljih sta ustvarila celo vrsto nevarnih žarišč, kakor na primer v Laosu, Kongu, Angoli, Južnem Vietnamu, na Kubi, v Berlinu itd. Dogodki so se naglo med seboj prepletali in vplivali na nenehno premikanje jezička na tehtnici.

Po prvih mesecih negotovosti in pričakovanj se je napetost še stopnjevala. Ob prevzemu oblasti je novi ameriški predsednik izjavil, da je pripravljen začeti pogajanja z Moskvo. On in Hruščev sta večkrat poudarila, da želita iskati sporazum.

Kennedy se je hkrati lotil razčiščevanja odnosov z ameriškiimi zahodnimi zavezniki. Upal je, da bo uspel vskladiti stališča zahodnih vlad, preden pride do prvih stikov z Vzhodom. Na Zahodu se je začel nekak proces »ponovnih ocenitev« stališč do nekaterih najvažnejših mednarodnih vprašanj.

Spomladanski del zasedanja skupščine OZN je kazal, da se bodo odnosi med ZDA in SZ postopno zboljševali. Iz govorov predstavnikov obeh držav so izpadli običajni grobi izrazi, medsebojni napadi in propagandna gesla. Medtem pa je prišel ameriški napad na Kubo, ki ga je kubanska vlada v 72 urah zlomila. S tem so ZDA doživele velik moralen in političen poraz. Po vsem svetu in še posebej v Latinski Ameriki je zavladal val nezadovoljstva proti ZDA. Hruščev in Kennedy sta si tedaj izmenjala ostri pismi.

Prav tedaj je začel moskovski tisk spet razpravljati o nemškem vprašanju in napovedovati nove korake, »ker so potekli vsi razumni roki za podpis mirovne pogodbe z obema Nemčijama«.

Kennedy je poslal v svet svoje odposlanca. Leteči poslanik Harriman je obiskal glavne prestolnice Zahodne Evrope, državni podtajnik za Afriko Williams je obiskal šestnajst afriških dežel, ameriški poslanik v Moskvi Thompson pa je v Novosibirsku izročil Hruščevu Kennedyjevo pismo.

Polagoma se je le pripravila pot za sestanek med Kennedyjem in Hruščevom, do katerega je prišlo 3. in 4. junija na Duna-

ju. Po razgovoru so objavili kratko sporočilo, ki ni nič povedalo, o čem sta se oba državnika razgovarjala 12 ur. Kennedy in Hruščev sta poudarila, da so bili razgovori koristni, čeprav ni bil sprejet noben sklep, ker se kaj takega niti ni pričakovalo. Obljubljen pa je bil nov sestanek in začetek pogajanj na raznih stopnjah.

Toda kmalu po dunajskem sestanku je spet oživila hladna vojna. Moskva je nadaljevala pritisk za podpis mirovne pogodbe z obema Nemčijama, kar naj bi pomenilo, da Zahod de facto prizna vzhodnonemško državo. Zahod je spet močno reagiral in začel ostro napadati Sovjetsko zvezo. Zahod je povzročil krizo tudi v pogajanjih za prekinitev jedrskih poizkusov, ki so se bila medtem nadaljevala v Ženevi. Zavrnil je sovjetski predlog, naj o tem razpravlja razorožitvena konferenca v avgustu.

Najbolj pa se je stopnjevala zaostritev okoli Berlina, ker je Sovjetska zveza poudarila, da je odločena skleniti še pred koncem leta nemško mirovno pogodbo. S tem v zvezi je večkrat prišlo do polemike in nesoglasij v zahodnem bloku, ki glede Nemčije in Berlina ni vselej tako trden, kakor se zdi. Ameriški tisk je večkrat očital Angliji kapitulantsko razpoloženje glede Berlina. Na obeh straneh so stalno poudarjali, da so voljni urediti berlinsko in nemško vprašanje s pogajanj, toda hkrati so poudarjali nepopustljivost glede svojega stališča in grozili s silo. Na Zahodu so pod pritiskom Adenauerja stalno poudarjali, da so za berlinsko in nemško vprašanje odgovorne edinole štiri velesile, Sovjetska zveza pa je predlagala konferenco 52 držav, ki so bile v protihitlerjevski koaliciji. Sledili so govori Hruščeva, De Gaulla, Deana Ruska, Adenauerja; romake so številne note v obeh smereh; tisk je bil poln velikih naslovov. Zahodni tisk in radio sta zadevo močno napihovala. Vzporedno s tem se je stopnjevala napetost tudi okoli mnogih drugih perečih vprašanj. Velesile so zaostriile položaj v Kongu, na Kubi, v Loosu, Tuniziji in drugod. Vedno glasneje se je slišalo rožljanje z orožjem. Kennedy je zahteval novo povečanje državnega proračuna za več kot 3,5 milijarde dolarjev. Adenauer je povečal voj-

ne izdatke za 18%. Vojaške proračune so povečale tudi Anglija, Francija in druge države atlantskega pakta. Sledilo je sporočilo Hruščeva, da bo tudi Sovjetska zveza povečala svoje vojne izdatke za 3,5 milijarde dolarjev ter da bo prekinila zmanjševanje oboroženih sil, ki so ga bili napovedali januarja 1960. Takoj zatem so v Sovjetski zvezi na letalskem mitingu prikazali enajst novih tipov sovjetskega letalskega orožja. Verižna reakcija se pri tem ni ustavila. Kennedy je takoj ukazal, naj pretehtajo ameriške vojaške potrebe in naj pohitijo z oborožitvenimi načrti. Odredili so vpoklic mnogih rezervistov in poslali nove ameriške čete v Evropo. De Gaulle pa je napovedal, da bo Francija skušala čimprej modernizirati svoje oborožene sile. Anglija je obljubila Bonnu oporišča za vadenje nemške vojske, članice atlantskega pakta so se sporazumele o pripravah za povečanje števila operativnih divizij NATO v Zahodni Evropi od 22 na 30.

Medtem sta Fanfanj in Segni odšla na obisk v Moskvo na razgovore s Hruščevom. Tedaj je prevladovalo mnenje, da bo skušala Italija igrati posredniško vlogo, da bi se obnovila pogajanja med Vzhodom in Zahodom. Sestali so se tudi štirje zahodni zunanji ministri in so poudarili, da je treba berlinsko vprašanje rešiti s pogajanjem.

Sredi avgusta je prišlo do nove zaostritve, ker je Vzhodna Nemčija uvedla nekatere omejitve osebnega prometa med obema sektorjema Berlina. Ob demarkacijski črti so se pojavili tanki. Nekaj podobnega se je ponovilo tudi oktobra, ko so se na obeh straneh pojavili tanki in so se stražniki z ene in druge strani celo obmetavali s solzilnimi bombami. Še prej so vzhodni Nemci postavili vzdolž demarkacijske črte cementni zid, ki so ga na Zahodu imenovali kitajski zid.

V takem ozračju se je 1. septembra začela v Beogradu konferenca 25 nevezanih držav, ki je pritegnila pozornost vsega sveta. Obe blokovski vodilni sili sta skušali s različnimi manevri vplivati na potek konference. V Sovjetski zvezi so prav dan pred začetkom konference po 34 mesecih moratorija v preizkuševanju jedrskega orožja povzročili eksplozijo atomske bombe in te eksplozije so se nadaljevale ves september in ves oktober.

Beograjska konferenca je pozvala Hruščeva in Kennedyja, naj se spet sestaneta, da prispevata k omilitvi mednarodne napetosti. Vpliv beograjskih sklepov se je močno čutil tudi na 16. zasedanju OZN, ki se

je začelo septembra. To se je pokazalo tudi glede jedrskih eksplozij, ko je večina držav odobrila resolucijo šestih nevezanih držav s pozivom na jedrski moratorij. Pri tem smo bili priča čudovitemu skupnemu nastopu sovjetskega bloka in zahodnih držav proti moratoriju.

Obnovitev jedrskih poizkusov v Sovjetski zvezi je izzvala val množičnih protestov po vsem svetu. Toda Hruščev se za to ni zmešnil in je povzročil eksplozijo 50-megatonske vodikove bombe, čeprav ga je bila skupščina OZN z ogromno večino pozvala, naj tega ne stori. Tudi Kennedy je napovedal priprave za obnovitev jedrskih eksplozij.

Med septembrskim zasedanjem OZN v New Yorku je prišlo do stikov med Gromikom, Ruskom in Homejem. Gromiko se je sestel tudi s Kennedyjem. Sklenjeno je bilo, da bo ameriški poslanik v Moskvi nadaljeval pripravljalne razgovore. De Gaulle je odločno nastopil proti tem razgovorom, češ da še ni prišel trenutek zanj. Pri tem ga je močno podpiral Adenauer.

Prav pred začetkom zasedanja skupščine OZN je tajnik OZN Hammarskjöld zgubil življenje, ko se je nad letališčem v Ndoli v Rodeziji ponesrečilo letalo, s katerim je potoval na sestanek s Čombejem. Z vprašanjem, ki je nastalo v zvezi z imenovanjem njegovega naslednika, je Sovjetska zveza spet sprožila vprašanje tako imenovane trojke, to je, naj bi se tajništvo OZN reorganiziralo z imenovanjem treh tajnikov, ki bi zastopali eden vzhodni, drugi zahodni blok, tretji pa skupino nevtralcev. Sklepe bi morali sprejemati soglasno, kar pomeni, da bi imel vsak pravico veta. Po dolgih pogajanjih je bil Burmanec U Tant imenovan za začasnega tajnika do poteka Hammarskjöldovega mandata, to je, do 10. aprila 1963. Dogovorjeno je bilo, da bo U Tant imenoval nekaj pomožnih tajnikov na podlagi geografske razdelitve. Za predsednika 16. zasedanja skupščine OZN je bil izvoljen Tunizijec Mongi Slim. To zasedanje je od vsega začetka potekalo v znamenju krize v tajništvu, tako da obravnavanje važnih vprašanj ni moglo dobiti pravega mesta. Splošna debata pa je bila vendarle zelo poučna, ker se je v njej odražal močan vpliv beograjske konference. Velik poudarek je dobilo vprašanje dekolonizacije Konga ter osvobodilnega gibanja v Afriki in Aziji na splošno. Pokazalo se je, da je vprašanje dekolonizacije eno najvažnejših in najnujnejših vprašanj, kakor je to poudarila tudi beograjska konferenca. Predvsem je to vprašanje med glavnimi vzroki zaostritve mednarodnega

položaja, pri čemer je berlinsko vprašanje ena izmed komponent. Kolonialne in nekolonialne sile čutijo, da zgubljajo svoje položaje in zato se krčevito branijo, kar kažejo vsi dogodki v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki, kjer se gibanja za politično in gospodarsko osvoboditev vedno bolj krepijo.

Na resnost položaja je opozoril maršal Tito s svojo izjavo ob dnevu Združenih narodov. Izjava je imela velik odmev v svetu in so jo registrirali kot dokument OZN. Tito je opozoril na nevarno krizo v mednarodnih odnosih, na usmerjanje velesil v nevarno politiko sile, na nevarno tekmovalstvo v oboroževanju ter psihološke priprave na oborožen obračun. Poudaril je, da je odločilen trenutek za nujne ukrepe, da se prepreči katastrofa. Pozval je velesile, naj se odrečejo preživelim metodam v mednarodnih odnosih in naj s pogajanjem urejajo vsa sporna vprašanja, vse ostale države pa naj se aktivneje zavzemajo za ohranitev miru.

Potek debate v OZN je pokazal, da velesile niso vnesle nobenih novih pogledov, načrtov ali predlogov okoli glavnih mednarodnih vprašanj. Razgibanost so prinesle izvenblokovske države s svojimi številnimi pozitivnimi predlogi. Vendar pa je na zasedanju v govorih zahodnih in vzhodnih delegatov odpadel oster ton medsebojnega obtoževanja, da ne bi kompromitirali pravkar navezanih stikov med ZDA in SZ. Ti stiki so se v pričakovanju sklepov 22. kongresa KP SZ prekinili. Vendar sta spoznam glede tajnika OZN in močan udarec stalinizmu na moskovskem kongresu prinesla novo upanje, zlasti, ker je Hruščev v svojem govoru poudaril, da ne bo več vtrajal, naj se nemška mirovna pogodba sklene še pred koncem leta, če se medtem začnejo pogajanja.

KONGRES V MOSKVI

XXII. kongres KP SZ v Moskvi bi lahko ocenili kot kongres odločnega obračunavanja s stalinizmom. Hruščev in številni govorniki so temeljito razkrinkali vso zločinsko dejavnost v Stalinovi dobi ter dejavnost tako imenovane protipartijske skupine, ki jo vodi Molotov. Razen tega je prišel vidneje do izraza spor z albansko in kitajsko stranjo. Na kongresu so izrekli zelo ostre obtožbe proti albanskim voditeljem, ki nadaljujejo stalinistične metode. V Tirani so ostro reagirali in spor se vedno bolj razplamteva. Kitajci so Albance podprli. Ves kitajski tisk je nenadoma začel hvaliti albanske

voditelje in govoriti o »velikih uspehih« v Albaniji. Kritika proti Albancem je vsekar v veliki meri namenjena kitajskim voditeljem.

Značilno je, da so se govorniki na kongresu sklicevali na 20. kongres. Tudi vsa poročila so zajela razdobje od tega kongresa leta 1956 do sedanjega in so preskočili 21. kongres. Sedanji kongres je potrdil vsa načela, ki jih je bil postavil 20. kongres, to je, miroljubno sožitje, preprečitev vojne, decentralizacija vodstva, obnovev socialistične zakonitosti in utrditev leninističnega duha v življenju stranke.

Vsa skupina od Hodže do Mao-Ce-Tunga in do Molotova vodi borbo proti Hruščevu okrog teh načel. Resnična tarča tega kongresa je vsekakor bila Kitajska, kjer so še močne usledine stalinistične miselnosti. Kajti Albanija ali pa skupina Molotov-Malenkov ne bi sami na sebi mogli preprečiti razvoja nove smeri v sovjetski politiki. Vse kaže, da so te ovire in pritisk večkrat prisilili sovjetsko politiko do kompromisa. Vendar pa je treba ugotoviti tudi nekatera protislovja v zvezi s sklicevanjem na sklepe 20. kongresa, zlasti ker se je na kongresu močno poudarjal blokovski ekskluzivizem.

AFRIKA

Leto 1960 smo imenovali leto Afrike, ker se je tedaj kar 16 dežel te celine rešilo kolonialnih spon. Leto 1961 lahko upravičeno imenujemo leto nezaslišanih zločinov kolonialistov v Afriki ter leto brezkompromisnega boja tlačnega ljudstva proti kolonializmu in neokolonializmu. Lansko leto je postala neodvisna tudi Sierra Leone in je bila sprejeta v OZN; 9. decembra pa je postala neodvisna Tanganjika.

Največji odmev po vsem svetu je imel zločinski umor Lumumbe. Predsednik kongoške republike Kasavubu je v začetku leta izročil Lumumbo njegovemu najhujšemu sovražniku in pokornemu hlapcu kolonialistov Čombeju, ki ga je dal umoriti. Za njegov umor je svet izvedel šele 13. februarja. Varnostni svet je 20. februarja sprejel novo resolucijo, ki pooblašča OZN, da uporabi silo, »da prepreči državljansko vojno v Kongu«. Odredil je tudi preiskavo o umoru Lumumbe ter zahteval sklicanje kongoškega parlamenta. Za umor Lumumbe je v veliki meri odgovorno poveljstvo OZN v Kongu in z njim vred tajnik Hammarskjöld, ki ni izpolnjeval resolucij OZN ter je podpiral ameriški načrt, ki je bil v tem,

da se v Kongu uvede režim, ki bi bil poslušen Zahodu. Lumumba je postal simbol vseh narodov, ki se borijo za svobodo. Njegova smrt je še bolj spodbudila vse svobodoljubne Kongožane, da so se strnili okrog zakonite vlade, ki ji je predsedoval Gizenga v Stanleyvillu.

Na pobudo Kasavubuja je bila od 6. do 12. marca v Tananarivu na Madagaskarju konferenca, katere so se udeležili razni kongoški »voditelji«, odsoten pa je bil predsednik zakonite vlade Gizenga. Dogovorili so se o razkosanju Konga na osem do dvanaest držav, kar so v ZDA z veseljem pozdravili. Tedaj je imel glavno besedo Combe. Aprila pa je Kasavubu sklical v Coquilhatvillu novo konferenco. Combe je 26. aprila zapustil konferenco, in tedaj ga je dal Kasavubu aretirati skupno z 18 njegovimi sodelavci. Toda poveljstvo OZN je pokazalo izredno skrb za izdajalca Combeja, kakršne ni nikoli pokazalo za Lumumbo; 20. junija je Kasavubu Combeja izpustil. Po dolgih pogajanjih se je sestal na univerzi Lovanium parlament. Sporazumeli so se o sestavi vlade, kateri predseduje Adula, Gizenga pa je postal podpredsednik. Posebno hud udarec je bil za ameriško politiko, da sta se Adula in Gizenga udeležila konferen-ce nevezanih držav v Beogradu.

Medtem se je Hammarskjöld odločil, da bo začel vsaj delno izvajati zadnjo resolucijo Varnostnega sveta, ki je poudarjala celovitost kongoškega ozemlja. Začel je akcijo za likvidacijo vojske plačancev v Katangi, ki so jo vodili belgijski častniki, toda ponovil je običajne napake, da je zadevo zavlačeval in se je pogajal s Combejem. Ta se je polagoma okrepil s pomočjo od zunaj, zlasti iz bližnje Rodezije in iz Francije. Combejeva vojska je pod vodstvom belgijskih in francoskih častnikov napadla čete OZN in prišlo je do hudih bojov. Na pritisk ZDA, Anglije in Francije se je začelo poveljstvo OZN spet pogajati s Combejem. Hammarskjöld je prišel v Leopoldville. Ker so Angleži močno pritiskali nanj, je odšel z letalom v Ndolo v Južni Rodeziji, da bi se sestal s Combejem. Toda nad letališčem v Ndoli je njegovo letalo treščilo ob tla. Hammarskjöld in njegovi sodelavci so zgubili življenje. Vse kaže, da je šlo za sabotažo, ali pa da so letalo sestrelili. Hammarskjöld je postal žrtev prav tistih kolonialistov in imperialistov, katere je vse do tlej ubogljivo poslušal.

Pozneje je poveljstvo OZN sklenilo premirje s Combejem, kar je pomenilo pravo kapitulacijo. Osrednja vlada pa tega premir-

ja ni priznala in je začela vojaške operacije za likvidacijo odcepitve Katange. Toda spet so zlasti v Londonu zarohneli, da je treba »spor rešiti na miren način«. Sledilo je novo obotavljanje poveljstva OZN.

Očitno je, da je Katanga postala fronta, na kateri se bije bitka mednarodnega kapitala za ohranitev kolonializma v Afriki. V to bitko je to pot odločneje posegla Vel. Britanija, ki ima velike interese v Južni Rodeziji in v Katangi.

Lansko leto so zbudili pozornost tudi dogodki v portugalski koloniji Angoli v Zahodni Afriki. V tej koloniji vlada pravi srednji vek. Majhno število portugalskih priseljencev, lastnikov velikih plantaž strahuje z ognjem in mečem nad 4 milijone domačinov, ki živijo v popolnem suženjstvu in morajo uklenjeni v verigah prisilno delati na plantažah. Polagoma pa se je tu razvilo osvobodilno gibanje, ki je organiziralo oborožen upor. Portugalske oblasti so začele prebivalstvo terorizirati. Požigajo cele vasi in množično pobijajo prebivalstvo. Lani so pobili nad 50.000 ljudi.

Varnostni svet je na zahtevo 42 držav Azije in Afrike ter Jugoslavije pozval Portugalsko, naj preneha s takim ravnanjem in naj omogoči posebnemu odboru OZN, da izvede preiskavo o življenju v tej koloniji. Portugalska vlada se na to ne ozira in nadaljuje svojo genocidno politiko ob solidarnosti drugih kolonialnih držav in ob podpori NATO, ki ima na Portugalskem svoja oporišča.

Predaleč bi zašli, če bi hoteli zabeležiti številne dogodke na afriški celine, ki so značilni za sedanje obdobje protikolonialnega vrenja in vse hujše reakcije kolonialistov, ki krčevito branijo še preostale kolonialistične položaje.

Najvidnejše je to v Alžiriji, kjer se je s 1. novembrom začelo osmo leto boja Alžircev za neodvisnost. Lansko leto je bilo polno preizkušenj za alžirsko osvobodilno gibanje. V januarju je De Gaulle razpisal referendum v Franciji in Alžiriji. Nad 56% francoskih volivcev se je izreklo za njegovo politiko samoodločbe. Alžirci so referendum bojkotirali. Dne 16. januarja pa je alžirska vlada sporočila, da je pripravljena začeti pogajanja s pogojem, da alžirsko ljudstvo lahko svobodno izreče svojo voljo. Po dolgem posredovanju Burgibe so napovedali začetek razgovorov, toda 22. aprila je francoska vojska, skupno s fašističnimi skrajneži, izvršila v Alžiru udar s pomočjo padalcev tujske legije. Čez štiri dni je bil upor

strt, generalj Challe, Zeller in drugi so se predali in so bili pozneje obsojeni na milo kazen.

Dne 20. maja so se končno začela v Evianu ob Zenevskem jezeru pogajanja med predstavniki Francije in Alžirije. Zaradi nepopustljivosti Francije pa so se 13. junija na francosko pobudo prekinila. De Gaulle je začel groziti, da bo Alžirijo razkosal. Pogajanja so se 20. julija obnovila v Lugrinu. Toda tudi to pot so se kmalu prekinila in spet po krivdi Francije, ki zavrača načelo enotnosti alžirskega ljudstva in celovitosti alžirskega ozemlja, ker hoče obdržati Sahara zase.

Alžirci so večkrat med množičnimi demonstracijami plebiscitarno pokazali, da podpirajo svojo vlado. Francozi so ob takih priložnostih napravili prave pokole nad alžirskim ljudstvom. Najhujši pokol so napravili 1. novembra lani v Parizu, ko so šli Alžirci množično na ulice, da mirno manifestirajo za neodvisnost, za osvobodilno fronto in za mir. Francozi so nanje streljali in pobili nad sto ljudi. Mnoge so pomotali v Seino, druge pa pobili v bližnjih gozdovih. V Franciji živi okoli 400.000 Alžircev.

Po prekinitvi pogajanj v Lugrinu so nastale v alžirski vladi spremembe. Predsedstvo je prevzel Ben Heda, ki je ponovil pripravljenost pogajati se. Poudaril je, da je sedaj načelo neodvisnosti sprejela tudi Francija in zato je procedura s samoodločbo preživela. Predlagal je, naj bi takoj začeli pogajanja o določitvi dneva za proglasitev neodvisnosti, čemur naj bi sledila pogajanja o sodelovanju med obema deželama. Toda De Gaulle je med svojim potovanjem po Korziki prve dni novembra zavrnil novi postopek. Vendar pa je izjavil, da se pogajanja lahko vsak trenutek začnejo in da Francija ne postavlja nobenih pridržkov. Prvič je javno priznal, da ima alžirska osvobodilna fronta večino prebivalstva za seboj.

Prav med pogajanj v Lugrinu je Francija napadla tunizijsko mesto Bizerto, ker je Burgiba zahteval evakuacijo tamkajšnjega oporišča. Tu so francoski vojaki napravili strahovit pokol nad prebivalstvom. Pobili so nad tisoč ljudi, ki so demonstrirali za ukinitve oporišča. Na poziv skupščine OZN so se Francozi po dolgem obotavljanju vrnili na prejšnje položaje in končno izrekli pripravljenost na pogajanja o evakuaciji, toda s precejšnjimi pridržki. Burgiba je opozoril, da se bo boj za evakuacijo spet začel, če bodo Francozi zadevo zavračevali.

Skozi vse leto so afriške dežele dale več pobud za utrditev afriške enotnosti. Dne 7. januarja se je v Casablanci v Maroku zaključila štiridnevna konferenca predstavnikov ZAR, Gane, Gvineje, Maroka, Malija, Alžirije in Libije. Odobrili so »afriško karto«, ki določa tesno sodelovanje afriških dežel. Sklenili so ustanoviti skupno afriško poveljstvo, afriško posvetovalno skupščino in več odborov za koordinirano politiko in gospodarstvo. Napovedali so še odločnejši boj kolonializmu ter politiko nepovezovanja v bloke.

Konec marca pa se je zaključila enotenska vseafriška konferenca v Kairu, katere se je udeležilo 1400 delegatov iz 30 držav in ozemelj Afrike. Sprejeli so nadaljnje sklepe za okrepitev afriške enotnosti v borbi proti kolonializmu.

Velik ugled si je med afriškim ljudstvom pridobila Jugoslavija, ki vedno odločno podpira njihov boj za neodvisnost. To se je pokazalo pri potovanju maršala Tita po afriških državah, ki ga je začel 13. februarja. Obiskal je Gano, Togo, Liberijo, Gvinejo, Maroko, Tunizijo in ZAR.

SREDNJI VZHOD

Tudi Srednji vzhod je bil lani pozorišče burnih dogodkov. Velika Britanija je zadnje dni junija priznala formalno neodvisnost šejkatu Kuvait, ki je bil 62 let angleški protektorat. Pri tem pa si je zagotovila nadzorstvo nad tamkajšnjim petrolejem. Iraška vlada je izkoristila priložnost in proglasila, da je Kuvait sestavni del Iraka. Angleži so takoj poslali v »neodvisni« Kuvait svojo vojsko. Skoraj vse arabske države so se uprle nameri Iraka, da bi zasedel bogate petrolejske vrelce v Kuvaitu. Vztrajali so, da je treba mirno rešiti spor, brez vsiljive angleške »pomoči«. Angleške čete so se pozneje umaknile in v Kuvait so prišli odredi arabskih čet, ker Varnostni svet, ki je razpravljal o zadevi, ni prišel do nobenega zaključka.

Mnogo hujša je bila kriza, ki jo je 28. septembra povzročil upor sirskih velekapitalistov in fevdalcev v Siriji. S pomočjo vojske so proglasili ločitev Sirije od ZAR. Naser je pri tem pokazal velik realizem. Da bi preprečil prelivanje arabske krvi je odredil, naj vojska ne nastopi proti upornikom. Poudaril je, da se arabska enotnost ne sme uresničiti s silo. Prav tako se ni uprl sprejemu Sirije v Arabsko ligo in v OZN kot ločene države. Niti ni nasprotoval,

da druge države priznajo sirsko vlado. S to realistično oceno položaja je Naser preprečil nevarnost, da bi blokovske sile izkoristile dogodke v Siriji za svoje vmešavanje.

Upor je nastal, ko se je Naser lotil temeljitih socialnih reform v Siriji ter je napovedal agrarno reformo. Velekapitalisti in fevdalci so se tedaj združili in s pomočjo dela vojske napravili udar.

LAOS IN VIETNAM

Nevarno žarišče, ki ga je skozi leto poživljala hladna vojna in blokovska politika sile, je tudi Laos in Južni Vietnam. Boji v Laosu so se nadaljevali. Dne 12. maja se je v Ženevi začela konferenca 14 zunanjih ministrov, ki pa ni rodila posebnega uspeha. Mnogo si je prizadeval za ureditev spora kamboški princ Sihanuk, ki je dosegel, da so se sestali laoški principi Suvana Fuma, Sufanuvong in Bun Um. Najprej so se sestali v Zürichu, pozneje pa v Ženevi in zatem tudi na ozemlju Laosa. Načelno so se sporazumeli o sestavi koalicijske vlade, kateri naj predseduje Suvana Fuma. Toda predsednik vietnamske uporniške vlade Bun Um je začel delati nove ovire po navodilih ZDA. V Ženevi so ustanovili ožji odbor, ki naj bi pripravil sporazum o notranji ureditvi Laosa in o njegovem položaju kot nevtralne dežele. Toda tudi delo tega odbora se zavlačuje. ZDA so začele ofenzivo proti osvobodilnemu gibanju v Južnem Vietnamu in nuditi izdatno vojaško pomoč Diemu. Južni Vietnam pogostoma označujejo v ZDA kot »ključ obrambe pred komunizmom« ali »vojaško sidro ZDA na jugovzhodnih obalah Azije«. Strateško je Južni Vietnam mnogo važnejši od Laosa.

LATINSKA AMERIKA

Mara lani je ameriški predsednik Kennedy objavil svoj desetletni načrt za Latinsko Ameriko z imenom »Zveza za napredek«. Načrt poudarja potrebo po največjem sodelovanju latinskoameriških držav in po »skupnih prizadevanjih južnega in severnega dela poloble«. Pri tem naj bi ZDA igrale vlogo »učitelja, koordinatorja in vsemočnega zaščitnika«. Kennedyjev program primerjajo po obsegu z Marshallovim načrtom za Evropo, toda z jasno izrečenim političnim namenom: izvesti je treba nekatere

re notranje reforme, brez česar »se ne more zavreti vpliv Castrove revolucije v južnem delu poloble«. Program pa je zelo skromen, kar se tiče teh reform. »Revolucija« bi se zaključila, ko bi začeli »neboleče« likvidirati nekatere nevzdržne fevdalne ostanke. Socialne vidike o tem programu je treba vsekakor pripisati vplivu kubanske revolucije. Kennedy upa, da bo dosegel splošno podporo Latinske Amerike za »kolektivnen pritisk proti Kubi«.

Julija je Kennedy poslal poslanika Stevensonsona na pot po državah Latinske Amerike. Stevenson je obiskal Argentino, Brazilijo, Bolivijo, Venezuelo, Ekvador, Kolumbijo, Paragvaj, Peru, Urugvaj in Čile. Ob povratku je sporočil, da napad na Kubo ni koristil ugledu ZDA, in Latinska Amerika ni pokazala pripravljenosti, da se vključi v kolektivno akcijo proti Kubi. Dalje je Stevenson dejal, da je stabilnost režima v Latinski Ameriki »stalno podvržena pritiskom komunistov in drugih skupin skrajne levice«, katerih vpliv je zelo narastel po napadu na Kubo.

Latinska Amerika se bori s težavami, ki izhajajo iz zaostalosti in nerazvitosti tega kontinenta, ki se ne more več pomiriti s sedanjo zaostalostjo ter biti še dalje predmet izkoriščanja in političnega pritiska velike severne »sestre«. To je glavni činitelj v ozadju temeljitega vrenja, ki je zajelo bolj ali manj ves južni del kontinenta. Washington se je tudi tega problema lotil s stališča blokovske opredeljenosti. Prav ta politika pa je najbolj škodovala nerazvitim deželam Latinske Amerike, Afrike in Jugovzhodne Azije. Zaradi nje se vedno večje število teh držav opredeljuje za protiblokovsko politiko.

Mednarodni kapital, povezan z domačimi veleposestniki in fevdalci, ima na tem delu sveta še velik vpliv. To se je pokazalo tudi v Braziliji, ko je moral novi dinamični predsednik Quadros odstopiti, brž ko je zadel ob interese tega kapitala. Tuji kapital, predvsem severnoameriški, si prizadeva, da bi Brazilija ostala kmetijska država in proizvajalka surovin za tuje industrijske izdelke. Na splošno je značilnost držav vse Latinske Amerike velika zaostalost ter odvisnost njih gospodarstva od izvažanja surovin. Dvajset latinskoameriških republik izvaža surovine in uvaža končne izdelke. Razen tega imajo ameriški poslovni ljudje investirane milijardne kapitale v gospodarstvu teh dežel, kar pomeni, da so v pretežni meri odvisne od ZDA, ki jim z gospodarskim pritiskom narekujejo svojo politiko.

Beograjska konferenca izvenblokovskih držav

V preteklem letu se je napetost med velikimi silami nevarno večala. Vršile so se oboroževalne priprave, ki navadno peljajo v vojno: v državah obeh blokov so mobilizirali nove letnike, povečevali vojne proračune in proizvodnjo vojnega materiala, po večletnem premoru so ponovno začeli s poskusi z atomsko bombo. Zopet so začeli uporabljati besednjak, ki smo ga poznali le v najhujših letih hladne vojne, in odprto poveljevali politiko sile. Včasih se je zdelo, kot da oba velika zavestno drvita v konflikt. V nekaterih državah na Vzhodu je nastajala panika, pohajale so zaloge sladkorja in olja, v Ameriki pa so začeli v paniki zidati protiatomska zaklonišča in potovali na varno — v Evropo.

Obstaja pa širen svet, ki ni zajet v blokovsko nasprotovanje, čeprav tudi on trpi zaradi njega. To je velik del Azije, Afrike, del Latinske Amerike in Evrope. To so predvsem narodi, ki so zaradi izkoriščanja zaostali v gospodarskem razvoju. Do sedaj so bili le vir blagostanja za druge narode, po prvi svetovni vojni pa so se začeli gospodarsko vzbujati in politično organizirati, da bi dosegli samostojnost. Tudi jugoslovanski narodi so dosegli resnično osvoboditev šele z narodno-osvobodilno borbo v teku druge svetovne vojne. Osvoboditveni val je zajel tudi jugovzhodno Azijo, Kitajsko in kasneje Afriko. To so najburnejše in najhitrejšje spremembe, kar jih pozna zgodovina človeštva. V kratkih 15 letih so si ti narodi izoblikovali svoje dr-

žave, ki so postale tudi članice Združenih narodov.

To je svet, ki še ni razvit, ima pa še ogromna neizkoriščena prirodna bogastva. To je svet z neizčrpnimi zakladi v svojih ljudstvih. Manjka pa mu sredstev in znanja za razvoj, šol, stanovanj, zdravnikov. To je svet, ki ima samo eno željo: razviti se čim hitreje, da bi užival človeka dostojno življenje. Potreben mu je mir v svetu, mednarodna skupnost, ki bo imela razumevanje za težino njegovih vprašanj in v kateri bo on kot enakopraven član odločal o svojih zadevah in zadevah sveta. Želi si tako mednarodno skupnost, ki ni lovišče velikih temveč poprišče enakopravnega sodelovanja.

Ti narodi z vedno manj potrpljenja opazujejo nevarno igro velikih. Včasih se jim zdi, da so veliki pripravljeni žrtvovati tudi svet za svoje egoistične interese, za to ali ono prednost v odnosu na nasprotnika. Vse manj so pripravljeni prinašati namišljeno poslanstvo tistih, ki trdijo, da je zmaga njihovega bloka zmaga same demokracije, ali pa onih, ki svoje zmage isto vetijo z zmago socializma v svetu. Politika sile, ki jo često izvajajo, pa dejansko zavira rast demokracije in socializma v svetu. Ali je demokracija kaj drugega kot svoboda, da sam odločam? In ali je mogoč socializem brez enakopravnosti? Demokracija in socializem pa bosta lahko cvetela le v svetu, ki bo odpravil politiko sile in sporazumno reševal usodna mednarodna vprašanja miru in vojne. Razvijala se

Najvišji predstavniki držav in voditelji njihovih dele

gacij na konferenci izvenblokovskih držav v Beogradu

bosta le v svetu, ki bo velike sile pripravil do spoznanja, da njihova veličina lahko zraste samo na spoštovanju enakopravnosti vseh narodov.

Prepričanje, da se je treba še bolj organizirano boriti za novo mednarodno skupnost, če hočemo prelomiti s politiko sile in tok stvari obrniti k miru, je gnalo narode, ki niso v nobenem bloku, na srečanje v Beogradu. Konferenco so sklicali za to, da bi medsebojno razčistili stališča in lahko v bodoče še bolj enotno in organizirano nastopali v Združenih narodih in drugje ter vplivali tudi na odločitev velikih sil. Ti narodi, ki so pravkar izbojevali odločilne bitke s kolonialnimi silami, ki so imeli in še vedno imajo velike notranje težave politične, gospodarske in družbene narave, so s tem pokazali izredno visoko stopnjo odgovornosti za usodo sveta. Nihče se danes ne more zapirati v svojih lastnih problemih. Vsi smo odgovorni za to, kar se dogaja v svetu, posebno v trenutkih, ko nas je neodgovorna politika velikih sil skoraj pripeljala na rob vojne.

V Beogradu se je zbralo 24 držav s štirih kontinentov. Tri države so poslale svoje opazovalce, trideset naprednih gibanj pa svoje zastopnike. Prisotnih je bilo 1000 jugoslovanskih in tujih novinarjev. Konferenca je sprejela 900 pozdravnih telegramov in poslanic

od znanih državnikov, javnih delavcev in organizacij z vseh koncev sveta. O konferenci se je razpisal ves svetovni tisk, velik del je spremljal in analiziral konferenco s simpatijami ali pa vsaj s spoštovanjem. Podčrtati je treba realistično in objektivno pisanje velikega dela italijanskega tiska.

Del tiska na vzhodu in predvsem na zahodu pa se je zelo razpisal o nesoglasjih, ki naj bi se bila pojavila na konferenci. Tudi mnoge radijske postaje so povzele to pesem. Verjetno so obstajala nesoglasja v raznih vprašanjih. Čudno bi bilo, če ne bi obstajala saj so bile na konferenci zbrane države z raznih kontinentov, z različno notranjo družbeno ureditvijo, od prosvetljenega fevdalizma v Etiopiji do socialistične demokracije v Jugoslaviji. Vendar je mnogo bolj pomembna enotnost v številnih važnih načelnih vprašanjih ureditve sveta in v mnogih praktičnih vprašanjih, ki je prišla do izraza na beograjski konferenci in ki je po izjavi predsednika Tita uredniku Unità presenetila celo same sklicatelje. Pomembna je posebej še prav zato, ker so jo medsebojno dosegle države s tako različno družbeno ureditvijo in tako različnimi ideološkimi pogledi na svet. Enotnost, dosežena na beograjski konferenci, ravno kaže kako globoka preko vseh ideoloških razlik segajoča je želja po miru, ki jo velike sile niso

sposobne oblikovati v sredstvo krepitev miru.

In kakšno stopnjo resnične enotnosti lahko pokažejo tisti, ki pišejo o nesoglasjih na beograjski konferenci? Koliko časa je trajala moskovska konferenca 81 partij, da bi dosegla soglasje, ki je bilo potrebno za moskovsko deklaracijo? In v preteklem letu razmerje med zapadnimi zavezniki ni kazalo znake vzgledne enotnosti!

Ali je sploh že katera konferenca v tako kratkem času dosegla enotnost o tako bistvenih vprašanjih? Vsi udeleženci so se izjasnili za mednarodno skupnost enakih, v kateri velike sile ne bodo imele privilegiranega položaja. Treba je odpraviti kolonializem vsake vrste in postopno tudi bloke. Dokler bodo na svetu bloki, je mednarodna skupnost enakopravnih nemogoča. V blokih vedno ena država vodi druge. Države zbrane na beograjski konferenci pa so bile za pravico vsakega naroda, da sam odloča o svojih stvareh in soodločuje o usodi sveta. Vse so se izjasnile za politiko miroljubne koeksistence in proti temu, da bi kakršnakoli ideologija služila kot orožje v hladni vojni. Politika sile ostaja politika sile, pa naj bo zavita v plašč »obrambe svobodnega sveta« ali pa »napredovanja komunizma«.

Konferenca je poudarila pravico vsakega naroda, da sam razpolaga s svo-

jimi prirodnimi bogastvi in sam odloča, kako bo trošil svoja sredstva. Menila je, da mora razviti svet v interesu lastnega razvoja in skrbeti za napredek nerazvitih dežel.

Izredno mnogo pozornosti je posvetila vprašanju razorožitve. Izjasnila se je za splošno, popolno in mednarodno kontrolirano razorožitev ter za takojšnjo prepoved poizkusov z atomskimi bombami kot prvim korakom k razorožitvi. Zahtevala je, da se akcije v zvezi z razorožitvijo vodijo v Združenih narodih ob sodelovanju nevezanih držav.

Podprla je borbo naroda Alžira in Angole, zahtevala evakuacijo francoskih trup iz Tunisa, nastopila proti tuji intervenciji v Kongu, proti politiki apartheida, proti tujim bazam in posebno proti bazam v Tunisu in na Kubi. Zavzela se je za sprejem Kitajske in za to, da berlinskega problema ne bi reševali s silo.

Zavedajoč se posebne odgovornosti velikih sil za mir je konferenca sprejela apel, naslovljen na Združene države in Sovjetske zveze, naj takoj prekineta z vojnimi pripravami ter pošlata poslanico Kennedyju in Hruščevu, naj nadaljujeta s pogovori.

Svet se bo še pozno v zgodovini spominjal beograjske konference kot sestanka, ki je v enem najbolj napetih trenutkov povojne zgodovine odločilno

Pogled na ovalno mizo med delom konference

vplival na pomiritev sveta. Ali bi to lahko trdili za katerikoli sestanek, ki so ga po vojni sklicali predstavniki blokov?

Politika velikih v lanskem letu kaže, da se niso odrekli misli, da bodo oni vodili svet. Politiko, ki zasleduje njihove velikodržavne cilje, pa hočejo svetu predstaviti kot politiko, ki je v dobrobit vsemu svetu. Bes jih prežema ob misli, da se je nekih 24 držav drznilo izraziti misel, da mednarodna skupnost ne more veliko-državne politike sprejeti kot svoje. Svet je danes že prezrel in je že preveč sposoben misliti s svojo glavo, da bi politiko tujih koristi sprejel za svojo.

Zato so v vodilnih državah obeh blokov konferenco najprej poizkusili omalovaževati, češ, da te države v svetu, v katerem je sila osnovno, itak ne predstavljajo ničesar — ne v moral-

nem, ne v gospodarskem, ne v političnem oziru. Ker je beograjska konferenca le preveč odjeknila v svetu, so jo potem eni hoteli kompromitirati kot pristransko, ker so bila nekatera stališča izražena v toku konference, posebno tista o kolonializmu in razorožitvi, bližja sovjetskim kot ameriškim. Drugi pa so jo potem hoteli vpreči v svoj blokovski voz, podčrtajoč samo tiste zaključke, ki so predvsem obsojali glavni greh nasprotnega bloka. Zamolčali pa so, da je konferenca nastopila proti vsaki politiki sile in proti blokovski politiki sploh. Tako sta bili v vzhodnem bloku deklaracija in apel široko ponatisnjeni, vendar brez mest o blokkih, politiki sile izvenblokovskih držav.

V silni stiski sta se znašli Albanija in Kitajska, saj se je konferenca vršila na ozemlju Jugoslavije, ki je obema trn

v peti. Iz zagate sta se reševali, trdeč do onemoglosti, da je konferenca težak udarec za revizioniste, ki so na sebe prevzeli nalogo, da razcepijo anti-imperialistične vrste, kar pa se jim na konferenci ni posrečilo.

Kakšne so perspektive politike, ki se je odlikovala na beograjski konferenci?

Ta politika je edina alternativa vojne. Le če bo šel svet po tej poti, bo mir postal nekaj trajnega in resničnega in ne samo premirje med dvema strašnim vojnama. Politika sile pa nas nujno vodi v nadaljnje oboroževanje, ki se mora logično končati v vojni.

Politika beograjske konference ima zaveznike tudi znotraj blokov, vse tiste, ki resnično žele mir. Eden vodilnih angleških listov, »Observer«, je pametno zapisal, da interesi angleškega na-

roda ne morejo biti nasprotni interesom držav, zastopanih na beograjski konferenci, saj sta mir in sporazumno reševanje mednarodnih vprašanj tudi njegov cilj.

Politika beograjske konference mora postati tudi politika delavskega gibanja. Ona je že politika tistega dela delavskega gibanja, ki se zaveda, da dejanska moč delavskega razreda raste samo iz njegovih lastnih sil in da politika sile, danes simbolizirana v pozikusih z atomsko bombo, ne more biti instrument naporov delavskega razreda za doseg socializma.

Države udeleženke beograjske konference so vse vplivnejši faktor svetovne politike v organizaciji Združenih narodov in zunaj nje, odločene, da vztrajno sodelujejo pri iskanju izhoda iz težke mednarodne situacije in urejanju sveta na sodobnih osnovah.

Člani jugoslovanske delegacije na beograjski konferenci

PERSPEKTIVE DEMOKRACIJE V ITALIJI

Po občinskih in pokrajinskih upravnih volitvah v novembru lani je politično življenje v Italiji zajadrlo v precej razgibane vode: nastopilo je namreč razdobje hudih neviht, ki bi utegnile imeti tudi precej nevarne posledice (kakor se je bilo na primer dogodilo po spomladanskih poskusih vlade levega centra s Segnijem in Fanfanijem, ki sta se končala s Tambronijevo »upravno« vlado in prelivanjem krvi v Reggio Emiliji in drugod), ker se je postopno in v vedno večji meri uveljavljal pritisk naprednih sil, od levega krila Krščanske demokracije, mimo socialdemokratov in republikancev, do socialistov, z namenom, da bi se KD dokončno otresla cikle, ki jo liberalna stranka predstavlja za nadaljnji razvoj in napredek demokracije v Italiji. Obenem pa je razsulo italijanske monarhistične stranke na omenjenih volitvah in pozneje ustvarilo na desnici pravo politično praznino, kar pomeni, da je s tem izginila tudi možnost Krščanske demokracije, da bi se mogla, v svojih političnih kombinacijah, nasloniti na zmernejšo desnico. Za Krščansko demokracijo se je s tem postavilo v še bolj dramatični obliki vprašanje njenih političnih zaveznikov.

V takem položaju so se desničarski in centristični krogi KD oprijeli — kot potapljačji se rešilne bilke — centrizma, Tambroni in določeni krogi katoliške visoke duhovščine pa so začeli odkrito zagovarjati celo potrebo sodelovanja med KD in fašisti. Takša perspektiva pa ni mogla in ne more roditi uspeha, ker se KD ne more poživžgati na svoj demokratični in protifašistični izvor, če noče tvegati svojega dosedanjega politič-

nega in s tem tudi oblastvenega položaja ter izgubiti svojega vpliva v vrstah katoliškega delavskega gibanja. Toda centrizem je hkrati le varianta konservativne desnice in nanj ne moreta več pristati zaveznika KD na njeni levici — socialdemokratska in republikanska stranka. Spričo takšnega stanja se je, po Tambronijevi tragični pustolovščini, izoblikovalo zavezništvo posebne vrste med KD, PLI, PSDI in PRI, za katerega je politični tajnik KD Aldo Moro skoval v bistvu protislovni izraz »vzporedna konvergenca«. Ta »vzporedna konvergenca« je ob svojem nastanku (po izsiljeni ostavki Tambronijeve vlade) uživala podporo tudi socialistov in monarhistov. Socialisti so Fanfanijevo »konvergentno« vlado podprli (z vzdrževanjem v parlamentu) v upanju, da se bo s časom premaknila v levo, monarhisti pa v pričakovanju, da se bo premaknila v desno.

To »konvergentnost« vladne večine je Moro označil takole: KD, PLI, PSDI in PRI podpirajo Fanfanijevo vlado, ker je njen obstoj potreben za utrditev demokracije po Tambronijevi pustolovščini; hkrati pa se te stranke ne odrekajo svojim neposrednim političnim ciljem, ki so lastni vsaki posamezni stranki v tej »konvergenca«.

Politika levega centra

Prve težkoče za »vzporedno konvergenca« so nastale po upravnih volitvah lani, ko se je izkazalo, da te »konvergentne« stranke niso zmožne sestaviti s svojimi lastnimi močmi upravnih odborov v številnih na no-

vo izvoljenih občinskih in pokrajinskih svetih, med temi tudi v velikih mestih, kot na primer Milanu, Rimu, Neaplju, Genovi, Florenci, Benetkah itd. Levo krilo te »konvergence« (levica KD, PSDI IN PRI) in tudi socialistična stranka sta zahtevala, naj se v takih primerih sestavijo upravni odbori levega centra (KD, PSDI, PRI in PSI, brez liberalcev); njeno desno krilo desnica KD in liberalci pa je temu odločno nasprotovalo. Nasprotnika levega centra so podpirali tudi konservativni krogi cerkvene hierarhije, češ da je sodelovanje med katoličani in socialisti nedopustno, ker so socialisti baje »zavezniki brezbožnega komunizma«.

Kljub tej ofenzivi proti sodelovanju med katoličani in socialisti, pa so se v omenjenih mestih (razen Rima in Neaplja) sestavili upravni odbori s sodelovanjem med KD, PSDI, PRI in PSI. Kasneje se je, po dolgi krizi, sestavila taka deželna vlada tudi na Siciliji, dasi je voditelj liberalne stranke Malagodi slovesno zatrjeval in celo grozil, da bodo liberalci odrekli podporo Fanfanijevi vladi, če bi KD pristala na sodelovanje s socialisti tudi na Siciliji, palermški nadškof kardinal Ruffini pa je sklical na sestanek vse sicilske škofo, na katerem so javno prepovedali vsakršno sodelovanje katoličanov s socialisti v organih javne uprave. Toda vse je bilo zaman.

Vse te izkušnje zgovorno pričajo o tem, da so določeni ozki razredni interesi in pobožne želje konservativnih in cerkvenih krogov eno, politična in socialna stvarnost ter njene zahteve pa drugo, odločilnejše. Levi center je namreč danes — spričlo gospodarskih in socialnih sprememb v italijanskem družbenem življenju — politični odraz objektivne stvarnosti in nujna razvojna stopnja na poti k takoimenovanemu »obratu v levo«, katerega nujnost poudarjajo hkrati socialisti in komunisti, dasi se glede njegovega uresničenja bistveno razhajajo.

Levi center in socialisti

PSI (oziroma njegova autonomistična veja) zagovarja stališče, da gre pot uresničenja obrata v levo (kar pomeni vključitev delavcev v organe javne uprave in političnega vodstva države) skozi določene nujne razvojne faze sodelovanja med Krščansko demokracijo in silami laične demokratične levice (socialdemokratov, republikancev, radikalov in socialistov) in da je prva faza takega sodelovanja vladna koalicija med KD, PSDI in PRI, ob zunanjih podpori socialistov v parlamentu. Socialisti so tako podporo pripravljeni dati le na podlagi konkretnega vladnega programa takojšnje rešitve najbolj perečih vprašanj (agrarna in šolska reforma, deželna ureditev industrializacija italijanskega Juga, politika polne zaposlitve itd.).

KPI sicer tudi poudarja nujnost sodelovanja med delavskimi strankami in katoličani, vendar pa si to sodelovanje zamišlja kot alternativo sedanjemu političnemu in oblastnemu monopolu KD, to je kot fronto demokratičnih sil proti politični organizaciji katoličanov, — Krščanski demokraciji. (Tako stališče zagovarja v bistvu tudi levica PSI). To pa bi vodilo k vertikalnemu razkolu političnih sil v Italiji, k ustvarjanju dveh nasprotujočih si blokov, kar bi imelo za prav tako nujno posledico poglobitev razkola v delavskem gibanju, ker bi tak frontalni napad na KD nujno potisnil predvsem katoliško delavstvo v objem konservativnih sil.

Spričlo takega svojega stališča je tudi povsem naravno, da gleda KPI na politiko levega centra z neko določeno, razumljivo in s svojega stališča tudi povsem upravičeno ljubosumnostjo, ker jo ta politika izloča iz neposrednega sodelovanja v procesu postopne demokratizacije italijanskega javnega življenja in obsoja njeno politično dejavnost na pretežno deklaracijski značaj, ki ne najde ustreznega odmeva na izrazito političnem področju. Odtod njeni napadi na to politiko, ki je po mnenju PSI edina real-

na politika v interesu italijanske demokracije in socializma, tista »italijanska pot v socializem«, ki jo KPI sicer zagovarja v svojih deklaracijah, dejansko pa pojmuje na precej »sovjetski« način: vodilna sila v socialistični preobrazbi italijanske družbe more in mora biti le KPI, vse druge demokratske sile pa morejo prispevati k tej preobrazbi le v kolikor se zberejo okrog KPI (enako stališče zagovarja KPI tudi v mednarodnem merilu: napredek socializma v svetu je možen le s podporo politiki Sovjetske zveze in njenega bloka držav; vsakršno drugačno pobudo — kot na primer pobudo Jugoslavije in drugih izvenblokovskih držav — pa ocenjujejo le v funkciji te sovjetske politike).

Levi center in katoliška cerkev

Na spomlad lani, ko je vodstvo KD skušalo uveljaviti politiko levega centra najprej s Segnijem, nato pa s Fanfanijem, je bila reakcija katoliške hierarhije zelo ostra, in Fanfani je moral odnehati, ker so se tudi številni demokristjanski parlamentarci sklicevali na svojo »vest«, ki jim baje ni dovoljevala glasovati za vlado, ki bi jo, s svojim vzdrževanjem v parlamentu, odločujoče podpirali socialisti. Tudi po upravnih volitvah se taka ofenziva konservativnih cerkvenih krogov ni le nadaljevala, ampak še stopnjevala, kljub temu, da je bilo v številnih primerih jasno razvidno, da brez podpore socialistov ni moč sestaviti učinkovitih organov krajevnih uprav. Po dolgotrajnih pogajanjih pa je končno le prišlo do sestave upravnih odborov levega centra z neposrednim sodelovanjem socialistov v številnih mestih, med temi tudi v Milanu, Genovi, Florenci, Benetkah in drugje, končno pa tudi na Siciliji, kjer je — po krizi, ki se je vlekla pol leta — KD sestavila deželno vlado levega centra z naprednim upravnim programom. Sicilski škofje, na čelu s palermskim nadškofom kardinalom Ruffinijem, ki so bili poskusili vse, da bi preprečili sode-

lovanje med katoličani in socialisti, so se končno morali vdati in se zadovoljiti z izjavo, da bodo to sodelovanje sodili po njegovih delih.

S tem seveda še niso izginile vse težkoče, ki se pojavljajo na poti političnega sodelovanja med katoličani in socialisti; vendar je precej utemeljeno mnenje, da bo politika levega centra prodrla tudi na bližnjem kongresu Krščanske demokracije, ki se bo vršil prihodnjega januarja v Rimu.

Perspektive razvoja socialistične demokracije v Italiji gredo torej preko politike levega centra, ki mora pripraviti pogoje za vključevanje delovnega ljudstva v organe javne uprave in političnega vodstva države. Ostvaritev te politike je danes družbena nujnost, ki se ji ni moč več ogniti. Konservativne sile v KD in izven te stranke se ji morejo sicer upirati in jo zavirati, preprečiti pa je več ne morejo. Levica KD, ki tako politiko zahteva, ne predstavlja le delavske baze KD, ampak ima v svojih rokah tudi vedno močnejši sektor gospodarstva, ki more v vedno večji meri odločujoče vplivati na nadaljnji gospodarski in socialni, pa tudi politični razvoj v deželi.

Socialisti podpirajo to politiko za sedaj le od zadaj (v organih krajevnih uprav tudi neposredno), v bližnji bodočnosti pa bo ta podpora zadobila obliko tudi neposrednega sodelovanja med KD in PSI, kar bo pomenilo prelom v dosedanji italijanski demokraciji in začetek novega razdobja v borbi za socialistično preobrazbo dežele.

KPI more k temu razvoju prispevati posredno s pritiskom, ki ga more izvajati spričo dejstva, da razpolaga s precejšnjo silo; vendar pa je zaradi njenega znanega stališča in njene splošne politične usmeritve izključeno, da bi mogla neposredno sodelovati pri postopnem oblikovanju bodoče italijanske demokratske, delavske in socialistične države, če ne bo radikalno revidirala tega svojega stališča.

BORBA, CILJI IN VLOGA DELAVSKEGA RAZREDA V ITALIJI

V letu 1961 je dosegel delavski razred v Italiji s svojo nenehno borbo precejšnje uspehe bodisi na političnem bodisi na gospodarsko-socialnem področju. Se bolj sta se namreč poudarila in okrepila stalni napredek in socialno-politično uveljavljanje delavskih sil, ki so ju zaznamovali že prejšnja leta.

Na torišču političnih borb je že zelo daleč za nami sramotni in nevarni zastoj, ki ga je predstavljala Tambronijeva vlada. Celo sama gospodarska, politična in vatikanska desnica meni, da je takšen poskus neponovljiv. Te sile se bore sedaj le v obrambo svojih nazadnjaških položajev proti možnosti vlade, usmerjene v levo: to je, usmerjene k zadovoljitvi bistvenih zahtev delavcev, ki hočejo doseči neodložljive reforme ustroja družbe v državi.

V zadnjih letih se je ob vseh volitvah jasno pokazal premik desnice proti sredini ter hkrati premik sredine proti levi, ki se na ta način vedno bolj krepi. To je že tako očitno, da se vedno bolj odkrito krepi tudi težnja po premiku vladne osi v levo. V zavesti delovnih množic prihaja vedno bolj do izraza nujnost politike socialne obnove, s čimer se ustvarja jo in krepijo pogoji za obnovo samo.

Desnica vseh odtenkov računa sedaj predvsem z zunanje-političnimi činitelji, da bi premostila svoje težkoče v notranji politiki. Zavzema se za nadaljnje hladne vojne in se zato postavlja na stran Adenauerja in De Gaulla v poskusu, da se oddalji možnost pomiritve na mednarodnem torišču. Desnica namreč računa na ohranitev napetega ozračja v svetu, kajti predvsem

v tem vidi možnost, da v celoti ohrani svoje prednostne položaje. Zato sloni predvsem na ramenih delavskega razreda in vseh sil družbenega napredka naloga borbe za mir in pomiritev v svetu. Samo s premostitvijo hladne vojne, s premostitvijo politike, ki sloni na vojaški sili nasprotujočih si taborov, bomo lahko dosigli reforme družbenega ustroja in s tem tudi dejanske oblike družbenega napredka. V zvezi s tem je cela vrsta jasnih primerov, kako so vedno špekulirali z zunanjo politiko, da bi omejili notranja nasprotja kapitalistične družbe — in ne le kapitalistične družbe — z geslom obrambe izročil, duhovnih vrednot itd. Razen tega ni mogoče pozabiti, da sta z borbo za ohranitev miru tesno zvezana bodočnost in sam obstoj človeštva.

Seveda mora okrepitvi položajev delavskega razreda na političnem področju odgovarjati vsaj v enaki meri, če ne v večji, okrepitev na sindikalnem področju. In res se je tudi tako zgodilo.

Leta 1961 smo bili priča nenehnim in važnim sindikalnim bojem, s čimer se je hkrati vedno bolj večal vpliv razredne organizacije na delavce, to je CGIL. To so pokazale v teku leta bodisi volitve za obnovitev notranjih komisij kakor tudi sindikalne borbe z razredno vsebino. Vse to je tudi omogočilo važne sindikalne zmage.

Razen tega je širjenje razredne zavesti med vedno bolj široke sloje delavcev postopno krčilo paternalistične in popuščevalne težnje v drugih sindikalnih organizacijah. Pritisk z baze je privedel k enotnosti borb, kar je prispevalo pri porazu

politike voditeljev, ki so računali s trajnim razkolom delavskih sil. Sedaj so sindikalne borbe vedno bolj enotne. Saj so postale možne in lahko računajo z uspehom le, če jih vodijo enotno.

Že v preteklih letih smo lahko ugotovili, da je med delavci dozorevalo prepričanje, da je imel razkol na sindikalnem področju za posledico to, da je delavski razred zgubil važne položaje. Ko so ugotovili vzroke in posledice, je postalo nujno, da so šli na pot obnovitve enotnosti; še prej pa je bilo treba odstraniti napake, ki so omogočile razbitje te enotnosti. Na ta način morajo sedaj vse sindikalne organizacije računati s potrebami delavskih množic, ki se vedno bolj uveljavljajo in ki se ne puščajo več voditi pasivno, prav zato ker so postale zaradi prejšnjih izkušenj nezaupljive. Obnova sindikalne enotnosti torej dozoreva na najbolj varen in pozitiven način in na najbolj primeren torišču: na torišču socialnih borb.

Veliki boj, ki se je pričel leta 1961 za priznanje pravice do pogajanj po posameznih strokah, teži sedaj za priznanje pravice do pogajanj v podjetjih samih. To pomeni, da se bije borba za pravico do obstoja in delovanja sindikata v notranjosti podjetij. Delodajalci dobro vedo, kako je važna ta zahteva in se ji skušajo zato upirati z vsemi svojimi silami. Prav to pa daje vzpodbudo k enotnim borbam sindikalnih organizacij v podjetjih. To ima pozitiven in ugoden odmev pri vrhu, kakor si lahko vsakdo predstavlja.

Okrepitev sindikalnih borb za uresničenje gmotnih in normativnih zahtev delavcev je pospešil tudi »italijanski gospodarski čudež«. Ta je precej povečal dohodke delodajalcev, ni pa predvideval konkretnih ugodnosti za delavce. To je pripomoglo k temu, da se je med delavci razširilo prepričanje o nujnosti nove politike v ustroju italijanske družbe.

V tem splošnem okviru so se tržaški delavci tudi leta 1961, kakor že v prejš-

njih letih, vedno udeleževali borb, ki so se vodile na vsedržavnem področju. Poleg tega pa so bile pomembne borbe tudi v krajevnem merilu. Pri tem naj še posebej omenimo zelo živo borbo delavcev in uradnikov Tržaškega arzenala za produkcijsko nagrado, ki je imela popoln uspeh. Važna je bila tudi zmaga uslužbencev Italcementi, ki so jo dosegli po ostri borbi po vsej državi in pri nas. Pomembna je bila tudi borba v ladjedelnici Felszegy, ki bo imela velik vpliv na prihodnost tržaških ladjedelnic. Pri tem ne smemo pozabiti niti podcenjevati zahtev in borb delavcev v manjših podjetjih, saj so te borbe često najtežje in se spreminjajo v stavke, ki trajajo tudi po več tednov.

V teku leta je prišlo tudi popolnoma jasno do izraza, kako so obsojene na neuspeh tiste sindikalne borbe, ki jih ne vodijo enotno. Pri tem je zelo poučen primer borbe, da bi se preprečila premostitev podjetja Arrigoni iz Trsta v Ceseno. Potrebno je bilo, da so uradniki zasedli 145 dni ravnateljstvo, da so dosegli morda manj, kot bi dosegli, če bi sploh ne začeli borbe. Upajmo, da bo to v dober pouk vsem delavcem in voditeljem vseh sindikalnih struj. Upajmo, da so končno razumeli, da je za zmago sindikalnih bitk bolj važna solidarnost in borba delavskega razreda in vseh delavcev, kakor pa podpora župana, predsednika pokrajine ali celo škofa itd.

To so splošne plati borbe za obnovo ustroja italijanske družbe, v kateri so tržaški delavci udeleženi skupno z drugimi delavci v republiki; ne smemo pa pri tem pozabiti, da ima Trst svoje posebne, težke probleme. Predvsem resni gospodarski položaj v Trstu, ki je zelo oddaljen od mednarodnih tržišč in ki ima pristanišče, katero zaradi svojega zemljepisnega položaja lahko živi pretežno le z zvezami z inozemskimi tržišči.

Druga posebnost, ki je Trstu skupna samo z goriško in delno z videmsko pokra-

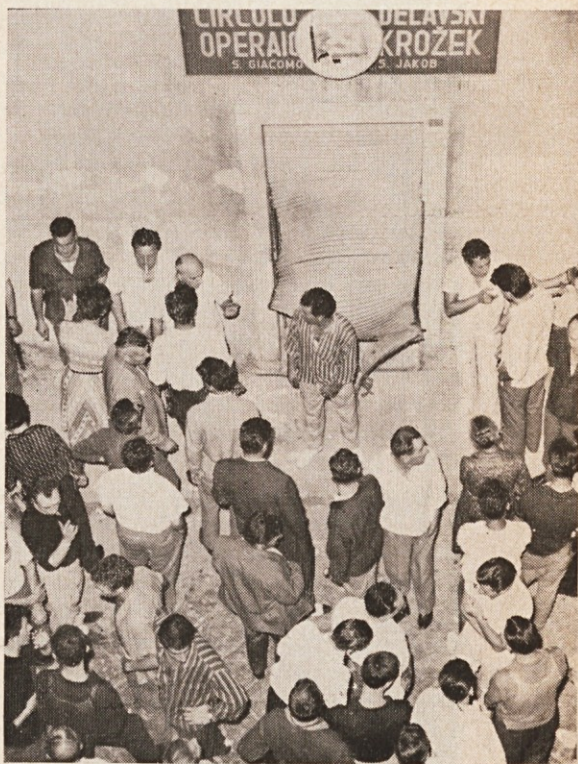
jino, se tiče obstoja slovenske manjšine. Slovenska manjšina ima z italijanskim prebivalstvom skupno politična, gospodarska in socialna vprašanja; razen tega pa ima še svoja posebna vprašanja. Za ta posebna vprašanja, ki se tičejo njenega obstoja kot narodnostne manjšine, vodi lastno konkretno politično akcijo. Toda ta akcija je lahko uspešna le, če jo podpira jo italijanske demokratične sile. Tu nastaja nevarna potreba enotne akcije italijanskih in slovenskih demokratičnih sil v borbi, ki se ne tiče samo vprašanj ene ali druge strani, marveč ki združuje razne zahteve in ima za osnovni smoter raz širjanje demokracije v Italiji, uresničenje bolj pravičnih socialnih odnosov kakor tudi narodnostno enakopravnost.

Na podlagi tega, kar si je leta 1961 delavski razred priboril v vsedržavnem krajevnem obsegu so se ustvarile predpostavke za nadaljnje in bolj pomembne pridobitve. Poseben pomen bo imela v zvezi s tem velika bitka za uresničenje deželne avtonomije, kakor jo določa ustava. Do tega deželne avtonomije bo ogromen uspeh za italijansko demokracijo sploh. Še posebej pa bo ustanovitev avtonomne dežele Furlanije-Juljska krajina odločilnega pomena za prebivalstvo teh ozemelj. Avtonomna dežela s posebnim statutom, sestavljena iz štirih pokrajin in v katere okviru bo moralo tržaško ozemlje uživati še posebno upravno in finančno avtonomijo, bo lahko predstavljala učinkovito orodje za gospodarsko obnovo Trsta in vse dežele. S pomočjo deželnega statuta se bodo lahko tudi rešila vprašanja, ki se tičejo priznanja narodnostnih pravic slovenske manjšine.

Vsega tega pa ne bomo lahko dosegli, kajti z ustanovitvijo dežele bodo hudo prizadeti važni interesi gospodarskih in političnih sil pri nas. Ravno iz tega izvira mobilizacija nazadnjaških in konservativnih sil, ki bodo storile vse, da prepre-

čijo ustanovitev dežel sploh ter avtonomne dežele Furlanije-Juljska krajina s posebnim statutom še posebej.

Prav to še bolj potrjuje, da je nujno, da se vse italijanske in slovenske demokratične in delavske sile vedno v večji meri in vedno bolj aktivno udeležujejo borbe za demokratične in gospodarske pridobitve. Samo na ta način bomo lahko dosegli večje uspehe, in sicer po možnosti čimprej in z manjšimi napor.

Fašistični bombni atentat na Delavski krožek pri Sv. Jakobu

PRVI POLETI ČLOVEKA OKOLI ZEMLJE

Leto 1961 bo veljalo kot začetek dejanske astronautike, to je letenja človeka po medplanetnem prostoru. Pred štirimi leti, 4. oktobra 1957, je začel krožiti okoli Zemlje prvi umetni, to je od človeka ustvarjeni satelit, »Sputnik I.« Sledila je dolga vrsta drugih satelitov in kozmičnih raket, sovjetskih in ameriških. Skupno so od začetka maja 1961 izstrelili 83 takih teles. Od teh jih je 46 nastopilo pot okoli Zemlje kot umetni sateliti in skoro polovica — 21, jih je v začetku maja še krožilo. Šest izstrelkov se je iztrgalo iz območja zemeljske privlačnosti in vzletelo v medplanetni prostor: eden, »Lunik II«, je pristal na Luni, drugi, »Lunik III.« je obkrožil Luno v širokem loku in slikal njeno za nas nevidno stran ter se nato zopet vrnil k Zemlji, ostali štirje pa krožijo kot umetni planeti okoli Sonca.

Naloga teh satelitov in kozmičnih raket je bila, da preizkušajo s tehnične strani možnost poleta in zopetne vrnitve na Zemljo, hkrati pa tudi, da proučujejo razmere, s katerimi je združen tak polet. Vsi ti sateliti in kozmične rakete so bili brez moštva in so le v nekaterih primerih nosili poskusne živali, pse ali opice in druge organizme.

Pri teh poskusih sta tekmovali samo dve državi, katerima to materialna in tehnična sredstva dovoljujejo, namreč Sovjetska zveza in Združene države Amerike. Tekma med njima je gigantska. Po svojem bistvu je predvsem prestižnega in psihološkega značaja, ima pa seveda tudi političen, sociološki, gospodarski in v glavnem vojaški pomen. Znanstvene raziskave so obsežne in prav uspešne, toda niso osnovni namen teh poskusov.

Kakor glede uspešne izstrelitve prvega umetnega satelita, tako so tudi glede pleta samega človeka okoli Zemlje odnesli pr-

venstvo Sovjeti. Po petih poskusnih poletih vesoljskih ladij, od katerih dva nista povsem uspela, je 12. aprila 1961 s kozmodroma Vakonur v Zahodni Sibiriji vzletela vesoljska ladja »Vostok I.«, s katero je nastopil pot okoli Zemlje in se po enkratnem obkroženju zopet vrnil nanjo prvi človek, letalski major Jurij Aleksijevič Gagarin.

Kakšna je bila uporabljena raketa, ni znano. Po uradnem poročilu je bila sestavljena iz šestih pogonskih motorjev, ki so imeli skupno 20 milijonov konjskih sil. (15 milijonov kilovatov). Vesoljska ladja je bila sestavljena iz dveh delov: iz pilotne kabine, v kateri je bil kozmonavt in naprave, ki so zagotavljale za življenje potrebne pogoje (glede na temperaturo, tlak in sestavo zraka) ter naprave za uravnavanje pritiska, in iz oddelka, kjer so bile nameščene druge naprave za delo med letom okoli Zemlje in za zaviranje pri spustu.

Vesoljska ladja je krožila okoli Zemlje v višini med 175 in 302 km, celotna vožnja (vzlet, pot okoli Zemlje in spust) pa je trajala 168 minut. Kozmonavt je brez težav prestal močno preobremenitev zaradi pospeševanja brzine in ropota strojev pri vzletu, prav tako breztežnost pri kroženju okoli Zemlje ter zopetno veliko preobremenitev pri spustu.

Tudi v stanju breztežnosti je kozmonavt lahko opazoval delovanje ladijskih naprav, vzdrževal radijsko zvezo z Zemljo ter zapisoval podatke v ladijski dnevnik. Skozi tri prozorna okna je kozmonavt med letom lahko opazoval svet zunaj kabine.

Ko je ladja zaključila polet okoli Zemlje, so se na povelje z Zemlje avtomatično sprožile naprave za spust. Najprej je bilo treba natančno določiti lego ladje in jo pravilno usmeriti proti Zemlji. To nalogo je sijajno opravil poseben orientacijski sistem, ki se

je ravnal po Soncu. Spuščanje je trajalo 30 minut. Tir spuščanja je bil tako izbran, da ne bi bila preobremenitev, izvirajoča iz pospeševanja brzine po zemeljski privlačnosti, prevelika za kozmonavta. Kabina pa je bila na prednji strani prevlečena z varovalno plastjo, ki je preprečila, da bi ladja ne zgorela kot meteor pri letenju skozi atmosfero.

Ladja je s kozmonavtom srečno pristala na Zemlji nedaleč od predvidenega kraja.

Gagarin je s svojim poletom pokazal, da človek lahko prenese izredne razmere, kakršne obstajajo med poletom, ter da razpolaga s primerno zgrajeno ladjo, ki nudi človeku potrebno varstvo, in zanesljivo in dovolj močno raketo nosilko, ki spravi ladjo na tir okoli Zemlje.

Amerika ni hotela zaostajati za Sovjetsko zvezo. Podobno kakor je Sovjetska zveza pripravljala prvi polet kozmonavta z več poskusnimi poletji vesoljskih ladij, v katerih so bile vsaj v nekaterih primerih tudi živa bitja, so se tudi Američani pripravljali za tak podvig, ki so mu dali ime »Mercury«. V ta program spada dolga serija umetnih satelitov »Discoverer«. Več takih satelitov je nosilo kabino, v kakršni naj bi nastopil človek pot okoli Zemlje. Pri nekaterih takih poskusnih poletih se je kabina na povelje z Zemlje odtrgala in nastopila pot proti Zemlji, kjer so jo letala prestregla v zraku ali so jo ladje pobrale iz morskih valov. Hkrati pa so delali tudi poskuse za reševanje kabin, ki so jih ponesle visoko nad Zemljo balistične rakete in v katerih so bili šimpanzi.

Gagarinov uspeh je pospešil ameriške poskuse. Dne 28. aprila so Američani izstrelili raketo, ki je nosila poldrugo tono težko kabino, v kateri sta bili dve človeški lutki.

Za prvi poskusni polet kabine s človekom pa so določili začetek maja. Toda ta polet ni bil še orbitalen, to je po krožnem tiru okoli Zemlje kakor Gagarinov, temveč balističen ali, kakor mu tudi pravijo, sub orbitalen. Pri takem poletu poneso raketa ka-

bino po bolj ali manj strmem loku do zaželeno višine, nakar kabina po vztrajnosti še nekoliko nadaljuje pot navzgor in nato pade proti Zemlji v paraboli.

Zaradi vremenskih neprilik in zaradi nekaterih manjših popravil na raketi nosilki so ponovno preložili vzlet, končno pa so 5. maja s tristopenjsko raketo »Redstone« z rta Canaveral na Floridi izstrelili kabino, v kateri je bil prvi ameriški astronaut Alan B. Shepard. Kabina je dosegla višino 186,5 km in hitrost 7200 km na uro. Padla je v morje 483 km daleč od vzletišča. Astronavt je sam zlezal iz kabine in plaval po morju, dokler ga ni pobral helikopter in spraval na letalonosilko. Celotni polet je trajal 15 mi-

*Jurij Gagarin
prvi astronaut*

Alan B. Shepard

nut, astronaut je bil pet minut v stanju breztežnosti. Tudi Shepard je zadovoljivo preстал polet in po pristanku ni kazal nobenih nezaželenih posledic.

Nekaj tednov za tem je sledil drugi ameriški poskus. Tudi v tem primeru je šlo za suborbitalen polet. Vzlet so iz vremenskih in tehničnih razlogov morali ponovno preložiti. Tako je vzletel drugi ameriški astronaut Virgil J. Grissom šele 21. julija. Grissomov polet je bil v bistvu ponovitev poskusa z dne 5. maja. Uporabili so enako raketo, 30-tonsko raketo »Redstone«, in enako kabino. Le ime kabine je bilo drugačno: Shepardova kabina se je imenovala »Freedom« (Svoboda), Grissomova pa »Liberty Bell« (Zvon prostosti).

Grissomov polet je trajal nekoliko več kot Shepardov, namreč celih 16 minut. Tudi dosežena višina (190 km), razdalja pristajališča od vzletišča (488 km) in maksimalna hitrost (8496 km/h), so bile nekoliko večje kakor pri Shepardovem poletu. Tudi Grissom je med letom preстал preobremenitev do enajstkratne normalne vrednosti.

Pri vrnitvi k Zemlji sta se v redu odprli najprej malo in potem veliko padalo. Kabina je padla v morje 232 km daleč od Bahamskega otočja, kjer je križarila letalonosilka, s katere so sledili padec kabine, tako da sta na kraj padca v najkrajšem času priletela dva helikopterja.

Pristanek pa bi se kmalu nesrečno zaključil. Grissom bi moral podobno kakor Shepard zapustiti kabino skozi vrata na njenem ožjem koncu. Iz neznanega razloga (zaradi kake okvare na napravah ali zaradi nepravilnega posega astronauta) so se sprožili naboji pri zasilnih vratih na boku kabine. Vrata so se s silo odprla, voda je začela vdirati v kabino in Grissom je vzletel iz kabine. Astronautska obleka in čelada z zaprtim naličnikom bi morali držati astronauta na vodni gladini. Toda pri izletu iz kabine se je obleka raztrgala, tako da je zajemala vodo in je astronautu pretela nevarnost, da utone. Grissom pa je vendar lahko vlovil rešilno vrv, ki jo je spustil eden od helikopterjev, tako da so ga pritegnili na krov in srečno spravili na letalonosilko. Drugi helikopter je skušal rešiti kabino, toda kabina je bila polna vode in nevarnost je bila, da potegne še helikopter v valove. Zaradi tega so pretrgali vrv, na kateri je visela kabina. Kabina z vsemi napravami se je pogreznila v globine, od koder so jo zaman skušali dvigniti na pomoč prihitele ladje.

Grissomov polet je bil po načrtu zadnji v vrsti suborbitalnih poletov. Sledila bo vrsta orbitalnih poletov z raketami »Atlas«. Prvi poskus se je srečno zaključil 13. septembra; v kabini pa je bila tokrat samo avtomatična lutka. Pri naslednjem poskusu

bodo spravili na tir okoli Zemlje kabino s šimpanzom. Nato bo šele sledil polet samega človeka.

Medtem pa je Sovjetski zvezi uspelo poslati okoli Zemlje drugo ladjo — satelit s človekom na krovu. Dne 6. avgusta je z istega kozmodroma kakor »Vostok I.« vzletela druga ladja — satelit »Vostok II.« v kateri je bil kozmonavt letalski major German Stepanovič Titov. Ladja je krožila po tiru, ki je bil 65 stopinj naklonjen proti zemeljskemu ravniku in je imel največjo razdaljo od Zemlje v višini 257 km a najmanjšo v višini 178 km. Ladja je imela hitrost 28 tisoč km na uro in je rabila za enkratno pot okoli Zemlje 88 minut in 6 sekund. Po 17. obhodu sta kabina in kozmonavt pristala nedaleč od kraja, kjer je štiri mesece prej Gagarin zaključil svoj polet. Celotni polet Titova je trajal 25 ur 18 minut, preletel pa je nad 700.000 km dolgo pot.

Raketa nosilka je bila enaka tisti, ki je nosila na tir okoli Zemlje Gagarina. Tudi ladja s kabino se ni bistveno razlikovala od prve.

Glavni nalogi »Vostoka II.« sta bili ugotoviti, kako vpliva na človeški organizem daljše kroženje po tiru okoli Zemlje ter zopetno spuščanje nanjo in kako se ohrani delovna sposobnost človeka pri daljšem bivanju v breztežnem stanju. Nalogam primerne so bile naprave na ladji in v skladu z njimi je bil tudi sestavljen delovni program kozmonavta.

Na ladji so bile naprave, ki so vzdrževale za človeško življenje potrebne pogoje, tako glede na temperaturo, tlak, sestavo zraka in vlago. Radiotelemetrične in televizijske naprave pa so omogočale, da so z Zemlje lahko sledili stanje in delovanje kozmonavta. Tako so sproti dobivali podatke o delovanju njegovega srca, o temperaturi telesa ter o hitrosti in globini dihanja.

Kljub dejstvu, da je bil kozmonavt 25 ur v breztežnostnem stanju, je ostala njegova delovna sposobnost ves čas na dokaj visoki ravni. Upravljal je in nadzoroval ladij-

ske naprave, vodil ladijski dnevnik in vzdrževal redno radijsko zvezo z Zemljo. Titov je med poletom užival hrano, spal in zadoščal tudi drugim svojim telesnim potrebam. Hrano je užival tako, da jo je iz tub iztiskal v usta kakor zobno kremo. Jedilni list je bil seveda bolj skromen in sestavljen nalašč v ta namen.

Po načrtu bi moral Titov spati od pol sedme ure zvečer do druge ure naslednjega dne. Ob določeni uri je zaspal kakor na povelje, saj se je moral v tem že prej dolgo uriti. Trdno je spal in se le dvakrat prebudil. S kontrolne deske je razbral čas in lego ter je takoj zopet zaspal. Zjutraj pa se je pol ure prepozno zbudil, tako da je zamudil prva radijska poročila z Zemlje.

Virgil J. Grissom

German Stepanovič Titov

Titov je med poletom lahko opazoval Zemljo in nebo skozi tri okenca, uporabljal je lahko tudi nekakšen daljnogled in z amaterskim filmskim aparatom je napravil več posnetkov Zemlje. V času oddiha je s posebnim sprejemnikom poslušal oddajo zemeljskih radijskih postaj.

Naprave za letanje so delovale avtomatično ali na povelje z Zemlje, upravljal pa jih je lahko tudi kozmonavt. Na ladji pa so bile tudi naprave, ki so neodvisno od kozmonavta prenašale na Zemljo podatke o tiru ladje, o stanju kozmonavta in o delovanju raznih navigacijskih naprav. Dve televizijski kameri sta snemali kozmonavta in sproti pošiljali slike na Zemljo.

Med 17 obhodom so se na povelje z Zemlje avtomatično sprožile naprave za spušča-

nje. Ladja se je usmerila v zahtevano smer z največjo natančnostjo. Nato so se vžgale zaviralne rakete in ladja se je začela spuščati proti Zemlji. Prehod iz breztežnega stanja v navadno je bil postopen, tako da ga kozmonavt sploh ni občutil. Pač pa je kmalu prav močno začutil preobremenitev. Bilo mu je, kakor da hoče neka sila popolnoma oploščiti njegovo telo.

Ko je ladja zašla v gostejše zračne plasti, so prenehale radijske oddaje. Zaradi trenja v zraku je toplotno varnostna prevleka na prednjem delu ladje močno zažarela. Kozmonavt je sledil žarenju skozi okno. Najprej je videl okoli ladje nežno rožast sij, ki je postajal čedalje bolj rdeč, nato purpuren in končno škrlaten. S trenjem se je močno zavirala hitrost ladje. Žarenje je začelo popuščati in je postalo rumenkasto.

V primerni višini nad Zemljo je kozmonavt s sedežem vred izletel iz ladje in s padalom nadaljeval pot proti Zemlji. Močan veter ga je zanašal preko požetih polj. Pristal je na Zemlji na neki njivi ob železniški progi. Onstran tira je nepoškodovana pristala tudi ladja. Prihitali so motoristi iz bližnjega kolhoza in rešili kozmonavta težke kozmonavtske opreme in spravili do prvega naselja, odkoder je telefonsko javil predsedniku Hruščevu srečni zaključek poleta.

Polet »Vostoka II.« se je končal s polnim uspehom. To pa ni zaključek silnega stremljenja človeka in gigantske tekme med Sovjetsko zvezo in Združenimi državami Amerike za prvenstvo pri osvajanju vesolja. Na obeh straneh se pripravljajo na nove, še drznejše podvige. Sledili bodo drugi poleti okoli Zemlje, v večjih višinah in za daljšo dobo ter z več vesoljskih potnikov na krovu. To pa naj bi bile samo priprave za polete izven gravitacijskega polja Zemlje do bližnjih nebesnih teles, do Lune, do Vene- re in Marsa. Dosedanji uspešni poleti človeka so prvi koraki, nadaljna pot pa je težka in dolga, toda človek ne bo miroval, dokler je ne bo prehodil. To pa ne bo že jutri in tudi ne v najbližnji prihodnosti.

Obmejni trgovinski promet med Tržaškim ozemljem in obmejnimi jugoslovanskimi področji

K splošnemu trgovinskemu sporazumu med Italijo in Jugoslavijo, ki je bil podpisan 31. marca 1955. leta, so gospodarski predstavniki obeh držav dodali takoiimenovani dodatni protokol, nekakšen miniaturni trgovinski sporazum med Tržaškim ozemljem in sosednimi jugoslovanskimi obmejnimi področji Buj, Kopra, Sežane in Nove Gorice na eni strani in med goriško-videmsko pokrajino in jugoslovanskimi področji Sežane, Nove Gorice in Tolmina na drugi strani. Ta sporazum je imel in ima še danes velik pomen za razvoj gospodarske dejavnosti vzdolž italijansko-jugoslovanske meje.

Ceprav je bil protokol podpisan že leta 1955, se je trgovinski posel v njegovem okviru začel razvijati šele dve leti kasneje. Tržaška podružnica Banca d'Italia je kot predstavica Italijanskega zavoda za valutne tečaje in v imenu beograjske Jugoslovanske izvozne in kreditne banke odprla poseben račun, »avtonomni račun«, na katerega se stekajo denarna sredstva, s katerimi jugoslovanski uvozniki poravnavaajo svoje obveznosti napram italijanskim izvoznikom v okviru »malega sporazuma« in narobe. Obseg teh poravnav je bil doslej naslednji: prva vplačila za uvoženo blago so prispela na račun šele leta 1957. Teh je bilo na Tržaškem za okoli 1 milijardo lir v eno, in za okoli 1 milijardo lir v drugo smer. Naslednje leto je obseg vplačil narastel na 1 milijardo in pol tako v eno kakor v drugo smer; leta 1959 se je promet v vsako smer približal že 2 milijardama lir, v letu 1960 pa je obseg vplačil za jugoslovansko blago, ki so ga uvozili tržaški uvozniki, dosegel 2,7 milijarde lir, obseg vplačil za izvoz blaga na jugoslovanska obmejna področja pa 3 milijarde lir. Zaradi lažjega pregleda podajamo podatke v razpredelnici.

GIBANJE AVTONOMNEGA RACUNA TRST

	Vplačila za uvoz na Tržaško	Vplačila za izvoz s Tržaškega
	(v tisočih lir)	
1957	1.063.395	1.093.968
1958	1.498.167	1.430.967
1959	1.851.326	1.852.550
1960	2.746.189	3.026.038

Za leto 1961 imamo na razpolago samo podatke do vključno meseca avgusta. Gibanje avtonomnega računa v teh prvih osmih mesecih je bilo naslednje:

	Vplačila za uvoz na Tržaško	Vplačila za izvoz s Tržaškega
	(v tisočih lir)	
januar	300.475	166.281
februar	281.786	190.412
marec	257.702	328.128
april	280.229	463.766
maj	378.848	446.683
junij	397.337	490.982
julij	252.411	413.540
avgust	218.206	299.087
Skupaj	2.366.994	2.798.877

Samo v prvih osmih mesecih so vplačila za uvoz jugoslovanskega blaga na Tržaško dosegla že 2,3 milijarde lir, vplačila za izvoz v Jugoslavijo pa 2,7 milijarde lir. Od leta 1957 dalje je obseg vplačil v obe smeri dosegel skupno nekaj čez 19 milijard lir, že septembra letos pa smo prekoračili 20 milijard lir. Mislim, da ta podatek že sam lahko dovolj zgovorno izpričuje važnost dodatnega protokola za tržaško gospodarstvo in tudi za gospodarstvo jugoslovanskih obmejnih področij.

Pa si oglejmo še поблиže dodatni protokol, kakršen velja danes, to se pravi po zadnjih

spremembah, vnešenih v staro besedilo na sestanku v Beogradu dne 3. avgusta 1961.*

Protokol obsega štiri sezname blaga, in sicer: seznam A), ki našteva vrste jugoslovanskega blaga, ki jih lahko tržaška podjetja uvažajo iz Jugoslavije do navedenih kontingentov. Gre za naslednje vrste blaga (v oklepaju letni uvozni kontingent v milijonih lir): konji za delo in za zakol (100), goveja živina za zakol (3.000 glav), prašiči (50 milijonov lir), goveje meso (80), svinina (550), osoljeno, suho in prekajeno meso (30), sladkovodne ribe (2), sveže morske ribe (200), sveže mleko (180), mlečni izdelki (20), maslo (pro memoria), med (3), sveža povrtnina (200), kisló zelje (10), sveže sadje (100), lešniki (5), jagode (3), krompirjev škrob (60), mesne konzerve (50), osoljene ribe in ribje konzerve (200), navadno potrošno vino (250), penéča vina v steklenicah (1), tipična vina v steklenicah (10), tropine in vino za nadaljnjo predelavo (80), tobak v listih (pro memoria), specialen marmor (60), eterična olja izvzemši agrumova (5), strojene kože in kože pripravljene za usnjarsko-galanterijsko industrijo (100), leseni parketi (15), konoplja in predivo (150), drugo blago (900 ali tudi več).

Seznam »B« navaja vrste blaga, ki jih Trst lahko izvažá v okviru »malega sporazuma« na sosedna jugoslovanska področja Buj, Kopra, Sežane in Nove Gorice. Kontingenti (v oklepaju) so naslednji: Riž (50 milijonov lir), agrumi, drugo sadje, testenine in drugi prehranjevalni izdelki (200), semena, žive rastline ali rastlinski deli (15), olja in masti rudninskega ali rastlinskega izvora (20), eterična olja (15), kemični proizvodi (80), farmacevtski proizvodi (50), laki in barve (15), žveplo (20), pisarniški izdelki iz papirja, druge vrste papirja razen časopisnega (150), predivo, tkanine in oblačila (800), predivo, vrvi in vreče iz konoplje in jute (50), valjani in vlečeni proizvodi (20), pisarniški stroji in nadomestni deli

(200), razni stroji, pritikline, nadomestni deli in orodje (300), prevozna sredstva, pritikline in nadomestni deli (200), instrumenti in precizne naprave, optične in druge naprave (80), glasbila, deli glasbil in gramofonske plošče (30), električni in telefonski material (150), radijski in televizijski material (50), naprave za ribolov (20), avtomobilske gume (300), izdelki iz gumija (10), razno drobno blago (100), ure in budilke (5), naprave za domačinstvo (200), keramike in izdelki iz stekla (15), pluta in izdelki iz plute (250), razne usluge in popravila (100) ter drugo blago (400).

Seznam »C« obsega spisek blagovnih vrst, ki so pridelek ali proizvod področij Buj, Kopra, Sežane in Nove Gorice. V primeru, da so namenjene potrošnji na Tržaškem, je njihov uvoz iz Jugoslavije prost carine do navedenih kontingentov v milijonih lir: goveja živina 190, sveže meso 10, sveže morske ribe 50, sveže mleko 30, stročnice in druga sveža povrtnina 50, kisló zelje 10, sveže sadje 15, navadno vino 180, jajca v lupinah 15, krma, slama i pd. 20.

Seznam »D« navaja vrste blaga, ki so deležne posebnih carinskih olajšav ob uvozu v Jugoslavijo, pod pogojem da gre za blago, ki ima svoj izvor na Tržaškem. Te blagovne vrste so: semena, žive rastline in rastlinski deli; kemični proizvodi; katran in katranske emulzije; predivo, tkanine in konfekcija; predivo, vrvi in vreče iz konoplje in jute; razni stroji, nadomestni deli in pritikline; orodje; prevozna sredstva, pritikline in nadomestni deli; Diesel motorji in ladijske opreme; specialne ladijske opreme; bencin, mazalna olja; instrumenti in precizne naprave, optične naprave in podobno; pluta in izdelki iz plute.

* Vir: Italijansko Ministrstvo za zunanjo trgovino; D. G. Sviluppó Scambi — Div. III Prot. št. S/110781.

ZDRUŽENA LJUDSKA PROSVETA

Slovenska prosvetna zveza v Trstu in Zveza prosvetnih društev v Gorici sta se združili v Zvezo prosvetnih društev. To dejanje, ki sledi združitvi Slovenske gospodarske kulturne zveze, je pomembno, ker še enkrat potrjuje spoznanje Slovencev na Tržaškem, Goriškem in v Benečiji, da združeni lomijo ostanke meja, ki jih je zapustila povojna doba in ki so danes Slovincem v Italiji samo škodljivi. Prav zaradi teh, danes namišljenih meja, smo bili razdeljeni na tri kategorije. Samo tako združene slovenske prosvetne in kulturne organizacije se bodo lahko učinkovito borile za to, da bodo oblasti enako ravnale z vso slovensko manjšino v Italiji in da se bodo uveljavile določbe ustave in mednarodnih sporazumov, ki so še po veliki večini mrtva črka.

Združitev obeh prosvetnih organizacij mora seveda koristiti samemu ljudskoprosvetnemu delovanju. Upravičeno lahko pričakujemo, da bosta obe organizaciji prenesli v skupno organizacijo, kar je bilo pri njihju dobrega.

Tržaška organizacija je bila močna po tem, da je organizacijsko živela brez prekinitve in da so bili vsi njeni organi od ustanovitve 1946 neprestano aktivni. Isto velja za določeno število včlanjenih prosvetnih društev. Na Tržaškem so prosvetna društva in Zveza pravočasno pritegnili v odbore mlade moči in tako vzgojila vrsto mladih organizatorjev.

Za goriška prosvetna društva je značilno, da imajo v svojih vrstah zbrane pripadnike vseh predvsem naprednih,

strank in struj. V Trstu ni to tako izrazito. Res je, da je tako stanje na Goriškem odraz objektivnih razmer, kljub temu se bodo morali tržaški prosvetarji ob tem resno zamisliti. Mislimo, da bo združitev takrat popolna, ko bodo tudi tržaška prosvetna društva in s tem Zveza združevala vse slovenske napredne sile, ali celo veliko večino slovenskih sil na sploh. Ali bo ta cilj kmalu dosežen, ne bo odvisno samo od tržaškega dela Zveze, je pa prav, da se za te napore pripravi. Treba bo mnogo potrpljenja in dobre volje. Pri tem delu bo pomoč goriških prosvetarjev dragocena.

Ne bo zadosti, če bo združena organizacija nasledila vse dobro, kar sta imeli doslej obe ločeni. Izvršiti bo morala vse tisto, kar sta obe Zvezi imeli v programu, a nista uresničili. Poleg čim večjega razvijanja klasičnih ljudsko prosvetnih dejavnosti, petja, dramatike, folklore, predavanj, izletov itd. so še važna vprašanja, ki so vredna posebne omembe: borba za narodne in jezikovne pravice, večja organizacijska strnjenost društev, prireditve, družabnost in s tem povezano vprašanje prostorov.

Najbrž nismo še do kraja doumeli, da je prosvetno društvo danes edina slovenska osnovna organizacija na terenu. Opravičeno lahko trdimo, da so to društva, člani naše Zveze. Če je to res, se prosvetno društvo ne more in ne sme omejiti samo na gojenje ljudsko-prosvetne dejavnosti, prevzeti mora nase obrambo slovenskih narodnih interesov v okolišju, kjer deluje. Če bi

drugače mislili, bi dokazali okostene-
lo konservativnost in neobčutljivost za
realnost in za naloge, ki jih nalagajo
čas in okoliščine. Res je, da je to ne-
kaj novega za naša društva in da je
težko najti konkretne oblike dela, prav
tako je resnica, da prosvetarji v hudih
vsakdanjih naporih za življenje in za
njegovo izboljšanje komajda zmorejo
opraviti prosvetno delo v ožjem pome-
nu. To trditev potrjujejo izkušnje zad-
njih let.

Nove naloge dajejo društvu tudi
nov značaj, zato bi bilo temu treba pri-
lagoditi organizacijsko strukturo. V
današnjem društvu ne morejo biti čla-
ni samo ljubitelji in gojitelji prosvete,
dosedanja ohlapna organizacijska po-
vezanost je bila komaj zadostna za mi-
nimalno ljudsko prosvetno dejavnost.
Prosvetno društvo mora postati mno-
žična slovenska terenska organizacija,
ki bo čvrsto vezala svoje člane.

Ob tako obširnih nalogah ne bo
moglo ostati mesto Gorica brez moč-
nega prosvetnega društva; oživeti bo
treba društva v samem Trstu; ne bo
mogoče dopustiti, da bodo cele skupi-
ne vasi brez društev in treba bo pro-
svetno društvo J. Trinko usposobiti za

učinkovito delo med beneškimi Sloven-
ci.

Vsa naša društva imajo premalo
prireditev, bodisi večjih, bodisi doma-
čih v lastnih prostorih. Priprave za več-
je prireditve so vezane na velike na-
pore in na gmotne težave. Majhnih ni
zaradi premajhne iznajdljivosti nekate-
rih društev, ki imajo sedeže, ali zaradi
tega, ker društva primernih prostorov
nimajo.

Druga zelo važna naloga je torej
ureditev gmotnega vprašanja za pri-
pravo prireditev, organizirati skupine,
ki bodo z lahkim programom obšla
vsa društva, ki imajo primerne sede-
že, preureditev zanemarjenih sedežev
ter ureditev novih. Družabnost, ki se
bo v takih sedežih razvila, bo koristi-
no dopolnilo ostalih dejavnosti.

Mladi prosvetarji, ki so v zadnjih
letih uspešno prijeli za krmilo prosvet-
nih organizacij, so danes v društvih in
v Zvezi v večini. To je jamstvo, da bo
življenje v organizacijah razgibano in
da bodo ob večji občutljivosti mladega
človeka za krivice, glavne naloge izvr-
šene.

Skupna Zveza je danes stvarnost. To
skupnost moramo z vsemi silami va-
rovati.

Marija Mijot

Velika lebjezen

De s'n tebe jest takú štemala,
bjeu se m'ne ti usé!

De s'n se tebe jest udala,
je krivo muaio tu srcé!
Oj, tu muaio zmuotjeno srcé!

Be zate sklatla dual oblake,
be dala zadnje kanc krvi!

Ne buoš na svete nejdó take,
lebjezne prave v'č je ni!
Oj, kukr muaie, v'č je ni!

PO LANSKIH UPRAVNIH VOLITVAH NA GORIŠKEM

Lanske upravne volitve na Goriškem, ki so bile 28. in 29. maja in na katerih so izvolili nov pokrajinski svet in veliko večino občinskih svetov, so prinesle velik in važen preokret v političnem sestavu te pokrajine. Številni nerešeni gospodarski in drugi problemi, za katere je bila odgovorna demokrščanska stranka kot tista, ki je imela monopol uprave v svojih rokah tako v pokrajinskem, kot v občinskih svetih glavnih občin, vključno Gorico, Tržič, Krmin, Gradško in Gradež, so bili za to glavni vzrok.

Demokristjani so slutili, da se nad njihovo glavo zbirajo oblaki in so volitve dvakrat odložili, čeprav je starim pokrajinskim in občinskim svetovalcem potekel mandat že 16. decembra 1960. Vendar pa jim odlog volitev do konca maja ni prav nič pomagal, ampak je njihov položaj kvečjemu še poslabšal, ker je med tem v prvih mesecih preteklega leta prišlo do ponovne hude krize v tržiški ladjedelnici in do zasedbe tekstilne tovarne v Podgori po delavkah, ki so zahtevale svoje pravice. K temu naj še dodamo polemiko okrog proste goriške cene, v zvezi s katero so desničarske in levičarske stranke očitale vladajoči stranki razne nerednosti in pristranosti, ki jih ta nikoli ni mogla ovreči.

Zato so bili tudi vodilni izidi taki, da so prinesli močno nazadovanje KD in velik napredek glasov levice, to je socialistov in komunistov. Pri tem pa je najbolj važno dejstvo, da so demokristjani prvič po drugi svetovni vojni izgubili absolutno večino tako v pokrajinskem, kot v občinskem svetu v Gorici. To dejstvo jih je prisililo, da so se morali pogajati s socialdemokrati za sestavo skupnih odborov v pokrajinski upra-

vi kakor tudi v goriškem mestnem odboru ter pristati na številne koncesije, ki jih je zahtevala zase PSDI tako v programu kot pri razdelitvi upravnih mest. Za primer naj navedemo, da so socialdemokrati, ki so dobili dva pokrajinska svetovalca, zahtevali in dosegli mesto pokrajinskega podpredsednika, ki ga je zasedel odv. Cesare Devetag.

Rezultati volitev so še toliko bolj pomembni, če primerjamo padec glasov KD z napredkom levice. Napredni Slovenci, socialisti in komunisti so pri volitvah leta 1956 dosegli skupaj okrog 22.000 glasov in 6 pokrajinskih svetovalcev, lani pa skoro 30.000 glasov in 8 svetovalcev. KD pa je od preko 33.000 glasov in 15 svetovalcev leta 1956 nazadovala lani na 37.527 glasov in 11 svetovalcev. Leta 1956 so uspeli doseči absolutno večino 15 svetovalcev od skupnega števila 24 tudi s pomočjo starega volilnega zakona, ki je razdeljeval pokrajino na avtonomna volilna okrožja, v katerih je bil izvoljen tisti kandidat, ki je relativno prejel največ glasov. Novi volilni zakon, ki je veljal pri lanskih upravnih volitvah, pa se je bolj približal proporcionalnemu sistemu in tako tudi število izvoljenih svetovalcev bolje odgovarja številu oddanih glasov.

To dejstvo je še bolj očitno pri izidu občinskih volitev v Gorici, kjer so demokristjani v odstotkih glasov nazadovali le za malenkost, izgubili pa so tri svetovalce ter padli od 23 na 20, kar predstavlja točno polovico od skupnega števila 40 svetovalcev, kolikor jih šteje goriška občina. Levica pa je tu napredovala od 4 na 6 svetovalcev, od katerih imata PSI in KPI vsaka po tri in od teh so trije Slovenci.

Podoben napredek so zabeležile levičarske stranke tudi na podeželju, kjer so pridobile na novo tri občinske uprave, in sicer v Gradiški, Fogliano-Redipuglia in v Starancanu. Ohranili so tudi vse občine v katerih so že imeli upravo v svojih rokah in tako se je število občin, ki imajo napredno levičarsko upravo dvignilo na devet.

Kar se slovenskih volivcev tiče so napredni Slovenci volili svoje slovenske kandidate na listah PSI in KPI, drugi pa so postavili takoimenovano Slovensko listo. Po slovenskih občinah v Doberdobi, Sovodnjah in Števerjanu so napredni Slovenci postavili svoje liste »Občinske enotnosti«, ki so dosegle velik napredek na škodo »Slovenske liste, kar je razvidno tudi iz razpredelnice, ki jo objavljamo na drugem mestu. Vsekakor sta se utrdili napredni upravi v Doberdobi in Sovodnjah, dočim je števerjanska

občina še ostala v rokah SDZ in klerikalcev.

Na splošno smo Slovenci dosegli pri lastnih volitvah velik napredek, kar je še najbolj očitno v goriškem mestnem svetu. Tu smo leta 1956 imeli štiri svetovalce, od katerih je bil samo eden izvoljen na Listi naprednih Slovencev, sedaj pa imamo tu šest svetovalcev, od katerih so trije bili izvoljeni na socialistični in komunistični listi.

Tak izid upravnih volitev bo nedvomno imel važne posledice ne samo v krajevni upravi, ampak tudi v odnosih osrednje rimske vlade do naše pokrajine in njenih problemov. Dejstvo je namreč, da bodo morali najbolj pereče probleme naše pokrajine vzeti resno v pretres in jih tudi dejansko rešiti. Med najvažnejšimi takimi problemi je tudi izvedba deželne avtonomije s posebnim statutom, ki so jo v predvolilni kampanji obljubljale vse stranke razen skrajne

PRIMERJAVA POKRAJINSKIH VOLITEV NA GORIškEM

	KPI	LNS*	PSI	KD	PSDI	SL	PLI	PRI	PNM	MSI	Skup.
Pokrajinske 16. 12. 1956											
Odd. glasov	13.451	1.756	6.857	38.185	7.419	3.047	2.529	—	1.023	4.848	79.115
Svetovalcev	4	1	1	15	1	1	—	—	—	1	24
Pokrajinske 28. 5. 1961											
Odd. glasov	20.102	—	9.190	37.527	6.274	2.957	3.157	864	1.178	5.863	87.078
Svetovalcev	6	—	2	11	2	1	1	—	—	1	24

Opomba: LNS* — Lista naprednih Slovencev, ki so tokrat nastopili na levičarskih listah.

PRIMERJAVA OBČINSKIH VOLITEV V GORICI

	LNS*	KPI	PSI	KD	PSDI	SL	PLI	PNM	PMP	MSI	Skup.
Občinske volitve 16. 12. 1956											
Odd. glasov	991	1.067	875	12.621	2.405	1.801	898	723	453	2.592	24.792
Odstotki	4,0	4,3	3,5	50,9	9,7	7,3	3,6	2,9	1,8	10,5	
Svetovalcev	1	2	1	23	4	3	1	1	—	4	40
Občinske volitve 28. 5. 1961											
Odd. glasov	—	2.026	2.180	12.761	2.860	1.852	1.250	569		3.421	26.919
Odstotki	—	7,52	8,09	47,40	10,62	6,87	4,64	2,11		12,7	
Svetovalcev	—	3	3	20	4	3	2	—		5	40

Opombe: LNS* — Lista naprednih Slovencev, ki so tokrat nastopili na levičarskih listah.

desnice in katere izvedbo ne bodo mogli več dolgo odlašati.

Od deželne avtonomije pa si tudi goriški Slovenci obetamo, da bomo v njenem okviru dočakali izdajo tistih manjšinskih zakonov, ki nam jih že 15 let obljublja republiška ustava.

PRIMERJAVA OBČINSKIH VOLITEV PO SLOVENSKIH OBČINAH

	Obč. enot.		Liparji (SL)	
	1956	1961	1956	1961
Doberdob	413	435	300	288
Sovodnje	489	619	465	376
Števerjan	215	201	229	249
Skupaj	1.117	1.255	994	913

NAPREDEK LEVICE PO FURLANSKIH OBČINAH

	Leve liste		KD + Zavez.	
	1961	1956	1961	1956
Slovrenc	486	438	279	273
Gradiška*	1676	920	1399	1537
Fogl. Redip.*	809	664	624	759
Starancan*	945	730	903	992
Škocjan	1751	1573	959	1178
Turjak	826	757	392	399
St. Peter ob S.	554	593	232	357

Opomba: Občine s križcem je pridobila le-
vica leta 1961. V seznamu manjkata Ronke
in Romans, kjer že imajo levičarsko upra-
vo, pa sedaj tam ni bilo občinskih volitev.

IZIDI OBČINSKIH VOLITEV 15. JANUARJA 1961 V OBČINI REPENTABOR

Volivcev 429.

Volilo 406 ali 94,87%.

Občinska demokratična lista: nosilec Jo-
že Bizjak (211 preferenčnih glasov); ostali
kandidati na tej listi: Franc Škabar (206),
Milan Purič (206), Alfons Guštin (206), Velj-
ko Guštin (206), Ivan Škabar (205), Ivan
Guštin (205), Ivan Purič (205), Josip Škam-

perle (204), Josip Lazar (204), Ferdinand
Križman (204) in Maks Guštin (204).

Slovenska lista: nosilec Karlo Komar
(173), Edvard Guštin (122), Pavel Štok (171).

Novi občinski svet sestavljajo vsi zgoraj
omenjeni izvoljeni kandidati. Na svoji seji
je 28. januarja 1961 občinski svet izvolil po-
novno za župana repentaborske občine Jo-
žeta Bizjaka.

Op. ur. Volitve v ostalih slovenskih občinah v Tržaški pokrajini so bile 6. in 7. no-
vembra 1960., izide pa smo objavili v Jadranskem koledarju za leto 1961.

ZAKAJ SLOVENCİ NE PRIZNAVAMO ZADNJEGA POPISA PO NARODNOSTI

Bilo je v petek, 13. oktobra 1961, torej dan, preden se je začel popis prebivalstva na Tržaškem ozemlju in po vsej Italiji, ko sem kakor skoraj vsak dan stopil v bližnjo mlekarno in pozdravil po slovensko. Mlekarica mi tisti dan ni odgovorila po naše, v svojem materinem jeziku, pač pa je molčala. Kaj se je vendar zgodilo? Ji morda ni več mar za tako stalnega odjemalca? Poleg nje je stal karabi-

Takoj sem vse razumel. In tisti, ki ne poznajo naših razmer na Tržaškem, Goriškem in Beneškem, bodo zdaj verjetno razumeli, zakaj smo bili Slovenci proti popisu po narodnosti. Ob tem prizoru v mlekarni me je prevzelo nekakšno zadoščenje, da sem se že v časopisni polemiki med slovenskim in italijanskim taborem, ali naj se izvrši popis po narodnosti in v svojem predavanju v Narodni študijski knjižnici postavil proti takšnemu popisu. Dve slovenski politični skupini sta tedaj oklevali in nista jasno odbili popisovanja po narodnosti, pač pa sta zanj postavili le določene pogoje, po vseh političnih razočaranjih še vedno misleč, da jih bodo oblasti res izpolnili. Po razpisu popisovanja sta se tudi ti dve politični skupini pridružili skupnemu protestu političnih in kulturnih organizacij, v katerih so včlanjeni Slovenci na Tržaškem (Neodvisna socialistična zveza, komunistična stranka Italije, Italijanska socialistična stranka, Slovenska demokratska zveza, Slovenska krščansko - socialna zveza, Slovenska katoliška skupnost in Skupina neodvisnih Slovencev).

Kakšno zvezo ima tisti dogodek v mlekarni s popisom prebivalstva po narodnosti? Molk slovenske mlekarice, ki se ni upala odgovoriti na moj pozdrav v slovenskem jeziku zaradi prisotnosti karabinerja, vam vse pove. Nikakšna razlaga, kako sodijo naši ljudje o odnosih Slovencev do oblasti, bi ne mogla toliko povedati. Slovenci očitno ne vidijo v karabinerju ali katerem drugem predstavniku oblasti zaščitnika svojih pravic, še po-

sebnost ne zaščitnika enakopravnosti z drugimi državljani, temveč varuha tiste politike, ki ni jasno presekala s fašističnim ustrahovanjem na vseh področjih uveljavljanja Slovencev in ki pod različnimi izgovori z vsemi razpoložljivimi sredstvi teži javno ali prikrito za raznarodovanje, ter postavlja tako Slovence v razred manj vrednih državljanov. Naše ljudstvo bo zrelo za popis po narodnosti in takšen popis to imel dokazno moč doma in v zunanjem svetu šele tedaj, ko se bo naš človek resnično počutil enakopravnega ter imel prav v prisotnosti organa javne varnosti občutiti popolne varnosti, zlasti tedaj, ko bo hotel svoje pravice res uporabiti, med temi seveda tudi pravico do svobodnega govora svojega jezika v javnosti in seveda tudi v javnih uradih. Zgrešena politika je kriva, da so odnosi med nami in predstavniki oblasti odnosi strahu in ne, kaj bi morali biti, odnosi vzajemnega zaupanja.

Kaj naj velja po vsem tem popis prebivalstva v takšnem vzdušju? Niso krivi naši ljudje, če mislijo, da je vse, kar pride od oblasti naperjeno proti njim in da potem temu prepričanju ustrezno skušajo uravnati svoja dejanja tako, da ne bi prišli navzkriž z uradno strujo ter svoje odgovore na vsako pobudo s strani oblasti skušajo naravnati na smer uradne politike, misleč, da tako najbolj zavarujejo svoje koristi.

»Kaj še to malo penzijce mi hočejo vzeti« je vzkliznila neka preprosta stara žena, ko so ji sosede razlagale, da bo treba v rubriko 11 popisne pole vpisati narodnost, to je, kakor je uradno rečeno, občevalni jezik v družini. Na razpis popisa po narodnosti je reagirala podobno kakor tista mati, ki ni vpisala svojega otroka v slovensko šolo iz strahu, da bo zgubila podporo od Zavoda za socialno zavarovanje. Drugod zopet so žene železničarjev zaskrbljeno povpraševale, kaj bo z njihovimi možmi, ako zapišejo, da govorijo doma slovenski. Celo slovenski železarji v škedenjski železarni so se zbili

za svoj kruh. Upravičen ali neupravičen, pretiran ali nepretiran strah? Za izid popisa ni odgovor na ta vprašanja važen, pomemben. O njegovi upravičenosti lahko razpravljamo po listih in na večernih sestankih ter si prizadevamo, da bi ga odstranili. Zagovorniki popisa prebivalstva po narodnosti na italijanski strani, tiste italijanske stranke, ki popis odobravajo in vodstvo Osrednjega inštituta za statistiko v Rimu lahko tudi trdijo, da ta strah v demokratični Italiji ni upravičen. Dejstvo, vprav zgodovinsko dejstvo pa je, da je med popisom prebivalstva obstajal in da ljudsko štetje v takšnem ozračju ne more biti odraz resnice.

To so uvidele tudi na italijanski strani nekatere politične osebnosti na važnih položajih, kakor predvsem sam župan tržaške občine dr. Franzil. Župan je namreč v svoji izjavi beneškemu »Il Gazzettino«* opozoril, da čas še ni dozorel za popis po narodnosti. Z zadovoljstvom, da so se tudi na italijanski strani oglasili nasprotniki popisa po narodnosti, omenjamo mnene tržaškega poslanca prof. Sciolisa, da bi izvajanje popisa po narodnosti lahko prešlo meje statistike in odprlo možnosti pritiska; to bi seveda izpremenilo dejansko stanje. Vseučilišni profesor Udina je očitno iz istih pomislekov priporočil, da je treba čuti tudi mnenje Slovencev o umestnosti, ali naj se razpiše popis po narodnosti.

Prof. Sciolis je kot pogoj za razpis štetja po narodnosti postavil zagotovitev popolnih svoboščin Slovincem. Glede na omenjeno duševno razpoloženje Slovencev, to je strah, ki jim ga je vcepila dolgoletna fašistična strahovlada, verjetno ni v današnjih političnih in gospodarsko-socialnih razmerah sredstvo, ki bi lahko čez noč ustvarilo primerno ozračje za objektivni popis; gotovo pa je, da bi na primer poseben razglas vladnega generalnega komisarja o namenih popisa po narodnosti in svečana uradna zagotovitev, da točna navedba v rubriki 11 (občevalnega jezika) ne bo imela nikakršnih posledic za popisane in da bo strogo kaznovan, kdor bo skušal izvajati pritisk na Slovence z grožnjami kakršnekoli narave, da bi takšen razglas prav gotovo pomirjevalno vplival na Slovence in vsaj v neki meri pripomogel k dognanju resnice. Takšen svečan uraden razglas z najvišjega mesta tukajšnje državne uprave, ki bi se

skliceval na italijansko ustavo, na italijanske zakone in tudi na obveznosti države nasproti Slovincem v smislu mednarodnega londonskega sporazuma, bi bil toliko bolj potreben, ker ni bil doslej z nobeno večjo koncesijo, kakor bi na primer bila uvedba dvojezičnosti, med Slovenci ustvarjen vtis, da je bilo dokončno prekinjeno z žalostno preteklostjo zapostavljanja našega življa in da se zanj vendar začenja nova doba.

Enakopravnost slovenskih državljanov so že pri samem uvodu v popisovanje zanikale same oblasti: popisne pole so bile samo italijanske, v Trstu so jim dodali še nekakšno razlago pod naslovom »Prevod«. Diskriminacija je bila torej očitna. S tem je bil izveden negativen vpliv na popisance slovenske narodnosti; debela kaplja več na občutek manjvrednosti, ka terega se na žalost naši ljudje v javnosti še ne morejo otresti. Poleg vsega so morali Slovenci v mestu še posebej zahtevati slovensko razlago, na katero so popisovalci navadno »pozabili«, ali pa sploh niso »vedeli«, da obstaja! Povsem upravičeno so mnogi Slovenci domnevali, da lahko izpolnijo kar slovenski »prevod«, ki sicer ni bil niti prevod celotnega uradnega obrazca.

K obrazcem za popis trgovinskih, industrijskih podjetij pa sploh niso priložili razlage v slovenskem jeziku, čeprav je znano, da je na Tržaškem samo v Slovenskem gospodarskem združenju včla njenih okoli 1000 Slovencev.

Naše ljudstvo se po povprečni izobrazbi lahko prišteva med prve narode v Evropi; saj na primer Slovenci sploh nimamo več nepismenih. Toda Osrednji statistični inštitut in tržaško županstvo sta ga vendar postavila pred preveliko zahtevo, da bi se samo v tako kratkem času seznanilo z zapletenimi ugankami, ki jih postavljajo popisancu sestavljalcu popisne pole, in pravilno doumel zlasti smisel popisa po občevalnem jeziku. Šele 27. septembra je lahko »Primorski dnevnik« po »zanesljivih virih« objavil, da bo na Tržaškem tudi popis po narodnosti. Uradno niso bili naši ljudje obveščeni o tem niti tedaj, in vendar je veljal popis že za dan 14. oktobra. Na občinski seji 23. oktobra je svetovalec dr. J. Dekleva protestiral, da ni bil v Trstu objavljen uradni razglas o popisu v slovenščini. Odbornik dr. S. Gasparo mu je odgovoril, da so bili naep-

* »Il Gazzettino«, glasilo Krščanske demokratske stranke, je izvršil o tem vprašanju obširno anketo med javnimi delavci na Tržaškem.

ljeni razglasi v slovenščini po okoliških vaseh trž. občine. Dr. Dekleva je vztrajal pri svoji trditvi, da ni videl nobene razpisa v slovenskem jeziku, in pišec teh vrst lahko tudi potrdi, da na primer na Opčinah, ki tudi spadajo k tržaški občini, nikjer ni videl slovenskega razglasa. Če so bili ti res nalepljeni, potem so morali biti na mestih, kjer jih je lahko redko kdo videl.

Kdo naj bi lahko v tako kratkem času poučil Slovence, kako je treba izpolniti popisne pole? Popis prebivalstva leta 1910 je bil v državnem zakoniku razglašen že 23. avgusta, to je 4 dobre mesece, preden je bil izvršen (31. decembra); kljub temu je tedaj politično društvo »Edinost« protestiralo, da je bilo premalo časa, da bi lahko ljudi na predavanjih in posebnih tečajih, ki jih je organiziralo, poučili, kako je treba popisnice izpolniti. Tržaški župan je na občinski seji 23. oktobra izjavil, da so popisovalci imeli nalog, da popisance poučijo, kako je treba izpolniti popisnice. To bo držalo glede tržaške okolice, toda kako je moralo biti po mestu glede rubrike 11 (o občevalnem jeziku), če na primer popisovalci pogosto (lahko bi navedli posamezne ulice) niso vedeli, ali so vsaj tako trdili, da obstaja slovenski prevodi (razlage) popisnih pol?

Osrednji statistični inštitut se je odločil za poizvedovanje po občevalnem jeziku v družini. Po istem merilu je bil izvršen zadnji popis prebivalstva na Koroškem; avstrijski notranji minister je namreč v svojih naknadnih navodilih razložil, da ne gre morda za občevalni jezik v javnosti (na trgu, v uradih, v mestu in drugod), temveč v družini. Poizvedovanje po občevalnem jeziku — brez označbe kje se jezik govori — je že tako razkričano, — proti njemu so odločno nastopili znanstveniki že v stari Avstriji (Czörnig Mavrhofer von Gruenbuehel, Krebs, Hecke itd.), da se Osrednji statistični inštitut ni mogel odločiti zanj. Toda niti poizvedovanje po občevalnem jeziku v družini ne da verne slike o številnem razmerju med narodnostnimi skupinami oziroma narodi. Vsa čast dr. Franzilu, ki je te dni (na omenjeni občinski seji 23. X.) to priznal, ko je dejal, da popis ni imel namena poizvedovati po narodnosti (etnični) pripadnosti, temveč le po občevalnem jeziku; popis ni bil narodnostnega značaja, ker je poizvedovanje po jeziku le kulturnega pomena... To priznanje dr. Franzila — si cer post festum — je toliko večjega pomena, ker je dr. Franzil po svoji stroki

statistik ter zavzema hkrati mesto tržaškega župana in šefa Urada za statistiko in popis prebivalstva pri vladnem generalnem komisaratu

Občevalni jezik v družini, v kateri družini? Občinski odbornik dr. S. Gasparo, ki je organiziral popis, je šele na tiskovni konferenci nekaj dni pred popisom pojasnil, da gre v primeru gospodinske postrežnice Slovenke v italijanski družini za jezik družine, v kateri je zrastle, oziroma iz katere prihaja, torej je njen občevalni jezik slovenski. Šele tedaj je bilo pojasnjeno, da rubriko o občevalnem jeziku lahko izpolni vsak član družine zase, medtem ko razlaga na popisnicah izrecno navaja, da izpolni popisnico družinski poglavar. V mnogih družinah na Tržaškem govorijo oba jezika, slovenskega in italijanskega. Katerega potem naj vpišejo pod rubriko 11? Znan je primer Slovenke, poročene z Italijanom, ki je zase navedla pod rubriko 11 kot občevalni jezik »italijansko-slovenski«; hotela je reči, da govori oba jezika, medtem ko je občevalni jezik moža italijanski.

Italija je članica Organizacije združenih narodov. Že leta 1948 je komisija za prebivalstvo OZN v svojih navodilih za izvedbo popisov prebivalstva iprecno priporočila poizvedovanje po materinem jeziku. Ta kriterij so sprejeli za popise tudi v sosedni Jugoslaviji. Zakaj ga niso tudi v Italiji, čeprav je bil prof. Udina v omenjeni izjavi uredniku »Gazzettina« mnenja, da bi bilo treba sprejeti navodila Organizacije združenih narodov? Predvsem bi poizvedovanje po materinem jeziku, to je jeziku, ki ga je popisaneec govoril v rani mladosti, močno dvignilo število Slovencev in Hrvatov v Trstu, kjer je raznarodovanje že močno napredovalo — saj traja že 100 let — in tudi v okolici; saj se je po drugi vojni priselilo v Trst in okolico okoli 30 - 40.000 istrskih beguncev, katerih materin jezik je slovenski oziroma hrvaški. To je bil glavni vzrok, zaradi katerega niso razpisali popisa po materinem jeziku in ne toliko pomislek, ki ga je izrazil prof. De Castro »Gazzettinu«, da bi namreč bilo mnogo primerov, ko bi mati popisance bila Slovenka, oče pa Italijan.

Izredno kratek časovni presledek od razpisa do dneva popisa, premišljena izbira kriterija popisa (po občevalnem jeziku in ne po materinem, zapostavljanje slovenskega jezika — popisne pole bi morale biti dvojezične — majhno število slovenskih popisovalcev (na 392 jih je bilo 25-

30, kakor je izjavil dr. Gaspereo), in druge razne okoliščine, ki smo jih naštel samo deloma, ter končno že gol razpis popisa po narodnosti v današnjih razmerah odkrivajo jasno težnjo, da bi popis pokazal čimmanj Slovencev. Seveda ne drži, da je bil popis samo kulturnega pomena, kakor tudi župan dr. Franzil. Nikakor! Popis nima prav nič opraviti s kulturo oziroma s kulturno ravnijo našega ljudstva, pač pa ni dvojna, da mu bo do dale politične stranke, vsaj tiste, ki so bile zanj, in oblasti povsem političen pečat. Ali ni morda njihov tisk opravičeval popis po narodnosti prav s pretvezo, da je takšen popis potreben, ker sicer ne more Italija izpolniti obvez, katere ji nalagajo določbe londonskega sporazuma? Že ob drugi priložnosti smo ugotovili, da mednarodne pogodbe ne vežejo priznanja pravic narodnostnim skupinam s številom njihovih pripadnikov, z drugimi besedami, mednarodni sporazumi in načela OZN oziroma listine o človečanskih pravicah priznavajo poslansko zaščito manjšinam ne glede na število članov njihovih narodnostnih skupnosti. Glede določb Posebnega statuta (londonskega sporazuma) je sam dr. Franzil izjavil »Gazzettinu«, da se da določba statuta o dvojezičnih napisih v mešanih naseljih po smislu izvesti brez popisa po narodnosti. Tržaški krščansko-demokratski poslanec prof. Sciolis je odkrito izjavil »Gazzettinu«, da v demokratični Italiji pravice manjšin ne izvirajo iz popisa prebivalstva, temveč iz ustave in iz spoštovanja osebnih pravic državljanov... In vendar je bil popis po narodnosti izvršen, in sicer samo na Tržaškem in v bociški pokrajini, torej v dveh pokrajinah, kjer so manjšine zaščitene z mednarodnimi pogodbami. (Na Tržaškem z londonsko Spomenico o soglasju, na Južnem Tirolskem s sporazumom De Gasperi-Gruber).

Slovenci so v omenjeni resoluciji političnih in kulturnih organizacij, ki so jo poslali pristojnim ustanovam, tako tudi OZN (Unescu), pred vsem svetom povedali, da rezultatov popisa v takšnih razmerah ne priznavajo. Sami niso imeli nobenega svojega predstavnika v nadzornih organih, ne pri izvrševanju popisa, ne pri proučevanju popisnih pol. (Samo v občinski komisiji, ki nima nadzorne oblasti nad izvrševanjem popisa, temveč so njene naloge samo propagandne narave, je bil predstavnik Slovenske demokratične zveze, ki je sicer ob svojem nastopu izjavil, da njegova politična skupina ne pri-

znava popisa; predstavnik Slovencev v podobni komisiji pri pokrajinski upravi je po imenovanju takoj odstopil).

Za presojanje izida popisa po narodnosti je izredno važna tudi okoliščina, da popis po občevalnem jeziku v družini sploh ni imel zakonite podlage, in da po vsem tem popisanci niso bili niti dolžni po zakonu odgovoriti na vprašanje o občevalnem jeziku. Vladni generalni komisar za Tržaško ozemlje je namreč uveljavil na Tržaškem samo zakonski odlok predsednika republike z dne 8. septembra 1961 št. 1011 s tem, da ga je dal objaviti v Uradnem vestniku vladnega generalnega komisariata v številki 30 od 23. oktobra 1961. To se je pravzaprav izvršilo šele po izvršenem popisu, saj je bilo objavljeno, da bodo popisovalci pobirali popisne pole 18. oktobra in podatki na popisni poli so veljali za dan 14. oktobra, za podjetja pa 15. oktobra). Objava v Uradnem vestniku komisariata je nujno potrebna ker Tržaško ozemlje še ni bilo pravno priključeno k Italiji in vlada na njem komisar. Poleg vsega zakonski odlok predsednika republike sploh ne predpisuje popisa po občevalnem jeziku; prav tako nimajo popisne pole v smislu tega odloka rubrike 11 (o občevalnem jeziku v družini). Kako prav je torej imel prof. Udina, ki je v »Gazzettinu« trdil, da je treba popis po narodnosti temeljito pripraviti!

Koliko so nas našeli? V trenutku, ko se koledar tiska, še ni uradnih podatkov. Po izkušnjah, ki smo jih imeli Slovenci s prejšnjimi popisi na Tržaškem, in glede na neugodne okoliščine, v katerih je bil izvršen sedanji popis, lahko že zdaj sklepamo, da bo izid tega popisa gotovo eden izmed najslabših v zgodovini tržaških Slovencev. Poglejmo, kako so nas kresali samo pri dveh prejšnjih popisih po narodnosti oziroma po občevalnem jeziku.

Leta 1910 so utajili okoli 20.000 Slovencev. Po podatkih tržaškega županstva naj bi namreč tedaj bilo 37.063 Slovencev (37.845 Slovencev, Hrvatov in Srbov) na 230.704 prisotnih prebivalcev, oziroma 190.063 avstrijskih državljanov. Na zahtevo poslanca dr. O. Rybara v dunajskem parlamentu so vladni organi izvršili revizijo in ugotovili: 229.510 prisotnih prebivalcev, 56.916 Slovencev ter 2403 Srbov in Hrvatov, 118.959 Italijanov, 11.856 Nemcev, 779 drugih in 39.597 tujih državljanov, po večini Italijanov. Na podlagi izida volitev v poslansko zbornico junija 1911 bi moralo biti v Trstu tega leta okoli 76.000 Slovencev.

Še bolj značilen je izid popisa po obče-
valnem jeziku iz leta 1921, torej pod ita-
lijansko upravo: na 238.655 prisotnih pre-
bivalcev so ugotovili 18.123 Slovencev.
(Prof. Schiffrer jih v brošuri »Il Problema
di Trieste« — 1954 navaja 26.457). Če so
v tržaških okoliških vaseh (Bazovici, Gro-
padi, Padričah, Trebčah, Banah, Opčinah,
Proseku, Kontovelu in Sv. Križu), kjer
so naselili veliko število Istranov šele po
drugi vojni in kjer leta 1921 skoraj Ita-
lijanov ni bilo, našteli kar 3408 Italijanov
(leta 1910 jih je bilo 529) in samo 5.649
Slovencev (leta 1910: 8.094), pač lahko
mislimo, kako so prišli do takšnih števil.
(Leta 1921 so si pošteno privoščili tudi
Hrvate in Slovence v Istri: v Moščenici,
v okraju Opatija Volosko, kjer so bile vse
tri šole hrvatske, so našteli 3.013 Italija-
nov in 16 Hrvatov, kakor ugotavlja prof.
J. Roglič v eni izmed svojih publikacij).
Dr. Schiffrer, ki je v raznih svojih publi-
kacijah tudi v tujih jezikih sam izpodbil
točnost podatkov popisa iz leta 1921, je
v zgoraj omenjeni razpravi, upoštevajoč
tudi število slovenskih šolskih otrok,
dvignil število Slovencev v Trstu leta 1921
na 40.000 in na vsem Tržaškem na 52.832.

Tako so torej šteli in popisovali leta 1921,
ko je bila na oblasti še vedno demokra-
cija, ki jo je fašizem zrušil šele nasled-
njega leta.

Ob zaključku še en argument, ki močno
govori v naš prid. Tudi v fašistični dobi
se dotok slovenskega prebivalstva iz za-
ledja (Julijske krajine) ni prenehal. Ko
so fašisti pregnali Slovenske razumnike
in neusmiljeno zatrli vse slovensko kul-
turno življenje in likvidirali slovenske
gospodarske ustanove, je vendar Trst še
nadalje privabljal ljudi z dežele, ki so tu
odpirali delavnice, gostilne in trgovine.
Ta proces se je nadaljeval tudi po dru-
gi vojni, in v Trst se je vrnilo tudi mno-
go ljudi, ki so ga morali za časa faši-
zma zapustiti.

V resnici nas je v Trstu in na Tržaškem
mnogo več, kakor nas bodo našteli. Vpra-
šanje je samo, koliko naših ljudi se je
iz tega ali drugega razloga potuhnilo v
prepričanju, da s tem najboljše zavaruje
svoje koristi. Zgrešena bi torej bila vsaka
politika političnih strank in oblasti, ki
bi se oslanjala na izid takšnega popisa
prebivalstva iz čisto preprostega razloga,
ker ne bi računala z resničnostjo.

Domovina „*Lepe Vide*“

cilj raznarodovalne politike

Romantična, divje lepa obmorska pokrajina, kjer je brezimno slovensko ljudstvo ustvarilo najlepšo pesem hrepenenja v brezkončne daljine preko morij, je že 1400 let nesporna last slovenskega ljudstva. Pravim nesporna last, ker so prvotna keltsko-rimska ljudstva izginila v poplavi germanskih plemen pred našo naselitvijo in njih obrobni ostanki v nadaljnjih stoletjih. Tuji pohlepi v teku skoro poldruga tisočletja niso pustili sledov za seboj. Slovenska delovna roka jo je preoblikovala, ji izrgala boljše življenje iz obdelane zemlje, iz kraškega kamna, iz življenja morskih globin. Čupa, čoln predzgodovinske naše ustvaritve, simbol čisto samoraslega življenja na tem sončnem delu Jadrana, je bila ustvarjena prav na nabrežinski obali s soustvarjanjem slovenskega pomorščaka od Križa do onstran Trsta pa preko devinskega Stivana. Slovensko pomorsko izročilo se je tu rodilo, zraslo v prelepo cvetje in dalo slovenski ter z njo človeški kulturi pesnika Iga Grudna, kiparja Čela Pertota, slikarja Alberta Sirka, arhitekta-slikarja Viktorja Sulčiča in druge kulturne ustvaritelje.

Po kakšnem zakonu naj bi bilo obsojeno na kulturno smrt?

Zakon nasilnega razraščanja tujega, sosednega naroda, more izzivati le odpor domače samorasle sile, upravičene po staroselski tisočletni rasti najplemenitejše kulture. Dva svetovna požara, kjer je nepreklicno pogorelo roparstvo surove sile, ga je uničilo tudi za vso bodočnost, z upanjem na resničnejšo človečanstvo. Tudi na tej sončni obali...

Ni dvoma, da je najbolj nevarna oblika raznarodovanja priseljevanje ljudi tujega jezika, posebno če to zavzema obsežnejše mere oz. teži naravnost, da čisto prevlada in domači živeli odriva v popolnoma podrejene prilike, nemogoče za kolikor toliko normalno življenje, tudi zaradi tega, ker imajo priseljenci mnogo prednosti zaradi političnih in gospodarskih prilik.

V stoddstotno slovensko občino Devin-Nabrežina se je leta 1852 priselila prva italijanska družina. Vendar se je komaj po le-

tu 1900, v dobi najbujnejšega razvoja kamnarske industrije priselilo nekaj nadaljnjih italijanskih družin v Nabrežino in 4 čozotske rodbine ribičev v Devin, največ po prizadevanju tržaške Lege nazionale. V dobi fašizma so sicer zatrli vse slovensko šolstvo, izgnali slovenščino iz javnega življenja z odkritim namenom za popolno raznaroditev Slovencev, vendar se ni izvajalo v občini kako stalno naseljevanje Italijanov. Zato pod fašizmom ni prišlo do bistvenega etničnega spreminjanja značaja občine. Zaradi tega je bilo še leta 1945 pod Zavezniško vojaško upravo od 4.975 občanarjev le okrog 500 Italijanov v vsej občini, vključno ves državni uradniški aparat (orožniki, financarji, železničarji, učitelji, uradniki) z vsemi kamnoseki, obrtniki in delavci naseljenimi na njenem ozemlju, kar je predstavljalo približno 10% demografsko najbolj gibljivega prebivalstva.

Kdaj se je začelo pravo množično naseljevanje v devinsko-nabrežinsko občino, in kaj je bil vsaj neposredni vzrok oz. povod?

Leta 1947 imamo, po uradnih statistikah, prvi večji pritok Italijanov v občino. Prejšnja leta sta si priseljevanje in izseljevanje bolj ali manj držala ravnovesje, kar je pač pripisovati rednemu menjavanju osebja državnega uradniškega aparata. V letu 1947 pa imamo na mah priselitev v razmeroma malo občino 372 italijanskih priseljencev in odselitev le 156 oseb (t. j. pač nameščenskega elementa. To je pomenilo čistih 216 stalnih priseljencev.

To se je zgodilo v letu, ko je bila, po podpisu italijanske mirovne pogodbe Istra priključena Jugoslaviji in se je posebno v Trst priselilo močno število italijanskih pribežnikov. Šele leta 1951 imamo spet močan prirastek istrskih beguncev, in sicer 414 po številu in samo 155 odseljenih (pač državnih nameščencev), to je 259 novih italijanskih stalnih naseljencev. Zakaj takrat?

Uradni list ZVU št. 34 z dne 21. 8. 1948 je z ukazom št. 248 proglasil prisilno razlastitev zemljišč 16 slovenskih lastnikov, devinskih »juserjev«, ob izlivu Timava, kot nujno potrebno za zgraditev ribiških naprav. V uradnem listu št. 17 z dne 21. 6.

1951 z ukazom št. 106 pa se je razlstitutev razširila na celotnih 366.609 kv. metrov, kakor imenujejo Devinci in Štivanči peščeno obalno področje pod Brtiniščem, na levem bregu timavskega potoka na Jaknah, so zgradili ribogojnico, delavnico mrež, kjer so zaposlili 20 deklet, in ribiško naselje »San Marco«, kjer so do vključno leta 1951 naselili 40 družin istrskih beguncev, to je v celoti 195 oseb. Toda napačno je misliti, da se je prvo stalno naseljevanje Italijanov izvajalo le v štivansko ribiško naselje. Po uradni statistiki je bilo do konca leta 1953 naseljenih vseh Italijanov v vseh strogobalnega pasu občine 1.087 oseb, in sicer v Devinu, v vasi in v vojašnicah 110 oseb, v Štivanu, v ribiškem naselju 195, v vasi pa 25, skupno 220 oseb, v Sesljanu 219, v Vižovljah 16, skupno 235 oseb, v Nabrežini v Kamnolomu 228, v vasi 131, na postaji na Iverah pa 132, skupno 522 oseb.

V vseh ostalih vseh nabrežinske občine, bolj v notranjosti, izven obale, to je v Medji vasi, Slivnem, Sempolaju, Praprotnu, Prečniku, Trnovici, Samatorci, Cerovlju in v Mavhinjah je bilo na novo naseljenih skupno 133 oseb, v glavnem državni nameštenski aparat. V celoti je bilo torej do takrat naseljenih v vso občino 1220 Italijanov, oz. 22,4% od skupnega števila 5.439 prebivalcev. V dobi 7 let, od vključno 1947 do 1953 se je torej število priseljenih Italijanov dvignilo od približno 10% na 22,4%, to je na skoro eno četrtno vsega prebivalstva občine. Vse to v strogo obalnem pasu, s čemer so postale vasi Štivan, Devin, Nabrežina in Sesljan že približno do polovice italijanske.

Da imajo italijanski nacionalistični krogi čisto jasen cilj pred seboj se je drastično pokazalo nele s to že izvršeno naselitvijo, marveč tudi z dogodkom proti koncu leta 1952, ko je conski predsednik »prefekt« Gi-no Palutan zahteval od devinsko-nabrežinskega občinskega sveta, v pismu z dne 26. nov. 1952, da naj odstrani dvojezične slovensko-italijanske krajevne napise ob cesti št. 14, to je ob glavni cesti iz Nabrežine (od Trsta sem) preko Štivanja proti Italiji, bodisi preko Tržiča ali preko Gorice, v smislu še vedno veljavnega fašističnega zakona št. 800 od 29. marca 1923, ki prepoveduje slovanska krajevna imena. Značilno je, da so zahtevali brezpogojno izvajanje tega fašističnega zakona le ob tej cesti, ob drugih cestah in po drugih slovenskih občinah pa to ni bilo važno. Fašistični zakon torej niti ni veljal, oz. je bil le pretveza?! Italijani, ki so prihajali v Trst iz Italije torej niso smeli vedeti, da prihajajo preko slo-

venskega etničnega ozemlja! Ne bi smeli vedeti, da je Trst pravzaprav še vedno, kot je vedno bil, po večini italijanski etnični otok na slovenskem etničnem ozemlju. Z drugimi besedami to pomeni, kar imenujejo Nemci »Fassadenpolitik«, »politiko pročelja«, to je prikazovanje nekega fiktivnega-lažnega pročelja, kar so poznali že tudi Rusi v svoji zgodovini kot »Potemkinove vasi« narejene iz kartona. Vsaj zaenkrat, začasno, naj bi torej to ozemlje prikazali kot italijansko, dokler ga ne bi dokončno poitalijančili.

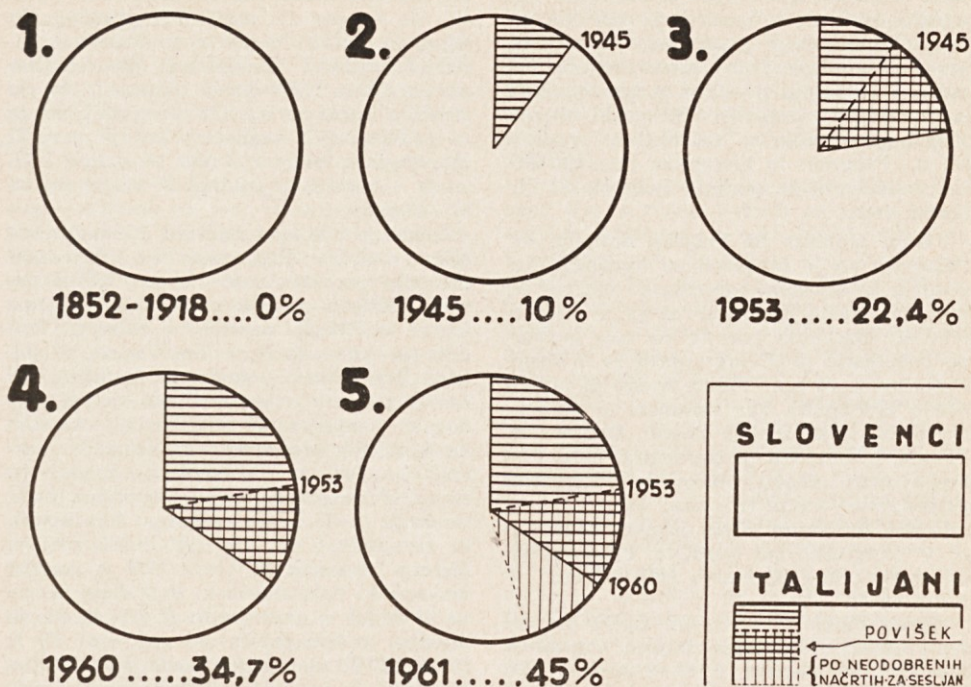
Nabrežinski občinski svet je pogumno in značajno zavrnil Palutanovo zahtevo, kakor tudi poziv generala Wintertona, poveljnika ZVU, ki je pozival k pokorščini. Svet je odrekel pokornost in izvajanje fašističnega zakona. Vsi slovenski župani Tržaškega ozemlja in jugoslovanska javnost so solidarizirali z njim, toda ne protestna stavka ne protestni shodi proti neofašistični politiki niso nič pomagali. Palutan je vztrajal. Dne 10. decembra 1952 je imenoval izrednega komisarja Vuxanija, z nalogo, da odstrani dvojezične napise. Dne 17. decembra je prišlo 11 policijskih skupin, ki so z določenim operacijskim načrtom odstranile 11 dvojezičnih napisov.

V ilustracijo že omenjenih namenov italijanskih imperialistov in o vzdušju okrog tega dela naše obale naj dodamo še dogodek izpred dobrega leta, o katerem poroča »Primorski dnevnik« z dne 26. julija 1960 pod naslovom »S sinočnje seje devinsko-nabrežinske občine — Obrambno ministrstvo je prepovedalo slovenske lepake vzdolž državne ceste«, sledeče:

Na sinočnji izredni seji devinsko-nabrežinskega sveta so svetovalci svečano proslavili obletnico padca fašizma, o čemer poročamo na drugem mestu, poleg tega pa so razpravljali o nekaterih drugih vprašanjih. Med temi je bilo nedvomno najvažnejše poročilo odbornika Draga Legiša o zadevi, ki je vzbudila v občinskem svetu hudo, a povsem razumljivo in upravičeno reakcijo.

Zadeva, ki je tako razburila občinske svetovalce, ima svoj izvor v pismu, ki ga je naborni urad tržaškega vojaškega okrožja poslal devinsko-nabrežinski občini. Pismo je podpisal poveljnik vojaškega okrožja polkovnik Pietro Lacarelli, začjenja pa se takole:

»S priloženim pismom dostavljam 20 lepakov ministrstva za obrambo in vojsko, s katerimi se poziva pod orožje 3. skupina mladeničev letnika 1938, ter 2 lepaka v slo-

Grafični prikaz postopnega naseljevanja Italijanov v devinsko-nabrežinski občini

venskem jeziku, ki sta dobesedna prevoda prvih.

Vsi omenjeni lepaki morajo biti nalepljeni v prvih urah dne 4. junija 1960. Že vnaprej pa vas obveščamo, kot izhaja iz ukazov ministrstva za obrambo in vojsko, da ne bomo dopuščali lepljenja lepakov v slovenskem jeziku vzdolž državne ceste, medtem ko je treba v drugih predelih občine lepake v slovenskem jeziku nalepiti poleg izvirnih v italijanskem jeziku...«

Občinski svet je enodušno sprejel protestno resolucijo zaradi kršenja narodnostnih pravic, ustave in Memoranduma ter zahteval, da se ukaz prekliče, ker je nezakonit, tudi ker vojaška oblastva nimajo pravice zapovedovati civilnim. Protest so poslali ministrskemu predsedniku, ministru za obrambo in vojsko, vladnemu komisarju za Tržaško ozemlje, mešani komisiji za zaščito narodnih manjšin, tržaškim poslancem, razen fašističnemu. Neodvisna socialistična zveza se je pridružila z ostrim protestom in prav tako tudi ves napredni tržaški tisk, posebno obširno l'Unità. Poslanec Vidali je poslal interpelacijo ministru za obrambo

itd. Italijanski šovinistični tisk (»Piccolo«, »Messaggero Veneto« itd.) navadno najbolj informirani, ni o zadevi črnil besedice.

Končno so protesti dosegli svoj namen — preklíc ter pojasnilo, da ni obrambno ministrstvo izdalo ukaza, marveč Trst.

Istočasno je bilo na vidiku že drugo raznarodovalno podjetje prav v srcu najlepše naše obale, ob Sosljanski dragi.

Primorski dnevnik z dne 31. maja 1953 je poročal, z istočasnim ostrim protestom, da je bilo nakupljeno za gradnjo naselja istrskih beguncev 42.060 kv. metrov zemlje od devinskega princa Torre e Tasso. Istočasno je bil že nakazan AOPG (Ustanovi za pomoč julijskim in dalmatinskim beguncem) prvi obrok 300 milijonov lir za prva dela (ta nakazila so naravnost iz ministrskega predststva, ali pa notranjega ministrstva za primer, da jih je bil že prej dovolil italijanski parlament).

Primorski dnevnik z dne 4. 3. 1955 je poročal o seji devinsko-nabrežinskega sveta od prejšnjega dne, da je ta obvezal župana, da ne sme izdati gradbenega dovoljenja za imenovano italijansko naselje ter da naj po-

zove vladnega komisarja dr. Palamara naj prekliče ultimati, s katerim je zahteval izdajanje imenovanega gradbenega dovoljenja, ker ima gradnja čisto raznarodovalne namene, v nasprotju z ustavo in Londonskimi mednarodnimi dogovori. Slovenski župani Tržaškega ozemlja so zaprosili za sprejem pri dr. Palamari in Slovenska gospodarsko-kulturna zveza je podprla nabrežinski občinski svet.

Vladni komisar za Tržaško ozemlje, dr. Palamara pa je imenoval za izrednega komisarja za devinsko-nabrežinsko občino, ad hoc, dr. Oresta Pierottija, ki ga je podprejefekt dr. Macciotta poveril, da izda gradbeno dovoljenje za 75 hiš (vsaka za 4 stanovanja, to je za prav toliko družin in za približno 1200 ljudi). Ves slovenski in italijanski demokratiški tisk z Delom, Corriere di Trieste, L'Unità itd. je protestiral proti protustavnemu odloku, enako tudi Slivenska gospodarsko-kulturna zveza. Jugoslovanski minister Drašković je na tiskovni konferenci v Beogradu, po poročilu Primorskega dnevnika z dne 12. marca 1955, izjavil:

»Vlada FLRJ bo opozorila Italijo na kršenje določb Posebnega statuta. Izgradnja italijanskega naselja v slovenskih krajih bive cone A predstavlja poskus umetnega ispreminjanja etničnega značaja in nadaljevanje umetnega raznarodovanja slovenskega življa, po sklenjenem Memorandumu o soglasju, kar lahko, po našem mnenju, samo škoduje naporom za razvoj dobrih odnosov med Jugoslavijo in Italijo. S svoje strani bo vlada Jugoslavije opozorila italijansko vlado na to ravnanje tržaških upravnih oblasti.«

Komaj je potrebno omenjati zadržanje italijanskega šovinističnega tiska, med katerim je dnevnik »Messaggero Veneto« iz Vidma polemiziral z argumenti iz stare fašistične ropotarnice o tzv. »narodnostni in socialni bonifikaciji«, o istrskih beguncih, ki bodo tu ostali, a odšli oni, ki daljnovidno gledajo v Ljubljano itd.

Devinsko-nabrežinski občinski svet je poslal protestno spomenico italijanski in jugoslovanski vladi, kot je poročal Primorski dnevnik z dne 14. marca 1955.

Toda italijanski raznarodovalni načrt se je kljub temu nadaljeval in izvajal navkljub nele ustavi in Memorandumu, tudi s kršenjem zakona o občinski avtonomiji, ter še, ker se je podpis gradbenega dovoljenja izvršil protizakonito, brez prehodnega sklepa občinske gradbene komisije. Tako je Pri-

morski dnevnik z dne 16. maja 1958 poročal, da bo dne 15. maja 1958 minister Bo odprl in izročil 26 hiš v novozgrajeni naselbini beguncev »Borgo San Mauro« (ime po poreškem cerkvenem patronu). Tu je prostora zaenkrat za 126 stanovanj, to je za približno 500 beguncev, kot je poročal »Messaggero Veneto« z dne 14. marca 1957, pa je v načrtu še gradnja 26 stanovanj za 80 milijonov lir.

Zatem je bilo spet na vrsti štivansko »ribiško naselje«. Pravzaprav je »Primorski dnevnik« poročal že dne 7. okt. 1955 o novem ribiškem naselju v Miljah ter o razširitvi »ribiškega naselja« v Štivanu. Poldržavna ustanova Ente Tre Venezie (Ustanova Treh Benečij, znana še iz fašističnih časov, ko je bila ustanovljena za raznarodovalno naseljevanje italijanskih kmetov na kupljenih slovenskih in nemških posestvih na Južnem Tirolskem, je finansirala že zgraditev prvega dela štivanskega naselja in je imela že na razpolago 1 milijardo lir za naselitev istrskih italijanskih ribičev. Meseca februarja in marca 1958 je poročal ves tržaški tisk, slovenski in italijanski, da so že oddali v gradnjo drugi del »ribiškega naselja« v Štivanu, za 500 milijonov lir iz financ ETV, za naselitev nadaljnjih 100 italijanskih družin, poleg zgradbe šole, gostilne in trgovine. »Novi list« je poročal dne 24. marca 1960, da je goriški škof za »ribiško naselje« ustanovil posebno župnijo, pod katero spada tudi velika novozgrajena papirnica ob Timavu.

Iz italijanskega tiska izvemo kako zanimivost, ki pojasnjuje namen zgradbe tega »ribiškega naselja«. Že prej naseljeni istrski ribiči so namreč protestirali proti razširjenju »ribiškega naselja«, enostavno, ker ni — rib v morju. Nedolgo zatem — pač v odgovor tem protestom — je zapisal tržaški »Piccolo« dne 28. avg. 1957, češ, da se naselje v Štivanu absolutno ne sme imenovati ribiško, kajti od 35 ali 40 naseljenih družin, se jih le 6 ali 7 bavi z ribištvom. To se pravi z drugimi besedami, izrecno priznati, da je bila uradna utemeljitev ZVU leta 1948 za razlastitev slovenske zemlje v ribiške namene — lažna, le preteza za druge, pač raznarodovalne namene.

Kakor smo že ugotovili je bilo do vključno leta 1953 naseljenih v devinsko-nabrežinski občini 1220 Italijanov, kar je pomenilo že 22,4% celotnega prebivalstva. Koliko se je etnično razmerje spremenilo v nadaljnjih sedmih letih, to je od vključno 1954 do 1960, po osnovanju begunskega naselja »Borgo San Mauro« v Sesljanu in po pove-

čanju takomenovanega »ribiškega naselja« »San Marco« v Stivanu?

Po uradnih statistikah v »Bollettino di statistica del Territorio di Trieste« se je v teh letih priselilo v celoti 2359 oseb, izselilo pa 1431. To pomeni, da se je priselilo čistih 928 oseb, izključno Italijanov, predvsem istrskih beguncev, ker lahko predpostavljamo, da se število državnih nameščencev vzdržuje približno na isti višini z zamenjavo prihajajočih s približno enakim številom odhajajočih. Če bi kdo ugovarjal, da so med priseljenci tudi Slovenci, tedaj moramo odgovoriti, da imamo tudi v nabrežinski občini isti pojav kot po vsem Tržaškem ozemlju, da se je namreč začelo približno leta 1950 pod pritiskom vedno naraščajočega priseljevanja istrskih beguncev ter vzporedno vedno večje kronične brezposelnosti in privilegiranja priseljencev pred domačini, močno izseljevanje domačinov v Italijo in Avstralijo. Ker imamo isti demografski pojav seveda tudi v nabrežinski občini, moramo predpostavljati, da med izseljenimi niso le menjajoči se državni nameščenci, marveč v neki meri tudi — domačini. To pa pomeni, da je število priseljencev v tej dobi, to je 928 oseb dejansko višje, ker so med izseljenci tudi domačini, ki so jih do statistično navedenega števila nadomestili drugi priseljenci. Ker pa nimamo v statističnih podatkih vidikov, po katerih bi mogli računati, kolikšno je to večje število, ostanimo pri dosedanjem številu, z ugotovitvijo, da je to število dejansko pod realnim številom italijanskih priseljencev.

S 1220 italijanskimi priseljenci do leta 1953 ter še z 928 do leta 1960 se je njih šte-

vilo dvignilo na 2148. To pomeni pri celokupnem številu 6.188 občanov, 2.148 Italijanov ter 4040 Slovencev. V odstotkih bi bilo torej že od konca leta 1960 v devinsko-nabrežinski občini 34,7% Italijanov oz. več kot eno tretjino. Od 22,4% se je odstotek Italijanov v sedmih letih dvignil še za dodatnih 12,3%.

Sredi junija 1961 je na mah prišla v javnost vest o novih načrtih za naseljevanje istrskih beguncev v nabrežinski občini in v drugih krajih. To je bila čisto logična posledica dejstva, da je Fanfanijeva vlada oz. parlament nekaj mesecev prej izglasoval nov kredit za 5 milijard lir AOPGD — begunski podporni ustanovi na račun dokončne ureditve istrskih pribežnikov. Od teh je bilo določenih 3,5 milijard za Tržaško ozemlje. Že večkrat omenjena begunska ustanova pod predsedstvom prejšnjega tržaškega župana Istrana inž. Bartolija, je ravno takrat, to je v času, ko je politična javnost Italije in Jugoslavije že razpravljala o novem izboljšanju meddržavnih odnosov med sosednjima državama, kar naj bi se spet uresničilo oz. poglobilo ob priliki obiska italijanskega zunanjega ministra Segnija v Beogradu — prvega po zadnji svetovni vojni — postavila svoje nove naseljevalne zahteve. Zahteva istrske begunske ustanove je bila očitno preračunana tudi kot sabotažni čin proti nameravani potezi meddržavnih zboljšanj odnosov.

OAPGD je zahtevala od devinsko-nabrežinske občine odobritev gradbenega načrta za 280 novih stanovanj v Sesljanu, za povečanje begunskega naselja »Borgo San Mauro«, torej za približno 1200 novih italijanskih

»Borgo San Nazario« na Dvoreh pri Kontovelu v smeri proti Starčevemu Zagodu

naseljencev. To bi pomenilo pri 7.388 nabrežinskih občanov, na kolikor bi se dvignilo njih število po novi naselitvi, 3.348 Italijanov, to je že preko 45% — pri 55% domorodnih Slovencev. Z enim samim upravnim aktom, z milijardami iz državnega proračuna, bi se etnični položaj v devinsko-nabrežinski občini spremenil za 10,3% v dvig italijanskega življa, ki bi s tem dosegel skoro polovico celokupnega prebivalstva — v brk ustavi in Posebnemu štatutu.

Devinsko-nabrežinski občinski svet je seveda tudi tokrat zavrnil odobritev raznarodovalnih gradenj s protestom, ki so ga podprli vsi slovenski občinski sveti na Tržaškem. Za gradnjo ni namreč najmanjšega opravičila gospodarsko-socialnega značaja. V nabrežinski občini bi se le povečala že tako neznosna brezposelnost. Clovečanska pretveza istrsko-tržaških šovinistov, češ da gre za gradnjo strehe nesrečnim beguncem, je le hinavsko zakrinkana protisocialnost proti ubogi maneverski množici istrskih beguncev, ki na pusti kraški gmajni ne bo dobila kruha, in se bo morala voziti vsak dan 20 km daleč v Trst ali 12 km daleč v Tržič ali vsaj 6 km daleč v Štivan v papirnico, za redke srečnike — z ustrežajočo izgubo časa in vsakodnevno potrošnjo voznine, ki pomeni tolikšno dejansko zmanjšanje dohodkov. Če se torej hoče, da se za vsako ceno begunci naselijo na Tržaškem ozemlju, bi jim morali iz socialnih razlogov graditi stanovanja v Trstu ali Tržiču.

Priznati je treba, da tokrat vladni komisar za Tržaško dr. Palamara nabrežinski občini ni postavil izrednega občinskega komisarja, kot so to zahtevali šovinisti in da torej ni sprejel sabotažnega polena, ki mu ga je pržila v roke begunska organizacija, proti meddržavnemu zbližanju. OAPGD se je zato pritožila na Državni svet proti odločitvi občinskega sveta in poskuša sedaj doseči svoj cilj po zakoniti poti.

Za bodočnost torej stoji pred nami vprašanje, ali bo italijanska republika, ki s členoma 3. in 6. ustave jamči zaščito narodnostnih manjšin, smatrala za zakonito načrtno kolonizacijo slovenskega etničnega ozemlja, in to poleg tega še z izrecnim nasprotjem prostovoljno sprejetih obveznosti Posebnega štatuta.

Odkrito trdim, da me navdajajo neprijetne slutnje spričo odgovora, ki ga je dal precej ostro ministrski predsednik A. Fanfani na protest slovenskih županov proti tej kolonizacijski nameri ob priliki njegovega obiska v Trstu po 20. juniju t. l. Ministrski

predsednik je namreč suho odgovoril, da imajo, po njegovem tolmačenju italijanske ustave, italijanski državljani pravico, da se svobodno naseljujejo kjer koli po vsem italijanskem ozemlju.

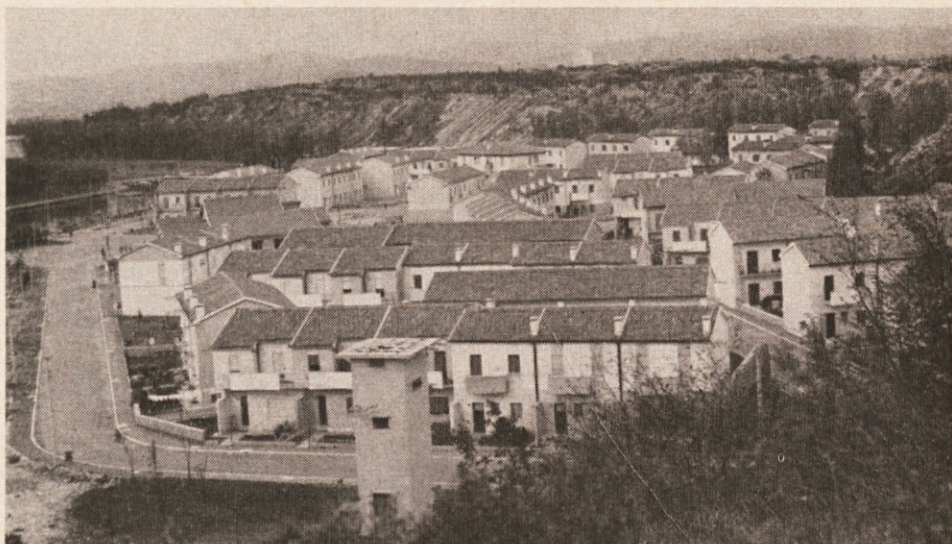
Žal, da moramo smatrati to tolmačenje g. Fanfanija za popolnoma zgrešeno in očitno so mu ga položili v usta zastopniki organizacij istrskih beguncev (s katerimi je hip poprej govoril), ki hočejo zavestno varati javno mnenje. V tem primeru namreč nikakor ne gre za svobodno naseljevanje italijanskih državljanov, ker temu pri nas nihče ni nikdar oporekal in priča za to so vse ostale slovenske občine. Protest velja le proti velikopoteznemu, načrtnemu italijanskemu naseljevanju slovenskega etničnega ozemlja, naseljevanju, o katerem je razpravljal in ga odobril italijanski parlament oz. vlada, in ki se izvaja z milijardami državnega denarja, odobrenega od omenjenih dveh najvišjih državnih organov. In to v odkritem nasprotju z ustavnimi določbami v prid narodnostnim manjšinam in z mednarodnimi obveznostmi Posebnega štatuta.

Ako je ministrski predsednik Fanfani vse to upošteval v omenjenem improviziranem odgovoru, tedaj bi njegov odgovor morali tolmačiti v smislu, da smatra kolonizacijo slovenskega etničnega ozemlja z ustrežajočim spreminjanjem etničnih prilik ter načrtnega raznarodovanja — za ustavno zakonito. To bi pomenilo, da odobrava nele dosedanjo kolonizacijo slovenskega ozemlja na Tržaškem ozemlju in v ustrežajoči meri v obmejni goriški pokrajini, ter vse državne finančne mere za njeno izvršitev, marveč da se namerava ta najbolj nasilni in nekulturni način raznarodovanja, ki se ga ni posluževal niti fašizem, še nadaljevati do polnega dosega imperialističnih namenov.

V tem primeru je najprej potrebno, da se nele vsa slovenska manjšinska, marveč tudi vsa slovenska in jugoslovanska ter italijanska javnost jasno zave zgodovinskega dogajanja, ki se tu opravlja, oz. že skoro zaključuje v prvi najvažnejši fazi, ter da se ugotovi zgodovinska odgovornost.

Da podamo vsaj od daleč približen pojem o vprašanju, se ozrimo n. pr. le na problem južnotirolske nemške manjšine v Gornjem Poadižju, kjer so podobna rasistična prizadevanja dovedla v krizo meddržavne odnose med Italijo in Avstrijo ter dovedla tudi do mednarodnih diplomatskih trenj ter politično-gospodarskih razračunavanj.

Za kaj pravzaprav gre, gledano s širšega vidika?

Ribiško naselje »San Marco« na Sakadi pod Brtiniščem pri Stivanu

Pripomniti je treba, da gre za načelno isto vprašanje celokupne slovenske manjšine na Tržaškem ozemlju in v precejšnji meri tudi za njen del v Goriški pokrajini, le da tu govorimo o statističnih in drugih podrobnih podatkih devinsko-nabrežinske občine, kjer je italijansko naseljevanje najbolj izrazito.

Zakaj se je tržaško-istrski rasistični besvrgel s tolikšno silovitostjo ravno na devinsko-nabrežinsko občino?

Znano je, da je mesto Trst s svojo relativno večino etnični otok na slovenskem etničnem ozemlju, ki sega onstran Stivana do vrat Tržiča, in je na temelju te okolnosti Jugoslavija zahtevala ob pogajanjih za mirovno pogodbo priključitev Trsta v svoje območje. O teh pogajanjih je napisal dr. Janko Jeri: »Glede italijanskega življa vzhodno od etnične meje, ki živi v izoliranih ali mešanih etničnih otokih, zvečine v obmorskih mestih, je Jugoslavija zagovarjala stališče, da je njihova politična dodelitev odvisna od etničnega značaja celotne pokrajine, sredi katere so. Tako zadržanje, pripominja dr. Jeri na istem mestu, je n. pr. zagovarjal Lenin in najuglednejši politično-diplomatski pisci in zgodovinarji, n. pr. Francoz J. Morgan, Anglež A. J. P. Taylor itd.«

Italija hoče torej pred našimi očmi, od leta 1947 dalje spremeniti etnične prilike na obmejnem ozemlju med Jugoslavijo in Ita-

lijo, položaj, ki je trajal 1400 let, s silovito in nasilno raznarodovalno kolonizacijo ter pri tem predvsem poitalijančiti slovensko ozemlje med Trstom in Tržičem, da bi Trst prenehal biti italijanski etnični otok na slovenskem etničnem ozemlju. Glavna ovira za dosego tega nekulturnega, anahronističnega načrta je seveda slovenska devinsko-nabrežinska občina, ki jo je treba najprej poitalijančiti. V isto vrsto preprek spada seveda tudi drugo slovensko etnično ozemlje v istem obmorskem predelu od Trsta do zapadne meje nabrežinske občine, to so predvsem vasi Prosek-Kontovel in Križu, ter kajpak samo predmestje Trsta, Barkovlje, ki so ga v ta namen že precej poitalijančili.

Če kdo dvomi v točnost te analize, mu priporočamo, da si ogleda zasilna lesena taborišča istrskih beguncev v Križu in na Božjem polju pri Proseku, vsako z okrog 500 naseljenci. V Križu so zanje že zgradili celo naselje ličnih trnadstropnih zidanih hiš, a gradnje še niso s temi končane. Na Proseku-Kontovelu pa so že zgradili dokončno begunsko naselje »Borgo San Nazario« na Dvoreh proti Starčevem Zagodu oz. proti Kontovelski Rebri. Tu je že pod streho okoli 500 naseljencev, a se z gradnjo še nadaljuje, menda še za kakih 1000 oseb. Pred letom prisilno razlaščenega posestva naših proseško-kontovelskih kmetov dokazujejo namene. Sicer pa so že tako prišle v tržaški tisk vesti še o drugih že načrtovanih

51
V TRSTU
KA KNJIZNICA

kolonizacijskih gradnjah, predvsem o italijanskem naselju prav na obali, nekje med Cedazom in Križem. Kje točno, tisk ni navedel, a verjetno je, da so zgradili cestni odcepek na miramarsko postajo v ta namen. Ni dvoma, da spada ogromno projektirano naselje v Barkovljah, na Bovedu s približno 1200 stanovanji in 6.000 prostori, katerega gradnja se je že začela — četudi ga gradi INA-casa — v okviru istega cilja. Nekoliko demokratični tržaški občinski svetovalci so se že pred leti izrazili proti temu načrtu, češ da je predrag, zgrajen v strmem Barkovljskem Bregu, in tudi nesocialen, ker je preveč oddaljen od tržaškega, predvsem industrijskega dela mesta. Že stoletje ista nacionalistična večina je seveda vztrajala pri načrtu, pač v svesti si »patriotičnega« cilja, saj je bil pripravljen že leto dni poprej, da ga zgradi še više in bolj daleč gori pod Kontovelsko Rebrijo, na zemljišču imenovanem »Probarmira«.

Sicer pa tako ni treba, da sklepamo nekako posredno o teh raznarodovalno-imperialističnih namenih tržaško-istrskih krogov, saj nekateri najvidnejši njihovi voditelji o tem odkrito govorijo. Povzemimo n. pr. kako vest kar iz »Dela«, slovenskega glasila KPI za Tržaško ozemlje, z dne 9. marca 1955, ob priliki imenovanja izrednega občinskega komisarja za podpis gradbenega dovoljenja za sseljansko italijansko naselje. Pod naslovom »Burna seja tržaškega občinskega sveta« piše: »Komunistična svetovalka Bernetičeva je izrazila ogorčen protest spriču dejstva, da je prav tržaški župan Bartoli dal podporo tej gonji (protislovenski) za netenje narodnostne mržnje z odobravanjem protiustavnih, komisarskih metod itd., z izjavo, da je treba zgraditi nepreahene jez proti slovanskemu svetu, ki neurejen pritiška na našo zemljo, da bi izkoreninil sleherno znamenje civilizacije«.

Jasno je, da je ta jez proti slovanskemu morju italijančeni hodnik od Trsta do Tržiča v prvi vrsti, in zatem vse italijanstvo Julijske krajine oz. vzhodne obale Jadrana. Danes ta plesnivi »argument« iz stare šovinistično-fašistične ropotarnice že davno več ne vžiga. Vendar pa nam dokazuje zastarelo miselnost vodilnih tržaških nacionalističnih politikov, ki so jo prepleskali le še z motivom antikomunističnega lova na čarovnice. Točno vzeto, znani inž. Bartoli sicer ni Tržičan, marveč Istran, vendar igra v Trstu prvo violino tudi sedaj ko ni več župan in ko se pripravlja na kandidaturu za demokrščanskega senatorja za tržaško mesto. Tako je pričakovati, da se bo doseda-

njima edinima parlamentarcema sedanje vladne koalicije iz Trsta (obema Istranoma) pridružil še tretji, hudi demokrščjan Istran.

To smo hoteli omeniti za boljše razumevanje neuvedenim v zakulisje tržaško-istrske »manjšinske« politike, ker je važno vedeti, da so ti politični možje odgovorni ne le za ravnanje istrskih begunskih organizacij ter za vso tržaško lokalno politiko, marveč v obilni meri tudi za italijansko državno politiko nasproti naši narodni manjšini, ter nasproti Jugoslaviji, v kolikor so člani in vplivni politiki vladne demokrščanske stranke.

Vendar pa je treba jasno videti, da je italijanski imperialistični cilj, zgraditi italijanski teritorialni hodnik od Trsta do Tržiča, le ena stran politike na tej vzhodni državni meji, in verjetno niti ne prvotno zamišljen. Iti moramo, za potrebno razumevanje našega položaja, globlje in bolj na široko.

Že doslej smo vedno govorili o vlogi istrskih oz. kakor se uradno imenujejo »julijsko-dalmatinskih« ali celo »jadranskih« beguncev. S tem smo hoteli označiti, da gre pri tem za vse italijanske pribežnike iz Jugoslavije, kar v neki meri vključuje vso italijansko politiko nasproti sosedni Jugoslaviji.

Po podpisu mirovne pogodbe leta 1947, ki je Istro prisodila Jugoslaviji, z izjemo predela, ki je spadal pod STO — predvsem cona B, se je začela nova faza borbe italijanskih nacionalistov za to pretežno slovensko pokrajino, ki je pod fašističnim nasiljem predvsem domačih šovinstov iz obalnih mestec toliko pretrpela kot nobena italijanska pokrajina. Italijanska mirovna delegacija, ki so jo, za jadranske zadeve, vodili pač pretežno istrsko-dalmatinski begunci, istrski CLN, ni uspela prodreti s svojim predlogom o plebiscitu, ki bi se seveda opravil še v zgodovinskem ozračju fašistične strahovlade in stoletnega prejšnjega tlačenja beneško-italijanskega, trgovsko-fevdalnega kolonijskega obalnega meščanstva. Zato so poskušali s enostranskim »plebiscitarnim exodusom« — pobegom istrskih Italijanov, ki naj bi s čim večjo večino dokazal, da je Istra italijanska, ter s tem pridobil zase svetovno javno mnenje in odločitev. Kratko, šovinistično-buržoazna gornja plast je s takim hrupnim odhodom hotela ohraniti kontrolo ne le nad italijanskimi, marveč tudi nad delno poitalijančenimi in ustrahovanimi slovanskimi množicami v svoje imperialistične namene.

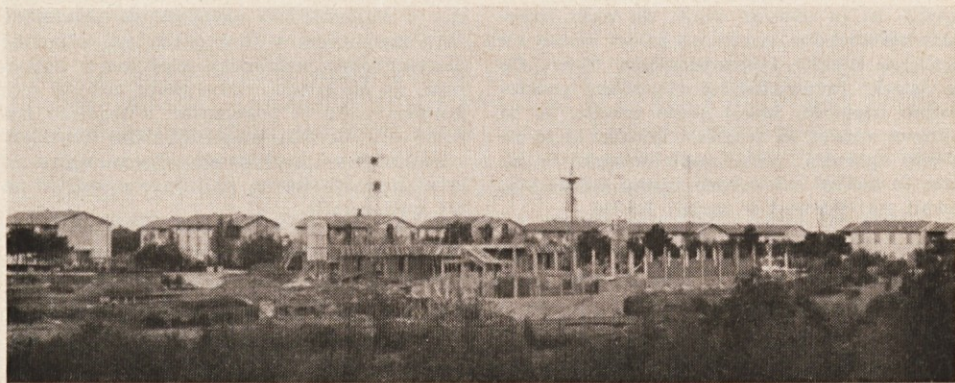
Učinek te ogromne in nečloveške poteze je bil, kot vemo, negativen, kljub temu, da je zapustila svoje istrske domove velika večina Italijanov, ki je s tem izvršila pravi, toda prostovoljni harakiri istrskega italijanstva.

Nas ne zanima toliko število izseljenih Italijanov, ki so prostovoljno zapustili svoje domove v Istri zaradi političnega aduta dvomljive vrednosti, kolikor le posredno, da bi ugotovili približno število tistih, ki so se stalno naselili po Tržaškem in Goriškem ozemlju. Tudi bi bila taka ugotovitev stvarno nemogoča, ker se hoče število izseljenec, iz omenjenih plebiscitarnih razlogov krepko pretiravati. Tako je n. pr. ob proslavi svetovnega »dneva pribežnikov« meseca marca leta 1960, tržaški škof Santin (tudi on Istran) govoril o 300.000 julijskih beguncih, medtem ko je ob isti priliki sam predsednik istrskega CLN g. R. Fragiaco mo govoril le o preko 200.000 beguncih, kar po drugih kritičnih presojanjih še vedno upravičeno smatramo za pretirano.

Nas zanima predvsem ugotovitev, da so istrski Italijani, pod vodstvom svojega CLN, OAPGD in italijanskega zunanjega ministrstva, prostovoljno zapustili Istro. V komentar, četudi nam ga bodo nekateri krogi hudo zamerili, naj le opomnimo, da naš, slovenski človek, predvsem kmet, ki je »sedem sežnjevo globoko zakoreninjen v svoji zemlji« kot pravi Cankar, nikdar, pa niti v četrstoletni fašistični strahovladi, ni zapustil svoje zemlje. In bi je ne zapustil tudi pod pritiskom ne vem kakšne propagande. Nezakoreninjenost italijanskega elementa v Istri ima torej globlje korenine, ki niso le v demografsko bolj gibljivem značaju člo-

veka iz mestne sredine, temveč predvsem v dejstvu — kakor je zapisal v reviji »Trie-ste« neki bolj stvarni in umerjeni komentator — da je nanj bolj vplivala zavest povezanosti s sorodniki, znanci v Trstu in v Italiji, od katerih bi bil ločen po državni meji, kot pa strah pred jugoslovansko etnično in komunistično sredino. To se pravi, da so se istrski Italijani čutili še vedno bolj ali manj navezani na izvirno domovino beneške republike ali pozneje Italije, od kjer so se v preteklih desetletjih in stoletjih priseljevali, kot pa na Istro, zemljo svoje naselitve.

Po odselitvi in po ponesrečeni diplomatski potezi, vsaj za takrat, so imeli organizatorji pred seboj težko nalogo in odgovornost: kam s to množico, ki so ji vzeli domovje? Zvesti svoji nacionalistično-imperialistični naravi niso mnogo oklevali in so se odločili, kakor je n. pr. iskreno poročala v dobi, ko se je doseljeval drugi val beguncev iz cone B, revija »Bollettino di informazioni«, ki jo izdaja osrednji urad istrskodalmatinskih begunskih organizacij »Centro di studi adriatici« v Rimu, v št. 158, z dne 6. febr. 1954 na str. 7: »Nadaljuje se odhod in Trst je poln novih beguncev. Toda italijanska vlada bi morala napraviti vse, da jih zaustavi v Trstu, ker se ne more dopustiti, da Italija sama pospešuje jugoslovansko igro nasilnega raznarodovanja cone. Tem novim beguncem, kakor danes, ni treba napraviti drugega kot najti stanovanje in začasno zaposlitev, da se jim pokaže možnost njihovega bivanja v Trstu, v pričakovanju povratka na svoje domove. Toda, če se napravi vse, da se oddaljijo, se dajejo Jugoslaviji dragocene karte, da lahko dokazuje, da se je Italija dokončno odrekla

»Borgo San Mauro«, begunsko naselje pri Sestlanu

povratku svoje vrhovnosti nad vsem področjem B».

Treba je pripomniti, da so se organizatorji tega odhoda, držali tega stališča napram vsem beguncem vseh časov, ne le iz cone B, marveč iz vse Istre, Kvarnera in Dalmacije. In v tem je ves izrazito revanšistični-povračilni smisel tega zadržanja in naseljevanja na Tržaškem in Goriškem ozemlju. Torej, tu na meji naj čakajo in delajo, dokler se ne vrnejo, seveda ne v jugoslovansko Istro, kot enakopravni državljani z drugimi Slovani. Torej prvi cilj organizatorjev naselitve na Tržaškem ozemlju je bil revanšistični, za kalenje mednarodnih odnosov na tej meji. Vse ostalo je prišlo kasneje oz. je bilo istočasno preračunano: v kompenzacijo-odškodnino, vsaj začasno, si hočejo prisvojiti našo, slovensko zemljo na Tržaškem in Goriškem.

Tega mnenja niso le istrski revanšistični rasisti; celo novi tržaški župan Franzil je menda tega mnenja, in iz raznarodovalnega pojmovanja in ravnanja generalnega vladnega komisarja dr. Palamare tudi ne moremo sklepati nič drugega. In v kolikor dr. Palamara ni bil nič drugega kot visok in veren funkcionar ministrskega predsednika in ostalih ministrov v Rimu, seveda v skladu z lokalnimi italijanskimi nacionalističnimi krogi v Trstu, moramo nujno sklepati, da so tudi vse dosedanje demokršćanske vlade v tem soglašale. Mislim, da po tem lahko razumemo dejansko ravnanje vseh stopenj in organov oblasti napram nam, pa naj bo ustavna ali mednarodna zakonitost kakršnakoli: rasistično-revanšistični imperativ je zanje merodajen.

Toda Slovenci v Italiji svečano obtožujemo in protestiramo pred zgodovino in svetom, ter pred odgovornimi političnimi činitelji, tu in onstran meje, **da naša izmučena domovnica tu, in na žalost vedno na meji, ni nikako kompenzacijsko blago. Če so istrski imperialistični revanšisti prstovoljno zapustili, izdali svojo zemljo, je to njihova zodeva in tragična krivda, ki je po nikaki moralni, politično-diplomatski in ne vem še kakšni zakonitosti nismo dolžni plačevati mi Slovenci v mejah Italije.**

Mi nismo bili, nismo in ne bomo kaka politično-diplomatska manevrska množica, niti ne v funkciji takega ali takega števila. Mi smo ljudje, celi ljudje, zato smo že v preteklosti branili svojo zemljo pred komurkoli, že pred Italijo, pred tevtonskim prodiranjem, pred fašizmom, in jo bomo tudi v bodočnosti pred komurkoli, tudi pred nekulturno revanšistično-rasistično kolonizacijo, ki je ne bomo nikdar priznali.

Za primerjavo in zgodovinsko oceno ravnanja tržaško-istrskih revanšistov hočemo navesti le primer pruske kolonizacije poljske zemlje v Sleziji, na Poznanjskem, na Pomorjanskem, pred kakšnimi 60 ali 70 leti, na obratu tega stoletja, nekaj desetletij pred prvo svetovno vojno. Nemški Prusi so znani v kulturnem svetu kot najbolj divji nacionalisti, ki so takrat v berlinskem parlamentu določili milijarde mark za nakup in kolonizacijo poljske zemlje. To njihovo ravnanje je obrnilo vso naklonjenost in simpatije kulturnega sveta k nesrečnemu poljskemu narodu, takrat še nesvobodnemu. In mislim, da ni zgrešena sodba, da je bila ta naklonjenost eden izmed odločilnih momentov, ki je omogočil, da so po drugi svetovni vojni Poljaki mogli postaviti mejo proti Prusom na Odri-Nisi, ter da so poslali od 3 do 4 milijone pruskih kolonistov, nekaterih tudi po več stoletjih njihove naselitve na Poznanjskem v njihovo izvirno domovino. In vendar damo lahko Prusom vsaj to olajševalno okolnost pred zgodovino, da so oni to počeli še pred prvo svetovno vojno, ki se je bila za demokracijo in pravičnost narodov in da so kolonizirali le s finančnimi sredstvi, brez primesi drugih državnih prisilnih sredstev, kot so n. pr. razlaščenje zemlje, izredni, protizakoniti komisarij itd.

Zato Slovenci v Italiji zaskrbljeno, vendar z zaupanjem v zakoniti tok zgodovine in z zaupanjem v lastne sile ter v pomoč demokratične sodobnosti gledamo v bodočnost, da bo končno obračunala tudi na tem koticu sveta — pravzaprav v središču Evrope — z okorelo, anahronistično imperialistično zaroto proti bednarodnemu miru in proti človečanskemu, kulturnemu sožitju na tej naši zemlji.

ZAKON O SLOVENSKEM ŠOLSTVU V ITALIJI

Predstavniki italijanske republike so podpisali 5. oktobra 1954 spomenico o soglasju s priloženim Posebnim statutom o zaščiti pravic narodnostnih manjšin, v katerem stoji med drugim napisano: »Italijanske in jugoslovanske oblasti bodo **brez odlašanja** izdale vse tiste zakonite predpise, ki bi utegnili biti potrebni, da bi bila stalna organizacija teh šol (manjšinskih) urejena ...«

Uradni list italijanske republike je objavil v svoji 252 številki od 9. X. 1961 Zakon o slovenskem šolstvu v Italiji. (Zakon 19 šte. 1012). Tako je stopil v veljavo po **sedmih letih odlašanja** zakon, ki naj bi urejal in ščitil razvoj slovenske šole v Italiji v smislu 3. in 6. člena ustave italijanske republike.

Ne le predolgo odlašanje (v nasprotju s sprejeto obvezo), je spremljalo uzakonitev slovenske šole, temveč tudi vsebina zakona samega dokazuje, da so bili tisti, ki so odločali o posameznih določbah zakona zelo daleč od volje in hotenja, da bi dali slovenski manjšini v Italiji tak šolski zakon, ki bi bil v skladu z duhom ustave italijanske republike. Prav gotovo je, da so sestavljalci zakonskega osnutka, ki je prišel v razpravo, obremenjeni z nacionalističnimi predsodki, sprejeli uzakonitev slovenske šole kot »nujno zlo« in so stremeli pri formulaciji posameznih določb, da bi slovenskemu šolstvu dali čim manj svojega. Že dejstvo samo, da se je pojavil po arhiviranju nemogočega Rossijevega osnutka nov vladni osnutek, kljub obstoju dveh osnutkov predloženih po poslancih komunistične oziroma socialistične stranke Italije, kaže, da je v vladnih krogih prevladalo mnenje, da je treba Slovencem skopo odmerjati njihove pravice. Če primerjamo zakonsko ureditev nemškega šolstva v Poadižju z našim šolskim zakonom in če še pripomnimo, da imajo južni Tirolci še druge zakonske določbe, ki ščitijo njihove manjšinske pravice, medtem ko imamo Slovenci doslej le zakon o šolstvu, se pokaže povsem očitna namera, da se pusti našo manjšino brez vsake zakonite zaščite.

Preko zastopnikov vseh političnih strank, ki imajo svoje pristaše med Slovenci, je naša manjšina vodila enotno akcijo za izboljšanje posameznih določb šolskega zakona. V parlamentarni komisiji, ki je proučila in sprejela zakon so naše zahteve vnesli in podpirali socialistični in komunistični poslanci.

Le nekaj popravkov in izboljšav je bilo mogoče doseči. V bistvu je zakon bil sprejet tak, kot je bil predložen v vladnem osnutku.

Slovenci ne moremo biti zadovoljni s takim zakonom. Toda ne samo mi. S takim zakonom ne more biti zadovoljen nobeden resnično demokratičen Italijan, ker je zakon v nasprotju z določbami demokratične italijanske ustave in krši tudi Splošno deklaracijo o človeških pravicah, ki obvezuje tudi Italijo kot članico Organizacije združenih narodov.

Pričnimo kar pri prvem členu šolskega zakona. Splošna deklaracija o človeških pravicah pravi v 3. točki 26. člena: »Starši imajo v prvi vrsti pravico do

izbire vrste izobrazbe, ki naj jo bodo deležni njihovi otroci.« Ta pravica ni priznana staršem v Beneški Sloveniji, ker se je večina zakonodajne prosvetne komisije uprla naši zahtevi in predlogu obeh levičarskih strank, ki sta predložili svoj zakonski osnutek, po katerem bi bila veljavnost zakona raztegnjena tudi na Videmsko pokrajino.

Oblastniki, ki krojijo usodo našim rojakom v Beneški Sloveniji, neprestano ponavljajo svoj refren: »Beneški Slovenci nočejo slovenskih šol.« Ko je bila 8. novembra 1947 delegacija Demokratične fronte Slovencev pri videmskem prefektu, ji je ta pokazal sveženj zapisnikov sej občinskih svetov Beneške Slovenije, v katerih je bilo rečeno, da Benečanom niso potrebne slovenske šole, ker prebivalstvo ne razume knjižne slovenščine(!). Nič čudnega ni, če je skoro stoletna dresura dosegla tak uspeh. Dolga, predolga je ta žalostna povest.

Okrajni komisar v Čedadu je 19. aprila 1869 razposlal županom zaupno okrožnico z naslednjimi navodili: »Poznana so vam priporočila vlade zaradi rabe narodnega jezika in v ta namen je okrajni šolski nadzornik pred kratkim obhodil ta okraj... Marsikak neprijatelj naše neodvisnosti, budeč krive panslavistične ideje, išče vsakršnih sredstev, da bi se v tem okraju še nadalje ohranila raba slovanskega jezika, ki spominja na sramotno bivanje tujca v Italiji. Razširjajo se med ljudi tiskovine in tajni katekizmi.¹ Ker hoče vlada, da se tâko, njej sovražno rovarjenje zaustavi, ter da se krivci kaznujejo, vas opozarjam: pazite, obiskujte šole, kjer je ostro zapovedano poučevanje izključno le v italijanskem jeziku. Ako zapazite, da bi se kak učitelj predrznil posluževati se slovenskega jezika, sporočite mi to, da se tak človek takoj odstavi.«

Kaj je dosegla šola, kakršno so hoteli oblastniki? Naslednja sodba o tem je dovolj avtoritativna, saj jo je napisal najbolj poklicani, najbolje poučeni: monsignor Ivan Trinko. V njegovem članku iz leta 1898 beremo: »Naposled naj povem še kaj o omiki. Pa kaj se da pisati o tem? Kaj smemo zahtevati od poljedelcev, od Beneških Slovencev, katerim šola ne **prinaša nobene koristi**, in sploh nimajo nobenih drugih sredstev za omiko? ... Šole, kakor so sedaj osnovane, so polna in okrogla ničla... Mislim, da nikoder ne cvetó tako bujno pedagoške neumnosti, kakor v naših šolah. Pameten človek bi rekel: »Če hočeš otroka kaj naučiti, ne govori nepoznanega mu jezika, drugače bo zastoj ves trud. Idi od znanega do neznanega — a noto ad ignotum. No pa, pri nas velja drugačno načelo: od neznanega do neznanega — ab ignoto ad ignotum!... Učiteljskemu osebju je prepovedano rabiti slovenščino v šoli. Sploh šolski nadzornik v Čedadu, kateremu so izročene v nadziranje naše šole, najbolj skrbi za to, da se čimprej zatre uboga slovenščina.«

In da se zatre slovenščina, se trudijo oblastniki od 1866 naprej do danes. Ni dosti let od tega, ko so po nekaterih šolah Beneške Slovenije nalagali učencem denarne globe za izgovorjeno slovensko besedo in niso se pomišljali rušiti ugled sodstva, ko so klicali na preturo v Čento ljudi, ki so poslali svoje otroke v slovensko šolo v Gorico, da jih z nesmiselnim zasliševanjem in pritiskom preplašijo.

¹ »Tajni« katekizem, ki je postal tri leta po enodušnem glasovanju Beneških Slovencev za Italijo tej »nevaren«, je Katekizem za Slovence videmske nadškofije, tiskan leta 1853 v Vidmu.

Člen 7 že omenjene Deklaracije o človeških pravicah pravi: »Pred zakonom so vsi enaki in vsi imajo pravico brez vsakršnega razlikovanja na enako zaščito pred vsakršno diskriminacijo, ki bi kršila to deklaracijo, in pred vsakim hujskanjem ali navajanjem k diskriminaciji.«

Da je zgoraj opisano ravnanje v kričnem nasprotju z določilom 7. člena deklaracije o človeških pravicah in prav tako tudi z določilom in duhom 3. člena ustave italijanske republike, je povsem očito.

Kljub nenehnemu pritisku, ki traja že dolga desetletja, pa je ostala vseskozi živa želja Beneških Slovencev, da dobijo svoje šolstvo v materinskem jeziku. Da so bili v tem oziru napravljeni poizkusi še od početka, dokazuje pisanje znane- ga jezikoslovca C. Baudoina de Courtenay, ki je proučeval rezijansko narečje in je v svoji študiji »Rezija in Rezijani« objavljena leta 1873 v III. letniku »Slavljanskega zbornika« poročal: Napravljenih je bilo nekaj poizkusov, da bi vpe- ljali slovenščino v šole, toda oblasti so vsakogar, ki se je tega lotil grajale, češ da bi tak način pouka pospeševal separatistične tendence.

Slovenščina je našla zatočišče le v cerkvi. Ivan Trinko piše v svojem članku iz leta 1898: »Krščanski nauk se slovensko uči, v cerkvi seveda, ker v šolah ga ni treba. «Kasneje, ko je bil verouk uveden v šole, je bil postopoma zabranjen pouk tega predmeta v materinski govorici učencev.

V vojni vihri, v najtežjih prilikah, ki jih je preživljalo naše ljudstvo, so bile v Beneški Sloveniji ustanovljene prve slovenske šole. Četudi so bile le kratkega življenja, so nam zgovoren dokaz, da bi beneško ljudstvo sprejelo slovensko šolo z zadovoljstvom. Na množičnih sestankih se je takrat, leta 1944. ljudstvo izre- kalo za učni jezik svojih šol. Tako so bile odprte slovenske šole v Topolovem, Dreki, na Krasu, v Klodiču, v Platcu, Lombaju, Utani in Oborci. Prebivalci Bor- donov se je izreklo za dvojezično šolo, zato je bila tam odprta taka šola. Sloven- skega učitelja pa so zahtevali še vasi Mašere, Trčmun, Čepletišče, Kravac in Oblica. Predstavniki Slovencev iz Nadiške in Kanalske doline so takoj po vojni, v letu 1945 zahtevali od rimske vlade ustanovitev slovenskih šol. Saj je bila ta zahteva oprta na obljubo same rimske vlade, ki je v juliju 1945 podala nasled- njo izjavo: »Italijanska vlada ponovno poudarja, da mora demokratična pre- novitev države nujno prinesiti skup posebnih jamstev za državljane neitalijan- skega jezika. Dopusčena in zajamčena bo raba jezika ne le v privatnih, temveč tudi v odnosih s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi. V krajih, kjer pre- bivajo v znatnem razmerju državljani neitalijanskega jezika, bosta zagotovljena v javnih šolah pouk in raba materinskega jezika.«

Delegaciji Demokratične fronte Slovencev, ki je bila sprejeta 18 septembra 1947 pri predsedniku vlade in je postavila tudi zahtevo po slovenskih šolah v Beneški Sloveniji, je predsednik vlade De Gasperi odgovoril, da še ne more dati podrob- nih izjav o šolskem vprašanju, a da bo vlada proučila to vprašanje skupno z manjšinskim problemom.

V maju 1949 je 181 delegatov Demokratične fronte Slovencev iz Beneške Slo- venije zahtevalo slovenske šole za svoje kraje. To zahtevo je povzela delegacija D. F. S., ki je 10. junija istega leta predložila predsedstvu vlade spomenico, ka- tere 9. točka pravi: »Ustanovimo naj se slovenske šole povsod, kjer prebivajo Slovenci, t. j. tudi v Beneški Sloveniji in Kanalski dolini.«

Slovenska demokratska zveza v Italiji je 15. decembra 1949 naslovila v smislu čl. 50 Ustave na predsedstvo senata in poslanske zbornice spomenico,

katere 7 točka se glasi: »Slovenci Nadiške in Kanalske doline v Videmski pokrajini, okoli 50.000 po številu, nimajo še niti ene same osnovne šole, kljub vladnim obljubam iz leta 1866 in 1945 in kljub izrecnim sličnim zahtevam predstavnikov tega prebivalstva javljenim komisiji mirovne konference v dobi marec-april 1946 in naravnost vladi v letu 1945 in 1949.«

Še v januarju 1951 je bila pri videmskem prefektu delegacija iz Prosnida, ki je med drugim zahtevala tudi ustanovitev slovenske šole.

Zahteva po ustanovitvi slovenskih šol v Beneški Sloveniji je bila sporočena celo mednarodnim forumom: aprila 1948 je glavni odbor Demokratične fronte Slovencev poslal ustrezno spomenico glavnemu tajniku OZN Trygve Lieju; ko pa je zasedal UNESCO junija 1950 v Firencah, mu je Prosvetna zveza v Gorici naslovila spomenico, v kateri je bila vsebovana tudi zahteva po odprtju slovenskih šol v Beneški Sloveniji.

Po vsem tem je jasno, da nimajo Beneški Slovenci svojih šol ne zato, ker jih ne želijo, temveč zato, ker jim odgovorne oblasti nočejo priznati te pravice.

Razumljivo je, da Slovenci v Italiji všteti vse številne beneške rojake, ki so spregledali, da so Beneški Slovenci le žrtve nacionalističnih blodenj, odklanjamo formulacijo prvega člena šolskega zakona. Ker verujemo, da se bo le nadaljevalo s prekinjeno »demokratično prenovitvijo države«, napovedano v citirani vladni izjavi iz julija 1945, smo prepričani, da bo prej ali slej zaključena predolga žalostna povest o zanikanju obstoja Beneških Slovencev in se bo tudi 1. člen šolskega zakona moral nujno izpremeniti. K temu morajo stremeti enotni napori vseh Slovencev v Italiji, ki bodo gotovo našli vedno večji odmev med resnično demokratičnimi italijanskimi činitelji.

V prvem členu zakona je še ena določba, ki je dvoumna. Zakonodajalec bi moral biti v svojih formulacijah jase, da bi ne bile možne različne razlage. Menimo pri tem določbo, da se slovenske šole ustanavljajo dodatno k italijanskim. Najmilejša sodba, ki jo moremo izreči o tej določbi je, da je nesmiselna; kajti čim ji hočemo dati razumljiv smisel, postane krivična, ker dopušča ukinitve slovenskih šol povsod tam, kjer ni paralelne italijanske šole.

Drugi člen zakona, ki je bil v prvotnem Rossijevem osnutku najbolj diskriminatorski, je bil toliko izpremenjen, da nas more v svoji končni formulaciji zadovoljiti.

Kakor niso sestavljalci zakona za slovenske šole skrbeli za to, da bo zakon v skladu z Ustavo Italije in z Deklaracijo o človeških pravicah, prav tako se niso prav nič ozirali na mednarodne obveze, ki so v londonski spomenici v soglasju, sprejeti in podpisani od Italije. V prilogi tega sporazuma, v Posebnem statutu je določeno v členu 4 c, odstavek drugi, »da bodo v teh šolah poučevali šolniki, ki imajo isti materin jezik kakor učenci.« Člen 3. šolskega zakona pa določa v nasprotju z zgornjim: Stolicе za italijanščino v srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom se lahko dodelijo stalnim ali poverjenim profesorjem ustreznih italijanskih šol, ki popolnoma obvladajo slovenščino, kar se ugotovi s posebnim izpitom.« Med profesorji Slovenci je dovolj profesorjev, ki so usposobljeni poučevati italijanščino; toliko jih je, da poučujejo nekateri celo na italijanskih šolah. Čemu je potem bilo treba se zateči celo h kršenju mednarodne pogodbe?

Tudi s 4. členom zakona ne moremo Slovenci biti zadovoljni. Besedilo tega člena je tako skopo in brez vsakega jamstva, da je upravičena bojazen, zlasti

če se ozremo na dosedanje prakso, da bo slovenska šola s progami, ki bodo odobreni »z dekretom predsednika na predlog prosvetnega ministra« enostaven prevod italijanske šole. In vendar je tu jasna določba v 4. členu-c, zadnjem odstavku Posebnega statuta, da »ne smejo biti učni programi šol v nasprotju z nacionalnim značajem učencev.« Prav zato smo pričakovali uzakonitev tega načela in sodelovanja kvalificiranih slovenskih pedagogov pri sestavljanju učnih programov.

Prav tako nas ne zadovoljuje 6. člen, ki določa da se za nadzorstveno in nadzorniško službo poslužujejo šolski skrbniki Gorice in Trsta osebja, ki **popolnoma** obvlada slovenščino. To osebje se rekrutira vedno iz vrst šolnikov-praktikov, zato smatramo, da bi se moralo v tem primeru dosledno izvajati načelo iz Posebnega statuta, ki določa, da bodo na »slovenskih šolah poučevale učne moči, ki imajo isti materin jezik; kakor učenci.« Še več! Upravičeno smo zahtevali in pričakovali, da bo ustvarjen pri šolskih skrbništvih oddelek za slovensko šolstvo. Te zahteve in pričakovanja nimajo svoje osnove le v 2. členu-b Posebnega statuta, kjer se zagotavlja, da »bosta manjšini pravično zastopani na upravnih položajih, zlasti na področjih, kakor so šolski inšpektorat«, temveč v organizaciji nemškega manjšinskega šolstva na južnem Tirolskem. Člen 1. zakonskega odloka šte. 555, od 16. 5. 1947, ki ureja nemško šolstvo v Poadižju, določa: »Šolski skrbnik pokrajine Bolzano se izbira med tistimi, ki popolnoma obvladajo oba jezika. Za posle nemških šol je dodeljen temu uradu s funkcijo vice-skrbnika ravnatelj 1. stopnje, ki je pripadnik nemške etnične skupine in popolnoma obvlada italijanski jezik. Temu uradu sta poleg tega dodeljena dva šolska nadzornika, eden italijanskega, drugi nemškega jezika, ki medsebojno vezeta obe vrsti šol in morata zato poznati oba jezika.

Zakaj ni bilo mogoče uzakoniti enake ali slične organizacije uprave za slovenske šole? Zakaj taka dvojna mera? Očitno ne brez namena, ki je slovenski šoli in njenemu razvoju neprijazen.

Peti in sedmi člen, ki govorita o učiteljskem in profesorskem osebju dopuščata, da pridejo poučevati na slovenske šole tudi šolniki, ki niso za tako službo jezikovno dovolj pripravljeni. Slovenski materinski jezik poučevalca namreč še ni — v naših razmerah še posebno ne — dovoljna garancija, da bosta učitelj in profesor sposobna učiti v slovenščini. Naša zaskrbljenost v tem oziru ni pretirana: že sedaj imamo na naših šolah nekatere šolnike, ki zaradi slabega poznavanja jezika, nikakor ne bi spadali na slovensko šolo. Tudi priznavanje rimskih izpitov iz slovenščine, za zasedbo stolic za slovenščino na naših srednjih šolah kaže na brezvestno omalovaževanje slovenske šole. Ti izpiti, položeni v Rimu, usposobljajo komaj za pouk slovenščine kot tujega jezika na italijanskih šolah. Ne moremo biti zadovoljni s tako globokim zniževanjem ravni naše šole. Če je bila po mnenju zakonodajalca potrebna določba, da morejo priti na slovenske srednje šole poučevati italijanščino profesorji z italijanskih šol, četudi imamo dovolj profesorjev, ki so prejeli svoje profesorske diplome na italijanskih univerzah, potem smo toliko bolj upravičeni, da zahtevamo za profesorje slovenščine slaviste, ki so diplomirali na slovenski univerzi. Saj gre za slovensko šolo, četudi manjšinsko. Nemškim profesorjem v Poadižju so bile priznane diplome z nemških univerz ne le za nemščino, temveč za celo vrsto predmetov.

S šolskim zakonom niso bila rešena za slovenske šolnike vprašanja ekonomskega značaja. Tudi na tem področju so nemški šolniki v Poadižju v primeri z našimi mnogo na boljšem.

Smatramo, da je zakon pustil to vprašanje odprto in ga bo treba rešiti v najbližji bodočnosti.

Po dolgem čakanju smo Slovenci v Italiji dobili zakon o slovenskih šolah. To je prvi manjšinski zakon, ki zadeva našo manjšino. Naj bo kakršenkoli, dober ali slab, tu je in moramo računati s to stvarnostjo. Toda tudi zakoni niso nespremenljivi. Zato stoji pred nami novo prizadevanje, novi napor, da dosežemo izboljšanje in spopolnitve, ki bodo zakon približale smislu italijanske ustave in zares popolnoma zaščitile svobodno rast slovenske šole.

ZAKON ZA SLOVENSKE ŠOLE

Čl. 1

V otroških vrtcih, v osnovnih in srednjih šolah goriške pokrajine in tržaškega ozemlja se pouk vrši v materinem jeziku.

V ta namen se v goriški pokrajini in na Tržaškem ozemlju dodatno k šolam v italijanskem jeziku lahko ustanovijo šole s slovenskim učnim jezikom tistih vrst, ki jih predvidevajo veljavne šolske določbe.

Ustanovitev in morebitna ukinitve šol s slovenskim učnim jezikom se odreja z dekretom predsednika republike na predlog prosvetnega ministra sporazumno z zakladnim ministrom.

Nič novega ni, kar se tiče bremen krajevnih ustanov v zvezi s šolstvom.

Čl. 2

Sole, omenjene v drugem odstavku čl. 1, so namenjene pripadnikom slovenske jezikovne skupine, ki so italijanski državljani ali ki imajo stalno bivališče na področju.

Vpisovanje in obiskovanje šol s slovenskim učnim jezikom sta podrejena veljavnim določbam za odgovarjajoče italijanske šole.

Čl. 3

V osnovnih in srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom je obvezno učenje italijanskega jezika.

Stolice za italijanščino v srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom se lahko dodelijo stalnim ali poverjenim profesorjem ustreznih italijanskih šol, ki popolnoma obvladajo slovenščino, kar se ugotovi s posebnim izpitom.

Čl. 4

Urniki ter učni in izpitni programi za vsako vrsto šole ali zavoda s slovenskim učnim jezikom se odobrijo z dekretom predsednika republike na predlog prosvetnega ministra.

Čl. 5

Za poučevanje v osnovnih šolah v slovenščini v goriški pokrajini in na Tržaškem ozemlju se ustanovi pri vsakem od dveh šolskih skrbništev poseben stalež osnovnošolskih učiteljev.

Mesta v omenjenih staležih se dodelijo na podlagi natečajev, katerih se lahko udeležijo kandidati slovenskega materinskega jezika, ki imajo pogoje za vstop v redne učiteljske staleže.

Osnovnošolski učitelji posebnih staležev v smislu pričujočega člena uživajo enake gospodarske pogoje ter pogoje za napredovanje, ki veljajo za osnovnošolske učitelje rednih učiteljskih staležev.

Čl. 6

Za nadzorstveno in nadzorniško službo nad osnovnimi šolami s slovenskim učnim jezikom se šolski skrbniki Gorice in Trsta poslužujejo osebja, ki popolnoma obvlada slovenščino.

Čl. 7

Stalna mesta vodilnega in učnega osebja srednjih šol s slovenskim učnim jezikom v goriški pokrajini in na Tržaškem ozemlju se podeljujejo na podlagi natečajev, ki jih razpiše minister za prosveto na podlagi zadevnih veljavnih določb.

Natečajev, ki jih omenja prejšnji odstavek, se lahko udeležijo kandidati s slovenskim maternim jezikom, ki imajo vse pogoje kateri se normalno zahtevajo za sprejem v stalež.

Učno osebje omenjenih srednjih šol uživa enake gospodarske pogoje in pogoje za napredovanje, ki veljajo za profesorje odgovarjajočih italijanskih šol.

Čl. 8

Diplomam in spričevalom o študiju v šolah s slovenskim učnim jezikom se priznava za vse učinke ista veljavnost, kakršna se priznava diplomam in spričevalom ustreznih državnih šol z italijanskim učnim jezikom.

Čl. 9

Za kar ni predvideno v pričujočem zakonu, se izvajajo določbe, ki veljajo glede osnovnošolskega in srednješolskega pouka.

Čl. 10

Prosvetni minister določi število stalnih mest za vodstveno, učno, pravno in strežno osebje šol s slovenskim učnim jezikom na osnovi splošnih veljavnih določb, kakor tudi odredb tega zakona, in sicer šest mesecev po njegovem vstopu v veljavo.

Čl. 11

Pri določanju staleža osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem ozemlju se štejejo mesta, ki dejansko že funkcionirajo.

V poseben stalež osnovnošolskih učiteljev v smislu prejšnjega odstavka se vpišejo stalni učitelji, ki službujejo v teh šolah ob vstopu pričujočega zakona v veljavo, ter osnovnošolski učitelji, ki so bili sprejeti v stalni stalež v smislu čl. 12 zakona od 13. marca 1958, št. 248.

Čl. 12

Potrjuje se ustanovitev kontingenta posebnih prehodnih stalnih mest v srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom na Trža-

škem ozemlju, ki jo je odredil z veljavnostjo od 1. oktobra 1958 vladni generalni komisar za Tržaško ozemlje na podlagi dejanskega stanja, kakršno je bilo omenjenega dne, z merilom člena 1 zakonskega dekreta od 7. maja 1948 št. 1128, in za poverjeni pouk z merili, ki jih določa tabela, priložena dekretu predsednika od 8. junija 1949, št. 405.

Z dekreti ministrstva za prosveto se bodo prav tako potrdile sposobnostne lestvice, ločene po predmetih, ter imenovanja za mesta posebnega staleža, za katerega gre, ki jih je podelil isti vladni generalni komisar nestalnemu učnemu osebju v srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom Tržaškega ozemlja, ki imajo pogoje, katere predpisuje zakon od 13. marca 1958 št. 248.

Čl. 13

a) Ob prvi uveljavitvi tega zakona se razpiše poseben natečaj za tiste, ki so dosegli usposobljenost (habilitacijo), ki so učili vsaj tri leta, tudi ne neprekinjeno, z letno oceno ne nižjo od »dobro«, in sicer z ustmenim izpitom za ugotovitev didaktične usposobljenosti.

b) Za upravno in strežno osebje, ki ju plačuje država, v službi na šolah s slovenskim učnim jezikom, se bo vnovič postavil rok za predložitev prošenj za postavitev v posebne prehodne staleže (dodatne staleže), ki jih predvidevata zakon št. 376 od 5. junija 1951 in odlok predsednika republike št. 448 od 3. maja 1955.

Omenjenemu osebju se bodo priznale ugodnosti predvidene v obeh navedenih zakonskih ukrepih.

c) Pri prvi uveljavitvi pričujočega zakona bo učno osebje rednih staležev, ki bo izločeno, da služi v srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom, nameščeno na podlagi prošnje in v mejah stolic in staležnih mest, ki so predvidena za vsako šolo, pri stolicah in na mestih, omenjenih v čl. 1, odst. 2 in v zvezi z njihovim učnim predmetom.

DOKUMENTI BORBE ZA NARODNOSTNE PRAVICE SLOVENCEV POD ITALIJO

ZBOROVANJA SLOVENSКИH POKRAJINSKIH IN OBČINSKIH SVETOVALCEV TRŽAŠKE, GORIŠKE IN VIDEMSKЕ POKRAJINE

Prvo zborovanje

V nedeljo 18. junija 1961 se je zbralo na vabilo štirih slovenskih županov tržaškega ozemlja sto občinskih in pokrajinskih svetovalcev videmske, goriške in tržaške pokrajine delno osebno, delno pa s pooblastili, in sicer:

iz šestih občin tržaškega ozemlja in pokrajinskega sveta, 59;

iz štirih občin goriške pokrajine in pokrajinskega sveta, 32;

iz štirih občin videmske pokrajine, 9. Skupaj 100.

Posamezni pokrajinski in občinski sveti so bili takole zastopani:

Trst (občina), od petih so bili prisotni štirje. Trst (pokrajina) 2, Milje 3, Dolina 16 (od 20), Repentabor 12 (od 15), Zgonik 12 (od 15), Nabrežina 10 (od 14), Doberdob 12 (od 15), Sovodnje 12 (od 15), Steverjan 3 (od 15), Gorica (občina) 3 (od 6), Gorica (pokrajina) 2 (od 3), Sent Lenart 3, Tipana 4, Ahten 1, Rezija 1.

Županov pa je bilo šest, in sicer iz Doline, Repentabra, Zgonika, Nabrežine, Doberdoba in Sovodnje.

Od vseh izvoljenih slovenskih županov ni bil torej navzoč samo župan občine Steverjan Hermenegild Podveršič, ki je bil izvoljen na tako imenovani Slovenski listi in ki je sam obžaloval, da se sestanka ni udeležil. Od pokrajinskih svetovalcev ni bil navzoč prof. Andrej Makuc iz Gorice, iz tržaškega občinskega sveta pa dr. Teofil Simčič, oba izvoljena na listi Slovenski listi. Od občinskih svetovalcev pa s te liste ni bilo navzočih še drugih 34 svetovalcev, čeprav je voditelj tržaške Slovenske demokratske zveze doktor Branko Agneletto vse do dneva tik pred zborovanjem sodeloval tako pri pripravi zborovanja in pri sestavljanju prav tistega besedila pisma, ki so ga svetovalci v nedeljo soglasno odobrili. Potemtakem se v boju za naše pravice tako zelo važnega in edinstvenega sestanka, ni udeležilo samo 37 slovenskih pokrajinskih in občinskih svetovalcev, kar znaša le 27 odstotkov vseh svetovalcev, ki bi bili lahko navzoči in ki bi jih bilo torej 137.

Svetovalci so soglasno sprejeli besedilo spomenice, ki so jo župani Sovodnje, Doberdoba, Nabrežine, Zgonika, Repentabra in Doline izročili predsedniku vlade A. Fanfaniju med njegovim obiskom Trsta v sredo dne 21. junija 1961. Spomenica se glasi:

Spoštovani gospod poslanec Amintore Fanfani, ministrski predsednik

Trst

Podpisani župani, v svojem imenu in po pooblastilu izvoljenih pokrajinskih in občinskih svetovalcev slovenske etnične skupine s Tržaškega ozemlja, iz goriške in videmske pokrajine, zbrani na zborovanju dne 18. junija 1961 v Trstu, si Vas dovoljemo opozoriti, gospod predsednik, na stanje, v katerem se še vedno nahaja slovenska etnična skupina v Italiji.

Poteklo je trinajst let po uveljavitvi republiške Ustave in skoro sedem let, odkar je bila podpisana Spomenica o soglasju v Londonu, ne da bi italijanska vlada zagotovila Slovincem pravice, predvidene v 3. in 6. členu Ustave in v londonski Spomenici.

Posledica tega je, da italijanski državljani slovenske narodnosti ne uživajo vseh pravic, ki jih jamčijo državljanom republiška Ustava in mednarodni sporazumi. Ta neenakopravni položaj ovira gospodarski, socialni in kulturni razvoj Slovincem, onemogoča normalne odnose sožitja med Slovinci in Italijani v obmejnih predelih; daje potuho ostankom fašizma in zavira razvoj odnosov med obema sosednima državama.

Predstavniki slovenske etnične skupine so že večkrat opozorili vlado na to stanje in zahtevali, da se s primernimi zakoni uveljavijo ustavne pravice Slovincem.

Ob tej priliki se sklicujemo, gospod predsednik, na vse spomenice in vloge, predložene vladi, in ugotavljamo, da so ostala skoro vsa osnovna vprašanja nerešena, zaradi česar Vam jih v glavnih obrisih ponovno predlagamo v rešitev.

1. Slovenska etnična skupina v Italiji zahteva, da se izdajo zakoni za izvajanje določb, predvidenih v 3. in 6. členu republiške ustave, in uveljavi londonska Spomenica o soglasju.

2. Čimprejšnja ustanovitev avtonomne dežele Furlanija - Julijska krajina s posebnim statutom bi mnogo prispevala tudi k rešitvi narodnostnega vprašanja.

3. Zajamči naj se raba slovenskega jezika v vseh javnih uradih na ozemlju, kjer bivajo Slovenci. Zato je nujno, da se predvsem ukinejo fašistični zakoni, ki prepovedujejo rabo slovenščine ali kakor koli kratko pravice Slovincem.

Zajamči naj se sorazmerno zastopstvo Slovincem v javnih ustanovah in organih. Imenuje naj se v javnih uradih potrebno število funkcionarjev in uradnikov, ki popolnoma obvladajo slovenski jezik. Ravno tako je potrebno, da se uvedejo tudi slovenski napisi povsod, kjer bivajo Slovenci.

4. Pospeši naj se uzakonitev slovenskih šol in zadevna zakonodaja naj se raztegne tudi na področje videmske pokrajine naseljene s Slovenci. Prizna naj se veljavnost sprave in diplom, doseženih v Jugoslaviji. Na tržaški univerzi naj se ustanovi stolica slovenskega jezika in slovstva.

5. Vlada in krajevni organi naj zagotovijo sorazmerno pomoč iz javnih sredstev slovenskim kulturnim, vzgojnim, socialnim in športnim organizacijam.

6. Prepreči naj se raznarodovanje slovenskega življa, ki se izvaja z načrtnim razlaščenjem slovenske zemlje in umetnim naseljevanjem v slovenske predele.

7. Z zakonom naj se kaznuje netenje narodnostne mrznje in tako učinkovito prispeva k mirnemu sožitju in sodelovanju obeh etničnih skupin na tem ozemlju.

Zavedamo se, da je obsežnost in narava navedenih problemov taka, da jih ni mogoče izčrpati na tem sprejemu. Zato Vas prosimo, gospod predsednik, da v najkrajšem času sprejmete delegacijo predstavnikov slovenske etnične skupnosti, da Vam lahko obrazložijo te zahteve.

Neposredni stiki narodne manjšine z vlado bodo olajšali rešitev odprtih vprašanj in prispevali k pomirnitvi in medsebojnemu razumevanju med prebivalstvom obmejnih predelov.

Sprejmite, gospod predsednik, izraze našega globokoga spoštovanja.

Trst, 18. junija 1961.

DUŠAN FURLAN
župan občine Devin-Nabrežina

JOSIP BIZJAK
župan občine Repentabor

ANDREJ JARC
župan občine Doberdob

DUŠAN LOVRIHA
župan občine Dolina

ALOJZ PIRC
župan občine Zgonik

JOŽE ČEŠČUT
župan občine Sovodnje

Delegacija županov slovenskih občin pred vladno palačo

Sprejem slovenskih županov pri predsedniku vlade Fanfaniju

V svojem odgovoru se je predsednik vlade Fanfani zahvalil za pozdrav in nato v zvezi z vsebino spomenice predvsem poudaril, da bi bilo zaželeno, da bi Italijani v tujini uživali toliko pravic kot jih uživajo manjšine v Italiji. Razen tega je pripomnil, da je uresničenje zahtev v predloženi spomenici odvisno od načela recipročnosti.

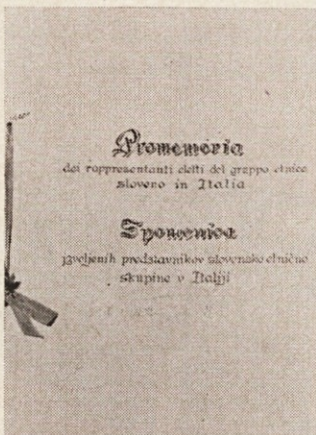
Glede na ugotovitve o množičnem naseljevanju italijanskega življa v slovenskih krajih je predsednik izjavil, da ustavne določbe dovoljujejo svobodno gibanje prebivalstva po vsem državnem ozemlju; zato se ni mogoče sklicevati na načela ustave in hkrati zahtevati nekaj, kar je v nasprotju z ustavo.

Nato je predsednik dejal, da bi bila delegacija morala razen neizpolnjenih zahtev navesti še izpolnjene zahteve, kakor na primer na področju šolstva, kulturnih in finančnih ustanov. Pripomnil je, da so bile že marsikateri zahteve izpolnjene, ostale pa spadajo v pristojnost posameznih ministrstev in parlamenta.

Do predloga delegacije, da bi mu v Rimu podrobneje obrazložila zahteve, navedene v spomenici, je predsednik vlade izrazil stališče, naj bi predstavniki manjšine urejali svoja

vprašanja na tukajšnjih pristojnih mestih.

Razgovor delegacije s predsednikom vlade je trajal 15 minut.

Naslovna stran spomenice izročene Fanfaniju

Po odhodu delegacije šestih slovenskih županov je Fanfani sprejel še štiri delegate »Slovenske demokratične zveze« in »Slovenske katoliške skupnosti«.

Razgovor je trajal petnajst minut. Zastopstvo so sestavljali dr. Teofil Simič, občinski svetovalec Slovenske liste v Trstu; dr. Andrej Makuc, pokrajinski svetovalec SL v Gorici; prof. Stanislav Bratina, občinski svetovalec SL v Gorici; inž. Milan Sosič za kulturno organizacije in akademik Marko Udovič kot izvoljeni predstavnik slovenskih akademikov na tržaški univerzi.

Dr. Simič je predsedniku vlade predložil glavne potrebe slovenske manjšine, zlasti izvedbo Memoranduma in Posebnega statuta ter zahtevo po zaščitnem zakonu v okviru 6. člena ustave. Prof. Makuc in prof. Bratina sta predsedniku Fanfaniju predložila spomenico z zahtevami goriških Slovencev. Udovič je v vlogi liste »Adria« prikazal potrebe slovenskih študentov in socialne razmere med slovensko mladino. Končno je inženir Sosič podal stališče tako imenovanih slovenskih demokratičnih in katoliških prosvetnih organizacij na Tržaškem in objasnil zadevo kulturnih domov.

Ministrski predsednik Fanfani je na te vloge dejal, da jih bo preučil, in obljubil, da se bodo glavna vprašanja v zvezi s slovensko manjšino pozitivno uredila.

Drugo zborovanje

V nedeljo 30. julija 1961 je bilo v tržaški Gregorčičevi dvorani drugo zborovanje slovenskih izvoljenih pokrajinskih in občinskih svetovalcev Tržaškega ozemlja, goriške in videmske pokrajine. Kot na prvem zborovanju 18. junija 1961, so se zborovanje udeležili slovenski svetovalci, izvoljeni na vseh volilnih listah razen svetovalcev Slovenske demokratične skupnosti. To pomeni, da je bila na zborovanju navzoča ogromna večina slovenskih izvoljenih svetovalcev treh obmejnih pokrajin. Po poročilih o štirih, za obstoj in razvoj slovenske skupnosti v Italiji življenjsko važnih vprašanjih, so zborovalci sprejeli naslednje štiri resolucije:

1. o zakonu za slovensko šolstvo;
2. o štetju prebivalstva po narodnosti;
3. o ustanovitvi avtonomne dežele Furlanija - Julijska krajina in
4. o množičnem naseljevanju istrskih beguncov na slovenskem etničnem ozemlju.

O šolskem zakonu

Po uzakonitvi slovenskega šolstva, ki se je zaključila 7. julija t. l. z izglasovanjem vladnega zakonskega osnutka v senatni komisiji za šolstvo ugotavlja

zbor slovenskih županov, občinskih in pokrajinskih svetovalcev v Italiji:

a) da je bil zakon za slovensko šolstvo sprejet 16 let potem, odkar se je zaključila svetovna vojna in skoro sedem let po podpisu londonske Spomenice o soglasju;

b) da gre za prvi zakon, ki naj ščiti v smislu člena 6 republiške ustave obstoj in razvoj naše narodnostne manjšine;

c) da je sprejeti zakon za slovensko šolstvo pomanjkljiv:

1. ker ni njegova veljavnost raztegnjena tudi na videmsko pokrajino, kjer živi doberšen del naše narodnostne manjšine;
2. ker dopušča s svojimi nejasnimi formulacijami tolmačenja, ki so lahko v škodo slovenskemu šolstvu;
3. ker ne zagotavlja v zadostni meri samobitnosti slovenskega šolstva in ne upošteva njegovega posebnega značaja;
4. ker ne nudi vsem šolnikom, ki so tako dolgo čakali na ureditev svojega službenega razmerja, olajšav, da svoj položaj sedaj uredijo.

Upoštevaajoč vse zgornje ugotovitve poziva

zbor slovenskih županov, občinskih in pokrajinskih svetovalcev v Italiji vlado in oba zakonodajna doma, da pospešijo sprejetje vseh tistih zakonov, ki so potrebni, da se bo člen 6. republiške ustave mogel dejansko tudi izvajati;

da se v parlamentu odobreni zakon o slovenskem šolstvu takoj objavi v Uradnem listu;

da se sprejmejo k izglasovanemu zakonu o slovenskih šolah še dodatne zakonske določbe, ki bodo odpravile pomanjkljivosti, navedene v zgornji točki.

Končno svetovalci zahtevajo, da se priznajo vse jugoslovanske visokošolske diplome in spričevala.

O popisu po narodnosti

Zbor slovenskih županov, pokrajinskih in občinskih svetovalcev Tržaškega ozemlja, goriške in videmske pokrajine je na sestanku 30. julija 1961 razpravljalo o izvedbi popisa prebivalstva po narodnosti, kar so sprožili v tukajšnjem tisku pripadniki vladnih strank.

Zbor izvoljenih predstavnikov ugotavlja:

a) da so še žive posledice fašističnega raznarodovanja in da še obstajajo diskriminacije do slovenske manjšine;

b) da republiška ustava in mednarodne pogodbe priznavajo narodnim manjšinam pravice ter jamčijo ohranitev etničnega značaja ne glede na število njihovih pripadnikov;

c) da predlagani sistemi popisovanja po narodni pripadnosti ne bi dali stvarne slike o številu Slovencev, ki živijo v Italiji.

Zato zbor slovenskih županov, občinskih in pokrajinskih svetovalcev Tržaškega ozemlja, goriške in videmske pokrajine v sedanjih pogojih odklanja popis po narodnosti ali jezikovni pripadnosti;

upoštevaajoč zgoraj omenjene razloge opozarja merodajne oblasti, da bi v trenutku, ko slovenska manjšina ne uživa vseh pravic predvidenih v 3. in 6. členu republiške ustave, Posebnem statutu in mednarodnih dogovorih, popis poudaril razlike med pripadniki večinskega naroda in pripadniki manjšine, kar bi imelo kvarne posledice za slovensko etnično skupnost na zakonodajnem, upravnem, gospodarskem in političnem področju.

Zbor slovenskih zastopnikov poudarja, da je mnogo važnejša od po-

Drugo zborovanje slovenskih izvoljenih svetovalcev

pisa čimprejšnja izvedba ustavnih določil in mednarodnih pogodb, kajti edino tako bodo zajamčeni pogoji za dejansko pravno in socialno enokopravnost med obema tu živčima narodoma.

O deželni avtonomiji

Slovenski županji, občinski in pokrajinski svetovalci, izvoljeni v občinske in pokrajinske svete Tržaškega ozemlja, goriške in videmske pokrajine, se pridružujejo raznim akcijam za čimprejšnjo ustanovitev avtonomne dežele s posebnim statutom Furlanije-Juljske krajine.

Menijo namreč, da bi ustanovitev avtonomne dežele učinkovito prispevala k rešitvi gospodarskih, socialnih in kulturnih vprašanj v deželi.

Zlasti pa pričakujejo, da bi ustanovitev dežele omogočila tudi ure-

ditev vprašanja slovenske narodne skupnosti v Italiji.

Zato zahtevajo, da se v ustavni zakon o ustanovitvi avtonomne dežele Furlanije-Juljske krajine vne-sejo tudi določila, ki jih predvidevata člena 3 in 6 republiške ustave in ki bodo v skladu s besedilom in duhom Posebnega statuta londonskega sporazuma.

O raznarodovalnem naseljevanju

Zbor slovenskih županov, občinskih in pokrajinskih svetovalcev je dne 30. julija 1961 razpravljal o množičnem naseljevanju istrskih beguncev na slovenskem etničnem ozemlju.

Ugotovil je, da oblastva in ustanove klub odločnemu nasprotovanju prizadetega slovenskega prebivalstva nadaljujejo s sistematičnim in na-

črtnim naseljevanjem italijanskega življa v slovenske kraje.

To naseljevanje se izvaja s državnimi sredstvi, ne da bi obstajali za to potrebni gospodarski pogoji, in celo proti volji ogromne večine samih istrskih beguncev.

Zbor ponovno obsoja ravnanje oblasti in ustanov, ki očitno težijo za tem, da se s množičnim naseljevanjem umetno spremeni sestav slovenskega etničnega ozemlja, kar je najučinkovitejše sredstvo za raznarodovanje avtohtonega prebivalstva.

Ker se vse to dogaja v kričnem nasprotju z natančnimi določili Posebnega statuta Londonskega sporazuma in s besedilom in duhom 3. in 6. člena ustave, pozivajo oblastva in ustanove, da takoj prenehajo z naseljevanjem istrskih beguncev v slovenske kraje.

PROTI POPISU PO »OBČEVALNEM JEZIKU«

Skupna izjava političnih in kulturnih organizacij na Tržaškem

Podpisane politične in kulturne organizacije kot predstavnice slovenske narodne manjšine na Tržaškem ozemlju izjavljajo v zvezi s sklepom oblastev, da 15. oktobra t. l. izvedejo popis prebivalstva:

Predvsem ugotavljajo, da je bil ob bližnjem ljudskem štetju uveden za Tržaško ozemlje poseben stolpec, ki zadeva občevalni jezik prebivalcev v družini. To se je zgodilo kljub nasprotnemu stališču, ki so ga zavzeli vsi predstavniki manjšine v trdnem prepričanju, da danes še niso dozoreli pogoji, ki dajejo učinkovito jamstvo, da bi bili izidi popisa odraz dejanskega številčnega stanja pripadnikov slovenske etnične skupnosti.

Oblastva niso smatrala za potrebno, da bi se posvetovala s predstavniki manjšine o načinu izvedbe popisa po narodnosti in tako omogočila, da bi se to važno vprašanje zadovoljivo rešilo na Tržaškem ozemlju, v goriški in videmski pokrajini.

Predstavniki slovenske manjšine so že izjavili, da ne morejo sprejeti popisa prebivalstva po narodnosti, ker so posledice nasilne raznarodovalne politike fašizma, kratenja naših pravic v povojni dobi in končno posledice neizvajanja mednarodnih obveznosti ter 3. in 6. člena republiške ustave še vedno take, da popis ne more nuditi objektivnih rezultatov glede števila Slovencev na Tržaškem ozemlju.

Podpisane politične in kulturne organizacije ugotavljajo, da so oblasti izbrale najmanj primeren in najbolj neugoden način popisa prebivalstva po narodnosti, kajti prebivalci se bodo morali izjaviti o občevalnem jeziku v družini. Jasno je namreč, da bo tak način popisa nujno izkrivil izide v narodnostno mešanih krajih, kjer je veliko število mešanih zakonov, optantov in Slovencev,

zaposlenih v italijanskih družinah ali živčih v skupnostih. Poleg tega je tak način popisa v kričnem nasprotju z načeli UNESCO.

Spričo navedenih dejstev podpisane politične in kulturne organizacije protestirajo in že danes poudarjajo, da ne bodo izidom popisa po narodnosti priznale nobene veljave. Vnaprej odločno odklanjajo vsako sklicevanje na tako pridobljene rezultate, zlasti pa še njihovo morebitno izkoriščanje v škodo tukajšnjih Slovencev.

V Trstu, 5. oktobra 1961.

Komunistična partija Italije — Tržaška avtonomna federacija
Slovenska demokratska zveza — Trst
Neodvisna socialistična zveza — Trst
Slovenska katoliška skupnost — Trst

Skupna izjava organizacij in strank na Goriškem in v Videmski pokrajini

Na Tržaškem ozemlju so oblasti vsilile pri splošnem ljudskem štetju tudi popis po občevalnem jeziku v družini, čeprav še niso ustvarjeni ustrezní pogoji.

Politične in kulturne organizacije, predstavnice slovenske narodne manjšine na Tržaškem ozemlju, so dne 5. oktobra t. l. izdale skupno izjavo, v kateri protestirajo in že danes poudarjajo, da ne bodo izidom takega popisa priznale nobene veljave, zlasti v kolikor bi se izkoriščali v škodo tukajšnjih Slovencev.

Podpisane politične in kulturne organizacije na Goriškem in v videmski pokrajini se pridružujejo gornjemu protestu.

Dodajajo pa še, da način ljudskega štetja predstavlja nove diskriminacije na škodo italijanskih državljanz slovenske narodnosti v goriški in videm-

ski pokrajini, ker tu sploh ne upošteva njih obstoja.

Dokler ne bodo na vsem ozemlju Italije, kjer prebivajo Slovenci, ustvarjeni pogoji za svobodno izražanje etnične pripadnosti v duhu ustave, ni mogoče pri zgoraj navedenem načinu štetja ugotoviti točno številčno stanje slovenske skupnosti. Postopek je tudi v kričnem nasprotju z načeli in s priporočili UNESCO.

Zato podpisane organizacije ugovarjajo sedanjemu načinu ljudskega štetja, v kolikor se tiče slovenske manjšine.

Slovenska kulturno-gospodarska zveza - Gorica
Slovenska krščansko-socialna zveza - Gorica
Prosvetno društvo »Ivan Trinko« - Čedad

Komunistična partija Italije
Socialistična stranka Italije

Izjava Slovenske kulturno - gospodarske zveze

Izvršni odbor Slovenske kulturno-tističnega urada Združenih narodov, gospodarske zveze je na seji dne 8. oktobra 1961 v Čedadu razpravljala o letošnjem popisu prebivalstva in ugotovila, da bo 15. oktobra 1961 popis prebivalstva po običajnem jeziku v družini le na Tržaškem ozemlju in ne tudi v goriški in videmski pokrajini, kjer prav tako prebivajo Slovenci.

Spričo tega Slovenska kulturno-gospodarska zveza tudi ob tej priložnosti odklanja popis prebivalstva po narodnosti in še posebej po običajnem jeziku v družini v prepričanju, da za sedaj niso dozoreli pogoji, ki bi zajamčili, da bodo rezultati popisa dejansko odraz številčnega stanja pripadnikov slovenske etnične skupnosti v Italiji. Žive so posledice nasilne in raznarodovalne politike fašizma in teptanja naših pravic v povojni dobi. Prav tako so iz dneva v dan težje posledice neizvajanja mednarodnih obveznosti in 3. ter 6. člena republiške ustave. V takih pogojih je izključeno objektivno ugotavljanje številčne moči Slovencev v Italiji.

Poleg tega je oblast preračunano vsilila za Tržaško ozemlje način popisa prebivalstva po običajnem jeziku v družini, način, ki ni samo v nasprotju z načeli in priporočili sta-

temveč je hkrati najmanj primeren in najbolj neugoden za ugotovitev etničnega stanja prebivalstva v narodnostno mešanih krajih.

K tej krivici je oblast dodala novo krivico. Popis prebivalstva po običajnem jeziku v družini bo izveden le na Tržaškem, to je samo v enem delu ozemlja, naseljenega s Slovenci. To bo imelo za posledico, da bodo Slovenci, ki prebivajo v goriški in videmski pokrajini, za statistiko popolnoma izginili.

Slovenska kulturno-gospodarska zveza odločno protestira proti popisu prebivalstva po narodnosti in še posebej proti popisu po običajnem jeziku v družini. Prav tako protestira proti diskriminaciji Slovencev v krivici in njihovi delitvi na več kategorij. Slovenska kulturno-gospodarska zveza izjavlja, da Slovenci v Italiji ne bodo nikoli priznali tako ugotovljenih rezultatov glede njihovega dejanskega številčnega stanja v Italiji in še manj dopustili, da bi se preudriscarile njihove pravice, ki jih sedaj uživajo, kakor tudi one, ki jim pripadajo po republiški ustavi in mednarodnih dogovorih.

Čedad, 8. oktobra 1961.

jamčiti šoli s slovenskim učnim jezikom kontinuiteto in značaj, ki ga tej šoli priznava ustava naše republike kakor tudi posebni statut, priložen londonski spomenici o soglasju?

Toda ne glede na to je pravično in človeško, da italijanski državljani, pripadniki slovenske narodne manjšine, ki so končali srednje šole s slovenskim učnim jezikom, nadaljujejo svoj visokošolski študij v njih materinskem jeziku in da se jim priznajo dosežene diplome. To pa je moč uresničiti samo, če italijanske oblasti priznajo diplome, dosežene v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji.

Ce to vprašanje ne bi bilo rešeno, bi bila preprečena sleherna možnost nediskriminiranega obstoja in razvoja slovenske narodne manjšine, ki živi v italijanski državi, kar prav gotovo ne bi bilo za italijansko republiko nobena zaslug.

Podpisani se obračajo na spoštovanega predsednika ministrskega sveta s toplo prošnjo, da bi se zavzel za popolno zakonito priznanje diplom, doseženih na univerzah in strokovnih tehničnih zavodih FLRJ italijanskim državljanom pripadnikom slovenske narodne manjšine. Tako bi bila priznana zakonita pravica Slovencev, da lahko v celoti izvršijo svoje šolanje v svojem materinskem jeziku.

V pričakovanju in zaupanju, da bo ta prošnja dobrohotno sprejeta in da jo bodo vladni organi podprli, Vam ob tej priliki izražamo svoje odlično spoštovanje.

Trst, 28. novembra 1960.

Sledi 23 podpisov že diplomiranih profesorjev, inženirjev, arhitektov itd. ter 30 podpisov visokošolcev.

SKGZ goriškemu prefektu

Slovenska kulturno-gospodarska zveza je včeraj na svoji izredni seji razpravljala o odloku goriškega prefekta, s katerim je 15. novembra 1960 razveljavil sklep občinskega sveta doberdobske občine o postavitvi dvojezičnih napisov krajevnih imen na svojem upravnem področju. Očitno je, da je goriški prefekt pri tem imel pred očmi fašistični zakon od 29. marca 1923. leta št. 800, s katerim je fašizem poitalijančil slovensko krajevno imenoslovje, da bi pred svetom zabrisal sleherno sled o našem obstoju in tudi spremenil etnično podobo našega ozemlja.

Slovenska kulturno-gospodarska zveza je dolžna opozoriti goriškega prefekta, da so se od tedaj izvršile temeljite spremembe. Pripadniki slovenske manjšine so v NOB ogromno žrtvovali in s tem pripomogli k uničenju fašizma. Z rušenjem fašizma je naše ljudstvo upravičeno in utemeljeno pričakovalo, da so s tem uničeni tudi njegovi rasistični zakoni, ki so mu služili za raznarodovanje.

Pridobitve odporiškega gibanja in narodnoosvobodilne vojne so postale

ZA PRIZNANJE JUGOSLOVANSKIH DIPLOM

Pismo predsedniku italijanske vlade

V interesu italijanskih državljanov, pripadnikov slovenske narodne manjšine, ki so svoje srednješolske ali visokošolske študije končali v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, in tudi v interesu tistih, ki še vedno obiskujejo strokovne tehnične zavode ali pa so vpisani na univerzah omenjene republike, si Vam dovoljujemo obrazložiti sledeče:

Diplom, ki so jih pridobili ali ki jih pridobivajo v omenjenih šolah in univerzah, italijanske oblasti ne priznavajo, zaradi česar zainteresirani — čeprav so dosegli izobrazbo in diplom visoke šole — ne morejo na žalost vršiti na ozemlju italijanske republike tiste aktivnosti ali poklica, za katerega jih diploma usposablja, niti uživati drugih pravic na podlagi diplome.

Mnenja smo tudi, da je v skladu z ustavnimi načeli glede jezikovnih manjšin in v skladu z duhom in črko določil londonske spomenice o soglasju, da bi mogli kot pripadniki slovenske narodne manjšine in drugi italijanski državljani slovenske narodnosti, ki so v istem položaju, doseči po italijanskih oblasteh priznanje diplom in drugih študijskih naslovov, doseženih v Jugoslaviji, tako da bi bile te diplome enakovredne podobnim naslovom in diplomam, ki jih izstavljajo italijanske univerze in šole.

Dovolite nam, da opozorimo Vašo vplivno pažnjo tudi na dejstvo, da

je bilo tisto, kar mi zahtevamo, priznано že italijanskim državljanom z avstrijskimi akademskimi diplomami, ki so našete v členu 1 ministrskega odloka od 20. januarja 1956, objavljenega v Uradnem listu italijanske republike št. 34 od 10. februarja 1956.

Podpisani so mnenja, da je njihova pravica kot pripadnikov slovenske narodne manjšine, da se jim omogoči že začeti univerzitetni študij, ali pa da se jim prizna v Jugoslaviji pridobljena diploma.

Isto velja za tiste, ki so obiskovali strokovne tehnične zavode v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, katerih pripadniki slovenske manjšine na ozemlju italijanske republike ne morejo obiskovati, ker taki zavodi s slovenskim učnim jezikom tu ne obstajajo.

Rešitev obrazloženega vprašanja je za italijanske državljane, pripadnike slovenske narodne manjšine, tako važna, da se odraža neposredno v oblikah življenja in v normalnem ter nemotenem razvoju slovenske narodne manjšine, kakor tudi v številnih oblikah, ki so odraz življenja sleherne narodne manjšine.

Poleg tega je treba poudariti, da mora in bo morala šola s slovenskim jezikom črpati svoje šolnike prav med tistimi, ki danes obiskujejo in so svojčas obiskovali ali bodo obiskovali in prihodnosti razne fakultete univerz v FLRJ. Kako je moč za-

temelj republiške ustave, ki v členu 3 predvideva enakopravnost Slovencev s sodržavljanji italijanske narodnosti, v členu 6 pa izrecno zaščito jezikovnih manjšin. Netočna je torej trditev goriškega prefekta, da ne obstajajo v tem pogledu pozitivna pravna določila. In če bi bilo res, kar on trdi, se vprašamo, kdo je kriv, da niso bila izdana bolj podrobno določila k 6. členu ustave? Samo vlada nosi za to krivdo! Nastane torej vprašanje, zakaj morajo državljani slovenske narodnosti nositi posledice na tako občutljivem področju izključno zaradi malomarnosti oblasti, in sicer že sedemnajst let po padcu fašizma? Ali doberdobski občinski svet s svojim sklepom ni ravnal popolnoma v duhu ustave?

Spričo teh razlogov SKGZ protestira proti odloku goriškega prefekta in pričakuje, da se bo storjena krivica popravila s njegovim odlo-

kom in da se bo končno začelo dejansko uveljavljanje vseh manjšinskih pravic in tako dokončno zaustavilo raznarodovanje pod pritiskom omenjenih rasističnih zakonov.

Trst, 4. 12. 1960.

ODBOR SLOVENSKE KULTURNO-GOSPODARSKE ZVEZE

Izjava SKGZ o deželni avtonomiji

Izvršni odbor Slovenske kulturno-gospodarske zveze je na seji dne 8. oktobra 1961 v Cedadu razpravljao o nujnosti ustanovitve samoupravne dežele s posebnim statutom Furlanije-Juljske krajine. V tej zvezi poudarja, da bodo le z ustanovitvijo samoupravne dežele ustvarjeni objektivni pogoji:

1. za rešitev splošnih gospodarskih, socialnih, političnih in kulturnih vprašanj dežele;

2. za rešitev narodnostnih vprašanj slovenske etnične skupine v Italiji in

3. za iskreno sožitje in koristno sodelovanje ne samo med jezikovnimi skupinami v sami deželi, temveč tudi med obema sosednjima državama.

Slovenska kulturno-gospodarska zveza se pridružuje političnim in kulturnim gibanjem, ki se borijo za ustanovitev samoupravne dežele s posebnim statutom Furlanije-Juljske krajine, in zahteva, da se vključijo v posebni statut avtonomne dežele Furlanija-Juljska krajina vsa določila, ki jih predvidevata člena 3 in 6 republiške ustave, in sicer v skladu s besedilom in duhom posebnega statuta londonskega sporazuma.

Cedad, 8. oktobra 1961.

RESOLUCIJA VODSTVA KPI O PRAVICAH SLOVENSKE MANJŠINE V ITALIJI

Borba za narodnostne pravice narodnih manjšin v Italiji se kot eno izmed temeljnih vprašanj vključuje v splošno dejavnost za demokratično in socialistično obnovo dežele.

Na temelju tega načrta je Komunistična partija Italije v svojih 40 letih življenja in borb v vsakršnih pogojih izvajala do slovenske manjšine dosledno politiko in pri tem konkretno delovala za enotnost ljudskih množic in za enotnost med Italijani in Slovani v Juljski krajini, v borbi proti fašizmu in njegovemu tlačiteljskemu režimu, proti sramotni dejavnosti za raznarodovanje in uničenje slovenske skupnosti. V tej štiridesetletni borbi so iz KPI izšli svetli liki internacionalističnih voditeljev in junaških borcev ter žrtev za svobodo, Italijani in Slovenci, od Jožeta Srebrničarja in Luigija Frausina do Pinka Tomažiča, Zefferina Pisnija in Natale Kolariča.

Iz svoje junaške borbene tradicije, iz svojih marksistično-leninističnih nauk in iz svojega političnega programa črpa KPI danes, v novih pogojih, svojo linijo in smernice za svojo dejavnost v obrambi nacionalnih pravic Slovencev v Italiji, v okviru borbe za popolno izvajanje republiške ustave. KPI se torej bori za uresničenje načel, ki jih vsebuje ustava, za enakopravnost državljanov in narodnih manjšin nasploh, kot tudi za spoštovanje mednarodnih obveznosti, kot na primer mirovne pogodbe in — kar se slovenske manjšine na Tržaškem ozemlju posebej tiče — sporazuma o soglasju iz oktobra 1954 in njegove priloge 2 (posebnega statuta).

Poseben pomen tudi glede celotne rešitve problema slovenske narodne manjšine v Trstu in pokrajini zadobi tudi borba za čimprejšnje uresničenje dežele s posebnim statutom Furlanija-Juljska krajina, kar predvideva čl. 116 ustave. Dežela namreč

more in mora biti odločilno sredstvo za uresničenje splošnih norm ustave glede enakosti narodnih manjšin. Na to osnovno zahtevo po demokraciji se opira načrt statuta, ki ga je KPI predložila parlamentu.

V okviru borbe za demokracijo in nacionalne pravice slovenske manjšine nakazuje KPI svojim članom in ljudskim množicam ter slovenskemu prebivalstvu, ki živi na področju Furlanije in Juljske krajine, sledeče posebne cilje:

1. zagotoviti popolno enakopravnost v pravicah med Italijani in Slovenci na vseh področjih gospodarskega, socialnega, političnega in kulturnega življenja;

2. zagotoviti slovenskemu jeziku enakopravnost z italijanskim v krajih, kjer žive Italijani in Slovenci; razveljaviti torej vse tiste fašistične zakone, ki predpisujejo uporabo izključno italijanskega jezika v uradih, ustanovah in javnih prostorih; zagotoviti Slovincem pravico do uporabe njihovega jezika v državnih uradih in prostorih, v javnih ustanovah in na sodiščih; poskrbeti v ta namen, da se v javnih uradih namestijo funkcionarji in uradniki, ki obvladajo slovenščino; zagotoviti dvojezičnost v dokumentih, potrdilih in uradnih obvestilih;

3. čimprej pravno urediti šole s slovenskim učnim jezikom na temelju enakopravnosti s šolo z italijanskim učnim jezikom in jim zagotoviti popoln razvoj ter preprečiti vsako diskriminacijo; ustanoviti stolico za slovenski jezik in slovensko slovo na tržaškem vseučilišču; pravno urediti vprašanje enakovrednosti diplom in doktorskih naslovov, doseženih na italijanskih in jugoslovanskih vseučiliščih;

4. prenehati s politiko raznarodovanja v slovenskih krajih in do slovenskih državljanov in v ta namen

doseči primerne zakonske predpise, ki bi omogočili Slovincem, da bi spet pridobili svoje primke, ki jim jih je fašizem nasilno »potaliljančil« in da se pretežno ali popolnoma slovenskim krajem vrnejo njihova izvirna imena, zagotavljajoč dvojezičnost krajevnih imen in napisov;

5. upreti se vsaki dejavnosti, ki bi v kakršnikoli obliki vodila k škvaenju šovinistične mrznje, in sicer zasebnikov ali organizacij; prizadevati si v okviru borbe za demokratično obnovo šole za to, da bi bili v učne programe vključeni objektivni podatki o zgodovini fašizma in o tem, kar je ta storil, da bi slovensko manjšino prizadel in to v smislu, da bi šola pripomogla k zblizanju med narodi in k mirnemu sožitju med Italijani in Slovenci;

6. delovati za to, da bi italijanska država prispevala k razvoju slovenske demokratične kulture, in to s podpiranjem šol s slovenskim učnim jezikom in z zagotavljanjem pomoči kulturnim ustanovam manjšine; zahtevati, da bi programi radijske postaje v slovenskem jeziku (Trst A) ustrezali dejanskim potrebam in težnjam slovenske manjšine v celoti in omogočili njeno čim širše sodelovanje v dejavnosti radijske postaje, ki ne sme biti v službi ozkih pristranskih interesov.

Borba za narodne pravice slovenske manjšine mora težiti k odstranitvi vsake ovire, ki bi se upirala njenemu razvoju na vseh področjih političnega, gospodarskega in kulturnega življenja v perspektivi, da je ne bi omejile le na zaključni krog, pač pa da bi se svobodno uveljavljala kot nacionalna skupnost v okviru italijanske demokratične države. Zato je treba obsoditi in boriti se proti politiki Krščanske demokracije, ki skuša slovensko manjšino »zaježiti« s perspektivo, da bi

jo v več ali manj bližnji bodočnosti kot nacionalno skupnost izbrisali.

KPI poudarja nujnost enotne akcije vseh demokratičnih sil v obrambo narodnostnih pravic Slovencev in konkretno deluje za to enotnost v najširših oblikah, in sicer tako, da združuje večino slovenskega ljudstva v borbi za uresničenje njegovih pravic in tej čim širši enotni fronti slovenske manjšine zagotovi podporo delavskih in ljudskih množic v deželi in vsej državi.

Vtem ko ponovno poudarja važnost te bistvene enotnosti med narodno manjšino in splošno borbo italijanskih ljudskih množic, med borbo za nacionalne pravice Slovencev in borbo za demokracijo in socializem v Italiji, poudarja KPI hkrati nujnost odnosov in stikov narodne manjšine z njenim matičnim narodom, odnose in stike, ki jih je treba poglobiti tudi v okviru utrditve miroljubnih odnosov na vseh področjih med Italijo in Jugoslavijo, in sicer v interesu narodov samih in mednarodnega sodelovanja.

V borbi za nacionalne pravice slovenske manjšine predstavlja največjo

nevarnost vsak nacionalizem, toda glavni sovražnik je italijanski šovinizem, ki danes močno ogroža demokratični razvoj v državi in v Juljski krajini, kot so to dokazala nedavna protislovenska izzivanja v Trstu, ki so jih navdihnili in vodili desničarski elementi in fašistične skupine. Boriti se proti šovinistični nevarnosti, pomeni danes predvsem obsoditi in boriti se proti politiki KD, kajti KD in politika njenih vlad nosita glavno odgovornost za to, da se nacionalne pravice manjšine ne spoštujejo, da ni ustanovljena dežela s posebnim statutom in da se v Trstu ne izvaja priloga sporazuma o soglasju. Protidemokratska politika KD in njenih zaveznikov je tista, ki podpira in podpihuje šovinizem in gonjo za čiščenje mržnje proti slovenskemu ljudstvu.

KPI, zvesta načelom proletarskega internacionalizma, odločno podpira najtesnejšo bratsko enotnost na temelju najpopolnejše enakosti med Italijani in Slovenci in je zato prepričana, da bodo razne plasti slovenskega prebivalstva mogle in morale sodelovati kot prvoborci v vseh

borbah za rešitev splošnih in posebnih problemov italijanskega ljudstva. Komunisti posvečajo v ta namen vso pozornost utrditvi partije in Zveze mladih komunistov med slovenskim ljudstvom in se trudijo, da bi v demokratičnih in ljudskih organizacijah, v katerih sodelujejo komunisti, bili Italijani in Slovenci trdno združeni v borbi za skupne zahteve, torej tudi v borbi za enakopravnost med Italijani in Slovenci.

KPI kot stranka avantgarde delavskega razreda smatra za svojo častno nalogo to, da je šola pravega proletarskega internacionalizma in to tako po svoji sestavi in organizaciji. Spriču svojih bogatih izročil štiridesetletne borbe, ki je iz nje ustvarila najbolj napredno in najbolj borbeno stranko, spriču svojih tradicij in svoje politike, je KPI, danes kot včeraj, najbolj trdno in gotovo jamstvo za zagotovitev pravic slovenske manjšine, za mir in sodelovanje med narodi, za stvar demokracije in socializma v Italiji.

VOĐSTVO KPI

Rim, 24. maja 1961.

ZA PREKLEČ ČLENA 122 IN 137 O UPORABI ITALIJSKEGA JEZIKA PRED SODIŠČEM

Pismo pravosodnemu ministru

Društvo »Pravnik« je poslalo novembra 1960 pravosodnemu ministru sledečo resolucijo, sprejeto dne 19. novembra 1959:

Trst, novembra 1959

Društvo »Pravnik«, ki združuje slovenske pravnike na Tržaškem ozemlju, je na svojem plenarnem zasedanju 17. novembra 1959

proučilo poročila svojih predstavnikov o razgovorih s predsednikom prizivnega sodišča v Trstu in glavnim pravnikom pri istem sodišču, o vprašanih izvajanja pred krajevnimi pravosodnimi oblastmi čl. 5 Posebnega statuta kot sestavnega dela Spomenice o soglasju, podpisane v Londonu 5. oktobra 1954.

Ker se je med omenjenimi razgovori pokazalo, da so, v nasprotju z dejanskim in pravnim položajem, ki je nastal na tem ozemlju zaradi uveljavitve glavnih določb Spomenice o soglasju, vodilni predstavniki pravosodne uprave na Tržaškem ozemlju mnenja, da se že omenjeni Statut, ki sicer obvezuje italijansko državo, ne more smatrati za obveznega za italijansko sodstvo, ker ni bil objavljen v zakonski obliki.

Je društvo »Pravnik« sklenilo poveriti svojemu reprezentativnemu organu nalogo, da:

1. opozori pristojne oblasti na nezvedrnost sedanjega položaja v nasprotju z dejansko in pravno stvarnostjo, ki je nastala zaradi uveljavljanja glavnih političnih in ozemelj-

skih določb omenjene Spomenice, in na nujnost, da se v obvezni obliki za sodne organe poskrbi tudi za uveljavljanje določb Posebnega statuta z istočasno primerno organizacijo sodne uprave Tržaškega ozemlja;

2. opozori iste oblasti, da bi se z nadaljevanjem takega nemogočega položaja slovenski pravniki tržaškega sodišča ne mogli več dolgo izmikati splošni zahtevi, ki jo smatrajo za zakonito in ki jo nanje naslavlja slovensko javno mnenje, da namreč začno vlagati akte pri krajevnih sodnih oblasteh v slovenskem jeziku.

Ministrov odgovor

Po ponovnih pospešitvah je društvo »Pravnik« šele dne 20. junija 1960 dal pravosodni minister sporočiti sledeče:

Vzel sem v vednost, kar ste mi sporočili glede želja združenja slovenskih pravnikov.

Ker pa gre za profesionaliste vpisane v odvetniške zbornice pri sodiščih Juljske krajine, bi smatral za uместno, da se njihove zahteve predložijo preko sveta zbornice, kateri pripadajo in katerim je glede na veljavno zakonodajo edinim mogoče priznati poleg vloge zastopanja v zbornice vpisanih profesionalistov tudi vlogo opozarjanja javnih oblasti na posebne zahteve krajevnega značaja v zvezi z izvrševanjem poklica in izvajanjem pravosodne dejavnosti.

Brž ko se bo odvetniška zbornica dežele izrekla o izraženih željah, bom rade volje sprejel zainteresirane in na pristojnem mestu tolmačil njihove zahteve.

Odgovor ministru

Na to pismo je društvo »Pravnik« odgovorilo pravosodnemu ministru dne 10. julija 1960 takole:

Trst, 19. julija 1960

Natančna proučitev odgovora Vaše Ekselence nas je prepričala, da je treba ta odgovor verjetno pripisati nesporazumu.

Med člani našega društva so namreč slovenski juristi sploh, od katerih mnogi niso vpisani v kako profesionalno zbornico, ker ne izvajajo dejavnosti odvetnika ali prokuratorja. Tisti pa, ki opravljajo ta poklic, niso vpisani v odvetniških zbornicah pri sodiščih Juljske krajine, temveč zgolj v zbornici odvetnikov in prokuratorjev v Trstu. Razen tega so vsi člani našega društva italijanski državljani slovenske narodnosti.

Potemtakem smo mnenja, da nobeni strokovni zbornici ne pripada naloga, da bi predstavljala naše društvo, in še manj pa naloga, da bi javnim oblastem prikazovala zahteve, o katerih govori priložena resolucija, bodisi zaradi tega, ker je predmet naše resolucije izven nalog odvetniških zbornic, bodisi zaradi tega, ker nas pretekle izkušnje uče, da kadar se je n. pr. kljub temu strokovna zbornica v Trstu s stvarjo ukvarjala, tega ni pač storila zato, da bi podprla zahteve slovenskega prebivalstva na Tržaškem ozemlju, ki so sankcionirane v omenjeni londonski Spomenici.

Ce pa po drugi strani ustava jamči vsakemu posamezniku pravico, da se z vlogami obrne na zbornico in zah-

teva zakonske ukrepe ali da obrazloži splošne potrebe (čl. 50), potem smo mnenja, da ni mogoče odrekati pravice in dolžnosti, obrniti se z njimi do vladajočih, in sicer v našem primeru, kot je določeno — in razen tega dejansko potrebno — po čl. 5 Posebnega statuta, prav našemu društvu, ki je že po sestavi svojega članstva nedvomno med najbolj kvalificiranimi in poklicanimi, da tolmači zahteve slovenskega prebivalstva tega ozemlja iz pravne stroke in področja.

In zaradi tega ne dvomimo, da bo Vaša Ekselencija še enkrat proučila predloženo vprašanje ter našim predstavnikom dovolila osebni razgovor.

Pismo Fanfaniju

Ob priliki prvega sestanka v Rimu med ministrom za zunanje zadeve g. Segnijem in tajnikom sekretariata za zunanje zadeve g. Popovičem se je društvo »Pravniki« obrnilo na ministrskega predsednika prof. g. Fanfanija, na ministra za zunanje zadeve prof. g. Segnija in na pravosodnega ministra dr. g. Gonello s temle pismom:

Trst, 26. novembra 1960

Pred bližnjim prihodom zunanjega ministra vlade jugoslovanske republike v Rim ter razgovori, katerih predmet bo gotovo nadaljnji razvoj prijateljskih odnosov med italijansko in jugoslovansko republiko, ki so se srečno pričeli s Spomenico o soglasju, podpisano v Londonu 5. oktobra 1954, si društvo »Pravniki« v Trstu, ki združuje slovenske pravnike Tržaškega ozemlja in v katerem so vključeni tudi vsi slovenski odvetniki in prokuratorji tržaškega sodišča, usojajo opozoriti Vašo Ekselencijo, da medtem ko so bile izvedene v korist vzajemnih odnosov med obema sosednima državama in prizadete prebivalstva glavne politične ozemeljske klavzule omenjene Spomenice, pa doslej ni prišlo — in to kljub obvezi obeh vlad s čl. 4 Memoranduma — med drugim čl. 5 priložnega Posebnega statuta, kar povzroča veliko škodo prirojenemu čutu zakonitosti slovenskega prebivalstva.

Že pred časom je društvo »Pravniki« izpolnjujoč svojo dolžnost, da tolmači zakonite zahteve slovenskega prebivalstva Tržaškega ozemlja v pravni stroki in zahteve, ki se nanašajo na upravo sodstva, ter z namenom, da tako doprinese svoj čprav skromen prispevek k naporom obeh vlad pri odстранjanju ovir za utrditev medsebojnega zaupanja in odnosov iskrenega prijateljstva med obema sosednima državama, opozorilo zadavne oblasti na nujnost umestnih ukrepov, da bi se mogel čl. 5 Posebnega statuta konkretno izvajati, s čimer bi bil podan slovenski manjšini dokaz za odločitve, da se hoče izvesti tudi to določilo Posebnega statuta, ki pa je sicer predvideno že v republiški ustavi.

V številnih vlogah na vsakokratnega ministrskega predsednika, pravosodnega ministra, zunanjega ministra, predsednika senata, na italijansko-jugoslovanski mešani odbor, ki

ga določa čl. 8 Posebnega statuta, in na samega predsednika republike je društvo »Pravniki« prikazalo anomalnost stanja, ko je — ker Spomenica o soglasju s priloženim posebnim statutom za slovensko manjšino še ni bila objavljena kot zakon z učinki v notranjem pravu — čl. 5 Posebnega statuta zaradi tega še kar naprej ignorira in ga — v nasprotju z navodili, ki jih je svoj čas izdal sam vladni generalni komisar za Tržaško ozemlje — tukajšnje sodne oblasti ne izvajajo.

Po navedbi kratke vsebine zgoraj navedene korespondence s pravosodnim ministrom se pismo tako zaključuje:

Mogoče je torej predvidevati, da bo med drugim argumenti lahko tudi ta, o katerem razpravljaja naše društvo, predmet bližnjih razgovorov s predstavnikom jugoslovanske vlade in prav zaradi tega menimo, da je naša dolžnost ponovno predložiti vprašanje v proučitev Vaši Ekselenci, o čemer obveščamo tudi zunanjega ministra FLRJ, ki je skupaj z Italijo podpisnica Spomenice o soglasju.

Na to pismo, kateremu so bili priloženi prepisi gornjih in nekaterih drugih vlog, društvo »Pravniki« ni prejelo odgovora.

Odgovor tržaški odvetniški zbornici

V zvezi z resolucijo, ki jo je sprejela dne 26. januarja 1961 odvetniška in prokuratorska zbornica v Trstu in s katero izraža svoj protest proti baje nameravani izpremembi čl. 122 civ. p. n. in 137 kaz. p. p., ki v svojem sedaj veljavnem besedilu predpisujeta pred sodiščem izključno uporabo italijanskega jezika, ugotavlja društvo »Pravniki« v Trstu, da se ta resolucija, izglasovana na občnem zboru gornje ustanove, ne da bi bila diskusija o njej sploh napovedana na dnevnem redu občnega zbora, ne more smatrati kot izraz vseh članov zbornice, zlasti ne kot izraz slovenskih pravnikov, za katere je — kot sicer za vse pravnike — vpis v to zbornico v smislu zakona le pogoj za izvrševanje odvetniškega poklica.

Društvo »Pravniki« v Trstu nima po svojem značaju in po svoji funkciji z zgornjo odvetniško in prokurator-

ske zbornico nič skupnega. Njegovi člani so poleg poklicnih slovenskih odvetnikov tudi ostali slovenski pravniki na Tržaškem, ki ne izvršujejo odvetniškega poklica.

V imenu vseh teh svojih članov in tudi ob tolmačenju slovenskega javnega mnenja na Tržaškem je društvo »Pravniki« ponovno posredovalo pri najrazličnejših instancah in tudi pri samem predsedniku republike z zahtevo, naj se končno začne uveljavljati londonska Spomenica o soglasju v smislu njenega 4. člena in še zlasti v smislu 5. člena Posebnega statuta glede uporabe slovenskega jezika v odnosih članov slovenske manjšine z upravnimi in sodnimi oblastmi na Tržaškem.

Ker uporabi slovenskega jezika v smislu člena 5 Posebnega statuta stoji formalno na poti zlasti omejenjena še vedno veljavna člena civilnega in kazenskega pravnega postopnika, društvo »Pravniki« seveda še vedno vztraja predvsem na zahtevi po izpremembi teh dveh zakonskih določb. Saj je njuno uporabljanje v navzkrižju s ponovnimi in tudi nedavnimi uradnimi zagotovili, da se bodo sprejete obveze tudi dejansko izpolnile.

V nasprotju s protipostavnim stališčem, na katero se z gornjo resolucijo postavlja tržaška odvetniška in prokuratorska zbornica, vztraja društvo »Pravniki« na zakoniti poti in kljub vsemu ne dvomi, da bo vlada v Rimu znala in hotela najti način, da zadosti svoji dolžnosti, ki je ne samo v skladu z republiško ustavo, katera jo zadolžuje na spoštovanje mednarodno sprejetih obvez in na posebno zaščito narodnih manjšin, temveč je tudi v soglasju z nezadržanim zgodovinskim razvojem v svetu, spričo katerega je gornje stališče tržaške in prokuratorske zbornice zgodovinski anahronizem. Ta anahronizem bi prišel še bolj očitno do izraza, če bi hoteli besedilo omenjene resolucije tržaške odvetniške zbornice analizirati v luči načela, ki si ga je osvojil tudi zunanji minister Segni v mednarodnih razgovorih s svojim jugoslovanskim kolegom: da je namreč treba gledati na narodne manjšine kot na dobrodošli činitelji sporazumevanja in zbliževanja in ne kot sredstvo razdvajanja ter nasprotovanja med narodi, ki jim pripadajo.

ZUNANJA MINISTRA POPOVIČ IN SEGNI O VLOGI MANJŠIN

V uradnem poročilu, ki je bilo objavljeno po prvem sestanku med zunanjima ministroma K. Popovičem in A. Segnijem v Rimu 2. decembra leta 1960, je bilo glede vloge manjšin v obeh državah rečeno:

»Glede manjšin sta se obe strani strinjali z mnenjem, da morajo manjšine predstavljati činitelji zbližanja,

in izhajajoč s tega stališča, sta se dogovorili storiti nadaljnje ukrepe v skladu z obstoječimi obveznostmi in ustavnimi določbami z namenom, da se naglo doseže pravična in zadovoljiva rešitev nekaterih vprašanj, ki so še vedno odprta in ki se tičejo obeh etničnih skupin.«

V uradnem poročilu o drugem se-

stanku obeh ministrov, ki je bilo objavljeno v Beogradu 1. julija 1961, pa je zapisano:

»S posebnim zadovoljstvom so ugotovili nadaljnji razvoj obsejnejega prometa, ki je omogočil na zainteresiranih področjih globlje medsebojne odnose. Ob proučevanju drugih

dvostranskih vprašanj, vključno tistih, ki zadevajo obe manjšini, sta ministra ugotovila, da je bil dosežen napredek, in sta se sporazumele o potrebi, da pride do zadovoljivih rešitev za obe strani. Ministra sta izrazila prepričanje, da morajo biti manjšine činitelj zblizanja in medsebojnega razumevanja.«

dni dalj kot prejšnje, bi se dalo sklepati, da sta delegaciji izčrpno razpravljali o vseh vprašanjih, ki se tičejo narodnostnega obstoja in razvoja manjšin na obeh področjih. Toda prav ta okolnost, da se je zasedanje čezmerno zavleklo in se zaključilo brez skupnega poročila, pa ne more pomeniti drugega kakor to, da delegaciji pri obravnavanju posameznih vprašanj, ki so bila na dnevnem redu, nista uspeli priti do skupnih stališč in konkretnih sklepov. To pa vodi do druge predpostavke, da so namreč nedavni tržaški dogodki negativno vplivali na potek zasedanja in da je le-to potekalo v senci teh dogodkov. Glede na komentarje v italijanskem tisku bi se celo dalo sklepati, da so tudi nekateri uradni krogi podlegli pritisku tržaških fašistov in irendentistov in da so v krogih italijanske delegacije na zasedanju, ki je v glavnem sestavljena iz Tržačanov, prevladovala koncepcije omenjenih tržaških nasprotnikov izvajanja določb Posebnega statuta.

VII. ZASEDANJE MEŠANEGA ODBORA ZA IZVAJANJE POSEBNEGA STATUTA

Sedmo zasedanje jugoslovansko-italijanskega mešanega odbora za izvajanje Posebnega statuta londonskega nemoranduma se je končalo — tako kot V. in VI. — brez objave skupnega poročila. V prostorih zunanjega ministrstva v palači Farnesina sta delegaciji danes podpisali zapisnike o zasedanju. Tako kot prej, tudi ob

zaključku ni bilo mogoče ničesar povedati o tem, kako je zasedanje potekalo, in o čem sta obe delegaciji razpravljali.

Zasedanje se je začelo 20. februarja in se je končalo 10. marca 1961.

Spričo dejstva, da je sedmo zasedanje jugoslovansko-italijanskega mešanega odbora trajalo skoraj teden

ZNAMENITO PROTISLOVENSKO PISMO GENERALNEGA VLADNEGA KOMISARJA DR. G. PALAMARE O PRIZNANJU JUGOSLOVANSKIH DIPLOM

(Objavljeno v rimskem dnevniku »Paese Sera« 6. decembra 1960.)

Palamarovo pismo

Spričo skorajšnjega podpisa kulturnega sporazuma med Italijo in Jugoslavijo v zvezi z vztrajno zahtevo, naj se vključi določba, ki bi omogočila recipročno priznanje diplom, meni ta vladni komisar, da mora še enkrat ponoviti razloge, ki po njegovem mnenju ne svetujejo, da se ta zahteva sprejme.

Sedaj razpolaga slovenska manjšina na Tržaškem ozemlju in v goriški pokrajini samo z osnovnimi in srednjimi šolami s slovenskim učnim jezikom. V teh šolah se poučuje italijanščina začenši z drugim razredom osnovne šole. Ne glede na to razliko in na učni jezik, so v teh šolah v veljavi programi ustreznih italijanskih šol. Absolventi višjih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom, ki želijo nadaljevati študij na univerzah, se danes vpisujejo v veliki večini (81 odstotkov) na italijanske univerze in samo majhen del (19 odstotkov) na jugoslovanske ali avstrijske univerze, in sicer zaradi tega, ker jugoslovanske diplome danes nimajo nobene zakonite veljave v Italiji, temveč morajo biti podvržene tako imenovani »nostrifikaciji« na kaki italijanski univerzi s tem, da je potrebno polaganje določenega števila izpitov in diplomski izpit.

Priznanje jugoslovanskih diplom v Italiji bi imelo za posledico odtok skoraj vseh slovenskih vseučilišnih študentov na jugoslovanske univerze, bodisi zaradi olajšav, ki jih nudi

jugoslovanska vlada, bodisi zaradi manjših življenjskih stroškov v Jugoslaviji, bodisi končno zaradi bližine ljubljanske univerze.

Ti študenti bi se vrnili v Italijo temeljito vzgojeni v nacionalističnem smislu in podkovani v marksistični ideologiji ter bi povečali vrsto sloja slovenskih izobražencev in voditeljev kot sveže in politično dobro pripravljene sile. Zlasti huda bi bila posledica v šolah s slovenskim učnim jezikom, katerih šolniki, namesto da bi bili pripravljeni v Italiji, bi bili pripravljeni v Jugoslaviji v ideološki in pedagoški smeri, ki je povsem različna od naše. Na ta način ne bi bile srednje šole s slovenskim jezikom italijanske šole z edino razliko učnega jezika, temveč prirojene jugoslovanskim šolam.

Tovrstno priznanje bi imelo nato praktične posledice tudi glede določb, ki jih vsebuje poseben statut, priložen spomenici o sporazumu. Danes vsi Slovenci, tudi tisti, ki so obiskovali šole v slovenskem jeziku, dobro poznajo italijanščino, ker so se je učili, ponavljamo, od drugega razreda osnovne šole, in če so diplomirani, jo poznajo zato, ker so položili vse univerzitetne izpite ter sestavili diplomska dela v italijanščini, zaradi česar se v praksi obračajo v italijanščini na vse urade, razen v posameznih redkih primerih, ko hočejo poklicni politiki namerno izzvati incident.

Jutri, potem ko bodo obiskovali jugoslovanske univerze, bodo vedno manj poznali italijanski jezik, zaradi česar bodo tudi iz praktične potrebe zahtevali uporabo slovenščine v odnosih z javnimi in sodnimi uradi, pri izpitih za izvajanje poklica in pri javnih natečajih. Sleherni poklic predpostavljata namreč dejansko določeno strokovno izrazoslovje, zaradi katerega se tisti, ki se je priučil na njegovo rabo v določenem jeziku, težko nauči uporabljati ga v drugem različnem jeziku, tudi če ta jezik govori v običajni rabi.

Spričo v Jugoslaviji obstoječega režima, kjer ne obstajajo svobodni poklici, ne bi mogel noben Italijan oditi tja, da bi lahko izvajal poklic, in tudi naši sorojaki, ki so ostali v Istri, ne bi dejansko mogli prihajati na študij na italijanske univerze bodisi zaradi ovir, ki bi jim jih postavljale jugoslovanske oblasti iz političnih razlogov, bodisi zaradi visokih življenjskih stroškov v Italiji za tistega, ki ima dinarje.

Iz teh razlogov bi šlo recipročno priznanje diplom izključno v korist Jugoslaviji brez enakih ugodnosti za Italijo, kot to sicer dokazuje jugoslovansko vztrajanje na tej točki zaradi prednosti, ki si jih sosedna republika obeta doseči predvsem pri slovenski manjšini, ki živi v Italiji.

Generalni vladni komisar

dr. GIOVANNI PALAMARA

SKGZ o pismu dr. Palamare

Slovenci v Italiji smo pozdravili obisk jugoslovanskega zunanjega ministra v Rimu. Od tega smo pričakovali poglobitev že itak dobrih odnosov med obema sosednjima državama in smo upali in še računamo, da bo ta obisk imel za njuno posledico tudi izboljšanje življenjskih pogojev za našo manjšino, zlasti z izvajanjem ustavnih določb in predpisov Posebnega statuta. Znano je namreč, da se slabo ravnanje z manjšinami odraža na odnose med državami.

Zato nas je zopet neprijetno zadelo vest o odločitvi tržaškega sodišča, ko je zavrnilo uporabo člena 5. Posebnega statuta glede uporabe slovenščine v odnosu s sodnimi oblastmi in potrdilo veljavnost fašističnih zakonov o prepovedi rabe slovenskega jezika na sodišču. Temu ukrepu se je pridružil oblastni odlok o razlastitvi slovenske zemlje za nadaljevanje naseljevanje beguncev — žrtev šovinistične propagande, in to z namenom, da se tako še nadaljuje spreminjanje etničnega lica slovenske zemlje. Na zasedanju novo izvoljenega pokrajinskega sveta je bila odklonjena zahteva, da se slovenski izvoljeni svetovalci izražajo v svojem materinskem jeziku.

Krona ukrepov, naperjenih proti življenjskim pravicam slovenskega življava, pa je nedvomno v rimskem listu »Paese Sera« objavljene fascimile in besedilo pisma, ki ga je generalni vladni komisar dr. G. Palamara poslal predsedstvu vlade, znanemu ministrstvu in ministrstvu za prosveto. V tem pismu vladni komisar še enkrat poudarja razloge, ki nasprotujejo priznanju jugoslovanskih univerzitetnih naslovov.

Spočetka nismo verjeli odkritju rimskega lista, ker smo namreč še imeli v spominu Palamorovo pismo glavnemu državnemu pravdniku v Trstu o pravni veljavnosti določb londonskega Memoranduma. Toda zaman smo čakali uradni demanti generalnega vladnega komisarja dr. Palamare.

Kaj pravi najvišji predstavnik izvršne zakonodajne oblasti na Tržaškem ozemlju v svojem dopisu?

V prvi vrsti ponavlja argumente, ki so nam predobro znani iz časov fašističnega režima, ko je le-ta hotel preprečiti sleherno povezavo našega ljudstva z matičnim narodom. V svojem dopisu ponavlja generalni vladni komisar te razloge za nepriznanje jugoslovanskih diplom in trdi še, da bi se s tem povečal odtok slovenskih visokošolcev na jugoslovanske univerze, kar bi imelo za njuno posledico, da bi se povečalo število slovenskih izobražencev na Tržaškem. Glavno pa, kar teži in skrbi generalnega vladnega komisarja, so praktične posledice, ki bi jih imelo povečano število slovenskih izobražencev na izvajanje določb Posebnega statuta londonskega Memoranduma. Jutri, pravi dr. Palamara, bodo Slo-

venci iz praktičnih razlogov zahtevali uporabo slovenščine v javnih in sodnih uradih, pri izpiti za izvajanje poklicev in pri javnih natečajih. To njegovo stališče pa je v nasprotju med drugim tudi z določbami Posebnega statuta, ki zagotavljajo vsakemu Slovincu kot takemu pravico do rabe svojega materinega jezika.

Taka politika, ki jo odločno ne odklanjamo samo od danes, je ustvarila člene 122 in 137 kazenskega in civilnega postopnika. Generalni vladni komisar bi hotel pač doseči tako stanje, po katerem ne bi bilo več Slovencev, ki bi, po njegovem pojmovanju, imeli pravico rabiti svoj jezik razen v posameznih redkih primerih, kakor sam zatrjuje v svojem pismu, ko hočejo poklicni politiki namerno izzvati incidente.

Nič manj presenetljivo ni njegovo stališče o značaju slovenske šole. Zlasti huda bi bila pravi v pismu, posledica v šolah s slovenskim učnim jezikom, če bi šolniki diplomirali na jugoslovanskih univerzah. V tem primeru, tako trdi generalni vladni komisar, »ne bi bile srednje šole s slovenskim jezikom več italijanske šole z edino razliko učnega jezika«. To se pravi, da bi bila slovenska šola dejansko italijanska šola z italijanskim duhom in le po besedi, torej formalno, slovenska. Vsekakor je dr. Palamara tako enkrat odkrito izpovedal svoje načelno gledanje do slovenske šole in nam dal ključ za razumevanje marsikatega ukrepa na škodo šole in našega življenja na sploh, ki nam je ostal do sedaj nepojasnen.

Toda mi Slovenci se ne moremo sprijazniti s tako šolo in ne bomo nanjo pristali. Nasprotno, tako čisto odločno odklanjamo, ker se zavedamo, da narodna manjšina živi in se

razvija le kolikor lahko uživa vse kulturne vrednote svojega naroda. To načelo je sprejela tudi vlada, ko je podpisala londonski Memorandum, ki med drugim določa, da učni programi manjšinskih šol ne smejo »biti obrnjeni v smeri, ki bi nasprotovala narodnemu značaju učenca«.

V svojem pismu je generalni vladni komisar zavzel stališče do bistvenih življenjskih vprašanj slovenske narodne manjšine in tako jasno naznačil, kako misli v nadaljevanju svoje dosedanje politike izvajati za ključke zadnjih rimskih dogovorov in še posebej reševati bogato manjšinsko problematiko, ki čaka italijansko državo in njegove zastopnike na svojo rešitev z aplikacijo ustavnih načel in določb Posebnega statuta.

Zgodovina nas uči, da so šovinistični elementi poskušali vedno preprečiti zблиžanje med obema narodoma. Ko je bil končno proti njihovi volji dosežen londonski sporazum, je takratni tržaški župan kot glasnik in vodja krajevnega šovinizma in revanšizma javno oznanil na vse strani, da bodo z vsemi sredstvi in ob vsaki priliki skušali sabotirati izvajanje doseženih dogovorov. Vse to zaporedje dogodkov zadnjega časa, ki smo ga citirali, dokazuje, da so te sile še vedno na delu.

Sovražniki politike sporazumevanja in mirnega sožitja med obema tu živečima narodoma še vedno sedijo na odgovornih državnih mestih. Ako ne spremenijo svoje dosedanje politike, prevzemajo zanjo pred italijansko demokratično javnostjo in pred nami Slovenci vso zgodovinsko odgovornost.

SLOVENSKA

KULTURNO-GOSPODARSKA ZVEZA

Trst, 10. 12. 1960.

Slovenski akademski klub »Jadran« o pismu dr. Palamare

Uradno pismo vladnega generalnega komisarja dr. Palamare o priznanju jugoslovanskih diplom je nas tržaške slovenske akademike globoko presenetilo. Zal nismo mogli prezreti sovražnega tona, ki ga uporablja uradni predstavnik italijanske vlade na Tržaškem do vsega slovenskega. Globoko nas je razočaralo tudi dejstvo, da se dr. Palamara izraža o nas Slovincih kot o manjvrednih, brezpravnih državljanih in nam osporava uporabo materinega jezika, kljub demokraciji in ustavi v protifašističnem boju porojene republike Italije.

Še bolj nas preseneča odkrito fašistično izrazoslovje, ki preveva omejen tajni, zaupni dokument, izrazoslovje, ki ga uporabljajo samo najbolj zakrknjeni fašistični šovinisti.

Tak odkrit sovražen odnos do naše narodne manjšine in še posebno do nas slovenskih akademikov, nas zlasti preseneča v tem razdobju, ko vladi obeh sosednjih držav Italije in Jugoslavije delata z vsemi močmi za izboljšanje prijateljskih vezi med obema sosednjima narodoma. Prepričani smo, da smo mi kot slovenska manjšina, živeča v Italiji, glavni činitelj teh medsebojnih zблиževanj, zato odločno odklanjamo trditve dr. Palamare, ki imenuje naš boj za izvajanje določb demokratične ustave in ne še ratificiranega londonskega memoranduma, na katerem temelji njegova oblast, »izzivanje incidentov«.

Iz zaupnega dokumenta vladnega generalnega komisarja moramo razu-

meti, da bi morali visokošolci slovenske narodnosti, ki študirajo na italijanskih univerzah, zatajiti svojo narodnost, svoj materni jezik, kar je v nasprotju z vsemi visokimi moralnimi načeli demokratične Italije. Značilno je, da te trditve dr. Palamare sovpadajo z dvanajsto obletnico splošne deklaracije o pravicah človeka, deklaracije, ki jo je podpisala tudi Italija.

Slovenski akademiki, vpisani na tržaški univerzi, užaljeni in razočarani zaradi takega odnosa najvišjih krajevnih oblasti do življenjskih vprašanj naše narodne manjšine, najostreje obsojamo v omenjenem dokumentu izrečeno protivestno željo istih oblasti, da oropajo slovensko manjšino v Italiji možnosti pridobiti si sposobnih voditeljev ter odkrito težnjo po raznarodovanju.

Očitno gre za odkrit vpliv nekaterih fašistično usmerjenih lokalnih krogov. Zato zaupamo, da stališča in argumenti, ki sledijo iz pisma dr. Palamare, ne odgovarjajo tež-

njam italijanske vlade, kot ne morejo ustrezati stvarnim interesom visoko kulturnega italijanskega naroda.

Zato se tržaški slovenski visokošolci obračamo na Vas, predsednik republike, in na Vas, predsednik predsednik vlade, da v skladu z večkrat svečano izraženimi načeli o demokratičnosti, sodelovanju in prijateljstvu med tu živečo slovensko manjšino in italijansko večino, sprejmete potrebne ukrepe, da se v državnem vodstvu našega področja ustvarijo odnosi in postavijo osebe, ki tega sodelovanja ne bodo zavirale, temveč pospeševale.

Ob tej priliki tudi opozarjamo, da še vedno niso izpolnjena določila spomenice o soglasju in zlasti določila posebnega statuta londonskega memoranduma in to niti v tistih točkah, ki spadajo v izključno pristojnost lokalne uprave.

Trst, 14. 12. 1960.

SLOVENSKI AKADEMSKI KLUB
JADRAN

Znamenita izjava dr. G. Palamare o dvojezičnosti

V mesečni reviji »L'Altra Sponda« (številka za maj in junij), ki jo izdaja v Milanu Nacionalno združenje Julijska krajina in Dalmacija, in sicer v članku o dvojezičnosti v Trstu, je pisal stari tržaški novinar Marco Di Drusco o znanih rasističnih februarskih demonstracijah po tržaških ulicah in o doseženem uspehu, ki je izražen v naslednjih stavkih:

»In kakšno je bilo gibalno, novo splošno priznano dejstvo? Pove nam ga, čeprav ni bil objavljen, resen korak, ki so ga napravili voditelji Lega nazionale in drugih patriotskih organizacij pri komisarju Palamari in zagrozili, da bodo povzročili upor mesta, če bi se grožnja (t. j. izvajanje posebnega statuta glede rabe slovensčine, op. ur.), o kateri se govori, uresničila. Palamara je osebnostim zagotovil, da si bo pustil odrezati roke, prej kot bi uvedel v mestu tak odlok.«

PROTISLOVENSKE FEBRUARSKE DEMONSTRACIJE V TRSTU LETA 1961

V prvi polovici februarja leta 1961 je prišlo v Trstu do prave ofenzive italijanskega šovinizma, kakršne Trst ni doživel vse od najhujših demonstracij v prvi povojni dobi, ko je še trajala borba za določitev nove meje med Italijo in Jugoslavijo. Lanske februarске demonstracije so imele točen namen: dokazati vsem Slovincem, jugoslovanski vladi in vsemu svetu, da so nacionalistične ali »patriotične« sile v Trstu tako močne, da nikakor ni moč izvajati tistih določb italijanske republiške ustave in posebnega statuta londonskega memoranduma, ki ščitijo pravice slovenske narodne skupnosti na Tržaškem.

Objavljamo potek februarskih demonstracij od dneva do dneva. Iz točno in objektivno zapisanih dejstev sledi dokaz gornje trditve, predvsem pa dokaz, da so oblastveni organi — od najvišjega, generalnega vladnega komisarja, pa vse do policijskih agentov in navadnih orožnikov — s svojim ravnanjem demonstracije omogočili. S tem so pač hoteli neposredno pred sedmim zasedanjem mešanega odbora za izvajanje posebnega statuta dokazati, da »pri najboljši volji« v Trstu ne morejo izvajati določil, ki jamčijo Slovincem njihove narodnostne pravice.

Začelo se je 2. februarja l. 1961 ...

2. FEBRUAR

Zjutraj: »Messaggero Veneto« objavlja sklep »Mladinskih jadranskih skupin« »Nacionalnega združenja Julijska krajina in Dalmacija«, da se ob 18. uri skliče »Mladinski odbor za budnost«, ki so ga »ustanovile mladinske skupine delavcev,

študentov in visokošolcev, da bi koordinirale pobude in protestne manifestacije proti uvedbi dvojezičnosti v Trstu«.

Dopolodne: Prve protitirolske demonstracije nekaj sto dijakov italijanskih srednjih šol s istočasnim prepevanjem državne himne in refrena: »Giuriam, giuriam, giuriam che Tito xe rufian!«

Popoldne ob 18. uri: Sestanek »Mladinskega odbora za budnost« s pripravami za petkove protislovenske demonstracije (škvadre

pred šolskimi poslopji, napisi, zastave, načrt kroženja povorke po mestu, tiskanje letakov itd.). Preliminarni sestanek »predsednikov kulturnih, političnih, gospodarskih in šolskih krogov za konkretizacijo programa akcij proti dvojezičnosti s sklepom, da se podvzamemo »javne protestne manifestacije in neposredne intervencije pri vladnih organih«. V šovinističnem tisku je napovedan nov sestanek za soboto 4. februarja 1961.

3. FEBRUAR

Zjutraj: »Primorski dnevnik«

Razbito zložbeno okno slovenske knjigarne

Napad fašističnih demonstrantov na slovenski Kulturni dom

opozarja odgovorne oblasti, da bo danes začetek prve protislovenske ofenzive italijanskega šovinizma po podpisu londonskega memoranduma in prva javna in odkrito pripravljena protislovenska demonstracija.

Dopolodne od 8. do 12. ure: Demonstracije več tisoč italijanskih srednješolcev pod gesli na napisnih tablah: »No al bilinguismo«, »Bilinguismo non per necessità è provocazione«, »Prima del bilinguismo diritti dell'uomo in zona B«, »A che scopo il bilinguismo?«, »Giustizia per l'Istria«, »Ricordate le foibe«. Glavni letak pa je zahteval: »Gornje Poadižje nas uči, da se začena z dvojezičnostjo in se konča z dinamičnimi atentati.«, »Ne dvojezičnosti!« Podpisane so bile sledeče mladinske organizacije: A.S.A.N. Giovane Italia, Circolo Studenti Medi, Comitati Studenteschi Carli, Petrarca e Dante, Associazione Studenti Italiani, Gruppi giovanili adriatici — ANVG, Goliardia Nazionale Tradizionalista, Fonte Universitario d'Azione Nazionale, A.G.I. Liberi Goliardi.

Vdor demonstrantov v slovensko banko; demonstranta, ki je poškodoval stroj, je orožnik takoj izpuštil. Drugi del demonstracije ni bil več namenjen dvojezičnosti, ker so demonstranti prepevali himno z refrenom: »Giuriam, giuriam...«, »Tito-

rufian« in pozneje »A morte Tito«. Demonstracija se je zaključila s sprejemom delegacije pri dr. Palamari okrog 12. ure. Nekateri delegati so se legitimirali z izkaznicami MSI. OROŽNIKI IN CIVILNA POLICIJA NISO NITI ENKRAT INTERVENIRALI. Društvo »Pravnik« je sprejelo izjavo, da se ne strinja z resolucijo odvetniške zbornice, ki zahteva, da se na sodišču ne sme uporabljati slovenščina. Izjava vsebuje tudi prepise resolucij in dopisov s tem v zvezi od 19. novembra l. 1959 dalje.

4. FEBRUAR

Dopolodne: Od 8. do 12. ure demonstracije: samo še kaka redka tabla proti dvojezičnosti, vzkljanje gesel »Fora i ščavi«, »A morte Tito«, »A morte i ščavi«, sramotilni refren himne. Napad na Kulturni dom, ranjen delavec Vittorio Zorzetto. Več laže ranjenih med policisti in demonstranti. Nekaj demonstrantov takoj izpuščenih. Pred domom so vpili: »Tito-rufian«, »Istria italiana«, »Vogliamo Fiume«, »Zažgali bomo ta kulturni dom kot smo Balkan«. Policija je intervenirala šele ko je bila napadena. Na zahtevo demonstrantov je poveljnik umaknil civilno policijo. Okrog 12. ure: Generalni konzul FLRJ pri dr. Palamari.

Popolodne: Predstavnika Slovenske kulturno gospodarske zveze

dr. Dekleva in Kosmina pri dr. Palamari. Protestna brzojavka petih slovenskih političnih organizacij Gronchiju, Fanfaniju in Scelbi. Interpelacija Vidalija v poslanski zbornici. Protest CGIL. Protest NSZ. Prvi protifašistični napisi na Opčinah. Ob 18.30 uri tiskovna konferenca »Lege Nazionale«, toda samo za zaupno povabljeni novinarje. Poleg predsednika Harabaglie, demokristjanskega prvaka, sta na konferenci govorila še stari fašistični polkovnik Piero Almerigogna in bivši tržaški nacistični župan odv. Cesare Pagnini. Zlasti prvi je pozival in dokazoval — kot o tej konferenci poroča »Difesa adriatica« — da je treba tudi na ulice proti dvojezičnosti.

5. FEBRUAR

Cepprav je bila nedelja, se je kljub temu zbralo nekaj sto dijakov, ki so v povorki in ob vzkljanju ter petju, kot v soboto, priredili krajšo demonstracijo ter prinesli na Trg Unità venec pred sedmimi leti padlemu mladincu med protiangliški demonstracijami.

6. FEBRUAR

Demonstracije dosežejo svoj višek. Dvojezičnost je popolnoma pozabljena. Višek je napad na slovensko knjigarno, kjer so razbili stekla dveh izloženih oken in vrat, in poskus napada na slovensko višjo gimnazijo, kjer jih je policija zavrnila, verjetno predvsem zato, da ne bi poškodovali zasebnih stanovanj v posloju, v katerem se nahajajo neprimerni prostori te slovenske šole. Suvereno je prevladovala parola »A morte i ščavi« in vse ostale z žaljivim refrenom himne, kot v soboto, le v mnogo bolj potencirani obliki. Protestirali so takoj: deset mladinskih slovenskih organizacij ne glede na politično opredeljenost; slovenski tržaški dijaki so poslali prosvetnemu ministru v Rim protestno brzojavko, sestel se je izvršni odbor Slovenske kulturno gospodarske zveze in objavil svojo protestno izjavo.

Na seji občinskega sveta je župan obžaloval dogodek, toda pristavil, da »izraža željo, da se taki incidenti ne bi več ponavljali v interesu samih tez, ki se hočejo braniti«. Posebne izjave sta dala predstavnika NSZ in PSI. Dijaki slovenskih višjih srednjih šol proglasijo za prihodnji dan protestno stavko. Poseben protest je objavila PSI, Zveza partizanov in ZDZ. Organizaciji visokošolcev, ki predstavljata okrog 80 odstotkov visokošolcev tržaške univerze, »Unione goliardia italiana« in »Intesa catolica«, sta prav tako demonstracije obsodili, čeprav sta dodala, da jima vprašanja londonskega sporazuma niso povsem znana. Odločen protest z zahtevo po izvajanju statuta je objavila Nova delavska zbornica CGIL. Svojo obsodbo incidentov je objavilo tudi vodstvo PSDI, vendar brez omembe, da se mora statut izvajati.

Protestna nota vlade FLRJ. Palamara odpotoval v Rim.

7. FEBRUAR

Prvi dan brez demonstracij. Protest slovenskih profesorjev in dijakov pri dr. Palamari. Protestna stavka slovenskih šol je popolnoma uspela. Protestni pismi Sindikata slovenske šole in Slovenske prosvetne zveze Fanfaniju. Protestne resolucije občinskega odbora v Dolini, deželnega komiteja KPI za Furlanijo in Julijsko krajino, lepaki in pozivi mladine NSZ in KPI. Protifašistični napisi na tržaskih ulicah. Napad skupine 17-letnih italijanskih dijakov na tri dvanajstletne učenke, ker so jih slišali govoriti po slovensko. Tržaski delavci ob povratku s svojega sindikalnega zborovanja žvižgajo pred sedežem Lega nazionale na Korzu.

8. FEBRUAR

Vladni komisar je prepovedal zborovanja za 30 dni in s tem onemogočil javen odgovor demokratov na fašistično provokacijo. Protesti proti temu novemu dekretu: NSZ, KPI in Nova delavska zbornica, slovenski srednješolci so ustanovili svoj enoten odbor, slovenski šolniki so protestirali pri šolskem skrbniku, občinska sveta Repentabro in Nabrežine sta sprejela protestni resoluciji; protesti mladine Škorklje in Škednja. Radikali obsojajo incidente, toda »delijo zaskrbljenost prebivalstva zaradi dvojezičnosti«. Demonstracije srednješolcev v Ljubljani. Protestna resolucija zamejskih študentov v Ljubljani. Protestne brzojavke pripadnikov italijanske manjšine v Pulju in Umagu.

9. FEBRUAR

Neuspeh poskus demonstracij dijakov navtične šole. Interpelacija poslancev PSI. Protesti predstavnikov ANPI, ANPIA in KPI pri komisarjevem namestniku na preiskovalni. Protestna resolucija zgoniškega občinskega sveta. Protesti delavcev v ILVA in protesti pristaniških delavcev. Protesti na številnih sestankih članov NSZ, mladine in žensk. Podtajnik v zunanjem ministru, Russo, je obžaloval tržasko incidente med sprejemom veleposlanika Javorskega.

Izjave italijanskih kulturnih krožkov v Ljubljani in Pulju.

10. FEBRUAR

Mladinski odbor za budnost je napovedal demonstracijo na Trgu Goldoni ob 18. uri kljub prepovedi organiziral, potem ko je dva dni prej razdelil tri tisoč trobojnih kokard dijakom italijanskih srednjih šol. Demonstranti so formirali povorko po Korzu, potem ko so najprej zapeli himno z običajnim refrenom in ob vzklkih »Fora i ščavi«. O dvojezičnosti tudi tokrat ni bilo ne duha ne sluha. Policija je »intervenirala« šole po koncu demonstracije in zapisala deset demonstrantov. SGKZ in SDZ sta poslali še eno brzojavko Fanfaniju, naj sprejme njune predstavnike, potem ko je sprejel predstavnike italijanske večine. Nadaljnji protestni sestanki NSZ in prosvetnih društev.

Fašistična gesla na stopnišču slovenske šole

11. FEBRUAR

Ob 6. uri zjutraj so orožniki prišli štiri openske mladince zaradi pisanja gesel po zidovih. Primorski dnevnik je objavil odprto pismo slovenskega dijaka italijanskemu tudi v italijanščini.

12. FEBRUAR

Nedeljska opoldanska »sprehajalna« demonstracija s kokardami po Korzu.

13. FEBRUAR

»Messaggero Veneto« objavlja Bartolijev govor, v katerem zahteva revizijo — »mirno« — mirovne pogodbe in memorandum, vse zaradi dobrih odnosov z Jugoslavijo. Openski mladinci so še v zaporu. Župan Franzil je na seji občinskega sveta izjavil, da je zadeva demonstracij taka, da če bolj se meša bolj smrdi in da po njegovem ni šlo za rasistične nagibe. Socialist Pincherle je zahteval, da bi se morala točneje ugotoviti odgovornost šolskega skrbnika.

14. FEBRUAR

Openski mladinci še vedno v zaporu baje zaradi provokatorskih napisov »Smrt Italiji«. »Difesa Adriatica« in »Arena di Pola« objavljata potek občnega zbora »Lega nazionale« in njene tiskovne konference z govori fašista Almerigogne in nacističnega župana Vagninija.

15. FEBRUAR

Štirje openske mladinci so bili popoldne izpuščeni na časno svobodo.

16. FEBRUAR

»Piccolo« objavlja še en hujskaški članek v zvezi s sedmim zasедanjem mešanega odbora — proti izvajanju

posebnega statuta. Protestno pismo »Društva slovenskih umetnikov« Fanfaniju.

17. FEBRUAR

Glasilo Katoliške akcije »Vita Nuova« objavlja svoje spremenjeno stališče do izvajanja posebnega statuta v članku pod naslovom, da je »traba memorandum v celoti aplicirati«. Dvoimna izjava predsednika tržskega pokrajinskega sveta demokristjana dr. Deliseja o rasističnih demonstracijah. Deliseja je zavrnil razpravo o interpelaciji, ki so jo predložili pokrajinski svetovalci NSZ, KPI in PSI.

18. FEBRUAR

Odhod jugoslovanske delegacije v Rim na sedmo zasédanje mešanega odbora. »Mladinski odbor za budnost« je ponovno razdelil dijakom italijanskih srednjih šol kokarde in po nekaterih šolah poskušal organizirati zborovanja proti dvojezičnosti. Zvedelo se je, da je kak ravnatelj to preprečil.

Bomba na dvorišču Primorskega dnevnika

Seznam tržaškega in goriškega tiska 1960-61

Pri sestavljanju tega seznama, ki je nadaljevanje seznama v lanskem Koledarju, so se pokazale iste težave kot prejšnja leta, a glavna je pač ta, da slovenski zamejski tisk v Italiji nikjer ni zbran. Čeprav nikjer ni določila, po katerem bi Narodna in študijska knjižnica v Trstu prejemala dolžnostne izvode, bi bilo vendar močno želeli, da bi izdajatelji sami mislili na to, da bi vsaj po en izvod vsake publikacije dostavili tudi omenjeni knjižnici. Skoraj smo prepričani, da od raznih drobnih slovenskih publikacij, ki so po vojni izšle v Trstu in Gorici, ne bi več mogli najti kakega izvoda.

Prav v času, ko se je delo za ta koledar zaključevalo, je bila v Kopru zgodovinska razstava primorskega tiska. Tu se je najlepše videlo, kakšen pomen dobi sčasoma vsak posamezen listič. Obenem pa se je videlo, kako mora marsikje na razstavi namesto izvoda kakega lista prostor izpolniti samo napis izgubljenega lista.

Že zato, da se ves slovenski tisk v zamejstvu ohrani še za poznejše čase, zopet ponavljamo prošnjo, naj izdajatelji kakršnih koli publikacij dostavljajo vsaj po en izvod tudi Narodni in študijski knjižnici v Trstu.

Dnevnik

PRIMORSKI DNEVNIK. Trst. Leto XVIII. V. 2°.

Odgovorni ured.: Stanislav Renko. Ured. Ul. Montecchi 6/II. Uprava Ul. sv. Frančiška 20. Podružnica Gorica: Ul. S. Pellico 1/II. Tiska Tiskarski zavod ZTT, Trst. Izhaja vsak dan razen ponedeljka; v nedeljo na 8, v torek, četrtek in soboto na 6, v sredo in petek na 4 straneh. — Posebna izdaja za »novinarski ples«. Trst, v noči od 28. na 29. januarja 1961. Tiskala tiskarna Graphis. (Samo en list, druga stran sami oglasi. Tisk dvobarven.)

Tedniki in drugi listi

DELO. Glasilo avtonomne tržaške federacije KPI. Trst. Leto XII. V. 2°.

Odgovorni urednik: Rudolf Blažič (Biagi), tiska Tip. Riva, Ul. Torrebiana 12. Uredništvo in uprava: Trst, Ul. Capitolina 3. Izhaja neredno. (Do 31. avgusta je izšlo 10 števil.)

DEMOKRACIJA. Trst - Gorica. Leto XV. V. 2°.

Odgovorni urednik: prof. Ivan Rudolf. Uredništvo in uprava: Trst, Ul. Macchiavelli 22/II. Goriško uredništvo: Gorica, Riva Piazzutta 18/I. Tiskarna Adria, d. d., v Trstu. Izhaja 1. in 15. v mesecu.

GOSPODARSTVO. Trst. Leto XV. V. 2°.

Odgovorni urednik: dr. Lojze Berce. Založnik: Založba »Gospodarstva«. Uredništvo in uprava: Trst, Ul. Geppa 9. Tiskarna Graphis v Trstu. Izhaja trikrat mesečno na 4 straneh.

KATOLISKI GLAS. Gorica - Trst. Leto XII. V. 2°.

Odgovorni urednik: msgr. dr. Fr. Močnik. Uredništvo in uprava: Gorica Riva Piazzutta 18. Poduredništvo: Trst, Vicolo delle Rose 7. Tiska tiskarna Budin v Gorici. Izhaja ob četrtkih na 4 straneh.

MATAJUR. Glasilo Slovencev v videmski pokrajini. Videm. Leto XII. 2°.

Odgovorni urednik: Teodoldi Vojmir. Uredništvo in uprava: Videm, Ul. Vittorio Veneto 32. Tiska: Tiskarna G. Lucchi, Gorica. Izhaja vsakih 15 dni.

NOVI LIST. Trst - Gorica. Leto X. 4°.

Izdaja Konzorcij Novega lista. Odgovorni urednik Drago Legiša. Uredništvo in uprava: Trst, Ul. Martiri della Libertà 5/I. Tiska Tiskarna Graphis, Trst, Ul. sv. Frančiška 20. Izhaja ob četrtkih na 10 straneh.

SOČA. Gorica. Leto XIV. 2°.

Odgovorni urednik: Ivo Marinčič. Uredništvo in uprava: Gorica, Ul. S. Pellico 1/II. nadstr. Tiska: Tiskarna L. Lucchesi, Gorica. Izhaja ob sobotah na 4 straneh.

Dne 24. decembra 1960 je z 49. številko XIV. letnika list prenehal izhajati.

Revije

GALEB. List za mladino. Trst. 1960-61. Leto VII. V. 8°.

Izdajatelj in odgovorni urednik: Ivan Grbec. Ureja uredniški odbor. Naslovno stran je napravil Leon Koporc. Tiska Tiskarna Graphis, Trst, Ul. sv. Frančiška 20. Med šolskim letom je izšlo 8 števil na skupno 200 straneh.

LITERARNE VAJE. Dijaški list. Trst, 1960-61. Letnik XII. V. 8°.

Mesečnik dijakov slovenskih srednjih in strokovnih šol na Tržaškem ozemlju. Ureja ga uredniški odbor. Odgovorni urednik dr. Josip Tavčar, izdajateljica pa dr. Neva Jevnikar. Uredništvo in uprava: Trst, Piazzale Gioberti 4. (Od druge številke dalje: Ul. Caravaggio 4 — ker je ulica spremenila ime.) Tiskarna Graphis, Trst, Ul. sv. Frančiška 20. Osnutek za prvo stran ovitka je izdelal prof. Avgust Černigoj. Izhaja vsakega 20. v mesecu od novembra do junija, skupno sedem števil. Str. skupno 224.

MLADIKA. Trst. Leto V. 8°.

Urejuje prof. Jože Peterlin. Odgovorni urednik: Dušan Jakomin. Opremil ing. Franko Piščanc. Uredništvo in uprava: Trst, Ul. Trento 2; Gorica, Riva Piazzutta 18. Tiska tiskarna Graphis v Trstu. Izhaja vsak mesec razen v juliju in avgustu. (Štev. 7. je bila v prodaji z odrezanim zadnjim listom, str. 119-120.)

NAŠ VESTNIK. Trst Leto III. 4°.

Izdajajo slovenski dušni pastirji v Trstu. Odgovorni urednik: Dušan Jakomin, Ul. di Servola 42. Tiskarna Coana, Trst, Ul. Locchi 20.

PASTIRČEK. Gorica 1960-61. Leto XV. 16°.

Izdajajo slovenski katehetje s cerkvenim odobritvijo. Za uredništvo odgovarja msgr. dr. Fr. Močnik. Uredništvo in uprava: Gorica, Riva Piazzutta 18. Tiska tiskarna Budin v Gorici. Izšlo je osem števil med šolskim letom.

BORIS PAHOR: ONKRAJ PEKLA SO LJUDJE. Trst. 1961.

Druga, predelana izdaja. Izdalo in založilo Založništvo tržaškega tiska v Trstu aprila 1961. Platnice: Klavdij Palčič. Str. 296.

BRUNA PERTOT: MOJA POMLAD. Trst 1961.

Pesniška zbirka je izšla v Trstu meseca maja 1961. Oprema in izvirni linorezi ing. Franko Piščanc. Založila »Mladika«

v Trstu. Natisnila tiskarna Graphis v Trstu. Str. 48.

JADRANSKI KOLEDAR 1961. S knjigami Prešernove družbe.

Uredil uredniški odbor. Pod pokroviteljstvom »Slovenske gospodarsko-kulturne zveze« v Trstu izdalo Založništvo tržaškega tiska. Tiskala tiskarna Graphis v Trstu. Naslovna stran: Ivo Kuferzin. Ureditev in oprema: Jože Koren. Str. 273 (in 15 strani oglasov).

KOLENDAR GORIŠKE MOHORJEVE DRUŽBE za leto 1961.

Izdala in založila: Goriška Mohorjeva družba. Tisk: Tiskarna Budin, Gorica. Str. 160.

TRINKOV KOLEDAR ZA BENESKE SLOVENCE. Za leto 1961. 16°.

Izdali delavci v Belgiji. Tiskarna Budin, Gorica. Strani 120.

SLOVENSKO GLEDALIŠČE V TRSTU. Zbornik XV. sezone. December 1960. 4°. (V zborniku je objavljena drama Josipa Tavčarja ZEH PRED SMRTJO.)

Uredil in opremil: Adrijan Rustja. Organizacija dela: Danilo Turk. Založila uprava SG — Trst. Predstavniki: A. Budal. Osnutek naslovne vinjete: ing. arh. N. Matul. Fotografije: M. Magajna. Klišeji: ZTT. Tiskala Graphis — Trst. Str. 38 (in 30 str. oglasov) ter 6 str. fotografskih reprodukcij na boljšem papirju.

GLEDALIŠKI LIST SLOVENSKEGA GLEDALIŠČA V TRSTU. 1960-61. Sezona XVI. 8°.

Jože Javoršek: Manevri. Uredil Adrijan Rustja. Organizacija dela: Danilo Turk. Založila uprava SG — Trst. Predstavniki: dr. Andrej Budal. Slike: Mario Magajna. Klišeji: ZTT. Tiskala tiskarna Graphis — Trst. Str. 18 (z oglasi 32).

GLEDALIŠKI LIST SLOVENSKEGA GLEDALIŠČA V TRSTU. 1960-61. Sezona XVI. 8°.

Eugène Ionesco: Stoli. Poslovilna predstava Eme Starčeve. Uredil... (kot zgoraj). Str. 13 (z oglasi 24). Uvezanih pa je še 8 strani za premiero dela Alejandra Casona: Drevesa umirajo stoje.

GLEDALIŠKI LIST SLOVENSKEGA GLEDALIŠČA V TRSTU. 1960-61. Sezona XVI. 8°.

Branislav Nušić: Dr. Uredil... (kot zgoraj). Str. 17 (z oglasi 40).

GLEDALIŠKI LIST SLOVENSKEGA GLEDALIŠCA V TRSTU. 1960-61. Sezona XVI. 80.
Emmerich Kalman: Čardaška kneginja. Uredil: Adrijan Rustja. Organizacija dela: Danilo Turk. Založila uprava SG — Trst. Predstavniki: prof. Rado Rauber. Slike: Mario Magajna. Klišaji: ZTT. Tiskala tiskarna Graphis, Trst. Str. 10 (z oglasi 24).

GLEDALIŠKI LIST SLOVENSKEGA GLEDALIŠCA V TRSTU. 1960-61. Sezona XVI. 80.
Joško Lukeš: Prgišče zemlje. Uredil... (kot zgoraj). Str. 12 (z oglasi 24).

SLOVENSKO GLEDALIŠČE V TRSTU V SEZONI 1960-61.

Jože Javoršek: Manevri. Gostovanje na Sterijinem pozorju v Novem Sadu 14. maja 1961. Uredil... (kot Gledališki list SG). Str. 9 (z oglasi 12).

SLOVENSKO GLEDALIŠČE V TRSTU v sezoni 1961-62. Trst. 1961.

William Shakespeare: Hamlet. Uredil: ... (kot zgoraj). Str. 11 (z oglasi 28)

JANKO JEŽ. ITALIJANSCINA PO RADIU. Trst. 1961.

I. del. Osnovni tečaj. Lezioni per la »Radiotelevisione Italiana«. ERI. Edizioni RAI — Radiotelevisione italiana. Tiskala La Editoriale Libreria S. p. A. Trst. Str. 268.

RIHARD OREL (zbrao, uredio): NARODNE PIJESME sa srbohrvatskih naseobina u Južnoj Italiji. Gorica 1961.
Notograf: M. Kunaver. Str. 8.

GLASBENA MATICA V TRSTU. Poročilo o šolskem in poslovnem letu 1960-61. 8°.
Izdala in založila Glasbena Matica v Trstu. Tiskala tiskarna Graphis v Trstu. Str. 24.

IZVESTJE SREDNJIH SOL s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem ozemlju. Za šolsko leto 1959-60. Trst. 1960.

Izdala ravnateljstva slovenskih srednjih in strokovnih šol. Uredil prof. Josip Sežarin. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 80.

URADNI VESTNIK. Slovenski prevod. Trst. 1961. 8°.

Commissariato Generale per il Territorio di Trieste. La Editoriale Libreria S. p. A. Trieste. Do 21. septembra 1961 je izšlo 27 števil tekočega letnika na 172 straneh.

TISKOVNA AGENCIJA »ITALIA«. Novice v slovenščini. Trst 1961. Leto IV.
Uredništvo v Trstu: Ul. del Teatro 4. Ravnateljstvo, uredništvo, uprava: Rim, Ul. Campo Marzio 12. Odgovorni urednik: Adolfo Annesi. Ciklostil. Do 21. septembra je izšlo 107 števil tega letnika, večinoma na 4 listih.

DOKUMENTI s konference 81 komunističnih in delavskih partij. Moskva — novembra 1960. Trst 1961.

Izdala Komisija za propagando pri Italijanski komunistični partiji. Januarja 1961. Tiskala tiskarna Riva v Trstu. Str. 64.

DR. STANKO JANEŽIČ: VZHODNI BRATJE. Trst. 1961. 16°.

Knjižice. Stev. 15. Januar 1961. Naslovno stran opremil dijak Edi Žerjal. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 32.

DR. MAKSIMILJAN JEZERNIK: SVETI OCE JANEZ XXIII. Trst 1961. 16°.

Knjižice. Stev. 18. Junij 1961. Naslovno stran opremil inž. Franko Piščanc. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 40.

DR. FRANC KNIFIC: SPOVED — BOŽJI DAR. Trst 1961. 16°.

Knjižice. Stev. 16. Marec 1961. Naslovno stran opremil inž. Franko Piščanc. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 36.

DR. FRANC KNIFIC: SVETI KRST — PREROJENJE. Trst. 1960. 16°.

Knjižice. Stev. 14. December 1960. Naslovno stran opremil inž. Franko Piščanc. Risbo na zadnji strani izdelal dijak Edi Žerjal. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 36.

MOLITVENA URA NA ČAST PRESVETEMU SRCU JEZUSOVEMU. Trst. 1961. 16°.
Ponatis. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 40.

MOLITVENA URA NA ČAST BREZMADEŽNEMU SRCU MARIJINEMU. Trst. 1961. 16°.
Ponatis. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 36.

MOLITVENA URA ZA OBISK SV. RESNJEGA TELESA. Trst. 1961. 16°.
Ponatis. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 32.

MOLITVENA URA ZA CERKEV IN DUHOVNIKE. Trst. 1961. 16°.
Ponatis. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 32.

MOLITVENA URA ZA ZEDINJENJE KRISTJANOV. Trst. 1961. 16°.
Ponatis. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 30.

NASA DRUŽINA. Dve pastirski pismi katoliških škofov Jugoslavije. Krščanski zakon. 1959. Katoliška vzgoja v družini 1961. Trst 1961. 16°.

Knjižice. Štev. 17. April 1961. Naslovno stran opremil inž. Franko Piščanc. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 52.

IVAN PREGELJ: GLORIOSA. Povest. Nova izdaja. Gorica 1961.

(Spremnno besedo o Ivanu Preglju je napisal Anton Kacin.) Izdala Goriška Mohorjeva družba. Natisnila Tiskarna Budin v Gorici. Str. 104.

PROSVETNO DRUŠTVO PROSEK-KONTOVEL. Reginald Berkeley: Dopust na Francoskem. Trst 1961.

(Izdano ob nastopu društvene dramske družine z navedeno veseloigro.) Tiskarna Graphis (a ni navedeno). Str. (s platnicami) 12 (4 strani besedila, drugo oglesi).

MARIA RAGAZZI: VODNJAK JE GLOBOK. Roman. Prevedla Jadviga Komac. Gorica 1961.

Izdala Goriška Mohorjeva družba. Natisnila Tiskarna Budin v Gorici. Str. 226.

ZDRAVKO REVEN (priređil): MATI UBOGIH. Trst 1961. 16°.

Knjižice. Štev. 19. September 1961. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 36.

Msgr. SREČKO GREGOREC, katehet: DOGMATIKA. Gorica 1960.

Založil Zlatomašniški sklad — Cleveland. Tiskarna Budin, Gorica. Str. 182.

Msgr. SREČKO GREGOREC, katehet: FUNDAMENTALKA. Gorica 1960.

Založil Zlatomašniški sklad — Cleveland. Tiskarna Budin, Gorica. Str. 144.

STANKO PREMRL: 12 SVETIH PESMI za mešani zbor in za ljudsko petje deloma z orglami. Spesnil PETER FLANDER. Gorica 1961. 4°.

Notografiral D. Max.

Marija Mijot

Lebjezen čudna stvar

Kej be narjedo, kej be dau,
narvječe hrib be jest razklau!
Nuč jen dan urisko, puajo,
za tu sunce zlato muajo.
V's zasl'pljen s'n uod nje,
pačitka nema v'č srcjé!
Ne pijen, spin, ne jen,
ne znan kaku naprej jest grjen!
Sam s'n rato ku prkazen,
samo za njuó še lazen.
A, u uagenj ta buon skuačo,
se hitro ž njuó paruačo!

Leta suo za mano...

Zdej se je uagenj patalažo,
ke mene mladga je razdražo.
Ni sunce v'č taku remeno,
se hrib pad mano ni razkleno.
U mire spijen suoj kuartin,
panuače, kukar pauh zaspin!
Sej preveč št'mat je narust!
Balezen tuó da us'n mladust!

Glasbene Maticе

ter njeno delo v letu 1960-61

Pred dvema letoma je preteklo 50 let od ustanovitve tržaške Glasbene Maticе. Skromna, a za naše razmere vendarle pomembna obletnica, če se spomnimo, da se je slovenska glasbena tvornost dejansko pričela šele pred dobrimi 100 leti.

Stisnjeni med dve pomembni žarišči evropske glasbene kulture, Avstrijo in Italijo, je razumljivo, da slovensko glasbeno življenje ni moglo prav vzcveteti ter da so najboljše moči odšle in utonile v tujini. Pri tem pa je zanimivo, da je prav v letih pred prvo svetovno vojno med vsemi slovenskimi pokrajinami ravno Primorska do neke mere prednjačila na področju slovenskega glasbenega razvoja. Ta pa je bil kmalu po prihodu Italije nasilno prekinjen pod pritiskom fašizma. Leto 1945 je prineslo osvoboditev in z njo upanje, da bomo tudi na področju glasbe nadaljevali z delom tam, kjer je bilo nasilno prekinjeno. Toda dočim je slovenska glasba, ki je že po prvi svetovni vojni v matični državi razvila bogato dejavnost, zadobila po osvoboditvi nesluten razmah in z vso pravico uvrstila Slovence med glasbeno najzrelejše narode, so na Tržaškem nastali novi problemi in težave. Kakor ostalim slovenskim kulturno-prosvetnim ustanovam, so nova oblastva tudi Glasbeni Matici — osrednji slovenski glasbeni ustanovi — od vsega početka pa vse do danes dosledno odklanjala podporo iz javnih fondov, čeprav si je Italija vsaj od podpisa londonskega sporazuma dalje naložila dolžnost, da tudi slovenske kulturne ustanove podpre v njihovem delovanju. Sicer pa bi bila njena dolžnost, da tudi brez obveze, ki jo je prevzela z memorandumom, materialno podpre te ustanove, kakor podpira njej sorodne italijanske.

Čeprav v skromnem obsegu, je Glasbena Matica jeseni 1945 obnovila svoje delovanje. To je bilo v prvih letih predvsem priložnostno, postopno pa je postalo bolj organsko in načrtno ter je zadobilo trdnejše temelje. V zadnjih letih so se vedno jasneje izoblikovale smernice, ki naj vodijo njeno delovanje. V zavesti svojega položaja kot osrednje glasbene ustanove na Tržaškem ter pri tem upoštevajoč posebne okoliščine v katerih deluje, je Glasbena Matica postopno razširila področje svojega delovanja. Pritegnila je k sodelovanju mlade, kvalificirane glasbenike, uvedla pouk novih inštrumentov, uvedla tečaje za zborovsko dirigiranje, postavila temelje za orkester ter pristopila k rednemu organiziranju javnih koncertov domačih in jugoslovanskih umetnikov in ansamblov.

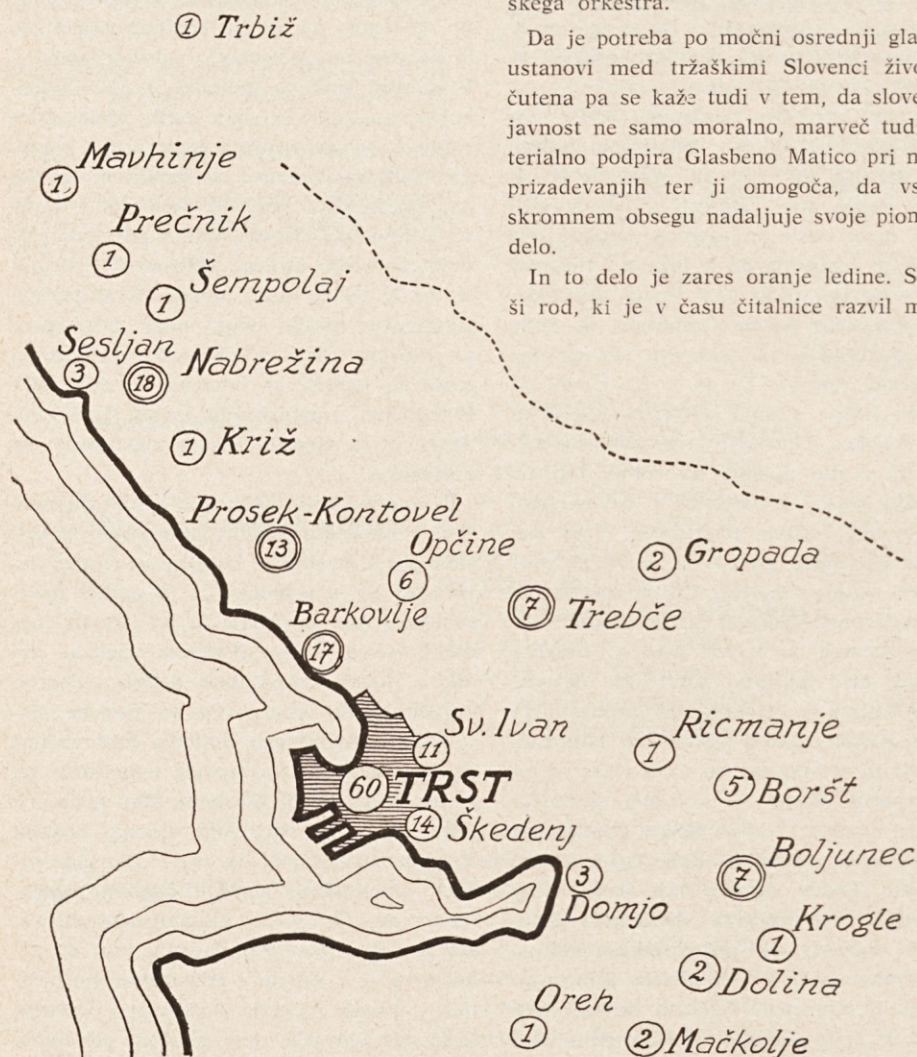
Z ustanovitvijo združenj svoje glasbene šole v okoliških krajih Trsta, kjer je pripomoglo k živahnejši kulturno-prosvetni dejavnosti ter s pomočjo, ki jo nudijo njeni sodelavci kot pevovodje in na drugih področjih, se je v marsikaterem pogledu strnila z ljudsko prosvetnim delom v enotno organizacijsko mrežo. Če so potrebe slovenskega prosvetnega življenja naši vodilni glasbeni ustanovi narekovalе tako smer, pa je na drugi strani Glasbena Matica prepričana, da je za opravičilo njenega obstoja in poslanstva nujno, da svoje delovanje tudi v umetniškem pogledu čimbolj pogloblja ter ne ubira le pot najmanjšega odpora. Da je tudi v tem prizadevanju vsaj do neke mere — v skladu s trenutnimi možnostmi — uspela, potrjuje priznanje, s katerim je javnost sprejela njene glasbene prireditve ter nastope njenih sodelavcev. Pomembno priznanje njenemu delu je tudi v dejstvu,

da slovenski starši z zaupanjem poverijo glasbeno vzgojo mladine šoli Glasbene Matice. Seveda pa pri tem ne moremo zahtevati, da bi Glasbena Matica vzgajala le poklicni kader. Tudi ni to njen namen, razen če je kak gojenec posebno talentiran in bi se hotel poklicno izobraziti v glasbi. Gre predvsem zato, da izpolni vrzel glasbenega pouka v redni šoli ter da nudi vrsti dovolj

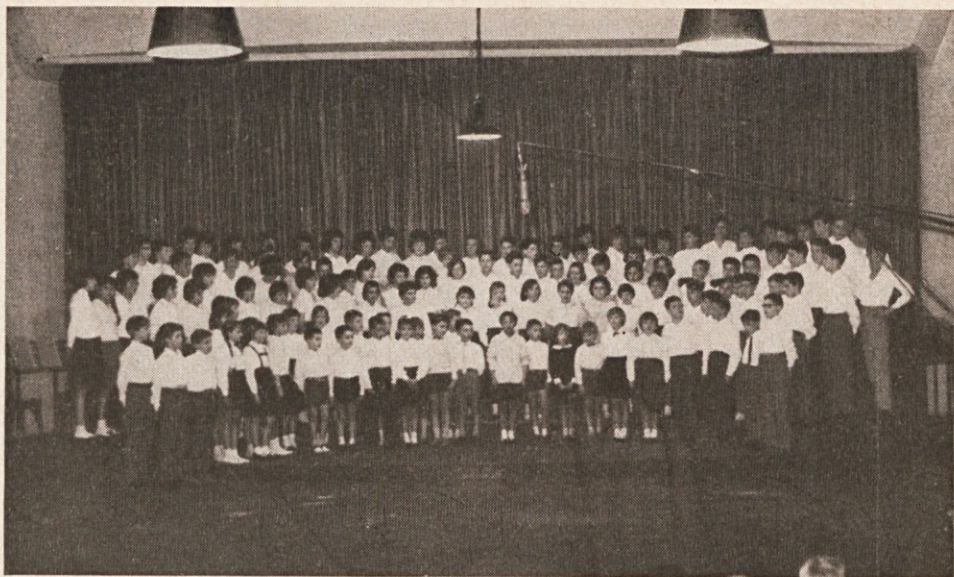
vztrajnim gojencem tisto glasbeno znanje, da se bodo mogli predvsem kot dobri glasbeni amaterji uveljaviti ter da bodo pripomogli k smotrnemu oblikovanju slovenskega izživiljanja na Tržaškem. Prepričani smo in dejstva to že potrjujejo, da se bo ravno iz vrst dobrih glasbenih amaterjev — gojencev šole Glasbene Matice — izoblikoval kvaliteten kader za naše pevske zборе ter da bodo iz njihovih vrst izšli člani slovenskega orkestra.

Da je potreba po močni osrednji glasbeni ustanovi med tržaškimi Slovenci živo občutena pa se kaže tudi v tem, da slovenska javnost ne samo moralno, marveč tudi materialno podpira Glasbeno Matico pri njenih prizadevanjih ter ji omogoča, da vsaj v skromnem obsegu nadaljuje svoje pionirsko delo.

In to delo je zares oranje ledine. Starejši rod, ki je v času čitalnice razvil močno

Pregled gojencev šole Glasbene Matice po krajih stalnega bivališča

Nastop združenih mladinskih pevskih zborov v Avditoriju

kulturno dejavnost, počasi odмира, a mladega človeka današnji čas s svojo obsežno problematiko prej odvrča od prosvetnega dela kakor da bi ga pritegnil. Da bi v tem pogledu pripomogla vzgoja v redni šoli ni misliti, ker — razen redkih, častnih izjem — šolniki na Tržaškem niso več stebri slovenske kulture. Seveda tiči krivda za tako stanje tudi v nemogočih razmerah, v katerih danes slovenski učitelj v Trstu deluje.

Kljub razmeroma neugodnim pogojem za smotrnejši glasbeni razvoj, zlasti v vrstah naše mladine, pa smo prepričani, da je z vztrajnostjo in pravilnim in tovariškim prijemom še vedno mogoče pridobiti mladega človeka in ga pritegniti k prosvetnemu delu. Če si to delovanje ogledamo z vidika glasbe, lahko ugotovimo, da stanje kljub navidezni brezupnosti le ni tako tragično kakor je videti na prvi pogled. Kjer koli smo z vztrajnim in pravilnim nastopom pokrenili neko glasbeno dejavnost, uspeh prav gotovo ni izostal.

Zal pa vsi, ki se na Tržaškem ukvarjajo s prosvetno-kulturnimi vprašanji dostikrat pozabljam, da je mlade ljudi v večini pri-

merov laže dobiti kakor jih obdržati. To je opazno posebno pri pevskih zborih. Koliko mladinskih pevskih zborov — pa to velja tudi za ostale pevske zборе — se je že osnovalo ter pokazalo tudi močno življenjsko silo. Kmalu pa je vse skupaj zamrlo. In perspektive za ponovno oživljenje so slabše kot poprej. V tem pogledu smo mnenja, da ni nikdar dovolj poudariti velikanske odgovornosti, ki jo ima glasbeni vzgojitelj. Njegov odnos do mladih ljudi je silno važen. Biti jim mora skrben vodnik in pravi tovariš. Biti strokovno temeljito podkovan ter si izdelati konkreten načrt dela. Da veljajo te zahteve tudi za glasbenega pedagoga pri individualnem pouku, ni treba posebej poudarjati. Če bomo torej znali s pravilnim prijemom pritegniti mladino k sodelovanju, se nam ni bati, da bo naše kulturno-prosvetno življenje pešalo.

Naj dodamo na tem mestu še nekaj besed o lahki in zabavni glasbi, ki se je v poslednjih letih mično razširila. Ne moremo zanikati dejstva, da je ta vrsta glasbe zlasti mladim ljudem zelo privlačna in da se marsikateri izmed njih z resnično vne-

mo oprime njenega študija. Naša dolžnost je, da mladini v tej glasbeni panogi nudimo podporo in jo vodimo v tisti smeri, da se bo pozitivno vključila v glasbeno-prosvetno izživiljanje. Vsekakor smo prepričani, da mladih ljudi, ki imajo veselje in smisel za glasbo prav gotovo ne primanjkuje. Saj celo italijanske glasbene ustanove velik odstotek, če ne večino glasbenega kadra, črpajo prav iz vrst Slovencev. Primer imamo že v gojencih italijanskega konservatorija.

Sedaj pa si v kratkem oglejmo delo, ki ga je tržaška Glasbena Matica opravila v preteklem šolskem in poslovnem letu. Pri tem se ne bomo ustavljali ob drobnih statističnih podatkih, ker te vsebuje že poročilo, ki ga Glasbena Matica vsako leto izdaja.

Največ dela pri Glasbeni Matici je bilo osredotočeno v glasbenem pouku, ki ga je glasbena šola nudila gojencem v Trstu ter v njenih podružnicah v Barkovljah, Boljuncu, Nabrežini, Proseku-Kontovelu in v Trebčah. Poleg gojencev, ki so se v velikem številu oprijeli študija klavirja, jih je lepa vrsta — 39 po številu — posečalo pouk orkestralnih inštrumentov, kar je vsekakor spodbudno glede na perspektive bodočega slovenskega orkestralnega ansambla v Trstu. Že od vsega početka je Glasbena Matica organizirala v svoji šoli tudi pouk klavirske harmonike, ker smatra, da obvlada-nje tega narodnega inštrumenta v našem

okolju pozitivno vpliva ter je poleg pevskega zbora najprimernejše sredstvo za širjenje slovenske narodne pesmi.

Številni gojenci glasbene šole so se udeleževali vaj mladinskega pevskega zbora, ki se je pri skupnem nastopu z mladinskimi zbori P. D. »I. Gruden« iz Nabrežine, P. D. »I. Cankar« iz Trsta, P. D. »Lonjer Katina-ra« ter z zborom Slovenskega dijaškega doma lepo uveljavil pri zaključni akademiji v Avditoriju 15. maja. Ker smatra Glasbena Matica mladinsko petje za eno najpomembnejših glasbeno-prosvetnih dejavnosti, mu bo posvečala tudi v bodoče posebno pozornost. Glede na to, da zborovsko petje v redni šoli ni učni predmet, bi bilo silno koristnost, če bi starši svoje otroke v večjem številu vključili v mladinske pevske zборе. Le na ta način lahko pričakujemo, da se bo zopet poživila ta tradicionalna dejavnost slovenske kulture na Tržaškem.

Važno vlogo je opravil tudi komorni godalni orkester Glasbene Matice, v katerega so vključeni nekateri boljši gojenci violinskega oddelka. Orkester, ki ga vodi prof. Oskar Kjuder ni omejil svoje delovanje le na koncerte in šolske nastope Glasbene Matice, sodeloval je tudi pri drugih prireditvah, na radijskih postajah Koper in Trst ter pri opereti »Čardaška kneginja«.

V preteklem šolskem letu je Glasbena Matica pripravila sedem glasbenih nastopov svojih gojencev in Prešernovo proslavo v

*Koncert
Komornega
godalnega orkestra
GM v Avditoriju.
Dirigent
Oskar Kjuder,
solist - violinist
Dejan Bravničar*

*Gojenci
podružnice
v Trebčah*

Trstu ter v krajih, kjer delujejo njene podružnice. Razen tega so posamezni gojenci, šolski pevski zbor in orkester nastopili tudi pri številnih drugih prireditvah v okviru Slovenske prosvetne zveze, Slovenskega dijaškega doma, pri osnovnošolskih nastopih tid. Nekateri gojenci so nastopili v koprskem gledališču pri koncertu tamkajšnje glasbene šole. Naj podčrtamo poseben pomen prireditev šole Glasbene Matice v okoliških krajih, saj so nastopi njenih gojencev ponekod edina večja mladinska kulturna prireditev, ki priteguje vedno več občinstva.

K razgibanosti in uveljavitvi slovenskega glasbenega pa tudi splošno kulturno-prosvetnega delovanja na Tržaškem, so tudi v preteklem letu pripomogli člani učiteljskega zbora Glasbene Matice v Trstu. Prof. ji Ambrozet, Grgič, Kjuder, Ota in Vrabec so vložili ogromno truda in požrtvovalnosti zlasti v delo na polju pevovodstva ter pripravili številne nastope s pevskeimi zbori: Bazovica, Boršt, Dolina, Padriče, Prosek-Kontovel in J. Gallus ter z mladinskimi pevskeimi zbori: Lonjer-Katinara, Nabrežina in Slovenski dijaški dom.

Poleg dela pri vodstvu pevskeih zborov pa so posamezni učitelji doprinesli k razgibanosti glasbenega življenja v Trstu tudi kot koncertanti, skladatelji in publicisti. Pri tem naj poudarimo, da je tudi italijanska kulturna javnost izrekla priznanje dvema slovenskima glasbenikoma, ki sta se uveljavila izven ožjega kroga našega kulturnega delovanja. To sta skladatelj Ubald Vrabec, ki je kot dirigent pevskega zbora »Jacobus Gallus«, prejel pri tekmovanju pevskeih zborov v Vidmu, ki ga je organizirala italijanska radijska postaja v Trstu, I. nagrado v kategoriji mešanih zborov in Oskar Kjuder, ki se je uveljavil letos kot dirigent orkestra Tržaške filharmonije pri II. Ljudskem simfoničnem koncertu ob priliki gostovanja violinista Dejana Bravničarja.

Tudi v preteklem letu je Glasbena Matica organizirala nekaj uspešnih koncertnih prireditev s sodelovanjem domačih in jugoslovanskih umetnikov in ansamblov. Slišali smo komorni moški zbor iz Celja pod vodstvom dirigenta Egon Kuneja, s sodelovanjem orkestra Društva glasbenikov operno-simfoničnih orkestrov Slovenije pod vodstvom dirigenta Demetrija Žrebeta so nasto-

*Gojenci
podružnice
v Boljuncu*

*Gojenci
podružnice
v Barkovljah*

pili solisti ljubljanske Opere: Vilma Bukovec, Miro Brajnik in Lado Korošec. Ob sodelovanju članov SG v Trstu je na glasbeno-recitacijskem večeru nastopil godalni orkester Glasbene Matice pod vodstvom dirigenta Oskarja Kjudra s sodelovanjem solistov Nerine Pettiroso, Gojmirja Demšarja in Aleksandra Križmančiča. Posebno uspel je bil komorni koncert Glasbene Matice, na katerem sta ob spremljavi komornega godalnega orkestra nastopila kot solista nadarjeni jugoslovanski violinist Dejan Bravničar in pianist Vodopivec Aleksander.

Glasbena Matica je pripravila tudi dva solistična nastopa: violinski recital Dejana Bravničarja, ki ga je pri klavirju spremljal

Leon Engelman in klavirski večer mlade pianistke Sonje Pahor iz Kopra. Med prireditve Glasbene Matice spada tudi večer narodne in zabavne glasbe ob sodelovanju kvinteta Avsenik ter dueta Filiplič-Koren.

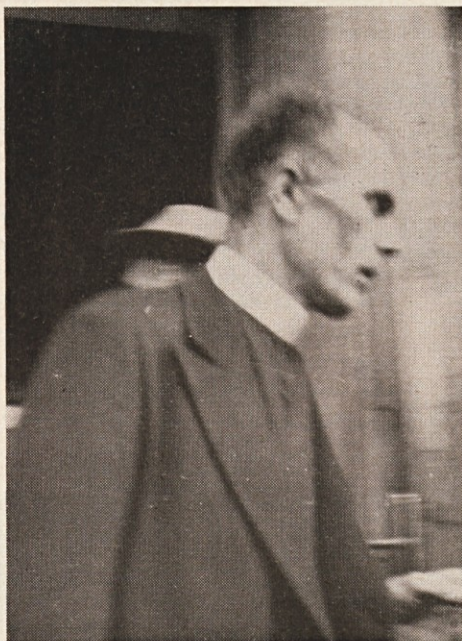
Ce upoštevamo precejšnje materialne težave, s katerimi se mora boriti naša osrednja glasbena ustanova, lahko rečemo, da je opravila pomembno delo in izvršila svojo nalogo v polni meri. Kljub oviram, katerih tudi v bodoče gotovo ne bo manjkalo pa je Glasbena Matica trdno odločena nadaljevati svojo pot k cilju, ki si ga je zastavila: vsestransko poživiti glasbeno življenje med tržaškimi Slovenci. Pri tem je prepričana, da ji bo slovenska javnost tudi v naprej naklonjena.

*Gojenci
podružnice
v Nabrežini*

*Gojenci
podružnice
na Proseku*

PLEBANUS ANTONIUS

Anton Piscec
1900 - 1961

Ko se misel ustavi pri njem, ga zmeraj najprej vidim v hallu pariškega hotela Lutetia, kako z drugimi primorskimi predstavniki sedi pri tiskovni konferenci. A medtem ko je nastop drugih s časom zbledel, so mi skoraj kakor v reliefu pričujoče njegove trde poteze; kako sedi s tisto nekoliko malomarno, še bolj pa oglato držo, ki je izrazito kraška. Sedi, ko da bi se premagoval, medtem ko sta trpkost in zadirčen upor zarezala razločne brazde v njegov obraz.

Takšne obraze naših mož je vtisnil v stene primorskih cerkva Tone Kralj.

In takó nasršenega kakor sredi pariških mešetarjev ga opazujem na Katinari, ko sva prosta med dvema učnima urama. Takrat je njegovo lice hkrati potrto in razdraženo zaradi kratkovidnosti voditeljev, ki hočejo biti izraz ljudstva, a ravna jo samo po ideoloških načrtnih in se ne zmenijo za nasvete tistih, ki so ljudstvu posvetili celo življenje. In to je eno najbolj grenkih razočaranj. Ena največjih nesreč.

»A ti,« pravi. »Pustiva to. Nič ne pomaga, če zvoniš po toči.«

Da, zaradi Dachaua se tikava, ker naredi bližina smrti človeku vse preprosto in ker ni tisto bratstvo, ki so ga skovale peči, podobno nobenemu drugemu. Tudi krvnemu ne; ker je globlje od njega.

Zato bi rad danes, ko me notranja potreba vabi, da napišem o njem, povedal prav o tistem kraju s pečmi in z dimniki za človeški

dim. O resnici namreč, da so tisti, ki so bili tam (in so po večini tam ostali), prav takšni uporniki kakor tisti, ki so imeli **srečo**, da so pokazali svoj ponos na bojnem polju. To je prvo, kar je treba poudariti, zakaj vse preveč smo nagnjeni, da opevamo **samo** heroje pušk in mitraljezov. Drugo, kar naj bi tu zapisali, je priznanje veliki večini primorskega duhovništva njenega sožitja na življenje in smrt za svoje ljudstvo. In to takoj od začetka, ko so črne srajce uklenile, s streljanjem strahovale može v talarju, ki so govorili ljudem v materinem jeziku, vse do režima kljukastega križa, ko je bila zanje v Dachauu določena posebna baraka.

In morebiti ne bo napak, če ob odhodu tega moža, ki je bil po fizični podobi in po svojem značaju takó pristen zgled pravkar omenjenih duhovnih mož, povemo še iskreno besedo o širini, značajnosti ter, še posebno, o njihovem pojmovanju krščanstva. Zakaj med dvema skrajnostima, to je med topoglavim napadanjem vsega, kar je v zvezi z verovanjem na eni strani, in med trmastim, fanatičnim obsojanjem razvoja človeške in socialne zgodovine na drugi strani, med obema skrajnostima je široka planjava, kjer je prostora zadosti za človeško bratstvo, za plemenitost ali samo za dobroto. Zakaj vera v posmrtni svet in vera v samo boljši človeški svet se ne izključujeta, ampak se dopolnjujeta.

To veliko, za današnji svet usodepolno resnico je marsikatera krščanska elita po svetu in pri nas že zdavnaj doumela. Najbolj vidno pa je to prišlo do izraza med drugo svetovno vojno, ko je nujnost dejanja terjala, da je vsakdo razločno pokazal svoja nagnjenja in svoja razmerja. Tedaj je duhovščina v Franciji, v Italiji, na Poljskem itd. naravno, preprosto bila ob strani ljudem, ki so reševali čast svojih domovin. O francoskih duhovnih glej literaturo (Na primer: Roger Vaillant, *Drôle de jeu*). O italijanskih, ki so jih Nemci z brzostrelko, lahko vsak dan beremo v dnevnem časopisju ob različnih obletnicah. Kdor je bil v Dachauu vé, koliko mašnikov iz Poljske je bilo v tisti baraki, v kateri je bil naš Anton Piščanc.

Naš, sem rekel. Ker če zdaj preidemo na našo lepo in razbičano pokrajino, bomo spoznali, da so takšne duhovne može pri nas imeli (vsak ne toliko skozi prizmo svoje ideologije, kakor zaradi ubožstva svojega srca) za premalo svete, za zagrizence, šoviniste ali kaj vem kako že piše v slovarjih človeškega razumskega skopušstva. Bili pa so (in nekateri so še) možje širokega obzorja in evangelske doslednosti. Ob potrebi junaški. In junaško je že to, če nekdo naredi enkrat za vselej križ čez karierizem; to se pravi, da ne pade samo v nemilost civilni, ampak celó cerkveni hierarhiji, in takó sprejme roložaj navadnega, osovraženega in ožigosanega proletarca.

In to je resnica, ki pri nas velja za vse, naj bo to inteligentni, nemirni, mnogostranski Virgil Šček, največji politik, kar jih je kdaj

imela Primorska, pa mimo Andreja Gabrovška, mimo bivšega voditelja Marijine družbe Franceta Guština, vse dol do preklastega, oglatega kraškega fanta, ki je rad vrgel karte z možmi v gostilni in ki smo ga pravkar izgubili.

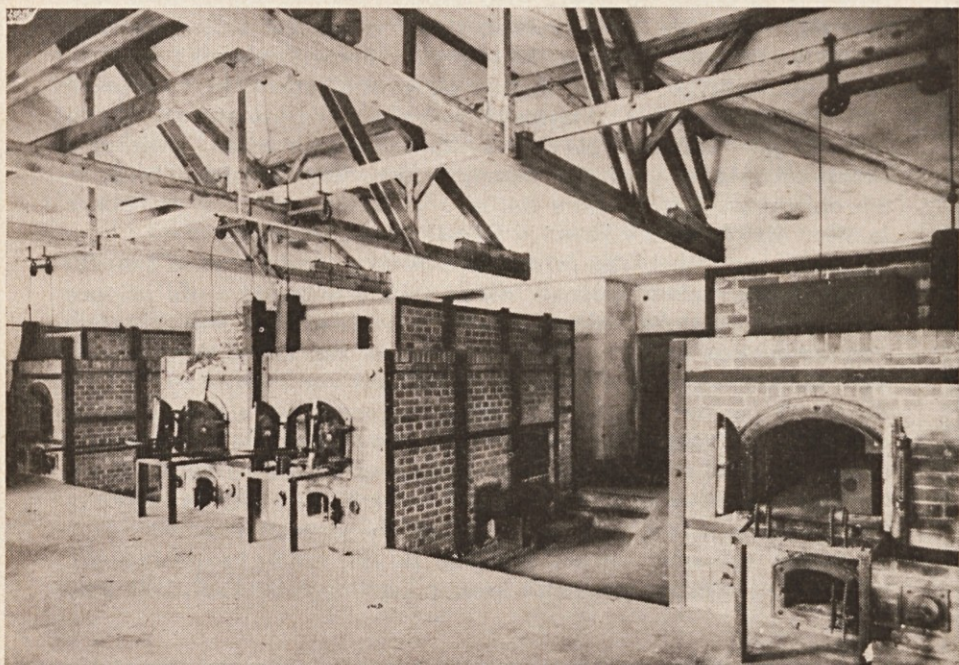
In če smo rekli proletarci, nismo mimogrede porabili izraz, ki je v sodobni zgodovini na dnevnem redu, ampak trdno prepričani, da drugega ne morejo biti možje, ki vejo, da če se odločijo za gosposko, izgubijo svoj notranji jaz, svojo dušo. Iz tega pa sledi, da moramo zdaj, v času, ko so naši obrazi zmeraj bolj zaskrbljeni zaradi prihodnosti, toliko bolj imeti pred očmi postavbo teh skromnih in krepkih mož.

Zakaj če se na primer pripeti, da pred odprtim grobom takšnega našega brata ni cerkvene gosposke ne tistih, ki bi ob izgubi stanovskega tovariša morali biti zraven (če vera res ne sprašuje po jeziku), potem je to dokaz več, da je bil rajnki ponosen član tistega občestva, katerega smrti se je ponosno upiral.

In kakor lahko upamo, da so v nebesih (če nebesa so) bolj pravične in manj ozke krščanske duše kakor v tržaškem mestu, takó zadržno vemo, da moramo imeti takšnega svojega brata tukaj, na človeški zemlji tesno v svoji sredi; zato da bo lahko živel naprej v nas.

Boris Pahor

Dachauske peč

Pokriti so potoki...

Nekako s ponosom polnopravnega starega rimskega državljana, ko je trdil o sebi »civis romanus sum« (sem rimski državljan), se že oddavna podobno samozavestno odreže tržaški meščan »sono triestino patok«. To pomeni, da je v Trstu staroselec, čigar rod že od pamtiveka izhaja iz Trsta. Še pred malo dnevi sem bil prisoten pri začetnem, spoznavnem dvogovoru dveh Italijanov: »No, no, non sono esule, sono triestino patok.«

Ne vem ali se tržaški Italijani zavedajo pomena in izvora tega izreka in same besede »patok« ali »potok«, ki je Slovencu na prvi pogled razumljiva kot najnavadnejša beseda, a vsaj kot beseda, če že ne izrek. Mnogi, posebno mlajši, se najbrž niti ne zavedajo, da je slovenska, ne kaj pomeni, vendar jim je domača, draga, kot nekako že sakramentalna, s častitljivo skrivnostjo starosti posvečena rečenica.

To naj bi torej pomenilo, da rod takega človeka izhaja iz krajev okrog tržaških potokov, še iz starih časov, ko so še svobodno, nepokriti tekli skozi tržaške doline k morju. Pravi italijanski Tržačan tudi običajno ni uporabljal za te potoke izrazov, povzetih iz italijanske knjižne rabe, kot »torrente«, ali celo »rio«, ali kaj podobnega, kar najdete na kakem italijanskem zemljevidu občinske izdelave, ki mu je očitno prizadevanje odstraniti vsako sled slovenstva. Tudi njemu je bil običajen izraz »Patok«, ker mu je to pomenilo že čisto točno določen tržaški potok.

V raznih dobah je seveda dobila ta rečenica zbadljiv prizvok nekakega nasprotja proti eni ali drugi občutno močni skupini priseljencev, n. pr. pod Avstrijo, da kdo ni bil »regnicolo« (t. j. priseljenec iz kraljevine Italije), Levantinec, ali tudi Kranjec, Štajerc, Istran ali celo — Kraševce! (dasi je to zadnje nekoliko odsevalo zbadanje na sami Kraški planoti ali v širši tržaški okolici med tistimi Slovenci, ki žive na rdeči t. j. ilovnati kraški zemlji ali pa črni lapornati, peščenčevi, bolj rodovitni zemlji). Seveda ostane odprto vprašanje, ako ni bilo

to nasprotovanje celo povod za nastanek te rečenice.

Ta stara italijanska rečenica nam je dokaz, da so tržaški Italijani že od nekdaj uporabljali le slovensko ime Potok kot staro in izvirno. Dokaz velja toliko bolj, ker nam ga podajajo tržaški Italijani sami. Med njimi namreč je bil nastal. Ker Slovenci v slovenščini podobnega izreka sploh ne poznajo, oz. če kdaj nanese naključje, uporabljajo omenjenega italijanskega.

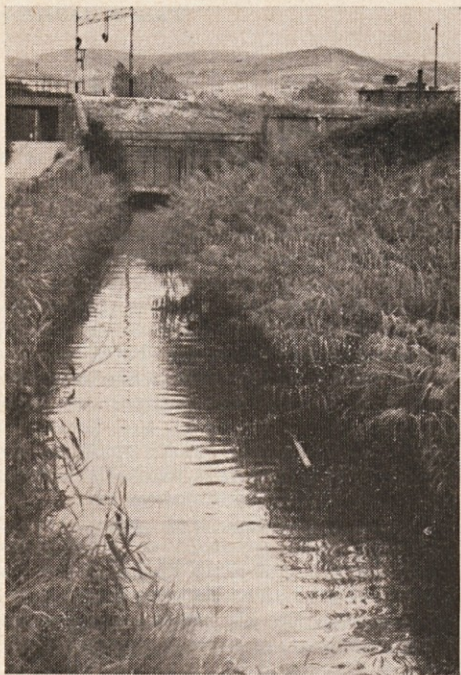
Iz tega pa dosledno sledi, da so bili od pamtiveka dalje prebivalci ob Potoku Slovenci, ker si ne moremo misliti, da bi Italijani neki kraj sami poimenovali s slovenskim imenom. Od kje naj bi slovensko ime sploh poznali oz. ga prevzeli, ako ne od slovenskih domačinov.

Mlajši ljudje, nedomačini, ki tega skrivnostnega Potoka niso nikdar videli, se vprašujejo, kje je oz. kje je tekel, ako je sploh kdaj bil.

Zato sem se bil odločil, da se hočem sam prepričati, kako je s to stvarjo, seveda tudi v zvezi s tem, kar sem o tem že vedel.

Naj še prej ugotovimo nekaj, kar človeku najprej pride na misel, ko se vpraša, zakaj je imel ravno potok oz. Patok, tolikšen pomen pri zatrzjevanju prvotnega izviranja neke rodbine iz Trsta. Seveda je treba takoj pomisliti, da je potok voda, tekoča voda. In voda je kot zrak ali zemlja eden osnovnih predpogojev za življenje. Ta prvina je še bolj važna v Trstu, ki sicer ne leži neposredno na kraškem, to je apnenčevem svetu, vendar ga v neveliki razdalji, nekaj kilometrov največ, okrog in okrog obdaja kot kitajski zid. Pravim kitajski zid, ako ni še bolj nepreohodna kraška pregrada, vsa preluknjana kot rešeto, da ne drži vode. Ta vsepovsod ponikne v tajinstvene globine, zato po kraški zemlji ni govora o tekočih vodah, potokih, kaj šele rekah. Zato je to bilo na Krasu vedno najtežje življenjsko vprašanje, dokler niso bili v zadnjih desetletjih povsod umetno napeljani vodovodi.

Toda tu govorimo o preteklosti, celo o davnih časih, ki segajo morda celo tisočletje ali še dlje nazaj. Pač od dobe naprej,

Potok Strane ob izlivu v morje pri Ščednu

ko se je bilo rimsko cesarstvo zrušilo pod udarci divjih germanskih plemen, ki so ob preseljevanju narodov vdrla na Apeninski polotok in nad njim zagospodovala. Za njimi so pridrla južnoslovanska plemena, ki so po letu 568 zasedla sedanjo svojo domovino do morja, doli do Furlanije in pod obzidja istrskih mestec. Nekaj preostalih starih Rimljanov in bolj ali manj porimljanjenih Kelto, se je bilo zateklo v staro obzidno tržaško mesto, ki še malo stoletij nazaj ni preseglo 2.000 prebivalcev. Saj je obzidje segalo od tržaškega gradu Tabora ali Gaberka¹ komaj približno do starega rimskega amfiteatra, ki je bil takrat že skoro ob morski obali, na robu zamočvirjene ravnice okrog sedanjega Borznega trga, kjer so pozneje zemljo izkoristili za soline in še kasneje delno za prvo tržaško ladjedelnico. Na vzhodni strani je obzidje segalo nekeje preko Sv. Vida približno mimo Starega Sv. Antona k morju.

Voda iz potoka je torej pomenila življenjsko potrebno prvino za vse mogoče potrebe, za katere slana morska voda nikakor ni bila uporabna.

V kolikor ni splošno znano naj pripomnimo, da leži Trst z ozkim pasom obmor-

ske zemlje, ki sega do črte ločnice do vrha Ključa nad Katinaro, gori do Lonjerja, vrh Trstenika in nekaj nad Barkovljami do vključno Kontovela in dalje proti vzhodu na vedno tesnejšem obmorskem pasu, ki ga sestavljata opokasta plast, škrljevca ali peščenjaka, kakor ga že hočemo imenovati, to je kamen, ki ne prepušča vode. Voda od padavin, dežja, snega teče v tem pasu po površini zemlje in se zbira od izvirov dalje proti morju tekoč v studence, potočke in potoke.

Po geoloških² spoznanjih vsi pomembnejši tržaški potoki izvirajo prav neposredno pod stikalno črto med kraškimi apnencem in doljno peščenčevno ali opokasto plastjo. To razlaga z okolnostjo, da se voda, ki s Kraške planote oz. z višjih apnenčastih pobočij ponikuje, odceja v podzemne globine, toda le do višine, kjer naleti na plast škrljevca, ki vode ne prepušča. Voda, ki ne more skozi peščenčevno plast dalje v globino, prodre pod apnencem na plasti peščenjaka na dan v izviri, studenih, ki jih kmetje naših okoliških vasi že od pamti veka predobro poznajo, oz. so jih nekdanje še mnogo bolj, ko še ni bilo »nabrežinke« in so bili edini, ki so jim dajali dobro pitno vodo. V nadaljnjem teku po dolini k morju, so se ti izviri okrepili, povečali z vodo, ki se je odteкала s peščenčevih pobočij, se zaježala v bolj ali manj globoke jarke, grape, in se zlivala v vedno močnejše potočke in potoke.

Iz starejših zemljevidov in spisov, najbolj pa iz pripovedovanja posebno starejših naših tržaških okoličanov, si je mogoče napraviti približno sliko o mreži teh potokov. Seveda je potrebno to nepopolno ali tudi zmedeno sliko pregledati in preveriti na samem kraju, kolikor je to še mogoče. Na vsem zazidanem področju mesta Trsta in predmestij, ponekod celo nekoliko navzgor v pobočja, so namreč vse te potoke in potočke pokrili in obzidali, da so lahko zemljo bolj izkoristili za zidavo poslopij in za »regulacijo« ureditev samih potokov in ulic, ki so nastale nad njimi.

Oglejmo si torej vsaj glavne potoke, danes pokrite pod samim osrednjim delom tržaškega mesta ali njegovih najvažnejših predmestij.

ŠCEDENSKI POTOKI

Predaleč bi segli, če bi hoteli pisati o potokih tam od Sv. Marije Magdalene in še dlje proti vzhodu. Zato začnimo kar s šče-

denskimi, to je z onimi, ki se izlivajo v en sam skupni izliv, Strane, tik pri starem, ščedenskem Portiču in onem v Lesnem pristanišču, zapadno pod ščedenskim hribom.

Potok od Coka⁴ izvira severo-zapadno od kolonkovskega brda v nadmorski višini 70 metrov in teče neposredno zapadno pod tem obronkom mimo cerkvice sv. Ane, to je po dolinici med ščedenskim hribom in med brdom Jeričelj-Sabotnjaka (italijansko ime Monte Pantaleone), kjer se je imenoval o-krog današnje mestne klavnice in Rižarne, Sturek⁵ in se izliva kot Strane v ščedenski zalivček. Italijanski občinski zemljepisci oz. risarji so mu prilabili skovano ime »Rio Primario«, ki ga razen njih ni nihče poznal.

Na desnem bregu, to je bolj proti mestu, se je temu potoku pridružil Potoček, ki izvira, seveda če ni prehuda suša, zapadno od Rovt, na nadmorski višini približno 210 metrov, na pobočju Bubna (268 m, italijanski Montebello), in teče pod vzhodno polovico mestnega pokopališča pri Sv. Ani ter se izliva v Sturek oz. Potok od Coka nekako pod cerkvico sv. Ane. Tudi ta je dolg približno 1,4 km kot Potok od Coka. Italijanska skovanka ga imenuje »Rio Corgnoletto«. Po količini vode je ta Potoček pač najmočnejši.

Tudi na desnem bregu priteka k Potoku od Coka, Potok pri Turškem žegnu, ki izvira zapadno od prej imenovanega pri Zgornji Mariji Magdaleni tik pod železniško progo iz Trsta v Herpelje-Kozino. Teče pod zapadnim delom pokopališča pri Sv. Ani, prav pod starim mohamedanskim pokopališčem, po domače, pod »Turškim žegnom« kot mu pravijo stari od Marije Magdalene in Kolonkovca, in se izliva nekje pri Cerkvici sv. Ane v Sturek.

Vsi ti potoki so danes seveda pokriti. Kogar zanima si lahko ogleda izvire ali višje toke s stezic in poti oz. kolovozov, ki vodijo nad Zgornjo Marijo Magdaleno, Kolonkovcem, skozi Rovte proti Ricmanjem. Le pri ščedenskem Portiču, ki je zanemarjen kot je pač bil pred pol ali pred celim stoletjem, prav med ogradnim zidom ščedenskih plavžev in med gradbiščem petrolejske čistilnice Esso, je še viden izliv nesrečnih Stran, ki leno pritečejo izpod obokov kanalov vse črnosivo umazane od ilnate usedline in od nafte, ki se po približno 10 m prostega teka, takoj izliva v morje.

Potoček Valca je danes ves pokrit, le izliv v morje v Lesnem pristanišču je še viden. Izvira na zapadu od ščedenskega obronka in teče po dolinici, ki so jo naši predniki imenovali Dežela (italijanska fonetična

»predelava« izgleda takole: »D'Isella), in je danes vsa zagrajena z ezulskimi naselji o-krog ulice Baiamonti, kjer se še stari spominjajo Studenca, ki je tod tekkel med polji in njivami približno 600 m od imenovanega izliva.

POTOK Z ROCOLA

Ta potok izvira v globokem jarku zapadno pod katinarsko cerkvijo in teče po koritu med obronkom Katinarskega hriba Bubna ter pod pobočjem brda Lovca - Kjadinna - Sv. Alojzija prav skozi mestno središče današnjega Trsta, pod Senenim trgom, pod današnjo Ulico D'Annunzio, pod nekdanjim Kovačičnim mostom (prevedenimi v današnjo italijansko »Ponte della Fabbra«) pri Goldonijevem trgu. Pri današnjih Portici di Chiozza se je izlil v potok Starega brega (Stari breck je pisal še Domenico Rossetti), ki je pritekel od Sv. Ivana. Odtod sta skupno tekla oz. še tečeta naravnost k morju, v katerega se izlivata nekako pri starem pomolu Sv. Karla, današnjem Molo Audace. Ves Potok meri do izliva v Stari breg 4 km in pol, do izliva v morje pa še 700 m, to je v celoti 5,3 km.

Rocolski potok, ko izgine pod oboke mestne kanalizacije

Danes je pokrit od rocolske železniške postaje, kjer je že precej močan, do morja.

LONJERSKI POTOK ALI KLJUC OZ. STARI BREG S PRITOKI

Najvažnejši od vseh je pač bil Lonjerski potok, ki izvira tik pod Dolnjim Ključem nad Katinaro, na zapadni strani, takoj pod oboki nove Trbiške ceste. Zato ga nekateri starejši zemljevidi označujejo kot potok Ključ (Virg. Šček ga pomotoma zamenjuje z Rocolskim potokom).

Že nekaj sto metrov nad Lonjermem postane kot Potok stalen površinski studenec, ki dobi z leve strani nove vode iz izvira iz starega lonjerskega ščedenca in malo niže iz Krniva. Dolj do Fedrigovca (t. j. današnja »Rotonda di S. Giovanni« dobi, vedno z leve, še več pritokov s pobočja brda od Lovca do Sv. Alojzija, t. j. iz Bošketa. Tako postane nekoliko pod Štadionom I. maj, kjer dokončno izgine pod oboke mestnih kanalov, že kar dostojen potok.

Takoj nekoliko dalje od Fedrigovca proti mestu pa Lonjerski potok še stalno narašča s pritoki cele vrste potočkov s pobočij okrog Sv. Ivana.

Izvir pod Dodičem oz. nekoliko doli proti kamnolomu Facanoni, priteče na dan tik pod cesto v Bazovico kot zelo šibak studenček, ki se pa že okrepi pod železniško progo.

Potok z izvirov pri Nabergoju, malo pod staro opensko cesto, je teklo doli po Brandežiji, kjer so ga domače perice dobro izrabljale za pranje.

Izvir iz Stolna je nekoliko zapadnejše, na nekoliko večji nadmorski višini, približno 130 m in je bil nekdanj umetno izkopen z rovom (odtod ime, izposojeno iz nemščine) v zamočvirjeno zemljo, ki jo je močil podzemni izvir.

Vsekakor najmočnejši je potok z Beščakovca, ki izvira tik pod železniškim mostom na nadmorski višini 170 m nad naseljem Beščakovcev, ki leži nekoliko niže. Glavni izvir so že davno zajeli v velik vodohram, ki še danes deluje, en del vode iz izvira pa še odteka po jarku pod ovinkom openske ceste, kjer je končna postaja trolejbusa št. II. in teče nato preko Vrdelce na vzhodnem pobočju Vrdelskega hriba ali Métlice, kakor je ta vrh označen na starejših zemljevidih (215 m). Tržaški mestni geografi se še niso dokončno zedinili za italijansko ime: po lastniku bližnje vile, Monte Valerio, ali za starejše po zemljevidih, Monte Fiascone, očitno kar iz fantazije po obli-

ki hriba?). Izliva se v Lonjerski potok pod Fedrigovcem, seveda že precej stotin metrov pokrit, in je dolg približno 1,2 km do izliva.

Potok s Spodnje Kolonje izvira na nadmorski višini 180 m in teče po globoki zadnji med Métlico - Vrdelskim hribom in frlugovsko-konkonelskim brdom, ter se izliva nekoliko pod Ljudskim vrtom v Lonjerski potok, ki se je od tod pa dalje do morja imenoval Stari breg, seveda tudi potem ko je dobil z leve pritok Rocolskega potoka.

Še nekoliko niže od pritoka Rocolskega potoka priteka z desne potoček s Škorklje, nekje levo od sodne palače. Ta potoček izvira na višini 100 m pod novo krožno cesto pod Villo Giulio, a se precej okrepi v globokem jarku pod Ul. Montello preden ga pokrijejo pod Ul. Catullo doli do Ul. Fabio Severo, kjer se izliva v Stari breg.

Ko govorimo o Lonjerskem potoku in o vseh njegovih pritokih od Sv. Ivana, Škorklje, ne smemo pozabiti važnosti, ki so jo imeli za gospodarstvo te doline. Omenili smo že perice na Brandežiji, ki jim moramo dodati še svetoivanske, po vsej dolini, doli do Starega brega. Še vojaki iz vojašnice pri Sv. Ivanu so imeli pri tem svoj delež. Tudi živina je imela delno tu svoja napajališča, vrtnarji pa vodo za vrtove ob sušnih časih in celo tovarna mila niže doli se je okoriščala z njegovo vodo. Za pitno vodo in za kuho pa so uporabljali vodo le pri izviri, medtem ko so niže doli vsi kmetje imeli svojo lastno šterno-vodnjak z dobro, zelo svežo in čisto vodo. Teh vodnjakov ne smemo zamenjavati s kraškimi, ki dobivajo vodo bodisi z odtoki žlebov s streh ali celo s pobočij valovitega sveta. Pri Sv. Ivanu, po opokastem svetu voda doteka z vseh pobočij in izvira vsepovsod, posebno niže proti dolini. Zato imajo vse stare šterne stalen dotok iz talne vode, ki se zbira v njih. Še stara vojašnica pri Sv. Ivanu je imela svojo veliko šterno.

Sicer pa to ni morda posebnost samega Sv. Ivana. Vse tržaško mesto je pilo in kuhalo vodo iz vodnjakov, dokler niso začeli napeljevati vode z modernimi vodovodi. Kdor se spominja pred letom, dvema, del za regulacijo trga Sv. Franciška, je lahko videl, da so takrat prav na sredi trga odkrili ogromno in sila globoko šterno. Menili so, da bi bil dovoz kamena in gramoz, da bi jo zasuli, predrag za občinsko upravo, pa so vodnjak enostavno pokrili z okrasno cvetlično gredo sredi trga, ki pokrita ne preobremenjuje s preveliko težo velikega in težkega prometa. Takih prime-

rov se lahko spominja kdorkoli, tudi mlajši, če so se za to zanimali. Na Greti je že sedaj »ulica del cisternone« in pri Sv. Jakobu, prav na naši stari Golavki ulica »del pozzo«. Pred nekaj leti, ko so zidali novo stanovanjsko zgradbo poleg tiskarne v ul. Montecchi, so na dvorišču odkrili star vodnjak in prav tako tudi v Starem mestu, ko so pred nekaj leti sezidali na vrtu škofijske palače, na strani proti trgu C. Romane, stanovanjsko zgradbo.

Kakor je razvidno iz naše opombe o starem tržaškem mestnem obzidju, so tekli vsi ščedenski potoki, vključno potok Valca izven njega na vzhodni strani. Enako je tekel tudi Rocolski potok prav po vsem svojem toku, celo od Kovačičnega mosta do Starega brega in do morja, skoro dve stotini metrov zapadno od mestnega obzidja.

Kdor se spominja kar je čital v kaki kolikor toliko poštenu in objektivno znanstveni zgodovini tržaškega mesta, bo našel pripombo, da so od najstarejših časov, od katerih je kaj čitati v starih listinah, do starega mestnega obzidja prebivali in obdelovali zemljo slovenski kmetje. Tako n. pr. piše že imenovani italijanski zgodovinar Fabio Cusin v svoji zgodovini. In to je bilo skoro pred 1400 leti, kajti tudi v tem soglašajo zgodovinarji, da so Slovenci, ki so pridri po letu 568 v svoja sedanja bivališča, in vpadali po letu 600 v Rulansko nižino ter prodirali na istrski polotok in že osvajali posamezna obalna mesteca, še najprej pridri pred tržaško mestno obzidje. Saj se listina o Rižanskem zboru iz leta 804, kjer so se meščani, preostali od starih Rimljanov in porimljanjenih Keltov, ki so se rešili germanske poplave, pritoževali proti slovenskim kmetom, ki so jim morali plačevati desetino, da so jim zasedli in obdelovali polja, vinograde ter popasli pašnike s svojo živino. Pa ne samo to. Tudi v samo mesto so se vedno v večji meri naseljevali okoliški slovenski kmetje ter se pomeščanjevali. Življenje je pač zahtevalo svoje pravice. Malo mestno gnezdo ni moglo živeti čisto ločeno življenje kot za kitajskim zidom, odtrgano od svoje okolice. Od tu je pritekala že voda od slovenskih potokov, od tu so dobivali potrebno hrano, svežo zelenjavo, sadje, meso; od tu in od bolj oddaljenega zaledja, gori do Kranjske so tovorili trgovci blago, predvsem poljedelske pridelke za prodajo in za zamenjavo za obrtniške izdelke mesta.

Kakor je po vsem svetu socialna zakonitost, tako velja tudi za Trst, da je mestno prebivalstvo polagoma izumiralo, posebno

še, če se je izoliralo od okoliškega prebivalstva, kot je bil to primer v Istri ali pa se je obnavljalo s svežim dotokom slovenskega okoliškega prebivalstva v mesto.

Da to niso le domišljajske domneve, nam pričajo zgodovinske listine, n. pr. vdanostna izjava iz leta 1202, ki so jo prisiljeni podpisali ugledni tržaški meščani beneškemu dožu Dandolu, ko je vdrl v Trst s križarji, na poti v sveto deželo. Med 346 podpisniki — pravi F. Cusin v omenjeni italijanski zgodovini — je bilo »le malo Slovencev«. Iz Kosovih »Virov za zgodovino Slovencev«, kjer je slovenski zgodovinar izpisal iz omejenega dokumenta imena, pa je razvidno, da je teh Cusinovih »le malo Slovencev« (a drugi italijanski zgodovinarji o njih niti ne govorijo) preko 50. Toda ti so bili le najuglednejši meščani, med katerimi je prvotno prebivalstvo močno prevladovalo. Da pa je bil med preprostimi meščani, obrtniki, trgovci, ribiči, težaki, strežaji, delež slovenskega prebivalstva daleč večji, je vsaki odprti pameti jasno.

Iz vsega tega je razumljivo, zakaj so naši tržaški potoki ostali Potoki tudi za tržaške meščane. Takrat še ni bilo narodnostnega sovraštva, obstajalo je morda le nekaj meščanske domišljavosti, ki je izvirala iz večjega blagostanja in takrat iz resnične ali namišljene višje mestne kulture nasproti takratni slovenski, kmečki, podeželski. In Potoki so ostali nespremenjeni Potoki, in nobeno italijansko šovinistično prevajanje in potvarjanje jih ni moglo zabrisati. Še več: Potoki so postali simbol, prisposoba izvirne, staroselske naseljenosti še pred italijansko in tržaškim mestu.

Stara ljudska rečenica o starem izvoru tržaških meščanov od slovenskih Potokov je torej zgodovinska resnica.

Treba je priznati, da so res bili najstarejši tržaški meščani Rimljani, ki so preostali po germanskih poplavah. A zgodovinski viri nam dokazujejo postopno propadanje in izumiranje prvotnega, starega prebivalstva, zato nam vsa italijanska nacionalistična zgodovina ne more dokazati za nobeno sedanjo tržaško italijansko družino, ki bi izvirala iz stare rimske. Komaj o preteklih stoletjih domnevajo, da bi to morda bila kaka patricijska rodbina Giulianijev in morda še katere. A še to brez ozira na italijansko znanstveno filozofijo o zgodovini, ki trdi, da Rimljani niso Italijani, marveč čisto drug narod. Italijani so nastajali z rastjo italijanskega jezika in kulture po 12. stoletju, kako stoletje pred Dantejem. Nastajali so torej v dobi, ko so Slovenci obdelo-

Vodohran svetoivanskega potoka, ki dobiva vodo iz podzemnega Timava

vali zemljo in delali po delavnicah mesta Trsta že več kot pol tisočletja. Italijanstvo Trsta je torej nastalo, se ohranjevalo in raslo le iz priseljevanja v kasnejših stoletjih iz bližnje Furlanije, iz Beneške republike in ostale Italije, ter kasneje seveda v precejšnji meri iz takratne beneške Istre, ki je tudi sama dobivala svoje italijanstvo iz Benetk, iz republike in iz ostale Italije, v veliki meri pa seveda iz raznarodovanja sta roseljskih in priseljenih Slovencev.

Lonjerski in rocolski potoki s Starim bregom so torej ostali slovenski, nepokvarjeni, neprevedeni pod oboki mestnih kanalov. Pokrili so jih namreč še preden jih je dosegla poplava tržaškega italijanskega šovinizma, ki je šele v poznejših desetletjih v vrtince svojega besa proti vsemu slovenskemu zagrabil tudi slovenska krajevna imena v samem Trstu in okolici in še dlje. Omenili smo že italijanska papirnata imena ščedenskih potokov. Da tudi to ni morda naša, slovenska izmišljotina, nam priča vse delo in propagandistično prizadevanje, ki je do danes zelo v Trstu in v vsej Juljski krajini poguben uspeh, uspeh, ki je delo njih pobudnikov, posebno zgodovinarjev, n. pr. Pietra Kandlerja, Caprina itd.

Kakšna pa je bila sodba poštenega, objektivnega, tudi neslovenskega sveta o takem delu, naj v pričevanje navedemo le eno.

Ker je v zadnji številki revije istrskih šovinističnih pribežnikov »Confine orientale« nekdo s člankom proslavljal zgodovinsko delo o Istri, ob obletnici smrti iskrenega prijatelja Italije in Italijanov R. F. Burtona, podpredsednika Antropološkega društva v Londonu, nekdanjega angleškega konzula v Trstu, sem se spomnil njegove razprave v knjigi »Note sopra i castelli o rovine della penisola istriana«, kar pomeni slovensko: »Pripombe o gradiščih ali razvalinah istrskega polotoka«, knjige, ki je izšla v italijanskem prevodu v Kopru leta 1877. V tej knjigi piše Burton, Anglež, ker je izvirnik knjige v angleščini, dobesedno na str. 15, v opombi št. 14 sledeče: »Il dottor Kandler fu spesso accusato di mania classica di aver cioè tramutato ad arbitrio nomi slavi in nomi romani, come ad esempio Nabresina vicino a Trieste (na-brek, sulla collina o monticello) nel latino Auresina«. To je slovensko: Dr. Kandlerja so pogosto obtoževali strasti klasičnosti, to je, da je samovoljno spreminjal slovenska imena v romanska, kot n. pr. Nabrežino blizu Trsta (iz na-breg, na gričku ali na gorici) v latinsko Auresina.

Kakor vidimo iz te kritične in poštene pripombe, so tuji znanstveniki že davno pred nastopom fašizma opazili in obsojali nacionalistično prizadevanje tržaških Italijanov, da so slovenska imena pačili v latinska kakor se jim je v njihovi samovoljni zljubilo, to se pravi v preprostih besedah, da so krajevna imena svojevoljno potvarjali, da so kraje prikazovali kot italijanske ter s tem javnost sleparili o njih resničnem etničnem značaju. Fašizem je to nekulturno in neznanstveno ravnanje tržaških predhodnikov fašizma le posplošil, ga napravil po zakonu obveznega in še danes, kljub svetovni obsodbi po mednarodnih, mirovnih pogodbah ter po moderni demokratični kulturni zavesti, vsi učinki tega nesrečnega dela, še v celoti držijo, oz. se to delo celo nadaljuje.

Že po tem, kar smo doslej napisali o potokih v današnjem središču tržaškega mesta je pač jasno, da vse to velja še v večji meri o rojanskih potokih. Saj je bil Rojan še pred dobrim stoletjem samotna, od mesta ločena, čisto slovenska vas. Šele z gradnjo ceste do Mirama, (ko so pred stoletjem zidali Habsburžani grad), ki je bila potrebna tudi, ker so v isti dobi z gradnjo železnice zasipali morje za postavitve želez-

niške postaje in Novega prostega pristanišča, je vas dobila dobro prometno zvezo z mestom. Do takrat pa so slovenski Rojanci — in ni bilo drugih kot slovenskih — le kmetovali in ribarili, morda še bolj povezani z Opčinami kot z mestom, ker so imeli Openci pašnike in travnike do morja in so gonili napajat črede svojih ovac v potok še pod vasjo skupaj z rojanskimi.

Le zaradi popolnosti naj še dopolnimo opis o teh rojanskih potokih.

Najvzhodnejši potok je pod imenom Potočič, ki izvira pod progo openskega tramvaja pod Frlugi-Konkonelom, pod nekdanjim Kronesom, pod sedanjo ulico Vernielis in priteka k Ul. Appiari, kjer je dalje do izliva v druge potoke, nekje blizu rojanske cerkve že pokrit. Potočič takoj na zapadu od tega pa priteka po zelo globoki in strmi zajedi od Drdračev. Slab italijanski prevod »via del molini« ne poda niti sence slikovitega vtisa celega naselja malih mlinov ob Potočiču, kjer so mlinska kolesa klopotala in mlinski kamni drdrali noč in dan ter mleli žito za vse obližje in še za vasi gori na Kraški planoti. Potočič, ki izvira visoko gori pod Cesarji pod progo openskega tramvaja, na višini približno 200 m, ima sicer malo vode, a dobi že visoko v gori z leve dotok izpod Lajnarjev, ki količino vode naravnost podvoji. Ker pa tok zelo strmo pada proti Rojanu je imel dovolj moči, da je gnal dolgo vrsto malih mlinov skoro doli do Rojana v dobi, ki jo pomnijo komaj najstarejši Rojančani. Malo pod Drdrači, tik nad vasjo pa do morja je Potok pokrit in meri v celoti 2,5 km.

Potok Mrtežin izvira z dvema izvirkoma pri Piščancih, z enim malo nad vasico, z drugim pa prav sredi vasi pod trgom, ki ima šterno s talno vodo tega izvira. Ze v dolini, pri Murvah, kakih 100 metrov pod odcepom »ceste« k Drdračem-Lajnarjem od one k Piščancem, se Mrtežin zliva v potok od Drdračev in tu sta seveda že oba pokrita.

Malo niže, le nekoliko zapadno od rojanske cerkve pa se v ta potok steka potok s Trstenika, ki izvira, seveda le ko ima mnogo vode ob deževnih letih, pod novim mestnim sanatorijem v Borovcih nad Zgoranjim Trstenikom, a ima še nizko doli le malo vode preden izgine pod oboke kanala nad Murvami, kjer se spoji z Mrtežinom.

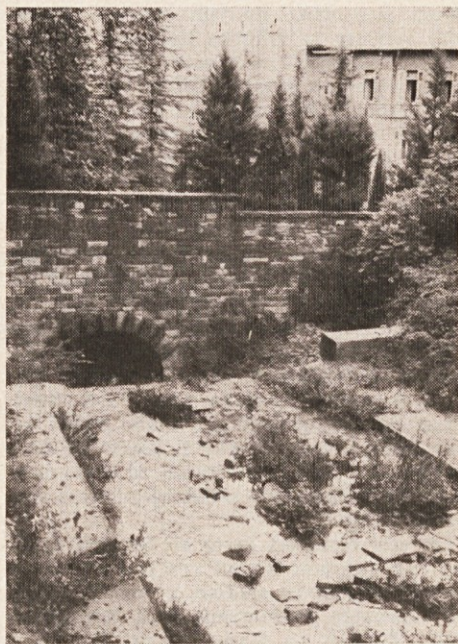
Iz vseh teh razlogov naj seveda komaj omenim barkovljanske potoke, predvsem pa najpomembnejšega: potok s Stare gore, ki zbira vode z zapadne strani Trstenika, izvira v Stari gori, v Žlebu tik nad proseško

cesto, teče po Bovedu mimo Kunčeve njeve (barkovljansko pokopališče) v morje, po komaj 1 km toka. Pokrit je od Kostanjev doli, ravno letošnje poletje pa so pokrili še izliv v morje, prav sredi kopališča »Excelsiora«, s cementno ploščo, kot majhen pomol, ki ima na koncu »kandelaber« z električno svetilko, ki deli kopališče na dvojce.

Potoček s Pancerovca in še zapadneje ter potoček s Cijakov sta mnogo šibkejša, pokrita visoko gori v Breg in se iztekata ločeno vsak zase v morje.

Ne bi bilo prav pozabiti še en potok, skrivnostni potok pri Stari cerkvi pri Sv. Ivanu. To je bil vedno močan izvir, tudi v sušnih časih, s čisto, svežo vodo, zato so ga že v davnih časih cesarice Marije Terezije zaježili, mu zgradili vodohram ter ga napeljali doli v vas do Fedrigovca in »po Rolih«, po stari vodovodni ulici (Akvedotu) do Starega brega v Novo mesto za vse žejne ljudi. Le včasih, po dolgih deževnih dneh, je potok zdivil in drl kot neukrotljiv hudournik na dan in poplavljal pot in ulico doli v svetovivansko vas, kjer se je njegova voda razlila po vsej dolini preko Starega brega do morja.

Prav tako kot je z vsemi temi pokritimi tržaškimi Potoki, je tudi s starorelskimi

Lonjski potok pri stadionu »Prvi maj«

ljudmi od teh Potokov. Kakor so sezidali nad sončnimi, svobodnimi Potoki cementne oboke in nad njimi ulice z modernimi hišami in najmodernejšimi palačami, tako se je nakopičila v dušah teh ljudi »moderna« zavest, ki jo označuje novo, spačeno ime, prilagojeno tem najmodernejšim zgradbam, palačam, ulicam. Vendar se globoko spodaj v podzavesti skriva pokopan spomin na tisto prvotno, pristno življenje ob svobodnih Potokih in ždi pokojno kot upadla voda v pokritih potokih ob poletnih sušnih dneh. Ko pa voda zažubori, narasla s pritekanjem z vseh kraških pobočij, takrat se tam na dnu podzavestno zgane kot klic davnin, kot očitek, ki se dedno prenaša iz roda v rod, kot slaba vest, da se je izneveril svojemu davnemu izvoru od svežih potokov. Ta mračna podzavest lahko vzplava na površje kadarkoli, za vsakim vogalom, z vsakim malenkostnim dogodkom, ob vsakem srečanju. Kajti še je ljudi od Potokov, pristnih in z vedrim pogledom, z odkrito vestjo in z zravnano hrbtnico. In iz te skrite in skrbno z vso neprestano prizadevnostjo pokrivane zavesti, se počasi in nezadržno ustvarja občutje manjvrednega, izobčenega iz družbe prostodušnih, vedrih ljudi, ki ne nosijo tega pokritega pekla v duši.

Včasih pa privro visoke vode iz globokega izvira na Vrdelci pri Stari cerkvi. Takrat zabučijo pod oboki pokritih potokov. Pa se kdaj pretrese in vzburka tudi tam globoko notri v uspani podzavesti, pridre silovito kot vihar na površje, zdijva kot elementaren protest proti usodi, ki ga je obsodila, da hodi s peklom v duši, večno upognjen. Ali bo kdaj zrasel, da bo zarjul v vihar: »Prokleta, dovolj je tega trpljenja!« se zravnaval, ter uporen in skesan pogledal ljudem spet v oči z zravnano hrbtnico.

Pred dobrim pol stoletjem so raziskovalci dognali, da ta bistra voda iz potoka pri Stari cerkvi pri Sv. Ivanu, priteka globoko iz osrčja našega Krasa iz podzemnega toka Notranjske Reke, ki prihrumi na dan onstran Nabrežine v nešteti tokovih Štivanskih potokov, potoka na Jaknah, Srednjega potoka, potoka pri Stari cerkvi ali pod škalin, treh izvirih Lokavca in brez števila potočkov v Moščenicah, ki se do morja zlijejo v eno samo veliko reko, staro močno Timavo.

Ob vsej obali od Trsta do Štivana pridirajo na dan potočki, ali vro pod pritiskom celo izpod morske gladine, z vodo iz istega skrivnostnega podzemnega toka Notranjske Reke. Potoček na Ščuku ali pri Fentalonu v Čedadu in njegove vode so bile delno že

Rojanski potok v Ul. Appiari

davno napeljane v miramarski grad in delno v stari Trst. Izviri pri kriškem Portiču pritekajo vsi zaporedoma iz sedanjega prvega zidu pašna na obali ter teko neuporabljeni pod prodom v morje.

Devet močnih izvirov Brojnice na obali med Križem in Nabrežino, ki so dajali vodo vsemu bližnjemu in daljnemu področju ob velikih sušah, ko so se posušile kali in šterne po vsem Krasu, so bili prvi, ki so pred več kot stoletjem, to je leta 1855 začeli dajati vodo Trstu in še bolj modernemu Trstu leta 1901. Bili so tudi med prvimi, ki jim je čiste vire ponesnažil Kandler z isto laži-latinsko spačenko »Auresina« kot vas Nabrežino, kakor je bil že zapisal Anglež Burton.

V Sosljanu, prav na zapadnem rtu Sosljanske drage, kjer začno že Devinske stene, pod Gladko steno, ki ji bližnji furlanski Gradežani pravijo tudi Casca in barca po previsni skali, tudi vro na površje morske gladine prav ob zidu vsega devinskega Portiča.

Ko viri Brojnice niso več zadostovali za veliko žejo modernega Trsta, so po prvi svetovni vojni začeli zajemati vodo iz samih Štivanskih potokov, iz Lokavca, iz glavnege vira pri starem Sardočevem mlinu. Po

italijansko so ta izvir prekrili z imenom »canal Randaccio«, po D'Annunzijevev prijatelju Randacciu (iz rodbine dalmatinskih Randićev), ki je tu padel v prvi svetovni vojni.

Taka je torej usoda teh potokov, ki prodirajo na obalo Jadrana s svojo svežo vodo iz skrivnostnih globin kamnitega, trdega slovenskega Krasa. Taka je tudi trda in neizprosna usoda še tako modernega Trsta s sveže zgrajenimi palačami, da mora piti prav to kraško vodo in se z njo hraniti.

In tudi sedaj, ko vode štivanskega Lokavca ne zadostujejo več, ko zadnji, najmodernejši Trst poskuša, da bi prišel do nove vode, ki ne bi več pritekala iz slovenskega Krasa, so že napravili načrte. Vodo naj bi napeljali tam od Ronkov, od vzhodnega roba Furlanske nižine. To je talna voda, ki ima navsezadnje svoje vire iz Soče, bistre hčere slovenskih Julijskih planin, ki se severno in severozapadno bočijo nad kraškimi planotami.

Tudi to je usoda, trda, neizbežna, rekli bi nekako planetno-geološka usoda tržaškega mesta, ki bo taka, dokler bo stal slovenski Kras z Julijci nad njim. In bo stršilo v mračni podzvesti tržaških meščanov, jim burkalo in vznemirjalo vest, kakor po-

kopano žuborenje pokritih tržaških potokov...

1. Stare italijansko-latinske kronike pišejo Chabor-o, kar Sila in Šček različno tolmačita kot Tabor ali Gaberk, kar je oboje mogoče.

2. Geologija ali zemljoslovje je znanost, ki raziskuje nastanek in razvoj sveta, zemeljskih plasti v milijonih in milijardih let.

3. Namesto splošno uporabljenega imena Skedenj, ki je očitno nepravilen in samovoljen, rabimo pravilno obliko Ščedna, kakor sta jo pisala tržaška zgodovinarja Matija Sila in Virgilij Šček, Ščedenec Drago Godina in drugi in jo uporabljajo še danes pravi izvirni domačini te tržaške vasi ali danes predmestja.

4. Pravilna je pisava in izgovor Cok in ne morda Čok, ker pri kmetu gori nad Kolonkvcem, kjer potoček izvira, se pravi pri Coku.

5. Šturek pomeni v slovenskem narečju dolinskega Brega in Krasa nad njim, izvir, studenec, z onomatopetičnim izrazom, to je s posnemanjem glasu pri štrklanju vode. Tako se n. pr. imenuje izvir nad Gročano v pobočju Velikega Gradišča itd.

BARKOVLJANSKO GOSPODARSTVO

okrog leta 1900

Ko grem proti morju po tistih barkovljanskih klancih, ki se niso v ničemer spremenili (izvzeta je električna razsvetljava, ki je napeljana skoraj povsod) srečujem v mislih tiste stare Barkovljane, ki so hodili proti večeru k »Rumeni hiši« ali v gostilno pri Cjaki na kozarec vina in na pomek prijatelji. Bili so to bolj oblečeni ljudje in pri vsakem srečanju sem se primerjal bosega paglavca z njihovimi otroki, ki so hodili z menoj v šolo obuti in lepo oblečeni.

Petdeset nas je bilo takrat v prvem razredu barkovljanske osnovne šole in od teh nas je bilo najmanj petinštirideset bosih in v več ali manj strganih hlačah, pet pa obutih, katerim smo pravili gospodje. Bili so to otroci barkovljanskih trgovcev, gostilničarjev in podjetnikov.

Vzemimo takratne barkovljanske gostilničarje. Točno na prstih ene roke so stali po številu in približno na isti gospodarski višini, vendar je zavzemal vodilno mesto nad vsemi Drejček Pendla, lastnik »Rumene hiše«, ki stoji še dandanes.

V tistih časih so barkovljanske gostilne »delale« najmanj v desetkratni meri, če primerjamo takratno delovanje z današnjim. Danes, ko je vsak drugi motoriziran, so mu Barkovlje in s tem je mišljena skoraj vsa okolica, preblizu, da bi se ustavil na majhen prigrizek in četrto vina.

Takrat so bile barkovljanske gostilne napolnjene skoraj vsak večer, v nedeljah pa so bile naravnost natrpene, tako da si moral priti v zgodnjih urah, če si hotel dobiti malo prostora, kajti v nedeljah in praznikih so se zgrnile prave trume meščanov

po Barkovljah in seveda vsi so končali v gostilni, kjer si dobil dobre ribe in pristno barkovljansko vino.

Pri »Rumeni hiši« pa ni bila samo gostilna ampak zraven še prodajalna jestvin in tobakarna. V tistih časih so rekli Barkovljani, da gledajo vsi strešniki barkovljanskih hiš proti »Rumeni hiši«, kjer je bil napisan hišni dolg, kajti Drejček Pendla je imel posojilnico brez hranilnice v jopnem žepu in je šel vsakemu na roko, ko je bilo treba sezidati ali popraviti hišo.

Vse bogastvo »Rumene hiše« pa ni obstajalo samo iz gostilne in prodajalne, kajti Drejček je bil tudi posestnik obsežnih vinogradov.

Nekateri z občudovanjem, drugi z zavistjo so videli v »očetu« Drejčku Pendli močnega gospodarja, kateremu se niso noge nikdar zamajale a je tudi v njegovi hiši poleg blagostanja vladala neomajna slovenska zavednost.

Nedaleč od »Rumene hiše« proti Kontovelu je stala gostilna, katere lastnik ni bil Drejček ampak Dreja. Prvi je spadal v družino Pertotov, drugi pa Starcev, Drejetu pa se ni reklo Starec ampak Cjak, ker se je nahajala gostilna pri Cjaki, kamor so se pred dobrimi tri sto leti naselili Kontovelci.

Gostilna pri Cjaki je imela obsežen vrt, iz katerega si užival krasen razgled do Trsta, Tržiča in Gradeža. Od tam se je v poletnih večernih urah razlegala lepa slovenska pesem barkovljanskih pevcev pomešanih s Čehi, ki so bili nameščeni po čeških bankah in privatnih uradih in ki so prihajali k Cjakom vsako nedeljo. Bilo jih je na desetino in ni trajalo dolgo ko so »mluvili«

po slovensko, Barkovljani pa govorili po češko. Češki pesmi, »Sabljenka brušena«, ki so jo peli Čehi in Barkovljani, je sledila slovenska »Sinje ima gore, gaj in pevske zборе«, peta s sodelovanjem obeh.

Kakor Drejček Pendla tako je tudi Dreja Cjak imel obsežne trtne nasade, ki so rajali vsako leto toliko belca, da ga je točil Dreja do pozne pomladi.

V Barkovljah prevladujejo trije priimki: Pertot, Martelanc in Starc. Res ne bi bilo prav, ko bi se ponašala Drejček in Dreja s svojima gostilnama, Martelanc pa naj bi stal s prekrižanimi rokami. Zato je tudi Jurij iz rodbine Martelancev odprl svojo lepo in veliko gostilno v Judovcu, ki je niso Tržačani nič manj poznali kakor tisto Drejčka Pendle. Tudi pri Juriju ni slonelo bogastvo na sami gostilni, ampak tudi na velikih trtnih nasadih, ki so se raztezali globoko proti morju do železniške proge.

Kakor pri prejšnjih dveh, tako je vladala tudi v tej družini poleg dobrega denarnega stanja slovenska zavednost, ki je prešla na sinove in vnuke.

Močni gospodarji v Judovcu so bili Scheimerji, ki so poleg gostilne razpolagali morda z največjim barkovljanskim vinogradom, ki obstaja še danes. Po rodu so bili Scheimerji češki Nemci, a so se v Barkovljah kmalu poslovenili in iz njihove rodbine izhaja učiteljica, ki spada med cvet nekdanjih ne samo barkovljanskih ampak vseh okoličanskih učiteljev, ki so se imenovali Grmek, Starc, Daneu, Koren, Martelanc in drugih.

Preskočili bomo peto gostilno, ki se je nahajala na barkovljanski obali in bomo prešli na veliko gradbeno podjetje, ki so ga ustanovili trije navadnji barkovljanski zidarji po imenu Ivan, Anton in Svetko, ki je bil daleč na okoli znan pod imenom Šanto, vsi trije Martelanci.

Iz skromnega začetništva se je v nekaj letih razvilo v Barkovljah velikansko gradbeno podjetje, ki je zaslovelo ne samo v

Trstu in njegovi okolici ampak tudi preko tržaškega ozemlja. Ob višku delovanja je zaposlovalo to podjetje do 400 delavcev različnih strok, po večini pa zidarjev, a je to že na sebi veliko število zaposlenih naraslo nad tisoč, ko je trdka Martelanc zaspala morje pod Ščedno, kjer je po dolgih mesecih dela nastalo velikansko lesno skladišče. Posebnost tega gradbenega podjetja pa so bila podmorska dela, s katerimi se ni bavilo nobeno drugo tržaško gradbeno podjetje. Martelančevo podjetje je štelo v vrstah svojih delavcev izkušene potapljače, ki si jih srečaval stalno na širokem tržaškem obrežju. Da je bila ta trdka na izredno dobri podlagi, dokazuje dejstvo, da je večkrat pregazila znano dunajsko podjetje Union, ki je dobivalo od avstrijske

Gostilničar Jurij Martelanc v narodni noši

vlade vsestransko podporo, posebno ko je šlo za zgradbo državnih poslopij. Tako je uspelo tvrčki Martelanc dobiti delo temeljev tedanjega namestništva, to je palače, v kateri je danes prefektura, za katero delo se je potegovala tudi Union.

Med stotinami velikih stavb, ki jih je zgradilo to podjetje, naj omenimo Narodni dom, stavbo Ciril-Methodove šole pri Sv. Jakobu, Živnostensko banko, železničarske hiše in dok v ladjedelnici Sv. Marka.

Dela, ki jih je izvrševalo podjetje Martelanc, so bila znana po izredni solidnosti in natančnosti, saj se je pok. Svetko večkrat izrazil, da bi se v Trstu ob dobrem potresu sesula marsikatera novozgrajena hiša, medtem ko bi hiše, ki jih je zgradilo njihovo podjetje, ostale po koncu le z majhnimi razpokami. Da je bilo temu tako, dokazuje dejstvo, da je Narodni dom kljuboval velikanskemu požaru, ki so ga zanetili fašisti leta 1920. Vsi, ki so drugi dan gledali učinek ognja, so se čudili, da je ostalo še toliko pokoncu. Prav res, da je stal takrat Narodni dom trdno, kakor zidi grada.

Ne bo odveč, če povemo kako je bil Santo Martelanc znan po vsem Tržaškem. Ko so zasipavali morje pod Ščedno, je bilo pri tem delu zaposlenih več Črnogorcev, od katerih se je eden ob svojem povratku v domovino, spomnil na svojega gazdo in mu pisal dopisnico, ki je nosila sledeči naslov: Gazda Santo, Trešt. In gazda Santo je v redu prejel poslano dopisnico.

Rekli smo v začetku, da je bilo v Barkovljah pet gostiln. To število ustreza, ko gre za privatna podjetja, bili pa sta v Barkovljah še dve gostilni društvenega značaja in to sta bili Obrtniško društvo in Novo konsumno društvo.

Prvo je imelo svoje prostore blizu cerkve in je bilo ustanovljeno leta 1882, torej pred 80 leti. Vsi Barkovljani in tudi meščani so rekli tej gostilni barkovljanski narodni dom, kajti v prostorih obrtniškega društva so našla svoje zavetišče vsa barkovljanska društva. Tam so imeli svoj sedež

pevci društva Adrija, tam so imeli svoje važe in nastope barkovljanski tamburaši in dramski diletantje, tam so telovadili barkovljanski Sokoli, tam je bil sedež Pogrebne družbe. Ker je društvo razpolagalo z velikim dvorano, so bili v njej stalni nastopi ne samo barkovljanskega pevskega zbora ampak tudi drugih okoličanskih zborov. V tej dvorani so bili tudi prvi nastopi tržaškega dramatičnega društva, predhodnika današnjega Narodnega gledališča. Leta 1910 je bila ustanovljena v okviru tega društva barkovljanska hranilnica in posojilnica, ki je našla tam svoje prostore, dokler ni bilo društvo in z njim vred tudi hranilnica leta 1935 od oblasti razpuščeno.

V Barkovljah je delovalo tudi Novo konsumno društvo, katerega so ustanovili leta 1906 barkovljanski delavci. To društvo je nehalo s svojim delovanjem ob koncu prve svetovne vojne.

Ne smemo pozabiti pogrebne družbe Arimatej, ki je štelu v tistih časih do 700 članov. Ustanovljeno je bilo leta 1872. torej pred 90 leti. Zanimiva so bila pravila tega društva, ki niso dovoljevala, da bi blagajna prekoračila znesek 10.000 kron. Pri vsakokratnem občnem zboru je bilo sklenjeno, da se prevešek razdeli med člane, od česar ni prišel domov niti krajcar, kajti vse je ostalo v gostilni.

Upoštevanja vredno je bilo podjetje, ki so ga tvorili Josip Žnidarčič, Luka Pertot-Pendla, Ivan Martelanc in še nekaj drugih. To podjetje se je bavilo z lomljenjem kamna v kamnolomu pri Gašperjih, za kar je bila potrebna zgraditev skoraj pet sto metrov dolge ceste, ki se je vzpenjala proti griži, kar je stalo ogromnega denarja. Material, ki je nastajal ob kopanju te ceste, je služil za zasipanje morja od barkovljanskega pokopališča proti cerkvi, kamenje pa, ki je bilo lomljeno v tem kamnolomu, je končalo v svojih velikih blokih na barkovljanskem obrežju in se deloma nahaja še danes tam. Služilo je kot valolom od Bar-

kovelj skoraj do Miramara. Manjši kosi pri Gašperjih lomljenega kamna pa so služili za zgradbo skladišč v prostem pristanišču.

To podjetje je zaposlovalo do 40 delavcev, med katerimi je bilo tudi večje število kamnosekov za obdelavo kamna.

Ce bi hoteli ceniti vsa ta gospodarska podjetja po današnji denarni vrednosti, bi šel znesek v visoke stomilijonske številke, saj je sama tvrdba Martelanc razpolagala z ogromnim inventarjem, ki je vseboval velike barake za pomorska dela, dvigala, vozove, samokolnice, tramovje, deske in razno orodje. Tudi posestva gostilničarjev so predstavljala veliko vrednost, ki je obstajala iz velike hiše, ki je služila gostilniškemu namenu a tudi stanovanju za mnogoštevilno družino poleg obsežnih vinogradov, kjer je raslo na tisoče trt in raznih sadnih dreves.

Prišla je kot nezaželen vihar prva svetovna vojna, po vojni pa se je pojavil še manj

zaželen fašizem, ki je zadal podjetju Martelanc smrtni udarec, kakor ga je zadal leta 1935 močnemu gospodarskemu podjetju barkovljanskemu narodnemu domu, ki je bilo razpuščeno in ga je ob koncu upravljal za likvidacijo določeni komisar.

Kakor da ne bi bilo to zadosti, so prišli moderni časi in vse drugače usmerjeno novo življenje, ki je počasi a neizprosno brisalo s pozorišča vsa naša gostinska podjetja, od katerih danes še samo nekatera životarijo.

Ce se človek zamakne v tiste čase in primerja današnje gospodarsko stanje s tedanjim, se mu krči srce ob misli, da so takratni Barkovljani s svojo poštenostjo in pridnostjo pripravljali svojim potomcem trdno podlago za udobnejše življenje in popolno neodvisnost, kar pa njihovi otroci in vnuki z najboljšo voljo niso mogli obdržati. Zalostna slika, ki jo srečaš po vsej naši okolici.

Barkovlje pred davnimi leti (risba)

Iz zgodovine Kontovela

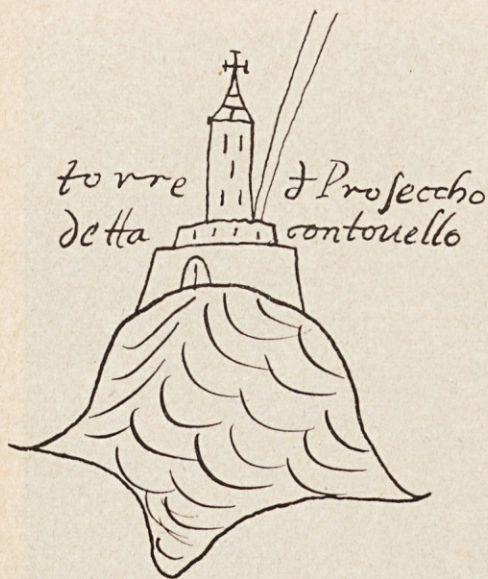
Za večino vasi tržaške občine, pa tudi ostalega tržaškega ozemlja, je mogoče le približno ugotoviti čas nastanka. Edino za Kontovel lahko povemo točno leto. Dolga desetletja je na vrhu, kjer stoji danes vas, stal le utrjen stolp imenovan Mokolan ali Proseški stolp (Turn Proseck, torre de Prosecco) in poleg njega kapelica svetega Hieronima. Trdnjava je imela nalogo, da brani sovražniku, ki bi prišel iz Furlanije ali od Gorice, dostop do Trsta. V ta namen je bila v gradu stalna posadka sedmih meščanov z glavarjem iz vrst mestnih svetovalcev. Vsakih pet-

najst dni je moral eden od mestnih svetovalcev za dva tedna za glavarja posadke na Mokolanu. Ostali meščani pa so bili ne glede na spol dolžni stražiti v gradu od štiri do petnajst dni. Vendar so žene lahko poslale na stražo kakega moškega namestnika. Dolžina stražarske službe je nihala po premoženjskem stanju prizadetega. Revnejši meščani, katerih odsotnost se je kmalu začutila v domačem loncu, so stražili le štiri dni. Premožnejši, ki so lahko izostali brez večje škode od doma in opravkov, pa do petnajst dni.

Leta 1413 predzadnjega julija je tržaški mestni svet po nasvetu mestnih sodnikov odločil, naj se mestni sodniki pozanimajo o stanju zemljišč okoli cerkvice svetega Hieronima in kar jih je zasebnih, naj jih v imenu občine odkupijo za prebivališče Slovanov, ki so se naselili ali se bodo naselili na ozemlju tržaške občine. Določili so tudi, naj se prisili h prodaji imenovanih zemljišč vse, ki bi ne hoteli storiti tega prostovoljno in naj se ta zemljišča dodelijo Slovanom, ki so se ali se bodo naselili ondod v prid in korist občine.

Vas je bila kmalu postavljena. Za novo naselje namenjeno zemljišče so razdelili na petnajst delov, vsakemu od katerih je pripadala tudi manjša hiša imenovana hram. Toda ta ureditev se ni dolgo obdržala, ker so se ta posestva, kot bomo videli, kmalu začela drobiti.

Naselitev ni ostala brez odmevov. Le kakih deset let pozneje se je devinski gospod pritožil pri vojvodi Ernestu Železnemu, da so »tisti z Mokolana« napravili pot preko neke njegove nji-

Grad Mokolan ali Proseški stolp kot ga je videl občinski zemljemerec, ki je v 16. stoletju risal zemljevid tržaškega ozemlja. Dve črti desno od stolpa sta cesta na Prosek, jezik pod stolpom pa rt, na katerem stoji danes Miramar

ve ter »da so ljudje iz Nove vasi pri Mokolanu (die Leut im Newdorff bei Makolan) zgradili in postavili svojo vas na nekem polju, ki pripada njemu«. Tržaška občina pa je odgovorila, da je pripravljena dokazati s pisanjem in pričami, da je tisto zemljišče kupila od neke gospe. Devinski gospod se je pritožil tudi zaradi škode, ki da so mu jo naredili s pašnjo goveda na njegovih njivah, travnikih in poljih. Vendar se zdi, da ni bilo prav tako hudo, kot je devinski gospod hotel prikazati, saj je še leta 1494 imel pod Proseškim stolpom svoj vinograd.

Znani tržaški zgodovinar Kandler, ki je prvi objavil odlok iz leta 1413 je mislil, da je šlo pri tem za naselitev ljudi, ki so zbežali pred Turki iz Bosne in Hrvaške. Toda kot vse kaže temu ni tako.

Vsako od petnajstih zemljišč, je letno plačevalo tržaški občini o svetem Justu štiri libre ali 80 soldov najemnine. Prav temu dejstvu pa se imamo zahvaliti za kolikor toliko številne podatke o prvih Kontovelcih.

Občinski uradniki so namreč od časa do časa pregledovali in izpopolnjevali sezname dohodkov mestne blagajne. Tako imamo tak seznam iz leta 1450 in potem drugega iz prvih let 16. stoletja. Poleg teh dveh pa je ohranjen še tretji, ki ga je dal sestaviti leta 1498 cesar Friderik. V vsakem od teh seznamov pa je tudi popis najemnikov s Kontovela.

Prva ugotovitev, ki jo lahko napravimo že ob bežnem pregledu teh seznamov je ta, da so bili v prvih desetletjih prebivalci Kontovela silno nestalni. Le redke družine so ostale na svojih domačijah od leta 1450 do konca stoletja. Ob popisu vinogradov leta 1525 pa najdemo zopet mnogo novih družin medtem ko prejšnje manjkajo.

Po prvem seznamu so bili leta 1450 na Kontovelu tile družinski poglavar-

ji: Mihel de Luchina, Gregor sin Juri-ja, Maver z Repniča, Bartole pokojnega Brida, Jurij z Ribnice, Jelar (Hilarij) iz Sela pri Brestovici, Marin sin Lada, Jurij iz Grljana (de Grignan), Maver, brat Martina z Opčin, Matijav Pralec, Ambrož sin Mohorja s Križa, Jakob sin Križmana Kremenca, Miklav Skokulič, Štefan nečak Zenona in Jurij Umklar. Slednja dva sta imela le pol zemljišča vsak.

Že iz tega seznama je razvidno, da so vsi pretežno domačini. Edino Miklav Skokulič bi utegnil biti begunec iz Bosne ali Hrvaške.

Poznejši pripisi k temu seznamu nam povedo, da je mesto Jurijevega sina Gregorja prevzel Čuk, mesto Jurija iz Ribnice Pavel, Jelarjevo neki Brišča, mesto prvega Marina je prevzel Sonce, mesto drugega pa Divjak; mesto Matije Prelca menda sin Peter. Kremenčevo Skulec, Skokuličevo Klinja z vzdevkom »rufian« in na mesto zadnjih dveh neki Pirih.

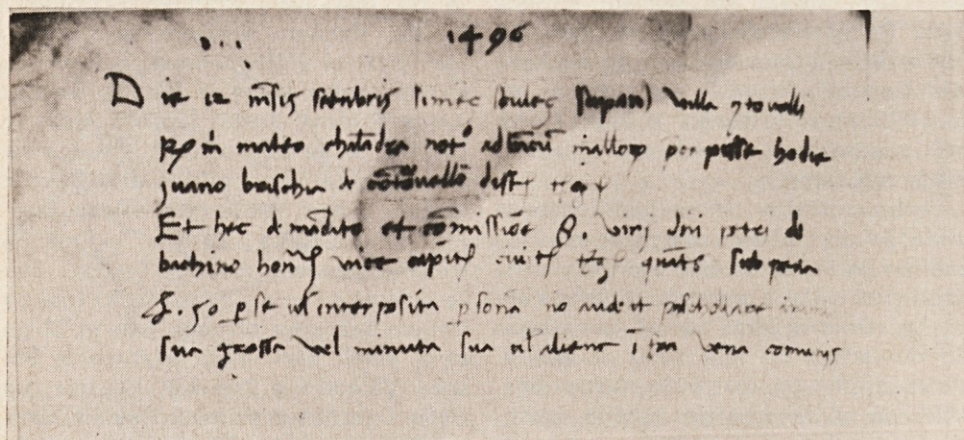
Zato imamo na drugem seznamu sledeče posestnike: Štefana Grinjanca, ki je verjetno prednik današnjih Grilancev; Maverja Sonce, župana na Kontovelu leta 1493; Šimca Skulca, ki je bil leta 1496 kontovelski župan; Toneta Krhneta verjetno iz Tomaja, kjer je živel v istem času neki Andrej Krhné; brata Ivana in Bartola Brišča; Petra Prelca; Justa Šegino, Maverja Divjaka, ki je po podatkih tretjega seznama iz Samatorice in dediče Živca z Opčin; potem Maverjevo vdovo Lucijo; Jurija Šegino; Bartola, ki ima na tretjem seznamu priimek France; Blaža Grdino; Pavla s Proseka, ki ima na tretjem seznamu priimek Ban in bi ga torej smeli šteti med begunce iz Bosne; Valentin s Proseka, ki ima na tretjem seznamu priimek Čuk in končno Antona Klinjo. Ta slednji je morda istoveten z Antonom Hrvatom, kontovelskim županom iz leta 1495.

Na tretjem seznamu je poleg vseh tu naštetih zapisan še Matevž Lado, naslednik Ladovega sina Marina. Iz drugih virov vemo, da Lado ni ime, temveč priimek nekega Štefana, čigar sin Marin z vzdevkom Starec je prednik vseh kontovelskih in barkovljanskih Starcev. Prav tako poznamo iz drugih virov še dva Kontovelca iz 15. stoletja, ki ju sezname ne omenjajo. To sta Bertos Črešnjar, omenjen že leta 1491, menda oče Blaža Črešnjarja, ki ga omenja popis vinogradov iz leta 1525 in pa Daniel, ki se tako leta 1491 kot tudi v popisu iz leta 1525 omenja brez vsakega priimka in je morebiti prednik današnjih številnih Danevov.

Zanimiva je tudi ugotovitev, da so nekateri izmed teh Kontovelcev popisani leta 1494 kot podložniki devinskih gospodov na Proseku. Tako Just Šegina, Bartol France oziroma Francelj,

Pavle Ban, Peter Pralec. Tudi nekateri drugi so bili nekdanji devinski podložniki in sicer Jelar iz Sela pri Brestovici, Maver Divjak iz Samatorce in Tone Krhné če je bil res iz Tomaja. Poleg tega pa vemo tudi, da je bil Miklav Skokulič še leta 1445 krčmar na Proseku.

Na vprašanje zakaj se je občina tako zavzela za ustanovitev Kontovela je težko odgovoriti. Odlok govori le nasplošno o koristi, ki jo bo od tega imele občina. Zdi se pa, da je tistih petnajst družinskih poglavarjev moralo opravljati stražarsko službo v gradu Mokolanu. To bi tudi utegnilo biti prava razlaga zakaj so še v začetku preteklega stoletja mestne oblasti ob priliki večjih cerkvenih praznikov obdarovala žene s Kontovela z različnim blagom in jih skupaj z možmi povabile na kosilo medtem ko so kmetje iz ostalih vasi dobili le piti.

1496, 12. septembra. Kontovelski župan Stimec Skulec sporoča, da je po naročilu sodnika pozval Ivana Briščo pred malejšno sodišče

SV. JUST V TRSTU

V slovenščini ni bilo do danes še ničesar daljšega napisanega o tržaški stolnici, baziliki sv. Justa. Nekaj o njej je napisal prof. Stelè, toda bolj v esejističnem smislu, arhitektonske analize o zgodovini nastajanja sedanje cerkve pa do danes še ni bilo. In vendar je to edinstvena, izredno zanimiva zgradba, ki ji težko najdemo para, morda kvečjemu kje v Istri. Izredno revna po svoji arhitekturi zaradi nedoslednosti gradnje, asimetričnosti in pomanjkanja enotnega sloga, je vendar kot odprta knjiga zgodovine našega mesta. Njeni kamni govorijo in njihova zgodba je dolga, zelo dolga ... saj znaša starost prvih kamnov celih osemnajst stoletij.

Tergeste, ki je prešla z rimske zasedbe leta 128 po Kr. iz mraka legende v svoj nezadržni razvoj, je že pod Oktavijanom bila velikega pomena za X. italško pokrajino. Mesto se je razvijalo v trikotniku, z osnovnico ob morju in vrhom na griču, današnjem Sv. Justu, najvišjim, zato tudi najplemenitejšim delom mesta. Tu se je razvil forum, tu so bile javne zgradbe, bleščeče v marmorju in bareljefih, s kipi zaslužnih meščanov in vladarjev.

Tu je nastalo tudi glavno svetišče, okoli leta 50 po Kr. Ostanke tega svetišča, in sicer sprednji del (pronaos) tvorijo danes spodnje plasti zvonika, veliko ostankov, med njimi del arhitrava, pa so v bližnjem muzeju.

Ko je krščanstvo v rimski državi naposled dobilo svobodo veroizpovedi in nazadnje postalo državna vera (394 po Kr.) so začeli kristjani podirati stare templje ali pa, najbolj pogosto, posvečevati jih v svoje cerkve. Tako n. pr. rimski Pantheon. Zanimivo je, da je postal ta tempelj, ki je bil svetišče vseh bogov, cerkev vseh svetnikov. Še najraje pa so kristjani posvečali v cerkve stare rimske shodne dvorane, izredno razsežnih prostorov, ki so jih imenovali bazilike. Tu so imeli Rimljani shode, sodne razprave in vse vladne posle. Bile so razkošno opremljene in zato so jih pripadniki nove krščanske vere radi spreminjali v cerkve. Sprejeli so njih staro ime — bazilika.

Tržaški sv. Just

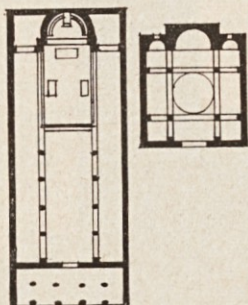
Od tod je to ime za staro, prve krščanske cerkve.

Najbrž je iz take bazilike nastala današnja cerkev sv. Justa. Ni sicer točno ugotovljeno, toda najbrž je bila posvečena devici Mariji. Ker je cerkev uradno priznala Mater božjo leta 432 na koncilu v Efezu po katerem so lahko njej posvečali tudi cerkev, lahko sklepamo, da je nastala po tem

letu. Poleg tega imamo še nedotaknjen prednji del, kjer so arhitektonski detajli umetniško delo bizantinskega izvora. Letnica viška bizantinskega načina gradnje je leto 500 po Kr.

Tlorisna oblika rimskih bazilik je bila še pred krščanskim smislom te besede, troladijska zgradba, ki so jo ločevali stebri, z absido na koncu glavne ladje. Tu so Rimljani imeli sodne razprave, v absidi so sedeli najvišji predstavniki sodišča. V absido so zato kristjani namestili oltar. Ta tip pravokotne, troladijske cerkve, z absido skrito v okvirnem pravokotniku, srečujemo pozneje kot enega osnovnih tlorisnih tipov v primorski Isrii. Redko kje, razen v mestih klasične kulture, je tako jasna živa zveza krščanske kulture in umetnosti z antiko.

V tretjem stoletju je Trst — Tergeste že imel svojo škofijo, vendar nam imena prvih škofov niso znana, do škofa Frugiferusa.

Prvotni videz rimskega tlorisa bazilike z absido na čelu glavne ladje in atrijem v ospredju. Na desni strani je malo svetišče, ki ga je zgradil tržaški škof Frugiferus v petem stoletju našega štetja.

sa, ki je zgradil ob strani bazilike malo troladijsko centralno stavbo, s kupolo in tremi na zunaj pravokotno maskiranimi, znotraj pa polkrožnimi absidami. Tipični bizantinski način gradnje torej, ki ga še večkrat srečamo v poznejših istrskih zgradbah.

Ni točno dognano, v kakšen namen je ta nova zgradba služila, morda kot grobnica tržaškemu mučeniku Justu ali pa za baptisterij komaj nastale bazilike Marije Device. Izgleda, da bo bolj odgovarjala druga trditve: centralni tloris zgradbe nas opozarja na tehniko krščenja, ki so jo pravljali okoli velikega krstnega izdolbenega kamna, medtem ko so se naokoli zgrinjali

verniki. Današnji krstni kamen v cerkvi je bil postavljen pozneje. Na vsak način, katedrala v Puli ima še danes ob strani baptisterij, ki je bil zgrajen že leta 547 po Kr. zato je logično, da ga je škof Frugiferus videl in zgradil nekaj podobnega v Trstu, deset ali dvajset let pozneje.

Ta stavba, naj je služila eni ali drugi nameni, je bila v XI. stoletju, kot je odkril tržaški arhitekt dr. Gärtner, podaljšana proti zapadu in spremenjena v podolžno, cerkvi Marije Device vzporedno stavbo. Ker sta bili stavbi ena tik druge, so ju pozneje enostavno združili.

Vzroke za to je treba najbrž iskati v potrebi po bolj prostorni verski hiši, ki sta jo narekovali porast mesta in večja blaginja, ki je vladala nekaj časa, v kratkem razdobju miru med večnimi borbami mest. Takrat je nastal tudi prvi zvonik, ki stoji še zmeraj kot ogrodje današnjega, dve stoletja starejšega.

Misel na novo, veličastno katedralo, je morala biti brezdvoma živa v mestnih vodilnih krogih, toda njena ureditev ni bila mogoča. Trst ni bil nikoli tako močan, da bi zmogel tako denarno breme. Tako ni preostajalo drugega, kot izrabiti vsako mirno razdobje in večati ter krasiti obstoječo cerkev, kolikor je bilo mogoče.

V XII. stoletju so tako obnovili tudi cerkev Marije Device in dokončno združili ter statično utrdili zvezo prvotne s cerkvijo Frugiferusa. Zdaj je to bila ena sama petladijska cerkev, ki je kmalu nato dobila v absidi okras iz mozaika, dočim je polkupa bivše cerkve Frugiferusa dobila svoje mozaike nekoliko pozneje. Oboji mozaiki so tesno zvezani z beneško mozaično umetnostjo XII. in XIII. stoletja.

Vendar združitev še ni bila popolna, posebno v okrasu. Vojne z Benetkami so prekinile dela. Zanimivo je, da so v letih 1341 do 1349 od vsake dediščine določili znesek v korist katedrale, leta 1342 pa ji dodelili za gradbeno dela vse ostanke nekdanjih rimskih zgradb.

Svetu patricijev je bila dograditev in okrasitev največje mestne cerkve zelo pri srcu.

V XIV. stoletju je dobila cerkev svoj dokončni videz v tlorisu. Zdaj je bila to torej petladijska cerkev z veliko absido na koncu glavne ladje in manjšimi na koncu stranskih. Posvečena je bila leta 1385. Zanimivo je, da je v tem razdobju povsod v Evropi vladala zmogljiva gotika v načinu grad-

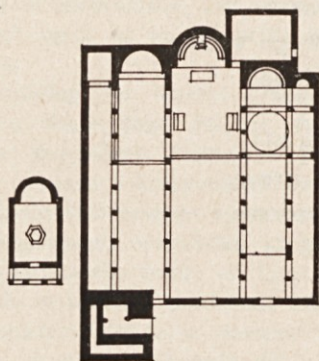
nje in dekoracije, pri tej cerkvi pa se gotika ni uveljavila, razen v velikem okenskem kolesu (rozeti) na glavnem pročelju. Morda, ker pri nas niso bili še večji novega gotskega načina gradnje, še bolj verjetno pa zato, ker so pri zidanju uporabljali v glavnem stare materiale. Novo je bilo samo to, kar je statika izrecno zahtevala. Edino glavna absida, (ki so jo odstranili in zgradili novo leta 1842) je bila zgrajena na novo in poslikana leta 1422 s freskami, ki so predstavljale kronanje Marije Device in skupno svetnikov, še čisto v italijanskem trecentističnem slogu. Slike sta izvršila videmska slikarja Antonio Baietto (ali Bietti) in Domenico, imenovan »lo domine«, znana umetnika iz Furlanije.

Konec XIV. stoletja so nastale freske iz legende sv. Justa, slogovno slične ostankom na stenah abside v Ogleju.

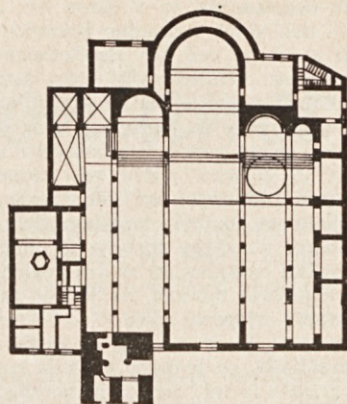
Ta slogovni značaj je našel svoj odmev deloma tudi na Gorenjskem. (V mislih imam n. pr. freske v cerkvi v Crngrobu nad Škofjo Loko).

Tako je nastala tržaška katedrala, ki je bila posvečena Mariji Devici, bila pa je pod zaščito tržaškega glavnega svetnika sv. Justa. Tako so začeli počasi cerkev imenovati po obeh, dokler ni v XVI. stoletju dokončno prevladalo imenovanje cerkve po sv. Justu.

Od leta 1428, ki je nekako mejno leto glavnih tlorisnih in dekorativnih posegov, je bilo še veliko manjših del, ki so spremenile tržaško katedralo. Toda vse so pripomogle le k podčrtanju disharmonije in asi-

Videz združene prvotne troladijske cerkve s podaljšano cerkvico Frugiferusa. Na sprednji levi strani se že dviga zvonik, zgrajen je tudi že novi baptisterij (11. — 12. stol.)

Današnji videz cerkve z novo absido, ki na žalost ni v merilu z glavno ladjo in z izredno grdo stavbo na levi strani, ki so jo nesrečno prislonili na cerkev samo. Stebri prvotnega, še rimskega atrija, ki je izginil, ker je na njegovem mestu današnji zvonik, so še vidni v pritličju zvonika samega. Pozicija zvonika na mestu atrija se jasno vidi s primerjanjem slik 1. 2. in 3. (Po skicah arh. Gärtnerja v knjigi O. Incontrerà: La Basilica di San Giusto).

metrije, ki je nastala že v začetku, ob združenju starokrščanske bazilike s cerkvico bizantinskega sloga (s cerkvico Frugiferusa), tako, da je od celotne mase ostal samo nekaj poudarjen srednjeveški videz.

V glavnem so bili poznejši posegi notranjega značaja najbolj nesrečni okoli l. 1650 ko je bil čas največje umetnostne dekadence: tlakovali so na novo cerkev in pri tem uničili stare grobne kamne, pokrili so mnogo fresk in menjali mnogo starih gotskih in renesančnih oltarjev z baročnimi. Na veliko so popravili statično šibkejšje točke.

Leta 1825 so ukinili pokopališče, ki je bilo okoli cerkve, kot edino mestno pokopališče, ker so zgradili današnje pri Sv. Ani. Leta 1814 so se začela arheološka izkopavanja pod vodstvom arh. Petra Nobile, ki so jih pozneje še razširili.

Leta 1842 je zadnje leto večjih posegov v cerkvi sami: podrli so staro glavno absido in zgradili današnjo, ki nikakor ni v merilu z ladjami. Poleg tega so tlakovali trg okoli cerkve. Leta 1862 so združili s cerkveno stavbo novi baptisterij in zgradili ob zvoniku izredno neestetično hišo, ki jo vidimo še danes.

Lahko rečemo, da so v sklop Sv. Justa združeni deli stavb z izredno brezobzirnostjo, deli stavb iz več kot tisočletnega razdobja starosti. Arhitektonski videz zato res ne more biti najboljši: kljub vsem izposoditvam slogovnega in motivnega značaja pa je njegova celota vendarle edinstvena in samosvoja in človeku pušča res nepozaben vtis. Morda tudi zato, ker leži v najlepšem in zgodovinsko najbolj bogatem delu mesta. Ostanke rimskega foruma in mogočna srednjeveška trdnjava, ki zapira pogled proti severu pričajo namreč, da je bilo tu središče mesta, njegovo srce.

Obiskovalcu, ki se povzpne na grič z juga ali jugo-zahoda, se prikaže pročelje cerkve, kot bi zrastle iz tal: široko in podolgovato z nizkim, naravnost potlačenim zvonikom. Zdi se, kot bi bilo tu vse od vekomaj.

Asimetrija notranjosti se izraža prav tako na pročelju. Niti njena najvišja točka (pročelje sledi obliki strehe dvokapnice) ni

v osi glavnih vrat. Levi del pročelja pa nenadoma izgine v masi zvonika. Izredno lep okras tvori rozeta s svojimi dvojnimi stebrički. Ostalih pet okroglih manjših oken je ravno tako asimetrično postavljenih v pročelje. Poleg tega je na pročelju vzdanih nekaj kamnov z napisi in nekaj kipov na konzolah. Vse je kot odprta knjiga zgodovinskega mesta.

Tržaški sv. Just je spomenik, ki je naravnost simbolične važnosti za umetnostno ozračje, iz katerega je nastajala kultura našega Primorja in Istre. Pot njegovega nastajanja je nepretrgana pot zgodovine našega mesta. Redko katero mesto ima stolnico, ki je nastajala tako kot je nastajalo mesto samo. Čeprav nebogljen v svoji arhitekturi, je to stavbo, ki vzbuja spoštovanje ravno zaradi svoje edinstvene rasti, ki tako jasno priča o naporih naših pradedov za doseg nekaj boljšega, nekaj skromnega, toda nekaj svojega.

Marija Mijot

Zap'ščena

O, šocel muoj,
zakaj se me zap'sto!
Se sinek je vre krsto,
ta sinek tudi tuoj!

Damà me usi špotijuo,
de name se pozabo,
se uluavo u drugo vabuo,
smrt, te usi želijuo!

Veselja u mene ni!
A miso muaia prave,
srcjé ne prej uzdrave,
dukr ne prideš ti!

BRIGADA „Fontanot“

V avgustu letos je kakih 150 pripadnikov bivše brigade »Fontanot« obiskalo kraje, kjer so se v prvih mesecih 1945 borili proti nacistom in njihovim belim pomagačem. Trije nabito polni avtobusi so popeljali udeležence izleta čez Ljubljano in Novo mesto v Belokrajino, in sicer v vasico Suhor, ki leži na cesti Novo mesto - Metlika, takoj onkraj Gorjancev. Na Suhorju je bila v decembru daljnega leta 1944 ustanovljena brigada »Fontanot«, ki je potem nastopala v borbah skupno s slovenskimi brigadami, v sklopu jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske.

Sprejem bivših italijanskih partizanov, po večini doma iz Trziča in okolice, je bil nad vse prisrčen. V vasi pred prvimi hišami se je zgrnila velika množica ljudi iz Suhorja in okoliških krajev. Zaigrala je godba in v slovesnem sprevodu so se vsi podali pred spomenik padlih borcev, kjer je bila kratka spominska svečanost.

Še pozno v noč so po Suhorju odmevale partizanske pesmi, slovenske in italijanske. Streljaj od sadovnjakov, kjer je bil miting, so goreli ognji, in na ražnju se je pekel prašiček.

In naslednji dan naprej! Črnomelj, Črmošnjice, Stare žage, Poljane, Podhosta, Soteska, Žužemberk, Toplice in popoldan Smuka zapisana s krvavimi črkami. Tu se je v aprilu 1945 brigada borila nekaj dni proti premočnemu sovražniku, ki je skušal razbiti partizansko fronto od Ljubljane do Reke, da bi preprečil prodiranje zmagovite IV. Armade. Desetine in desetine mrtvih, desetine in desetine ranjenih, to je bil krvavi obračun tistih dni. Toda sovražnik ni uspel v svoji nameri. Fontanotovci so mu zadali še hujše izgube kot so jih sami utrpeli, več dni so ga priklenili na položaje ter

tako omogočili 5. prekomorski brigadi, da je prispela najprej v Črnomelj in takoj potem na položaje pri Starih Zagah.

Vse te spomine so bivši partizani, današnji izletniki, obujali, ko so se vzpenjali na koto 563, kjer je med drugimi hrabro podel operativni častnik 3. bataljona, Tržačan Giulio Cubi, ko je bodril svoje ljudi v odporu proti naskakujočemu sovražniku.

Življenjska pot brigade »Fontanot« ni bila dolga. Od decembra 1944 do junija 1945, toda v tem kratkem času je prerasla iz skupine neoboroženih in neizkušenih mladeničev v borbeno edinico, ki se je prekalila v številnih manjših in večjih spopadih s sovražnikom.

Kako pa je nastala ta italijanska partizanska edinica, ki se je znašla v borbi proti okupatorju v jugovzhodnem delu Slovenije, bi si ne mogli pojasniti če ne bi posegli nekoliko nazaj, in sicer v dogodke, ki so se začeli odigravati po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943. Tedaj je na Primorskem, posebno okoli Trziča in Gorice, zraslo več italijanskih partizanskih edinic, ki pa niso vzdržale velike nemške septembrske ofenzive. V veliki večini primerov so se te edince razbile potem ko so Nemci prebili goriško fronto. Na zapadnem Krašu pa je vendar ostala edinica, sicer maloštevilna, kateri je bilo usojeno, da odigra vlogo borbene enote, iz katere se je razvilo vse italijansko partizansko gibanje na Primorskem, z izjemo Istre seveda. To je bil Tržaški bataljon, ali točneje povedano »Battaglione triestino d'assalto«.

Spočetka je ta bataljon bil maloštevilen. Še v decembru 1943 je štel od 30 do 40 mož, ki so se zadrževali na področju Vojsčice, Opatjega sela ter bližnje okolice Renč v spodnji Vipavski dolini. S teh položajev so

napadali posebno sovražnikov (kamionski) promet po Dolu. V decembru istega leta je 22 mož tega bataljona uničilo nekaj čez 30 sovražnikovih vojakov v neki zasedi pri Renčah. Pozneje je sabotažna skupina, ki ji je poveljeval kasnejši komandant »Triestine«, Riccardo Giacuzzo, uničila več letal na letališču v Ronkah.

V februarju 1944 pa se je začel položaj bataljona spreminjati. V vedno večjem številu so začeli prihajati v edinico mladeniči iz Trsta, Tržiča in drugih krajev. Prišla je potem iz Istre skupina partizanov, ki se je borila v okviru bataljona »Giovanni Zol«. V začetku aprila je številčno stanje edinice toliko narastlo, da je bilo treba misliti na ustanovitev brigade. To se je tudi zgodilo 5. aprila v Srednjem Lokovcu ob prisotnosti predstavnikov IX. Korpusa.

Politični položaj nove brigade »Brigata di assalto Garibaldi« ali »Triestine«, (pod tem imenom je brigada znana širšemu občinstvu) je bil svojstven. Šlo je za edinico, ki je bila del italijanskega partizanskega gibanja »Corpo volontari della libertà«. Ker pa je brigada delovala na področju IX. Korpusa NOV in POJ je »Triestina« spadala pod operativno pristojnost jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske. Do ureditve tega političnega, vojaškega in pravnega vprašanja je prišlo s pogajanjmi, ki so bila konec meseca marca v Malih Laznah nad Tribušo, in sicer med političnimi predstavniki italijanskega in slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Na podlagi sporazuma je bilo ustanovljeno paritetično poveljstvo, ki sta ga sestavljala komandant IX. Korpusa ter Giorgio Jaksetich-Adriano, kot predstavnik italijanskega osvobodilnega gibanja.

Kot sem že dejal, se je bilo številčno stanje edinice zelo okrepilo. Poleg mladeničev iz Primorske, so bili v brigadi tudi številni bivši italijanski vojaki. Nekateri od teh so pribežali v edinico iz okupatorskih republikanskih edinic, nekateri drugi pa so prišli celo iz Hrvatske, kjer jih je bila zatekla kapitulacija Badoglieve vojske. Brigadni politični organi in še prej bataljonski, so bili

razvili široko politično akcijo med temi in lahko rečemo s precejšnjim uspehom. Številni komandni kadri, posebno po četah, so bili sestavljeni prav od teh bivših vojakov, ki so bili v mnogih primerih podčastniki. Posebno so se odlikovali fantje iz Emilije ter iz Sardinije.

Takoj po ustanovitvi se je brigada »Triestina« začela pripravljati za borbeni nastop. Vendar je do tega prišlo šele proti koncu maja, ko je en bataljon sodeloval s Kosovelo brigado pri likvidaciji alpinskega republikanskega oporišča v Dornberku. Tedaj je bilo zajetih okoli 80 sovražnikovih vojakov, ki so postali pravcati politični problem. Kaj z njimi? Na njihovo lastno zahtevo je bil ustanovljen nov bataljon, ki so ga kasneje oborožili. Ta poteza pa se je izkazala za popolnoma zgrešeno, ker ujetniki niso pristopili v partizansko edinico s poštenimi nameni. Kakor hitro so bili spet oboroženi so zaprosili, naj bi jih poslali v Carnio, češ da bi se tam uspešneje borili, ker so jim bili tisti kraji bolj poznani. Bataljonu je bil dodeljen za političnega komisarja Spartaco Fontanot, partizan iz Tržiča, ki je bil predan stvari narodnoosvobodilne borbe. Pri prehodu čez Sočo pa so ga pripadniki bataljona bivših ujetnikov zahrbtno umorili. Takoj nato so se javili na okupatorjevo oporišča ter zopet stopili v njegovo službo. Mnogi izmed njih so se vrnili celo v Dornberk.

Ta dogodek sem omenil, ker je brigada, ki je bila ustanovljena pozneje na Suhorju, dobila svoje ime po bratih Fontanot. Razen omenjenega Spartaca Fontanota se je odlikoval tudi Tiberio Fontanot, ki se je sam ubil v videmskih zaporih samo da ne bi izdal sovražniku svojih borbenih tovarišev.

Brigada »Triestina« je nato nadaljevala borbe proti okupatorju skupaj s slovenskimi edinicami pri Razdrtem, Vipavi, Sv. Luciji in končno Baški grapi. Medtem pa so začeli dozorevati novi pogoji borbe proti nacifašizmu. Osvobodilno gibanje je zajemalo vedno širše plasti prebivalstva italijanskega porekla na obalnih predelih Primorske.

Slovesnost ob ustanovitvi brigade »Fontanot« na Suhorju

Sklep gauleiterja Reinerja, da vpokliče pod orožje določene letnike, je pospešil beg mladeničev v partizane. Koliko se jih je zateklo tedaj k partizanom je danes težko ugotoviti. Morda je šlo za 1.500 ali celo 2.000 mož. V zbirne baze na Krasu in v Vipavski dolini so vsak dan dotekali novi borci. Prihajali so v večjih skupinah, toda na žalost zelo slabo opremljeni. Bili so oblečeni čisto poletno in njihova obutev je bila zelo malo trpežna. To se je potem kruto maščevalo. Štab brigade »Trieste« se je znašel v velikih težavah. Stotine in stotine mladeničev so taborile v gozdu v bližini Krnice nad Vitovljami. Oskrbovanje s hrano je bilo zelo težavno, vendar je brigadnemu intendantu uspelo, da so jim zagotovili vsaj en topel dnevni obrok.

Medtem so Nemci začeli novo ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju v Trnovskem gozdu. Pri nekem svojem izpadu v smeri proti Krnici so zadeli na brigado in kar je še slabše, na neoborožene mladeniče, ki so v tistem trenutku predstavljali pravi balast za operativno edinico. Tako se je zgodilo,

da se je morala brigada naglo umakniti v srednjo Vipavsko dolino, medtem, ko so se neoboroženi raztepli. Nekateri so se potem spet združili v okolici Renč ter pri Šmarjah. Drugi pa so se vrnili nazaj v svoje rojstne kraje. Preostali, bilo jih je kakih 800, so bili zametek bodoče brigade »Fontanot«.

V teh pogojih, ko je nad operativnim področjem »Triestine« neprenehoma visela nevarnost sovražnikovih ofenziv, je bilo nemogoče misliti na organizacijo nove brigade. Samo poveljstvo »Triestine« je zaprosilo štab IX. Korpusa, naj bi premestili neoborožene skupine na varnejše ozemlje, kjer bi bilo mogoče v miru misliti na organizacijo borbene edinice. Poveljstvo IX. Korpusa se je s tem strinjalo in tako se je začel premik teh stotin bodočih partizanov na osvobojeno ozemlje v Beli Krajini. Ta premik se je izvršil razmeroma brez izgub. Le na prehodih čez železniško progo Postojna — Reka je prišlo do nekaj izgub.

Skupaj z neoboroženimi skupinami je zapustil Primorsko tudi IV. bataljon »Triesti-

ne». Slo je za operativni bataljon, ki je bil oborožen do zadnjega moža. Ta bataljon, ki je bil med borci znan kot bataljon »Roma« (po partizanskem imenu njegovega komandanta, Giovannija Paparazza, ki je pozneje postal komandant brigade Fontanot) je bil ustanovljen kot edinica za vežbanje novih borcev. Ta namen pa se je izjalovil prav zaradi neprestanih sovražnikovih ofenziv. Zaradi tega je bataljon deloval nekaj časa v okviru Bazoviške brigade, nato pa je dobil ukaz naj spremlja prevoze ranjencev na osvobojeno ozemlje v Beli Krajini. Bataljon »Roma« je bil edini bataljon bodoče brigade Fontanot, ki je prestopil bivšo mejo popolnoma oborožen. Pri svojem prehodu na osvobojeno ozemlje je ta bataljon utrpel močne izgube, ko so ga pri Podkorenu iznenada napadle domobranske edinice.

S temi prehodi so bili postavljeni osnovni pogoji za ustanovitev nove italijanske partizanske edinice. Poskrbeti pa je bilo treba tudi za bodoče komandante in politične kadre, ker med stotinami novih prišlecev teh skoraj ni bilo. Zato so odgovorni vojaški in politični organi sklenili naj se premesti iz »Triestine« na osvobojeno ozemlje v Beli Krajini določeno število vodilnih kadrov. V začetku septembra so odpotovali iz Predmeje nad Ajdovščino dotedanji politični komisar »Triestine« Mario Abram (podpisani pomočnik komisarja), politična aktivistka Marija Bernetich-Marina, bivši namestnik komandanta »Triestine« Gino Luperini (bivši podporočnik italijanske vojske) ter še nekaj drugih vojaških strokovnjakov. Po desetih dneh je ta skupina dosegla Črnomelj. Med tem je prispel v Belo Krajino tudi Giorgio Jaksetich Adriano.

Odgovorni krogi so imeli trden namen, da se čimprej osnuje nova brigada, toda težave so bile tolikšne, da so pretekli še skoraj trije meseci preden ga je bilo mogoče uresničiti. Eden izmed osnovnih predpogojev je bil brez dvoma izvežbanje nižjih vojaških komandnih kadrov. Zato so sklenili, da se osnuje pri podčastniški šoli VII. Korpusa tečaj za italijanske podčastnike. Za stareši-

no tečaja je bil imenovan podpisani. Pri delu sta mu pomagala dva vojaška instruktorja, in sicer že imenovani Luperini ter Tržičan Bruno Steffe, ki je bil tudi bivši podporočnik italijanske vojske. Tečaj bi moral začeti delovati že okoli 20. septembra, in sicer v Loškem Potoku v bližini Starega Trga na Notranjskem. Določenega dne so se gojenci res zbrali na določenem mestu, toda že naslednjega dne je sovražnik začel silovito ofenzivo. Po brezkončnih marših po kočevskih gozdovih je podčastniška šola prišla v Semič, kjer se je tečaj pravzaprav začel in zaključil. Po prvi skupini se je tam izsolala še druga skupina. Na drugem tečaju je instruktorja Luperinija zamenjal Giulio. S tem je bilo zadoščeno prvim potrebam.

Medtem pa je prišlo že do ustanovitve brigade. Trije meseci, ki so pretekli od dneva, ko je glavnina dosegla osvobojeno ozemlje, so bili zelo težki. Večina, kot smo že dejali, je bila zelo slabo oblečena in povrh tega so še začeli nastopati jesenski dnevi in še pred ustanovitvijo brigade se je pojavila prava zima. Vprašanja povezana s prehrano tolikega števila ljudi, so bila skoraj neresljiva. Bela Krajina je bila vedno bolj pasivna kot aktivna pokrajina z gospodarskega stališča. Italijanska okupacija in že štiri leta trajajoča partizanska borba sta imeli za posledico skrajno izčrpanost vseh rezerv, zlasti na področju prehrane. Domače prebivalstvo ni moglo več nuditi operativnim in drugim edinicom nobene pomoči, saj je že samo stradalo. Prevoz hrane z drugih področij je bil povezan z neštetiimi težavami.

V primeru treh italijanskih bataljonov, ki so splošno nosili naziv delavskih bataljonov, je bil položaj skrajno težaven. Le z največjim trudom je uspelo bataljonskim intendantom ob pomoči ljudske oblasti, da so zadostili najnujnejšim potrebam moštva. Primanjkovalo je tudi obutve tako, da se je zgodilo, da so morali fantje v nekaterih primerih hoditi bos po snegu, ki je že zapadel v goratem predelu med Semičem in

dolino Krke. Trije bataljoni so bili nameščeni v Rožnem dolu nad Semičem, na Sijnem Vrhju ter v Jami pri Soteski. Opravljali so sicer neka težaška dela na cestah in drugod, toda vsa ta njihova dejavnost je bila le prehodnega značaja. V tem razdobju je bil namreč ustanovljen novi politični organ bodoče brigade: politoddel, ki mu je bila poverjena naloga, da skrbi za politično vzgojo bodočih borcev. V politoddel so bili imenovani Srečko Vilhar, Ennio Agostini, Sergio Botolutti in Ivan Godina. Vezo med edinico in Glavnim štabom Slovenije je držal Giordano Jachsetich, a med politoddelkom in politično organizacijo na terenu Mara Rupena - Osolnikova.

Bodoči naziv brigade ni delal posebnih preglavic. Hitro je bil sprejet predlog naj se nova edinica imenuje po bratih Fontanot. Nekoliko težje je bilo vprašanje borbene zastave brigade. Prevladalo je mnenje, da bi morala biti ta zastava jugoslovanska zastava, ker se je morala edinica boriti na čisto jugoslovanskem etničnem in državnem področju. Ker pa je šlo za edinico sestavljeno iz italijanskih borcev, se je zdelo tudi umestno, da se pripne nanjo manjša italijanska trobojnica.

Za komandanta nove brigade je bil imenovan že omenjeni Giovanni Papparazzo-Roma, za komisarja Mario Abram, za namestnika komandanta Gino Luperini a za pomočnika komisarja Tržačan Orfeo Vigna. Pozneje je prispel v štab tudi dolenjski domačin iz Sentjerneja Lado Kraševac, ki je bil brigadi v veliko pomoč zaradi mnogih izkušenj v partizanski borbi ter zaradi poznavanja terena, na katerem je edinica delovala.

Do slovesne ustanovitve brigade je prišlo 17. decembra 1944 na Suhorju. Slovesnosti so prisostvovali komisar VII. Korpusa Janez Hribar ter predstavnik Glavnega štaba Slovenije Ante Novak, poleg drugih političnih in vojaških funkcionarjev. Začetna oborožitev brigade je bila še pomanjkljiva, posebno v pogledu individualnega orožja. Ven-

dar pa so bataljoni razpolagali s težkim avtomatskim orožjem (italijanski težki mitraljezi »Breda«) ter z mitraljezi »Bren«.

Na Suhorju se je brigada zadržala le kratek čas. Še pred božičem je bila premesčena na novo področje, in sicer na severno pobočje Gorjancev. Štab brigade se je namestil v vasi Pristava, medtem ko so bili bataljoni razmeščeni po bližnji okolici. S položajem, kjer je bila brigada, se je dobro videlo v daljavi Novo mesto, najvažnejša nemška in domobranska postojanka na Dolenjskem. Med brigado in sovražnikom ni prišlo na tem področju do večjih spopadov. Skoraj dnevno pa so se vršili spopadi med partizanskimi in belimi patroljami po vaseh in njih okolici na področju med belimi brigadnimi položaji. Sovražnik je nalašč pošiljal v smer proti Pristavi močnejše patrolje, da bi tako preizkusil oborožitev brigade ter moralo njenih borcev. Bil je namreč zelo zainteresiran, da bi uničil to partizansko edinico, ki je bila precej važna tudi s političnega stališča. Taki spopadi pa se niso vršili samo po dnevi, temveč tudi ponoči. To pa posebno ob vsakdanjih akcijah za dobavo prehrane. Vsak večer je ena četa tega ali onega bataljona odhajala iz svojega položaja ter se napotila v to ali ono vas na področjih, ki še niso bila preveč gošpodarsko izčrpana. Te akcije so se vršile sporazumno s terenskimi političnimi in upravnimi oblastmi, ki so določale kaj in koliko mora ta ali ona vas, ta ali oni kmet dati za prehrano brigade. Ti ponočni marši so bili zelo utrudljivi, saj so trajali celo noč in neredko so se ob teh prilikah razvile pravcate bitke med četami in belogardiističnimi izdajalci.

To razdobje je zelo koristilo brigadi in njenim pripadnikom, saj so se fantje na ta način izurili v orožju ter pridobili na borbni zavesti. Med tem pa je politoddel nadaljeval s pomočjo brigadnih, bataljonskih in četnih političnih funkcionarjev politično vzgojo borcev, kar je zelo pripomoglo h krepitvi discipline ter borbene zavesti.

V februarju je bila brigada premeščena na nov odsek, in sicer na vzhodno področje Ljubna. Zasedla je položaje v vaseh Podljuben, Mraševo in Birčna vas. V teh novih pogojih je sovražnik pohitel s svojimi izpadi v smeri proti brigadnim edinicam. Nekega dne je prišlo do nepomembnega napada pri Podljubnu, a nekaj dni kasneje pri Ruperčvrhu, kjer je bil nameščen tretji bataljon. Tu je sovražniku sicer uspelo, da je presenetil neki izpostavljeni položaj borcev v gozdu, toda moral se je kaj kmalu prepričati, da je oreh trši kot si je zamišljal. Izvedel je sicer nekaj obkoljevalni manever, toda zelo kmalu se je na njegove vrste, ki so napredovale v strelcih, usula toča krogel iz dveh težkih mitraljezov in lažjega orožja. Ni se mu posrečilo, da bi si odprl pot skozi brigadne vrste.

Se hujši je bil spopad do katerega je nekaj dni pozneje prišlo v Mraševem. V zgodnjih jutranjih urah se je večja bojna skupina domobrancev prikradla po gozdovih do roba polja, ki leži pred to dolensko vasico. To polje seče precej globoko in strmo korito, po katerem teče potok. S položajev pred in za vasjo ni mogoče videti kaj se dogaja na dnu korita. Sovražnik ni mogel seveda absolutno računati na to, da ga ne bodo stražarji opazili, a je vendar poskušal srečo. In res mu je bila ta naklonjena. Domobranci so v strelcih pretekli polje, planili po vozni poti v korito ter bili hipoma na drugi strani tik pred vasjo, kjer je stal kozolec. Partizanski stražar, ki je bil ob kozolcu, je opazil sovražnika šele, ko se je ta pojavil na kolovozu niti streljaj daleč od njega. Oddal je strel iz puške, toda že naslednji trenutek so ga pokosili rafali iz brzostrelk. Sovražnik je bil trenutek nato že v vasi. Nenadni napad je bil pravo presenečenje za borce, ki so se morali umikati iz hiš pod hudim sovražnikovim ognjem. Po nesreči je odpovedalo tudi težje in lažje avtomatsko orožje. Žal je ta napad terjal za bataljon precej izgub. Na čistini za vasjo je obležalo 8 borcev, a med temi tudi komisar bataljo-

na Nello Quarantotto. Slednji je že ležal na tleh težko ranjen, toda ni se vdal. Do zadnjega je praznil na sovražnika vse saržerje na svoji brzostrelki. Belogardistom se je pozneje posrečilo, da so prišli do ranjencev in mrtvih ter jim s puškinimi kopiti razbili glave.

Medtem pa so se presenečeni borci znašli ter organizirali odpor. Na sovražnika se je usula ploha svinčenk ter ga prisilila k umiku. Pri tem so imeli domobranci nekaj mrtvih in ranjenih. Med njimi je padel tudi znan belogardistični komandant. Ni jim preostajalo drugega kot izvršiti takojšen umik v svoje postojanke. Toda še pri umiku so jih borci, celo s položajev nad Podljubnom, obsipavali z ognjem iz težkih mitraljezov.

Nekaj časa potem se je brigada premaknila na nove položaje v Suho Krajino, na rob Kočevskega Roga, kjer je potem ostala skoraj do konca. Suha Krajina je bila v narodnoosvobodilni vojni važno strateško področje, kjer so se neprenehoma vršile krvave borbe med okupatorjem in partizanskimi edinicami. Ta pomembnost pa je izvirala iz dejstva, da je Suha Krajina v rokah narodnoosvobodilne vojske predstavljala nevaren klin, ki je sekal sovražnikove zveze med novomeško in kočevsko postojanko. Zato so okupator in njegovi pomagači vlagali ves trud pri naporih, da bi razbili partizanske edinice na tem področju.

Na položaje v Suhi Krajini je prišla brigada »Fontanot« v drugi polovici marca leta 1944. Njeno središče je bila vasica Smuka, ki je bila skoraj prazna, kajti civilno prebivalstvo se je bilo skoraj popolnoma izselilo. Od Smuke pelje cesta v Stari log, ki je oddaljen kake 4 km ter od tu naprej proti Kočevju. Čez Stari log je potekala mejna črta med osvobojenim področjem ter kočevskim področjem, kjer je gospodaril okupator. Tu so se srečavale partizanske in bele patrolje in često je prihajalo do večjih ali manjših spopadov.

Ko pa je brigada prišla v Suho Krajino, je vladalo precejšnje zatišje. Vojna se je

naglo bližala h kraju. Četrta armada je naglo prodirala čez Dalmacijo proti severu ter resno ogrožala ves sovražnikov obrambni sistem med Reko in Ljubljano. Okupator se je zavedal nevarnosti ter je začel zbirati svoje zadnje sile, da bi preprečil zmagoslavni pohod osvobodilne vojske proti Trstu. Zato je sklenil, da bo prebil partizanske obrambne položaje pri Smuku. Smatral je namreč, da je sovražnikov obroč na tem mestu manj odporen.

Življenje borcev v dneh pred ofenzivo je potekalo več ali manj enolično. Vendar pa so bili pogoji precej trdi za marsikaterega borca, saj je bilo treba celo ponoči počivati obuti, ker je obstajala vedno nevarnost nenadnih napadov.

Začelo se je 10. aprila zjutraj. Okupator je začel obstreljevati brigadne položaje s topovi in minometalci. Sredi najhujšega ognja se je znašel tretji bataljon, kjer je opravljal dolžnost operativnega častnika Giulio Cubi. Cubi je bil neustrašen borec, ki je imel tudi strokovno znanje, ki si ga je pridobil v italijanski vojski, kjer je služil s činom podporočnika. Pod njegovim vodstvom so borci pripravili okope, kjer so vkopani pričakali sovražnika. Topovski in minometalski ogenj spočetka nista prizadejala borcem velikih izgub. Vendar pa je že prvega dne bil hudo ranjen bataljonski komisar Paolo Bressan, ki je kmalu nato podlegel. Hudo ranjen je bil tudi brigadni pomočnik komisarja Orfeo Vigna. Ko je šel z brigadnih položajev v smeri proti neki slovenski partizanski edinici, da bi jo obvestil o nekem sovražnikovem premiku, se je blizu njega razpočila mina, ki ga je hudo razmesarila.

Drugi dan se je borba še bolj razvnela. Sovražnik je začel pritiskati na položaje bataljona z vedno večjo silo. Ogenj iz avtomatskega orožja se je z vedno večjo silo vsipal na borce. Od treh težkih mitraljezov »Breda«, s katerimi je bataljon razpolagal, sta bila dva popolnoma uničena. Le eden

je še brezhibno deloval ter držal sovražnika v varni razdalji. Toda položaj je postajal za borce vedno težji. Primanjkovalo je municije, hrane sploh skoraj niso več dobivali. Njihova borbena morala pa je bila še vedno zelo visoka. Za to je neumorno skrbel Giulio Cubi, ki je bil povsod prisoten z besedo in zgledom. Noben sovražnikov premik ni ušel njegovim budnim očem in za dostoval je rezek njegov ukaz, da se je na nevarno mesto usula ploha svinčenk. Sovražnik pa je naskakoval brez prestanka. Nenadoma se je Cubi dvignil iznad okopa ter dal neko povelje mitraljezcu. Tedaj ga je zadela v čelo sovražnikova svinčenka. Bil je na mestu mrtev.

Cubijeva smrt je praktično pomenila konec odpora na položajih kote št. 563. Borci so se umaknili proti Smuki in potem skupaj z brigado v smeri proti Podstenicami. Sovražniku se je tako posrečilo, da je nekoliko napredoval. Njegov uspeh pa je bil le začasen. Odločilno priložnost, da bi zadal hujše udarce partizanski vojski pa je zamudil med drugim tudi zaradi odpora, ki mu ga je nudila brigada »Fontanot« na položajih okoli Smuke. Medtem je že prispela v Črnomelj V. Prekomorska brigada, številna in dobro oborožena edinica, ki je takoj odšla proti Starim Žagam, kjer se je spoprijela s sovražnikom ter ga potolkla. Tako je dokončno propadel okupatorjev načrt, da bi še enkrat zagospodaril z ognjem in mečem po Beli Krajini.

O tega trenutka naprej so se vojni dogodki na Dolenjskem začeli razvijati z bliskovito naglico. Brigada »Fontanot« je še sodelovala pri borbah v bližini Novega mesta (Ljubno in Toplice), nato pa je odšla skupaj z drugimi edinicami proti Kočevju, kjer je sodelovala pri zavzetju tega važnega sovražnikovega oporišča. Nato pa se je napotila proti Ljubljani, ki je bila medtem že osvobodjena. Nastanila se je v bližini slovenske prestolnice, in sicer v Zalogu, kjer je ostala vse do svojega odhoda proti Trstu, kamor je prispela 15. maja.

Koroška

v mojem srcu

To, kar mislim napisati, ne bo popis. Morda samo razmišljanje, bežne skice o deželici, ki že vse življenje čutim do nje posebno ljubezen. Ne vem, ali je to posledica šolske vzgoje, ali pogostih potovanj, vsekakor to ni pomembno. V moji prvi šolski čitanki je bil natisnjen takle verz: Domovina, zmerom mislim nate in na neosvobojene brate! Takrat, takoj po prvi svetovni vojni, smo nesrečno izgubili plebiscit na Koroškem. Ta verz je odmeval v meni in mi pripovedoval ne le o izgubljenem Gosposvetskem polju, o koroških jezerih, gozdovih, vaseh in mestih, temveč me je navdajal z bridko tesnobo tudi zaradi primorskih Slovencev. Kako velike kose našega ozemlja so razdelili »veliki« na slovenski račun! Ta bolečina je v meni z leti dobivala določnejšo obliko in kot logična posledica pritiska na slovenski narod je postala rešitev slovenskega narodnega vprašanja poglavitno vprašanje ne le mene, temveč vse moje generacije. Kako resnično je bilo to, je pokazala vstaja pod vodstvom Osvobodilne fronte leta 1941.

Toda ne nameravam se vračati v zgodovino. Iz nje pač lahko marsikaj izvemo, se marsikaj naučimo, vendar se življenje spreminja in zdi se, da nekateri problemi, nekoč drugače občuteni, dobivajo drugo obliko. Osvobodilni boj je rešil precejšen del slovenskega ozemlja iz rok tujcev in naša

rast po vojni nam vliva upanje v prihodnost.

Ali ostanimo pri sedanjosti!

—

Petnajst let je tega, kar sem prvič stopil na koroška tla. Bilo je kmalu po vojni, ko smo pričakovali, da bo nastopila pravičnejša doba tudi za koroške Slovence: da bodo smeli uporabljati svoj jezik v javnem življenju, da bodo imeli svoje šole, da bodo manjšina z vsemi pravicami. Prišla je državna pogodba z Avstrijo, ki je odločila, da ostanejo stare meje. Pogodba naj bi zagotovila koroškim Slovencem nekatere stvari, vendar je ostalo samo pri besedah. Z raznimi pretvezami se je nadaljevalo ponemčevanje Slovencev. In če sem leta 1948 na vaški kapelici še odkril besedilo v slovenščini, in to na jezikovni meji, tega besedila že čez nekaj let ni bilo več. Nekdaj strnjeno slovensko ozemlje je postalo jezikovno mešano ozemlje, socialno ogroženi in narodnostno zatirani slovenski človek se je umaknil s svojim slovenskim jezikom v zaprto domačo hišo. Le še nekaj javnih slovenskih napisov srečam na Koroškem. Lahko jih prešteješ na prste. In vendar ni mogoče zanikati, da na Koroškem ni več Slovencev, kakor to zatrjujejo avstrijske statistike. Izmislili so si poseben način ugotavljanja narodnosti — po občevalnem jeziku. Kakor v javnosti govoriš z Nemcem po nemško, tedaj si že Nemec.

Številke, številke...

Številke dokazujejo, tako pravijo avstrijski statistiki, da se število Slovencev na Koroškem vse bolj manjša. Nekateri pravijo, da jih je dvajset tisoč, drugi, da samo deset tisoč, tretji še manj. Res pa je, da jih je vsaj petdeset tisoč.

Toda, ali sploh gre za številke? Ali ne gre za temeljne človeške pravice?

—

Spomladi leta 1961 sem s skupino slovenskih književnikov obiskal Koroško in prisostvoval literarnim večerom, ki jih je priredila Slovenska prosvetna zveza. Med književniki so bili France Bevk, Anton Ingolič, Matevž Hace, Janez Menart, Lojze Krakar in Slavko Jug. Izčrpno so mi pripovedovali o svojih vtisih, ki so jih dobili na literarnih večerih.

France Bevk mi je rekel na primer: »Kakšni so bili moji najmočnejši vtisi na literarnih urah? Zdi se mi, da to, da so tudi starejši ljudje napeto in z zanimanjem poslušali našo novo prozo in poezijo. Skleпам, da imajo ljudje to radi. Z zanimanjem so se udeleževali razgovorov o književnosti in o drugih kulturnih vprašanjih. Mene je posebno veselilo, ker sem se ponovno mogel srečati z nekaterimi znanci iz prejšnjih let, ko sem obiskoval Koroško. Med obiskovalci literarnih večerov pa so bili tudi prav mladi ljudje, šolarji, kar mi je bilo prav tako v veselje. Splošna kulturna podoba slovenskega življa na Koroškem kaže človeka, ki sicer živi odrezan od lastnega močnega kulturnega središča, ki pa s svojo naravno bistrrostjo z lahkoto dojema tudi formalno težje stvaritve.«

Pisatelj Anton Ingolič mi je odgovoril tole za mojo beležnico:

»Ko s tovariši potujem iz kraja v kraj in v njihovi družbi berem iz svojih del tu številnejšemu, tam manj številnemu, a vselej izredno pozornemu

Motiv z Vrbskega jezera

in hvaležnemu občinstvu, uživam ob lepoti koroške pokrajine in melodiji koroških narečij. Obenem pa mi prihajajo v misli tisti časi pred sto leti, ko je bil Celovec s svojo Mohorjevo družbo in Janežič s Slovenskim glasnikom in drugimi knjižnimi izdajami organizator takratnega slovenskega literarnega ustvarjanja, in na usodna leta druge svetovne vojne, ko se je okoli tisoč koroških Slovencev borilo v vrstah narodnoosvobodilne vojske ne samo za svobodo in enakopravnost slovenskega človeka na Koroškem, marveč za svobodo in enakopravnost vseh ljudi. Ob teh mislih pa mi je hudo, ko vidim, da to dobro ljudstvo v letu 1961 praktično še vedno ne uživa popolne narodne enakopravnosti in da mu ni

so dostopne vse tiste kulturne dobrine, ki jih je slovenski narod doslej ustvaril in jih nenehno ustvarja.«

Pisatelj Matevž Hace, ki je bil koroški partizan, mi je dejal, da se mu zdi kulturni teden koroških Slovencev posrečena oblika za tesnejše stike književnikov z ljudstvom. Nato je rekel: »Po šestnajstih letih sem imel spet priložnost pogovarjati se s koroškimi Slovenci. V hišah, ki smo jih obiskali, so ljudje z zanimanjem poslušali našo brano besedo. Na teh večerih sem srečeval tudi nekatere bivše koroške partizane, ki so obujali spomine na leta borbe proti nacizmu po koroških gorah. Ljudi je tudi zanimalo, kako žive in ustvarjajo slovenski pisatelji. Zanimali so se tudi za gospodarstvo v naši deželi, ker imajo tudi koroški kmetje lepe gozdove. V razgovorih so povedali kaj vse je pretrpela slovenska beseda od leta 1920 dalje. Z mešanimi občutki sem gledal vojvodski prestol na Gosposvetskem polju. Občutja so bila drugačna od tistih v letu 1945 na istem kraju. Koroški Slovenci bi želeli, da se v bodoče daje še večja pozornost kulturnemu sodelovanju. Povsod smo bili zelo prisrčno sprejeti. Želeli so, naj jih še obiščemo.«

Mladi pesnik Janez Menart:

»Ne najdem besed, da bi izrazil, svojo nacionalno žalost in razočaranje. Morda več povedo dejstva: izbiti redki slovenski napisi, kljukasti križi na vojvodskem prestolu, natakaraica, ki misli, da je več vredna kot univerzitetni profesor samo zato, ker govori nemško, članki o slovenski invaziji, ker smo tu brali svoje lirične pesmi, prikrivan strah naših ljudi, ki ne bi radi ponovno prisilno obiskali Nemčije, kajti izkušnje so prepričljive stvari, in splošna utrujenost od večnega, tihega barikadnega boja. Literarne ure pa — razen redkih izjem — zaradi majhne udeležbe in razumljivega skrom-

nega kulturnega nivoja niso pravi literarni večeri, temveč poštena in potrebna narodnoobrambna akcija.«

Pesnik Lojze Krakar je videl Koroško takole:

»Po Koroški hodim prvič, čeprav sem se že vozil skozi njo. Nisem imel prave predstave o njej. Do tukajšnjih Slovencev sem imel nekoliko sentimentalni odnos, ki je postal še bolj sentimentalni spričo stanja, v katerem so Koroški Slovenci danes. Včasih se mi zdi, kot da bi bil na pogrebščini slovenskega jezika, ko vidim, da naš tisočletni sosed ni nič manj agresiven kot nekoč in da neustavljivo požira slovenski jezik onstran Karavank. Zdi se mi, da politična cepitev sil ni v prid odpornosti slovenskega življa proti Nemcem. Literarni večeri, kot smo jih vajeni po dvoranah v Sloveniji, so na Koroškem drugačni. To so bolj pomenki z očanci v zimskih večerih. Treba je brati stvari, ki so netendenciozne, razumljive. Ljudje poslušajo z odprtimi ušesi. Vendar je človek žalosten, ko ne vidi mladine, razen nekaj otrok. Kulturno življenje koroških Slovencev je treba modernizirati in prilagoditi času, kajti sto let stare čitalniške oblike odpuvedujejo. Morda bi zainteresirali mlade Slovence — tu je vendar gimnazija in nekaj inteligence — da bi ustanavljali svoja športna društva, priredili zabavne prireditve in plese, ne pa, da bi se udeleževali samo rodoljubarsko. Predvsem pa je treba uporabiti izkušnje drugih narodnih manjšin.«

Najmlajši udeleženec literarne turnee Slavko Jug pa je za konec povedal:

»Prišli smo s snegom, ki nam je nekoliko pokvaril obisk. Bili smo v Celovcu, v Hodišah, Ločah in Šentjanžu v Rožu. Ljudje so povsod izredno zlati, naj jih je še tako malo. Med njimi samo kmetje, tudi obrtniki, gospodinje

in mladina. Vsi redko lahko slišijo kaj takega, kot je blagoglasna slovenska umetniška beseda, lepo govorjena slovenščina. Morda nekateri niti niso mogli spremljati vseh odtenkov umetniške proze in poezije, kar pa se dogaja na vsakem podeželju. Ko sem bral novejše stvari, nekoliko bolj zahtevne tako pojmovno kot izrazno, sem opazil, da so spremljali bolj melodijo jezika kot druge elemente. Ko pa sem bral starejše, bolj »realistične« stvari, sem dobil občutek, da so jih doživeto spremljali. Čutil sem, da sem takrat ustregel njihovi potrebi. Sicer pa lahko povem vse v enem stavku: Tisti, ki pridejo na takšne večere, so resnično najboljši poslušalci, takšni, kakršne si človek le more želeli.»

To so vtisi, ki jih je šest slovenskih književnikov dobilo na svoji literarni turneji po Koroškem spomladi 1961. Vsak književnik je pač videl Koroško s svojimi očmi, zato je prav, da se njihove besede otmejo pozabe. Naj bodo zabeležene, tako, kot so mi jih pripovedovali.

—

Iste dni je v okviru kulturnega teden koroških Slovencev gostovalo na Koroškem tudi jeseniško gledališče »Tone Čufar«. Bil sem na predstavi antirasistične drame z ameriškega juga »Globoko so korenine«. Sijajno odigrana in dobro naštudirana predstava je popolnoma potegnila za seboj občinstvo v slovenskem prosvetnem domu. Ne spominjam se, da bi kdaj v življenju videl predstavo, ki bi me tako pretresla, ne glede na to, da sem jo videl v več izvrstnih izvedbah, med drugim v ljubljanski Drami. V Dobrli vasi na Koroškem pa sem prav ob tej predstavi občutil vso težo boja koroških Slovencev za njihove pravice. Sredina, v kateri sem videl to dramo, je dihala in sodoživljala isti problem, živ, pekoč, do danes nerešen in navidezno

nerešljiv. Toda, mar res ne smemo upati, da bo kdaj drugače?

—

Življenje nam pravi, da je mogoče na vsako stvar gledati z različnimi očmi. Boj koroških Slovencev traja dalje, kot traja življenje. Oni so tam in živijo. Skriti kot teloh v snegu čakajo na pomlad, na dan, ki mora priti, če verjamemo v pravico. V to pa moramo verjeti!

Škofce na Koroškem

Korenina pod Matajurjem

Onkraj mosta sv. Kvirina, ki označuje mejo med Furlani in beneškimi Slovenci, je majhno pokopališče, kjer počivajo Slovenci iz Ažle. Ustavili smo se na njem, ker imamo na tem kraju Slovenci pokopanega našega dragega prijatelja Romilda Mariniča, ki je toliko žrtvoval za prebujenje naših bratov v teh krajih. Njegov grob je na sredini pokopališča, okrašen s svežim cvetjem, okoli in okoli pa se vrstijo drugi, bolj ali manj zapuščeni, vendar zelo sorodni po imenih: Marinič, Jusič... sami pristni slovenski priimki, ki neizpodbitno dokazujejo, da v teh krajih živi naš človek.

Nekoliko dalje od Ažle, v smeri proti Sovodnjam, je ob ozki, toda asfaltirani vijugasti cesti, vas Klinje. Ob cesti je samo gostilna in trafika, vse ostale hiše so nekoliko više, okoli cerkve, pred katero je trg z vodnjakom. Ob njem so perice splakovale pravkar oprano perilo za čedadske družine.

Pristopili smo k mlademu dekletu, ki so mu veje vrbe žalujke razčesavale pravilno pričesko, ki se ni prav nič razlikovala od pričeske meščanskih deklet, ter jo vprašali po starešini Jožefu Jusiču, ki je lani prestopil prag svojega 106. leta. Prijazno nam je pokazala prvo, svetlo pobarvano hišo nasproti cerkve in nas povabila, naj sedemo na klop ter počakamo Jožefovega sina, ki je ravnokar raskladal sočno otavo.

Izkoristili smo kratek čas, ki nas je ločil od razgovora z Jusičevo družino, in se razgledali okoli sebe, po tem lepem svetu, ki se je ravnokar odeval v očarljive jesenske barve. Nič ni motilo dostojanstvene tišine sončnega opoldneva, in pogled se nam je sprehajal po vrhovih beneških gričev, dokler ni obstal nad očakom Matajurjem, ki kot nesmrtni čuvaj bedi nad ljudmi, ki prebivajo pod njim.

Iz zamišljenosti nas je zbudil možak s sedmimi križi, ki se je oprostil, da smo ga morali toliko časa čakati, in nas povabil v hišo, ker je po papirju in svinčniku, ki smo ju medtem bolj podzvestno kakor pa vede vzeli v roke, da bi si

Jožef Jusič

brž zapisali vse, kar bi nas zanimalo, takoj prišel do zaključka, da ima pred seboj radovednega časnika.

Predstavil se je za Tonija Jusiča, sina našega jubilarja. Povedal nam je marsi kaj iz življenja svojega očeta. Govoril je preprosto, v lepi slovenščini, da ga je bilo prijetno poslušati. Naš prihod je privabil še sosede, ki so radi povedali vse, kar so vedeli o najstarejšem vaščanu. Nekdo je stopil v zgornje nadstropje in na kamnitih stopnicah se je v spremstvu mlade vaščanke pojavil »dedek Nadiške doline«. Praznično je bil oblečen, na glavi je nosil črn klobuk, da bi ga obvaroval pred bleščečim jesenskim soncem, v rokah pa je držal palico, da si je pomagal pri hoji. Za pod pazduho ga je prijel še njegov sin Toni, ki mu je pomagal po stopnicah navzdol. Povedal nam je, da je lansko leto sam šel po njih, da je tudi

slišal in bil živahnejši, v zadnjem letu pa so mu čutila močno opešala.

Ko so ga posadili na stol na pristojni strani hiše, sta ga obstopila njegova edina živčca otroka Toni in Tonina. Precej sta se morala potruditi, da sta mu dopovedala, kdo sem in kaj hočem. Verjetno pa je to tudi sam uganil, ker ne mine rojstni dan, da bi ga kronisti ne obiskovali, odkar je prestopil prag stotih let. Vedno jim pove kaj novega, toda še najraje popiše svojo dogodivščino na nabornem uradu v Spetru Slovenov leta 1875. Takole se glasi:

»Več fantov iz doline se je odpravilo v Špeter pred naborno komisijo, da bi nas potrdili. Drugega za drugim so pregledali in jih potrdili. Ko sem prišel jaz na vrsto, me je načelnik komisije malo čudno pogledal in me vprašal, kaj bi rad. Debelo sem pogledal, ko mi je zastavil to vprašanje, toda odgovoriti sem mu le moral, da nisem prišel prodajat zijala, ampak zato, da bi me sprejeli v vojsko. Posmehnil se mi je in rekel, naj grem domov in naj dobro pazim na zdravje, če se hočem pretolči do spomladi. Veste, kako je bilo takrat: če te niso potrdili za vojaka, je bila to za vsakega fanta velika nesreča. Vsi so se delali norca iz njega. Tudi z mano je bilo tako. Toda ne za dolgo, ker so kmalu pozabili. Poročil sem se z neko mladenko iz Matajurja in imel z njo dva otroka. Potem so mi nekega dne sporočili, da je pobralo načelnika nabornega urada. Je že res, sem si mislil, da bomo polagoma šli vsi tja gor, toda za ene bo prišla »zadnja ura« prej, za druge pa kasneje. »Nekoliko se je uštel tisti načelnik,« je pripomnil Bepo v veliki zadovoljstvo vseh prisotnih, ki so mu hiteli praviti, da so »tam zgoraj« izgubili njegove akte.

Toda Bepo se prav dobro spominja tudi lakote, ki je divjala po dolinah, ko je toča, ki jo je bila kot snega na debelo, uničila ves pridelek. Takrat so ljudje umirali od lakote in so jih zakopavali kar sredi noči. Dogodek se mu je tako vtisnil v spomin, da pogostoma sprašuje, po letini, kako je obrodila koruza, kako je senom itd. Nikoli pa ne pozabi vprašati, če je v Brnasu obrodila trta; vino mu tekne, tisto iz Brnasa pa najbolj. Spominja se ga še iz mladih let, ko so hodili v vas popivat in se zabavat.

Jusič je bil dvakrat poročen. Rodilo se mu je osem otrok, dva iz prvega in šest iz drugega zakona. Živita samo še dva: Toni in Tonina, ki sta ostala v Klinjah. Jusič se vse svoje življenje ni zganil iz teh krajev. Najdlje je šel v Videm. Zanimivo je, da stanuje prav v tisti hiši, kjer se je rodil. Zanj skrbi sin, ki nosi sedem križev. Trudi se s kmetijo, ki bolj malo donaša, kot vse beneške kmetije. Zato je dobrodošla tista, sicer skromna pokojnina 10.000 lir na vsaka dva meseca, ki jih prejema Bepo na podlagi zakona o starostnem zavarovanju neposrednih obdelovalcev. Dobil jo je šele pred nekaj leti. Dokler je ni imel, je čestokrat vprašal na »kamunu«, če mu bodo dali kakšno podporo ali kaj za delo, ki ga je opravljal vse svoje dolgo življenje. Vedno je naletel na gluha ušesa. Zato mu ni preostalo drugega, kot da je sklenil svoje življenje podaljšati in tako dočakati priznanje do pokojnine. Na takšen način je preživel pet kraljev, dočakal celo vrsto zgodovinskih prelomnic, toda priznanje pravic svojih rojakov, Slovencev v Benečiji, ki kakor on in njegovi otroci govorijo slovenski in se tega tudi zavedajo, tega Jusič še ni dočakal.

Nekoč v Števerjanu

Števerjanci, kot vsi Brici, ljubijo pesem in odrsko besedo. Prijetno kramljanje o tem in onem jih zablja v družbo prav tako kakor dolinčane, čeprav živijo v drugačnih življenjskih pogojih.

Težko delo po briških holmih, kjer je treba globoko zasaditi lopato in kramp v zemljo, da trta obrodi takšno vino, kakršnega si briški človek želi, ni ovira, da si ne bi otrgal nekaj ur za prosvetno delovanje. Tako dela danes, kakor je delal pred leti po zadnji vojni, pa kmalu po prvi in tudi v prejšnjem stoletju, ko je bilo življenje v strmih grebenih Števerjana še bolj naporno in sta lepa beseda in nota šele prodirali iz mesta na deželo.

Zapiski domačinov nam povedo, da se je organizirano prosvetno delovanje pričelo razvijati v Števerjanu l. 1883, ko je v faro prišel stric pesnika Simona Gregorčiča, Anton Gregorčič. Bil je to razgledan človek in vedno blizu ljudem, katerim je omogočil, da spoznajo sadove takratne slovenske zborovske pesmi in ostale posvetne dejavnosti in z učiteljem Jugom, ki je bil prav tako eden tistih takrat sicer številnih učiteljev-vzgojiteljev ne samo otrok, marveč vseh vaščanov, ustanovil »Katoliško slovensko bralno društvo Števerjan«. Fantje in moške so v okviru društva hodili v večerno šolo, obiskovali so enkrat tedensko predavanja iz najrazličnejših področij; ki so se takrat imenovala »Beseda«. 1888. so v Števerjanu igrali tudi prvo igro »Struklji«, v kateri je imel glavno vlogo domačin Janez Knez, imenovan Ivan Čebajev. Števerjanci so takrat prišli tudi do prvega mešanega zbora, v katerem so med drugim peli Komjanc Anton in njegov brat Franc, potem še Ivan Maraž po domače »Rogar«, Tone Klanjšček in še mnogi drugi. V Števerjanu je bilo veselo in prijetno, glas o prosvetnem delovanju je segal daleč v Brda in tudi v Gorico, kjer so mnogi premožni ljudje kakor Rojčevi, Makučevi in Tonklijevi (oče znanega goriškega odvetnika) darovali precej goldinarjev za društveno zastavo, ki je bila, kot so povedala izročila, najlepša društvena zastava ne samo na Primorskem, ampak na vsej slovenski zemlji, takrat pod Avstrijo.

Pravijo, da je bilo tako živahno in bogato društveno življenje v Števerjanu do približno 1896. leta, ko je umrl župnik Gregorčič in kmalu za njim tudi učitelj Jug. Člani in članice društva so se poročili, novih vaditeljev in vzgojiteljev mlajših pa ni bilo, kajti v faro in šolo sta prišla starejša človeka, ki nista mogla dati tiste pomoči, kakršno so Števerjanci potrebovali, da bi nadaljevali z bogatim prosvetnim delovanjem. Stanje se je izboljšalo šele okoli leta 1906, po zaslugi novega župnika Jarca in učitelja Abujo. Takrat je Števerjan postal prosvetno žarišče, ki je dajalo vzgled in tudi pomoč ostalim briškim vasem, v katerih se je do druge svetovne vojne, kot po vsej Primorski, razvila takšna prosvetna dejavnost, kakršni slovenski človek morda nikdar več ne bo priča.

V Števerjanu ni bilo liberalnega prosvetnega društva, kot v Gorici, Dornbergu, Kojsem in še v drugih večjih krajih. Do prve svetovne vojne je Katoliško prosvetno bralno društvo združevalo vse vaščane ne glede na ideje, ki so začele takrat prevevati tudi primorsko ljudstvo. Društvo je štelu 120 članov, ki so se udeleževali bodisi v enem ali drugem ali pa v več odsekih, ki jih je imelo. Tako je bil za moške telovadni odsek in tudi brezalkoholni, v katerem so govorili proti bolezni, kakršna je lahko za vsakega človeka, alkoholizem. Dekleta in žene so sodelovale v pevskem odseku in seveda tudi v dramskem odseku. Po zaslugi mladega domačina Alojza Terčiča so ustanovili tudi tamburaški odsek, zbrali denar in v Gorici pri plesnem učitelju Milovanu Domenisu, ki je stanoval na Šempetrski cesti, kupili 13 tamburic, s katerimi so potem nastopali po okoliških, pa tudi v bolj oddaljenih vaseh. Glas o bogati dejavnosti društva je šel čez briške holme, kakor veter in prošnje za pomoč so prihajale od daleč in blizu, tako se je ustanovilo prosvetno društvo v Dobrovem prav po zaslugi Števerjancev. Nekateri vaščani se še s hvaležnostjo spominjajo učitelja Li karja iz Gorice, ki je bil nameščen v Števerjanu in ki je ogromno doprinesel k prosvetnemu izživljanju Števerjancev in

obogatil njihovo znanje ter splošno izobrazbo.

Tako je bilo do 1914. leta, ko je moral tudi prebivalstvo Števerjana v begunstvo, zapustiti domove in brajde. Mnogo jih je šlo na fronto in le malo se jih je vrnilo. Domovi so bili porušeni in bilo je treba pričeti vse znova! Minila so leta, preden se je tudi briški človek nekoliko opomogel. Videl je jasneje in več kot prej, vojna mu je prinesla mnogo hudega, pa tudi kaj koristnega. Pričel je odpirati oči in začel opazovati okoli sebe. Videl je trdo življenje, v katerem živi ter se začel polagoma zavedati, da je tudi zanj neke upanje, da bo šlo na boljše in da graščak ne bo mogel večno urejevati življenje na vasi tako, kakor mu je po godu. Toda premalo let je imel naš človek na razpolago, da bi dosegel to, po čemer je hrepenela njegova uporniška narava. Prišel je fašizem in z njim je bilo konec vsega upanja in vsega, kar je bilo zdravega, domačega, slovenskega in tudi naprednega.

Toda do 1926, ko je bilo s silo prepovedano vsako prosvetno delovanje v Števerjanu, se je prosvetno življenje vendar le nadaljevalo, prav tako, kakor pred vojno. Mnogo članov Katoliškega bralnega društva je bilo manj, ker se nikdar več niso vrnili z bojišča; požrla jih je galicijska ali nemška zemlja. Toda rasel je novi rod, ki pa ni več mislil samo eno. Nove misli so se razpletale v mladih ljudeh, ki so imeli srečo, da so se vrnili z bojišča. Prosvetno delovanje je bilo v začetku enotno, čeprav je poleg Katoliškega bralnega društva, ki si je uredilo okoli 1920. društveni sedež v »Dvoru« približno v istem obdobju rodilo novo prosvetno društvo »Ljudski oder«. Obe društvi sta bili zelo aktivni. Ljudski oder je postavil 1922. leta na oder »Desetega brata«, Katoliško bralno, eno leto prej »Našo kri«, še prej pa so nastopili 1919. leta skupaj v igri »Moč uniforme«. Igre so privabile iz Gorice na tisoče gledalcev. Pevski zbori so bogatili obe društvi in še mnogo dejavnosti je bilo, ki so razgibala Števerjan in mnoge vasi v Brdih in v dolini, kamor so

se podajali gostovat. Med društvoma ni bilo sovražnosti: obiskovali sta se in člani so prihajali na prireditve obeh društev.

Tako je bilo v Števerjanu nekaj let, dokler niso fašisti iz Podgore in Gorice začeli prihajati v vas in groziti vsemu, kar je bilo javnega in seveda slovenskega. Toda briški človek je vztrajal in vztrajali sta števerjanski prosvetni društvi. Ljudski oder manj, kajti glavna gonilna sila je bila števerjanska mizararska zadruga, v kateri so se zbrali mladi domači mizarji, ki so po vojni nekaj let imeli dosti dela in zadosti zaslužka. Vseposvobod so bili potrebni novi domovi po Brdih in zadruga je delala že tako dobro, da si je po letu 1921. kupila tudi nove moderne stroje. Toda fašizem, ki je dobro slutil od kod mu preti nevarnost, je po svojih zaupnikih onemogočil zadrugi, da bi obdržala stroje, še preden jih je izplačala in to prav v času, ko je pričelo zmanjkovati dela in je bila zadruga v težavnem finančnem stanju. Člani zadruge so se morali raziti. Odšli so v Argentino in Jugoslavijo in s tem je prenehal obstajati tudi »Ljudski oder«. Katoliško bralno društvo je živelo še do leta 1926, ko so poklicali orožniki predsednika društva v Kojško, kjer je moral podpisati razpust društva.

Slovenska pesem in beseda pa kljub temu nista zamrli. V Števerjanu in nikjer v Brdih ju ni mogel uničiti fašistični bes, ki ni štedil z oljem in pendreki, ko je pošiljal svoje emisarje v Brda. Predanosti svojemu narodu, ki ga je pokazal briški človek, smo bili priče v zadnji vojni in po njej. Kako mogočno je zadel pevski zbor Števerjancev v Gorici po vojni, ko je bilo na odru Ljudskega doma toliko pevcev, da jih niti ni bilo mogoče prešteti.

Pa tudi po nesrečnem letu 1947 Števerjanci niso utihnil. Njihova pesem ni zamrla in ne bo in čeprav s trenutnim stanjem prosvete v Števerjanu ne moremo biti povsem zadovoljni, nam je življenjska sila Bricev in njihova narodna zavest jamstvo, da bodo nastopili tudi za ljudsko prosveto na števerjanskem griču lepši časi.

Samo 3 so se vrnile

17. povojno leto, domovi rastejo, nove družine se porajajo, mnogokaj se je spremenilo!

Slovenski rod je v domovini krepko zadihal!

Mi tu ob skalnatem Krasu, v cvetočih Brdih, ob vznožju gozdnate Benečije uporno zahtevamo naše pravice! Nabiramo si moči v novih rodovih zato, da bi ostali trdni, taki kot nas zamišlja tujec. Za našimi iskrenimi pogledi, zarezanimi gubami v obrazu je še živa sled neutolažljive rane. Ne moremo preko samih sebe, ne moremo zatreti tega, s čimer so nas zaznamovali sosedje z zapada in s severa. Prepolno je vrzeli po naših družinah in preveč žalosti še v materinih srcih, da bi ne ostali vsaj deloma vredni potomci tistih, ki jih nikdar več ne bomo videli!

Dachau, Auschwitz, Ma chausen, Buchenwald, Rawensbrück, Bergen-Belsen, Hosenburg... besede, ki jih je v 1961 zopet ponavljal ves svet. Besede, ki bodo potisnile v zemljo tudi njega, Eichmanna, groboka milijonov ljudi. Morali smo mi in morali so tudi tisti mlačneži brezbrizneži, ki jih je poln človeški rod na vseh celinah, zastrmeti in obnemeti. Mladi rod je začuden obstal nad dejstvi izraelskega sodišča, sprašujoč se dvomljivo, ali smo res lahko tudi zveri?

Da, roka nemškega gestapovca in njegovega fašističnega pajdaša, prodana duša holandskega, slovaškega, madžarskega in slovenskega hlapca je poskrbela za to, da bo v zgodovini človeka zapisano, kako je mogoče zažgati v enem samem dnevu po več sto žena, mater, sinov, bratov, sestra in očetov, starčkov in otrok, vse tiste, ki so mislili drugače, kakor sta vele-

vala kljukasti križ in njegov rimski pšenični snop, tako elegantno povezan v simbol sovraštva proti vsemu, in vsakomur, ki se mu ni dovolj globoko klanjal.

Da, kako je bilo takrat v Gorici... najprej deportacije, potem procesi, pa ubijanja na gradu in prevozi v Coroneo... vrsta za vrsto, skupina za skupino; goriških Slovencev je bilo vedno manj!

Prvo nedeljo januarja 1944. leta se je začudoma ob 9. uri na Travniku v cerkvi Sv. Ignacija zopet oglasila slovenska pesem. Srca slovenskih vernikov so se vžgala, toda samo za trenutek; kar se je začel polniti z begunskimi izdajalskimi postavami, ki so v imenu slovenske božje službe in pesmi iskale žrtve, s katerimi bi se poklonili rjavim srajcam, ki so hotela spremeniti severno Jadransko obalo v svoj fevd, sanjajoč državo, ki bo spajala štiri morja. Razni Kolenci in podobni so upali na nove služabnike, ki naj bi jih dala primorska zemlja in ker je bila njihova žetev prepričla sta se jih polastila gnev in sovraštvo. Roka gestapovca se je tako vnovič dvignila. 1. junija 1944 je njegov bes z vso silo zdivil nad slovenske goriške družine. Aretirane so bile: sestre Marta in Erika Šfiligoj (obe pogrešani), Helena in Paulina Komel, Kristina Gorjan (ostala za vedno v taborišču) Alberta Delpin, Cvetka Srebrnič (umrla v taborišču), Slokar Valerija (23-letna mlada žena, mati dveh otrok, ki ju nikoli več ne bo mogla objeti) in Danica Baša, ki se je vrnila iz Coronea, kjer bi drugače tamkaj rodila svojega prvorojenca. Tako in podobno decimirane so se vrnile skupine goriških Slovenk, deklet in žena, ki so zgrešile le to, da so spoštovale materin jezik

in ljubile svoj rod. Od 8 se jih je iz skupine, ki je bila odpeljana 1. junija 1944 vrnilo komaj troje, od teh je ena skoraj popoln invalid...

— ■ —
In križev pot se je začel...

Prva postaja Coroneo... 10. junija 44. zavezniki bombardirajo Trst. Po 10 jih je naših deklet in žena v eni sami celici v 4. nadstropju. Bombe padajo, nihče se ne zmeni zanje. Zaklonišča ostanejo samo za moške zapornike. Koliko strahu, toda koliko trpljenja manj, če bi se 4. nadstropje zazibalo...

Pa se je šele pričelo. 5-dnevna vožnja v živinskih vagonih, nihče ne vé, kam pelje ta železna cesta. Vlak se ustavi: Auschwitz beseda, pojem, smrt je manj strašna od nje.

Cilj. Kruh si je treba zaslužiti, delati je treba kot črna živina. Psi so tu enaki človeku, ta enak zverji. Na en sam mig se ti zajedó v živo, razpadajoče meso. Ujed zverji, leglo novih bolezni, novega trpljenja. Hela to dobro ve. V bolnici je nihče ne sme obiskati. Auzerka budno straži, pa vendar se Marija Delpinova opogu mi. Kaj je vendar s Helo? Približa se bolnici v baraki, le za hip, dovolj da se za njo požene bič. Marija teče, pade, zbije si zobe, ubeži... Ni prostora za pomilovanja, ni časa za čustva...

400 jih je v eni sami baraki, telo ob te lesu, še pogradi se več ne vidijo. Tčda higijena pa taka, prava nemška. 102 straniščnih lukenj. Kaj ste jih štele? Zakaj pa ne, v vrsti pred luknjo, kaj bi vendar drugo počele. Lonci in žlice so nam ropotale ob pasu, kakor v zboru se mi je zdelo, pravi Paulina. Med luknjami je korakal škorenj auzerke, in njen bič je opletal po golih telesih. In uboga Hela, ali pomniš? Bič te je udaril po ustih, da se je vtila kri kot iz škafa, ti pa si morala z rokami prenašati tekoče blato v stranišče in se skozi špalir dvignjenih bičev vračati na svoj pograd, zlomljena, užaljena, ponižana...

Bolezen in smrt... teh dveh človeška usta niso smela izgovarjati. Biti zdrav: zahteva nemškega nadzornika, izgledati zdrav edina želja pomendrane človeške biti v nemških taboriščih. Odditi kamor koli, delati tudi najtežje, samo daleč od zrak napolnjenega s smradom človeških kosti; sanje premnogih. Tudi v Berlin, pod vsakodnevne bombne napade, samo tja, da mi je dospeti, je hrepenela Marija Delpinova. Videla je Berlin, na svoje ne več mlada pleča prevzela breme tovarniškega ritma in upala. Rusi so jo osvobodili, dolga je bila pot nazaj, skoraj ni več upala da bo še videla svojo Gorico.

Auschwitz 13. januar 1945. V hodna fronta je živa, sovjetske čete napredujejo na zapad. Kolone ujetnikov podijo po snegu na zapad. Vsak zastoj je odveč, biči pokajo kot za stavo. Dvakrat smeš pasti, tretjič ne boš več vstal. Zadel te bo strel. Niti matere ne smeš pobrati, niti teža ti ne dovoli nemški pes.

Dolge kolone... He'a čuti da gre v smrt. Nekje v notranjosti ji čuden glas govori naj stopi v drugo kolono, naj se ne boji strela. Dekle prestopi, le en sam hip bi bil dovolj, da se ne bi več dvignila. Notranji glas jo je rešil; nobena iz njene kolone se ni več vrnila iz Bergen-Belsena.

In kakšna je bila vrnitev?

Da, Pauline še lastna mati ni spoznala. 8. junija 1945 je prestopila domači prag na Placuti. »Dober dan« je pozdravila mamo, zavita v dolgo temno obleko z nogami v prevelikih razcapanih copatah. »Kdo ste gospa,« je bil odgovor. »Vaša Paulinčka sem.« Toda mama ji ni verjela, s pomočjo tete Fajglove je šele objela svojo hčer, ki ji je Auschwitz odvezl domačo podobo.

— ■ —
Mnogo, premnogo jih ne bo nikoli več nazaj. Kje si lepa Cvetka Srebrničeva? Kje je strohnelo tvoje lepo mlado telo, tvoje svetle oči, tvoji kot žamet svilnati lasje.

15. aprila 1945 je doživela osvoboditev. Njo in ostale so Angleži v prvem trenutku zasuili z dobrinami, o katerih je bil le še spomin. Cvetka je poskušala celo kaditi, pravi v svojih spominih dobra E. K. iz Gorice. Bila je presrečna. Zdaj ni bilo več biča, ni bilo več straž. Samo prijetno pohajanje po taborišču. Toda le kratko je bilo veselje. »Niso čutile kako smo slabe, kako izčrpane in bolne, počasi smo pada-

le druga za drugo,« piše Edvina Kosovel. Ko sem po šesttedenskem bolovanju prišla zopet na blok, sem vprašala po Cvetki. Povedali so mi, da je ni več...

Draga Cvetka, draga Kristina, draga Valerija, dragi Marta in Erika, drage vse, ki vam ni bilo usojeno, da bi po tolikem trpljenju zopet videle svoje drage, Gorico, sonce in zdravje. Ne moremo vas pozabiti, ne smemo.

Marija Mijot

»Uan«

Ah! Kakú je fino pljesat znau!
Jen mastafe črne u l'ft se viho,
de mene lepše je nagliho!
Je čluovek zanj na teme pau!

Zmire žejen! Ku pa douge uažnje vou!
De se na svete tak je ruodo!
Uače, mat'r, zemluo še be pruado,
samo za vina puhen kau!

Šišuo, grunt, utruakan be požrou,
de ne be jest napjela usé moči!
Ma nebuo luamo m'ne v'č kosti!
An dan buon jest na njen rezbila stou!

Leti 1914 in 1915 na Goriškem

(Na prelomu iz mirnega v nemirno obdobje)

Pretrsljivo je neomajno zaupanje, ki so ga imeli ljudje na Goriškem in Gradiščanskem, v pokneženi obmejni grofiji, kakor se je takrat goriški deželi po habsburško reklo, da bo teklo življenje mirno naprej, kakor je že teklo 400 let pod habsburškim žezlom. Nič ni leta 1914 kazalo v zgodnji spomladi, da ne bo ostalo vse pri starem: Slovenci liberalne barve bi škilili še naprej k bratom Srbom, njihovi italijanski nasprotniki — italijanski liberalci k savojski hiši, slovenski in furlanski klerikalci pa bi ostali večidel zvesti geslu »Vse za vero, dom, cesarja« kot je pisalo v glavi »Goriškega lista«, ki je pričel izhajati tik pred vojno leta 1914.

O golobih, ki so se maja 1913 spuščali na goriški Travniki, ni nihče verjel, da so znalcji trajnega miru, ker je šlo takrat za erarične golobe, tako rekoč v vojaški službi. Posebno opozorilo avstrijskih vojaških oblasti je opozarjalo občinstvo, da ne sme nadlegovati teh sivih golobov, ker je to podvrženo denarni globi. In tako so vojaški golobi kar naprej nemoteno prhutali nad rjavimi strehami, medtem ko so človeški golobje, razni vojaški vohuni ali pa dostikrat samo nacionalistično zagreti italijanski mladeniči bili hvaležer objekt državnim pravdnikom, ki so se razkazovali v patriotičnih obtožnih govorih proti iredentističnim vohunom. Zelo pogosto so listi poročali o teh procesih.

Ljudje nasploh pa se niso dali motiti po nobenih političnih skrbah. Nikjer drugod na Slovenskem, pa tudi v sosednjih deželah se ni takrat toliko plesalo kot na Goriškem. Nedeljo za nedeljo so bili že od aprila naprej brjarji polni plesalcev, teh »hudičevih drsališč«, kot je donelo popolnoma brezuspešno z vseh prižnic. Prav malo so se ločile klerikalne vasi od liberalnih. Razlika je bila le v tem, da nastopi katoliškega telovadnega društva Orlov niso končali svoj nastop z obveznim plesom kot so ga navadno Sokoli. Slovenske socialistične orga-

nizacije pa se niso hotele odtujiti plesalski strasti našega ljudstva in so se veselo udeleževale po plesnih deskah kot njihovi klerikalni in liberalni tekmeči. Gostilničarji so se v večjih krajih, kot na primer v Podgori, v Štandrežu, Sovodnjah in gostilnah v južnem delu Gorice delili v gostilničarje, ki so živeli od plesov, in druge, ki so skrbeli kot pravi oštrirji le za jedačo in pijačo.

PLESALSKA STRAST IN KOLESARSKI IDEALIZEM

Nameni nasprotnikov plesa so bili z gospodarskega in tu pa tam moralnega stališča za tiste čase čisto razumljivi in delno opravičljivi. Saj se je res zapravilo precej denarja na teh deskah, toda ko bi, ne samo ti plesalci, temveč tudi preganjalci plesov mogli predvideti, kakšen potop železa in smrti se bo vsul na Goriško že leta 1915 in kako se bodo po njej pasli fašistični policijski komisarji in kvestorji, proti katerim je bil prosluli avstrijski policijski šef pred prvo vojno Casapicola s svojimi kifelci pravi človekoljubni arhangel, ter končno še druga svetovna vonja, ko je vojna zver hodila od hiše do hiše, pa navsezadnje še stanje po drugi svetovni vojni, ko so se vse nekdanje kmečke zaposlitve in dejavnosti obrnile v čisto drugo smer industrializacije in bega z zemlje, potem bi se tisti plesalci iz leta 1914 še bolj zavrteli in marsikateri moralno ogorčenih nasprotnikov plesa bi se pridružil valcerjem in polkam. Kaj in komu bi prihranili ljudje denar, ki so ga izdali za ples, v deželi, ki je bila v naslednjih 35 letih razpeta na križ in kjer še dandanašnji ne ve naš podeželski človek, čemu in zakaj naj hrani.

Na križišču cest med Ločnikom in Podgori se je zbralo prve nedelje v juniju 1914 52 kolesarjev, organiziranih po slovenskem goriškem kolesarskem društvu »Danica«, prenežnem imenu za ne ravno nežne kolesarje, za dirko po goriškem Krasu. Spustili

so se najprej proti Krminu, nato po Furlaniji do Trziča, naprej do Proseka, Opčin, Senožec in nato mimo Razdrtega, Vipave, Ajdovščine, Ajševce do »Hilmteicha« v Rožni dolini v bližini današnje Bajte. Dež jih je pral vso pot in ceste so bile takšne kot so pač bile, polne lukenj, mlak in ostrega šodra. Kolesa so bila stara solidna Puchova kolesa, ki niso poznala nobenih prestav. Kdor je prevrtal zračnico, je porabil najmanj pol ure, da jo je zamenjal. Zmagovalec je bil mladi štajerski fant v vojaški službi pri avstrijskem pešpolku v Gorici. Zmagoval je zaporedoma nekaj let in prišel bi precej daleč v svoji športni karieri, če ne bi posegla vmes vojna. Tako pa mu je že jeseni leta 1914 šrapnel prestrelil noge v Galiciji in so mu jih morali odrezati.

Manj tvegano kot kolesarsko romanje v dežju so bile tombole. Nedelja za nedeljo tombole, vmes pa še kakšna igra, kot nesmrtni igrokaz »Tihotapec«, kot nalašč za deželo ob meji, kjer so od pamtiveka ljudje tihotapili tobak in kasneje še drugo blago, kakor se je pač razvijala delavnost ljudi na eni ali drugi strani meje. Standreški »Tihotapec« na vneboh od maja 1914 je imel več hvaležnih poslušalcev kot toliko umetniško neprimerno boljših dramskih del, ki so jih prav gotovo Standrežci imeli priliko videti vsaj po drugi svetovni vojni.

SLOVENSKI KABARET IN OGLED NARODOV

V Gorici so goriški Slovenci imeli obilno priložnosti, da vidijo gostovanja slovenskih gledališč iz Ljubljane in Trsta, da sami nastopajo v amaterskih skupinah na odru. Mešali so dramatične igre z najbolj lahkotnimi komedijami in resni kritiki so imeli priliko udarjati zavoljo tolikšne lahkomišelnosti. V gledališki dvorani »Trgovskega doma«, v sedanji zapuščeni in samotni »Sali Petrarca«, so imeli stroga merila, kaj smejo nuditi stalnim obiskovalcem. Pač pa so prihajale v manjše dvorane, kot na primer k »Zlatemu Jelenu« potujoče igralske skupine, ki kažejo že precej malomeščanski okus našega takratnega goriškega občinstva. Malo pred vojno je gostoval pri »Zlatem Jelenu« »Slovenski kabaret Franje pl. Sladovića, slovensko-hrvatskega spevokomika«, ki je dal dva glasbeno šaljiva večera, kot je obljubljala reklama plakatov in slovenskih časopisov. Tudi uživanje takšnega slovenskega kabareta tik pred razpadom njihovega mirnega življenja privoščimo iz vsega srca tistim našim malomeščanom, od

katerih je vojno in kasneje politično obdobje terjalo toliko junaštva.

Pravi spektakel za oči pa so vsi Goričani, vsa bližnja in daljna goriška dežela doživeli z nastopom velikanskega cirkusa »Charles«, ki ga tako pestrega in velikega ni več videla in ne bo videla Gorica. Pomislite samo, da so lepaki vabili na pravi »Ogled narodov«, na katerem so po besedah lepakov nastopali pravi Sioux-Indijanci, pravi Kitajci, pravi Arabci, pravi Indijci in še drugi narodi. Klovnov, jahalcev in jahalk je mrgolelo. Levi in tigri niso bili posebno mikavna točka, ker jih je bilo toliko kot krav na malo večji tolminski planini, pač pa je privlačil strašni rhinoceros ali po domače nosorog kar z dvema rogovoma. Charles je moral odšteti zanj nič manj kot 30.000 kron. Žirafa je bila samo ena in prva, ki je videla Gorico. Znamenita pa je bila predvsem zato, ker so morali zgraditi poseben prevozniki vagon zaradi njenega dolgega vratu.

Te cirkuške predstave so bile takrat edine, kjer so se našli deželani obeh narodnosti — Slovenci in Italijani. Drugače so skrbeli listi z obeh strani, da se na kulturnih predstavah niso našli skupaj. Pa še to: ni bilo kritika, ki bi našel na cirkusu karkoli graje vredno. Napiši in reklame so bile kar trojezične. Strašno dosti slabih redov je deževalo po vseh goriških šolah vseh stopenj, ker ni dobrih štirinajst dni noben dijak pogledal knjige.

SLOVENSKI »NOTREDAME« IN ČUDEŽNI USPEHI Dr. ANTONA GREGORČICA

Najrazličnejše slovenske šole so se obogatile še za eno novo slovensko šolsko ustanovo. V Ulici Ponte Isonzo 32, tam kjer so že po tradiciji razni šolski zavodi in predvsem dekliški, so ustanovili spomladi 1914 »Slovenski dekliški zavod«, ki so ga imele voditi šolske sestre iz Maribora. Škoda, da iz tega ni bilo nič, ker niso nikdar razni »notredami« in »stelle mattutine« in podobni zavodi dali nobene prave duševne hrane našim slovenskim meščanskim dekletom; v najnovejšem času pa je le pozdraviti, da gre splošna vzgoja v drugo smer in da so takšne dekliške šole zastarele po svojem učnem programu in po svoji zastareli nacionalistični nestrpnosti nasproti Slovencem v Gorici. Komaj nekaj mesecev po ustanovitvi so že žvižgale svinčene z bližnje Podgore, kjer se je najmanj petnajst narodov teplo, hvala Bogu še s konvencionalnim orožjem, za cilj, ki je bil, kot zdaj vidimo, popolnoma nesmiseln.

Razstava izdelkov slovenske obrtne šole je pohitela, da ni padla že v obdobje vojnih viharjev in zato je še odlično uspela. Šola je dala goriškim Slovencem mnogo odličnih obrtnikov po vsej deželi, ki so se uveljavili, kolikor so ostali živi po vojnih pokoljih, kot samostojni obrtniki, trgovci, mojstri po tovarnah na vsem slovenskem in še sosednjem furlanskem ozemlju.

Razstava je bila seveda v šolskih stavbah dr. Antona Gregorčiča, ki je s svojim gorijskim praktičnim duhom čaral iz tal v Gorici eno lepšo šolsko stavbo od druge. Imel je že načrte za palačo slovenske gimnazije, za trgovske šole, za najrazličnejše strokovne šole, ki jih je hitri razvoj slovenskega gospodarskega življenja prinašal s seboj. Nekaj ni bilo tu v redu: ali s strani njegovih številnih kritikov v vseh strankah ali pa z njegove strani. Napadali so ga seveda liberalci, Andrej Gabersček s svojimi dobrimi, toda dostikrat strupenopolemičnimi časopisi, napadal ga je dr. Tuma, češ da je sramota da dr. Gregorčič zida z nekimi predpisanimi slabimi pravili za »Šolski dom«, šolska poslopja, ki da bodo kur-nik; napadali so ga novostrujarji »Novega časa«, češ da ni v njem demokratičnega krščanskega socialnega duha, da je avto-krat. Na italijanski strani so ga napadali bolj italijanski klerikalci kot italijanski liberalci in je bil Gregorčičev rdeči, okrogli obraz kot kakega podeželskega župnika, prava poslastica za politične polemike. »Angurija« so ga klicali, toda »angurija« se zaradi tega ni razburjala in kar je vraslo trdne-ga in solidnega v združnih denarnih zavodih, v šolstvu, v delih goriškega deželne-ga sveta, je bilo vse plod dr. Gregorčičevega tihega snovanja in dela. Držalo bo, da ni nobenemu zaupal in da so vsi njegovi dol-goletni sodelavci z leve in desne udrihali po njem. Prepameten je bil tudi, da bi nje-ga semeniščnega profesorja, ki pa že deset-letja ni več učil, marali goriški nadškofje.

Celo pri prvem kinematografu v Gorici — v slovenskih rokah v Central-Bio, v zgradbi Gregorčičeve »Centralne posojilnice« je imel delno prste zraven. Dajali so film »Tirolska v orožju«, ki je takrat dišala po avstrijsči-ni nič manj kot sedaj, skoraj petdeset let kasneje. Film o »Kristusovem življenju in smrti« od 21. do 28. maja 1914 je glasbeno spremljala vojaška godba z vločki iz raz-nih oper, na primer iz Mascagnijeve »Ca-vallerie Rusticane«, iz Wagnerjevega Lohen-grina, iz del Rossinija in Händle ter iz Ver-dijevega Requiemu. Sploh ni bil takrat tihi

film tako tih, vsaj po svoji glasbeni sprem-ljavi, ki je bila sproti reproducirana po glas-benih ansamblih.

GOSPE UCITELJICE IN TEKME V MILODARIH

Majhen korak naprej, je še napravila av-strijska monarhija pred svojim poslednjim smrtnim bojem. Prosветno ministrstvo na Dunaju je leta 1915 milostno dovolilo, da se v službenem občeivanju smejo tudi nepo-ročene učiteljice naslavlјati z gospo, v pla-či pa je še ostala razlika: Učitelji so do-bivali približno 1 goldinar in 40 vinarjev, učiteljice pa 90 krajcarjev na dan.

Po goriških ulicah so se nekega junijske-ga dne leta 1914 spustile nabirat slovenske »gospice« in italijanske »signorine«, ene kot druge za svoje šole. Slovenski nacionalisti so se razburjali, da so italijanske nabalrke ponujale »marjetice«, saj to so iredentistič-ne cvetke stare italijanske kraljice Marge-rite, topovi iz italijanskih listov »Il Corrie-re« in »Eco« pa so napadli slovenska de-kleta ne toliko zaradi nageljnov, kolikor zato, da so v »italijanski« Gorici sploh na-birale prispevke. Tudi za današnje čase, ko imamo skoraj vsi kakšen avto ali mo-tor, je vsota 2000 kron, ki so jih nabrale Slovenke kar precejšnja. Kdaj bi zdaj v eni ulični zbirki nabrali v sedanji vrednosti od 200 do 300.000 lir in tudi pri Italijankah ni bilo 1.790 kron, nekoliko manj od slovenske zbirke, majhna vsota, za takratne finančne zmogljivosti.

Kajpada so imeli Italijani in Slovenci svo-je še druge sezname zbirk, oni za »Lego nazionale«, Slovenci za »Šolski dom«, za »Slovensko sirotišnico«, za »Dijaško kuhinjo. Te tri so bile poglavitne; nato so bile še manjše, redne mesečne društvene podpo-re. Značilna je analiza prispevkov za »Šol-ski dom«. Čeprav nekateri niso marali »an-gurijo«, so za njegove šolske zgradbe le vsi dajali. Vsi odvjetniki, vsi zdravniki, vsi pro-fesorji in učitelji, ti še posebno, poslanci deželni in državni niso mogli skoraj dati manj od 20 kron, nato deželni in državni uradniki, državni pravdniki tudi ni smel iz-ostati, nato so prišli na vrsto vsi trgovci, vsi obrtniki, vsi gostilničarji. Vsak je videl natiskano svoje ime in se je vedelo, ali je dal ustrezno svojim dohodkom. Obrazci pri-jav Vanoni niso nič v primeri s takratno kontrolo slovenskega javnega mnenja v Go-rici. Dajali so tudi taki, ki ne bi mogli da-jati, pijanci po gostilnah, v svojih stalnih

družbah; nobenega javnega lokala ni bilo brez nabiralnikov, povsod so se stegovale roke z nabiralniki. Celo uboge študentske pare so dajale. Za vsak vrtec so posebej morali nabrati v pravem pomenu vinar do vinarja palača, tako »Dom na Blanči«, tako vse šolske zgradbe v Gorici. Goriška občina ni hotela dati ničesar in je ponujala le smradljivo staro vojašnico pri Sv. Roku.

Drug drugemu niso Slovenci in Italijani ničesar privoščili, toda v deželnem svetu je bilo ravnotežje sil, tako da so precejšnje dohodke avtonomne dežele še kar enakovredno razdelili na hriboviti slovenski in na ravninski furlanski del goriške dežele.

Kajpada ni bilo vse tako idilično kot je videti sedaj iz odmaknenosti 45 let. Industrije je bilo zelo malo, kmetijstvo pa ni moglo preživljati ljudi, ker je bilo prepolno otrok, čeravno so bile cene za kmete v vinogradniškem in sadjarskem okolišu zelo ugodne. Saj so poglavitna mesta avstrijske monarhije dobivala zgodnjo povrtino, zgodnje sadje, vinske mošte in vina prav iz Goriškega. Otroke so kosile razne otroške nalezljive bolezni, odrasli fantje so se odseljevali v Zedinjene ameriške države. Po raznih avstrijskih deželah so hodili na delo obrtniki, delavci brez kvalifikacij pa so hoteli v tržaško pristanišče. Velik del moških iz hribovskih krajev je drvaril po slavonskih, karpatskih in romunskih gozdovih, za ženske sta bili Aleksandrija in Kairo to, kar so bila severnoitalijanska mesta po prvi svetovni vojni.

IZ HLADNE V VROČO VOJNO

Umor nadvojvode Ferdinanda v Sarajevu na Vidov dan 1914 ni bil sicer grom z jasnega neba v mirno življenje, pač pa plaz, ki je potegnil s seboj številne spremembe, nenehno poslabševanje življenja na vseh področjih — ne samo čisto materialno, temveč tudi duhovno. Zapirati in odpeljavati so začeli pristaže takojmenovane narodno napredne stranke iz okolja Andreja Gabrščka zaradi njihovega srbofilstva. Temu prvemu posegu v mirno življenje državljanov so po objavi vojne sledile obširne mobilizacije. Nenadoma so se zredčile vrste moških med 20 in 30 leti. Priznati je treba, da se na Goriškem avstrijski vojaški duh ni kdove kako razpasel in da so sicer slovenski listi v Gorici pisali navdušeno o hrabrih naših fantih, ki se bojujejo na severni galicijski in južni srbski fronti, toda ovaduškega pisanja in hujskanja proti takratnim pansla-

vističnim in srbofilskim krogom ni bilo mnogo, prav gotovo manj kot v drugih avstrijskih deželah. Pač pa so se v listih pojavile bolj pogostne bele lise, zaplenjeni članki.

Že kar v prvih vojnih mesecih se je pokazalo, kako malo je gospodarsko odporna Goriška kot pasivna dežela. Zmanjkovati je začelo živil, tudi takšnih kot jih prideluje dežela sama, kot na primer koruza, fižol, krompir, jajca in maslo in sir iz hribovskih krajev.

Listi so sicer objavljali cenike, toda kdo se jih je držal! Na cestnih zidovih so pred dvema mesecema še viseli plakati, ki so vabili na ples v Grojno, k Mostu, v Standrež, k Doberdobskem jezuru, v številne goriške gostilne, kjer so sodelovale; ali prvaška godba na pihala ali ponekod celo vojaška in »za jedačo in pijačo je bilo preskrbljeno ter je vljudno vabil odbor«, zdaj pa, v vojski, so uradni razgласi pozivali venomer nove letnike na vojaški nabor in so začeli prebirati črnovojnike, to je tiste letnike, ki so ušli navadnim nabornim komisijam.

PADLI IN RANJENI

»Soča«, »Gorica«, »Primorski list« in »Primorec« ter »Goriški glas in »Novi čas«, torej kar precejšnja vrsta slovenskih stalnih dolgoletnih listov v Gorici so pričeli prinašati najprej sezname ranjenih vojakov iz Goriškega, nato pogrešanih, še kasneje tistih, ki so prihajali z vlaki ranjencev v goriške bolnišnice, nato imena tistih, ki so prihajali domov na rekonvalescenco iz bolnišnic, da se okrepijo zato, da jih spet pošljejo na bojišče. Doma so ranjeni pripovedovali o življenju v Galiciji in kaj so tam doživeli. Navsezadnje so se pojavili v listih seznamu naših vojakov, ki so se oglašali iz ruskega jetništva, večinoma iz nekih sibirskih gubernij. Prišli so tudi, ker so priti morali, seznamu tistih, ki so padli na bojnem polju ali umrli zaradi ran v bolnišnicah. Takrat še ni obstajal pojem »fronta«, niti »strelski jarki«, to je prišlo v govor šele kasneje, ko so se bojišča nekje ustavila. Toda ali na »bojiščih« ali na »fronti«, so ljudje umirali in polnili s seznamu padlih stolpce naših listov.

Vzemimo enega izmed stotih primerov: »Na bojnem polju v Galiciji je padel deseter France Terčelj, ki je stanoval v Gorici pri soškem mostu. Pokopal ga je njegov četovodja Anton Vahtar na lepo zeleni tratici med rečico in državno cesto, ki pelje od

Straphove proti Bartfi. Na njegovem križu piše: Tu počiva desetinik Franc Terčelj, c. kr. topničarskega polka št. 8, baterija junakov št. 4, imejtelj velike srebrne hrabrostne kolajne. Zapustil je ženo z dvema otrokoma. Neprestano je govoril o sinu Milančku. Granata mu je šla skozi telo«. Tako je šlo številko za številko v časnikih, teden za tednom. Ljudje so v žalosti in trpljenju otrdeli, sožalje je postalo vsakdanji pozdrav na cesti. Le kakšen posebno preprost ljudski izraz so ljudje še dojemali, kot na primer pesmico o nekem slovenskem grobu:

»Za Lvovom je gozdiček,
v gozdičku droben križ,
pod križem frišen griček,
v tem gričku Ti ležiš.«

Žalost za padlimi je bila ostra in pekoča, a ji je čas obrusil ostre robove. Težki vojni invalidi, ki so blodili slepi ali pa se spotikali na berglah, so bili živa neprestana obtožba in zagrenjenost. Kaj se je sploh dalo napraviti takrat za vojnega invalida? Iz Podgore se je vrnil februarja 1915 Filip Markič, slep na obe oči. Po listih so bili pozivi, naj bi se zanj nabirali milodari. Z vsemi svojimi težavami so se ljudje le zganičili, ker je bila njegova nesreča tako velika, še nova za pojme mirnega življenja, in so nabrali zanj v prvem mesecu nekaj čez 2000 kron, v drugem pa so darovi narasli že na 4000 kron. To je bila za takratno vrednost denarja, še vsota, ki bi Markiču zalegla za nekaj časa. Morda zaradi tega ali nemara iz nekega neumestnega optimizma je časnikarju ušlo, da bo iz nabranih darov mogoče dobiti toliko rente, ki bo slepemu Markiču nekaj zaleglo. V vojni pa so vse prerokbe trikrat bolj zmotne kot v mirnem času. Čez komaj dva meseca po tem je moral Markič z vsemi Podgorci zapustiti Podgoro, ker je Italija napadla Avstrijo in so bili najhujši boji prav nad Podgoro. Krona je padala in proti koncu vojne toliko, da ni od tistih 4000 kronic ostalo dovolj niti za navadne »Sport« cigarete.

V tej nesmiselni vojni že takrat niso šle k srcu podučne besede nekega dopisnika iz kobariških hribov, ki se je zgražal nad nekim posestnikom, ki se je pijan opotekel po cesti in momljal: »Pijan sem, hvala Bogu, rajši pijan nego bolan«. Prostođušni dopisnik se je zgražal: »Ali ne bi bilo bolje, da bi se takšna pijana lojtra bojevala, namesto skrbnih in treznih očetov nekje na galicijskem bojnem polju?!« Toda hujše kot so bile žrtve in bolj ko je zamahovala smrtna

na kosa, bolj so ljudje pili. Vina je hitro zmanjkalo in so ljudje pili neke brozge in nato še rum iz najslabšega špirta.

Celo kulturni ljudje so v splošnem klancu izgubili mero za pravilno presojo dostojnega obnašanja ali pa za šale ob pravem času in v ustrezni obliki. Ko je bila skoro v vsaki hiši kakšna žalost in skrb, je neki neznani »šaljivec« priobčil v »Goriškem glasniku« v marcu 1915 naslednjo prevračanje pobijanja v smešno:

VABILO

K VESELIŠČNI PREDSTAVI V VOJNEM METEŽU

1. Šrapnelni strelj — Hitra polka
2. Puškine salve — Mazurka
3. Granatno petje — Valcer
4. Ruski beg — Galop
5. Bajonetni spopad — Damski valček

Vstopnina: 160 ostrih patron

Po predstavi prosta zabava

Med posameznimi točkami igra avtomat strojnih pušk

Umetni ognji se mečejo s pomočjo 30,5 centimetrskih motornih baterij

Predstava se vrši vsak dan

FANTIČI — KMETIČI

In res se je krvava predstava vršila vsak dan, a na njej so bili skoraj vsi odrasli moški tudi z Goriškega. V lepi goriški okolici polni vrtov, sadnega drevja in skrbno obdelanih njiv je začelo spomladi 1915 primanjkovati delovne sile. Doma so bili le še pobje-potegoni, fantalini, še ne godni za delo in že odrasli ljudski šoli. Zanje so prišli slavni trenutki. Povsod so se pulili zanje, da bi prišli v »žornado«. Petnajstletni fantje so dobivali po 2,40 kron in še nekaj kozarcev vina zraven. Živine za oranje je zmanjkovalo, saj so preukpci in mešetarji preplačevali vse najbolj suhe vole. Zato ni čudno, da zdihujejo dopisniki listov, da so »orači za par volov dobivali na dan, reci in piši 30 kron. Joj, kam bomo prišli!« Tudi ko bi bili delavci, pa hrane ni bilo. Kje bi dobil kmet hrano za 4-5 krepkih jedcev, ki bi po petkrat na dan zajemali iz velikih skled. Velika noč 1915 je bila zgodaj, lepa in sončna. Šli so v sosednje vasi na velikonočni izlet, toda namesto goriških pinc so dobili črni in težki vojni kruh in koruzno pecivo.

Večje je bilo pomanjkanje, tem bolj soastle prevare in dobički v redkih rokah vojnih dobaviteljev. Takšni so pač od vedno gospodarski zakoni med vojno v vojnem gospodarstvu. Ljudje so imeli le to tolažbo, da so lahko bentali in bogmali, ko so brali v listih, kako so v Budimpešti neki Goldsterni in Wieserji prodajali čevlje za armado in civile, s podplati iz drevesne skorje. Koncern papirnic je zahteval povišanje cen papirju, ki se je čedalje več uporabljajl namesto prave vate za obveze na rane, za izdelovanje lepenke namesto usnjenih podplatov.

Vmes so bile še švejkovske dogodivščine. V okolici Brna, so pisali, je neki Koudelka Hynek lovil po vseh vaseh pse in izdeloval čudovito okusne bele hrenovke. Ko je zmanjkalo vaških ščenet, se je vrgel na tolste grajske pinče, in to ga je pogubilo. Tudi v Stari gori, na Rafutu in Ajševici je utihnilo lajanje psov čuvarjev na samotnih kmetijah. Kateri goriški Koudelka jih je pripravljajl za golaže in »žvacetek«, pa se ni nikoli izvedelo.

Na vseh visokih upravnih položajih, pri vseh uradnih samaritanskih ustanovah, zlasti pri Rdečem Križu je bila sama visoka aristokracija, nekoliko na dietični hrani, toda vendarle nekje spravljena po častnikarskih menzah. Trst je bil s svojimi proletarci po pristanišču in z novimi bogataši in meščanskih krogov prava pepelčica v primeri z Gorico, kjer so cvetele bogate heraldične cvetke po vseh vilah in vrtovih: vse domače plemstvo združeno z vesoljnim avstrijskim plemstvom, ki je prihajalo na stara leta uživajl blage goriške sapice.

GROFOVSKO VODSTVO

V Trstu so dobili novega cesarsko kraljevega namestnika v osebi barona Fries-Skeneja. Uradni obisk je moral napraviti tudi v Gorici, prestolnici pokežene grofije Goriške. Ogledal si je vojaško bolnišnico na Travniku, ki je bila prepolna ranjencev z raznih bojišč. Sprejela ga je predsednica Rdečega Križa baronica Thommel, navzoč je bil generalni major pl. Mosettig. Namestnik se je priklanjajl navzočim: grofici Thurn, baronici Ritter, ekscelenci grofici Degenfeld. Vljudnostne obiske je cesarski in baronski namestnik napravil še Njegovi cesarsko kraljevi Visokosti ekscelenci Ludoviku Salvatoriju, knezoškofu Franciscu Borgiji dr. Sedeju, ekscelenci baronu Teuffenbachu, ekscelenci baronu Locatelliju, grofu Carlu Coroniniju, ekscelenci grofici Selmi Coro-

nini in tolikim drugim. Ker ni mogel vseh obiskati je oddajl še vizitke za admirala ekscelenco barona Spanna, za ekscelenco grofa Baguerja, za barona Winklerja in tolike druge. Minilo je od takrat 46 let in upamo, da nas ne bodo od nekd posvarili, ker nismo vseh omenili. Obedoval je gospod baron pri grofici Boss-Waldecku v Šempetru. Res škoda, da sta dve vojni in napol izvedene revolucionarne socialne spremembe vse to pregñale. Koliko bi imeli zanimivega branja v »Oggi« in v drugih rotokalkih iz domačih gajev!

V istem času so izdajl ukaz, da se kruh ne sme peči samo iz pšenične moke, ampak da je treba dodajati krompir, koruzno moko in proso. V Brdih so ukazali, da ne smejo porabiti dnevno več kot 27 kg koruzne moke na delavca, pa so se ljudje upirajli, češ da jedo kopači trikrat na dan polento, zakaj je potrebno najmanj 70 dkg koruzne moke.

Oblasti so posvarile občinstvo, da ne sme preveč radodarno gostiti ranjencev in vojnih invalidov po gostilnah, ker se je dogajalo, da so ti reveži na prazen želodec preveč pili in se popolnoma upijanili, tako da je prišlo do nesrečnih padcev.

Ljudje so spoznali še nove nepredvidene žrtve vojne. Ker takrat še ni bilo nobene motorizacije, so vlaki vozili z galicijskih bojišč stotine garjevih, ožuljenih, sestradanih in ranjenih konj v posebne živinske bolnišnice, da se ozdravijo, popravijo in spet vrnejo na bojišča, kakor pri ljudeh dopolnilni bataljoni k polkom, da izpolnijo velikanske vrzeli, ki so jih napravile ruske ofenzive na vzhodni fronti.

V slovenskih mestnih krogih v Gorici so februarja 1915 obžalovali smrt ravnateljaj goriške mestne plinarne Franja Ferfila, ki se je mnogo uveljavljajl v slovenskem javnem delu, zlasti v slovenskih denarnih zavodih. Na zadnji poti so ga spremljajl zastopniki raznih političnih strank, ki so vsaj v vojnem času proglasile neko premirje najhujših strankarskih napadov. Nikomur se ni sanjajlo, da so z ravnateljem Ferfilo pokopalj poslednjega Slovenca na pomembnem mestu v goriški mestni upravi, ki je v naslednjih desetletjih zaprajl vrata enakopravnosti slovenskim meščanom.

O pogajanjih za sklenitev londonskega pakta, ki je imel za dolgo časa odločiti o pripadnosti primorskih dežel in o bližnjem vstopu Italije na stran zahodnih zaveznikov v vojno, ni bila slovenska javnost obvešče-

na. Šele zadnjih štirinajst dni pred 24. majem 1915 so priprave na izpraznitev krajev zahodno od Soče, kazale, da se bo vojni vihar razdivjal tudi nad sestradano Goriško.

Veliki plakati so v takratnem habsburškem stilu dne 23. junija 1915 sporočali podanikom cesarjev proglas: »Kralj italijanski mi je napovedal vojno«. Avgusta 1914 so zapirali Slovence, zdaj maja 1915, pa so žandarji pobirali italijanske sodeželane in jih gonili v internacijska taborišča v Gornji in spodnji Avstriji. V Gorici so razpuščali občinski svet in postavili za voditelja mestne uprave Ernesta grofa Dandinija de Sylva.

Ceste so preplavili kmečki vozovi z volovsko vprego. Izpraznjevali so Furlanijo in deloma zahodna Brda. Večina prebivalstva pa je ostalo doma. Italijanske čete so previdno prihajale s patroljami preko meje. V zraku so brnela letala in spuščala tu pa tam kakšno bombo. Oblački razpočenih šrapnelov okoli nerodnih letal so bila prva znamenja vojne. V Brdih so italijanske čete najprej zasedle Medano, se nato umaknile, pa se spet vrnile in tipale naprej do Steverjana. Tam so pobrale župana in druge vplivne ljudi in jih odpeljale v notranjost Italije. Vojne grozote so se pojavile najprej v Ločniku, ker so čete poskušale zasesti višave nad Podgoro, da bi zavarovale prehod preko Soče. Tu so Avstrijci organizirali odpor in začeli so artilerijski dvoboji ter so gorele prve hiše v Ločniku. Pričele so padati prve granate v Gorico. Preostali prebivalci so se izogibali ulicam, kjer so pogostejše eksplodirale granate. Ponoči se je oglasilo drdranje strojníc s podgorske Kalvarije in prvi zamolkli gromi min.

POD TOPNISKIM OGNJEM V GORICI

V Gorici so se ljudje držali v zavetju visokih hiš na korzu in okoli tržnice. Gostilne in kavarne so bile odprte do osmih zve-

čer. Najprej je zmanjkalo piva in tobaka, vina pa je bilo še dosti na razpolago. V nočnih urah so preko na pol porušenihih mostov spravljali ranjence v zaledje. Kmetje iz okolice so še nosili sadje in zelenjavo na trg. Jajca so bila po 50-60 vinarjev, češnje po 1,40 vinarja. Nekaj dni sta še izhajala »Primorec« in »Novi čas«. Vlaki so vozili do Prvačine, in kdor je hotel v notranjost, je moral hoditi peš ali pa si pomagati s priložnostnimi vozovi. Pod topniškim ognjem sta bila od časa do časa svetogorska postaja in predor pod Kostanjevico. Bile so žrtve tudi med civilnim prebivalstvom. Kmetje so vztrajali doma in delali na štandreških, vrtojbskih, mirenskih in drugih njivah. Ko so na italijanski strani videli večje premikanje, so streljali in so bili mrtvi in ranjeni, pa so, kmetje še vseeno vztrajali. Ponekod so bile vojaške oblasti prisiljene izprazniti vasi. Proti Sovodnjam ob Soči in onstran Soče so rumenela nepožeta polja. Kmetje so gledali s svojimi pametnimi očmi to nesmiselno vojno počenjanje in vzdihovali: »Nikdar tako rodovitna letina, kakšna škoda, da se žito osiplje, da propadajo pridelki pri tolikih lačnih ustih.«

Mularija je zbirala v Gorici granatne drobce in jih kot novost prodajala, že hladne po 20 vinarjev, še tople, ko se je dim eksplozije komaj razpršil, pa po 40 vinarjev. Življenje je teklo naprej, bobnenje je odmevalo s Krasa, z Oslavja, od Plavij, v nočeh so se videli odsevi težke italijanske artilerije na Koradi. Začele so se prve velike soške ofenzive in vojna se je razmahnila v vsem svojem krvavem besu. Nihče ni verjel, da bo trajala štiri leta, da bo čutiti njene posledice desetletja, da je za zmemom prešla doba patriarhalnih razmer v Srednji Evropi in da vstajajo po ovinkastih poteh zgodovine nove sile, novi gospodarski, socialni in politični premiki, ki bodo potrebovali še dosti časa, da se ustalijo na novih pozicijah.

Slovensko šolstvo ob jezikovni meji na Goriškem leta 1910

(IZ KOLEDARJA DRUŽBE SV. CIRILA
IN METODA ZA LETO 1911)

V kratkem očrtu podajam opis jezikovne meje na Goriškem s posebnim ozirom na tamošnje šolstvo; mestoma pojasnjujem tudi narodnostne in socialne razmere tako, da dobi čitatelj točen pojem o kulturnih in narodnostnih odnosjih. Predvsem je treba opredeliti jezikovno mejo tako, kakršna je v resnici dandanašnji in potem pojdemo od vasi do vasi. Umestno se mi zdi, da najprej navedem nekoliko zgodovinskih podatkov ob izpremembah deželne oziroma državne meje na Goriškem v svrhu boljšega umevanja položaja obmejnih Slovencev izza Napoleonovih časov.

Spomladi leta 1797, si je podvrzel Napoleon vso Gornjo Italijo. Avstrijci so sklenili mir s Francozi v Kampoformiju in Avstrija je dobila kos beneške republike, ki jo je bil Napoleon zatrl omenjenega leta. V vojni leta 1805 je pridrl francoski general Jourdan na Goriško in posedel Brda. Še istega leta, dne 26. decembra so sklenili mir v Požunu in Avstrija je morala prepustiti Francozom vso Furlansko nižino s Tržičem in Brda. Leta 1807 so uravnali mejo tako, da je pripadla Francozom Goriška na desnem bregu Soče od izliva do Kanala. Meja je ostala ista tudi potem, ko so Francozi zavladali tretjkrat na Goriškem. Cerkveno so spadali ti kraji pod videmsko škofijo.

Po odhodu Francozov leta 1813 so določili mejo tako, da so se priključili naslednji kraji v Brdih h Goriškemu: Senik, Vrhovlje, Skrljevo, Mirnik, Hlevnik, Št. Lovrenc, Brdice, Lože, Neblo, Hruševlje, Rutarji in Bračan. Približno ista meja je ostala do leta 1866; takrat so jo uravnali tako, kakršna je danes.

Sedaj torej na jezikovno mejo. Kdor bi jo bil opisoval pred kakimi 40 leti, bi moral označiti pričetek jezikovne meje nekoliko južneje ob mejni Idriji, kakor je sedaj¹. Jezikovna meja začenja nekako v sredini med Dolenjami in Mirnikom (občinska — katastralna — meja med občino Dolenje in Kožbana), gre v vzhodni smeri proti Cerovemu pri Dolenjah, ki ga obide, krene potem pod Skrljevim do Brusnic, katere objame, od tod mimo Kolaričevih na vrh hriba v jugovzhodni smeri do zaselka »pri Medenih«. Ako pogledamo proti jugu, opazimo pod seboj na vzvišenem porobju 4 hiše »pri Budigojih«. V dveh govorih slovensko, v dveh pa furlansko. Za streljaj niže so zopet štiri hiše (»Batači«), v katerih govorijo samo furlansko; zato pustimo ta dva zaselka in ovegimo mejo od Medenov nekoliko v levo na jugovzhodno smer, da dospemo do Fabricijev na Ložah, ki so naši. Mejo dela sedaj občinska pot do gradu, dr-

1) Z jezikovnim razmerjem na Goriškem se je bavil pokojni Stefan Kocjančič pred 57 leti v svojih prezanjivih »Zgodovinskih drobtinicah po Goriškem nabranih leta 1853«. Tedanjo furlansko narodno posest je označil takole: »Furlani prebivajo, začeni od Sagrađa in Sdraussine, kjer so že Furlani, v Gradiški in v celem Gradiškanskem dekanatu, to je v Fari, v Romansu, v Versu, v Tapoljanu, v Fratti, v Vilessi; v Ločinskem dekanatu pa samo v Ločniku, v italijanskem Št. Lovrencu in v Mossi. Vse drugo kar k temu dekanatu spada, je čisto slovensko. Tudi v Krminskem dekanatu ni vse furlansko, zakaj Mernik je čisto slovenski, Kapriva je bila tudi nekdaj slovenska, sedaj pa čisto furlanska. Ravno tako sta čisto furlanska dekanata Višk in pa Flumižel. Potemtakem je čistih goriških Furlanov, brez mesta Gorice, kjer jih je tudi lepo število, po imeniku (schematismu) Goriške nadškofije od leta 1854, vseh skupaj 45.011. (Priatelj IV. 1855. str. 323) Gorica je štela 1853. leta 13.802 prebivalcev, med katerimi je bilo »več Slovencev, kakor pa Furlanov, Nemcev ali Italijanov«, kakor zatrjuje Kocjančič na drugem mestu svojih »drobtinic« (I. c. str. 370).

žecha po klancu do potoka Korenj; na oni strani gre zopet navzgor in pride v Neblo, objame še štiri hiše pri Milharju v jugozahodni smeri, zatem krene zopet v nasprotno smer, obide furlanska zaselka (ob cesti Jenkovo-Križada) Borgo in Molinut, pride nekako do Križade (vzhodna smer) in krene premo proti jugu do na nasprotnem griču ležeče Barbane. Od tu gre meja proti jugu po malo obljudeni pokrajini; pravo mejo dela katastralna meja med občinami Rutarji in Bračan na eni in Fojana ter Medana na drugi strani. Na severni strani Krmina je na vzhodnem pobočju Krmínske gore več slovenskih hiš, slovenske naselbine iz novejšega časa. Od tu gre meja premo proti vzhodu po močvirnatih pokrajini ob vznožju Brd do Ločnika, ki je pofurlanjen kraj, pač pa je slovensko Gradišče (Gradiscutta), mala vas severneje od Ločnika. Meja pride tu na železniško progo pri železniškem mostu poleg Gorice; od tam je Soča meja do izliva Vipave. Od tu gre na Kras, objame pod gradiški sodni okraj spadajoči zaselek Boškini in obide pofurlanjeno vas St. Martin in sega do Doberdoba. Tu se strne jezikovna meja z občinsko do potoka Lokovca, ki dela mejo do svojega izliva v morje, čigar obala je slovenska do Trsta.

V Brdih se je izpremenila meja v zadnjih 50 letih le toliko, da se mora nekdanjo slovensko vas Dolenje šteti k furlanskemu delu dežele. To je pripisovati pač velikim nezavednostim, ki je bila v tistih časih med slovenskim ljudstvom. Nikogar ni bilo, ki bi bil ljudem pojasnil, kako sramoten je odpad in zatajitev narodnosti.

Da se je v novejši dobi v tem oziru na Goriškem obrnilo na bolje, je mnogo pomagalo slovensko šolstvo.

Leta 1882 je bilo na Goriškem 201 ljudskih šol; 9 let pozneje je bilo 158 slovenskih ljudskih šol z 204 razredi; danes pa je 182 šol z 278 razredi. S povsem mirno vestjo lahko trdimo, da so slovenski obmejni kraji dobro preskrbljeni s šolami, tako da se slovenska narodnost krepko utrjuje; hkrati se zabranjuje prodiranje tujstva. V kakem obsegu oziroma s kakimi uspehi se to izvaja, je v prvi vrsti odvisno od delavnosti tamkajšnjega učiteljstva in duhovništva.

Preidimo k posameznim krajem ob jezikovni meji. Najjužnejša slovenska vas tik ob meji je Mirnik, ki je razmeščen nekaj ob mejni reki in nekaj ob brežinah, pogrnjenih s trtnimi nasadi. Vas šteje sedaj 27 hiš; italijanskih sem priseljenih družin je

enajst. V štirih iz omenjenih 11 družin se govori slovensko, v petih slovenskih družinah govorijo furlansko baje »iz navade« oziroma zaradi lepšega. Ti italijanski podaniki so koloni italijanskih mogotcev, ki imajo posestva v Avstriji. Nekateri so obrtniki, a nekateri imajo tudi svoja zemljišča. V Mirniku je slovenska šola že od leta 1877. Prvi učitelj je bil neki N. Žorč. Preden je bila ustanovljena redna šola, sta poučevala za silo duhovnik Perko in deloma tudi takratni cerkvenik Demartini. Od imenovanega leta dalje je redna šola; doslej so delovale na tej enorazrednici štiri učne moči. Otrok zahaja v šolo sedaj 56. Iz bližnjih pofurlanjenih Dolenj niso nikdar obiskovali šole v Mirniku, čeprav je bila ustanovljena šola tam šele leta 1890. Dolenje so bile pred 50 leti še slovenske, a brez narodne zavednosti. Vplivni moške so bili izšolani v italijanskem duhu v Čedadu. Ti so štelj Slovence za rod nižje vrste in jih zato prezirali povsod. Dolenje in Mirnik sta tvorila eno cerkveno občino; duhovnik je stanoval v Mirniku in je bil navadno Slovenec. To pa ni bilo tem veljakkom po godu; zaprosili so si italijanskega duhovnika, za svojo občino posebej. In res so ga dobili leta 1869 v osebi nekega Nataina. Mož je pričel takoj svoje »uspešno« delovanje: uvedel je italijanske pridige, italijansko šolo za silo, italijansko občevanje z ljudstvom itd. Da je prišel v Dolenje italijanski duhovnik, je mnogo pripomogel takratni knez nadškofijski tajnik Veliscig, ki je bil po rodu Slovenec. On je torej glavni krivec, da smo Slovenci izgubili Dolenje.

Dolenje so oddaljene od Mirnika le kakih 20 minut. Da bi imelo italijanstvo v Dolenjah kaj vpliva na Mirnik, o tem ni govora. Dandanes se čuje v Dolenjah še tudi slovenska govorica in priseljeni Italijani si štejejo v veliko prednost, ako morejo govoriti slovensko. Jezik jim je le občevalno sredstvo; ti ljudje niso kaj ponosni na svojo narodnost; zato tudi italijanstvo ne napreduje in Slovenci ne izgubljajo tal. V Slovincih se posebno v zadnjih letih utrjuje narodna zavest tako, da raste naš ugled pri vplivnih Italijanih.

V Dolenjah je italijanska enorazrednica; v njej poučuje navadno ženska učna moč. To šolo obiskuje približno 65 do 70 trok in od teh utegne biti kakih 8 do 10 Slovencev, in sicer iz zaselkov: Brusnice, Medeni in Budigoji. Pod Brusnicami na ravni kraj potoka, ki dela občinsko mejo med Dolenjami in Kožbano, je zaselek Cerovo, ki šteje 4 hiše z raznimi gospodarskimi po-

sloplji. To je nekaka pristava, ki spada pod Kožbansko županstvo in lastnik te lepe imovine je neki Rieppi iz Albanie v Italiji. Lani, ko je bil kupil to posestvo, je naselil tu svoje kmete. Seveda so sami Italijani, a otroke bodo pošiljali v šolo v Mirnik. Koliko truda za učitelja s takimi otroci! Doma govore le italijansko, edino po poti pri tovariših in v šoli slišijo slovensko govorico. Ako bi stanovali v vasi, bi imeli vsaj priliko občevati z drugimi slovenskimi otroci in bi se igranje privadili našemu jeziku. Italijanski koloni ostanejo tu nekaj let, potem se vrnejo domov in namesto njih pridejo iz Italije drugi.

Brunice štejejo 5 hiš s 25 prebivalci in spadajo pod občino in cerkev v Dolenjah. Otroci, sedaj 4, zahajajo v šolo v Dolenje. Sicer so si razni učitelji prizadevali pripraviti jih do tega, da bi pošiljali otroke v Skrljevo, kamor imajo bliže, pa se ni dalo, ker imajo različne neuvaževanja vredne obzire. Skrljevo spada pod županstvo Kožbane, v cerkvenem oziru pa pod Mirnik. Bruničani govore doma le slovensko in se tudi zavedajo svoje narodnosti. Ko se je pred nekaj leti ustanovila šola v Skrljevem, so poslali nekajkrat otroke tja, a takoj ko sta izvedela to duhovnik in učitelj iz Dolenj, sta prišla k njim in jih pregovorila od tega naklepa. Žal, da ni bilo takrat nikogar, ki bi bil tema gospodoma povedal, kar jima je šlo.

Pri Medenih so 4 hiše, v treh govore slovensko, v eni pa so Furlani. Prebivalcev je 15 Slovencev in 8 Furlanov. Otroke pošiljajo v šolo v Dolenje. Ti ljudje se zavedajo še precej svoje narodnosti, sicer pa žive v miru s Furlani. Pod Medeni je zopet skupina hiš Budigoji. Zaselek šteje 4 hiše s 25 prebivalci. Dve družini sta slovenski. Med seboj žive v prijaznosti in tudi njih furlanski sosedje se silijo govoriti slovensko, ako le znajo nekaj besed.

V gornjih vrsticah sem točno navedel koliko slovenskih otrok hodi v italijansko šolo. Poudarjam pa na tem mestu, da iz drugih zaselkov, ki spadajo pod občino Dolenje, ne pošilja nihče svojih otrok tja, pač pa v slovensko dvorazrednico v Hruševlju.

Že prej imenovani kraj Mirnik spada pod županstvo Kožbana (obmejno županstvo, ki je popolnoma slovensko), in šteje 1280 prebivalcev. V tem županstvu so tri šole, in sicer že omenjena v Mirniku, potem v Kožbani in v Skrljevem nad Mirnikom.

Vas Kožbana se sestoji iz več zaselkov, ki so raztreseni po pobočjih in po vrhovih hri-

bov, ki se višajo proti severu. V Kožbani je redna šola od leta 1890. Prej so poučevali ukaželjno mladež duhovniki, in sicer trije. Poučevanje se je pričelo pred 50 leti. To šolo je za silo obiskovalo kakih 50 učencev. V začetku so poučevali v župnišču, pozneje pa v žagradu. Prvo leto redne šole je bilo vsolanih 81 učencev, sedaj pa zahaja v to šolo 107 otrok. Med temi je nekaj šolarjev iz bližnje Italije. Njihovi starši so se naselili v tukajšnji občini ali pa so jih najeli premožnejši gospodarji za hlapce. Ni jim potreba posebnega truda, da se priučijo slovenskemu jeziku, zakaj z občevanjem z drugimi otroci so mu kmalu kos. Da se je ustanovila šola, so pripomogli domači činitelji, zavedajoč se svojega vpliva. V Kožbani je pevsko in bralno društvo in knjižnica »Zveze narodnih društev«, ki izborna deluje. Tudi goriški časniki imajo tu mnogo naročnikov. Ljudstvo je zavedno in tudi precej imovito.

Južno od Kožbane se nahaja na podolga-tem griču skupina hiš; to je Skrljevo, ki šteje 53 hiš z 265 prebivalci. Do leta 1903 so obiskovali otroci šolo v Mirniku. Zaradi precejšnje oddaljenosti, in ker so poti slabe ter v slabem vremenu nepristopne, so nekateri uvideli potrebo šole v domačem kraju. Po mnogem prizadevanju in po naklonjenosti gotovih merodajnih mož so leta 1903 odprli šolo v hiši bogatega posestnika, ki je v ta namen izborno prilagodil prostore za učno sobo in učiteljevo stanovanje. Poslopje je zelo lično in podobno kakor graščini. Ker je bilo v Skrljevem premalo otrok, so tudi iz bližnjega Hlevnika vpisali nekaj otrok, ki so zahajali prej v šolo v Hruševlje. V začetku je prevzel pouk na tej šoli narodni duhovnik A. Blažko iz Mirnika, naslednje leto pa je bil že imenovan učitelj. To šolo obiskuje samo 45 otrok. V Skrljevem so pred letom ustanovili kmečko izobraževalno društvo, ki ima svoj pevski zbor. Lepa slovenska pesem ima tudi tukaj svoje častilce.

Navedene tri šole so v Kožbanskem županstvu.

O Dolenjah, posebno kar se tiče furlanskega dela te občine, sem že govoril, preidemo sedaj na slovenski del.

V Dolenjskem županstvu so tri šole, in sicer v Dolenjah in Rutarjih italijanska enorazrednica ter v Hruševlju slovenska dvorazrednica. Vseh Slovencev pod to občino je sedaj 544, a vsega prebivalstva po štetju

leta 1900 pa 1435. Slovenci prebivajo po odlomkih: Hruševlje, Neblo in Lože. Leta 1901 so osrečili te slovenske prebivalce, posebno tiste iz Nebla in Lož, z raznarodovalnico. Ustanovili so »Legino« šolo, ki pa je vzela leta 1908 žalosten konec. Ti slovenski zaselki spadajo v cerkvenem oziru pod župnijo Sv. Lovrenca v Biljanski občini.

V Slovencu so imeli šolo že leta 1844. Ustanovili so jo na podlagi zapisnika, sklenjenega med občinarji vasi: Sv. Lovrenc, Hruševlje, Neblo in Fojana, potrjena od c. kr. okrožnega urada v Gorici. Določili so, da se pripravi šolska soba v cerkveni hiši v Sv. Lovrencu. Dalje so določili plačo začasnemu učitelju (župniku), in sicer tako, da plačajo prizadeti občinarji (112) po 35 krajcarjev, iz cerkvene blagajne pa bi dobival 90 gld. Pouk je prevzemal vsakokratni župnik (oziroma župni upravitelj). Pouk je bil slovenski, nekaj nemščine se je tudi učilo s posebnim ozirom na to, ker so tamkajšnji prebivalci v trgovinski zvezi z bližnjimi nemškimi deželami. Prvi je poučeval župnik Luka Trusnovič, in sicer po 2 uri na dan. Započeto delo so nadaljevali župniki: Skodnik, Wolf in Juvančič. Redno enorazrednico so ustanovili leta 1890 v Hruševlju, ki je nekako v sredini šolskega okoliša. Prvi izprašani učitelj je bil Alojzij Vrč, ki je z vneto uspešno deloval 8 let v tej obmejni šoli. V začetku je zahajalo v to šolo 107 otrok, pozneje je naraslo število na 147. Že leta 1895 je odredil c. kr. okrajni šolski svet v Gradišču razširjenje v dvo-razrednico, a to je ostalo le na papirju posebno še zato, ker se je ob ustanovitvi šole v Skrljevem izšolalo nekaj otrok iz Hruševljske šole. Vprašanje dvorazrednice je dozorelo leta 1908; tedaj so pričeli zidati novo šolsko stavbo in meseca septembra leta 1909 se je slovesno odprla nova dvo-razrednica, ki je krepak branik za slovenstvo v zapadnih Brdih. Iz zatohlih mračnih prostorov v Hruševlju, kjer se je poučevala obmejna mladež 19 let, se je izselila v nove, moderne šolske sobe v novem poslopju. Ponosno se dviga stavba z ogromnim napisom »Ljudska šola« in priča mimoidočim, da biva tu slovensko ljudstvo. Dobrih nekaj streljajev proti jugozapadu stoji prazna »Legina« šola, vdana v svojo usodo. In kmalu preobrazijo njene prostore v kuhinjo, sobe in shrambe in priden slovenski kmetič si bo iskal zavetja pod njenim krovom. Sic transit...! Da krijejo primanjkljaj do postavnega števila otrok, so vpisali iz zaselka Britofa (Neblo) otroke, ki so hodili prej v Fojano.

Fojana je zadnja slovenska vas v smeri od Biljane do Rutarjev; razmeščena je na gričih, ki se vrste od vzhoda proti zahodu. Prebivalcev šteje 320, samih Slovencev, sicer ubožnih, a poštenih in zavednih. Vas spada pod županstvo v Biljani in ima samostojen vikarijat in enorazrednico. Poučevati so pričeli v Fojani že leta 1870, in sicer kakor povsod so tudi tu prosvetno delovali duhovniki do leta 1882, ko se je odprla redna šola; do sedaj so delovale 3 učne moči v njej. To šolo obiskuje navadno 60 do 65 otrok. Od leta 1980 je učilnica v novih šolskih prostorih. V Fojani je kmečko izobraževalno društvo in ljudstvo prav rado bere, le škoda, da mora tujcu tlačaniti. Vdani v svojo usodo mirno prenašajo težko breme; ponajveč so koloni španskega grofa.

Ob cesti, ki vodi proti Krmini, je večja vas Medana. Večji del vasi je na vrhu hriba poleg cerkve, ostali del pa je raztresen po pobočju in zakraj ceste. Tu je bila ustanovljena šola leta 1869. Izprva so poučevali duhovniki. Pozneje se je lotil pouka neki domačin, a v furlanskem jeziku. Po prizadevanju občine same so odprli šolo še omenjenega leta. Leta 1886 so prvotno enorazrednico razširili v dvorazrednico in danes poseča to šolo do 200 otrok. V doglednem času bodo sezidali novo šolsko poslopje. Vas je v narodnem oziru zavedna in tudi ljudstvo je precej izobraženo. Kar je velikih posestev, so vsa v slovenskih rokah.

Od tod gre jezikovna meja proti Krmini. Na severni strani Krmina, t. j. ob poti, ki vodi proti Medani, je precej visoko hribovje in tam pa tam opazimo ob brežini kako kmetско poslopje, obkroženo z bujnim zelenjem in vinogradi. Tod prebiva več slovenskih družin; bivši koloni v Brdih so se osamosvojili ter kupili tukaj primerna posestva, katera sedaj pridno obdelujejo s podvojeno vneto. Svoje otroke pošiljajo v šolo družbe sv. Cirila in Metoda v Krmin. To pokrajino imenujejo »Krminka gora« ali prosto »V Gori«. Kot je omenjeno, gre jezikovna meja od tu proti vzhodu, in sicer je v tej smeri do Moše močvirnat svet. Voda iz bližnjih Brd se izteka sem in zasta, sicer se tudi nahajajo ponekod lepe senožeti, ki so last Slovencev. Furlani nimajo tod skoro nič posestev. Pokrajina je bolj pusta; tu ni nobenih hiš. Dalje ob železniški progi so furlanske vasi Moša in Ločnik. Jezikovna meja gre od Krminske gore pod Brdi do Ločnika, ki ga obide, objame pa nad Ločnikom nahajajoči se zaselek Gradišče (Gradiškuta).

Ločnik (ital. Lucinico) je danes v italijanskih rokah, a nekdaj je bil slovenski.² V začetku prejšnjega stoletja si je pričel nadevati italijansko lice. Takratni župnik in dekan A. Leonardis³ je uvažal polagoma italijanski jezik v bogoslužje tako, da sedaj nima več zavetja slovenščina v cerkvi. V tisti dobi se je naselilo v Ločniku več furlanskih družin in Slovenci so se kaj radi poprijeli njih narečja in se pofurlanili. Ne čudimo se temu, saj se še danes to dogaja. Italijanska šola se nahaja tam izza leta 1869. Seveda so morali slovenski otroci zahajati v to šolo, kar je pospešilo potujčevanje. Deželni šolski nadzornik se je ob neki priliki uveril, da mnogo otrok ne razume italijanskega jezika; zato je naročil krajevnem šolskem svetu, da naj preskrbi tem otrokom pouk v slovenskem jeziku. Tedanji ločniški župan Andrej Bregant se je s tem zadovoljil in si tudi prizadeval, da je prišla stvar v ugoden tir in končno so leta 1891 odprli slovensko šolo. Sedaj obiskuje to šolo 64 otrok. Dve tretjini teh je iz Ločnika samega, ostali so pa iz bližnje Gradiške.

Družba sv. Cirila in Metoda je vzdrževala v Ločniku otroški vrtec od leta 1892 do jeseni leta 1897, ko so ga zaprli zaradi premajhnega števila otrok, ki so zahajali vanj. Opustitev Ločniškega otroškega vrtca, ki bi se bila dala preprečiti z živahnejšo agitacijo, je obžalovanja vredna.

Gradiškuta šteje 21 hiš z nekaj nad 100 prebivalci. Ljudstvo ni posebno zavedno; da se zbudi, je lani ZND ustanovila izobraževalno društvo. Iz Gradiškute pošiljajo vsi starši otroke v slovensko šolo razen dveh družin, katerih hiši sta nekoliko oddaljeni od ostalih. Pred leti so še mnogi pošiljali

svoje otroke v italijansko šolo. Kakšno bodočnost bo imela Gradiškuta v narodnem oziru, je odvisno od tega, komu pridejo v roke posestva, ki jih je lani kupil od Slovenca - lastnika neki Italijan iz notranjosti Italije. Da bi jih mogli kupiti sami slovenski kmetje, je zelo težko, ker so visoko cenjena.

Ob Soči na njenem desnem bregu blizu Južne železnice je tvorniška vas Podgora. V tovarni (papirnica delniške družbe Leykam-Josefstal) je zaposlenih precej furlanskih delavcev bodisi iz bližnjega Ločnika ali iz Podgore same, kamor so se bili naselili. Pro Patria⁴ jim je bila takoj na uslugo; bala se je, da bi se njeni verni sinovi ne poslovenili; zato jim je naklonila leta 1887 šolo, v katero je vstopilo 44 učencev. Število teh je tako hitro rastlo, da je prenehala biti manjšinska šola leta 1902 in okrajni šolski svet za goriško okolico jo je moral uvrstiti med druge javne šole. Sedaj ima ta šola 86 otrok. Vsako leto prirejajo po nekaj šolskih veselic in obdarujejo otroke z jestvinami, z obleko, obuvalom itd. To so jako izdatna sredstva, in marsikateriga Slovenca mami ta vaba, da se dà zvoditi in pošiljati otroke v italijansko šolo. Sicer se pa od slovenske strani mnogo dela na to, da se iztrga tak plen grabežljivemu tujcu iz rok še preden mu zastrupi dušo. Slovenci, v katerih rokah je Podgora, imajo štirirazrednico, ustanovljeno leta 1850 in dva otroška vrtca, ki ju podpira družba sv. Cirila in Metoda. Tudi je tukaj več narodnih izobraževalnih in pevskih ter tamburaških društev, telovadni društvi Sokol in Orel. Merodajni činitelji morajo zastaviti vse sile, da bi se italijanstvo ne širilo preveč.

2) Stefan Kocjančič je v »Zgodovinskih drobtinicaх po Goriškem nabranih leta 1853.« pisal: »Ločnik. Ime tega kraja je čisto slovensko, kakor se na prvi pogled vidi, in pomeni kraj, ki loči ali Goriško od Benečanskega, ali Slovence od Furlanov. Lahi ali Furlani to besedo Lucini izgovarjajo. Italijani Lucinico, latinski Lucinicum. Bil je ta kraj nekdaj popolnoma slovenski, zato se še zmirom slišijo tukaj slovenska imena krajev: grejini konc, dolejni konc, cesta, steza, log, podlog, zalog itd. Blizu 4. del te občine, ki se zove Gradiškuta, je še sedaj čisto slovenski. Od kar so pa tod služili večji del laški duhovniki, in laško v cerkvi pridigali in učili, so se Ločničani pofurlanili. Ali njih popačeno furlansko narečje kaže dovolj, da to ni njih pravi materinski jezik.« (Priatelj, IV. 1855. strn. 321.)

3) Anton Leonardis, poznejši tržaški škof, je župnikoval v Ločniku od leta 1790. do 1822. Njegov prednik Stefan Kemperle (1771-1789) je bil vnet Slovenec; on je prevedel evangelije sv. Mateja, sv. Marka in sv. Luke do 16. poglavja na slovenski jezik. Izvirnik se je hranil v ločniškem župnem arhivu (Stefan Kociančič I c.).

4) Pro Patria — se je zvalo italijansko šolsko društvo, ki ga je avstrijska vlada razpustila leta 1890. Namesto Pro Patrie imajo Italijani sedaj Lego Nazionale.

Jezikovno mejo tvori od tod Soča do izliva Vipave. Na levem bregu imamo slovenski vasi Štandrež in Sovodnje.

Od izliva Vipave v Sočo gre jezikovna meja na Kras. Mali zaselek Boškini (25 preb.) v Gradiščanskem sodnem kraju, spadajoči k občini Zagrad (Sagrado), je še slovenski in tudi otroci obiskujejo šolo v Gabrijah v goriškem okraju. Slovenski govore tudi še v Petovljah, nekoliko dalje od Boškinov proti Zdravščini. Šolo obiskujejo v Zdravščini. Na kraški planoti nad Zdravščino je mala vas St. Martin; to je edina furlanska vas, ki je razmeščena na skalovitem Krasu. Mimogrede naj omenim, da so se Furlani (dasi so jim bili dani vsi pogoji za razširjenje, naseljevali po večini na ravninah, a se ogibali goratih krajev in celo brdja. Slovenske vasi v ravnini so se polagoma pofurlanile (Dolenje, Ločnik itd.). Ko so prišli Slovenci na Goriško, so se naselili tudi po Furlanski nižini n. pr. v Gradišču, Viležu, Versi, Tapoljanu, Kravljju, St. Vidu, Višku, Ivancu itd. na desnem bregu Soče; na levem pa v Ronkah (Ronchi), Turjaku, Kazljah. Ti kraji so danes vsi furlanski.

Vrnimo se k St. Martinu. Vas šteje 330 prebivalcev, ima svoj vikarijat in enorazrednico. Do leta 1897 so poučevali vedno duhovniki; tega leta je bila odprta redna šola. Kako je postala samotna vasica italijanska, se bo marsikdo vprašal? Pred več desetletji so se naselili tukaj Italijani iz Vincenze v Lombardiji in si sežidali tudi cerkev. Sedanji njihovi potomci so zelo ponosni na svoje pokolenje in jezik. Sicer pa govorijo kaj čudno italijanščino, pomešano s slovenskimi besedami. Ženske so večinoma Slovenke iz bližnjih kraških vasi.

Južno od St. Martina leži slovenska vas Doberdob, ki spada h gradiščanskemu okraju glavarstvu. Občina je čisto slovenska in šteje kakih 700 prebivalcev, ima vikarijat in enorazrednico. Prvotno so poučevali duhovniki že leta 1838 v svojem stanovanju, zlasti otroke imovitih staršev, za kar so prejemale plačilo v blagu. Občina je poskrbela pozneje učno sobo tako, da je bil sedaj pouk dostopen vsem občinarjem. Leta 1872 je ustanovil c. kr. okrajni šolski svet redno šolo. Poučevali so še vedno duhovniki, ki so dobivali za dve tedenski uri 100 gld., pozneje za 4 ure 200 gld., od leta 1880

poučujejo izprašani učitelji. V Doberdobu je pevsko in bralno društvo, ki dobro deluje.

Jugovzhodno, mimo Doberdobskega jezera se pride v malo vasico Jamlje, ki spada k Devinskemu županstvu. Vasica šteje okrog 300 prebivalcev in ima svojega duhovnika in enorazredno šolo, v kateri se poučuje dvakrat na teden (ekskurenda doberdobske šole). Do leta 1874 so hodili otroci v Devin k pouku; tedaj pa so dobili duhovnika in ta je prevzel začasni pouk proti primerni nagradi. V začetku je poučeval po dve uri na teden, pozneje pa po tri. Od leta 1884 poučuje doberdobski učitelj dvakrat na teden. Pouk je celodnevni. V Jamljah je tudi ustanovila marljiva ZND kmetsko izobraževalno društvo, ki se kaže vredno svoje naloge.

Pot nas vodi proti morju. Pred nami se zrcali morska planjava. Na strmeh obrežju vidimo čedno vas in iznad vasi se dviga visok grad trdno zidan na skalnati brežini. Devin je edina slovenska vas na obali Jadranskega morja in šteje 500 prebivalcev. Vsa občina je slovenska; priseljenih je le nekaj Furlanov (ribičev in delavcev v tovarni sardin in v tisti za kemične izdelke pri Štivanu)... »Lega« jim vzdržuje šolo in otroški vrtec. Kakor skoro povsod, so pričeli izvrševati kulturno delo tudi tu duhovniki, in sicer po letu 1832 do leta 1890. Poučevali so le v slovenskem jeziku. Leta 1890 so ustanovili dvorazrednico s slovenskim učnim jezikom. Šest let pozneje je hitro uslužljiva »Lega« odprla za nekaj priseljencev Furlanov šolo in otroški vrtec. V to šolo zahaja okrog 50 otrok, katerih število se ne množi. Slovenski starši ne pošiljajo svojih otrok v raznarodovalnico razen ene družine, ki dobiva podporo (judeževe groše). Je pač po ceni slovenska kri! V slovensko dvorazrednico so hodili tudi otroci iz bližnjih zaselkov; ker so pa nekateri precej oddaljeni, so zaprosili v Medjivasi šolo in jo tudi dobili leta 1908. Premestile so iz devinske šole 38 otrok tako, da je ostala v Devinu enorazrednica, ker je že prej bilo premalo otrok za dvorazrednico. Šola v Medjivasi je nekaka ekspozitura devinske. Slovensko prebivalstvo v Devinu je zavedno; vrste borcev za narodni napredek se ne krčijo, ampak krepijo. Mnogo zaslug si je pridobilo v tem oziru pevsko in bralno društvo »Ladja«, ki so ga ustanovili pred desetimi leti.

...IN DANES PO 50 LETIH

Ta zanimiv spis o stanju našega šolstva in prosvete sploh na zapadni jezikovni meji od Mirnika v zapadnih Brdih do Devin, je bil objavljen v koledarju Ciril Metodove družbe za leto 1911. Prepričani smo, da bo zanimal marsikoga, predvsem pa našo mlajšo generacijo, ki bo lahko iz primerjave s sedanjim položajem potegnila koristne ugotovitve in prišla tudi do koristnih zaključkov. Za tako primerjavo pa se mi je zdel potreben in vsekakor najbolj primeren obisk v samih krajih in naseljih, ki sem jih obiskal tudi pred 50 leti, ko sem napisal tukaj ponatisnjeni članek. Tak obisk in tak neposreden stik s ljudmi je namreč najboljši vir za zbiranje podatkov, ki sicer niso uradni, ki pa imajo zaradi svoje živosti prav tako, če ne še večjo veljavo.

Tako sem se nekega poletnega dne v avgustu odpravil z avtobusom do Mirnika, kjer sem stopil k neki poznani družini in navezal z njo razgovor.

Slovensko šolstvo v Mirniku je danes na tleh. Vas šteje komaj 30 hiš in le tri ali štiri slovenske družine. Ostali prebivalci so furlanski koloni, ki so bivali tu že prej ali pa so se na novo naselili. Od okoliških naselij sta prešli Golo Brdo in Breg pod Jugoslavijo tako, da spada k Mirniku samo naselje Raztočno, ki je v Bregu kakih 20 minut od Brda, ki pa šteje komaj sedem družin. In ravno od tu so hodili zadnji trije otroci v slovensko šolo v Mirnik. In ko je od teh odpadel po dokončanem obveznem šolanju eden, je bila šola pred tremi leti ukinjena. Sicer pa je bilo število otrok v Mirniku vedno nizko, nikoli večje od deset, običajno pa od pet do sedem. V istem slossopju sta bili obe učilnici, slovenska in italijanska in otroci so medseboj živeli v prijazni skupnosti. V italijanskem razredu je bilo letos osem učencev.

Cerkvena opravila so pretežno v slovenskem jeziku, pa tudi v furlanščini. Domači župnik je Slovenec iz Prvačine, ki oskrbuje tudi vas Skrljevo, ki leži bolj v notranjosti na brežinah, dobre pol ure hoda od Mirnika.

Kot že rečeno, je večina prebivalcev v Mirniku Furlanov, kolonov v bližnjih mestih — Vidmu in Čedadu — živečih veleposestnikov. Obdelovanje zemljišč je precej drago, delovne sile pa primanjkuje, ker kot povsod drugod tudi tukaj sili mladina v boljše službe v mesta. Dnevne mezde za

ženske se sučejo okrog 700 lir s hrano, za moške pa od 1000 do 1200 lir s hrano. Pridelujejo dobro vino in dokaj sadja. Prav med mojim bivanjem pri prej omenjeni družini v Mirniku se je vrnil gospodar iz Čedadu, kamor je peljal breskve na trg. Plačali so mu jih po 100 lir kg.

V Mirniku so mi še povedali, da so Slovenci, kar jih je, vsi zavedni. Fantje radi pojejo slovenske pesmi in radi zahajajo na obiske k svojcem v Golo Brdo, Breg in drugam na onstran meje, saj imajo skoraj vsi obmejne knjižice.

Pot me je po stezah vodila proti zaselku Raztočno in od tam dalje na desno proti Skrljevu. V Raztočnem sem nagovoril dva kmeta v brajdi in iz razgovora sem lahko ugotovil, da je njuno narečje znatno čistejše, kot je bilo narečje Bricev pred 50 leti. Delno je to posledica dobrih slovenskih šol še iz časa Avstrije, delno pa tudi dejstvo, da ljudje tukaj vendarle tudi kaj berejo in da so s tem obogatili svoje slovensko izrazoslovje. Še posebej pa se plemeniti njihova govorica v stalnih stikih s prebivalci onstran meje.

Naselje Breg, ki leži nekoliko severneje, je ostalo po zadnji razmejitvi v Jugoslaviji. Šteje pet hiš in otroci obiskujejo šolo v Golem Brdu ob rečici Idriji, ki je bila tudi za časa Avstrije mejna voda.

V Raztočnem pri zadnji hiši so mi pokazali stezo skozi grmovje in gozdičevje do Skrljeva. Vasica leži na gričku obdanim z dolinicami, v ozadju na podolgastem grebenu pa je nekaj hiš, gostilna in nekoliko naprej šolsko poslopje, ki je bilo zgrajeno leta 1938. Vasica šteje 150 prebivalcev, takoj po vojni pa jih je bilo nekaj več, kar pomeni, da so se mnogi izselili v iskanju boljših življenjskih pogojev. Hiš je 39 od katerih jih je 17 pogorelo med borbami v zadnji vojni. Od kmetov je svojakov osem, devet pa je kolonov dveh veleposestnikov, enega iz Vidma, drugega pa iz Kluz (Chiusaforte). Prvemu dajejo kmetje polovico pridelka vina, sadje in živina pa je njihovo. Pri drugem pa je na pol tako pridelek vina kot vrednost živine v hlevu.

Tako v Skrljevem kot v Mirniku so bile šole v stari Avstriji dobro urejene in po za-slugi učiteljstva so tudi dosegale lepe uspehe. Slovenska šola je bila obnovljena takoj po vojni leta 1945 v obeh krajih. Najprej je poučeval učitelj nato pa so si sledile uči-

teljice. Otrok je bilo v začetku 12, danes pa so samo še štirje.

Nekoliko nižje pod šolo leži naselje Zdeno (Zdenc pomeni v briškem narečju studenec). Naselje ima samo dve hiši. Državna meja se nato obrne proti vzhodu preko vrha v dolino do potoka, kjer je na jugoslovanski strani prvo naselje Hlevnik. Ljudje so tukaj zelo prijazni in radi govorijo v svojem čednem slovenskem narečju. Povedali so mi, da radi berejo časopise, koledarje in druge knjige in da se glede tega ne zapuščajo. Fantje pojejo domače ljudske pesmi. Zemlja je lepo obdelana, vino se dobro prodaja, ker je res dobre vrste.

V hiši pri šoli, kjer sem se ustavil pri prijaznem kmetu-kolonu, sem v čednem narečju zvedel za marsikatero zanimivo podrobnost o naselju s hišami, raztresenimi po bregu nad potjo, ki pelje do glavne ceste, kjer se spaja z ono, ki vodi v Dolenje. To so Brusnice, nekaj dalje v desno pa leži naselje Cerovo s štirimi hišami.

Brusnice poznam že izpred 50 let, pa tudi še pred nekaj leti sem se razgovarjal s tamkajšnjimi prebivalci. Tako sem izvedel, da izvira ime vasi iz domače obrti izdelovanja brusov, ne pa iz imena črnih jagod brusnic, kot bi se lahko zdelo. Teh namreč tukaj ni. Hiš je vedno toliko kot pred 50 leti, samo pet. V štirih govorijo slovensko kot takrat in otroke pošiljajo v italijansko šolo v Dolenje kamor spadajo tudi cerkveno in upravno. Svoje slovensko narečje dobro čuvajo.

V Cerovem živi v hiši ob cesti furlanska družina, ki spada pod Dolenje, dočim se tri hiše na vrhu griča prištevajo cerkveno pod Mirnik, otroci pa hodijo v šolo v Dolenje. Da govorijo doma res slovensko mi je potrdil neki Furlan iz Manzana, ki je ob mojem obisku sušil travo.

Nekoliko više v rebu nad Brusnicami leži še naselje Medeni, kjer v kaki hiši še govorijo slovensko, šola in cerkev pa sta v Dolenjem.

Jezikovna meja je tukaj v smeri proti Ložam tako začrtana, da ni med Ložami in Neblom ostala niti ena furlanska hiša pod Jugoslavijo. Od tu dalje se jezikovna meja krije z državno do pod Medane, kjer ostaja del naselja Plešivo pod Italijo. Od skupine poslopij tik ob meji »pri Kortinu« vodi cesta v klanec do Prevala. Bivša mlakužna globelj je sedaj bonificirana in tu imajo tudi Medanci in Vipolžani svoje njive in travnike. Tod je raztresenih več slovenskih hiš in skupno z domovi slovenskih prebivalcev v Krminski gori tvorijo že nekako na-

selje. Leta 1957 je bila tukaj odprta slovenska enorazredna šola z vsemi letniki, ki pa je štela največ 12 učencev. Nekatere družine, posebno one iz Krminske gore pošiljajo svoje otroke sedaj v krminsko šolo. Takoj po vojni je bila v Krminu odprta slovenska šola, ker živi tam precej slovenskih družin. Ta šola je bila nekako nadaljevanje Ciril-Metodove šole, ki je bila ustanovljena leta 1908 kot dvorazrednica in ki je obstajala do prve svetovne vojne. Žal pa šola v Krminu ni mogla vzdržati pritiska šovinističnih in fašističnih sil in prišlo je do njene ukinitve s tolažilno obljubo, da dobijo Slovenci šolo na Plešivem, kjer žive bolj strnjeno kot v Krminu.

Od Plešivega vodi jezikovna meja preko Prevala ob podaljšku briških gričev prehajajočih v ravnino do Spodnjega Cerovega, katerega del imenovan Jazbine, je ostal pod Italijo. Tudi tukaj je bila po vojni ustanovljena slovenska šola in duhovnija, ki sta imeli svoje prostore v večji hiši, cerkev spodaj šola pa zgoraj. Šolo obiskuje letos šest otrok, hišnih številčk pa ni več kot 20.

Prebivalci so v tesnih stikih z ljudmi onstran meje, kjer imajo mnogi tudi svoja zemljišča.

Od Jazbin do Ločnika je peš slabo uro, vmes pa je še Gradiškuta, ki je tudi slovensko naselje. Za časa Avstrije so pošiljali od tukaj otroke v slovensko šolo v Ločnik. Tudi po tej vojni se je nekaj delalo med slovenskim prebivalstvom za otvoritev slovenske šole v Ločniku. Toda delno zaradi majhnega števila otrok, delno pa zaradi odpora italijanskih šovinistov do tega ni prišlo.

Da se je slovenstvo v Gradiškuti držalo takrat pred prvo svetovno vojno, je pripomoglo dejstvo, da je imel tukaj večja posvetstva deželni poslanec Kocjančič iz Podgore, ki je bil znana zavedna politična osebnost in ki je leta 1894 izdal v Gorici tednik »Goriški vestnik«.

Nedaleč od Ločnika ob Soči leži velika vas Podgora. Za časa Avstrije je bila tu slovenska štirirazrednica in italijanska dvorazrednica v spodnjem delu vasi. Po zadnji vojni je bil začetek z obnovljeno slovensko šolo zadovoljiv. Tudi kulturno življenje Slovencev se je lepo razvijalo. Danes položaj, žal ni več tako ugoden. Slovenskih šolskih otrok je iz leta v leto manj in danes jih je še 22. Delno je pri tem kriva tudi nezavednost in pa bojazen staršev, da bi obiskovanje slovenskih šol njihovim otrokom škodovalo pri zaposlitvi.

Dokaj boljše je v Sovodnjah. Slovenska šola ima sedaj štiri razrede s 41 učenci, ker se je letos njihovo število zaradi manjšega prirastka nekoliko skrčilo. Enorazredna šola je tudi v Gabrjah, dvorazredna pa na Vrhu. Na Vrhu je sedaj 14 otrok, največ pa jih je bilo 28. Sem spadata tudi obmejni naselji Cotiči in Crnci, ki ležita bolj proti furlanski vasi St. Martin na Krasu.

Od tu teče jezikovna meja proti Dolu, kjer je slovenska šola na Paljkišču, ustanovljena še pred prvo svetovno vojno in seveda obnovljena po drugi svetovni vojni. V prvih letih po vojni je to šolo obiskovalo od 28 do 30 učencev tudi iz naselij Devetaki, Vižintini in Boneti. Danes je učencev še 18.

Jezikovna meja se nato obrne preko kraške planote nad Dolom na pot, da zajame slovensko vas na zahodu — Doberdob, kjer živi tudi nekaj italijanskih delavskih družin, katerih člani so zaposleni v Tržiču ali v Ronkah. V Doberdobu je slovenska štirirazrednica in italijanska dvorazrednica. Seveda obiskuje italijansko šolo tudi nekaj slovenskih otrok kot je pač to žal primer tudi drugod, čeprav bi za tistih pet ali šest

italijanskih družin prav gotovo ne bilo potreba kar dvorazrednice. Slovensko šolo pa obiskuje 41 otrok.

V gospodarskem pogledu je okrog polovica prebivalcev kmetov, ki obdelujejo zelo skopo zemljo. V prosvetnem in narodnem pogledu so zelo delavni in vzpodbudni. Isto velja tudi za bližnje naselje Poljane.

Ob koncu Dola za jezerom je ob glavni cesti še vasica Jamlje s šolo, ki je dvorazredna in šteje 20 učencev. Više ob cesti proti Tržiču so Sabličiči s tremi hišami, od koder hodijo otroci v šolo v Jamlje. Desno spodaj, kjer prihaja na dan eden izmed rokavov Timava, je mlin Moščenice.

Od Jamelj vodi jezikovna meja do Stivana in v kraški globeli ležeče Medjevsi, ki je imela slovensko šolo že pred prvo svetovno vojno. Sem pa hodijo v šolo tudi otroci iz bližnjega naselja Flondar.

In tukaj se moj sprehod ob goriški jezikovni meji zaključí z ugotovitvijo, da se kljub mnogim neugodnim pojavom, ta jezikovna meja v zadnjih 50 letih bistveno ni premaknila, kar je vsekakor dokaz še vedno dovolj žive narodnostne zavesti in odpora.

RIHARD OREL, avtor priobčenega ponatisa in dodatnega članka o slovenskem šot-sivu ob jezikovni meji na Goriškem, je slavil novembra lani (1. 1961) 80-letnico svojega piodnega življenja. Rodil se je 29. nov. 1881 v Prvačini na Goriškem. Dokončal je 3. razr. goriške realke, učiteljišče v Kopru, kjer je maturiral junija 1910, in eno leto konservatorija ter glasbene šole pri R. Kaiserju na Dunaju. Služboval je v Dornberku, Oseku, Viš-ujeviku in od l. 1910 kot nadučitelj v Smarjah na Vipavskem. Nato je dobil študijski dopust za Dunaj, ki mu ga je vojna prekinila. Po vojni je učiteljeval v Steverjanu in v Standrežu pri Gorici, odkoder je bil l. 1927 kot toliko drugih slovenskih intelektualcev premeščen v Italijo, kjer je nazadnje služboval v Huminu (Gemoni). Takoj po osvoboditvi ga je Zavezniška vojaška uprava imenovala za didaktičnega ravnatelja v mirenskem okrožju in v tem svojstvu je tudi stopil v pokoj. Toda samo v smislu službenega odnosa. Njegova vzporedna aktivnost na narodnem polju je ostala namreč tudi poslej nezmanjšana. Kakor je kot šolnik posvetil vse svoje sile in sposobnosti po zlomu fašizma obnovljeni slovenski šoli, tako je tudi kot nabiralec in zapisovalec narodnih pesmi in me-loaij, posebno benečanskih, nadaljeval z delom na tem področju in prispeval v zaklad-nico slovenskega narodnega blaga dragocen delež. Njegovo življenjsko silo izpričuje tudi bogata publicistična in skladateljska dejavnost in kot toliko drugih slovenskih publikacij, ga tudi naš Jadranski koledar šteje med svoje sodelavce. Ob njegovem življenjskem ju-bileju mu želimo, da bi še dolgo let nadaljeval, mladeniško čil in svež, svoje vsestransko bogato in pomembno kulturno delo. (Uredništvo)

Jugoslavija postaja srednjeindustrijska država

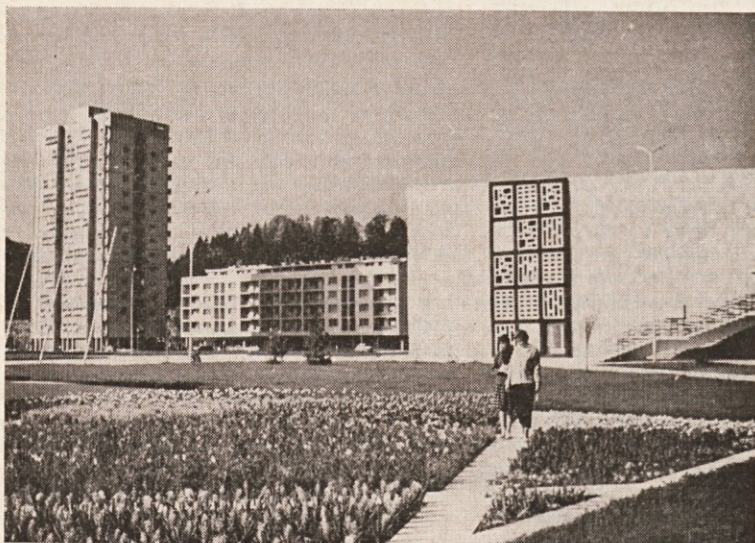
Jugoslovansko gospodarstvo je tudi letos izredno hitro napredovalo, zlasti še, ker je s spremembami v gospodarskem sistemu dobilo nov vrelc pobud. Čeprav so v času, ko to pišemo, pred nami še trije meseci do zaključka letošnjega leta, je mogoče že zdaj z gotovostjo reči, da bodo predvidevanja letošnjega družbenega načrta izpolnjena. Tako bo jugoslovansko gospodarstvo za eno leto bliže izredno pogumnim, toda utemeljenim predvidevanjem svojega petletnega načrta, po katerem naj bi se Jugoslavija konec leta 1965 uvrstila med srednje razvite industrijske države.

Družbeni plan za leto 1961 gradi svoja predvidevanja na rezultatih, ustvarjenih že prejšnja leta. Le-ti pa so bili zlasti v zadnjih osmih letih tako veliki, da so vzbujali upravičeno občudovanje pri prijateljih in sovražnikih jugoslovanske resničnosti. Stopnja naraščanja jugoslovanskega gospodarstva je bila vsa ta leta edinstvena na svetu, saj je znašala, po nespremenjenih ce-

nah, v povprečju 11%. Zlasti lani so se še posebej izkazale vrednosti sistema delavskega in družbenega upravljanja; industrijska proizvodnja se je povečala za 16%, obseg gradbenih del pa kar za 18%. Tako hitrega, nenehnega povečavanja proizvodnje niso zabeležili nikjer drugje na svetu.

Letos bo družbeni proizvod, skupek vrednosti vse materialne proizvodnje in proizvodnih storitev, narasel za nadaljnjih 12,5%. Industrijska proizvodnja, ki je bila na začetku letošnjega leta 4 do 5-krat bolj razvita, kot je bila v stari Jugoslaviji, se bo povečala za 12%. Tudi kmetijstvo, v katerem vedno bolj prevladujejo velika, sodobna družbena posestva, bo napredovala za 8,5% v primeri z ugodno predlansko letino ali za 15% v primerjavi z manj ugodno lansko.

V industriji bo konec leta zaposlenih okoli 200.000 ljudi več, kot jih je bilo lani. Zelo veliko bodo vložili v osnovna sredstva: v gradnjo novih objektov, nove stroje in opremo, modernizacijo proizvodnje. Zgraje-

Pogled na del Novega Velenja, ki je grajeno po načelih modernega urbanizma

Delen pogled na naprave hidrocentrale v Vuzenici na Dravi

nih bo spet 75.000 novih stanovanj. Resnični obseg potrošnje prebivalcev bo letos za 8% večji od lanskega. Realne plače so bodo povečale za 4 do 5%. Približno za toliko se bo povečala tudi delovna storilnost. In tako bi lahko naštevati še in še.

VSAKO PODJETJE, VSAKA KOMUNA — JUGOSLAVIJA V MALEM

Za vsak kraj kjerkoli v Jugoslaviji bi lahko rekli, da je prerojen, novega, lepšega lica, ki se s starim, predvojnim ne more primerjati. Nastajajo vedno nove spremembe, ki jih jugoslovanski delovni ljudje klešejo v obraz slehernega našega dne.

Poglejmo samo nekaj velikih uspehov, ki kažejo, kako skokovito gre navzgor jugoslovansko gospodarstvo!

V Vojvodini že četrto leto grade prekop Donava - Tisa - Donava, ki bo stal, ko bo dograjen, okoli 23 milijard dinarjev. To bo nova reka, dolga 573 km, ki bo omogočila namakanje 350.000 ha žejne zemlje. Prekop bo zvečine ploven in bo poživil rečni promet v tem delu Jugoslavije.

V ladjedelništvu se je Jugoslavija na pr. uvrstila med evropske vrhove — med prvih devet svetovnih proizvajalcev. Letos inajo ladjedelnice kljub krizi, ki pretresa ladjedelništvo v svetu, naročila iz 18 držav v vrednosti 57.000.000 dolarjev. Splitska ladjedelnica bo letos slavila krst osmih ladij; njene zmogljivosti so zasedene že za prihodnje leto, ko bo za Brazilijo gradila pre-kooceanske potniške ladje z 10.000 tonami. Čedalje obsežnejša naročila narekujejo razširitev zmogljivosti tudi v drugih jugoslovanskih ladjedelnicah, čeprav so že zdaj trikrat večje kot leta 1955.

Izreden vzpon doživlja tudi jugoslovansko elektrogospodarstvo, ki ima danes osemkrat večjo zmogljivost kakor pred vojno. Z naglim razvojem industrije v prihodnjih letih se bodo večale tudi potrebe po električni energiji. Le-te so ocenjene v petletnem načrtu na 17,5 milijarde kWh v primeri z 8,8 milijarde v letu 1960. To pomeni, da Jugoslavija proizvaja več električne energije kot Bolgarija, Grčija in Turčija skupaj. Trenutno grade 16 novih elektrarn.

Čas tako hitro beži, spremembne se tako hitro vrste, da jih je človeku, ki vse to doživlja, pod čigar žulji vse to nastaja, težko obseči z enim samim pogledom, zlasti še, ker ta naglica nosi tudi njega samega. V tovarni elektromotorjev »Rade Končar« v Zagrebu so letos pognali v tek avtomatiziran trak. Že čez tri leta bo imela tovarna, ta velikan socializma, štiri tovarne in tri

specializirane obrate s proizvodnjo, ki bo dvakrat večja od sedanje. Zadnje leto petletnega programa podjetja bo znašala vrednost skoraj v celoti avtomatizirane proizvodnje 46,5 milijarde dinarjev, izvoz njenih izdelkov pa se bo stekal v 18 držav.

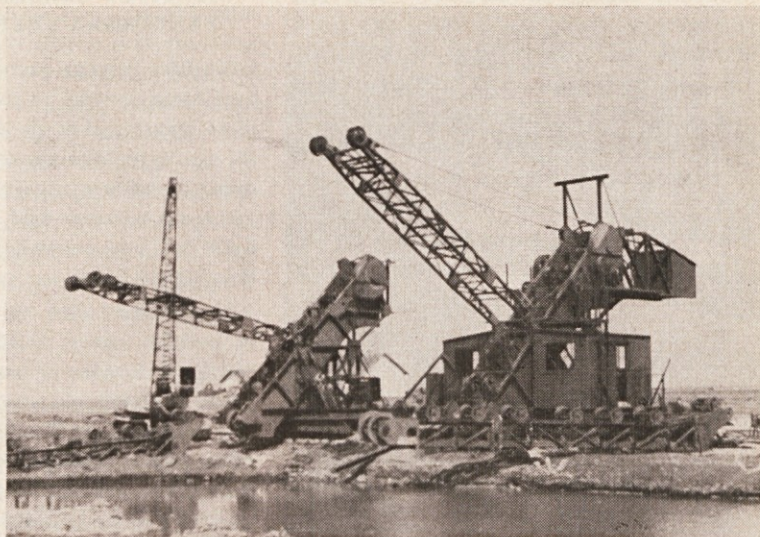
Tako se vrste spremembe tudi v koprskem pristanišču. Ta, pred leti še neznatno, v gospodarskem pogledu nepomembno pristanišče, dobiva že mednarodni sloves, čeprav je bil dograjen prvi privez šele pred tremi leti. Letos je lahko pristala ladja velikanka že v drugem privezu, dolgem 137 metrov, do konca leta pa bo predvidoma dograjen še tretji, dolg samo 7 m manj kot prva dva. Koprsko pristanišče bo imelo v kratkem zmogljivost 250.000 ton, z železnico, ki jo bo prej ko slej prinesla prihodnost, pa bo razvoj Kopra kot pomembnega jugoslovanskega mednarodnega pristanišča delal še večje korake.

Vsakemu kraju prinese sleherno leto nekaj novega. V tej izredni dinamiki gospodarstva, ki ima svojo »palico čaralko« v družbenem sistemu, v katerem se porajajo hkrati z materialnim razvojem tudi novi odnosi med ljudmi, ni nazadovanja. Da se razumemo: v tem silnem razvoju, preoblikovanju materialnega in duhovnega sveta se delovni ljudje srečujejo z napakami, na pot se jim postavljajo ovire, težave prehodnega obdobja, toda to nikakor ne more zavreti napredka. Iz teh odnosov, iz socialističnih oblik gospodarjenja, iz delavskega samoupravljanja gospodarskih organizacij in družbenega upravljanja v komuni, vrejo vedno nove pobude. Vsi hočejo naprej, nihče noče zaostajati, ne industrija kot celota, ne vsaka posamezna panoga v njej, ne komune, ne javne službe in seveda tudi ne posamezniki. Vsak pa si v tem prizadevanju po napredku nujno najde svoje mesto nekje v okvirih skupnih načel in načrtne usmeritve vse socialistične skupnosti. Zbir vseh uspehov v »Rade Končarju«, Litostroju, Kopru in v brezštevilnih podjetjih in krajih, v novi podobi slehernega izmed 18

Proizvodnja motornih koles v tovarni »Tito«

*Gradnja
prekopa
Donava - Tisa -
Donava
s pomočjo
modernih
strojev*

milijonov Jugoslovancev, neposrednih upravljalcev vsakdanjega življenja in graditeljev prihodnosti, to je tisto, kar tako visoko dviga ugled Jugoslavije v svetu.

JUGOSLAVIJA 1965 — SREDNJE RAZVITA INDUSTRIJSKA DRŽAVA

Sedaj teče prvo leto izpolnjevanja perspektivnega načrta razvoja jugoslovanskega gospodarstva v letih 1961-1965. V teh petih letih se bo Jugoslavija s približno 600 dolarji narodnega dohodka na prebivalca uvrstila med srednje razvite industrijske države. Kaj to pomeni, kolikšen napredek je to, pokaže primerjava s predvojno Jugoslavijo, vso preplavljeno z vaško revščino, socialno boleznijo in nepismenostjo, z Jugoslavijo, ki je vrh tega prestala vojno pustošenje, kakršno je redko na svetu. Država, ki je morala po vojni prestati več zapovrstnih katastrofalnih sušnih let in več let občutne gospodarske blokade, se je iztrgala iz oklepa revščine in že dohiteva srednje razvite industrijske države.

Lani je znašala vrednost vsega družbenega proizvoda v Jugoslaviji 2 tisoč milijard 782 milijonov dinarjev, čez pet let pa se

bo povečala na 4 tisoč milijard 778 milijonov dinarjev. Ali bolj preprosto: na vsakih tisoč dinarjev lani ustvarjenega družbenega proizvoda bo v naslednjih petih letih prišlo še 750 dinarjev.

Industrijska proizvodnja se bo v petih letih povečala za 84%. Z drugimi besedami: vsakemu 100 metrov dolgemu pasu volnenih tkanin iz leta 1960 bodo dodali čez pet let še 84 metrov, vsaki stotici avtomobilov še 84, vsakemu tisočaku radioaparatorov še 840 itd. Čez pet let bodo nakopali 12 milijonov ton premoga več kakor lani, ko so ga nakopali okrog 23 milijonov ton. Proizvodnja nafte bo narasla od 900.000 ton na 2,2 milijona ton, avtomobilov od 12.000 na 30 tisoč, traktorjev od 7.500 na 21.000, televizijskih sprejemnikov od 15.000 na 100.000, radijskih sprejemnikov od 240.000 na 445.000 tisoč itd. Tako skokovito bo šlo navzgor tudi v proizvodnji strojev. Na primer: tovarne bodo leta 1965 izdelale 31.500 ton več rudarskih in industrijskih strojev kot lani. Proizvodnja umetnih gnojil se bo povečala od 280.000 na 2.040.000 ton leta 1965.

Kmetijska proizvodnja je zdaj za 60% večja, kot je bila pred vojno. V naslednjem

petletnem obdobju bo naraščala vsako leto povprečno za 8,3%. Konec leta 1965 bo v kmetijstvu že 70.000 traktorjev in 9.000 kombajnov, vtem ko smo imeli lani samo 36.000 traktorjev in 4.000 kombajnov, pred vojno pa vsega 3.000 traktorjev, ki pa so bili last veleposestnikov in vaških bogatašev. Kmetijstvo — v njem bodo prevladovali socialistični družbeni odnosi — bo vrglo čez pet let na trg skoro še enkrat toliko mesa, mleka in sladkorne pese kot lani.

Osebna potrošnja se bo povečala vsako leto za 8,8% oziroma za 7,7% na prebivalca. To pomeni, da bo leta 1965 osebna potrošnja za 166% odstotkov večja, kot je bila leta 1952. Povprečje potrošnje mesa na prebivalca bo znašalo čez pet let 41 kg, vtem ko je bilo lani 29 kg in pred vojno 23,4 kg. Močno bo narasla tudi potrošnja živil, tekstila, obutve in trajnih dobrin. Tudi dobrin, ki jih ljudje trošijo skupno, to so šole, bolnišnice, domovi oddiha, knjižnice, kinematografi, kulturni domovi in podobno, bo čez pet let precej več. Petletni načrt namreč predvideva dvig družbenega standarda za 83% ali vsako leto za 12,9%. V petih letih bodo zgradili 500.000 novih stanovanj.

GRADITEV SOCIALIZMA NI SAMO EKONOMSKA KREPITEV DRUŽBE

Graditev novega sveta, v katerem ni izkoriščanja človeka po človeku, ni samo graditev industrijskih in drugih objektov, torej ne le materialna krepitev družbe. Graditev socializma pomeni obenem ustvarjanje novih odnosov med ljudmi. Trud delavčevih rok zdaj ne deli ne kapitalist ne država, marveč delavec sam.

Že več kot deset let se uspešno utrjuje in nadalje razvija delavsko samoupravljanje, ki je že zdavnaj napravilo zrelostni izpit in z doseženimi gospodarskimi rezultati in s splošnim družbenim napredkom dokazalo svojo nezlomljivo življenjsko moč. Komunalni sistem ima za seboj komaj šest let življenja, pa je tudi že dokazal svojo življenjsko sposobnost. Toda spremembe v gospodarskem sistemu, ki so jih uveljavili takoj po sprejetju petletnega načrta, pomenijo v tem splošnem napredku še korak naprej — predstavljajo zares nekaj, kar odpira Jugoslaviji novo razdobje razvoja socialističnih družbenih odnosov.

Nov gospodarski sistem vodi k hitrejši decentralizaciji družbene akumulacije in h

*Sočasni stroji
na vojvodinskih
poljih*

krepitevi materialne osnove samoupravljanja. S tem, ko so pri delitvi dohodka med družbo in podjetjem ter v samem podjetju uveljavili socialistična načela nagrajevanja — vsakomur po delu, so osvobodili delo mezdnih spon in raznih upravnih ovir in ga spremenili v največjo ljudsko vrednoto, ki vrača človeku njegovo dostojanstvo in mu daje moč, da upravlja s stvarmi. Delavec v tovarni in na posestvu, zdravnik v bolnišnici, profesor v šoli, znanstvenik v inštitutu in umetnik v svoji ustanovi si zdaj s svobodnim delom na svojem delovnem mestu pridobiva svoj dohodek. Revolucionarna sprememba ni samo v tem, da si delavec sam določa »plačo«, ampak predvsem v tem, da si sam pridobiva tudi sredstva za nadaljnje razvijanje pogojev svojega dela, skratka, da delavec sam razvija svojo tovarno, zdravnik bolnišnico, profesor šolo, znanstvenik laboratorij itd.

V okviru ukrepov, ki tvorijo tako imenovane spremembe v gospodarskem sistemu, imajo spremembe v razdelitvi akumulacije osrednje mesto. V ta sklop pa sodijo seveda še druge spremembe, ki so jih prav tako uveljavili letos: prilagajanje metodologije planiranja stopnji družbenega razvoja, devizna reforma, ureditev odnosov v cenah in še drugo.

Planiranje se bo na primer tako razvijalo in izpopolnjevalo, da bodo družbeni plani sad hkrati zavestnega aktivnega delovanja in vpliva vseh proizvajalcev in družbenih činiteljev, subjektov od spodaj navzgor.

Devizna reforma zagotavlja tesno mednarodno sodelovanje na temelju popolne enakopravnosti, ob intenzivni pomoči nezadosti razvitim deželam, da bi postale enakopraven partner in aktiven činitelj v mednarodnem gospodarskem sodelovanju. Reforma usmerja gospodarstvo k najbolj smotrnim rešitvam glede mednarodne delitve dela, tako da vpliva svetovni trg na hitrejšo znižanje proizvodnih stroškov v podjetjih in da hkrati zagotavlja smotrno zaščito domače mlade industrije.

Srečanje med starim in novim v Maslencih na Jadranski magistrali

Spremembe v odnosih cen temeljijo na priznanju tržnih zakonitosti, ne da bi se s tem odrežali planskemu usmerjanju gospodarstva. Gre za ureditev položaja na notranjem trgu, ustvarjanje enakih pogojev go-

spodarjenja za vse in postavljanje gospodarskega uspeha v odvisnosti od večje proizvodnosti — vse to predvsem s pomočjo normalnega delovanja cen.

Torej: tak materialni razvoj v Jugoslaviji ne bi bil mogoč, če ne bi hkrati gradili najbolj razvito človeško družbo, doslej neznano socialistično skupnost, ki nima primere na svetu. Toda to skupnost razvija jugoslovansko delovno ljudstvo na materialni osnovi, ki znaša komaj 130 do 140 tisoč dinarjev letnega dohodka na prebivalca. Zamislimo si napredek družbenih odnosov, ko bo v drugi polovici ali ob koncu desetletja narodni dohodek 300 do 400 tisoč dinarjev ali tisoč dolarjev na prebivalca.

Pred tovarno »Iskra« v Kranju

Tako rastejo v Jugoslaviji nova mesta in novi stanovanjski predeli

RAZVOJ POMORSTVA V KOPRU

Koper je moral pred približno 250 leti prepušiti drugemu mestu prvenstvo na Jadranu. Takrat je bilo odločeno, da bodo zgradili veliko pomorsko luko tam, kjer je danes veliki Trst. In potem je mali Koper živel skupaj z drugimi mesteci Istre in bližnjo okolico. Mnogo ugodnejši položaj Kopra za izgradnjo velike pomorske luke se je moral umakniti takratnemu političnemu položaju. Tako je nastala nova luka prav tam, kjer so bili pogoji gradnje mnogo težji in dražji, prav tako pa so bili tudi pogoji za gradnjo novega velikega mesta zahtevnejši.

Namesto velike luke so v Kopru zgradili lučico za manjše ladje, predvsem za ribiške ladje in male potniške parnike, le glava sedanjega valobrana je bila sposobna sprejeti ladje velike obalne plovbe do 1000 BRT. Pred prvo svetovno vojno so zgradili mali pomol na mestu sedanjega, takojmenovanega carinskega pomola, za male potniške parnike. Po prvi svetovni vojni so ga obnovili, na zunanji strani valobrana pa so zgradili kakih 200 metrov nekoristne obale ob plitvem morju. To je bilo vse. Podobne lučice so bile še v Izoli in Piranu, v Strunjanu, Portorožu, Valdoltri in Nikolaju pa le mali pristajalni pomoli.

V Kopru sta sicer bili dve mali ladjedelnici in ena v Piranu, toda njihova zmogljivost je bila minimalna in število novih plovnih objektov majhno. Vendar je potrebno poudariti, da so v koprski in piranski ladjedelnici gradili tudi manjše potniške parnike in vlačilce v železu, kar je bil za takratne čase nedvomno velik uspeh in močan izraz pomorskega gledanja in hotenja takratnega obmorskega življa.

Zanimivo je tudi, da so bili mnogi pomorščaki na koprskih potniških parnikih in tovorno - potniških motornih ladjah Slovenci in Hrvati iz Slovenskega ter Istrskega primorja. Koper je do druge svetovne vojne imel dve mali pomorski podjetji. Toda poudariti je treba tudi, da so koprski potniški parniki za lokalni promet imeli visoke plovne sposobnosti in noben konkurent ni mogel izriniti iz proge Koper - Trst - Koper teh plovnih objektov, ki so naglo in varno povezovali obe mesti po večkrat na dan skozi vse leto. Nekdanji potniški koprski parnik — veteran »Vettor Pisani« še sedaj redno obratuje na progi Trst - Koper in v pogledu hitrosti ne zaostaja niti za sodobnejšimi in tudi nekoliko večjimi ladjami.

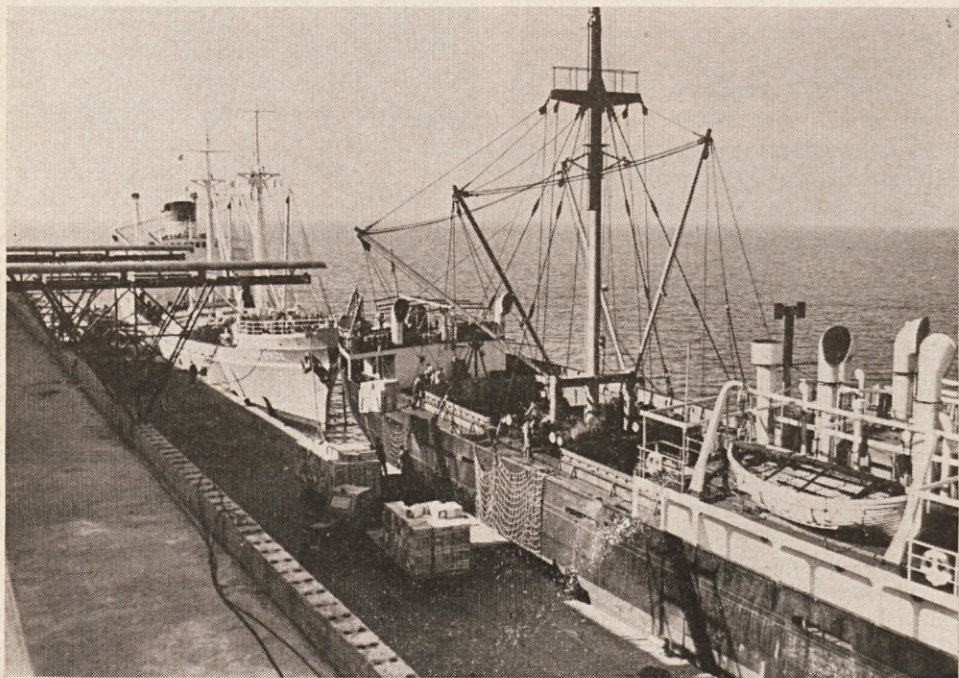
Toda to je bilo v pomorstvu našega področja v tistem času vse ali skoraj vse. O čezoceanski plovi ni bilo v Kopru in obali do Savudrije ne duha ne sluha. Primorci so lahko samo od daleč gledali po velikih ladjah, ki so dan za dnem plule proti Trstu ali pa iz Trsta v daljni svet. Lahko so samo sanjali o njih, oziroma jih kdaj pa kdaj hodili občudovat v veliko mesto — v Trst. Mali Koper je končno in v vsakem pogledu zadihaval šele v novi Jugoslaviji. Tudi danes sicer ne moremo trditi, da je velik, saj je še vedno malo mesto. Toda velik je njegov pomen in še večja njegova razvojna perspektiva, ki je stvarnost bližnje bodočnosti, to se pravi bodočnosti, katere del v začetku je že njegova sedanost! Koper se je začel razvijati z izredno naglico, za njegov še včerajšnji položaj in pomen naravnost fantastično hitrostjo, čeprav še ne dosega splošnega razvojnega tempa nove domovine. Dobil je tudi industrijo. Toda

njegovo glavno in bistveno gibalno je morje, ta neizmerno široka in velika vrata v svet. Prav morje in izredno ugodni položaj ob njem narekujejo nekdanji znatnemu in nepomembnemu mestecu tako hiter razvoj, da dejanske potrebe prehitevajo še tako drzne načrte in večkrat celo domišljijo tistih, ki veljajo za nestvarne načrtovalce.

Danes ima Koper močno pomorsko gospodarstvo, ki je nastalo takorekoč čez noč. Iz male luke nastaja velika luka. Nastaja sicer s stoletno zamudo tisto, kar mu je bilo nekoč namenjeno. Nastaja tisto, kar se je še včeraj zdelo nemogoče. Tisto, kar bi še v sanjah pred 20 ali 30 leti bil nesmisel.

Veliko pomorsko prevozno podjetje »Splošna plovba«, ki ima svoj sedež v Piranu, se je v nekaj kratkih letih razvilo v drugo največje v Jugoslaviji. Razvilo se je iz malih podjetij »Agmarit« in

»Val«, ki sta imeli nekaj malih in starih lesenih motornih jadrnic. Danes ima »Splošna plovba« 15 čezoceanskih ladij z blizu 156.000 ton nosilnosti, 3 ladje velike obalne in 10 male obalne tovarne plovbe. Poleg navedenih plovnih objektov ima tudi 3 motorne čolne za potniški promet in motorno jahto »Burjo« ter dva posebna plovna objekta. Največja ladja podjetja je najnovejša, v Pulju zgrajena »Bela Krajina«, prav malo manjša je v Japonski zgrajena motorna ladja »Piran«. Prva ima nad 18 tisoč, druga pa nad 16 tisoč ton nosilnosti. Nove so tudi velike čezoceanske »Trbovlje«, »Goranka«, »Korotan« in pred nekaj leti zgrajene, v tujini nabavljene trojke »Bled«, »Bohinj« in »Bovec«. Te tri motorne ladje za linijski potniški in tovarni promet so v redni progi Koper - New York! Kdo bi si upal kdaj misliti, da bo Koper dobil takšno pomorsko zvezo?!

Dve preko oceanski ladji v koprski novi luki

»Splošna plovba« pa ne bo ostala samo pri tem. Uvaja še pomembnejšo progo v kooperaciji s pomorskim prevoznim podjetjem »Jugoslovanska oceanska plovdba« iz Kotora in »Atlantsko plovdba« iz Dubrovnika, namreč redno progo okrog sveta! Navedeno podjetje ne bo ostalo samo pri opisani zmogljivosti. Stalno se večča in razvija. Nove ladje so v gradnji in načrtu. Vse stare plovne enote, ki jih sicer ni več mnogo, bodo že v prihodnjih petih letih zamenjali z novimi in večjimi. Konec petletnega načrta bo »Splošna plovba« v celoti pomlajena, saj bo imela same nove ladje, poleg tega pa bo tudi občutno povečana.

Glavne nove gradnje bodo seveda čez-oceanske ladje, nekatere tudi mešanega tipa, za potniški in tovarni promet, predvidena pa so tudi znatna sredstva za zgraditev 10 obalnih ladij za tovarni promet.

Pomemben mejnik v pomorskem potniškem prometu pri nas je mesec oktober 1960., ko je prispela v Koper prva letéča ladja v Jugoslaviji »Delfin«. Po zmogljivosti je enaka tržaški »Freccia dell'Adriatico«, ki povezuje v sezoni Trst z Benetkami, sicer pa po večkrat na dan Trst z Miljami. »Delfin« je nabavilo korporško avtoturistično podjetje »Slavnik« in je bilo prvotno namenjen za progo Umag - Koper - Trst in za turistične izlete. Žal, to izredno hitro (33 vozlov v progi!), praktično in sodobno prevozno sredstvo v prvem letu ni izpolnilo pričakovanj, oziroma, točneje povedano, mu ta možnost niti ni bila dana. Skoraj osem mesecev je »Delfin« ležal privezan v stari kóprski luki, šele 1. julija 1961. je stopil v »službo« kot najemnik splitskega »Putnika« in prevzel kar osem prog iz Splita do Makarske, Hvara, Biševa in drugih bližnjih krajev. Razumljivo je, da pri tako majhni letni eksploataciji finančni učinek ni mogel zadovoljiti.

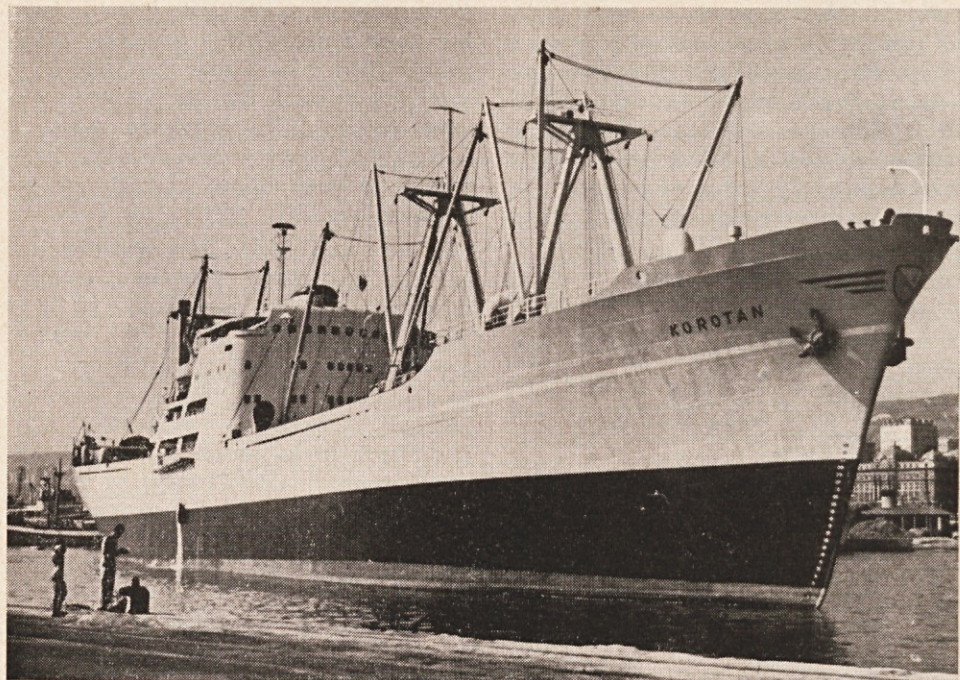
Upravičeno je pričakovati, da bo »Delfin« že letos vključen v proge po Trža-

škem zalivu in vzdolž obale zahodne Istre, ker se bo z njim vožnja po morju časovno skrajšala 2 — 3 krat v primerjavi s sedanjimi zvezami. Potreba po hitrih prevozih po morju bo nedvomno narekovala nadaljne nabave takšnih in večjih sredstev. Tega tudi začetni neuspehi ne bodo mogli preprečiti.

Pri uvajanju takšne revolucionarne novosti v pomorskem potniškem prometu je potrebno gledati perspektivno in se iz morebitnih začetnih težav ter začasnih neuspehov le učiti za nadaljnje delo. Zato je pionirsko delo »Slavnika« potrebno pohvaliti in podpreti s primernimi sredstvi. Uspeh ne bo izostal, saj smo v dobi velikih hitrosti in leteče ladje so na morju isto, kar so v zraku reaktivna potniška letala.

Vendar Koper še ni dosegel vsestranske zadovoljivih uspehov na podlagi izgradnje trgovinskega brodovja. Drugo mesto ima v državi kar se tiče individualnega pomorskega podjetja. Res je, da stoji »Splošna plovba« na drugem mestu za reško »Jugolinijo«, toda na splošno vzeto o okrajnem merilu je Koper za Reko, Dubrovnikom, Boko Kotorsko, Splitom in Zadrom na šestem mestu. Reka ima 4 podjetja: »Jugolinijo« za čezoceanski linijski promet, »Kvarnersko« za čezoceanski tramperski in obalni linijski promet, »Jadrolinijo« za linijski potniški in potniško-tovarni obalni promet in »Lošinjsko plovdba« za obalni tovarni promet. V Splitu so štiri različna podjetja, med njimi posebno podjetje za obalni promet, v Boki Kotorski 3, Dubrovniku 4 in Zadru 2. V vseh navedenih mestih se razvijajo podjetja za čezoceansko plovbo posebej od podjetij za obalno plovbo, ki zavzemajo v jugoslovanski trgovinski mornarici vidno mesto in posredujejo vedno večje prevoze.

V Koprú se vsa ta leta obalna plovba ni razvijala. V letu 1958. je bilo sicer ustanovljeno posebno podjetje »Obalna plovba Koper« v Koprú, toda brez začet-

Preoceanska ladja »KOROTAN«, ena izmed novih pridobitev »Splošne plovbe« v Piranu

ne pomoči ni moglo obstati in je bilo po dobrem letu obstoja likvidirano. V tistem času je obalna plovba dobila edino novejšo tovorno ladjo iz železa »Sežano«, mali leseni tovornjak »Plavje« pa je bil zamenjan za nekoliko večjega »Remca«. Po likvidaciji prav tako ni bilo storjeno nič na tem področju, tako da smo v pogledu obalne plovbe padli na zadnje mesto, saj so druga podjetja vzdolž naše obale dala zgraditi ali pa so nabavila v tujini okrog 40 ladij predvsem velike obalne plovbe različnih tipov: tovornih, tovorno-potniških in potniško-tovornih. Spet je bilo potrjeno zgodovinsko dejstvo, da se obalna plovba, zlasti mala, in potniška obalna plovba, ne moreta uspešno razvijati v okviru podjetja za dolgo in čezoceansko plovbo, kar je povsem razumljivo in logično.

Današnji položaj Kopra v zemljepisnem, gospodarskem in političnem pogledu je

tako ugoden, da nujno terja nadaljni razvoj pomorskega transporta. Potrebe nalogajo čimprejšnjo ustanovitev nadaljnjih specializiranih podjetij in to predvsem dveh novih samostojnih podjetij: za mali in veliki obalni tovorni promet in za potniški pomorski promet. Ni daleč čas, ko bo Koper poleg velikega podjetja »Splošna plovba«, specializiranega za dolgi in čezoceanski tovorni ter potniški promet, imel tudi močno posebno podjetje za veliko in malo obalno plovbo ter posebno pomorsko podjetje za potniški linijski promet v mali in veliki obalni plovbi! Tri specializirana pomorska transportna podjetja so že danes nujnost za Koper! Vsako odlašanje ureditve tega vprašanja, ki na prvi pogled ne izgleda tako aktualno, kakor je, predstavlja nevidno zavoro pri nadaljnjem razvoju pomorskega središča in prav tako nevidno škodo za splošno gospodarstvo.

Gradnja nove koprške luke napreduje izredno hitro, kljub različnim težavam, ki so in še spremljajo njen nastanek. Se hitreje pa napreduje njen promet. Ladje z vsega sveta prihajajo v novo lukso, tudi prekoceanske niso redke po 10.000 ton nosilnosti in več. Največja in najmodernejša je pristala v Kopru pred nedavnim. To je bila ameriška čezoceananka »Exporter agent« s 13.500 tonami nosilnosti in 19 milijami ekonomske hitrosti na uro. Vedno številnejše so tudi domače čezoceanke, zlasti od »Splošne plovbe«. Največ pa je seveda ladij velike obalne plovbe, kakor tudi tovara v tej plovi. Mnogo je tudi razvoza. Čezoceanika pripelje tovor v Koper, tu pa ga delno izkrca na avtovlake za notranjost, delno pa na ladje obalne plovbe za druge kraje ob obali. In prav tu se vedno bolj čuti pomanjkanje lastnih ladij za prevoz tovara v veliki obalni plovi, v manjši meri pa tudi v mali obalni plovi. Velik del sredstev, ki dotekajo v novo lukso, odteče za vozarine drugim podjetjem, tudi tista sredstva, ki bi ostala koprskemu prevozniku, če bi ga že imeli.

Koprška nova luka za čezoceanski tovorni promet ima danes okrog 270 metrov operativne obale. Veliki bloki za nadaljnih 130 metrov so pripravljeni, dela na dnu morja se bližajo koncu. V nekaj mesecih bo dolžina vse operativne obale znašala 400 metrov, kar pomeni, da bodo lahko istočasno pristale tri 10.000 tonske čezoceanske tovarne ladje, oziroma 5 ladij velike obalne plovbe. Do konca tekočega petletnega načrta bo nova obala dolga predvidoma 750 metrov, letni promet pa bo znašal okrog tričetrto milijona ton. Vzporedno z gradnjo operativne obale gradijo tudi sodobna skladišča, posebne naprave za dezinfekcijo, hladilnike in izpopolnjujejo mehanizacijo.

Ljudska oblast je takoj od začetka posvetila veliko pozornost in skrb pomorskim kadrom. V Piranu je bila ustanovljena srednja pomorska šola, ki je dala

v teh letih že lepo število slovenskih pomorščakov. Leta 1960. je bila ustanovljena še višja pomorska šola, za katero so začeli iz republiških sredstev nad piransko ladjedelnico graditi novo zgradbo. Pouk, za začetek z dopisovanjem, je tudi v tej visoki šoli že v teku, v kratkem pa se bo začel redni.

Lepo se tudi razvija sedaj samostojno podjetje »Ladjedelnica Piran«, ki je nekaj let bilo v sklopu »Splošne plovbe«. Na ta način se je lažje prebilo čez začetniške težave. Ta ladjedelnica sicer ni velika, toda v kratkem času se je razvila v srednje podjetje, ki lahko gradi železne ladje do 2000 ton in izvaja mala in velika popravila na čezoceanskih ladjah. S kvalitetenimi izdelki — izdeluje tudi aluminijaste reševalne čolne in ladijske vijake — si je pridobila ugled v tujini, kar je privedlo do konkretnih naročil. Pred nedavnim so v navedeni ladjedelnici zgradili sodoben rečni vlačilec, kar dolga pa je že vrsta 1000-tonskih rečnih vlečenk.

Gradnja in razvoj luke ter posredno pomorskih transportnih sredstev, odločilno vplivajo na nekatera druga podjetja. Tako se je izredno razvil cestni tovorni promet — podjetje »Interevropa« v Kopru je predvsem zato postalo največje cestno tovorno podjetje v državi. Veliko udeležbo v tovarnem cestnem prometu pa imajo tudi druga takšna transportna podjetja: »Ljubljana transport«, »Slavnik«, nadalje podjetja iz Reke, Zagreba, Beograda itd.

V Kopru imamo že sedaj tri pomorske agencije. Svojo agencijo je konec leta 1961. ustanovila »Interevropa«. Dve leti prej pa sta svoji podružnici odprli »Jadranska pomorska agencija« z Reke in »Jugoslovanska pomorska agencija« iz Beograda. Razvoj luke in pomorskega gospodarstva sploh nujno priganja trasiranje nove železniške proge do Kopra. Ta proga naj bi se začela graditi v tekočem petletnem načrtu in je predvidena istočasno tudi njena elektrifikacija.

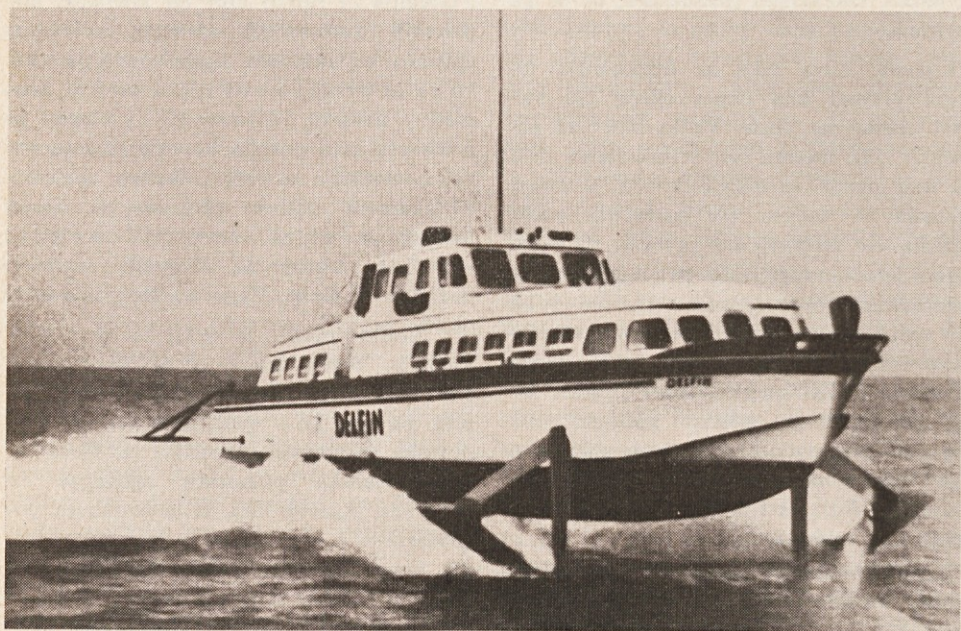
Okrajni ljudski odbor v Kopru je dal iniciativo in tudi finančno omogočil v koordinaciji z republiškimi organi, da se bodo vprašanja iz pomorskega gospodarstva v bodoče proučevala še bolj temeljito, na strokovno-znanstveni bazi na način, ki bo najboljši in najprimernejši s stališča skupnih potreb v okrajnem, republiškem in zveznem merilu. Kajti pred nami stojijo še velike naloge. Velike so še zahteve razvijajočega se pomorskega središča. Gradnja velike luke za tovorni promet ne zadostuje. Potrebno bo zgraditi novo luko za potniški promet v Kopru, kajti ni daleč čas, ko se bo poleg lokalnega, malega in velikega obalnega potniškega pomorskega prometa v našem mestu dotaknil tudi dolgi in čezoceanski potniški promet. Gradnja nove potniške luke bo tudi narekovala lokacijo za novo železniško potniško postajo kakor tudi za novo avtobusno postajo. Koper v razvoju ima idealne možnosti za rešitev teh prometnih vprašanj, kakor tudi vprašanja gradnje letališča. Luke za potniški pro-

met bo treba modernizirati tudi v Izoli in Piranu, prav tako pa zgraditi pristanjalne pomole v Strunjanu, Fiesi, Nikolaju, Debelem rtiču in Jernejski dragi.

Ureditev in gradnja luk terja celo vrsto drugih del, gradnjo turističnih in gostinskih objektov, kopališč, bazenov, lučic za pomorski šport, veslaški in jadralni klub in podobno, komunalnih naprav, ureditev in zgraditev kanalizacije itd. Cela vrsta vprašanj se zvrsti v zvezi z razvojem pomorskega gospodarstva.

Potrebno je misliti perspektivno na nadaljno izgradnjo čezoceanskega brodovja, na obalno brodovje, na potniško ladjevje, ladjedelnice. Urbanistični razvoj celega področja temelji na — morju.

Pred Koprom in njegovim zaledjem stojijo naloge, ki jih lahko imenujemo velikanske! Toda te naloge so stvarne. Njihova uresničitev se že izvaja. Kdor je poznal Koper med dvema vojnama, mora priznati, da je že to, kar je bilo storjeno in zgrajeno, zelo, zelo veliko!

Leteča ladja »Delfin«, last koprskega podjetja »Slavnik«, prva taka enota v Jugoslaviji

Slovenski ribiči, pomorščaki in ladjarji na Tržaškem

*»Slovenec, tvoja zemlja je zdrava
in pridnim nje lega najprava.*

*Polje, vinograd,
gora, MORJE,
ruda, kupčija
tebe rede.»*

(Valentin Vodnik)

Zgodovina našega pomorstva se ne more pohvaliti s takim bogastvom, kot ga poznajo drugi narodi. Vse do dandanes je bilo pač tako, da sta priroda in družba nekaterim narodom nudili več možnosti, drugim pa manj. Samo morje, ki se ti preliva v bližini, potemtakem ne pomeni mnogo, če nimaš dovolj sredstev, da ga s pridom izkoriščaš v gospodarske namene. V takem položaju smo bili Slovenci tisoč let in čez. Po čudni logiki razredne družbe smo morali ob prizadevanjih, da bi se uveljavili na morju, slišati marsikatero pikro in grenko. Nasprotniki so nam govorili: »Vi nimate izkušenj. Pojdite tja, kjer ste že bili, pojdite kmetovat na kamniti Kras!« Ko je jel pokati izkoriščevalni jarem, se je marsikateri naš človek prebil preko številnih ovir in uveljavil kot spreten pomorščak ali ladjar, po letu 1945 pa je zrasla na severnem Jadranu trgovska mornarica, ki pluje po širokih morjih in dokazuje, da se Slovenci ob ugodnem položaju znajdejo na morju prav tako kot drugi narodi.

V lastno spodbudo naj podčrtamo zanimivo dejstvo. Vsako napredno zgodovino-pisje riže in koplje po oddaljeni in bližnji preteklosti, dokler ne odkrije vseh dobrih zrn. Čez nekaj let bomo vedeli že mnogo več tudi o tem, kaj vse so naši predniki prispevali k razvoju pomorstva.

LJUDJE, KI SO ŽIVELI OD MORJA...

Naša pomorska zgodovina pozna vsaj pet vrst ljudi, ki so imeli opravka z morjem: ribiče, čolnarje, mornarje, pomorščake in ladjarje.

Ribiča lahko primerjamo glede načina življenja s kmetom in obrtnikom. Prav tako kot je moral svojčas tlačaniti kmet, je moral prenašati fevdalni jarem tudi sam ribič. Z nastankom buržoaznega družbenega reda sta morala zopet oba prenašati skoraj

enaka bremena. Začela sta se proletarizirati. Ribiča je začel izpodrivati kapitalist-ribolovec. To se je pri nas dogajalo proti koncu minulega stoletja. Ribič je začel opuščati ribolov in se spuščati na morje kot uslužbenec (delavec) ladjarja in tako postal mornar. Ob vstopu v tako službo je pokazal precejšnje prednosti pred ostalimi, saj je dobro poznal radosti in tegobe, ki jih človeku prinaša morje in se znal bolj kot drugi braniti pred njegovo silo, ki v jezi ne pozna milosti. V istem času pa se je dogajalo tudi to, da se je marsikateri ribič spremenil v čolnarja, ki je s čolnom prevažal blago in ljudi. V tem primeru je le menjal obrt. Značilno za mornarja je, da živi od tega, kar mu daje lastnik ladje. On je potemtakem svojevrsten mezdni delavec.

Docela nekaj drugega so pomorščaki. Sem spadajo predvsem častniki trgovskih ladij (kapitani, poročniki). Kapitana in poročnika trgovske ladje bi lahko primerjali z ravnateljem tovarne ali pa načelnikom tovarniškega oddelka. Življenje na morju zahteva dovršeno organizacijo, ki ima v zvezi z disciplino mnogo skupnega z vojaško enoto. K pomorščakom smemo prištevati tudi ostali visoko specializiran kader, ki je zaposlen na ladji in v prvi vrsti ladijske strojnike.

Posebna vrsta ljudi, ki ima včasih opravka z morjem le posredno, so ladjarji (armatorji). Nekako do sedemdesetih let minulega stoletja je bilo v Trstu še v navadi, da so si bogati trgovci kupovali ladje, da bi z njimi prevažali predvsem lastno blago. Taki so bili pravzaprav vsi ladjarji od srednjega veka dalje. Potlej pa je prišlo v proizvodnji in prometu do nove delitve dela in pravi ladjar se odslej bavi s prevozom blaga po morju le po naročilu trgovcev in trgovskih podjetij. Tudi ta vrsta pomorske dejavnosti spada že v dobrih meri v preteklost. Moči obmorske dežele danes ne merimo več po številu ribičev in ladjarjev, temveč po številu ribiških podjetij ali zadržig in po številu pomorskih družb.

SLOVENSKI RIBIČI

Središče slovenskega pomorskega ribištva so bili že od nekdaj kraji: Barkovlje, Sv.

Križ, Kontovel, Prosek, Devin, Nabrežina, Sesljan, Ščedna in Žavlje. Pri Kopru se je naše pomorsko ribištvo v manjši meri razvilo v vaseh Bertoki in Strunjan.

V samem mestu Trstu je, kot kaže, naglel razvoj kmalu pometel z ribištvo. Re-vež, ki je prišel v mesto, se je lotil ribolova le, če si drugače ni znal pomagati. Tak je bil po našem mnenju ribič Ludvik Bagadin (1843), ki ni imel niti hiše in niti stanovanja. O njem čitamo, da je prebival v svoji ribiški ladji (»ha il suo domicilio nella propria barca«).¹

V zvezi s svojim izredno naglim vzponom po letu 1860 je potreboval Trst za prehrano vedno več svežih rib. To stanje je vplivalo spodbudno na slovenske okoliške vasi, ki so verjetno prav v tem času še okrepile svojo dejavnost na morju. To nam do neke meje potrjujejo podatki o številu ribičev na področju Trsta (stare tržaške občine) in hkrati tudi pojasnila o njihovem izvoru:²

Okraj	rojen v Trstu	prišel iz cesarst.	inoz.
1. Sv. Vid	—	—	2
2. Staro mesto	4	3	10
3. Novo mesto	—	—	—
4. Barriera nuova	—	—	—
5. Barriera vecchia	—	—	—
6. Sv. Jakob	1	1	—
7. Ščedna	28	5	—
8. Rocol in Kjadin	—	—	—
9. Sv. Ivan	—	—	—
10. Barkovlje	16	2	—
11. Sv. Križ, Kontovel, Prosek, Opčine	40	—	—
12. Bane, Bazovica	—	—	—
Skupaj	89	11	12

Vseh ribičev v Trstu in vaseh, ki so spadale pod mesto, je bilo torej 112. Statistika ne zajema ribiških naselij, ki so spadale upravno h Goriški (Nabrežina, Devin) in Istri (Žavlje, Milje). Če bi prišteli še ribiče iz teh krajev, bi se njih število dvignilo na okrog 180. Podrobnejša analiza navedenih podatkov bi z gotovostjo pokazala, da je bilo leta 1875 na Tržaškem najmanj 70 odst. ribičev slovenske narodnosti. V dvanajstih mestnih okrajih (pozneje so jih skrbili na 8) je v istem času živel 60 čolnarjev. Pravih Tržačanov pa je bilo med njimi komaj dobra polovica.

Na pritisk ribičev, predvsem Slovencev in Hrvatov, so avstrijske oblasti leta 1888 ustanovile »Avstrijsko društvo za morski ribolov in ribogojstvo«. Med člani (in celo pobudniki) tega društva najdemo že ob začet-

ku tudi tale slovenska imena: Pavšič, Černe, Perharc, Jazbec (Jazbitz), Andrej Martelanc in Andrej Pertot (oba Barkovljana), Rihard Sancin in še nekatere druge.³

Po podatkih društva je na obalah avstrijskega dela Jadrana leta 1903 ribarilo naslednje število registriranih ribiških ladij:⁴

Pomorsko okr.	Ribiške ladje
Trst (od Gradeža do Pirana)	680
Rovinj	306
Pulj	262
Lošinj	428
Zader	526
Split	1.043
Dubrovnik	698
Meljine	93

Tržaško okrožje je bilo takoj za splitskim. V številki 680 so vključena mesteca Koper, Izola in Piran, vendar bi se dalo sklepati, da je vsaj polovica ladij pripadala Trstu in slovenskim okoliškim vaset. Do neke meje nam to potrjujejo podatki iz leta 1909 (mislimo si, da v šestih letih ni prišlo do bistvenih sprememb), ko so naštetili v Trstu in okolici naslednje ribiške ladje:⁵ Devin 24, Sesljan 20, Nabrežina 13, Sv. Križ 95, Prosek in Kontovel 81, Barkovlje 91. Skupaj 336 ribiških ladij.

Če bi prišteli še Ščedno in Žavlje, bi se gornja številka verjetno dvignila na okrog 350 ladij.

V prvem desetletju našega stoletja je začelo slovensko ribištvo na Tržaškem v novo krizo. Konkurenčni boj je zdaj še temeljiteje uničeval zlasti manjše ribiče, ki niso bili dovolj opremljeni za sodoben ribolov. Verjetno je bil prav to vzrok, da so si svetokriški ribiči okrog leta 1910 osnovali svojo ribiško zadrugo. Leta 1911 jo že najdemo med podpornimi člani »Avstrijskega društva za morski ribolov in ribogojstvo«. Ta zadruga je bila edina ribiška zadruga na Tržaškem vsaj do prve svetovne vojne, kar pa zopet potrjuje, da je bilo tržaško ribištvo predvsem stvar slovenskih ribičev, ki so bili številčno močni in imeli precejšnje tradicije.

»Avstrijsko društvo za morski ribolov« je krepko podprlo zlasti svetokriške ribiče. Nobeno ribiško naselje od Gradeža do Boke Kotorske ni bilo deležno tako izdatne pomoči kot Sv. Križ. V letih 1890, 1893/95 in 1897 so svetokriški ribiči prejeli za ribiško opremo 38.093 fl, kar približno odgovarja vrednosti sedanjih 38.000.000 liram.⁶ Računi gospodarskih krogov, ki so odločali o tej pomoči, so bili povsem realni. Sv. Križ je bil nekaka ribiška matica, ki je skupaj s

stanovskimi tovariši iz sosednjih vasi dajala Trstu ogromne količine rib. Te ribe so bile Tržačanom najbolj pri rokah. Leta 1909 so Trstu dobavljali sveže ribe ribiči in prodajalci rib iz 45 krajev. Naj naštejemo le nekaj številok:⁷ Trst (občina) s slov. ribiškimi kraji 32 ribičev in prodajalcev rib, Devin 16, Izola 21, Koper 23, Milje 2, Valdoltra 3, Piran 15.

Po letu 1918 je pomoč svetokriškim in drugim slovenskim ribičem popolnoma usahnila. Poostiril se je obenem tudi konkurenčni boj. Tržaški ribji trg so preplavili ribiči iz Chiogge (le-ti so uvažali v Trst sveže ribe pred letom 1915, vendar v manjših količinah). Slovensko ribištvo na Tržaškem je začelo naglo propadati. To nam potrjuje tudi padec števila njihovih ladij. Naj omenimo le nekaj podatkov za leti 1911 in 1921:⁸

Kraj	Leto 1911	Leto 1921
	ribiških ladij	
Tržič (Monfalcone)	73	140
Devin	10	35
Nabrežina-Višovlje	11	4
Sv. Križ	62	39
Kontovel-Prosek-Miramar	96	75
Barkovlje-Greta	24	58
Trst (mesto)	10	56
Škedenj-Žavlj	21	23
Milje	18	33
Rovinj	138	205
Umag-Lovreč	78	42
Volosko	31	18
Krnica	21	9

Tisti, ki je sestavljal gornjo statistiko, je hotel prikriti udarce, ki so padali po slovenskih ribičih s tem, da je združil Kontovel in Prosek z Miramarom ter Barkovlje z Greto, kajti povečanje ali rahel padec gresta na račun doseljevanja italijanskih ribičev. Ni težko zapaziti, da zaznamujejo porast ribiškega ladjevja le kraji, kjer je prevladovalo italijansko prebivalstvo. Gospodarsko izkoriščanje, ki je ena najbolj krutih oblik narodnega zatiranja, je prisililo tudi številne ribiče, da so odšli v emigracijo. O nekdanjem tako bogatem ribiškem življenju zlasti na področju Sv. Križ, Prosek in Kontovel, so ostali le še spomini in med temi prav svojstveni, kot je bila na pr. svetokriška čupa (ribiški čoln iz enega debela, deblak), zanimiv in originalen lov na tuno itd.

SLOVENSKI MORNARJI IN POMORŠČAKI

Pred svojim vzponom je bil Trst revno mesto, nekaj takega kot Piran pred 200

Josip Garup iz Slavine

ali 300 leti. Ko je začela v njem naraščati pomorska trgovina in je v tej zvezi tostran mestnega obzidja naglo raslo novo mesto, je moral Trst mornarje in pomorščake iskati najprej v Dalmaciji in bližnjem zaledju. Ko je Beneška republika propadla (1797), pa se je iz beneških lagun v Trst usul pravi plaz novih ljudi.

Slovensko zaledje je prvič dalo večje število mornarjev, ko je začel avstrijski cesar Karel VI. graditi svojo vojno mornarico (1722). Številni kmetje iz Vipavske doline, ki so težko prenašali fevdalni jarem, so šli služiti na avstrijske vojne ladje. Komendant nove avstrijske mornarice je bil angleški general-najemnik Forbes. Ta del vojske pa je bil kratkega življenja.

Pozneje so se Slovencem nudile precejšnje možnosti, da se zaposlijo kot mornarji na trgovskih ladjah. Iskanje podatkov o teh mornarjih je zapletena stvar. Naš zgodovinar bo imel s tem še veliko dela. Drugače pa je bilo s pomorščaki, ki jih je avstrijska uradna statistika močno upoštevala.

Koprski plemič Niccolò Maniago, ki je v letih 1824-1825 študiral v Trstu, je beležil podatke o ladjah, ki so prihajale v Trst in iz njega odhajale. Iz njegovih rokopisnih beležk zvemo marsikaj zanimivega, saj na-

števa imena ladij, trgovskih kapitanov itd. Med njimi so tudi naslednja imena kapitanov trgovskih ladij, za katere menimo, da so bili v glavnem tržaški Slovenci, namreč: Anton Kosovel, Pavel Sinica, Peter Caharija, C. E. Sancin, Matej Maršič, Anton Bernetič, Gregor Marušič, Fran Trdan (Tardan), Anton Petrina (Petrinja?), Diodato Ziga itd.⁹

Pomorski koledar (Annuario marittimo), ki je začel izhajati v Trstu leta 1850 in izhajal v svoji značilni obliki menda do konca prve svetovne vojne, je prinašal imena pomorščakov avstrijske trgovske mornarice. Med njimi je mnogo takih, ki že na prvi pogled odkrivajo tržaškega Slovenca. Naj omenimo le najbolj značilna: Karel Bucik (kapitan = k), Valerij Kosovel (k), Nikodem Celigoj (k), Henrik Ferjančič (k), Ernest Klun (k), Oskar Ličen (k), Ferdinand Marušič (k), Franc Maršič (poročnik = p), Albin Mokole (k), Josip Perko (k), Karel Pertot (k), Karel Rebec (k), Jakob Rupel (k), Albert Sirk (k), Josip Tence (k), Anton Terčič (p), Andrej Trobec (p), Ivan Vesel (p) itd. V isti publikaciji najdemo imena slovenskih pomorščakov, ki so službovali na Reki in v Trstu, a bili doma iz slovenskega zaledja. Naj omenimo le nekatere: Ferdinand Bavdič (Sežana), Metod Kocch (Kranj), Karel Noč (Šiška pri Ljubljani), Aleksander Pitamic (Postojna), Iyan Šturli (Gorica), Edvard Suša (Vipava), Blaž Sušnik (Škofia Loka), Franc Vogel (Gorica), Herman Zima (Ljubljana), Ivan Žvokelj (Vipava) itd.¹⁰ Vsi našteti (zaledje) razen Zime, ki je bil poročnik, so bili kapitani trgovske mornarice.

Podobno sliko odkrijemo tudi pri ostalih pomorščakih. Vzemimo na pr. ladijske strojnike, ki so bili v službi pri »Avstrijskem Lloyd« v Trstu. To podjetje je imelo 1884. leta 242 strojnikov. Sodeč po imenih, je bilo med njimi okrog 50 Slovencev. Vsi skupaj pa so bili precejšnja mešanica. Med njimi je bilo veliko Hrvatov, Italijanov, Nemcev in celo okrog 20 Angležev.¹¹

Ce bi analizirali narodnostni sestav mornarjev in pomorščakov, ki so služili v avstrijski vojni mornarici, bi prišli zopet do enakih zaključkov.

Doma in v svetu so vzbujali prav posebno pozornost dalmatinski mornarji (Hrvati in Srbi). Dalmatinske trgovske ladje so že od nekdaj poznali po vseh obalah zahodne Evrope. Angleži poznajo še danes za tip dubrovniške jadrnice »argosy« (najprej »ragosye«). Ladje avstrijske ekspedicije na obale zahodne Afrike in Indije (1775) in pa

ekspedicije na severni tečaj (1872-1874) so vodili v glavnem dalmatinski mornarji. Brez teh mornarjev ne bi bilo niti avstrijske vojne mornarice in niti paroplovne družbe »Avstrijski Lloyd« in ne močnih paroplovnih družb, ki so jih vodili Cosulich, Tripicovich in drugi.

SLOVENSKI LADJARJI

Ko je začela trgovina v Trstu močno naraščati (železnica 1857 in Kanal Suez 1869), se je povečalo tudi število slovenskih ladjarjev. Pravi Tržačan iz starega mesta se ni navduševal za ta poklic, samo tržaško plemstvo pa zopet ni imelo primerne izobrazbe, sredstev in volje, da bi se spuščalo na morje. Vsa tržaška trgovina je prišla v roke priseljencev najrazličnejših narodnosti.

V petdesetih letih minulega stoletja je prevažal blago po tržaškem pristanišču in bližnji obali podjeten Devinčan s svojo jadrnico »Vapore« (21 ton nosilnosti). Kot kapitan ladje in obenem njen lastnik je bil hkrati pomorščak in ladjar. Izhajal je verjetno iz kake devinske ribiške družine.

V Marušičevem času sta bila znana kot ladjarja zlasti Ivan Kalister in Josip Gorup, oba doma iz Slavine. Kalister je uporabljal ladje predvsem za prevoz lastnega

Janez Kalister iz Slavine

Zadnja jadrnica za dolgo plovbo v Trstu
— BEECHDALE (Lastnik H. A. Jazbec)

blaga, Gorup pa je bil znan kot pravi ladjar (najdemo ga sicer tudi na Reki pri različnih bankah). Se v večji meri smemo imenovati ladjarja H. A. Jazbeca, čigar predniki so se bili s Krasa priselili v Trst. Jazbec je vodil najprej »Agencijo za prevoz piva Dreher v steklenicah« (Agenzia esportazione birra in bottiglie di A. Dreher).¹² V Trstu je bil podpornik vseh humanitarnih ustanov. Na starost je vse razdal in umrl v revščini.

Znamenita je bila Jazbečeva jadrnica »Beechdale« (zadnja jadrnica za prevoz blaga po morju v Trstu). Vsi navedeni trije ladjarji so bili milijonarji (prva dva še zavедna Slovenca). Pri obravnavanju tega problema niti ni posebno važno, kako je bilo z narodnostjo, kajti večina tržaških kapitalistov ni pripadala nobeni narodnosti. Narodnost je bila za njih le vprašanje oportunitete. Svojo politiko so uravnavali po vetru. Neglede na vse to pa drži, da smo dali Slovenci Trstu mnogo pomorščakov in ladjarjev. Druga stvar je zatem, kako so se vsi ti ljudje politično razvijali.

Med slovenskimi karatisti v Trstu leta 1858 najdemo poleg Kalistra zlasti še naslednje: Jeleršič, Adolf Klemenčič, Andrej

Koprivec (živel je sicer na Reki, doma pa je bil iz Polhovega gradca), Felicito Sancin in še nekatere druge. Leta 1894 pa so se bavili s pomorsko plovbo naslednji karatisti: Jazbec, družina Dolenc, družina Miklavčič in dva Caha.¹³ Kristof Kosovel (Cossovel), morda eden od potomcev tistega Kosovela, ki ga je opisal Maniago, je bil delničar družbe »Società di navigazione a vapore Istria — Trieste«.

Ko so si slovenski in hrvaški ladjarji v Trstu nabrali dragocenih izkušenj in razpolagali že s precejšnjimi kapitali, je prišla prva svetovna vojna in po njej velike politične spremembe leta 1918. Zaradi tega so propadli vsi lepi načrti. Paroplovna družba »Oceania« (le slovenski in hrvaški kapital!) je morala po šestih letih obstoja prenehati s svojim delovanjem v Trstu. To podjetje se je leta 1923 preselilo v Jugoslavijo. Potlej je bil za Slovence dolgo let Sušak glavno središče pomorske dejavnosti in hkrati tudi izhodišče na morje.

IMENA LADIJ, ZRCALO ČASA

Vsaka ladja ima svoje ime, ki nam pove vsaj to, kateri narodnosti pripada in včasih celo, kakšne so politične razmere v deželi, iz katere je prišla. Še pred dobrimi 150 leti je bilo v navadi, da so ladjam dajali imena po svetnikih. Očitno je, da je bila takrat vera zelo vreden činitelj. Miha Angel Zois, oče našega mecena Zoisa, je imel leta 1745 v Trstu ladjo (navo) z imenom »San Bonaventura et Anime del Purgatorio«.

Med 9. in 11. XII. 1819 je priplul v Trst brigantin z imenom »Buon Slavo« (267 ton nosilnosti).¹⁴ V letih 1824-25 je isto ladjo zabeležil v svojih spisih tudi Maniago iz Kopra. Ime je vsekakor zanimivo. V njem se nemara skriva celo tista slovanska gostoljubnost, o kateri je bilo pri nas svojčas mnogo pisanja. Verjetno je tudi, da se v imenu zrcalijo že neki elementi narodne zavesti (Hrvati).

Koprčan Maniago našteva v svojih spisih tudi imena naslednjih jadrnic, ki jih je videl v Trstu, namreč: Timavo, Jelenček (Gellengick), Zagorka, Novak, Miloradović, Vergerio, Pacifico, Commercio di Trieste, Corriere Triestino, Miloš, Goriziano, Filosofo di Trieste, Caval marino, Skorohod (ruska jadrnica) itd.

Leta 1843 so imele svojo rezidenco v Trstu tudi jadrnice z naslednjimi imeni: Božidar, Bogdan, Mladen, Mali Spiro, Mali Marko, Radivoj, Radoslav, Slaviana in Slavianski.¹⁵ Lastniki teh ladij so bili Dalmatinci. Imena pričajo o dokaj razviti narod-

ni zavesti. Dvajset let kasneje pa najdemo pri dalmatinskih ladjarjih v Trstu naslednja imena ladij: Krunoslava, Dušan, Ljubica, Mali Bogdan, Mladi Slavijanin, Olga, Zdravo bio, Vladislav, Dobri car, Milinka, Milostivi, Osvetitelj, Slavjana, Vijeran in še druga.¹⁵

V imenih ladij se včasih skrivajo prav zanimive ideje. Mimogrede bodi povedano, da so imeli Lošinjci tudi ladje z naslednjimi imeni: Schiller, Dante, Tell, Epulo, Tamerlano, Bolivar, Washington, Romolo, Dika, Zornica, Vojvoda, Pomoc, Risparmio, Lavoro, Carattere, Okrajina, Serbia, Maratona, Ape, Sava, Adler, Roma, Colibri, Duma, Slobodan itd.¹⁷

Največja tržaška paroplovna družba »Avstrijski Lloyd« je svojim ladjam dajala imena, ki so prijala dunajskemu dvoru, kot na pr. Austria, Imperator, Imperatrix, Maria Teresa, Marquis Bacquehem, Vindobona, Vorwaerts itd. Po letu 1918 je v Trstu veter zapihal v drugačno smer, večina starih imen ladij je izginila in pojavila so se nova, ki so bila v skladu z željami fašizma.

Sele nekaj let pred prvo svetovno vojno se prvič v zgodovini pojavijo v Trstu nekatere ladje z značilnimi slovenskimi imeni. Tu mislimo predvsem na tri ladje: Triglav, Nanos in Sava.

NAŠE POMORSTVO V TRSTU POD FAŠIZMOM

Razdejanje pod fašizmom je bilo tako popolno, da bo zgodovinar s težavo ugotovil, koliko slovenskih pomorščakov je takrat še ostalo v Trstu. Zaradi fašističnega pritiska je mnogo slovenskih pomorščakov emigriralo v Jugoslavijo in Argentino. Tisti, ki so ostali, so se raznarodili ali pa so se morali potuhiniti. Ker ni naš namen, da bi se pri tem vprašanju dlje zadržali, naj omenimo le, da so fašisti marsikoga štel za svojega, ki pa je bil dejansko zaveden Slovenec. Sem spada brez dvoma Emanuel Slavec iz Ospa, o katerem čitamo naslednje:

»Salvi Emanuele. Na morje je odšel leta 1908, ko je stopil v Vojno mornarico. Od leta 1914 je bil v službi pri »Società Tripovich«, kjer si je zaradi lepega značaja in široke tehnične kulture izvojeval čin strojnega ravnatelja. Neštetokrat je izpričal svoje sposobnosti in zlasti ob nezgodah, ki so se pripetile ladjam, na katerih je bil vkrčan. Tedaj je pokazal zrelost svojega znanja kot izkušen strojni ravnatelj. Rodil se je v Dekanih 6. maja. 1888.«¹⁸

Da je Slavec trdna in poštena slovenska korenina, dokazuje tudi njegovo zadržanje

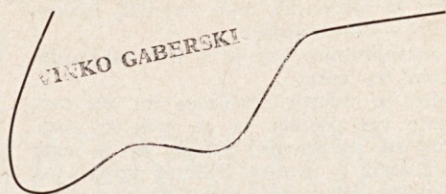
med NOB in delovanje po osvoboditvi v Kopru in Piranu. Kljub pokoju se še danes uspešno udeležuje pri podjetju »Koprsko Pristanišče« kot havarijski kapitan.

Ta primer ni edini te vrste. Ščasoma jih bomo raziskali vse po vrsti in potlej bomo lahko rekli: »Zaradi narodnega zatiranja je bilo mnogo ovir, toda končno smo prisli na čisto tudi z zgodovino našega pomorstva!«

L I T E R A T U R A I N V I R I

- 1 *Scematismo dell'I.R. Litorale Austriaco Illirico ed unitovi Indicatore Generale per l'anno 1843. Trieste, Papsch 1843. Str. 309.*
- 2 *La popolazione di Trieste nel 1875. Trieste, Caprin 1878. Str. 188-191.*
- 3 *Glej n. pr.: Decimo Congresso della Società austriaca di pesca e piscicoltura marina. Trieste, Caprin 1893. Str. 11-13.*
- 4 *Decimosettimo Congresso Generale della Società austriaca di pesca ecc. Trieste, Morterra 1905. Str. 30.*
- 5 *Annuario marittimo per l'anno 1909. Trieste, Lloyd 1909.*
- 6 *Poročila iz kongresov društva v navedenih letih.*
- 7 *Ventesimosecondo Congresso Generale della Società di pesca e piscicoltura marina. Trieste, Morterra 1910. Str. 74-77.*
- 8 *Società di pesca e piscicoltura marina. XXVIII Congresso Generale. Trieste, Caprin 1922.*
- 9 *Družinski arhiv Maniago Niccolò. 37 quadernetti manoscritti di N. M. Gli arrivi e partenze dei piroscafi a Trieste (1824-1825). Mestni arhiv v Kopru.*
- 10 *Glej Annuario marittimo, Trieste 1950-1951.*
- 11 *Almanacco e Guida scematica di Trieste per l'anno 1885 compilata da Giulio Dase. Trieste, Lloyd 1885. Str. 131-133.*
- 12 *Isto kot 11. Str. 192.*
- 13 *Annuario marittimo za leto 1859 in 1895. Trieste, Lloyd.*
- 14 *Osservatore triestino 1819.*
- 15 *Scematismo dell'I.R. Litorale Austriaco-Illirico. Trieste, Papsch 1843.*
- 16 *Annuario marittimo per l'anno 1855. Trieste, Lloyd 1855.*
- 17 *Giovanni Gerolami: L'Isola marinara. Udine, Del Bianco 1951.*
- 18 *G'orgio Roletto: Porti, cantieri e navi d'Italia. Brescia, Vannini 1934. Str. 891.*

Od Strunjana do Pirana

Potniku, ki pride iz Trsta mimo Koprca in Izole na vrh, se odpre lep razgled na rodovitno dolino in soline. Pred njim leži prijazno, sončno selišče *Strunjan*. Namen tega spisa ni voditi koga od tod po krasni asfaltirani cesti nazgor proti *Prevalu* (it. Valetta) nad Portorožem, kjer se v živo skalo vsekana prevrne ali 'prevale' na to in ono stran. Ne, pot gre sedaj za morjem proti Piranu, da vidimo, kako se razvija življenje na obrežju.

Strunjan (it. Strugnano) mora biti silno stara naselbina, ker zgodovina ne ve ničesar o začetku tega imena. Italijanski viri, v prvi vrsti Gravisijevi podatki, dopuščajo domnevo, da je kdaj tam gospodoval kak Latinec, torej Rimljan, ki mu je bilo ime Stronius. Vse, kar je bilo tam okoli, je bilo njegova posest, *Stronianum* (to je Stronijeva domačija). Ta beseda se je pozneje obrusila in nastalo je iz nje — *Strugnano*. Nam služi danes slovenska inačica tega imena. Zanimivo pa je, da zemljevid Slovenske maticе, ki je zaradi prve svetovne vojne mogel iziti šele leta 1921, navaja za italijanski Strugnano v oklepaju slovensko ime »Strugge«. Čudno! Če pa pomislimo, da so Slovenci od nekdanj tam okoli prebivali in mnogo stoletij hodili od daleč na slovi-to božjo pot k cerkvi na hribu ter tam bolj kakor redke hiše opazovali dokaj širok potok in na mestu današnjih solin po polju razrite jarke, je prav verjetno, da so govorili o — *strugah*.

Tu bi kazalo omeniti, da se Slovenci včasih premalo brigajo za domača imena krajev. Dokaz za to je znani rt *Salvore*. Ta kraj imenuje zemljepisec in zgodovinar Simon Rutar v svoji temeljiti in pregledni knjigi o Istri — *Žalborna*. Italijanski znanstveniki izvajajo ime kraja najrajši iz latinskega imena *Salburnum*. Slovenska *Žalborna* je že morala biti močno v rabi, ker tudi prav avstrijski zemljevid, ki sicer rad taji ali kvari marsikako naše ime, označuje kraj: *Salvore* (*Žalborna*); obe imeni z velikima začetnicama. No, sedaj je pa tam rt *Savudrija* s *savudrijskim* svetilnikom, vse poti vo-

dijo v *Savudrijo* in po raznih mestih so *Savudrijske ulice*...

Pa nadaljujmo našo pot ob strugah! Od strunjanskega potoka vodi gladka sodobna cesta pod hribom, s katerega gleda romarska cerkev, ki hrani nekaj lepih umetniških slik, k morju. Na mestu nekdanje Tartinijeve vile ob morju srečamo ugledno letovišče — zimovišče z urejenim kopališčem, od tam pa krenemo ob obali po nasipu na staro cesto proti kraju, ki ga staroselci poznajo z imenom »San Spirito«.

Tu, čisto na kraju današnjih solin, na strani proti Piranu, se je bilo v davni dobi morje globoko zajedlo pod hrib, sedaj pa je tam nizko kopno, prijetna ravnina, ki se je prijema ime *Strunjanska draga*, saj je res za jadransko obrežje značilna dolina — »draga«, s katere se je morje umaknilo. Ob dragi se vleče navkreber v vijugah dobro izdelana cesta k Belem križu.

Od te Strunjanske drage se da po strmi stezi nad morjem ali pa tudi tik ob morju pod lapornatim skalovjem brega priti peš na ono stran višavja do druge manjše doline, ki pa nima prave značilnosti drage, ker je pretesna, neravna in previsoko nad morsko gladino. Mnogi so začeli ta kraj imenovati *Predol*, kar prav dobro izraža lego in obliko.

Nad tem Predolom na piransko stran se vzdiguje hrib s čudnim imenom *Pačug*, ki ga najskrbnejši italijanski viri ne umejo raztolmačiti. Ime je res nejasno. Mi vemo le toliko, da imajo tako ime za zmeren hrib tudi nekje v Bosni in v Srbiji. Po Pacugu gre manjša cesta iz Predola na ono stran, pot ob morju pa je težavna in tudi nezanesljiva, ker po deževju in mrazu rade padajo skale z razjedenegega hriba.

Na piranski strani hriba je pod gredicami (terasami), ki jih je polna reber Belega križa, jezerce in staro selišče. kateremu se po italijansko lepo pravi *Fieso*. To pojoče ime so slovenski ljudje nemarno popačili. Vsak ga zavija po svoje: Fijeso, Fjeso, Fijesa, Fjesa, Fesa... vse mogoče se čuje, tamošnji ljudje pa so

seveda — Fješčáni (!). Mar bi ne kazalo osvojiti za slovensko rabo kaj bolj razumnega in — stvarnega?!

Pa prisluhnimo, kaj je s tem prijaznim jezercem in kako.

Minilo je dobrih šestdeset let da tam ne raste več pšenica in da trta ne rodi. Vse to so pospravili, potem pa je neki Zarotti začel s svojimi ljudmi kopati na tej ravnini glino za opeko. Delali so, a podjetnik je omagal; za njim je prevzel delo Benvenuti, ki je izkopal dve globoki in obširni jami. Še danes živi kak starček, ki ve, kaj se je takrat godilo.

Ko so prišli kakih osem metrov globoko, so našli v zemlji nekaj popolnoma zoglenelih štorov, dokaz, da je v davni ni tam rastle drevje, ki ga je uničila kakatastrofa in pozneje pokrila zemlja, ki jo je nanosilo z vseh rebri v dolgih nekaj deževje. V globini dobrih petnajst metrov pa so zadeli ob morski gruh, obrušeno okroglo kamenje, školjke in polže. Ta kot je torej svoje dni zalivalo morje, ki je potem od svoje strani z valovi zabutalo danes trdno obrežje; od notranje strani pa se je polagoma polnila dnjača z nanošeno zemljo, da je nastala trdna celina. Ko so opekarji opravili svoje delo, sta ostali dve jami: oni večji so nadeli ime »jezero«. Zanimivo je, da voda v njem ni slana morska. Leži idilično med drevjem, trstjem in trato. V njem so ribe gambuzije in jegulje in tam se spreletavajo neke ptice, ki jim je taka voda element. Bi ne bilo škoda, če bi ga kakó prisiljeno urbanizirali ali celo povezali z morjem, kar je bilo baje nekje že omenjeno?

Kako je pa z italijanskim imenom »Fieso«? Zgodovinski in jezikoslovni viri ne vedo nič zanesljivega. Ustavljajo se ob ugotovitvi, da bi se po latinsko dalo za tisto lego reči »in flexu«, kar pomeni — v loku, v zavoju, v zalivu. Res, »flexus« že pomeni vse to in po zakonih, kako se

je italijanski jezik razvijal, bi se moralo sedaj reči — »Fiesso«. Nam, ki smo to ime tako skvarili, ne more služiti nobena oblika. Kaj torej?

Če pogledaš z višine pri Belem križu prvič na jezerce ob morju, ti domačin pove, da je to pač — Fieso. Se pravi, Slovenci so vsak po svoje rinili tjavdan s pokvečeno obliko imena. Takoj ti bo pa jasno, da bi se naenkrat iznebili vsega tega, če bi kraj krstili z imenom »Pleso«. Zakaj?

V našem starem jeziku smo imeli besedo »pleso« za označenje malega, plitkega jezera. To je danes tu pred nami! Slovaki in Poljaki rabijo to pri njih še živo besedo za mala jezera Tatre in drugod. Pri nas je izumrla, imamo samo še sledove po njej. V Logarski dolini je zaselek *Plesje* (t. j. več ples skupaj), tamonjši domačin pa je *Plesnik*. Slovenci poznamo tudi priimek *Plesničar*, kar pomeni človeka, ki je živel ob vodi *Plesnici*, ki je tekla iz *plesa*. Sosedni kajkavski Hrvati pa imajo pri Zagrebu letališče *Pleso*, ki leži na ozemlju polnem močvirja, kjer je mnogo krajev z imeni, ki pomenijo vodo ali blato, pač močvirje. Glavno selo tam je — *Pleso*.

Znano je, da se jadransko obrežje od italijanske državne meje pa do izliva Dragonje v morje po načrtu dobro razvija. Nastaja čisto nov svet. O tem se more vsakdo sam prepričati. Prava škoda bi bila, če bi hoteli ravno to čudovito *Pleso* (Fieso), ki mu je namenjena posebna naloga v turizmu, ovirati s popačenjem blaglasnega prvotnega imena, namesto da bi zajeli stvarnost in se uravnali po jezeru, ki je — pleso.

Tako smo od piranskega plesa prišli v lepšajoči in gospodarsko razvijajoči se starinski Piran, ki je postal živo tržišče turizma. Oni, ki so pred leti zapustili ta kraj, pa se sedaj vračajo kot izletniki, se čudijo takemu razvoju in dvigu.

POLETJE 1961

NA SLOVENSKI OBALI

Milan Lindič

I.

Vselej, kadar človek s ponovno obujeno radostjo zajema iz globokega tolmuna svojih spominov, je tako, kot da bi se spominjal dobrih in utešnih sanj: dogodki brstijo iz ugasle zemlje pozabljenja v novih razsežnostih, z novimi oblikami, z vizijami, ki so daleč od stvarnosti. So kakor stari portreti na stenah novega stanovanja, ki ob vsakem pogledu oživijo. Kot oživijo spomini, če se jih z radostjo v srcu spomnimo.

In tako zdaj, ko se je čas odmaknil, segamo v spomin tistega navidez tako kratkega obdobja, ko je slovenska obala od Ankarana pa čez Koper, Izolo, Portorož do Pirana plačevala davek svoje lepote in z gostoljubljem odsunila vrata na jadransko obalo stotisočim tujcem. Kajti kogar je želja ali naključje ali — denimo — sreča pripeljala na ta lučaj slovenskega morja, vsak je presenečen ob stal: zvenenje ruskih balalajk in bandur se je pretapljalo v Muradelijovo pesem o Gagarinu »Naš prvi kozmonavt«, stari ukrajinski plesi z brezovimi vejicami pa so se utrujeno umaknili čudoviti liriki pesmi »Podmoskovski večeri«.

Potem pa se je — že v začetku julija — vse umaknilo zanosnim fanfaram, ki so najavljale višek sezone: II. Festival jugoslovanske folklore od 31. julija do 5. avgusta. Zato danes urejamo te spomine, ker so polni zvenenja in neke izjemne ljubezni, spomine, ki jih je vredno ohranjevati in pripovedovati.

II.

Ime te skupine je bilo navsezadnje bolj preprosto, kot smo pričakovali. »URAL«. Stela je okrog petdeset članov in vsi so doma v Sverdlovsku, ki so ga v starih časih imenovali Jekaterinburg. Med njimi je bila mala, mlada in prikupna Avgusta Vorobjova, živa plesna vtavka, narejena iz mesa, krvi in smeha. V do'gi s'eni staroruskega obredja z brezovimi vejicami, nekakšen ruski »zeleni Jurij«, je bila pol otrok, pol dekle z radovednimi očmi,

obupno nemirna: postavljala se je pred vaškimi dekleti, se spogledovala z mlade niči, pocukala za rokav plesalca, se ponujala za ples. Bila je živ movens, gibanje, mladost, ritem. Avgusta je bila to, kar imenujemo: neponarejen šarm ruskega dekleta.

Spored te uralske plesno-pevske skupine: panorama Rusije, stari ljudski običaji, razkošna obredja, povezana v čudno lepe koreografske slike. In plesi, ki so več kot to — plesi, ki niso le premikanje nog in zadržani obrazi, na njih pa fotokopije karnevalskih smehov. Ampak plesi, ki so živ izraz prave radosti, ki so bili v Kopru ali Ljubljani ali kjerkoli na gostovanju po Jugoslaviji prav tako doživeti kakor doma, v Sverdlovsku ali Moskvi. »Zimski sprehod« na primer: rdeči škornji na lepih dekliških nogah pa kučmice na glavi, izpod njih pa dve dolgi kiti. Malo smo zamižali in pred nami se je razprostirala bela panorama ruske krajine, in sneg, in trojka, in kruguljčki. Potem smo spet odprli oči: koprski trg, fasada Loggie, za občutek neresničnosti, časovne odmaknjenosti. In v to spet vesela ruska pesem o šegavem stričku, pa plesi ukrajinskih, zakarpatskih, beloruskih, kavkaških, gruzinskih, celo azijskih ljudstev. Solist, ki s harmoniko, široko razpotegnjeno kakor bel smeh dela akrobatske skoke, da pridržujemo sapo.

Koprski trg: živa slika tisoč parov rok, ki aplavdirajo. Kómu? Stoterim menjajočim se podobam mladosti, ki je prišla iz Sovjetske zveze in pokazala svoj nasmejani obraz.

To je bilo 11. junija in zavod »Primorske prireditve« v Kopru je zapisal v kroniko: uvod v poletne igre 1961.

III.

Prvi in drugi julij: zapeljiva renesanca na komedija o »Botru Andražu« je med fasadami koprskega trga zazvenela v tonaliteti starih in preizkušenih veseloiger. Tisoč in en obraz Staneta Severja v botru: hudomušnost je vrela v čistem vinu

objestne duhovitosti, dialoge pa je plemeno nitilo sočno in žlahtno slovensko narečje tržaškega zaledja. Boter Andraž je iz rokava stresal modrije preprostega slovenskega človeka, bril norce iz nalezljivih smešnosti plemenitnikov, dopolnjeval svojo figarojevski humor z bršljanom domače in okrogle in prikupne šaljivke. Kajti boter Andraž ni pajac ali renesančna varianta dvornega norca: je človek iz ljudstva, ki ga je lastna neprizanesljivost in jedka duhovitost postavila v službo »gospoda«, da bi ga reševal iz stisk in veselih zablod.

In tisti večer, ko so objektivni naših oči spremljali smešne premike tega ljubeznega botra na ozadju katedralne fasade in ko so naša ušesa lovila drobne odtenke domačih jedkanic, tisti večer smo spoznali, da je ta koprski trg pravzaprav narejen za številne naše — ali pa tuje — »botre Andraže«. Da je n. pr. fasada pretorske palače z dvema balkonoma naravnost izjemna naravna kulisa in prizorišče za Shakespearejevo umetnino »Romeo in Julija«, da bi na tem prekrasnem trgu, ki je obenem tudi izredno akustičen, lahko — zaradi vrat v cerkveni stolp in drugih uporabnih stilnih elementov — lahko spremljali tragično zgodbo o Santuzzi in Mascagnijevi operi »Cavalleria rusticana«.

In da bi iz tega monumentalnega koprškega trga lahko napravili mednarodno areno dramske, glasbene ali plesne umetnosti. Sicer pa: Koper, to nekdanji sicer pomembno trgovsko in pomorsko mesto Konstantinopolis, danes pa mesto z veliko pristaniško bodočnostjo, lahko doseže tudi te kulturne ambicije, kajti njegova lega mu odpira to pot. Koper simbolično predstavlja vrata, ki se odpirajo na Jadran in prav v tem mestu se tuji gost lahko prvič sreča z jugoslovansko kulturo, pa naj je to dramska, glasbena, operna ali plesna. In še nekaj: slovenski obala je nekje na sotočju treh narodov in tudi to dejstvo odkriva nove možnosti za povečano kulturno-umetniško dejavnost, ki je zdaj v rokah zavoda »Primorske prireditve«.

IV.

23. in 24. julij: v Portorožu in Kopru gostuje umetniška skupina »ESTRADA« iz Moskve. Da se razumemo: to je skupina izbranih solistov z vseh področij. Program je uvajala še mlada, a že znana sovjetska pianistka Natalija Tiuleneva iz Moskve. Resda ni izvajala svojih

briljantnih točk na briljantnih klavirjih, a je bilo kljub temu prijetno poslušati Rahmaninova in celo Chopina, saj sta oba pela z nekim posebnim ruskim tonom. Lilija Novgorodova in Jurij Mironov plešeta suito ruskih narodnih motivov, sunito, v kateri se srečuje zakarpatska šegavost z divjo gruzinsko nestrpnostjo in se le-ta umiri v pojočih motivih širne Ukrajine. Nad portoroško večerno obalo, sredi fasad koprškega trga, na prizorišču ljubljanskih baroknih Križank in na amfiteatralnem stadionu mariborskega »Bravika« — tod so »Estrado« namreč posredovali »Primorske prireditve« — pa se je dvignila znana »Pesem o domovini« skladatelja Dunajskega (njen začetek je znak moskovskega radia), pa ruska narodna »Navzdol po Pitersem« in nazadnje še prečudovita »Podmoskovski večeri« iz grla baritonista Borisa Dobrina, laureata številnih mednarodnih priznanj. In kaj bi naštevati še naprej: Eleonora, Ljudmila in Valentina, trio ljudskih instrumentov »bandur« je zapel nekaj ruskih narodnih, harmonikar Vladimir Besfamiljni (dobitnik 1. nagrade na Svetovnem festivalu v Moskvi) je igral nekaj virtuoznih ruskih skladb itd. Svojevrsna zanimivost pa je bila točka dveh solistov slavnega moskovskega cirkusa: Roza Kuznjecova in Anatolij Bajkov. Lahko rečemo le to: akrobatske variante so bile neponovljive in za man bomo na TV-ekranih čakali, ča bi se kaj takega lahko še kje ponovilo. Nastop moskovske Estrade sta zaključila solista znamenite moskovske Operete Tatjana Smiga in Nikolaj Kaširski s prizori iz operet Dunajskega in Leharja.

Tako so domači in tuji gostje na slovenski obali v času, ko je Gagarin že pristal na Zemlji in se je Titov pripravljati na drugi polet po vesolju, občudovali lepoto ruskih narodnih plesov in pesmi dveh slavnih skupin.

V.

II. Festival jugoslovanske folklorne od 31. julija do 5. avgusta v Ankaranu, Koprju, Izoli, Portorožu in Piranu. Za »Jadranski koledar« posebej nekaj zapiskov iz dnevnika:

Ponedeljek, 31. julija.

Nebo, ki ga je nevidni kist prebarval sinjemodro. Zunanja podoba Koprja se je čez noč spremenila: vse dohodne ulice na Titov trg so postale ena sama pajčevina rdeče-belo-modrih zastavic in barvnih lučk, ki bodo šele zvečer pokazale svojo lepotijo. V dopoldanskih urah: skupine v

narodnih nošah se ustavljajo in zaigrajo kolo, zapoje katero od znanih narodnih pesmi. In kamor bežno seže oko — narodne noše, veselje, razigranost. Titov trg je v znamenju prve festivalske predstave: Zemlja - Človek - Ples. Oder stoji pred starodavno Loggio, srednjeveške zastave obalnih mest plapolajo vrh pretorske palače. Pisarna organizatorja tega festivala, koprškega zavoda »Primorske prireditve« se je spremenila v panj, kjer namesto čebel od jutra do mraka zvoni telefon: rezervirajte za francoski camp pri Poreču dvesto vstopnic, prosimo za skupino švedskih turistov... in tako naprej.

Ura je šest zvečer. Fanfare s tisočpetsto let starega romanskega stolpa koprške katedrale oznanjajo, da bo čez tri ure svečana otvoritev II. festivala jugoslovanske folklore. Prihajajo prvi inozemski novinarji. Na primer gospod Wim Ibo iz Amsterdama: prosi za programe, prospekte, fotografije (ki jih seveda še nikjer ni) in je navdušen nad — kot pravi — »tipično jugoslovansko atmosfero«, ki jo izražajo veselje, neka posebna zadovoljnost na obrazih ljudi, gostoljubje in pripravljenost, da ti takoj vse razložijo. Potem spet fanfare in spet fanfare. Ob 21. uri je predsednik Občinskega ljudskega odbora Koper Miran Bertok svečano otvoril II. Festival jugoslovanske folklore. Na prvi dan je nastopilo osem skupin »izvirne folklore«, t. j. tiste, ki se je stoletja ohranjala in vse do današnjih dni ohranila v stari, prvobitni in neokrnjeni obliki. »Kumpanjija« iz Blata na Korčuli, skupina iz Medulina, ki je več kot tritisočglatemu občinstvu pokazala istrski balun, dve skupini italijanske manjšine iz Galežane in Vodnjana blizu Pule, ki sta plesali in peli starodavno »furlano«, pa vesela slavonska skupina iz Koritne, potem bratje Rudani z vrsto starih istrskih instrumentov (sopile, mih, dvojnice, roženice itd.) in na koncu slavni markovski »koranti«, ki jih poznamo bolj kot »kurenti«: prišli so na oder med publiko, oblečeni v težke ovčje kožuhe poskakovali v starem ritualu in z »orači« in »pokačem« klicali rojstvo pomladi in plodnosti.

Torek, 1. avgusta. Izvirna folklorja je ponovila svoj nastop pred inozemskim občinstvom v Portorožu. Piran in Izola pa sta bila prizorišči nastopa štirih najboljših jugoslovanskih amaterskih skupin. V Piranu: »Vaso Miskin - Crni« iz Sarajeva in »Vinko Jedjut« iz Zagreba. V Izoli: »Kočo Racin« iz Skopja in »Branko Krsmanović« iz Beograda. Vse te skupine

so za nastop na II. jugoslovanskem festivalu predlagala republiška vodstva, zato ni bilo bojazni, da bi glede na »kvaliteto« kaj spodletelo. In res: vse je bilo v znamenju vročekravnega medsebojnega tekmovanja. Vse, izvajalce in številno občinstvo je od točke do točke — kako zelo se je to videlo! — prevzemala neka atavistična radost, zanos ritma, živost srbskega kola, hrvatskega drmeša, makedonskega ora. In tako je že na drugi festivalski dan odmeval ritem srbskih, makedonskih, hrvatskih, dalmatinskih, vojvodinskih, bosansko-hercegovskih narodnih plesov in pesmi sočasno v Izoli, Portorožu in Piranu. Lahko rečemo: to je bilo obujenje iz tipične sezonsko-turistične zasplosti tega področja. In gostje, odkoderkoli že so bili, so vedeli, da se tu nekaj dogaja in da se bo marsikaj še zgodilo. Ni so se zmotili.

Sreda, 2. avgusta Tretji festivalski dan je bil enak prvemu in drugemu. Nebo umito in sonce se je z neprizadetostjo vesolskega potnika, ki to naporno pot opravlja pač že milijone let, valilo čez horizont. A vse oči so bile na ta dan uperjene v Ankaran: na lepakih je pisalo »Ritem, Mladost, Ples, Pesem«. In še: zaključna revija najboljših jugoslovanskih amaterskih skupin. Večer se je začel v znaku festivalnih fanfar: najprej v Kopru, potem po vsej obali in oš osmi uri zvečer še v Ankaranu. In nekaj kasneje so rakete razparale črno gmoto poletnega večera: to je bil znak, da se začena parada narodnih plesov in pesmi. In kaj bi govorili: več kot dve sto parov nog je plesalo najboljše od najboljšega. Makedonci so skakali več kot meter in pol v zrak in padali na kolena (vsa so bila ranjena in močno krvavela). Beograščani so imeli reprizo navdušenja, ko so prišli s polletne turneje po obeh Amerikah in zdaj tu, v Ankaranu, pokazali svoje pisane in bogate plesne koreografije. Bosanci iz Sarajeva: dekleta v »dimijah«, svilenih turških hlačah in s »feredžo« čez obraz, z gibanjem bokov, z igro rok, s pripovedovanjem mladih teles. In hrvatska skupina iz Zagreba: obredni plesi iz vasi Bratine blizu Zagreba — »Bratinečki povrat« — ko se dekle omoži, ji doma zamenjajo ogrinjalo, postane žena.

Gospod Henry R. Baldrey, predsednik Svetovne federacije folkloristov iz angleškega Manchesterja ni hotel verjeti, da so vse štiri nastopajoče skupine amaterske. In še danes se nam zdi, da ga nismo mogli prepričati. Tedaj je za »Primorski

dnevnik» izjavil: »Dragi gospodje organi-
zatorji! Vi veste, da sem v funkciji pred-
sednika Svetovnega združenja doslej obi-
skal skoraj vse folklorne festivale, kjer
so nastopale profesionalne skupine z vse-
ga sveta. Toda to, kar sem videl nocoj v
Ankaranu, bujnost ritma, prava zakladni-
ca narodnih noš, čudovite izvedbe plesov
in pesmi, presega po kvaliteti in organi-
zaciji vse festivale, ki imajo, kot vem,
pač boljše pogoje kot vi. Hvala vam za
odkrivanje lepote in za dejstvo, da sem
pomlajen za najmanj dvajset let.« Sivola-
si mož ima namreč že čez sedemdeset let
in to je bilo za organizatorja več kot la-
skavo priznanje.

In tako je prišel ankaranski Konvent
deloma tudi v zgodovino.

Isti večer, t. j. v sredo, je prvič gosto-
val v Portorožu tudi festivalski gost, dr-
žavni ansambel plesov in pesmi »Reda«
iz Združene arabske republike iz Kaira. To-
da, ker bo nastopil naslednji dan v Ko-
pru...

Cetrtek, 3. avgusta. Renesansa v Kopru.
Fanfare v Kopru. In televizija s štirimi
kamerami in režijo v velikem avtomobilu
v Kopru. Nastop arabske skupine. Dvoj-
no navdušenje pravzaprav: veselje nad
melodijo in plesom, ki ga je ljudstvo ob
Nilu ohranilo še od faraonskih časov do
danes in radost spoznanja, da je izvedba
te kairske skupine daleč pod nivojem ju-
goslovanske stilizirane folklore. No, vse-
kakor pa je bila ta primerjava zanimiva,
sam nastop in spored še posebej: »Letna
proslava Nilovih poplav«, »Arabski konji«
(simbolična plesna pripoved o tradicio-
nalni ljubezni do čudovitih arabskih konj
in njihov smisel za ritem in posnemanje),
»Pet akrov« (spet simbolična scena agrar-
ne reforme, ki jo je prinesel Naser v de-
želo), potem glasba na staro egipčansko
piščal »naïf«. In še marsikaj. Zavod »Pri-
morske prireditve« pravi: napovedana je
bila stočlanska državna plesna skupina iz
Kube, ker pa iz objektivnih razlogov ni
prispela v Jugoslavijo, smo jo nadomesti-
li s tem, kar je bilo pri roki. In to so bi-
li Arabci. Prišli so iz Nemčije, odklanjali
svinjsko meso in zahtevali veliko popra.
Imeli so prav.

Petek, 4. avgusta. Zakleto lepo vreme
za Piran, kjer je s celovečernim spore-
dom plesov in pesmi nastopilo beograjsko
»KOLO«, za Portorož, kjer je na te-
raso »Jadrana« prišlo čez tri tisoč ljudi
občudovat makedonski »TANEC« in za
Ankaran, ki je pozdravil zagrebško profe-
sionalno skupino iz Zagreba »LADO«, za-

nimivo: čez trideset inozemskih dopisni-
kov, fotoreporterjev in televizijskih ko-
mentatorjev se je hotelo kakor ameba
razdeliti na tri dele. Začeli so — kar sku-
pinsko — v Piranu, se po nekaj točkah
odpeljali s posebnim avtobusom v Porto-
rož in zaključili v Ankaranu. Morebiti so
zamudili najboljše točke, a bili so navdu-
šeni.

Andrej Parastaev iz ministrstva za kul-
turo SSSR v Moskvi: »Za čorta, to je pa
več, kot sem v sanjah pričakoval.« (Na
vajej se gledati kakšno »Berjuzko« ali dv-
vje gruzinske ansamble. Njegova izjava je
dvojno priznanje jugoslovanski folklori.)

John Minnifried, dopisnik »Timesa« iz
Londona: (obvezna pipa, dolg kot pone-
deljek, molčeč) »Hm, saj bodo podrti
oder. Odkod jemljejo? Ali imajo noge na
peresa?« (To je bilo vse. Za nas pa več
kot dovolj zgovorno!) Fred Newmann iz
Chicaga: »Dewill! Kaj mislite, po čem pa
so ti ansambli? Pri nas bi bil to bussines
in pol, dajte jih no vprašati...« In tako
naprej. Silvio Noto z italijanske televizije,
ki bo naslednji dan komentiral za Eu-
rovizijo: »Madonna, saj si bodo noge zme-
šali. Baletna bravura in plemenitos! neke
simbolike. Saj to je kolo, ali ne?«

In tako naprej. Temperatura 11. Festi-
vala jugoslovanske folklore je nezadržno
rasla. Jutri bo zaključni dan.

In ta dan je bil dan leta. Dan poletja.
Dan v morju okopanega obzorja. Dan
vseh lepih dnevov in dan, ki se bo končal
v znaku gesla: Jugoslavija pleše in poje.

Sobota, 5. avgusta. Hiše so izobesile za-
stave. Poletje je izobesilo svoje najlepše
barve. Zgodnje jutro je bilo nemirno: več
kot 50-članska TV ekipa ljubljanskega
centra je postavljala stolpe in reflektorje.
Delovna ekipa zavoda »Primorske pri-
reditve« pripravlja montažne elemente za
velik oder pred Loggio. Nekdo, verjetno
je Sved, lovi ves ta ritem na trak svoje
filmske kamere. Festivalna pisarna je pol-
na vseh mogočih ljudi: zamudni novinar-
ji se prijavljajo za sedeže. Telefon brni
in ljudje rezervirajo vstopnice. Pa je sko-
raj vse že razprodano. Spet so tu Franco-
zi in bi radi tristo kart. (Ja, zaboga, od-
kod pa naj jih vzamemo!) Tu je lista po-
vablencev. Tu so fotoreporterji, ki zahte-
vajo prostore v prvi vrsti. (Seveda, kako
pa bi sicer snemali?!). Pa konzul ta, konzul
oni. Pa Trst. Pa folklorna skupina iz
Dekanov, ki že dopoldne prija dra v sta-
rih slovenskih narodnih nošah.

Fanfare začenjajo ob 18. uri. Na odru
je takojmenovana »vroča vaja« za televi-

zijo. V posebni sobi nad Loggio nenehno vrtijo zvočni signal za Eurovizijo na magnetofonu: sinhronizirajo ga Italija, Avstrija, Svica, Zahodna Nemčija, Švedska, Holandija, Norveška, Belgija, Francija, Anglija. Začetek tega slovesnega nastopa je ob 20. uri. Ljudje so zmedeni in prihajajo pozno. Blagajne na dohodih so prenatrpane. Fanfare z odra, reflektorski snopi: simbolično uvaja zaključno revijo ljubljanski akademski ansambel »FRANCE MAROLT« s koroškim recem in svatovsko polko. Potem se trikrat zvrstijo »LADO«, »KOLO« in »TANEC«, nakar se priključi jugoslovanska TV-mreža. Do odmore. Vsi nestrpno čakajo na priključitev Eurovizije. In potem je videti na monitorjih znani emblem EOROVIZIJE in zvočni signal: začena se prenos za več kot deset milijonov ljudi po vsej Evropi. Doslej skoraj neznani koprski trg je postal čez noč »zvezda« in vsi trije ansambli so pokazali vrhunec svojega znanja, moči in atraktivnosti. Spektakel prvega razreda. (O tem jasno govore pisma, ki jih je po festivalu prejel zavod »Primorske prireditve«: zahvale za razodetje jugoslovanske ljudske kulture, za odkritje nekega »novega sveta«, za pesem mladosti in ritem veselja nad življenjem. In za podobo svobodnega naroda, izraženo v kolu in oru in stoterih variantah jugoslovanskih plesov).

In potem je prišel konec: svečana razdelitev festivalnih zastavic, iluminacija in skupna želja, da bi se srečali spet na III. Festivalu prihodnje leto. Tako je dejal v nagovoru direktor makedonskega »TANE-

CA«, skladatelj Trajko Prokopiev, tistega ansambla, ki naj bi naslednji dan nastopil za tržaške Slovence na stadionu »1. maj«, pa so mu italijanske oblasti odklonile (šele zadnji hip!) vizo.

Potem je bila »Folklorna noč«? trije zabavni in narodni orkestri so po vsem Kopru igrali za ples, vsi lokali so bili odprti do jutra in nad nočnim Koprom je zavladovalo veselje in se je razpotegnila sprostitvev.

VI.

Vse niti tega festivala in vseh drugih prireditev je imel v rokah zavod »Primorske prireditve« v Kopru. Organiziral je tudi izvenfestivalске nastope poklicnih ansamblov v Ljubljani, Mariboru, na Bledu, v Kranju. Z velikim uspehom in z drznostjo, ki je presegla vsa pričakovanja. Zavod je bil tudi idejni pobudnik tega festivala, ki je zdaj že registriran v vseh pomembnejših mednarodnih koledarjih. Zavod, ki bo z vsemi močmi skušal ta festival še nadalje razvijati, predvsem pa ohraniti. In upajmo, da mu bo to uspelo. Koledarski bralec, ki bo morda sredi zime prebiral te vrstice, se bo znašel v razmišljanju o bodočem festivalu na slovenski obali: lahko je prepričan, da so prve niti III. festivala že razpredene in da prvi akordi jugoslovanskih narodnih pesmi že zvenijo v ušesih organizatorjev. In ne samo to: za leto 1962, za poletno sezono, pripravlja vrsto nastopov najboljših ruskih skupin. Morda celo moskovskega baleta, če bo sreča in razumevanje. Prepustimo se torej plini bodočnosti.

Raznarodovanje in poseljevanje Istre

Tople sredozemske dežele so bile že iz za pradavnih časov tisti del Evrope, ki je kakor magnet privlačeval evropska in azijska celinska ljudstva, a njihove morske obale so bile, kot nam izpričujejo arheološke najdbe, že v kameni dobi pred 20.000 in več leti poseljene. Glede tega, kakšnim etničnim skupinam so njihovi prebivalci pripadali, nam skromni ostanki njihove kulture seveda ne morejo po streči s čim drugim kot z domnevmami. Tudi če se omejimo samo na *Istro*, h kateri so dolgo šteli mimo samega polotoka še vse ozemlje do Čavna, Nanosa, Javornikov in Snežnika, nam celó rimski, bizantinski in drugi viri ne vedo povedati drugega, kot da so pred našim štetjem živeli tu Histri. Kaj so ti Histri bili po rasi in jeziku lahko samo domnevamo. Nekateri zgodovinarji jih prištevajo k Ilirrom, drugi k Retom in tretji h Keltom, a najverjetneje je, da so bili *Reti*. Zakaj, o tem bomo govorili pozneje. Kaj zanesljivejšega bi nam nemara utegnili razkriti o Histrih etrurski zapiski, a etrurščine žal še vedno ne razumemo.

Sicer pa so vsi pisani viri tudi o drugih, celó tudi italških praljudstvih, kaj skopi in nič ne vemo, kakšne rase in kakšnega jezika so bili. Morda so pripadali stari Italci vestiški skupnosti, ki je poseljevala poznejšo Francijo, Španijo in Portugalsko ter del severozahodne Afrike, morda pa tudi niso. Glede Etruskov, Helenov in Latinov vemo, da so bili kasnejši priseljenci. Etruski so po splošnih domnevah prišli na Italski polotok po morju iz vzhodnega Sredozemlja; o Helenih (Grkih) vemo po pisanih virih, da so se do-

selili z Balkana, a o Latinih (poznejših Rimljanih) moremo tudi samo domnevati, da jim je bila pradomovina nekje v evropskem zaledju.

Na Italskem polotoku so Latini asimilirali tako Etruske kot Helene, Venete in druge narode ter se z njimi vred razvili v Rimljane. Nikoli pa se jim ni posrečilo asimilirati Ilire. Med njimi so ostali le vrinjena plast, gosteje naseljeni pa samo ob morski obali. Kot ljudstvo, ki je Rimljanom po osvojitvi Italskega polotoka prvo zapiralo pot na evropski celinski severovzhod, so *Histri* pač prvi občutili njihove imperialistične in ekspanzionistične težnje. Toda s tem, da so si Histre po krajših ali daljših bojih podvrgli, leti še zdaleč niso postali pravi Rimljani. Šele večje naseljevanje latinskih Rimljanov med njimi, jim je počasi vsililo latinsko govorico. Toda vulgarni jezik, ki je nastal na ozemlju Histrov, je moral biti posebno narečje, različno od klasične latinščine, iz katere se je pozneje razvila italijanščina. Samo tako si namreč lahko razložimo, da iz histriške latinščine v poznejših stoletjih ni nastala italijanščina, marveč furlanščini sorodna ali spočetka celo z njo identična *retoromanščina*. Prav to pa daje prav tistim, ki domnevajo, da Histri niso bili Iliri, marveč *Reti*.

Teritorialno istriotsko-furlansko jezikovno skupnost je presekala za zmerom šele vdor Slovencev na obalo Jadrana od Štivanova do Kopra. Preden pa sežemo po dokazu tega dejstva, se moramo za nekaj časa vrniti v čas pred tem vdorom, v čas do šestega stoletja našega štetja. To je bilo obdobje velikih premikov evropskih

in azijskih ljudstev, ki je pričelo usodno rušiti tedanji največji imperij na svetu — rimsko cesarstvo — prav tako v samem jedru na Italskem polotoku kot na Balkanu. Proti Sredozemlju so silili Huni, Obri, Gepidi, Goti, Langobardi in Slovani, medtem ko so propadajočo Italijo skušali v desetletja trajajočih bojih reševati Bizantinci, posebno v strahovito krvavih razračunavanjih z Goti pod vodstvom Justinijanovega vojskovodje Belizarja in njegovih naslednikov. V tem razračunavanju so Goti sicer podlegli in se, kolikor jih je ostalo, latinizirali, a takoj za njimi so silili v Italijo že Franki in Langobardi. Če je bila v teh bojih in vpadih že Italija sama do skrajnosti razdejana, obubožena in razljudena, je to veljalo v še veliko večji meri za sama vpadna ozemlja, med katerimi je bila Histrija nedvomno najbolj nesrečna. Čez njo so drvela prav vsa nova ljudstva, a tudi krdela same bizantinske vojske, tako ob poskusih zopetne obnove zahodnega dela rimskega cesarstva, kot tudi ob umikih in begih po porazih. To ozemlje je bilo, skoraj dobesedno razljudeno, kar je veljalo v znatni meri seveda tudi za Furlanijo.

Ko so pričeli nato Longobardi svoj premik iz Panonije proti Italiji, stvarno niso naleteli na pomembnejši odpor. Zavzeli so takorekoč *deželo nikogar*. Nevarnost jim je grozila samo s celine, od koder so pričeli svoje napade proti njim Obri, za njimi pa *Slovenci*, ali večkrat tudi oboji v zavezništvu. V spopadih z njimi so se Longobardi iz Histrije kmalu povsem umaknili za svoj »limes« na robu Furlanije. Ker pa Obri kot nomadi niso imeli namena teh krajev stalno poseliti, so jih poselili *Slovenci*. To naseljevanje Slovencev se je pričelo tu v drugi polovici šestega stoletja. O tem nam priča dovolj zanesljivih virov in med njimi najzanesljivejše delo, Pavla Diacona »*Historia Longobardorum*«. Vse nasprotno dokazovanje je neznanstveno, tendenčno in zlonamer-
no.

Ob tem je zelo važno vprašanje, komu so priseljeni Slovenci »odvzeli« histrijsko, ali zdaj že istrsko deželo? Rimljanom? Teh tu skoraj ni bilo več. Bizantincem? Ti niso bili latinski Rimljani, saj so se posluževali v vsakdanji govorici in večnoma tudi v pisavi *grščine*. Mimo tega niso bili tu nikoli stalno naseljeni. Edina sled, ki so jo pustili, je ime *Justinopolis* za prej romanski *Capris* (slovenski Koper), katero je do konca uradno ohranila koprška škofija. Germanskim Longobardom. Da, kvečjemu tem, a ti so bili na istrskem ozemlju le prav malo časa; skoraj le na prehodu. Stvarno torej *nikomur*, ne državnopolitično ne etnično. Ozemlje severnega dela tedanje širše Istre je bilo po njihovem odhodu nedvomno povsem *razljudeno*, a tudi položaj v polotočni Istri ni mogel biti desti črugačen. Potomce romaniziranih Histrov in rimskih kolonistov so pobrale vojne in plenitve novih ljudstev. Kar jih je bilo še ostalo, so se zatekli v utrjena mesteca ob zahodni in severni obali, kot so bila Koper, Izola, Piran, Umag, Poreč, Rovinj, Pulj in še nekatera, zraven pa seveda še Trst, saj je pravtako pripadel Istri. V njih so bili zbrani pretežno tisti magnati, ki so zapustili svoja posestva, katera so spričo pomanjkanja delovne sile opustela.

V Istro priseljeni Slovenci, ki so se vanjo pomaknili deloma s severovzhoda (Postojnska vrata), deloma pa z jugovzhoda, kjer so poselili tudi pozneje hrvaški Gorski kotar, so torej zasedli deželo *nikogar*, ki je zajemala ves polotok do omejenih obalnih mestec dotedanjega prebivalstva. Poznejša delna hrvaška penetracija na jugu in jugovzhodu se je pričela šele pozneje, in sicer pretežno z morja.

Tak je bil položaj do časa, ko so prišle slovenske dežele pod *frankovsko* nadoblast. Šele frankovski fevdalni družbeni sistem je opogumil v obalnih mestih zbrano zemljiško gospodo, da se je domislila svojih nekdanjih zemljišč in zahtevala od Frankov, naj jim jih Slovenci vr-

nejo. Tako, in samo tako je mogoče tolmačiti znani *Rižanski placid* leta 804. za časa frankovskega istrskega namestnika *Ivana*. Trditev, da so se nato Slovenci umaknili, je neresna in nemogoča; prvič zaradi tega, ker po njihovem odhodu ne bi bilo nikogar več, ki bi zemljo obdeloval; drugič zaradi tega, ker vse dokazuje, da iz Istre *niso* izginili. Tudi če ne bi bilo o tem pisanih virov, bi nam pričali o njih dovolj njihovi grobovi. Na zboru na Rižanskem polju ni torej moglo iti za nič drugega kakor za spor o *pravni*, ne *dejanski* posesti zemljišč. Pa še to se je našalo samo na ožji obmorski pas, ne za notranjost polotoka.

Frankovska nadoblast s strogim fevdalnim družbenim redom je pač povzročila, da so se prvotno svobodni slovenski kmetje kakor drugod tudi v Istri polagoma spreminjali v *tlačane*, pozneje, pod Benečani, pa v *kolone*, čeprav jih je mnogo tudi dalje ohranilo lastno zemljo, ali pa si jo sčasoma spet pridobilo. Med plemiškimi in meščanskimi zemljiškimi gospodi nahajamo v starih virih tudi znatno število ljudi s *slovenskimi* imeni.

Fevdalna Istra se je dolgo upirala beneškemu zavojevanju. Nepotrebno bi bilo n. pr. opisovati boje Kopra, Izole, Pirana itd. proti Serenissimi. Vdali so se šele končni premoči. Tu pa se je šele pričelo *prvo* priseljevanje Italijanov v Istro. Beneška oblast je privažala sem poleg upravnega osebja in vojske tudi trgovce, mornarje, obrtnike, duhovnike, redovnike, ribiče itd. Vendar so se ti priseljevali samo v mesta. Na deželi je bilo njihovo število precej neznameno. A medtem ko je vdiral tu v mesta z njimi beneška italijanska govorica in izpodirala staro istriotščino, je slovensko ljudstvo na deželi in v mestih, kamor se je priseljevalo, ohranilo svojo narodno govorico. Mladi *Kandler* je zapisal, da so imeli Slovenci v patriarhalnih časih v Kopru, ki je bil tedaj glavno mesto Istre, precejšnjo veljavo. *Tommassini* pa pravi, da je v Kopru in Trstu govorila tedaj italijanski samo go-

spoda, vse drugo pa *slovenski*. Oba vira sta italijanska.

V etnografski sestav Istre je nato usodno posegel šele vdor Turkov na Balkan, zlasti pa poraz Srbov na Kosovem polju. Turška strahovlada je povzročila, da so desetisoči in stotisoči Srbov in Hrvatov, pa tudi manjši sestavi Albancev in Aromunov pričeli bežati iz svojih krajev na Hrvaško in Ogrsko. Ti premiki so v boju za »prostor na soncu« povzročili tudi vdore Uskokov v Istro. Dolgotrajni boji in pojavi strahotnih epidemij kuge so ob koncu 14. in v petnajstem stoletju ustvarili na tem polotoku domalega enak položaj kot časi preseljevanja narodov. Vrsta tedanjih kronistov in zgodovinarjev nam pripoveduje, da je pobrala samo kuga ponekod v Istri do 90 odstotkov tedanjega prebivalstva, ki je bilo ob zahodni in severni obali, t. j. po mestih ter v nekaj večjih celinskih središčih, romansko ali pretežno romansko (italijansko-istriotsko), povsod drugod pa spet pretežno slovensko ali deloma še hrvaško.

Istra je bila tedaj razdeljena na vzhodni avstrijski in zahodni beneški del. Razljudena sta bila oba enako, in če je hotela tako avstrijska kot beneška oblast Istro spet obljuditi, jo je morala odpreti pritoku tiste delovne sile, ki je edina bila na razpolago, to pa so bili begunci izpred Turkov. Tako je prišlo do tretjega naseljevanja Slovanov in *drugega* naseljevanja Italijanov. Na deželo so prišli v opustela selišča Hrvati in Srbi z nekaj aromunskimi pastirji in posameznimi Albanci, v obalna mesta pa Italijani iz beneškega dela Italije. *Tommassini*, *Coppo* in drugi italijanski istrski zgodovinarji nam o tem zelo podrobno poročajo.

Hrvati, ki so se priselili med Slovence tam, kjer so bili le-ti po vojnah in kugi skoraj iztrebljeni, so Slovence počasi asimilirali. Pravoslavni Srbi so morali na pritisk posvetne in cerkvene gospode, ki je bila katoliška, preiti v katoličanstvo ali pa Istro spet zapustiti. Samo vas fe-

roj, katero so poselili korenjaški Crnogorci, je še do dandanašnjih dni otala pravoslavna. Slovenska govorica se je še dolgo nato ohranila le v osrednji Istri, na *Buzetskem*, kjer govorijo ljudje še zdaj mešanico slovenščine in hrvaščine, za trajno pa v severnem delu Istre. Da je pa bila vsa srednja Istra nekoč povsem slovenska, nam pričajo dovolj zgovorno tudi čisto slovenska krajevna, gorska in potočna imena. Aromunski ovčarji so se deloma pohrvatili, v dveh treh vaseh pa znajo vsaj stari še vedno govoriti v svojem prvotnem jeziku. Le redki Albanci so se povsem pohrvatili, poslovenili ali poitalijanili.

Val hrvaških in srbskih beguncev z Balkana pa ni zajel samo Istre; segel je še dosti dalje na *Tržaško, Kras, Goriško* in v *Beneško Slovenijo*. Staniči, Periči, Miliči, Marušiči, Mikuletiči, Pavletiči, Bratuži in nešteti drugi nam s svojimi priimki nezatajljivo izpričujejo svoje balkansko poreklo. To pa je bila tista pozna slovanska priselitev v Istri, s katero so toliko časa operirali in skušajo še zdaj operirati nekateri italijanski šovinisti »zgodovinarji« in jo prikazati kot — prvo. To operiranje smo jim deloma omogočili celo Slovenci sami, ker zaradi nepoznavanja zgodovine ali iz nekakšne obzirnosti do Hrvatov nismo znali ali hoteli jasno povedati, da so ti res prišli v Istro pretežno šele v petnajstem in šestnajstem stoletju, da pa smo bili *Slovenci* v Istri že v šestem.

In kdo je omogočil naselitev slovenskih beguncev z Balkana v Istri? Nekateri trdijo, da Avstrijci. To tudi res velja za tisto ozemlje, katero je tedaj pripadalo Avstriji. Toda v beneški Istri so naselili te begunce *Benečani*, torej Italijani. Naselila jih je posestniška gospoda, da bi ji obdelovali opustelo zemljo, ki je po kugi ostala zapuščenca. To resnico izpričujejo nešteti spisi beneških arhivov in mnogi resni ter nepristranski italijanski zgodovinarji. Spisi teh arhivov pa pričajo dalje tudi o tem, da so nadomestili Benečani po kugi pokončano prebivalstvo v Kopru, Izoli, Piranu, Umagu, Novem gradu, Poreču, Rovinju, Pulju itd. s svojimi ljudmi iz beneških dežel. Pretežna večina italijanskih prebivalcev teh mest v poznejšem času je imela svoje prednike prav v teh *poznih* priseljenjih, prav tako poznih kot so bili begunci z Balkana. Kdor se želi o tem prepričati, naj seže le po spisih Italijana škofa Tommassinija, napisanih povsem objektivno v šestnajstem stoletju.

Toda priseljevanje Italijanov v Istro se s tem še vedno ni nehalo. Pritok je bil trajen vse do prenehanja Serenissime, nakar se je nadaljeval prav tako nemoteno pod Avstrijo, ko je poleg v Istri zavladovala tudi v Benečiji. Ko pa je Avstrija po osamosvojitvi in združitvi Italije morala Benečijo zapustiti, so zbežali skupaj z njeno upravo in vojsko od tam tudi tisoči kompromitiranih Italijanov ter se naselili v Gorici, Trstu in Istri. In prav otroci teh *Quislingov* so postali pozneje najbolj vroči iredentisti ter nazadnje fašisti.

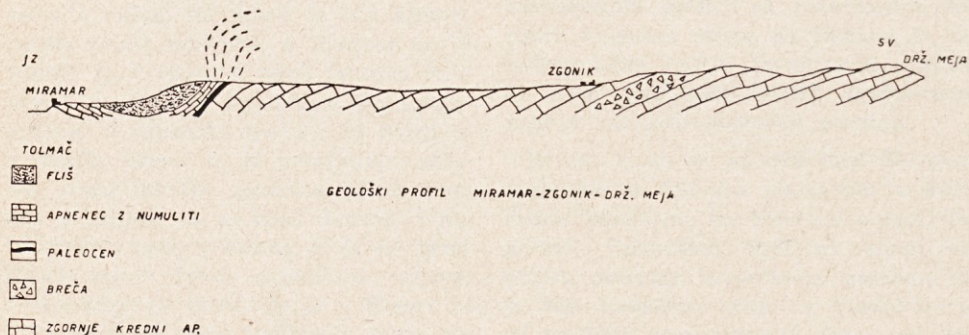
Kako je nastal Kras

Ko sem hodil po terenu in proučeval geološko zgradbo Krasa, sem se večkrat razgovarjal z domačini. Spraševali so me, kaj brskam po kamenju in če iščem »črve«. Ko sem jim začel praviti, da iščem školjke, ki so v kamenju, niso mogli razumeti kako to, da so tako visoko na hribu školjke, ki so drugače v morju. Seveda jim nisem mogel tega na kratko izčrpno objasniti. Zato bi rad kolikor je mogoče nazorno prikazal, kako je prišlo do tega, da imamo danes morske živali na hribu daleč proč od morja in sploh, kako je nastal kamen apnenec in kako je prišlo do podobe današnje pokrajine na Krasu.

Najprej moram poudariti, da je apnenec na Krasu nastal izključno od ostankov apnenčevih lupin morskih živali, ki so živele v nekdanjih morjih. Potrebno se je vrniti nazaj v dobo, ko je bilo morje na današnjem Krasu. Pred 80 milijoni let imamo začetke nastajanja najstarejših apnenecv na Krasu. Ti najstarejši apnenci bi danes odgovarjali plastem vzdolž meje. Vse bolj proti jugozapadu si sledijo mlajše plasti. To apnenje lepo vidimo na priloženem geološkem profilu. Dobo pred 80 milijoni leti

imenujemo v geologiji začetke zgornje krede in apnenice, ki so se takrat izoblikovali, zgornje kredne apnenice.

Pa se bo kdo vprašal kako pa vemo, da so ti apnenci toliko stari? Ko sem na terenu brskal po kamenju, sem iskal okamenjele ostanke morskih živali, školjk, polžev itd. Te okamenine nam namreč nudijo različne dokaze. Posebne vrste školjk, ki so živele v določeni dobi in so pozneje izumrle, nam nudijo podatke o starosti plasti. Pri Repentabru lahko najdemo na primer v velikem številu školjke iz roda ostrig, ki so živele pred 70 milijoni leti. Te so značilne samo za tisto dobo in v mlajših plasteh jih ni več. Pomeni, da so izumrle. Pri Repniču sem našel ostanke koral, ki nam nudijo dokaze o tem, kakšno je bilo tedanje morje. Morje je bilo plitko in toplo, voda pa čista in precej slana. V okolici Nabrežine naletimo spet na drugo vrsto školjk. Domačini pravijo tem okameninam »rogovi«. To je posebna vrsta školjk, ki ima značilno obliko. V geologiji so dobile ime »rudisti«. Vsi poznamo školjke in vemo, da so zgrajene iz dveh enakih lupin. Kako, da so rudisti dobili tako obliko? Školjka je ži-

vela pričvrščena na dnu. Da jo ne bi zatrpale usedline (blato in pesek), je morala hitro rasti navzgor. Zato je ena od njenih lupin hitreje rastla. Tako je vrsta dobila obliko bolj ali manj podaljšane čaše. Druga lupina je ostala manjša in je služila školjki za pokrov. Ohranile so se nam spodnje lupine. Rudisti so živeli v plitkem priobalnem morju in so ob koncu krede, to je pred 60 milijoni leti, izumrli. Od njih so ostali lepi okrasni nabrežinski apnenci.

Vsi apnenci od državne meje do črte Bazovica, Opčine, Prosek, Odcep-Nabrežina so nastali od morskih živali, ki so živele v zgornjem krednem morju. Po proučevanju teh živali smo že videli, kakšno je bilo tedanje morje. Da smo dobili skoraj 1500 m debelo plast usedlin je bilo potrebnih 30 milijonov let, to je dobo zgornje krede.

V okolici Koludrovice, Saleža in Samatorce najdemo poleg apnenca tudi posebno vrsto kamenja, sestavljenega iz večjih ali manjših kosov - odlomkov, ki so med seboj zlepljeni. Geološko se temu kamenju pravi breča. Kako to, da je v tem predelu tak kamen? V določeni dobi se je dno morja dvignilo iznad gladine in del je postal suha zemlja. Ob obali so se dvigali hribi. Po pobočju se je valil grušč v morje — zalive, lagune. Ta grušč se je na dnu pomešal z blatom, peskom in se zlepil. Pozneje se je pobočje ponovno pogreznilo in čez plast breče se je spet nakopičil apnenec. Breča nam dokazuje, da zgornje kredno morje ni bilo vedno enako globoko, da se je dno dvigalo in spuščalo. Zgornje kredno morje je bilo zelo prostrano. Segalo je do podnožja Julijskih Alp.

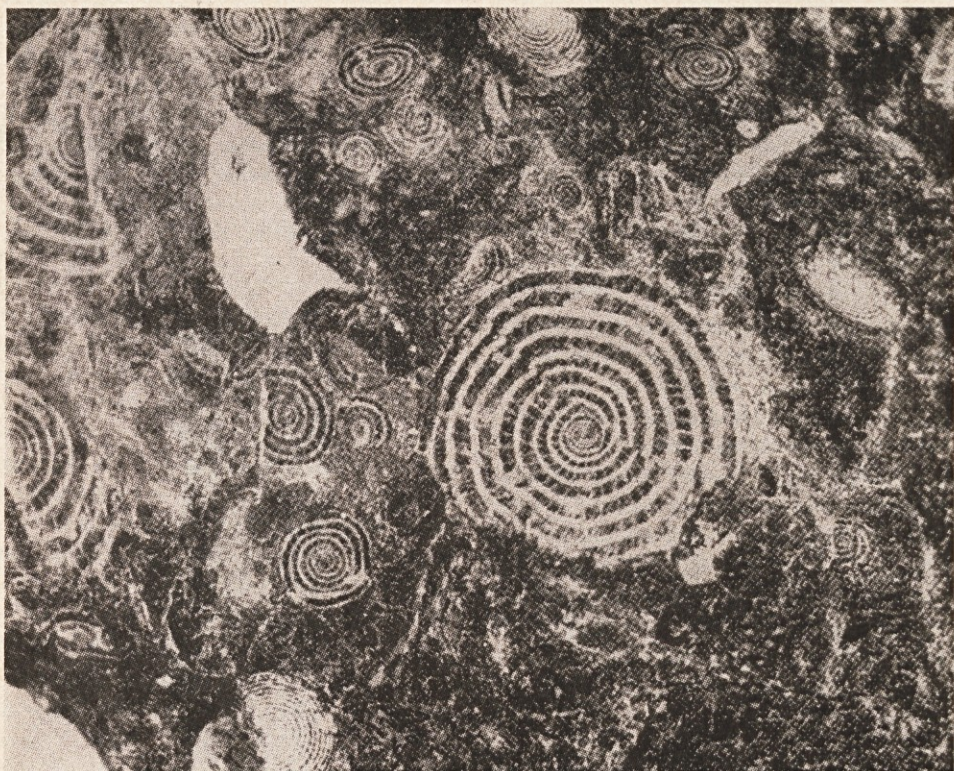
Konec krede nastopi močno gibanje v zemeljski skorji in predel, ki je bil prej pod morjem, je postalo kopno. Obala tega kopna je bila v okolici Bazovice in Opčin. Ob obali, ki je bila nizka, so ležale lagune, obalna jezera in močvirja, ki so imela delno sladko in delno slano vodo. Da smo prišli do teh ugotovitev, se moramo spet zahvaliti okameninam. V okolici Bazovice naj-

demo sladkovodne školjke. Na obali so rastla drevesa, v močvirjih pa trsje. Te snovi so nam dale drugačen kamen. Od sladkovodnih školjk smo dobili temne apnence, od biljk pa ostanke premoga. Doba v kateri so vladale omenjene prilike spada že v terciar; in to oddelku, ki ga imenujemo paleocen. Terciari imenujemo razdobje, ki se je začelo približno pred 50 milijoni let.

Spodnja lupina školjke — rodista, najdene v okolici Nabrežine

čez nekoliko milijonov let se je slika zopet menjala. Morje je postalo globlje, obala se je pomaknila bolj v notranjost. Nekateri zalivi so segali do Idrije. S tem pa so se začenjale pojavljati tudi druge vrste morskih živali. Sedaj ne najdemo več rudistov, ki so izumrli, niti školjk podobnim

Okameneli numuliti v apnencu najdenem jugovzhodno od Openskega vrha

tistim v okolici Repentabra. Pojavljati se začenjajo nove vrste. V apnencu, ki sledi temnemu apnencu iz paleocena, najdemo polno belih okroglih peg. To so okamenele živalice, ne več školjke, pač pa mala mikroskopska bitja, ki so živela v kolonijah in vsa skupaj tvorila telo, ki je imelo apnen lupino. Kolonija ima obliko in velikost 5-lirskega kovanca. Po tem jim pravimo numuliti. Te živali so značilne za določeno dobo in so živele v oddelku, ki je sledil paleocenu in ki mu pravimo eocen. Živalice so dale apnenca, ki jih danes najdemo na obronku Krasa, na Malem Krasu, severno od Boljunca, južno od Bazovice, Konkone in vse do Brojnice proti severozapadu.

V sredini te dobe, v oecenu, je Zemlja postala spet nemirna, dna so se dvigala in

spuščala. Začela so se ustvarjati velika planska področja, kot so Alpe. Na eni strani je postalo morje globlje, na drugi pa so se kontinenti dvignili. V to nemirno morje se je vsedal pesek, blato, kamenje, ki je bilo prineseno s kopna. Valovi so drobili kamene in ga spreminjali v pesek. Danes tem usedlinam, ki so okamenele (pesek je postal peščenjak, blato pa lapor) ,pravimo fliš. Fliš je prekril vso področje. Vsa Istra in Kras sta bila pod flišem. Gibanje Zemlje je postalo vse močnejše; plasti apnenca in fliša so se začele gubati pod vplivom pritiska, ki je prihajal od Alp, ko so se te dvigale. Z dviganjem Alp se je dvigal tudi Kras. Ob koncu eocena je postalo Tržaško ozemlje dokončno kopno. Kako je to kopno izgledalo? Vsekakor je bilo bolj visoko

kot je danes, če upoštevamo, da je fliš po-
krival apnenca tudi na Krasu.

40 milijonov let do danes so to kopno
oblikovale sile, ki jim pravimo eksogene-
zunanje, to je dež, sonce, mraz, veter itd.
Voda je izprala ves flišni pokrov in pretež-
ni del apnenecv. Danes se je fliš ohranil
edino še v dolinskem delu, to je v predelu
kjer leži mesto Trst in Milje. V tedanji do-
bi so tekle vode po površju. Takratna Ti-
mava je tekla po dolini izdolbljeni v apne-
nec. Dolina je tekla med Sežano in Bazo-
vico proti Opčinam, Repniču, Briščam, Na-

brežini in Sesljanu. Pozneje so vode vse bolj
prodirale v notranjost skozi razpoke, ki jih
je v apnencu mnogo. Vemo, da voda, ki
vsebuje ogljikov dvokis, prvenstveno dežev-
nica, raztaplja apnenec. Ta lastnost je še
bolj pripomogla, da je proces bil hitrejši.
Neraztopljivi del apnenca je ostal kot rde-
ča zemlja - jerovica. Zemlja, pozneje prina-
šana z vodo in vetrom je izpolnila nižja me-
sta, majhne doline, pečine itd.

Čim bolj se približujemo današnji dobi,
tem bolj je Kras dobival svoj sedanjí iz-
gled.

Marija Mijot

Paletne padan u griže

Te guar na vrhe grebjenaste griže,
paletne padan je. Sunce prpeka.
Usé tiho. Ne vide se žvale, človeka.
Ie škržatka še čuje. ke u skriten te striže

Razbeljeno nébo, gualo kamnje tuod liže,
na njeh be luanc uade skuare zavrele.
Še buare bl dual, uod te suo zdrsele,
jen dale puot sunce, za ugr't teme griže.

Guarke žarke suo zemle tuod narbl bliže.
Mes kamjo pad nuago, drobi trava suha.
Trst se polete ku u kuatele dual čuha,
jen murje u sapare srebrne se miže.

Stoletnica tolminske čitalnice

»1862-1962«

(Bivanje dr. Karla Lavriča v Tolminu)

V letošnjem februarju poteče sto let, odkar se je v Tolminu ustanovila čitalnica, prva na Goriškem, druga na Primorskem in ena izmed prvih v Sloveniji. Z ustanovitvijo te pomembne kulturne, narodnobuditeljske in družabne ustanove, je tesno povezano ime dr. Karla Lavriča, takratnega tolminskega odvetnika in kasnejšega vodilnega mladoslovenskega politika na Goriškem. Naj bo sledeče pisanje posvečeno Lavričevemu bivanju v Tolminu (okoli 1850-1863), ki se je v zadnjih letih na zunaj najbolj kazalo v razgibanem življenju in delovanju tolminske čitalnice, ki jo je prav on vodil, ji že od prvih začetkov kazal in utrjeval pot po kateri bi najlažje dosegla in služila namenom, za katere je bila postavljena.

V letu 1848 je Lavrič bival v Trstu, bil pa je kmalu nato nameščen v Sežani kot pomočnik državnega pravdnika. Že tedaj je dokaj svobodomisleno nastopal in se kazal v mnogih življenjskih ozirih kot zelo napreden duh. Po letu 1850 pa srečamo Lavriča v Tolminu, kjer je pričel opravljati odvetniško prakso. Po izjavah sodobnikov je bil tedaj Lavrič lep mož, krepak in bistrega pogleda, vedno odprtih in jasnih oči, črnih las in brade, temnopolt, pravi tip Jugoslovana. Kaj je Lavriča prignalo do tega, da je zapustil državno službo in se posvetil odvetništvu ni znano. Vsekakor sovпада ta njegov korak bolj ali manj z uvedbo absolutizma. Morda ga je k temu napotil prav absolutizem. Mesto odvetnika mu je bilo gotovo rade volje podeljeno, saj se je v letu 1848 dokaj svobodomisleno zadržal. Najbrž mu tudi spričo naraščajočega absolutizma državna služba ni prijala več. V Tolmin se je Lavrič preselil v času, ko je absolutizem zavrl vsako, njemu škodljivo delovanje. Prav zaradi tega se Lavrič ves čas njegovega vladanja ni kazal v javnosti, za »mater Slavo« se je navdu-

ševal le na tihem. V Tolminu je Lavrič preživel približno trinajst let. Živel je v času absolutizma in živel tu tudi prva leta po uvedbi ustavnega življenja.

Odvetništvo je dajalo tedaj precejšnje zaslužke; Lavriču je dajalo precejšnje dohodke poleg tega še opravljanje skrbništva nad posestvi bivše tolminske grofije. Stanoval je brezplačno v prvem nadstropju vzhodnega kota tolminskega gradu. V pritličju te stavbe je imel dobro obiskovano odvetniško pisarno. Tedaj ni bil edini tolminski odvetnik; isto službo je tu vršil še »Zančev dohtar« dr. France Kovačič. Z Lavričem sta si bila prijazna konkurenta ter sta skupno zahajala v tolminski nemški »Leseverein«, ki se je nahajal v Devetakovi hiši, nasproti tolminske trivialke. Ko je prišel leta 1860 v Tolmin dr. Premierstein, je ta odvzel Lavriču skrbništvo nad omenjenimi posestvi. S tem je bil Lavrič močno gmotno oškodovan, vendar je bil njegov položaj zaradi »nursa claususa« še vedno zadovoljiv. S svojimi dohodki je vzdrževal še sestro in mater, kateri je postal na tolminskem pokopališču nagrobni kamen z nemškim napisom. Takrat je še uradoval nemško in se podpisoval kot Lauritsch.

Absolutizem ga je zazibal v mlačnost, če že ne v raznarodenje. Zaradi obstoječih prilik je moral živeti odmaknjen od javnega življenja. Padec absolutizma in začetek konstitucionalizma v začetku šestdesetih let pomenita njegov ponoven vstop v javno življenje, istočasno pa pomenita bistveno izpremembo njegovega dotedanjega življenja. Postajal je in postal vedno zavednejši Slovenec, na prepričanju, ki je slonelo na trdnejši in realnejši podlagi kot pa tisto iz 1848. leta, ko se je ogreval za nemško zvezo in videl bodočnost Slovencev le v povezavi z Nemčijo.

Pomembni politični dogodki 1860. in na slednjega leta, so našli kmalu odraz tudi v družabnem in kulturnem življenju malega slovenskega trga kot je bil Tolmin. Do tedaj je bil središče vsega tega življenja nemški »Leseverein«, katerega član je bil poleg ostale tolminske »gospode« in uradništva tudi Lavrič. V novembru leta 1861. sta v to društvo prihajala po en nemški in en italijanski časopis. Proti koncu tega leta so se že pokazali prvi poskusi izpremeniti »Leseverein« v slovensko čitalnico. Za to si je mnogo prizadeval uradnik Tavčar, vendar so vsi ti poskusi propadli, ker se je »Leseverein« ob koncu leta ponovno razživel. Takrat se je že del slovenskega tolminskega uradništva in inteligence zbiral v ožjem krožku v Devetakovi hiši. Tu se je prebiral slovensko časopisje in se pričela pripravljati ugodna tla za novo čitalnico, katero je časopis »Novice« najavil v sredini januarja 1862. Cesarsko namestništvo v Trstu je 8. februarja potrdilo čitalniška pravila in 20. istega meseca je bila slovesna otvoritev čitalnice v Tolminu, ki ji je načeloval dr. Ivan pl. Premerstein. Za njene ustanovitelje se morejo šteti posestnik in poštar Josip Devetak, posestnik in kaplan Dragotin Pencin, odvetnik dr. Dragotin Lavrič, posestnik in notar dr. Ivan pl. Premerstein, učitelj Josip Furlani in uradnik pri okrajnem glavarstvu Simon Tavčar. Vabilo za pristop k čitalnici je bilo napisano v nemščini.

Ta čas se mora smatrati za začetek Lavričevega kulturnega in političnega dela, ki zadobi svoj pravi izraz kasneje, ko je bival v Ajdovščini (1863-69) in Gorici (1869-1873). Opustil je nemško pisavo svojega priimka, se odslej podpisoval vedno slovensko pa tudi uradovati je pričel v slovenščini. Slovensko je tedaj v Tolminu uradoval tudi notar, sploh se je v Tolminu zelo mnogo uradovalo v slovenskem jeziku.

Lavričev vstop v slovensko javno življenje pomeni obenem tudi njegov dokončen prelom z nemško kulturo v svetu katere je vse do tedaj živel. Seveda se ta prelom ni izvršil na mah. Vplivov nemštva in nemške vzgoje, kateri je bil že iz za mladih let podvržen, se ni mogel takoj otresti. Tudi v samem »Leseverein«, je nemštvo propagiral in se nasploh za nemško kulturo in literaturo močno navduševal in zanimal. Tudi kasneje mu je njegov mladi tolminski sodelavec Valentin Luznik mnogokrat kazal na pravo slovensko misel in dajal njegovim čital-

niškim govorom pravilnejše slovensko obeležje, saj so bili še vsi polni nemškega duha. Toda kmalu je iz učenca postal učitelj in »naš oče«, kot ga je imenoval v svojih spominih eden izmed njegovih učencev. Mladina se je že tedaj močno navduševala zanj, znal jo je vzgajati. V Tolminu se je družil s študenti, ki so prihajali domov na počitnice. Hotel je, da so imeli dijaki stike s preprostim ljudstvom, na katerega je bil tudi on sam močno navezan. Njegovi mladi tolminski sodelavci so mnogo kasneje pisali mnogo o njegovih navadah in nazorih. Bil je navdušen pristaš francoske revolucije, cenil je Dantona, Mirabeauja, Rousseauja in druge. Bral je svetovno zgodovino nemškega liberalnega zgodovinarja Rottecka, se navduševal za nemške pesnike, posebno za Schillerja in rad govoril o literaturi. Rad je tudi streljal in jahal; imel je lastnega konja. V Zagrebu je imel nečaka, ki je tam študiral. Ena izmed Lavričevih sestrá, se je bila namreč poročila s hrvatskim pesnikom Ivanom Trnskim, katerega »Kresnice« je Lavrič skupaj z dijakom Oblakom poslovenil za neko prireditev v tolminski čitalnici. Lavrič se je z vsemi rad pogovarjal in znal vse zabavati. Z vsemi je bil zelo prijazen, kot odvetnika so ga vsi čislali, posebno še kmetje.

Okoli 1860. leta je doživel hudo ljubezensko razočaranje. Nesrečno se je zaljubil in ta nesrečna ljubezen je imela dalekosežne posledice za njegovo nadaljnje življenje. Po naravi silno občutljiv ni mogel prenesti ravnodušno tega razočaranja. Nemška protestantka iz družine trgovca Schimpfa iz Trsta, je prihajala na letovanje v Tolmin. Lavrič se je hotel z njo zaročiti, bil pa je zavržen, češ, da ga od izvoljenke loči vera. Zato je prestopil v protestantizem, toda bil je ponovno zavržen z izgovorom: »odpadnika ne bom vzela«. Razočaran nad življenjem je skočil iz drugega nadstropja tolminske graščine. Samomor se mu je ponesrečil. Zlomil si je nogo in je odtlej dalje vedno nekoliko šepal. Nekaj časa je živel samotarsko in govorilo se je, da se mu je zmešalo. Dijaku Carlju so dovolili, da je prihajal k njemu na obiske in mu ob teh prilikah bral iz raznih knjig. V takem stanju je Lavrič prebil eno zimo. Postal je tako protestant, prav zato so se ga pričeli mnogi izogibati. Sam je o protestantizmu le nerad govoril, hvalil ga je, ker priznava v cerkvi ljudsko zastopstvo. Prav tako so se ga mnogi izogibali tudi

zato, ker je uradoval slovensko. Preprostejši so mislili, da znajo oni sami pisati prošnje v domačem jeziku. Mislili so tudi, da je mogoče dobiti pravdo le če je napisana v tujem jeziku. Lavrič je za slovenski jezik navduševal tudi Nemce.

Že v letu 1862. so se vršile v tolminski čitalnici razne prireditve. Pravo njeno delovanje pa se je pokazalo v naslednjem letu. To leto je potekalo v Tolminu v znamenju Lavričevega vsestranskega udejstvovanja, kar se je najbolj pokazalo v številnih čitalniških prireditvah. Te so privabljele v Tolmin občinstvo iz bližnjih in oddaljenejših krajev Tolminske in Goriške. Čitalnica je postajala središče narodnega prebujanja v zgornjem Posočju. Lavrič je uredil čitalniško knjižnico, učil je igralce in nastopajoče za razne prireditve in se posebno navduševal za petje. Tolminski čitalniški pevci so dosegli že kmalu lepe uspehe in sloves, posebno se je odlikoval pevski kvartet.

Leto 1863 je bilo tudi poslednje leto Lavričevega bivanja v Tolminu. V tem letu je imel na raznih čitalniških prireditvah vrsto govorov, namenjenih vsemu čitalniškemu občinstvu. Spregovoril je o raznih stvareh, ki bi utegnile zanimati manj ali bolj zahtevno čitalniško publiko. Njegovi govori so bili preprosti in razumljivi vsakomur. Na besedi v čitalnici 17. marca je govoril o stanju slovenskega jezika in njegovi uporabi v javnem življenju. Tožil je, da se še vse premalo uraduje v slovenščini. Predlagal je krožke, v katerih bi se ljudje učili slovenskega jezika. Vsa slovenska dežela naj postane »učilnica slovnice in našega slovstva«.

Naslednji Lavričev govor v tolminski čitalnici je bil 5. maja istega leta. Bil je to že njegov tretji govor v čitalnici. Govoril je o narodnem petju in poudaril pomen petja za narodovo omiko. V petju daje narod duška svojim čustvom. Najvažnejši moment, ki se petju pridružuje, pa je svoboda. Svoboda budi in oživilja človeški duh. S pomočjo pesmi se bodri tudi ljubezen do naroda in svobode, zato naj v sleherno slovensko hišo sega slovenska pesem. Tri mesece kasneje je govoril o narodnih shodih. Poslednji Lavričev govor v tolminski čitalnici v tem obdobju, je bil govor o znanostih in umetnostih. Govoril ga je na poslovljni besedi 21. oktobra, na kateri so se Tolminci poslavljali od svojega ljubljena. Odhajal je v Ajdovščino. Slovo je bilo kar se le da slovesno. Valentin Luznik je na tej besedi nagovoril Lavriča s svojo lastno pesmijo:

*Cestita gospoda, prijateljski zbor!
Nocoj besediti pretežko m'je skor.
Podoba plašljiva mi igra pred očmi,
Ki srce čutiljivo v žalost topi.
Pretežka ločitev se bere raz njo,
Najljubše podaja k slovesu roko.
On je bil duša vseh veselíc,
In živo je čutil Slovencev poklic;
Z lučjo omike je svetil vselej,
Z naukom in vzgledom je kazal naprej.
Njegove zasluge in djanja naš menó,
Tako se svetijo kot iskre in plamen.
Čitavnici grenka dogodka je to,
Od takega člana jemati slovó.
V imenu vseh udov mu kličem s srcá
Naj sprime ga sreča ko proč se podá.
Slovesno obljubo mu dela zdaj Tmár,
Da večno ohranít' če njega spomin.*

Nekaj dni po čitalniški prireditvi se je Lavrič podal iz Tolmina. Do Ročinja ga je po poti spremljalo 36 Tolmincev, med njimi tudi okrajni glavar. V Ročnju so se od Lavriča ob številnih govori in petju poslovili. Lavrič se je v svoji zahvali na govore izrazil, da je bil vse kot Slovan dolžan storiti ter mu za vse storjeno ne gre prav nobena hvala.

Tolminska čitalnica je vedno ohranila Lavriča v spominu, tudi kasneje, ko je bival v Ajdovščini. V decembru 1863 je bil izvoljen za njenega častnega člana. Po Lavričevem odhodu je čitalnica še nekaj časa lepo uspevala. Kasneje pa je pričela močno pešati. Po tem se lahko sklepa, da je bil Lavričev vpliv na njeno rast skoraj odločujoč.

V Tolminu je Lavrič sodeloval tudi na izven čitalniških prireditvah. Tako je v septembru 1863. govoril na shodu goriške kmetijske družbe v Tolminu. V svojem govoru je obravnaval nekatera važna vprašanja iz gospodarskega življenja Tolminske. Poleg tega se je kazal kot borec za slovensko uradovanje. V času svojega bivanja v Tolminu je napisal obširen članek, ki ga je bil objavil v Levstikovem naprednem glasilu »Naprej«. Članek je nosil naslov »Misli o narodnosti«. Bil je to prvi znani Lavričev časopisni prispevek napisan v slovenskem jeziku. Članek je ideološkega značaja, predhodnik tiste vrste člankov, ki jih je Lavrič kasneje še objavljal v različnih časopisih. V svojem tovrstnem prvencu je objavil svoje poglede na narodnost v smislu liberalnih nazorov, ki so pričeli tedaj pronicati na Slovensko in ki si jih je Lavrič kot napredno usmerjen duh že kmalu trdno oprijel. Te nazore je že tedaj močno kazal, v pravega liberalca pa se je razvil kasneje.

ko so bila v smislu občega slovenskega političnega razvoja pripravljena liberalizmu ugodna tla.

Vzroki, ki so Lavriča privedli do njegovega odhoda iz Tolmina, so ostali nepojasneni. Izguba oskrbnišтва nad posestvu tolminske grofije mu je seveda pomenila precejšnjo gmotno škodo. Poleg materialnih ozirov so ga k preselitvi iz Tolmina silila morda še spoznanja, da je narodna zavest na Tolminskem dovolj obujena in da je to potreba storiti sedaj še na Vipavskem.

Svoje novo delovno mesto si je šel Lavrič najprej ogledati. Iz ogleda se je vrnil v Tolmin zelo zadovoljen. Svojo odvetniško pisarno v Tolminu je zajemal z ajdovskim odvetnikom dr. Gasparinijem. Morda je prav ta zamenjava potrdilo dru-

gega navedenega vzroka, ki je silil Lavriča k selitvi.

Toliko je mogoče danes še izvedeti o Lavričevem prvem bivanju v Tolminu, v katerega se je nato po desetih letih ponovno vrnil. Vrnil se je, da bi si tu poiskal zdravja, saj ga je bolezen močno izčrpala. S ponovno preselitvijo v Tolmin je tudi upal, da si bo popravil šibak gmotni položaj, v katerega je zašel spriču svojega širokega političnega in narodno-buditeljskega udejstvovanja. Sedaj je deloval le še v čitalnici, vendar je tudi njegovo navdušenje, ki ga je kazal pred desetimi leti, močno upadlo. Med leti 1875-76 je bil čitalniški predsednik. Predsednik je bil tudi v času svoje prostovoljne smrti (3. III. 1876.). Tolminska čitalnica je počastila njegov spomin s tem, da je ostalo mesto čitalniškega predsednika do konca leta 1876. nezasedeno.

V letih 1918-19 v Sežani

Iz knjige spominov tov. Josipa Kotelja, upokojenega in sedaj v Varaždinu živečega višjega sodnega uradnika, iz katere smo v lanskem koledarju objavili odlomek o borbi za pravice slovenskega in hrvaškega jezika na sodiščih v Istri, predvsem v Kopru, objavljamo sedaj še spomine na bivanje in delovanje v Sežani po njegovi premestitvi iz Kopra do njegovega dokončnega odhoda v Jugoslavijo.

V letu 1917, torej, skoraj pred zlomom stare Avstrije, je prišel sam cesar Karel pregledovat svoje čete na soški fronti. Ob tej priložnosti se je peljal tudi skozi Sežano. Župan Franc Stolf je po višjem ukazu odredil, da more biti na vsaki hiši izobešena avstrijska črnorumena zastava. Tedaj sem županu dejal, da take zastave nimam, da pa bi lahko razobesil slovensko trobojnico. Seveda župan Stolf kaj takega ni mogel dovoliti. Zato sva šla na podstrežje moje hiše, da bi tam našla kaj primernega. Dobila sva star črn predpasnik, v nekem zaboju pa še rumeno tkanino, ki je po vsej verjetnosti ostala od kake pustne maškerade. Sivilja je iz teh dveh cunj hitro napravila zastavo, ki jo je potem župan izobesil. Tako je tudi moja hiša »spontano«¹ pozdravila avstrijskega cesarja.

Ob tej priložnosti se je cesar odpeljal iz sežanske postaje, pa so Sežance zopet zbobnali skupaj, da bi napravili »špalir«. Med ostalimi se nas je zbralo tudi kakih deset protiavstrijskih somišljenikov, ki smo v skupini pred postajo vzklíkali »živijo Jugoslavija«. Čeprav je bilo to tvegano, ni na te vzklíke nihče reagiral.

Ko je bila Avstrija leta 1918 že v agoniji, je prišel pome v Dane pri Sežani, kjer sem bil po službenem opravilu kot sodni uradnik, sam župan Štolfa in me nagovoril, da sem se vrnil z njim v Sežano. Med potjo mi je veselo pripovedoval, da je Avstrije konec, da je vse propadlo, da se vojaštvo nedisciplinirano vrača, jaz pa da naj bi na zborovanju v Sežani govoril o tem zgodovinskem dogodku ter zahteval priključitev Sežane k Jugoslaviji. To sem tudi storil ob nepozabnem navdušenju množice. V takem navdušenju smo po zborovanju šli v poverki po Sežani, ki je bila okrašena samo s slovenskimi zastavami. To je bilo 28. oktobra leta 1918.

Toda že 4. novembra so prišli v Sežano prvi oboroženi italijanski vojaki. Bili smo razočarani in potrti, ker smo videli, da nas

je diplomacija prodala in pognala iz dežja pod kap.

V mojem stanovanju je eno izmed sob zasedel polkovnik Borghesi iz Rima. Ko sem nekega dne prišel iz urada domov, sem opazil zataknjeno za koledarjem v kuhinji majhno svilen italijansko zastavico. Obesil jo je seveda polkovnik. Jaz pa sem se temu odločno uprl in zastavico snel. Polkovnik je za vse to seveda vedel, vendar pa ni ničesar ukrenil. Ne vem ali je bil toliko uviden, da je bil celo sposoben oprostiti to moje vsekakor drzno dejanje?

Ko je leta 1915 stopila Italija v prvo svetovno vojno, so avstrijske oblasti menile, da so Sežanci nevarni elementi — srbofilni in so odbrali 23 oseb za internacijo. Med temi so bili župan, sodnik, zdravnik, davčni uradnik, župnik in med nekaterimi drugimi tudi jaz. Le odločnemu nastopu orožniškega stražmojstra Josipa Jana smo se morali zahvaliti, da smo ostali doma. Pozneje smo izvedeli, da se je bil z višjim častnikom, ki je prišel iz Trsta v Sežano prav zaradi našega interniranja, na sejmíšču dolgo razgovarjal in da je prevzel nase vso odgovornost za red v Sežani. Povedati moram, da je bil Jan naš človek, doma iz Uke v Kanalski dolini.

Po prihodu Italijanov v Sežano leta 1919 so se začele znane »čistke«. Poleg drugih sem jim bil na poti tudi jaz kot predsednik glasbenega društva »Kraška vila«, kot predsednik in delujoči član dramatičnega društva, član Sokola in kot občinski starešina. Razumljivo je, da zaradi teh funkcij Italijanom nisem bil po volji in da so prav zaradi tega dali sreskemu načelniku pismeni ukaz, da moram takoj zapustiti Sežano, sicer bom v nasprotnem primeru interniran na otok Ponzo. Telefonski nalog v istem smislu je dobil za mene od guvernerja Petita di Roretta tudi predsednik višjega deželnega sodišča Jacopig. Jacopig je bil goríški Italijan, toda pošten in pravičen mož.

Na skrivaj me je o tem obvestil preko svojega tajnika dr. Sancina ter me pozval naj pridem takoj k njemu. Ko sem naslednji dan bil pri njemu mi je rekel, da mu je sicer žal, da pa ne more nič storiti. »Včasih sem jaz tu gospodar, sedaj pa so drugi. Zvezali so mi roke in čeprav bi rad, vam ne morem pomagati. Premestili vas bomo na sodnijo v Trbiž na Koroško.«

Ves moj gnev ni nič pomagal in raje kot da bi se mi zgodilo tako, kot se je zgodilo sodniku dr. Ferjančiču iz Podgrada, katerega so odpeljali na Ponzo, sem 26. marca 1919 s težkim srcem zapustil Sežano. Iz Trbiža sem bil nato leta 1924 premeščen v Brescia, kjer so me skupno s prijateljem dr. Noldinom, tirolskim Nemcem, pijani fašisti društva »Pro Dalmazia nostra« fizično napadli na ulici, pretepli, vrgli na pločnik in psovali, ker nisva pozdravila fašistične

zastave, ki so jo nosili v sprevodu. Sodnik je napadalce prijavil sodišču. Posledica tega pa je bila, da se napadalcem ni skrivil niti las na glavi, dr. Noldin pa je bil premeščen na Sicilijo.

Med tem sem se že začel pripravljati na izselitev v Jugoslavijo, kar pa ni šlo tako hitro. Moja želja se je lahko uresničila šele 30. julija leta 1931.

Mogoče bi v knjigi mojih spominov lahko našel še kaj zanimivega, a bi to bilo morda preveč osebno. Danes naši mladi generaciji ni več potrebna borba v takem smislu, kot smo jo bojevali mi. Z osvoboditvijo si je naš rod z izjemo manjšega dela, ki je ostal pod Italijo, priboril vse pravice po katerih je hrepenelo naše prej zasužnjeno ljudstvo. Svoboda je velika stvar. Ponosni smo na njo ter hvaležni vsem onim, ki so nam jo priborili.

Filibert Benedetič

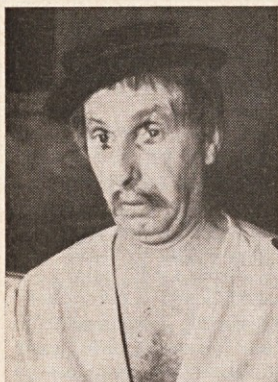
Curek luči

Tudi nocoj motna luč
ob vogalu pije meglo.
Strastno noč molči.
Globoko trudna
spi
beneška laguna.

Kam sedaj
v brezpokojnih blodnjah?
Zakaj
so meglene zavese brezno
v samotnem nemiru disharmonije?
Od časa do časa v pristanu
odmeva sirena.

Ob vogalu je noč.
Samo dvoje teles,
moški in ženska,
v objemu pozabe.

V popolnem brezvočju
curek luči prebode temino,
da razživi motnjavo.
In sirene odmev.

»Primorske zdrahe«
Vloga — Lipe

Ob dvojnem jubileju Modesta Sancina

IGRALČEVI SPOMINI

Rečeno mi je bilo, oziroma bil sem naprošen — pravzaprav sam ne vem več, kako je bilo s to rečjo — kratko malo — sugerirano mi je bilo, naj kaj napišem o svoji igralški poti, nekaj spominov, ki bi utegnili zanimati gledališke obiskovalce in bralce letošnjega »Jadranskega koledarja«. Vidite, sugerirati, to je zelo lahko, toda sugerirati igralcu, to se pravi govorcu naj napiše toliko in toliko natipkanih strani, to glejte, to se mi pa le zdi nekoliko nepremišljeno. Takole naj bi mi rekel urednik:

»Poslušaj Modest, pregovori mi dvajset ali trideset tipkanih strani.«

To bi bilo kajpada v redu; prava reč, povedati trideset strani s pomočjo šepetalca, (vedeti je treba, da je šepetalec ali igralčev angel varuh izredno važna postavka v teatru), toda napisati eno samo stran, to je izredno težka zadeva, to je tako hudo, da — bi rekel — ne vem kaj bi rekel. Toda sugestija je bila — čeprav samo po telefonu — tako sugestivno sugerirana, da mi res ne kaže drugega, kot da prelevim svojo zunanost na znotraj in poprosim svojega notranjega druga za pomoč in za nekaj notranje sugestije. Mogoče bo iz tega le kaj nastalo. No, in poskusiti menda smem?! Torej...

NOTRANJI GLAS: Fant, rodil si se...

ZUNANJI GLAS: (to sem namreč jaz) To vem, da sem se rodil, saj sem bil vendar zraven, poleg tega se tudi občutim, saj vendar obstajam!

NOTRANJI GLAS: Rekel sem: Rodil si se, rodil pred več desetletji...

IGRALEC MODEST SANCIN: Kaj bi tisto, kaj bi tisto... Naj to vsakdo ve?

NOTRANJI GLAS: No, pa pred desetletji (torej brez »več«). Rodil si se, da bi nekaj postal, da bi se postavil, pa se kaniš postarati kot igralec, kajti to si postal in to ti je priznalo tudi nekaj režiserjev in celo kritikov. Priigral si si tudi nekaj malih uspehov, prisluzil nekaj lovorjevih vencev (ob 25-letnici so venci obligatni)...

IGRALEC MODEST SANCIN: (skromno) Oh, ni vredno govora, res ne...

60 let
življenja
40 let
igralstva

Član Slovenskega gledališča v Trstu, Modest Sancin, bo letos (1962) slavil 60-letnico rojstva in 40-letnico igralskega poklica.

Rodil se je 15. 6. 1902 v tržaškem predmestju v Škednju. Po učiteljišču, dramskem tečaju pri Karlu Siroku ter po Igralski šoli Združenja gledaliških igralcev v Ljubljani, je

bil leta 1922 sprejet kot honorarni član v ljubljansko Dramo. To je bila njegova prva sezona in obenem začetek njegove plodne in izredno uspešne gledališke poti. Po enem letu je bil avgusta 1923 angažiran v istem gledališču kot redni član z rednimi mesečnimi prejemki do sezone 1937-38, ko se je odpravil na študijsko potovanje po Avstriji, Švici in Nemčiji. V sezoni 1939-40 je bil ponovno angažiran v ljubljanski Drami kot redni član. Od sezone 1940-41 pa do osvoboditve leta 1945 je bil angažiran kot pevec - solist v ljubljanski operi. Istega leta se je vrnil v svoj rodnostni Trst, kjer je bil v prvi sezoni obnovljenega Slovenskega narodnega gledališča angažiran kot njegov igratelj in režiser, v sezoni 1946-47 pa je opravljal tudi dolžnosti upravnika SVG za Slovensko Pimorje.

Od leta 1947 dalje je Modest Sancin redni član našega gledališča.

V svojem štiridesetletnem službovanju boginji Taliji je Modest Sancin odigral 400 glavnih in drugih vlog ter nastopil v 370 premierah in 4208 predstavah domala po vseh večjih slovenskih odrih od Trsta do Maribora in še po drugih mestih Jugoslavije.

Ob njegovem življenjskem in delovnem jubileju smo mu vsi ljubitelji gledališke umetnosti dolžni priznanje in zahvalo za prijetne ure, ki nam jih je znal ustvariti s svojo dovršeno umetniško igro. Želimo mu da bi še dolgo bil uspešen član našega gledališča.

NOTRANJI GLAS: (strogo in pokroviteljsko) »Nomen tuum — modestia tua est« — to je sicer v redu in prav, toda to kar sem rekel, drži! Haugh — govoril sem! — Še nekaj drugih dobrih lastnosti imaš, n. pr. vsemu svetu je znano, da ne piješ vina — to ni ravno priporočljivo, tudi te ne stavljam drugim za zgled — znano pa je tudi, da se ne braniš šilca žganja, če te recimo ščiplje v trebuhu (za želodec vem, da jemlješ pelin), da srkneš — una tantum — kak kozarček likerja, ob hudem prehladu se odločiš za čaj z rumom ali — ojoj »čaj z rumom«. Zdaj sem se domislil neke prigode, ki se ti je pripetila v Ljubljani v kavarni »Zalaznik«. Se spominjaš?

JAZ: Kaj bi se je ne? Tako je bilo: V februarju daljnega leta 1924 sva prišla s pokojnim kolegom Francetom Lipahom po večerni skušnji v kavarno »Zalaznik«. Tisti večer smo imeli skušnjo za »Modno revijo ljubljanskega večesejma«, kjer je nastopal ves ansambel »Drame«. Lastnik kavarnice gospod Jaka Zalaznik naju lepo pozdravi, vpraša po počutju in podobno in na koncu naju še vpraša, kaj študiramo novega v gledališču. Povedala sva o »Modni reviji«, nakar naju gospod Jaka vpraša, kdo ima reklamo za njegovo kavarno in slaščičarno. Pa mu pravi Lipah: »Ja, gospod Zalaznik, prav midva s Sancinom.« No, gospod Jaka si je pač mislil, da bi bilo dostojno, če bi svoja dva »reklamarja« nekoliko pogostil in ko sva z Lipahom naročila čaj z rumom, pravi gospod Jaka: »Tudi jaz bi čaj; Jožica, prinesite kar vsem trem, pa mojo sorto čaja.« Zalaznikova sorta pa je bila »rum s čajem«. In ko se je serviranje ponavljalo in ponavljalo, so se kajpada začele pojavljati zibajoče posledice tega rumastega čaja. Ob eni uri ponoči naju je prijazni gospod Jaka spremil do vrat in nama ljubeznivo voščil lahko noč. Toda Lipah in jaz (priznam, da močno omajana) sva se namesto v postelji, znašla pred barom »Emona«. Bila je že ura dve. Ugotovila sva, da sem imel jaz dva dinarja, Lipah pa tri dinarje in pol. Ko sva tako do dobra ugotovila najin ekonomski položaj, sta se nama pridružila dva študenta — brez ekonomskega položaja, pač pa z majočim stanjem. Lipah ju je brez obotavljanja povabil v bar. Vstopili smo štirje resni gostobesedno molčeči gosposdije. Lipah pregleda barsko situacijo, se oddahne in nam pravi: »Počakajte!« Odkril je namreč svojega prijatelja, nič manj kot sina našega upravnika, in ga takole nagovoril: »Ker nas tvoj oče slabo plačuje, se vseka kor spodobi, da sežeš nocoj ti v žep in nas recimo nekoliko pogostiš.« Nezgodna pa je hotela, da je bil sin našega delodajalca prav tisti večer kaj slabo obtežen s sred-

»Gasparone«
Vloga — Benozzo

stvi za pogostitev. Njegova obtežitev je zmogla le štiri turške kave in običali smo v barski loži ob »Mahmudovi omami«. V tej omami se spominjam, da smo vneto iskali koren neke slovenske besede, se nato še vedno v omami znašli ob pol petih pred barom, kasneje prav tako vsak v svoji postelji, midva z Lipahom pa nazadnje — še vedno v omami — ob devetih zjutraj na skušnji za Shakespearovega »Beneškega trgovca«. Takrat sem bil še zelo mlad — najmlajši v ansamblu, igral sem pa najstarejšo figuro v »Beneškem trgovcu«, samega doža. Moj mladostni glasek se je kaj malo ujemal z doževo starčevsko častitljivostjo in režiser prof. Šest me je venomer naganjal naj že končno najdem potrební starčevski ton. In našel sem ga, ta ton. Zalaznikovi rumski čaji, garnirani z barsko omamo, so mi prinesli ton, ki ga je bil režiser vesel in jaz sem si ga nekoliko zapomnil in ga tudi s pridom uporabil. Zapomnil sem si pa tudi to, da »vsaka šola nekaj velja.«

NOTRANJI GLAS: Da, tako je bilo. Lipah je v tisti »Modni reviji« nastopal kot egiptovski faraon »Tut-ank-amon«. Bil je ves povit, kot se mumiji spodobi, le roke je imel proste, ti pa si bil njegov komornik — zamorec — in pri predstavi sta jedla in hvalila Zalaznikovo torto, pravo, ne teatrsko. Čudno sicer, da sta zamorec in še kar »tud' an kamen« jedla pred več tisočletji Zalaznikovo torto, toda jedla sta jo le. Da, spomini gledališkega človeka so včasih res prijetni, kot n. pr. ta z Zalaznikovo torto, včasih so pa tudi precej grenki, človek se jih ne spominja rad.

JAZ: Eh, kaj se jih ne spominja rad. Vržeš čez rame, pa je. Poglej, dragi moj »Notranji«, naše plače so bile majhne, mladi smo imeli komaj nekaj »eksistenčni minimum«, kj je zadoščal le za stanovanje in za pičlo hrano v menzi — mlad človek bi pa pojedel vola in pol. Poleg tega minimuma pa sem imel še pogodbo, ki mi je diktirala (drugim igralcem tudi), da moram imeti v svoji privatni garderobi frak, smoking, salonsko suknjo, športno obleko, dve promenadni obleki z odgovarjajočimi čevlji in pokrivali. Kaj pa si hotel s 1272 dinarji mesečnih prejemkov? Pa je nanese, da smo študirali Lichtenbergovo komedijo »Kariera kanclista Winziga«. Jaz sem igral glavno vlogo — Winziga. V II. dejanju bi moral imeti tip-top frak, fraka pa nikjer. Pa sem prosil gledališko upravo za takoimenovani toaletni prispevek za nabavo fraka (stal je ta čas okoli 2200 dinarjev). Dobil sem pa 300 dinarjev prispevka. Šel sem k — zdaj že pokojnemu — ravnatelju Pavlu Golii, se nekoliko pritožil, da s tem denarjem ni-

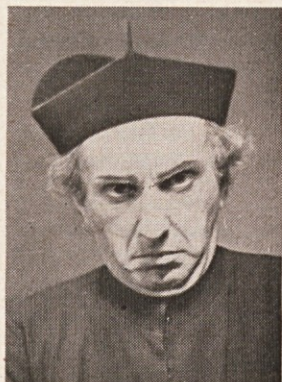
»Sneguročka«
Vloga — Bobil

*»Konjeniška patrola«
Vloga — Hašek*

kakor ne morem kupiti fraka in ga vprašal kaj naj pravzaprav storim. Golia je bil odličen človek, dobro sva se razumela, lahko rečem, da me je imel rad. Golia je bil sicer zelo socialen človek, toda kaj je hotel, teater ni in ni imel denarja. pa se je malo nasmehnil, obrnil vso zadevo na humorno plat in me naenkrat z vso resnostjo vprašal: »G. Sancin, kakšne cigarete pa kadite vi pravzaprav?« Rekel sem mu — nekoliko začuden — da kadim neretvanske, in on nato: »Dragi Sancinček, s 300 dinarji res ne morete opraviti mnogo, kupite si za 300 dinarjev neretvanskih — mogoče bomo v gledališki garderobi le našli kak frak, ki ne bo preveč oguljen. Zasmejala sva se in se poslovila. Iz gledališke garderobe sem res dobil ne preveč oguljen frak. Nekaj od onih 300 dinarjev sem tudi res porabil za pljuča, večina pa je šla za želodec — zemlje in kakšna hrenovka so bile potrebnejše kot dim. Po tistem razgovoru mi je Golia, ki je takrat nadomeščal upravnika Otona Župančiča, še zaklical: »Sancin, dobro odigrajte Winziga, pa bo to odtehtalo — prispevek. In Winziga sem menda res nekako dobro odigral. Vidiš, dragi »Notranjik«, ta spomin je grenak — lakota je čudno gorjupna zadeva in veruj mi, ta dogodek ni kaka puhla operetna reminiscenca, vse je čista nepotvorjena resnica. Pa kaj bi s tem, met čez ramo, odpih in vse je bilo pozabljeno.

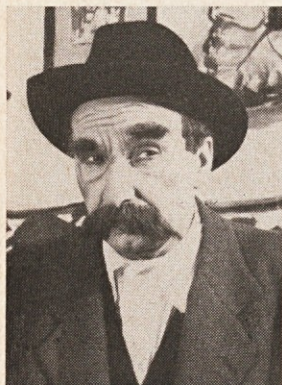
Takih spominov, lepih in manj lepih, bi ti lahko povedal celo kopico, toda kaj bi te s tem moril, veruj, to ni zanimivo, to gre v pozabo. In vendar so doživetja, ki jih človek nikdar ne pozabi, igralec še celo ne. Eno teh doživetij — mogoče moje najlepše — bi utegnili nekatere zanimati. Poslušaj torej, ti eventualni, mili nekaternik. Bilo je v dobi, ko sem se razvijal iz igralčiča v igralca. Na oglasni deski je bila razpisana zasedba za Krležovo dramo »V agoniji«. Nekj kolega mi je povedal, da sem zaseden tudi jaz. Kaj naj bi jaz v »Agoniji« igral, komad poznam, v njem ni vloge zame. Pogledal sem zasedbo. Pisano je bilo: Baron Lenbach — Modest Sancin. To je bila zelo zahtevna vloga, jaz pa še mlad. Dragi nekaternik, povedal ti bom vso resnico, nič izmišljenega, samo to, kar se je res zgodilo. Buljil sem v zasedbo, dolgo, dolgo; ni mi šlo v glavo; naenkrat začutim na sebi pogled. Ozrem se in zagledam režiserja dr. Branka Gavella. Rekel sem mu z vso resnostjo in prepričanjem: »Gospod doktor, bojim se, da ste se uračunali, mislim, da me precenjujete...« Gavella pa mi odgovori: »Šuti, magarac, znam ja, što radim!« (Molči, osel, jaz vem kaj delam). V tem, na videz grobem odgovoru, pa sem začutil toliko

*»Prva legija«
Vloga — pater Stuart*

*»Donosna služba«
Vloga — Akim Akimič
Jusov*

*»Narodni poslanec«
Vloga — Protič*

naklonjenosti in ljubeznivosti, da je moje začudenje nad zasedbo v trenutku prenehalo, še več, od tistega dne — ali bolje — od premiere dalje sem dobil občutek, da nisem več igralčič. Za ljubeznivega »magarca«, dragi doktor, sto in stokrat hvala.

Mogoče te bo zanimalo tudi to, dragi nekaternik, da sem bil v svojem življenju, ne samo dramski igralec, temveč tudi pevec. Pel sem v operi in opereti, izkusil sem skoraj vse panoge odrskega nastopanja, razen baleta, baletnik nisem bil nikoli — pač, enkrat se mi je pripetilo, da sva s pokojnim kolegom Bojanom Smerkoljem plesala vojaški ples v mladinski igri Milčinskega »Mogočni prstan«. Ker ples ni spadal k vlogi, je bil po predpisih honoriran s 25 dinarji za vsako predstavo, ki jih je bilo menda 15. Šla sva torej k upravniku Hubadu — znanemu glasbeniku — in ga prosila naj nama podpiše honorarno listo in da nalog za izplačilo honorarja. Ko sva torej povedala Hubadu za kaj gre, se naju je hotel nekako otresti s tem, da teater nima denarja. Midva sva dokazovala, da imava pravico do honorarja, nakar je upravnik predlagal 10 in 15 dinarjev. Ker na to nikakor nisva pristala, je obljubil vsakemu 20 dinarjev od predstave. Teda sem se domislil, da bi kazalo zaigrati malo komedijo — mogoče bo kaj zaleglo. Rekel sem Hubadu, s solzami v glasu (ne v očeh, toliko se takrat še nisem znal življati v vlogo ali situacijo): »Gospod upravnik, pogledjte, naše plače so majhne, zadoščajo komaj za borno življenje. Vi, gospod upravnik gotovo veste, kaj je to zajtrk, za naju je to nepoznan pojem...« in glej, igralske solze v mojem glasu so povzročile prave solze v Hubadovih očeh. Naj ti povem še to, da me je Smerkolj med mojim »jokom« venomer suval v hrbet — češ naj že neham, sicer bo bruhnil v smeh, ki ga je komaj zadrževal. Odrešil pa ga je Hubad, ki me je prekinil in takoj pristal na izplačilo 25 dinarskega honorarja. Takrat sva se s Smerkoljem sproščeno zasmejala. Smejal se je pa tudi naš dobri upravnik Hubad, vesel, da nama je ustregel. Vedeti moraš, da Hubad ni bil samo dober človek, bil je tudi socialen človek. Lep spomin, kdo bi ga pozabil?!

In še enega spomina ne bom nikoli pozabil; povzročil je mnogo prisrčnega smeha, pa tudi gorjuposti. Leta 1930 smo priredili pod vodstvom pokojne kolegice Polonce Juvanove veliko počitniško turnejo po vsej Jugoslaviji. Po končani predstavi v Karlovcu — igrali smo Cankarjevo »Pohujšanje v dolini Šentflorjanski« — se nam je priključil neki možak — bolj oguljeno oblečen — in nam predlagal, da bi skupno nastopili, ker, da je tudi on »ar-

»Metež«
Vloga — Tomo

tist« in naš kolega. Naš režiser prof. Šest ga je hudo-
mušno vprašal, kaj da je in kaj pravzaprav zna. Mož,
Hrvat po narodnosti, odgovori: »Ja imam sedam fokster-
rera, koji rade sve.« (To bi se po naše reklo, da ima se-
dem foksterierov, malih psov, ki so večji vseh cirkuških
vragolij). To nas je spravilo, kajpada v smeh in nekdo je
pripomnil, da »tako na psa pa še vendar nismo prišli«. In
vendar se spominjam, da je bilo včasih res prav pasje
življenje. Bilj so nekateri (eden, dva), ki so res smatra-
li igralca za psa — no taki so bili odžagani; vsi, režiser-
ji in igralci smo pa ostali. Časi so se spremenili in moji
kolegi v Ljubljani so danes to, kar jim gre. Živijo člove-
ka dostojno življenje.

Kako je bilo med vojno? Ah, kaj bi pripovedoval, bile so
težke, pa tudi komične situacije... bog z njimi! In nato
sem se vrnil leta 1945 v Trst. Občutkov in doživetij, ki
smo jih imeli kolegi in jaz, ko smo začeli nastopati pred
našimi ljudmi, se ne da popisati, treba jih je doživeti.
Le to bom povedal: Dne 30. decembra 1945 smo igrali v
Šklednju Benedettijeve »Rdeče rože« in po predstavi so nas
čakale tri stare ženske. Ko smo prišli do njih, so me pri-
jele za roke, imele so solzne oči, in ena je rekla: »Fant
moj, kaku lejp je n'š jezik«. In prav isto se je zgodilo
tri dni kasneje, dne 2. januarja 1946 na Opčinah — kot,
da bi bilo zrežirano: po koncu predstave »Rdečih rož«,
tri stare Openke, ista situacija in prav take solze in be-
sede. Dragi nekaternik, zaradi teh dragih besed, zaradi
teh lepih solz šestih starih Tržačank, je vredno biti slo-
venski igralec, še prav posebno na Tržaškem.

Avtor	Delo	Štev. pred.
1. F. Goodrich - A. Hacket	DNEVNIK ANE FRANK	17
2. Danilo Gorinšek	SILNI BIC	7
3. Bratko Kreft	BALADA O POROČNIKU IN MARJUTKI	3
1. Georg Kaiser	GLASBENA SKRINJICA	8
2. Jože Javoršek	MANEVRI	18
3. Alejandro Casona	DREVESA UMIRAJO STOJE	18
4. Eugene Ionesco	STOLI	3
5. Pavel Golja	SNEGULJČICA	22
6. Branislav Nušić	Dr.	10
7. Emmerich Kálmán	CARDASKA KNEGINJA	9
8. Jožko Lukeš	PRGIŠČE ZEMLJE	5
1. V. Gogolj (Zagrebačko dramsko kazalište)	ZENITEV	1
2. R. Liebermann (SNG — Opera, Maribor)	SOLA ZA ŽENE	2

Skupaj 123

Pregled
opravljenega
dela v sezoni
1960-61

Opomba: 1., 2., 3. pred-
stave v predsezoni —
1., 2., 3., 4., 5., 6., 7.,
8. redne predstave v
gledališki sezoni. — 1.,
2. izredna gostovanja
tujih ansamblov.

PEVEC Z MEJE-NA ZAHODU

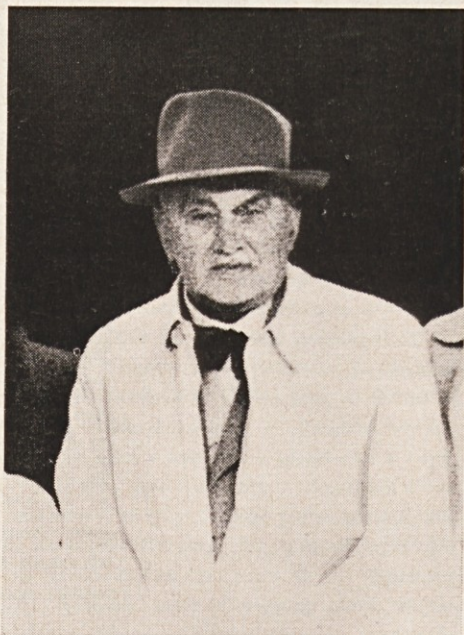
Andrej Budal

NEKAJ MISLI OB OSEMDESETLETNICI
ALOJZA GRADNIKA

Slovensko slovstvo je razmeroma bogato na prerano umrlih pesnikih, katerih genij je zažarel kot meteor, a kmalu ugasnil, pustivši za seboj tožbe zaradi preneglega konca sijajnega pojava. Ubožen pa je na imenih, ki so zablestela in sijala dolga desetletja v enakomerni ali naraščajoči svetlobi. K tem sodi Alojz Gradnik.

Lepa je v maju pot skozi ljubljanski park med Figovcem in Župančičevo cesto. Sedeš v soncu na klop in se raduješ bujne zelenine trav in gostečega se listja na drevesih. Na jugu zapirajo razgled mogočni hišni bloki, kot panj polni prebivalcev. Ozreš se v ogelni okrogli stolp visoke stavbe, do oken v petem nadstropju: tam domu je Alojz Gradnik, pevec na zahodu, in se na pragu osmega križa, ki pa nje mu ni, kakor se zdi, prav nič križ, posveča svoji slovenski pesmi in mnogim, mnogim tujim pesmim iz svetovnega slovstva. Kakor je Goethe v častitljivi starosti še zmeraj izvabljal strunam ubrane zvoke, tako se je pri Slovencih ohranila Gradnikova ustvarjalna moč do poznih dni.

Tretji dan v daljnem avgustu leta 1882 se je v družini medanskega čevljarja Jožefa Gradnika in njegove žene, Furlanke, oglasilo drugo dete, se vključilo vanjo in se naslednja leta sredi številnega podmladka čvrsto razvijalo. Deček je kmalu raznašal popravljene ali napravljene čevlje po vasi. V domači šoli se je učil prvih pesmic ter podzavestno zhiral v sebi vtise iz narave in slike iz vaškega življenja.

Marsikaj neprijetnega ali grenkega je že tedaj kanilo med take vtise in slike. Z doma ga je pot vodila v Gorico na nemško vadnico in gimnazijo. V dijaškem zavodu se mu je svet širil, množile so se radostne in trpke izkušnje. Dramil se je ustvarjalni duh ter se vadal v resnobnih lirskih vrsticah. Glasneje se je v mladem pravniku budila lirski pesem na cesarskem Dunaju, kjer se je pred njim raziskril Župančičev dar in se je Ivan Cankar bolj in bolj prevešal iz verza v prozo. Pohite ti je bilo treba s pravnimi izpiti in si izbrati poklic. Pot ga je vodila na sodišča v Gorico, v Istro, v Cerkno in

Idrijo. Vmes mu je avstrijsko preganjanje naklonilo ječo in kup nevšečnosti.

Lirska muza mu je bila stalna družica. Njegov verz se je izpopolnjeval in si utiral lastno sled vzporedno z moderno in včasih mimo nje.

Ljubezenska, domačijska in obče človeška čustva so dobivala vse jasnejši izraz. Pesniško razglabljanje o narodovih usodah in o perečih družbenih vprašanih se mu je razpletalo v nove pesmi, zlasti v sonete, in v daljše cikle. Po »Motivih iz Brd« (1909) in »Motivih iz Istre« (1911) so sredi prve svetovne vojne izšle kot prva zbirka »Padajoče zvezde« (1916), ki so naletele na precejšnje umevanje tedanjega rodu in vzbujale pričakovanje, da se v najzahodnejšem slovenskem pesniku skriva mnogo več, kakor je bilo slutiti po začetnih poskusih.

Nadaljnje poti so vodile Gradnika v Ljubljano in kasneje v Zagreb, kjer ga je napredovanje v sodniški službi privedlo do apelacijskega sodišča. Po upokojitvi se je stalno naselil v Ljubljani. Če je bil do drugih pravičen sodnik, je bil pa samemu sebi, se zdi, neutrudljiv umetniški raziskovalec lastne notranjosti, prodirajoč v tajne globine svoje duše, prisluškujoč krikom krvi in človeških strasti, rijoč po zapletenih zadrgah človeškega duha, otepajoč se z dvomi in življenjskimi uganjami, zmeraj na budni preži ali na lovu za novimi odgovori in rešitvami. Zelo blizu mu je bila kot pesniška navdihovalka vselej ženska. Rad je nastavljal sočutno, umevajoče uho njenim najtajnejšim utripom, razkrajal njene upe in bojazni, iskal primernega estetskega izraza za njene usode zlasti v ljubezni, materinstvu in njenem družbenem poslanstvu. Kot nekakšni pesniški dnevniki so se iz takega prizadevanja porajale njegove izvirno samo-svoje, za njegovo ustvarjalnost tako

značilne zbirke: »Pot bolesti« (1922), »Svetle samote« (1932) in »Večni studenci« (1938). Že sami naslovi razodevajo globokega in visokega duha, ki mu je lahkotnost in privršenost v presojanju lastnih in tujih življenjskih izkušenj docela tuje in se rad spušča v osrčje nerešenih ali nerešljivih zagonetk. Njegov duh rad obletava in preletava brezna in višave, pripovedi omamnimi lepotami v najrazličnejših oblikah, soutriplje s silami sveta in svetovja. Dasi smo v Gradnikovih zbirkah čisto daleč od prozorno čistega ljudskega zvoka preproste Gregorčičeve pesmi, je vendar pesnikov jezik tako pregneten in dognan, da postaja ustrezno orodje za izražanje najvišjih teženj naroda in dobe.

V svetlejša območja segajo »Zlate lestve« (1940). V zbirki »Boj in umetnik« (1943) se pesnik razgleduje po spoznanjih ob slikarju in njegovem razmerju do večnosti. »Pesmi o Maji« (1944) rišejo, večinoma v obliki vprašanj, menjajoče se usode in občutja ženske. V knjigi »Pojoča kri« (1944) srečujemo pesnikove nazore o zgodbah in vlogah, ki cvetijo iz igre žlahtnega soka človeških žil, posebej še njegove obtožbe in obsodbe zaradi zverskega, brezumnega divjanja zoper njegove rojake in zoper človeka vobče v prvi in še huje v drugi svetovni vojni. »Primorski soneti« (1952) so zbrani iz nekaterih revij prejšnjih dob in dopolnjeni z novimi verzmi v pesniško proslavo krajev in ljudi ob Jadranu. Kot obnavljanje klenih snovi iz prejšnjih dob zveni zbirka »Pesmi« (1952). Še obilnejši in tehtnejši cvetnik Gradnikove poezije je pripravil Filip Kalan v »Harfi v vetru« (1954). Mladini je posvečena zbirka »Narobe svet in druge pesmi za mladino« (1953).

Tako življenjsko in pesniško pot je premeril in jo še meri nekdanji čevljarjev sin iz Medane. Usoda ga je boga-

to obsipala zdaj s trpkimi, zdaj s prijetnimi darovi, ki jih je znal njegov duh prelivati v nove umetnine. Njegova pesniška žetev je zelo izdatna. V nobeni dobi ni njegovo pero počivalo ali rjavelo. Razstava Gradnikovih rokopisov v študijski knjižnici v Postojni v novembru 1952 je pokazala, da to in ono tedaj še ni bilo objavljeno; vse tudi do danes še ni izšlo ali ni vselej dostopno, ker so nekatere zbirke pošle. Slovenski človek rad sega po njegovih knjigah, da se po njegovi sledi z živim zanimanjem zmeraj znova zamika v skrivnosti, tokove in smeri njegove in naše dobe.

Medtem ko je sam pesnil, je Gradnik vselej pazno prisluškoval tudi temu, kar mu je bilo na uho iz svetovne književnosti. Vselej je rad prevajal ali bolje prepesnjeval iz tujih književnosti, zlasti iz italijanske, indijske, kitajske, španske in srbohrvatske. Tujim umetninam je okretno dajal ustrezno domačo pesniško obliko ter širil slov-

stveno obzorje sebi in svojim rojakom. »Italijanska lirika«, »Kitajska lirika«, in »Moderna španska lirika« so važne knjige, ki odkrivajo Slovincem pesniško bogastvo treh svetov.

Neizbrisni spomini na pesnika so povezani z raznimi dobami in kraji. Kot dijaki goriške gimnazije smo, v prvem desetletju tega stoletja zavzeto poslušali Gradnikove pesmi iz njegovih ust v dvorani Trgovskega doma v Gorici. Po prihodu Italije v Gorico, kjer smo po prvi svetovni vojni mladi profesorji čakali, kaj bo s slovenskim srednjim šolstvom, ki so ga nato odrinili daleč v Idrijo in Tolmin, se je na mojem pragu nekega dne prikazal Alojz Gradnik in me nato zapletel v živahen pogovor o najnujnejših potrebah goriških Slovencev na književnem področju. Leta 1924 je bilo zelo prijetno večkratno srečanje s pesnikom v soncu ob vodi Bleiskega jezera in razgovarjanje o tedanjih književnih tokovih. V Ljubljani so včasih prilike na-

Pesnik Alojz Gradnik med slovensko mladino v zamjstvu

nesle, da sva o tem in onem spregovorila v kakem uredništvu, včasih pa tudi na njegovem gostoljubnem domu. Ko se je Gradnik o priliki svojega večera mudil v Trstu (8. maja 1954), mi zaradi bolezni ni bilo mogoče, da bi ga bil v Avditoriju pozdravil v imenu Slovenske prosvetne zveze, a čez malo dni me je po izboljšanju obiskal na domu, kjer se je razpredlo daljše kramljanje o tedanjih tržaških prosvetnih razmerah, pa tudi o njegovih umetniških dosežkih in o usodah nekaterih njegovih zbirk na težkih poteh do mene, ko sem bil še v Vidmu pod fašističnimi oblastniki.

Kadarkoli seže človek po kakšnem Gradnikovem delu, se začita vanj, bere in bere in se težko odtrga od knjige. Tri strune brnijo močno in bodo vselej krepko zvenele iz Gradnikove lirike: ljubezenska, družbena in domovinska. To je treba prav posebej poudariti danes, ob Gradnikovi osemdesetletnici, ko so robovi zahodnega slovenskega ozemlja po vseh svet pretresujočih porazih fašizma in nacizma in po sijajnih uspehih narodnoosvobodilne borbe še zmeraj hudo ogroženi prav zato, ker na teh robovih, kolikor niso mogli biti vključeni v svobodno

Slovenijo, še zmeraj ni čutiti do slovenske manjšine ne dovolj obče človeške ljubezni ne dovolj družbene pravičnosti. Pa tudi v svetovnem obsegu človeška družba prav na teh treh področjih ni dovolj napredovala. Po Ameriki, Afriki, Aziji in Evropi je še zmeraj preveč plemenskega sovraštva, premalo čuta za družbene potrebe vseh slojev in plemenskih vej, premalo pravičnega upoštevanja narodov, ki stopajo na pozornico mednarodnega dogajanja.

Pesniki s takimi strunami, kakor so Gradnikove, bi morali postati last svetovnega slovstva in obče človeške kulture. Gradnikove pesmi so se često prevajale v italijanščino, nemščino, češčino in v druge jezike in se še prevajajo. Tako prispevajo tudi Slovenci svoje kleno zrno k pomnoževanju svetovnih dobrin.

S takimi čustvi in željami spremljajo Slovenci svojega velikega rojaka, pevca z meje na zahodu, na njegovi umetniški poti in mu izražajo ob osemdesetletnici še prisrčnejša voščila kakor ob podobnih prejšnjih prilikah:

Na mnoga, mnoga srečna in uspešna leta!

Srečavanja z Jušem Kozakom

Ob njegovi sedemdesetletnici

Slovinci niso imeli pod Habsburžani svoje univerze in so si morali iskati višje izobrazbe drugod po državi, najčešče na Dunaju ali v nemškem Gradcu, pozneje pogosto pri slovanskih bratih, v Pragi pri Čehih ali pri Hrvatih v Zagrebu. V Avstriji je bilo, kakor mnogo drugega, tudi to preračunano na raznarodovanje Slovencev, zlasti na pomenčevanje izobražencev.

V mojih visokošolskih letih (1909-1914) se je ustalila navada, da je po srednji šoli večina Slovencev nadaljevala svoje nauke na Dunaju. Polagoma je avstrijska prestolnica dobila znatno slovensko naselbino državnih uradnikov, visokošolcev ali drugače zaposlenih slovenskih ljudi.

Med nove znance sem od jeseni 1911 dalje prišteval na Dunaju tudi Juša Kozaka. Bilo mu je tedaj nekaj nad devetnajst let. Po visoki in krepki postavi smo ga prištevali med najzastavnejše slovenske fante, kar jih je tista leta gledal cesarski Dunaj. V ožji krog sta spadala še dva Ljubljana: Anton Melik iz Črne vasi pri Ljubljani, ki je poslušal zemljepis in zgodovino, ter pravi ljubljanski meščan Srečko Brodar, prirodopisec. Mladi Juš se je vpisal v zgodovino in zemljepis, kar ni bilo isto kot Melikov zemljepis z zgodovino, dasi precej blizu. Razgovori s temi slušatelji realističnih ved so mi bili v prijeten oddih, kadar nisem tičal v svoji romanistiki. Družilo nas je tudi zanimanje za domače slovstvo, povezano s poskusi na književnem področju. Razen tega smo si bili precej sorodni v stvarnem gledanju na celotno slovensko visokošolsko vprašanje na Dunaju. Če smo že morali prebiti štiri leta daleč od doma

v velikem tujem mestu ob Donavi, je bilo treba iz tega izbiti vse, kar se je izbiti dalo. Pri predavanjih smo s polnimi požirki srkali učenost iz obilnih prsi »almae matris« (blage rednice, univerze). Vsak dan je bilo treba najti urico ali kaj za obisk Dunajske kavarne (Kaffee Wien) pred vseučiliščem ter se bolj ali manj temeljito razgledati po vesteh in člankih slovenskih in nemških dnevnikov, tednikov in mesečnikov, važnejše snovi pa tudi podrobneje peripatetično pretresti v parkih ali po ulicah. Spregledati ni bilo mogoče važnejših gledaliških predstav v dvorni Drami, v dvorni Operi in po drugih Talijinih hramih. Po večerji ali po gledališču je pot rada vodila v kakšno vabljivo gostilno s stalno družbo ali v kakšno slovečo klet, po njej morda še v kakšno zabavišče ali nočno kavarno z novimi dražljaji v obliki kozarčkov, strun, sladkih pevk ali ljubeznivih dam. Svet je že tak, da se sveti tudi ponoči in ne moreš zmeraj mrko mimo njega. Ob takih urah se je tu in tam razlegala po Mariahilferci, po Ringu ali drugod pristna slovenska pesem iz ust učenjakov - veseljakov, ki so silili domov, da se zgoščeno naspijo za bodro novo delo obeatajočega se novega dne. Visokošolci, cvet naroda, so morali preudarno prežati na lepe prilike za družabnost, za ogledovanje cesarskega velemesta s številnimi muzeji vseh vrst, za priličen skok v Prater ali v Dunajski les, poleti za kopanje v Donavi. Vse to pestro, mnogostransko izživljanje pa je bilo treba obenem sproti vsklajevati z znano visokošolsko malopetičnostjo, izvirajočo iz ubornih podporic takratnih deželnih odbo-rov. Borba s časom in pičlimi novci je po-

stajala pod konec meseca neredko zelo dramatično, a je vendar naletela na mojstre, ki so jo znali voditi do zadovoljivega zaključka.

V takem vrvežu se je vsakdo izkazoval po svojih osebnih darovih in zmožnostih. Juš Kozak se je zdel v ožjem prijateljskem krogu često eden najpremetenejših in najbolj prekanjenih. Koliko tehtnih in iskrih debat se je zanetilo in razpredlo ob mizicah nočnih kavarn! Koliko estetskega ali tudi zgolj prirodopisnega pretresanja so bila deležna telesca zabavnic in družabnic, ki so po takih prostorih posedale in včasih prisedale! Koliko svetovnonazorskih, modroslovnih, slovstvenih in umetnostnih spopadov se je razplamtevalo v mladih glavah, ki so se za taka vprašanja živo zanimale ter z užitkom bistrile pojme sebi in drugim!

»Zdaj še na Golovec (Kahlenberg)!« je zaklical Juš na ulici neko jutro, ko je družba pred zoro stopila iz kavarne, kjer so začeli postavljati stolice na mize z nogami navzgor. Družba je predlog brž odobrila. Ubrala jo je proti višini, nadaljujoč prejšnji vneti razgovor o življenjsko važnih vprašanjih in načenjajoč nova. Ob sončnem vzhodu smo bili na vrhu in se razgledovali po razsežnem mestu ob Donavskem kanalu.

»Ne,« je menil nekdo, »ni vredno, da se trapimo po teh mrakovih, da tratimo tod dneve in noči. Jaz se ta trenutek napotim za vselej na Kranjsko. Na svidenje tam doli, ko pricapljate za mano!« Zamahnil je s klobukom in se spustil po strmi stezi v morje hiš pod sabo. Poslej ga ni nihče več videl na Dunaju.

»Mlada duša v krizi!« je drug znanec grohotoma zakašljajal za njim.

»Mi tudi — vsi smo v večnih krizah,« je menil tretji. »Finančnih in drugih,« je podčrtal. »Laziš kakor senca pod oboki visokošolske menze, pa ne otiplješ cvenka, da bi vstopil.«

»Preklet!« je zaškrtal Juš. »Fantje, mačka-sti smo — spat, spat!« In družba se je usu-

la navzdol. Krize so se porajale in zginevale. Vsakdo se je otepal s svojimi.

O Jušu Kozaku je bilo nekaj znano, da je včlanjen v tajnem narodnem gibanju in piše v Preporod in drugim. Sam ni razpravljajal o tem pri običajnih srečavanjih. Ko so se po sarajevskem atentatu (28. junija 1914) dogodki razvinjali v začetek prve svetovne vojne, se je v prvi polovici julija razširila vest, da so avstrijske oblasti Juša Kozaka zaprle. Preiskovalni zapor v Ljubljani je trajal skoraj do konca leta. Obsodbi na mesec dni zopora je sledila prisilna vojaška služba na fronti do pomladi 1917. Podrobnosti o zaporu so leposlovno prikazale v »Celici« (1938). Avstrijski imperij se je majal v svojih temeljih, a je hotel, preden se zruši, streti kar največ slovenskih talentov, ki se niso skladali z njegovimi cilji. Težko je biti vojak v državi, ki mrzi tvoj narod in te uporablja samo za njegov pogin. Premnogi Slovenci so vse poskusili, da bi se izvili takim klesčam. To sta poskusila tudi Juš Kozak in France Bevk, a zaman; tega je nemški vojni stroj nasilno tiral s seboj prav do razpada Avstrije, Juša Kozaka pa je izpustil le malo pred svojim koncem.

Tedaj sem ga srečal v Ljubljani pri kratni mestni aprovizaciji, kjer je s človekoljubnim delom posebno ubožnejšim rad pomagal, da so laže prenašali življenjske tegobe v podirajoči se Avstriji. Njegovo zdravje je po ječah in frontah zelo trpelo, a njegovega duha preganjalci niso uklonili, tudi po ječah in frontah je snoval svoje umetnine ter se iz njih vračal k svojemu ustvarjalnemu delu. Njegove novele in črte so se množile in že naslednje leto je izšla zbirka »Razori« (1918).

Ko sem se v zadnjem vojnem letu končno le otresel osovražene vojaške suknje, se je ljubljansko ozračje naglo spreminjalo v splošno veselje nad zatonom habsburškega imperializma in nastajanjem nove jugoslovanske države. Zdaj je bilo spet mogoče skupno razgledovanje po novih dogodkih in po vsem, kar se je dan na dan luščilo iz

konca prve svetovne vojne. Juš Kozak je bil po neki prečuti noči na vedrem jutranjem pohodu po Ljubljani kakor drugi razigrane volje in je veselo pozdravljal znanke in neznance kot brate in sestre v znamenju nove svobode. Jasno je bilo, da se je moral prej pod nemškimi gospodarji predolgo krotiti in je zdaj nova radost kipela nezadrževana iz prepolnega srca.

Njegovo pero se je sprostilo in je zdaj naglo popravljalo, kar je bilo prej po sili zamujenega. V Ljubljanskem Zvonu 1918 je izšel »Markí Groll«, 1921 so nastale »Rdeče lise«, 1922 »Tehnica«, 1923 »Dota«, od 1924 do 1926 pa je izhajal obširni roman »Šenpeter«, njegovo glavno delo iz te dobe, ki se je 1931 ponatisnilo v knjigi in je 1947 doživelo drugo izdajo.

Nove meje na Snežniku in Triglavu so Slovence silno prizadele. Moja pot je vodila v slovenske srednje šole, kolikor jih je še ostalo pod Italijo: v Gorico, Idrijo, Tolmin in Videm (Udine). Tu jih je fašizem docela zatrl; ostalo je le še nekaj slovenščine za Italijane, Slovenci se niso smeli več izobraževati v njej. Redke poti do Ljubljane so včasih še omogočale krajše razgovore z Jušem Kozakom, ki so ga usode zahodnih robov slovenskega ozemlja vselej živo zanimale. Kadar ni bilo srečavanj, so jih včasih nadomeščala pisma, zlasti v dobi, ko je Juš Kozak prevzel uredništvo Ljubljanskega Zvona in si je včasih želel književnih poročil.

Do pogostejših osebnih stikov je prišlo o počitnicah 1938, ko so se tri družine, Kozakova, Melikova in moja, naselile v Stari Fužini ob Bohinjskem jezeru, da bi se tam sončile in kopale. Srečavali smo se v dopoldanskih urah ob vodi in včasih v vasi po večerji ob kakem kozarcu. Vmes smo jo za tri dni ubrali čez Uskovnico na Triglav in skozi Komno v dežju nazaj v Staro Fužino. Radi smo pretresali nekdanje dunajske čase in druge poznejše izkušnje in doživljaje. Trije družinski poglavarji so tičali zdaj že globlje vsak v svoji slovstveni kolesnici, kateri se niso marali povsem iz-

neveriti niti v dneh poletnega oddiha; radi so kako urico pri svojih papirjih kje presamotarili. Tej navadi je dosledno podlegel tudi Juš Kozak, ki mu je pero rado vselej »merilo ure in delo delilo«. V celoti so bili tisti tedni prav prijetni. Nudili so priliko za premotrivanje treh zelo različnih družinskih usod in za opazovanje posebnih navad, ki jih leta ljudem pribešajo. Kot četrti tak pribešenec se je včasih oglašal Mile Klopčič. Juš Kozak je bil tedaj na višku svoje tvornosti, zmeraj rahlo samosvoj, zgovoren in duhovit kramljavec, ki se ni rad menil o svojih delih in načrtih, temveč mnogo raje o ljudeh in razmerah, o gozdovih, planinah in snežiščih. Iz njegovih besed je prebijalo globoko nagnjenje do tesnega sožitja z ljudmi in naravo. Še mi v spominu zveni na uho kak njegov prešeren opoldanski klic iz jezerskih valov, da so tako hladni in mu bo kri pomrznila po žilah. Drugi so zbijali še prešernejše dovtipa na tak račun. Zrak, veter, voda in sonce so izvabljali Juševim čutilom krepke odzive, ki so slikovito barvali njegovo izražanje.

Književna dela Juša Kozaka so se množila, njegova umetnost je zorela in se izpopolnjevala. V Ljubljanskem Zvonu so izhajale novele kakor »Tuja žena« (1929), »Letéč angel« (1930) i. dr. Vodnikova družba je objavila povesti »Beli macesen« (1926) in »Lectov grad« (1929). Petnajst zelo izvirnih in svojevrstnih spisov je izšlo v pomembni knjigi »Maske« (1940), ki je doživela preurejeno in pomnoženo drugo izdajo 1949. Ta zbirka lepih povesti, poglobljenih esejev, duhovitih potopisov in živahnih reportaž je rodila pisatelju sloves zelo mnogostranskega in globokega oblikovalca perečih snovi naše dobe.

Sredi njegovega plodnega dela je prihrumel od severa in juga istočasno nacistični in fašistični vihar, ki je pomendral Jugoslavijo in razkosal Slovenijo, da bi se ta narod popolnoma zatrl. V gnilem ozračju, ki ga je župančič takole označil:

Svetniki pridigajo bratomor...

Dokler nasilstvo in izdajstvo vlada,
ponos, moštvo kot piškav sad odpada —
dotlej v temnico smradno sem zaprt,
in od življenja ni mi hujša smrt,

ni čudno, če je tudi Italija, kakor v prvi svetovni vojni Avstrija, zaprla Juša Kozaka v Novem mestu, nato kot talca v Ljubljani, od koder je moral kot interniranec in konfiniranec v Gonars in dalje v Italijo; podobne usode so trle njegovega brata Ferda in Franceta Bevka. Nenadoma sem se znašel kazensko v Perugi, nedaleč od takih taborišč, a nisem mogel do nobenega teh znancev. Vse tri sem srečal šele po končni zmagi nad fašizmom. Z nepopisnim zadovoljstvom in zadoščenjem sem stopil v maju 1945 v vladno palačo na Trgu edinstva v Trstu, kjer so slovenski borci pod Bevkovim vodstvom urejali osvobojeno mesto v duhu bratstva in pravičnosti. Med njimi je bil tudi naš Juš Kozak v odelu borca za svobodo, za katero se je od mladih let tako vneto potegoval. Imel je daljše predavanje o novih smernicah, ki naj bi poslej zagotovile mirno sožitje ob Jadranu.

V resnicoljubnosti prekaljeno pero Juša Kozaka je mnogo tega in še marsikaj dru-

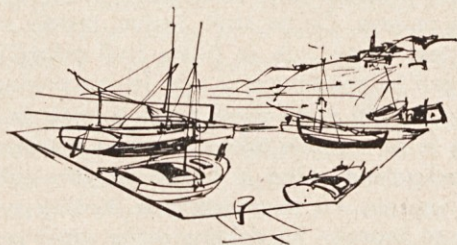
gega umetniško prenetlo v spisu »Mutasti so spregovorili«, o osvoboditvi Trsta 1945, in v dveh obširnih delih »Lesene žlice« 1947 in 1952 pa tudi drugod.

Njegova umetnost je rila v lastno notranjost in v sodobnega človeka. Pomenljive so »Blódnje« s poglavji o neumornem iskanju lepote in resnice (1956). Ob njegovi 60-letnici so izšle »Stezice« (1952), s spremno besedo Božidarja Borka, izbor dotedanjih del, ki pa bi moral biti v primeri z deli mnogo obilnejši.

Osem let je bil Juš Kozak tudi upravnik Narodnega gledališča v Ljubljani. Tedaj sva se ob gostovanjih Slovenskega narodnega gledališča iz Trsta ponovno srečavala po kaki predstavi na odru ter na družabnih večerih v Kopru ali v Ljubljani, ob slavnostnih govorih ali v tovariškem kramljanju z umetniki iz gledališkega sveta.

Najlepše priznanje je došlo pisatelju leta 1957, ko sta mu Zveza založniških podjetij Jugoslavije in Zveza književnikov Jugoslavije podelila častno diplomu za življenjsko delo z obvezo, da izidejo njegova zbrana dela v jugoslovanskih jezikih.

Ob njegovi 70-letnici naj bi se zlasti Slovenci še bolj seznanjali z njegovimi deli.

Gostoljubnost

Vrata so se topo zaprla; takšen je udarec kamnite plošče, ki se povezne nad grobnico in nad temo v nji. Glas, ki skuša prodreti skozi štrene sanj, medtem ko se veke upirajo nujnosti, da bi se počasi vzdignile; prav gotovo so stopinje štorastega Romuna tiste, ki odhajajo kakor koraki svinčenih potapljaških stopal. A nekdo se je postavil v temo med brando in cementni zid. Ne gane se, ne diha, a je zgoščen v tišini; če bi stegnil roko, bi ga otipal; ni treba, odveč je to. Pa tudi mi ni do tega, da bi se prepričal, ker se bo moralo zaradi tega telo še hitreje razvezati, otrplosti in sesti; pravzaprav se že samo po sebi ravna, kakor je prav. Seve, sesti. Treba bo sesti. Tisti ne more še naprej stati med železno palico ležišča in zidom; a zavoljo njega ne bo več mōč ležati. A zakaj ne diha? Kaj čaka, da bi odmaknil temo, ki ga oklepa? Ali pa je bil zvok pokrova, ki je zaprl sarkofag, samo sekvenca v dolgi mōri s podmornico in troglavo gorro. Ne, to je zdaj to, pradačni šum, škatlice vžigalic, ki se vrti in obrača med prsti v ujetem, s šaro zadelanim žepom človeške obleke; šum z zelo tovariškim prizvokom, na primer kakor za pastirja sredi noči in skalovja glas navčka izgubljenih ovce. Tako si mislim skozi meglo, ki se polagoma vleče stran z možganov kakor smetanasta pena z dremajočega kala. »Oprostite,« je menda rekel in najbrž je zakrilil s črnimi perutmi nevidnih rok, da bi izmeril prostor. A nikakega prostora ni med vrati in ležiščem in ena od njegovih rok se niti ni mogla vzdigniti. Kaj naj oprostim? A seve, da bi telo rajši bilo zleknjeno, namesto da je takó sklonjeno in mu glava kinka kakor utež. Mar bi ga Romun vtaknil v sosedno luknjo tega cementnega satja; obe sta menda prazni, pa vse tri na nasprotni strani.

»Prebudil sem vas,« je rekel iz teme. »Zelo mi je žal.«

Da, a še bolj je zdaj mučno, da je za odgovor treba vleči besede iz takšne onemogle in razvlečene daljave. On pa stoji. Sedite, sedite, saj ste se najbrž preveč nahodili po ponočnem mestu, da se boste radi odpočili v ti podzemeljski noči. A je treba premagati to zbadljivost v sebi in mu pomagati v tem prehodu. Saj, pregrob prehod; in on niti ni še zares tukaj, ampak še zmeraj na ulici tam zgoraj, in zraven vsega je še najbolje takó; ker ti je potrebno še toliko napora, da bi veke ostale privzdignjene; takó je kakor pri otroških igračah, pri tistih punčkah, ki se jim oči zaprejo, ko so poveznjene. Košček svinca imajo zadaj za protiutež tiste oči, zato se zaprejo, ko deklica zvrne svojo punčko. Dobro, a primera ne drži, zdaj ti sedi. Sediš. In poslušaj dihanje teme, prodiraš skozi njeno sredino; kjer je gostejša, tam je on. Slutiš ga. Da, rekel je nekaž o tem, da mu je žal in zdaj, čeprav molči, je tema okoli njega podobna nebulozi, ki ima obod razcefran. Ali pa so to samo tvoje neprespane oči? Ne, a pravico ima tudi on do gostoljubnosti tega skupnega bivališča, nekje sta pravzaprav sorodnika, ki

se ne poznata, a v vezi, ki vaju družijo, je vključena kajpada tudi možnost takšnega snidenja v kleti pod Oberdankovim trgom.

»Sedite,« sem rekel. In mislil sem res na sorodnika, ki bi me dražil s svojim molkom bolj, kakor če bi bil zgovoren; recimo stric, ki je pravkar prišel na obisk v mesto in je v zadregi. A nimam nobenega takšnega strica, vsi so doobra zgovorni; pa to so drugačne vezi, te tukaj, zaradi navadnega krvnega sorodstva bi se midva sploh ne srečala tukaj; samo v sosednji zaboji da bi ga potisnil, pa bi bilo.

»Cigareto?« je vprašal; a menda ni dojel začudenja v mojem glasu, ker je bil ves skromen, ko da mu je žal, da ne more ponuditi kaj boljšega, ampak samo navadne popolare. In hkrati nepričakovano plapolanje vžigalice, ki je obsvetlila četvero kolen, njegov podolgovati obraz, njegov usnjeni suknjič. »Ne boste mogli več ležati,« je potem rekel, a ko sem mu zagotovil, da prav gotovo ne bova dolgo skupaj, je neodločno rekel: »Ne?«, ko da je zasledil v pripombi pretnjo. Ker videti je, da je še zmeraj na ulici, in tudi popolar kadi preprosto, ko da bo šel, ko bo tega zavojčka konec, nekam za vogal po novega. Rokav njegovega suknjiča pa vsakikrat gladko podrsa ob mojem zapestju, ko nese cigareto k ustnicam; tedaj se ob svitu žerjavice rjavo usnje vname na njegovih prsih kakor plošča potemnelega bakra. Da ni šofer? Ko da so poslali nekoga, ki so ga imeli najprej pri roki. Ne, njegova govorica je domača, tisti, ki so z njimi, so iz drugih predelov Slovenije. Zraven tega je pretih in preobziren, v zvenu njegovih besed je umirjena, naklonjena pazljivost. V takšnem, malo navadnem suknjiču, je trden, čeprav ni niti visok niti močan. In ko ga vprašam, koliko je ura, se zavedam, da mi je navsezadnje vseeno, koliko teme bo še izteklo do jutra s trga nad nama, a da najbrž nevedé preizkušam njegov molk. Tako je bila potem tista ugotovitev, da je nekaj čez polnoč, deloma tudi kakor določena točka sredi noči, predvsem pa se je njegov glas v resnici prebudil, ko da se je nazadnje vendar otipal nečesa, ob kar se lahko opré, kar je brez neznank; da je ta hip do kraja uvidel, da je pod tlakom spečega mesta, ki so mu okna slepe oči, prelepljene z modrim obližem. In hkrati v njegovem glasu prebujenje, v katerem je zaslediti (kakor temne žile v marmoru) odtenke upora. Ne, tega ti niso poslali. Če bi ga, bi zdaj ne prihajala skozi debelo usnje na prsih njegova trma k tebi. Še vsa skromna je, seve, njegova trma, začetniška. Trma — rekrut ob tvoji še dobro izmerjeni doslednosti misli, gestapovskega častnika sredi njih, njegove napete riti nad tvojo glavo, ki je zvrnjena vznak in ima teme na parkeh; pa letenje bikovke v zraku, s katero je tvoja trma povezana, s katero je pravzaprav prepletena. In tako sta skupaj in obenem vsak zase; dvoje napetosti. Dvoje akumulatorjev. In eden se zaradi prenasičenosti neenakomerno, bliskovito razdaja, medtem ko se ta novi šele počasi polni v raztopljeni soli zahtevne zgodovine. Sedita, z upognjenima hrbtoma, s komolci na kolenih; in tako bi morala ostati, vsak v samem sebi ovit v svojo skrivnost kakor razparano jadro okoli jambora, kajti če se bosta eden drugemu odvila, se bodo prikazali razcefrani robovi dvomov. Ne bosta samo dve nasičeni sili pod zemljo, on bo delavec in oče in ženo in otroke bo na tihem pripeljal v ta ozek prostor, da bo nastala spet tista tesnoba, ki je kakor strah pred zadušitvijo. Bolje, da sta si narazen, kakor dve zatemnjeni okni, za katerima so lahko skrbi in vprašanja, a lahko tudi drzni načrti, drobci zgodovine, iskre, ki sestavljajo svetlobno planja-

vo prihodnosti. Bolje, da je tam in iščeš, v katero mestno četrt bi ga mogel postaviti s tistim jopičem. V Rocol? V Rojan?

Vprašal je: »Ste že dolgo tukaj?«

»Prej sem bil zgoraj, še prej pa v sosednji.«

»Imajo tudi zgoraj celice?«

Ne, o tisti omari bi bil takrat prav lahko molčal; mogoče njega sploh ne bo poklical tisti, ki ima zadnjico kakor da so nagatili dve velikanski obisti v hlače. Pa tudi ni rečeno, da ga bo zaprl v omaro na hodniku ob uradu, tako da bi ga imel pri roki kakor mene. Mogoče pa; in tako ne bo nepripravljen. Zdaj spet kadi in svetloba, ko se cigaretna zrajavica razživi, posveti na njegove prsi ko na bronasta vratca starinske skrinje. Pod senčnikom sice čepice je ovalen obraz zamišljen, ker si zastoj skuša predstavljati, kako je s tisto ujetostjo v zidu; moral bi mu razložiti, da je v tisti omari na tleh upognjena žimnica, na katero se po bičanju telo lahko zlekne. A pravi, da so njega vzeli nocoj. Doma. Ulica Commerciale, a zgoraj, visoko zgoraj. Pa je skoraj odveč, da pripoveduje, saj je obsončena gmajnica sijala iz njega ves čas prej, ko je molčal. Cesta se vzdiguje v hrib ko smuška skakalnica, ob nji pašni, ki se spuščajo po rebri v Rojan. Vrtiči, njive radiča, spomladi vitka, sinje prepleskana debela. Poleti dišča dremavica, zimzelen, akacije in sive stopničke, ki so ostarele, potemnele in se pošepile od napora, da se vzpenjajo po takó strmi grapi. Spodaj pa srebrnina morske ravnine; kakor da so se neskončne vrste sardel združile na mirni površini in takó uravnane počivajo in spiyo v omotičnem lesketu svojih biserno-matičnih luskin.

On pa v vso to svetlobo s preprostim odkritjem, da je prodajal oglje v Rojanu. V Rojanu? Da, zraven cerkve, ali se mi zdi čudno? Prav gotovo je nekoliko nenavaden poklic, a podoba o Rojanu je v tem kraju naenkrat skoraj preblizka; kakor da se vrinja v mojo usodo s potokom, kjer se šolarji lovimo, s sivo vojašnico, s pustom, ki ga dolga procesija žalujočih nese zakopat na gmajno pri Birsu. Občutek ranljivosti se zbudi v človeku ob takšni bližini; nekje se začne mrvljenje strjenosti okoli ene misli in ene volje; kakor pri čolnu, v katerega počasi curlja voda skozi nevidno razpoko. Pa tudi je še posledica take bližine zavest, da so se umaknile vse zapreke; in ko mu predlagaš, da bi se tikala, je razširitev tovariškega ozračja hkrati tudi rahljanje obrambnega razpoloženja.

»Jaz sem Ivo,« je rekel; in bilo je, ko da je usnjeni jopič izgubil nekaj svoje togosti, se v temi omehčal, v resnici pa je prav tisti hip v njem zaklepal vegasta vrata majhnega skladišča in se začel hitro vzpenjati po rebri. In kljub februarju komaj čaka, da bi si ga snel, ker se je zaradi nagle hoje preveč segrel v njem; pa tudi na to komaj čaka, da si bo spral tisto črnino z lic in nehal biti zamorec z belimi zobmi in z opečnatimi ustnicami. Saj drugače ne hiti takó, a otroka varuje svakinja, ker je žena v bolnišnici; in ima tudi svakinja svoje; še dobra je, da mu gre takó na roko. Ne, si mora res prej za silo očistiti lica, da ga ne bosta mala gledala ko prikazen; tudi drugim ljudem je nerodno odpirati z lisami na obrazu, a kaj, ko trka in trka, ko da gori. Da, saj v tem času je v resnici, kakor da bi ljudem gorelo pod stopali; zakaž naj bi človek mislil na lisast obraz, če pa človeka prihajata lačna naravnost iz kraških borovcev in sta brez prenočišča. Zato sta takó trkala, ker sta bila v strahu, da jih kdo opazi; a nič ne marita, dečka, nocoj sem skoraj spet kakor samski človek. Prav, pa bom otroka kar pustil pri svakinji, razumela bo, moja streha pa vaia streha.

fanta, moja postelja vajina postelja. Onadva pa da ne še zdaj, ampak da se prika-
žeta ob desetih. No, prav, pa ob desetih, vidva bolje vesta, kako in kaj. »Kakó si
mogel biti tako naiven, Ivo,« tedaj pravim v temo, a bolj kakor da mrmram sam
sebi. »Kako si mogel.« On pa je negiben, skoraj iz nenadne osuplosti pred never-
jetnostjo človeških dejanj; ko da se šele zdaj začenja zavedati, da sedi v temi
zraven nekoga, ki ni on, in da se ne pogovarja s sabo, ampak s tovariško zgo-
ščeno temo ob sebi. Saj, to, da sta pokazala izkaznico z zvezdo, je bilo odveč;
ali vaju je kdo kaj vprašal po dokazih? Ali pa sta morebiti videla senco dvoma
v mojih črnih lisah. Od oglja je to, s tem se namreč ukvarjam za vsakdanji
kruh; a kakšen krat človeka res popade dvom, priznam, ko pa so prišli k nam
slovenski fantje, ki se zgledajo kakor bratje, a pridejo potem z nemškim avtom.
A vidva imata prazna želodca, jaz pa klepetam in žlobudram, namesto da bi
vama našel kaj za pod zob. Hitro hitro bom kje kaj staknil, sam sem, to je tista
smola, a ta čas mi kaj povejta, ko pa nimam časa, da bi prebral vsa poročila.
ki jih pošiljate. Ne utegnem, odkar je žena v bolnišnici, ne utegnem. Posojilo pa
sem dal, prav včeraj sem ga dal, saj je tu še potrdilo, nisem ga spravil, viš no.
A kaj, sem mar prašal za potrdilo? Kaj sem zato dal? Potrdilo zato, ker sam se-
bi posojam? Zato? A nekam ga moram le spraviti, kaj, previdnost predvsem,
kajnega, da ja?

V plamenčku nove vžigalice je njegovo lice še zmeraj zaupljivo pred dve-
ma fantoma, dokler se svetloba ne odtegne s cementa in z ozkih vrat pred kole-
ni, takó da ostane še živa samo v dveh ločenih okroglih žerjavicah. To sta dve
poslednji cigareti, in skoraj, da je v ti zavesti izgube hkrati močnejši občutek
olajšanja; cigareta te raztrese, prisili te, da strneš svoje misli na nji, da se ji
daješ, medtem ko sprejemaš naklonjeno pomoč. In takó se v tišini, ki je okoli
dveh tlečih ogenjčkov, spet začrtajo ulice na vajinima glavama; trg z ulicami je
zdaj kakor telo z razkoračenimi udi; okužili so to delo tam zgoraj, a verjetno
ko bolnik prebolel in se izlizal, sam, kakor brodolomec, ki si razkužuje rane z
morsko vodo na zapuščeni obali. A z nama? Pa zadosti tega, ne misliva več
nanje, tudi zato, da rešiva njuno čast, sva kakor krta v temeljih domačega me-
sta, Ivo.

»Kdo bi si bil mislil,« je rekel.

»Ker nismo vajeni dobrih besed, nas vsak prijateljski smehljaj spravi s tira.«
Bronasto steno njegovih prsi je prebegnil blisk, ki je počasi umrl.

»Kakor otroci, se navdušimo, Ivo. In kaj, če zapremo skrivnost vase, ko pa
nam sije iz oči in nas izdaja.«

»Natanko ob desetih je bil policijski avto pred hišo.«

»Viš, a prav to jih najbolj draži, oblast, ki je povsod, da jo morajo iskati
celó po hišah, ki pa jim zmeraj ponikne kakor kraška voda.«

»Nič nisem šel po otroka k svakinji,« je rekel. »Tako jima ne bosta v napo-
to, sem mislil.«

Tedaj sem rekel: »A zdaj se poskusiva zlekniti, Ivo. Mogoče bo za silo
vendar šlo.«

Njegove prsi so se spet vžgale kakor bronasti tabernakelj v tesni in mrač-
ni kapelici.

»Viš, takó sem mislil: ravno prav, da je žena v bolnišnici, takó bosta vi-
dva, ko prideta ob desetih, legla na najini poročni postelji.«

NA URANU

Josip Tavčar

(RADIJSKA FARSA)

(Otvoritvena glasba)

(Močno brnenje raketnih motorjev. V ozadju glasba.)

TONČKA: Sprejela: 25° 6' 12" vesoljske širine in 80° 5' 45" vesoljske dolžine... Ponavljam... 25° 6' 12" širine in 80° 5' 45" dolžine...

JAKEC: Si prav gotova, da ni nobene pomote? Vprašaj še enkrat!

TONČKA: Nobene pomote ne more biti. Vse se ujema...

MIHA: Prekontroliral bom še enkrat z radarjem...

JAKEC: No?

MIHA: Tudi z radarjem se vse ujema... Čez nekaj minut bomo končno na Uranu.

JAKEC: Čas je torej, da zmanjšam brzino... Še deset sekund... še pet... štiri... tri... dve... ena... (brnenje motorjev postane komaj slišno) Tako... Upajmo, da ne bomo imeli toliko težav kot prejšnji teden, ko smo pristali na Luni.

MIHA: Ne boj se, Jakec, tu bo šlo vse v redu. Sedaj imamo že prakso.

LOLEK: Kot ekonom in referent za upravo želodcev vam moram povedati, da je naša zaloga živil že pri kraju. Če ne bomo prileteli na kak obljuden kraj, ne bomo mogli več dolgo krožiti med lunami in drugimi sateliti... Bili smo že na Luni... nič... samo prah in skala... Bili smo na Marsu... sam m h... nič drugega kot mah in neke smrdljive ribice, ki bi jih celo svojemu šefu ne privoščil. ...Bili smo nato na...

MIHA: Nehaj že vendar s tem neumnim vzdihovanjem! Saj se nismo odpravili na to potovanje zato, da iščemo po vesolstvu kranjske klobase!

LOLEK: Bolje bi bilo, da bi jih iskali... Tablet sem se že naveličal, pa tudi konec jih je skoraj...

TONČKA: Potolaži se, Lolek, prej ali slej bomo le našli kaj za pod zob.

LOLEK: Tebi je lahko govoriti... ti živiš od poezije in... in od radijskih valov...

JAKEC: Pozor! Pozor! Bližamo se Uranovi površini. Odgrnite sprednje okno, da neposredno vidim, kje naj pristanem...

MIHA: Tako... O! Poglejte! Morje... hribi in doline... griči... To je čudovito! To je čudovito!

TONČKA: In hiše! Da, hiše... tam je neka vas! Vidite? Vidite? Tam... tam...

JAKEC: Videti je, kot bi bila res kaka vas... Kje naj pristanem, Miha?

MIHA: Kar pri vasi, bi rekel... če je sploh vas.

LOLEK: Seveda je vas... In na pašnikih se pase govedo... Joj, zrezki so nam zajamčeni! Živio, Uran!

JAKEC: Pristal bom na tistemle travniku pod vasjo... Človek bi dejal, da prihaja domov... Okolica se mi zdi zelo domača.

MIHA: To ti je presenečenje!... Celo zvonik imajo... in poleg njega je cerkev, če se ne motim.

TONČKA: Vsaj tako bi človek sodil... Takoj bom morala na zemljo javiti to čudovito odkritje.

LOLEK: Počakaj še malo... da ni to vse skupaj kaka uranska fata morgana... Meni se zdi nemogoče, da bom že čez eno uro lahko sedel pri solidni domači pečenki...

JAKEC: Pozor! Pristajamo... (za trenutek je slišati močnejše brnenje, nato motorji polagoma popolnoma utihnejo) Tako! In zdaj?

LOLEK: In se sprašuješ? Moj želodec je prazen kot stratosfera. Pojdimo!

MIHA: Čudo vseh čudes! Aparati pravijo, da je tukaj ozračje popolnoma enako našemu... Če vas zanima... pritisk 1120 milibarov, temperatura zraka 24 stopinj...

TONČKA: Oblekla si bom svilen obleko z rožami... krasno! Naveličala sem se že vesoljske uniforme... Prav nič mi ne pristaja...

LOLEK: Ne zamujajmo vendar dragocene časa s temi neumnostmi... Gospod vodja, lahko odprem?

MIHA: Počakaj še trenutek! Vzemite s seboj orožje!

JAKEC: Previdnost je mati modrosti.

LOLEK: Jaz bom vzel s seboj nož, žlico in vilice... Drugega orožja ne potrebujem...

TONČKA: Kaj se vam zdi? Vam ugaja moja obleka?

JAKEC: Čedna...

TONČKA (užaljena): Nič več kot čedna?

JAKEC: V primeri s teboj je najlepša stvar kvečjemu le čedna.

TONČKA (spogledljivo): Lažnivec!

MIHA: Pustita posvetne ničevosti! Čaka-
jo nas izredno težke naloge. Zavedajte
se, da stopamo v nov svet, v svet, ki
ga še noben zemljan ni videl, in da zna-
nost, katere vdani sluge smo, terja od
nas največje žrtve in največjo resnost.

LOLEK: Dobro si povedal, Miha... Sicer
se mi pa ta vas ne zdi zelo različna od
Šempolaja, kjer sem se rodil...

MIHA: Ne šali se vedno, Lolek! Ta trenu-
tek je svečan. Je vse v redu?

VSI SKUPAJ: Da, seveda!

MIHA: Pojdimo torej! (Cviljenje vrat, ki
se odpirajo. Stopicanje, nato se iz da-
ljave zaslišijo zvoki vaše godbe na pi-
hala.)

LOLEK: Kaj vam nisem pravil? To je
Šempolaj... Pri moji veri, da se ne
motim... Tu je hiša Ničetovih... (tu
stanujejo Krtačevi... tu Dolgolini...
Prosim, za menoj... peljal vas bom na
trg...)

MIHA: Žive duše ni videti.

(Godba postaja vedno glasnejša.)

LOLEK: Seveda ne, vsi so na trgu... Ne-
delja je in najbrž še semenj... Ne sli-
šite domače godbe?

JAKEC: Čudno, res čudno.

MIHA: Stvar je zelo sumljiva... bodimo
oprezní... orožje pri roki!

(Hodijo, godba je vedno glasnejša.)

LOLEK: Saj ga imam... v desni žlico,
v levi vilice, kakor poje naša pesem:
puščica nabasana, sabljica pripasana...
Hej, tam gre nekdo... Dekle je... in
še kako lepo!... (zavpije) Hej, punčka!

MICKA (kakor vsi Šempolajci govori
Trubarjevo slovenščino): Prosim... kaj
pak hočete ino želite?

MIHA: Kako?

JAKEC: Ni mogoče!

TONČKA: To je vendar slovenščina, če-
prav malo starejša.

LOLEK: Saj vam že pol ure pravim, da
smo v Šempolaju... (dekletu) Sliši,
Micka...

MICKA: Ja, gospud, kako pa znate, de
se kličem Micka?

LOLEK: Tako lepa dekleta, kot si ti, se
vsa imenujejo Micke.

MICKA: Vi se norčavate, gospud...

MIHA (zelo uradno): Gospodična, kako
pravijo tej vasi?

MICKA: Šempolaj vundar... Od kod pa
so gospudi, de tega ne vejo?

MIHA: Z Zemlje...

MICKA: Z Zemle? Al je tu tam gori per
Dunaji?

JAKEC: Tu je višek! Tudi Dunaj imajo
na Uranu...

TONČKA: Meni se že meša v glavi.

MICKA: Al je gospudom slabú?

LOLEK: Seveda, lačni smo. Veš morda
za kako dobro gostilno?

MICKA: Per Jurjevih... Tja hodi vsa
ta vikši gospoda iz mejsta Trsta.

LOLEK: To je nasproti Ničetovih, kajne?

MICKA: Ja, ja, prav takú je... Al je
gospud iz te naše vasi?

LOLEK: Nekako... približno... (veselo)
Pojdimo, fantje, izvedel sem že vse!
Greš tudi ti z nami, Micka?

MICKA: Jast?... Ne smem... Muj oča
bi bili hudi, če bi zvezdeli, de sem bila
s tujimi gospudi.

MIHA: Nehaj že enkrat, Lolek, s temi
čencami. Znanost, katere vdani sluge
smo, zahteva resnost. (uradno) Torej,
deklica, ta vas se imenuje Šempolaj. Je
tako?

MICKA: Ja, tu sem vam že povedala.

MIHA: In katerega leta smo?

MICKA: Katerega lejta? Ampak... zakaj
me tu vprašavate? 2325. lejta vundar...
tu vsi vejo... gospudom mora biti za-
res slabú... Pustite mi, de grem da-
mú... Čakajo me na sred vasi.

LOLEK: Ples, kajne?

MICKA: Ja, seveda... per nas vsako ne-
deljo ino praznik plešemo... Oprosti-
te, zarejs se mi mudi. (odhaja)

MIHA: Počakaj.

JAKEC: Tako ne boš nič opravil. Miha.
Prepušti stvar Loleku. On se bolje znaj-
de.

LOLEK: Jasno! Saj sem tukaj domačin.
Micka, poslušaj, no... ne boj se! Moji
prijatelji so malo usekani... saj veš...
mestna gospoda...

MICKA: Ampak tudi vi govorite takú
čudnu kakor uni in prav takú čudnu ste
oblejčeni... Se nikoli nisem vidla ta-
kih tujih gospudov. Bulje je, de grem...
Če kaj hočete ino želite, vprašajte go-
spuda župnika. Lepú vas pozdravljam!

LOLEK: Ne bodi tako sramežljiva! No,
pridi sem, Micka!... Poslušaj... Povej
po pravici... ti nisem prav nič všeč?

MICKA: Ampak, gospud...

LOLEK: Nisem še poročen, veš?

MICKA: Vi se norčavate...

LOLEK: In da bi slišala, kako lep glas imam in kako lepe pesmi znam peti... češ, da ti kaj zapojem?

MICKA: Kar zapujte, gospud! Ampak kaj noviga. Norim za novimi pejsnimi...

LOLEK: Torej... dobro poslušaj. Te prav gotovo še ne poznaš.
(Zapoje znan cha-cha-cha)

MICKA (ploska z rokami): Lejpa! Zala! Neizrečenu lejpa! Tudi tiste pejsni, katire pojejo v Trsti, nejso takú zale. Za tiga volo te prosim, de bi mi napisal te besede od te pejsni.

LOLEK: Takoj, dragica...

MIHA (uradno): Moja potrpežljivost je pri kraju. Ukazujem ti, Lolek, da opustiš ničevosti in da služiš znanosti. Puisti dekle na miru in pojdemo v vas.

JAKEC: Jaz imam boljši predlog. Porazdelimo se po vasi in govorimo z vsemi ljudmi. Lolek naj ubere svojo pot, Tončka in jaz svojo in ti, Miha, pojdi po svoji. Tako bomo več zvedeli, kakor če bi se podili vsi skupaj. Dobili pa se bomo čez eno uro pri raketih, kjer se bomo posvetovali in na podlagi prvih vtisov izdelali načrt za nadaljnje raziskovanje tega planeta. Ste za to?

LOLEK: Jasno! Micka moja, za eno uro sem tvoj!

MIHA: Predlog se mi zdi sprejemljiv. Torej... čez eno uro pri raketih. Priporočam pa se za: previdnost, pozornost in predvsem znanost.

TONCKA: Na svidenje torej in srečno pot!

(Odidejo; v daljših presledkih se sliši mukanje.)

MIHA: Torej, gospod župan, vi mi potrudite, da ste tukaj leta 2325?

ZUPAN: Tu nej nobena skrivnost, de bi se ne smela povedati.

MIHA: Da, da, da... in... kako štejete leta?

ZUPAN: Kakú štejemo lejta? Enu za drugim pak... eden... dva... tri... in takú naprej...

MIHA: Razumem... toda od katerega leta dalje? Mi jih na primer štejemo od Kristusovega rojstva...

ZUPAN: Gvišnu, sevejde... kakú pak drugače? Rejs je de so eni žlahtni gospudi ino šulmojštri hteli, de bi jih štelili od lejta, kadar so naš presvitli cesar Franc Jožef stopili gori na prestol, ampak...

MIHA: Kaj! Sem res prav slišal? Rekli ste Franc Jožef?

ZUPAN: Ne poznate našiga presvitliga cesarja? Od kod pa sté, ak smem vprašati?

MIHA: Poznam ga... seveda... poznam ga... toda umrl je že...

ZUPAN: Umrl? Nej mogoče, saj je še mlad... ino zdrav kakor ena riba... Tu bi bila velika nesreča. Kdu vam je pa povedal, de so umrli? Davi sem bil v Trsti, pa nejsem nič slišal ali čul o tem.

MIHA: Umrl je med prvo svetovno vojno.

ZUPAN: Vojska? Kaj pa je tu?

MIHA: Ne veste, kaj je vojska?

ZUPAN: Nak. Še nobenkrat nejsem slišal ali čul te besede.

MIHA: Kako pa pravite klanju med narodi?

ZUPAN: Mi koljemo samú prešiče inu pujske za veselice.

MIHA: Francozi, Angleži, Nemci, Rusi, Italijani se pri vas nikoli ne prepirajo?

ZUPAN: Zakaj pak!... Mi smo vsi verni krščeni inu v božjim strahu inu v božji pokorščini veden prebivamo... Včasih se sevejde rezjezimo inu kateriga namlatimo, Bug nam odpusti grehe, ampak precej za tim se skesamo inu mu ponudimo naš hrbet, de nam vrne, kar smo mu posodili.

MIHA: In se ni nikoli zgodilo, da bi koga ubili?

ZUPAN: O, kaj pravite, gospud! Vi preklinjate...

MIHA: Tudi za mejnike na njivah se niste nikoli spoprijeli? Ali pa za dediščino?

ZUPAN: Zakaj pak? Kedar pride eden na ta svejt, dobi vsaki hlapčič ali dekelce eno krono inu s to krono si pomaga v živnju, kakor eden more inu vej. Eni spravijo vkupe dosti kronic, drugi malu. Noben oča pak ne more zapustiti sujim otrokom nič.

MIHA: To je čudno. In dota?

ZUPAN: Dota? Nič.

MIHA: Pri nas na kmetih mora imeti vsako deklo doto, drugače ne dobi ženina iz premožne hiše.

ZUPAN: Pri nas pak določita oča inu mati, kateru deklo bode pobič perpelav v hišo. Mi gledamo za prid hiše inu te mlade dosti ne vprašamo, kaj oni mislijo inu rajtajo.

MIHA: Zelo zanimivo. zelo zanimivo... Zdaj razumem, zakaj ne poznate vojke... Zelo zanimivo... Zato se tudi civilizacija pri vas nekoliko pozneje in

počasneje razvija... In zato še ne poznate radioaparatorov... in...

ZUPAN: Radioaparator? Kaj pak je tu?

MIHA: Neka posebna priprava, nekaj zabojček, s katerim lahko poslušamo, kar govorijo in igrajo na tisoče in tisoče kilometrov daleč... Če vas zanima, imam tukaj s sabo žepni aparat... Poslušajte! (Slišati je cviljenje radioaparata in iskanje postaj. Nato glas radijske napovedovalke)

RADIJSKA NAPOVEDOVALKA: Sedaj vam bomo predvajali lahko glasbo. Spored na ploščah kot običajno.

(Pesem)

ZUPAN: Sam zludej sedi tam notri inu prepeva! Tu je peklenska škatica.

MIHA: Če mislite na vpliv, ki ga ima na živce, imate popolnoma prav. Te moderne pesmi so nemogoče.

ZUPAN: Od kod pa ste, gospud? Povedati mi morete, od kod ste doma. Vse na vas inu okuli vas je takú čudnu... de... (jeclja od strahu)... de nejste morde vi sam zludej ali hudič iz pekla...

MIHA (se smeje): Brez skrbi... Moje ime je Miha... Znanstvenik iz Trsta.

ZUPAN: Nej rejs! Nej rejs! Vi pak se lažete. Ak bi bili prav zarejs iz Trsta inu še vučen člov'k povrhi, tedaj bi me ne izpraševali takú čudnih riči!... De mi nej precej na misel palu!

MIHA (se smeje): Razumem vašo zmedo... Naključje hoče, da imamo tudi mi na zemlji neko mesto, ki mu pravimo Trst... In tudi mi imamo šempolaj...

ZUPAN: Na zemlji?... Aha, zdej mi je palu v glavo!... Ubogi gospud! Zelu žalostnu... Precej bodem poklical eniga padarja iz Nabrežine ali od Svetiga Ivana iz Trsta.

MIHA: Kaj pa mislite?! Mar mislite, da sem nor!?

ZUPAN: O, ne, gospud... ne... kej nejki! Kej nejki! Za volo božjo!...

MICKA (roje. Ko konča, se skozi ves prizor sliši skrzatovo petje.)
(Mickina pesem)

LOLEK: Micka moja draga, če bi bila na zemlji, bi te poslali v Sanremo. Poješ, kot bi metala bisere v srebrno čašo! Daj mi en poljub!

MICKA: Nak, pusti me per miri!... Saj cilú ne znam, kdu si ti.

LOLEK: Ni res! Povedal sem ti že, da sem Lolek iz Šempolaja.

MICKA: Lažnivec. Ak bi bil iz Šempolaja, tak bi te jast poznala.

LOLEK: Že dolgo let živim v Trstu...

MICKA: Tudi tu nej rejs... Tržaški gospudi govorijo drugači.

LOLEK: Če bi ti povedal resnico, bi ne verjela... Poslušaj rajši moje srce. Micka... daj mi en poljubček... uranški poljubček... ti šo prav gotovo boljši od naših... Tu naju nihče ne vidi...

MICKA: Nak inu nak!

LOLEK: Ali ne slišiš skrzatov? Ali ti njih petje nič ne pove? In ta vonj po pokošeni travi, ki se pari na soncu?

MICKA: Zapeljivec!

LOLEK: Kaj pa je en poljubček! No, bo di pridkana...

MICKA: Na, tu ga imaš! (poljub)

LOLEK: O, srečna nebesa! (zapoje)
(Lolekova pesem).

(V gostilni. Sliši se glasno klepetanje, petje in trkanje kozarcev).

TONČKA: Te klobase so res zelo okusne.

JAKEC: Prav je imel Lolek, ko je trdil, da bomo našli klobase. (Kliče) Gospodar, imate morda tudi malo zelja?

GOSTILNICA: Kiselu zelje? Nak, gospud, polejti ga nejmamo. Ak pa želite inu hočete, imamo radič inu domači fižol.

JAKEC: V redu. Dve porciji radiča in fižola.

GOSTILNICA: Naj narežem notri tudi enu jajce?

TONČKA: Zakaj pa ne! In zabelite z oljem in teranom. Moji stari mami je bilo to zelo všeč.

GOSTILNICA: Koker ukazujete, gospudje.

JAKEC: In še nekaj. Ker sva te klobase skoraj pripravila, prinesite z radičem in fižolom še enkrat klobase. Kaj se ti zdi, Tončka?

TONČKA: Če bi me ne bilo sram, bi to sama predlagala.

GOSTILNICA: Takú... dvakrat klobase inu radič inu fižol inu jajce gori.

JAKEC: In še pol litra terana.

GOSTILNICA: Précej.

JAKEC: Pri moji veri, da sem skoraj pozabil, da sva na Uranu. Ta domačnost... ta prostodušnost... to krasno poletno sonce... to občuteno in naivno kmečko veselje...

TONČKA: Ta blaženost... ta vonj po starih, mirmih časih... Veš kaj, Jakec, mislila sem, da bi se prišla poročiti na Uran. Lepšega kraja ne more biti v vsem vesoljstvu.

JAKEC: Zakaj pa ne, Tončka?... Boljše misli nisi mogla imeti... Takoj po ko-

silu bova šla in se pogovorila z župnikom.

TONČKA: Srček moj!

JAKEC: Angelček zlati!

GOSTILNICA: Klobase so že tukaj, inu vinu inu fižol... inu tudi malu kruha sem še prinesel. Je vse prav inu dobro?

JAKEC: Krasno.

GOSTILNICA: Voščim vam dober tek.

JAKEC: Hvala.

GOSTILNICA: Upam, de vama postrežba dopade.

TONČKA: Zelo.

GOSTILNICA: ...inu...

JAKEC: Radi bi izvedeli, od kod sva, kajne?

GOSTILNICA: Prav takú je. Vejm, de se ne spodobi... ampak... saj vejste... kakú je na vasi... vsi vaju gledajo... vajini gvanti se zdijo vsem hudú čudni... Tinče pravi, de celú na Dunaji nej videl take mode...

TONČKA (se smeje): Saj razumeva... nič za to.

JAKEC: Moji zaročenki pa se zdijo vaše obleke nekoliko zastarele... Ravno prej mi je pripovedovala, da je bil prav tako oblečen njen praded, preden je šel na vojsko za cesarja.

GOSTILNICA: Ne zastopim... Na vojsko, ste rekli? Kaj pak tu pomeni?

JAKEC: Na vojsko vendar, proti Turkom ali komu, ne vem natančno.

GOSTILNICA: Kaj pak pomeni »na vojsko«?

JAKEC: Ali ga slišiš, Tončka? (se smeje) Ne ve, kaj pomeni »na vojsko«.

TONČKA: To je res zabavno, srček.

GOSTILNICA: Oprostite, vejste, jast nejsem hodil v šule... samo do tretjega razreda sem prišel.

JAKEC: Nič hudega... »na vojsko« pa pomeni »ubijati sovražnika«, ali kaj zelo podobnega. Je tako, srček?

TONČKA: Seveda je.

GOSTILNICA: Še ne zastopim... Naš presvitli cesar nejso še nobenega ubili. Tudi še nejsem slišal, de bi per nas kdu koga ubil... Od kod pa sta vidva, če se smej vuprašati?

JAKEC: Saj res... tega nisva še povedala... Prišla sva z Zemlje.

GOSTILNICA: Z Zemle? Z Zemle?... Nejsem še slišal za ime tega kraja. Je tu kakšna vas na Kranjskem?

JAKEC: Ne, to je planet.

GOSTILNICA: Planet? Zanimivu, hudú zanimivu... Planet, pravite?

JAKEC: Da, tako kot Mars, Venera, Saturn in tako dalje... Saj ste že slišali o tem, kajne?

GOSTILNICA: Ja, ja, seveda sem slišal... Kot Mars, Saturn inu... inu...

TONČKA: Venera.

GOSTILNICA: Inu... inu Venera... natančno... natančno takú; inu tudi Sveti Ivan per Trsti je planet, al ne?

JAKEC: Vi se norčujete iz naju...

GOSTILNICA: Kej nejki, kej nejki, dragi gospud!... Seveda z Zemle...

JAKEC (užaljen): Če mi ne verjamete, pridite z nama, da vam pokaževa raketo, s katero sva se s prijatelji pripeljala sem po vesolju. Bili smo že tudi na zemeljski Luni in na Marsu...

GOSTILNICA: Takú... z raketo... zastopim... in tudi na Marsu ste že bili... Kakú pa je kaj tam? Al je tudi tam toča pobrala vso črnino?

TONČKA: Niti žive duše ni na Marsu.

GOSTILNICA: Takú... hudú zanima vu... Hočete ali želite še kaj?

TONČKA: S seboj bi vzela še nekaj parov klobas... če bova sploh mogla plačati.

GOSTILNICA: Ahá, ahá... tudi brez denarja sta... Tu je pa hudú nerodna stvar. Brez živca nej plenka.

TONČKA: Vidite... imava samo zemeljski denar... lire... Pri nas krone niso več veljavne... minilo je že mnogo let, odkar je avstroogrška monarhija propadla...

GOSTILNICA: Ahá, takú, per vas je naša monarhija konec uzela... Tista vašá Zemla more biti pak zarejs en čudovit kraj... ampak mene te riči prov nič ne brigajo... jast hočem novce za suje klobase.

JAKEC: Slišite, prišla mi je dobra misel... Midva se misliiva poročiti v vaši cerkvi... Zato se bova vrnila čez kak mesec in tedaj bi lahko poravnala tudi tale račun...

GOSTILNICA: Čez kakšen mesec? Draga moja gospuda, jast nejsem prplaval iz Zemle... Ak mi precej ne plačata...

TONČKA: Do takrat bi vam lahko pustila kot zastavek tale prstan... Moj zaročni prstan, saj dovoliš, kajne, dragec?

JAKEC: To naju bo še bolj vezalo, da se vrneva, dušica.

GOSTILNICA: Tu so pa pametne inu modre besejde. Koliko parov klobas še hočeta, gospuda?

JAKEC: Vsaj deset... toda že kuhanih... in... in tudi malo kruha.

TONČKA: ...in dve steklenici terana. Mi hi zelo ugaja teran.

GOSTILNICAR: Ja, takúj vama bom po-
stregel.

TONČKA: Tu imate prstan.

GOSTILNICAR: Saj nej trejba... za me-
ne je zadost en dober namen... Inu
kedar bosta pršla tu gori za poroko, ga
bom tudi jast zvrnil en kozarček na
vajino zdravje.

JAKEC: Moral sem priti na Uran, da sem
spoznal pravega poštenjaka. Dovolite mi
vsaj, da vam darujem to malo škatlico!

GOSTILNICAR: Kaj pa je spet ta rejč?
Al jih delate vi per Svetemu... ne za-
merite, hotel sem reči na Zemli?

TONČKA: To je najnovejši tip radijskega
aparata na transistorje... Tako... vi-
dite? Najprej je treba pritisniti na ta
gumb, nato pa morate vrteti to kolesce,
dokler ne ujamete postaje...

GOSTILNICAR: Že zastopim... zastopim...
ujame se postaja... natančno
taku.

(Nenadoma začne radio delovati)

NAPOVEDOVALKA: Poslušali ste najno-
vejšo poročilo naših posebnih dopisnikov
z Urana. Sledi zabavna glasba iz prej-
šnjih stoletij.

GOSTILNICAR: Kaj pa je tu za en vrag?
Na pomuč! Na pomuč!

JAKEC: Nikar se ne vznemirjajte, pro-
sim! Poslušajte rajši!

(Radio igra pesem - valček)

(Proti koncu pesmi je slišati vedno moč-
nejše vpitje gostov. Vsa gostilna je po-
konci.)

TONČKA (zapre radio): Čemu toliko hru-
pa! To je samo...

GOSTILNICAR: Tukaj imata, gospuda,
klobase, inu izginita v božjim imeni!
Lepú vaju prosim... pojdiva spet...
na... Zemlo...

TONČKA: Pokazati vam hočem prej, ka-
ko deluje radio...

GOSTILNICAR: Nak, nak, hvala lejpa, ga
ne maram...

(Slišati je glasove):

Po dohtarja pojdi!

Pokličí žendarje!

Zveži ju!

Nak, pustite ju, de gresta preč!

Pokličíte gospuda župnika!

GOSTILNICAR: Lejpa hvala... Tukaj so
klobase... inu še enmalu radiča inu
fizola sem dal v tole skledo... Ja...
ja... nazaj mi jo bota prnesla, keder
bota spet pršla, de se bota vzela. Zdej
pa le pojdiva inu de se zupet vidimo...
ja... ja... na svidenje! (glas izginja)
(Petje čričkov in škržatov)

LOLEK: Si torej prepričana, de sem zem-
ljan?

MICKA: Ja, ja...

LOLEK: Končno... kaj pa te je prepri-
čalo?

MICKA: Tu, de hočeš samú poljubče inu
še ene besedice nejsi rekel, de bi se po-
ročila. Taki nesramniki, koker si ti, ne
morejo biti doma z Urana. Per nas je
en poljub sveta rejč inu se smejo samo
zakonci poljubiti.

LOLEK: Potem pa nimate krvi v žilah,
ampak vodo.

MICKA: Vodo v žilah bote imejli vi na
Zemli... vodo inu strup...

LOLEK: Punčka! Pazi, kako govoriš!

MICKA: Nak... inu zdej pridi hitru k
mojim starišem inu jih zaprosi za mo-
jo roko.

LOLEK: Šment! Da moram vedno imeti
tako smolo! Sliši, Micka, po vsej ver-
jetnosti se v kratkem vrnem na Uran in
tedaj...

MICKA: Lažnivec! Lažnivec! Ak précej ne
prideš z menoj, tak pokličem žendar-
je... Zapeljal si me! Sram te bodi!

LOLEK: Pomiri se, Micka moja, pomiri
se!... Saj te imam rad... ne morem
ti ubežati... Tu imaš moj naslov: Lo-
lek, ulica Roma 62, Trst...

MICKA: Ti se mi hočeš izmuzniti, falot,
inu nočeš napraviti, koker je potrebnu
inu pridnu! Sturi sujo dolžnúst!

LOLEK: Vrnil se bom...

MICKA: Ljudje, na pomuč! Na pomuč!
Pokličíte žendarje! Juj, meni revici! Hi-
tru, hitru, ljudje!

LOLEK: Ne kriči kot sraka!

MICKA: Na pomuč! (glas se oddaljuje)
Na pomuč! Hitru... na pomuč!

LOLEK: Ta neumnica bo res sklicala vso
vas skupaj... Najpametneje bo, da ji
popiham... Da bi vsaj utegnili spravi
v želodec par klobas!... Kje pa je ste-
za do rakete?... A, tu... Presneta smo-
la... niti ena mi ne gre gladko... Ma-
ti me je sicer večkrat posvarila: »Lolek,
vse nesreče izhajajo iz žensk. Če hočeš
dobro voziti v življenju, varuj se
žensk!«... Pametna ženska moja ma-
ti... in jaz trapa... Tu je končno ra-
keta... Sklicaj jih bom s sireno...
Upam, da bodo slišali... (zapiska s si-
reno. Najprej en dolg znak in nato dva
kratka.) ...Ženske... ženske... V že-
lodec mi kruli, kakor da ti ne bil več
jedel, odkar me je mati odstavila...
Upam, da so slišali... Poljub Uranke
pa sem le dobil... Poljub Uranke iz
časov pokojne monarhije... zabavna

stvar... Končno nekdo le prihaja. Da ni to Mickin oče?... Ne, ne... Miha je.

MIHA: Kaj pa je? Prekinil si me sredi najzanimivejšega znanstvenega raziskovanja.

LOLEK: Mickin oče mi je za petami s celim sorodstvom. Pravi, da sem jo zapeljal.

MIHA: Sram te bodi!

LOLEK: Dal sem ji samo en poljubček...

Hotel sem znanstveno raziskati uranske poljube... A Micka pravi, da je poljub na Uranu zelo hud pregrešek zoper moralo...

MIHA: A, tako pravi... zapisati si moram, da ne pozabim... zelo zanimivo... zelo zanimivo...

LOLEK: Še zanimivejše bo, če se takoj ne poberemo od tod... Sla je tudi po orožnike.

MIHA: Tudi orožnike imajo v vasi... So-deč po tem, kar mi je župan povedal, bi...

LOLEK: Nikar znanstveno ne modruj sedaj... Stopiva hitro v raketo... Slišiš? Cela vas drvi dol po klancu. Slišati je oddaljen hrup.)

MIHA: Toda jaz moram nabrati še druge podatke...

LOLEK: Drugič... kdaj drugič... O, hvala Bogu, tudi Tončka in Jakec sta že tukaj!

JAKEC: Kaj se je pa zgodilo? Cela vas je pokonci...

TONČKA: Komaj sva jim ušla... In videti so bili tako mirni in ljubeznivi.

MIHA: Naš Lolek je znanstveno raziskoval uranske poljube...

TONČKA: A, tako...

LOLEK: Povedal vam bom vse... toda ne sedaj... stopimo hitro v raketo! ...Tako... Jakec, prižgi motorje.

JAKEC: Kot želiš... vendar ne razumem...

(Bližajo se glasovi razkačenih kmetov, nato močno zabrne motorji)

LOLEK: Jih slišite?

MIHA: V resnici so videti precej razkačeni... In vendar so mi trdili, da sploh ne vedo, kaj se pravi ubiti svojega bližnjega... Zelo zanimivo, zelo zanimivo... to si moram zapomniti!

JAKEC: Zaprite vrata! (Zapro, glasovi kmetov utihnejo) Tako! In zdaj pozor!

LOLEK: Že letimo, že letimo! Micka moja, na svidenje!

TONČKA: Sporočiti moram na Zemljo, da smo zapustili Uran. Miha, naj dodam še kako znanstveno poročilo?

MIHA: Nisem ga še sestavil. Povej, da ga pošljemo čez eno uro.

TONČKA: V redu... (Slišati je pridružen njen glas, a besed ni razločiti)

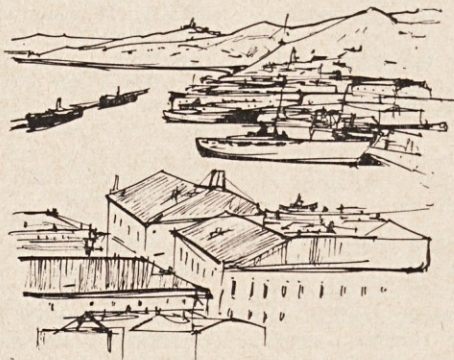
MIHA: In sedaj naprej na Saturn!

LOLEK: S praznim želodcem!

JAKEC: Prinesla sva ti domače klobase in v tisti skledi tam na polici sta radič in fižol z domačim teranom.

LOLEK: Kaj res? Nebeško veselje! Torej nismo prišli zastonj na Uran!

(Zaključna glasba)

ŠTEFČEV KRIŽEV POT

(Zgodba iz polpretekle dobe)

Stanka Vilhar

Sence so se pomikale proti vrhu Matajurja, ki je žarel v krvavordečem žaru. Štefac je pospešil korak. Misel mu ni mirovala niti za hip in kakorkoli je krožila in vrtala, se je vselej vračala k istemu vprašanju: »Kaj pa, če se Rakar premisli? In kaj potem, če ti seno, ki si ga z muko naložil, meni nič, tebi nič, razloži in te pusti na cedilu?« In na Bregu je le en san Rakar...«

Skozi razredčeno kostanjevo krošnjo, ki ji je že polovica listov odpadla, je Štefac zagledal ob krčmi v grapi dobro naložen senen voz. Bilo je njegovo seno. Tam so stali tudi Rakar, krčmar, trgovec, voznik, prekupčevalec in hkrati človek, ki posoja denar za dobre obresti. Daleč naokrog je bil edini Brežan, ki je imel konje. In ti konji so do našali denarce! Za pošteno plačilo je vozil Rakar seno v mesto za vse brežanske bajtarje.

»Dober večer, Rakar! Ali bo?«

»Kaj praviš?« se je namršil krčmar. »Bomo videli. Ali si prinesel tisto na račun?«

»Tu imaš!« je pohitel Štefac in pomolil roko, iz katere je štrlel kos papirja.

Rakar ni odgovoril. Vzel je denar, stopil v hlev in pripeljal konja. V hipu je bilo vse pripravljeno za odhod v mesto.

Štefac se je oddahnil. »Če bo cena količkaj,« je naglo razpredal misli, »in če bog dà in sv. Anton, bom kupil prašička in vrečo koruze, da bo polente za zimo.« Ves se je tresel od sreče. »Da, prašička, ki ga že tri leta ni pri hiši. In zaradi njega moja Marljica ne zna več kuhati!« Zdajci se je zagledal v Rakarja s culo v rokah. Zastal mu je dih. »In kostanj? Zaradi treh vreč, ki jih bom porinil na voz, bo krčmar trdil, da je blaga za dve vožnji in zahteval dvojno plačilo.« Iz raskavih lic so mu izstopile gube.

Bilo se je ravno znočilo in tu je bil zdaj tudi Tonac z vlakami in tremi vrečami kostanja. Zrnje so naložili na voz. Za njim se je z veliko muko pognal še Štefac.

Velika gmota se je začela drdraje pomikati po vijugastem in kamnitem kolovozu. Štefca je zanašalo zdaj v levo in zdaj v desno. Želodec se mu je začel sumljivo oglašati in takoj mu je bilo jasno, da vožnji ne bo kos.

»Rakar! Ali slišiš Rakar? Ustavi, ti pravim!«

Krčmar se je delal, da ne sliši. Še trdneje se je oprijel uzde, skakal tja in sem, da ga ne bi oplazilo bodičje, švigal k zavoram, jih odvijal in zavijal, se opiral na voz, kričal in klel.

Mož na vozu ni odnehal. Rakar je ustavil. Štefac je zlezal ves bled z voza in vsekal: »Ti Rakar, ali si gluhi? Hudiča, ali ne veš, da sem bolan in da se mi vrti v glavi? Pot bom raje meril peš!«

»Ne morem tako počasi s konjema, kot krevsaš ti Štefac!«

»Kaj morem? Ne silim te. Pridem za tabo in do jutra bom že v mestu.«

Rakar je zarenčal, vendar bolj iz navade in svoje grčavosti kot iz potrebe. Ni mu bilo prav, da bi Štefac zaostajal za vozom.

»Lepše je v dveh in bolj prijetno,« se je opravičeval, kot bi ga bilo sram, da je razgalil svojo strahopetnost.

O poti, ki sta jo merila Štefac in Rakar, so še tisti čas krožile zgodbe, ob katerih so se ljudem ježili lasje. Čez dan jim ni nihče prav verjel, toda pod noč so strahovi oživel. Med Brežani so bili zategadelj redki, ki so se upali prevaliti ponoči dolgo pot sami z živino. In pripovedovali so še, da živina bolje vidi in čuti kot človek. Ko zakoliči noge v trd kolovoz in je ne moreš premakniti ne z besedo in ne z bičem, te oblije znoj. Zdaj se ti zdi noč še bolj temna, reka pod cesto ti grozljivo šumi in skovikanje sove ti je kot led, ki od vratu sili pod srajco. Takrat zgrabiš z blazno naglico za plahto in jo vržeš pred konja, ki brez prigovarjanja zdrčita mimo. To je bilo tisto, zaradi česar krčmar ni hotel slišati Štefca na vozu in ga pustiti zadaj.

»Štefac, kaj ti pravim, do jutra bova že prišla, saj ni niti dvanajsta!«

Tako se je Rakar vdal. Moža sta potlej molče korakala ob konjih in gmota se je počasi valila v dolino. Konja sta vlekla složno, ker ju gospodar ni več priganjal. Lam-pa na vozu se je zibala, kot bi počasi štel: en kilometer, dva kilometra, pet, deset, petnajst kilometrov.

Med potjo sta oba računala, petičen in podjeten krčmar in gorjanski bajtar; računala sta vsak zase in vsak za svoj žep. To jima je preganjalo čas in hladilo noge. In tako so se iznenada dvignile iz tal velike mestne hiše, ko še niti četrta ura ni bila odbila. Pri štantih sta raztovorila kostanj. Krčmar je prevzel seno in ga zapeljal na Seneni trg.

Štefac je počepnil, se s hrbtom naslonil na vreče in čakal dne. Proti šesti je zapihala rezka jesenska sapa in mož se je tesneje zavil v oguljeni jopič. Kmalu je zazpil, da je začela mestna služinčad vstajati, odpirati okna in stopati na ulice. Nekateri so že hiteli mimo njega, se za hip zazrli vanj in njegove vreče in potlej molče nadaljevali svojo pot. Dobro pol ure za tem pa je ulica že temeljito spremenila svoje obličje. Štefac je zdaj zrl obraze, ki jih je že poznal. V spomin si je bil priklical, kar je v tem mestu že neštetokrat doživiljal. »Kaj imamo skupnega z njim?« si je zastavljal staro vprašanje. »Skoraj nič! Mi živimo v hribih, hodimo z upognjenim hrbtom in sklonjeno glavo, oni pa bivajo na ravnem, hodijo z glavo pokonci in zravnani, kot bi skoznje potegnili kol. Tako je bilo, od kar pomnim. Toda, kaj bi zdaj o tem? Da bi le spravil v denar te svoje burice!...«

Izza Matajurja se je pokazalo sonce in okoli štantov je začel živžav. Neka čudna sila je pognala Štefca v hipu na noge. Hitel si je otepati prah, ki se mu je bil nabral vse do kolen, si zatem zdrgnil lica, premeril bližnje kupce in mladeniško čil stopil k prvemu štacunarju.

»Kostanj imam,« je pomenljivo izjavil Štefac in se ob tem oprl na starinske dveri.

»Po čem,« se je počasi oglasil trgovec, ne da bi ga sploh pogledal.

»Po dvajset za kilogram,« je odgovoril Štefac in se prestopil.

»Kaj se vam meša, mož? Po tej ceni ga niti jaz ne bi mogel prodati!«

»O, ti ga že boš, zlodej,« je Štefanu šinilo skozi možgane. »Še enkrat toliko boš dobil zanj!« Stvari ni hotel postavljati na nož in previdno je puščal za sabo odprta vrata, kajti, nikdar se ne ve... »Bom pa drugod poskusil. Na svidenje!«

»Še ponujali ga boste prav tu pri meni,« je Štefac še slišal za sabo.

Krenil je čez trg v nasprotno smer in si spotoma govoril: »Trdno bom držal, da me ti oderuhi ne oskubijo do kože. Dobro poznam te ptiče. Zjutraj se delajo, da ima jo kostanja polne kleti. Ne, mene ne bodo!«

1) Tako pravijo kostanju v vzhodni Benečiji!

Štefac je obredel vse štacune, branjarije in štante. Nič! In tako se je godilo vsem gorjancem. Drug drugemu so si podajali kljuke. Povsod isto: Dvanajst, trinajst in niti lire več!

Koliko krogov, koliko vrat in koliko neizprosni in zasmehljivih obrazov! Da, to je bil Štefčev križev pot, toda križev pot, ob katerem niso stali križi, temveč štacune in štanti, pred katerimi se je pripogibal s sklonjeno glavo in klobukom v roki, močno podoben beraču, ki čaka, da mu gospod zamahne in vrže liro. Štacunarji so ostali pred njim kot maliki. Njim je denar vse in blagu napišejo ceno, še preden ga vidijo. In smejali so se mu: »Ne vi, mož, mi vam bomo postavili ceno!« Nekateri so celo trdili, da res ne vedo, kam bi s kostanjem in da je zanj sreča, če ga lahko plačajo po dvanajst ali trinajst.

Bilo se je že skoraj zmračilo, a Štefac je še vedno ponujal svoje blago. »Po dvanajst,« so mu odgovarjali kar po vrsti. Nekajkrat je Štefac vzkipeł, da se mu je zavrtele Adamovo jabolko. »Ne boste me, ne! Po tej ceni ga ne morem dati, saj ne znese niti toliko, da bi plačal vožnjo!«

Vrnil se je k vrečam. Zdaj se je spomnil, da je že slutil, da bo tako. To se je bilo že ponavljalo iz leta v leto. Toda kostanj je vsako leto vnovič rodil in z njim je raslo tudi novo upanje. Glava mu je od utrujenosti in žalosti lezla na ramena. Naslonil se je na vreče in opazoval brezskrbneže na cesti. Pri bližnjem štantu je zapazil gručo ljudi, ki so kupovali kostanj in pomislil: »Ti vrage ti pa kljub temu besedičijo, da ne gre denar!« Ob tej misli ga je vrglo na noge in Štefac je že zopet začel ponujati svoj kostanj.

»Po dvanajst, trinajst,« so mu odgovarjali, še preden je stopil k banku.

»Ne morem po trinajst,« se je trgalo v njem.

»Pa sami ga jejte,« je vsekal rdečelični fantalin za bankom. Trgovec, gospodar štacune, se je postavil predenj in si dostojanstveno popravil jopič. »Tudi mi ne moremo, davke plačujemo!«

»Jaz jih tudi plačujem in za dve krpi zemlje, ko na njej lahko crknemo od lakote!« mu je odvrnil Štefac. Potlej pa se je obrnil in pljunil čez prag. Dobro je vedel, da ni bilo lepo, kar je storil, toda strašno so se mu bili zagabilj tisti rdeči in smejoči se obrazi, ki jim iz oči silita kruh in vino.

Opazil je gospo, ki je pravkar napolnila vrečico s kostanjem.

»Po čem ste plačala, gospa?«

»Osemdeset lir za dva kilograma!«

Štefac se je prijel za glavo in prekrižal. Obrnil se je proti štacuni in le v sebi zapil: »In pri vsem tem vas ni niti sram! Z jezika se vam cedi dobrota, ko kričite, da ga dobro plačate po trinajst! Podleži, oderuhi!« Toda nobena od teh besed ni prišla iz brezzobih ust. Štefac jih je sproti goltal, pa čeprav z občutkom, da požira jeriče.

Pogledal je po soncu, ki je lezlo niže in si zaželel noči, da ne bi videl tistih obrazov in hudobije. Zazdelo se mu je, da bi ponoči laže prodajal, toda čez hip ga je že bilo sram, da bi stisnil v žep tiste oderuške lire. Zdelo se mu je, kot bi hotel s to svojo mislijo nekoga okraستي; zanj je zdaj pomenila popuščanje. Bilo mu je, kot bi okradel svoje domače. Prikazala se mu je Marta z otrokom brez plenice, Malja s kotličem, v katerem je bilo za dve pesti kostanja. Tedaj ga je stisnilo: »Ne, preveč smo revni, ne morem!«

Štefac je obsedel ob vreči in obračal oči proti nebu, ker se mu je vse zdaj, kar je bilo spodaj, upiralo. Spomnil se je na Rakarja, ki mu je na drugem koncu mesta

prodajal seno. Že davno bi bil moral biti tu, kajti popoldne seno ne gre več. Žalostno se je zato oziral po štantih, kjer je posel kar cvetel, njegove vreče pa ležale na tleh, kakor da ne bi bile blago, ampak obrabljena slama. Zdajci je zagledal Zahumca in Lukača, ki sta stala ob zapreženem vozu. Vstal je in stopil k njima.

»Ali sta ga dala po trinajst?«

»Seveda! Po koliko pa misliš?« je revsknil Lukač.

Štefan je strmel vanje in dahnil: »Jaz ga ne morem!«

»Tudi jaz ne,« se mu je zasrepel Lukač v oči. Potlej se je naglo obrnil proti Mestni hiši, izdril kosir iz žepa in zažugal: »Ko pridete po davke, vas bom s temle počakal!«
Zatem je še zaklel, v strahu pogledal okoli sebe in porinil rezilo v žep. »Štefac, če prideš ob mraku, te z Zahumcem počakava v gostilni „Pri Bricu“!« Sedla sta na voz, pogrnala in zavila v ozko ulico.

Štefac je zaprepaden gledal za njima in ustnice so se mu same od sebe premikale in šepetale: »Ne boš jih, Lukač! To je samo pesek v oči, tolažba. Po davke so prihajali in bodo še. Tolažiš se, ker imaš nekaj trdega v žepu in bi jim to lahko zalučal v obraz, kajti enkrat za vselej bi moralj vedeti, da imajo pred sabo človeka, ki mora jesti, a trpi, ker je večkrat lačen kot sit, in ne črva, ki ga lahko pohodiš ali zbiješ s peto ob tla. O, plačal boš Lukač, prav tako kot jaz!«

Trgovci so držali skupaj in niso popustili, kajti dobro so vedeli, da se kmetom mudi domov, da so od daleč in da bodo pod večer prodajali blago po kakršnikoli ceni.

V Štefcu je vrelo. »Ne morem ga dati po taki ceni, zlasti letos ne. Celo leto smo čakali nanj in ko je naš kostanj zorel, smo ga hodili gledat; ugibali smo, kakšen bo, koliko ga bo in naše upanje se je spremenilo v dobrino, ki jo vidiš, tipaš in jemlješ v roko. Ko se težke jeriče pripogibajo k tlom, misliš, da ti kostanja ne more odnesti niti rja in niti slana. In glej! Zdaj pa je nekdo tu, da ti ga ugrabi, ne da bi trznil z očesom, tu je človek, ki ti od ust trga polento. In to je človek, ki se ni še nikdar sklonil, da bi pobral zrno in ni še nikdar dal bremena na pleča. In prav ta človek ti zdaj seže v vrečo, zajame dve zrni, ju vrti med prsti in kriči: „Je pač kostanj! Kaj misliš, da je zlato? Čeprav je lep, je le kostanj!“ Tako modro je povedal, kakor da tega ne bi vedel, pa čeprav je res, da si bil še v povelju, ko so ti ga rinili v usta namesto sladkorja, da ne bi jokal. In ko ga nabiraš od zrna do zrna, kot bi ga štel, spravljaš v vrečo najlepša zrna, da potlej pohitiš v mesto, veš, da ne moreš več čakati niti tedna, ker nimaš kaj dati v lonec in s čim pokriti pleča, ko je že zima pred vratmi!«

Mrak se je jel spuščati na mesto in v zakotnih krčmah so že prižigali luči. Štefac je še enkrat zbral vso svojo voljo in se še enkrat odpravil prodajat blago. »Človek mora dihati, dokler živi,« se je bodril. Tokrat ni jemal klobuka raz glave. Kmalu je zapazil, da so štacunarji trdi kot soha. Naslanjali so se na bank in odveč se jim je zdelo, da bi ga pogledali, ali naročili vajencu, naj mu pove, da jim že preseda. Nikjer ni bilo človeka, ki bi vedel, kaj je delo, kaj je trud in mu dejal: »Na striček, pošteno si zaslužil besed ni bilo, to ne, toda Štefcu so metali v obraz: »Pojdi od vrat nezgoda! Kaj strašiš in pošteno ti plačam! Zdaj pojdi domov počivat, čakajo te žena in otroci!« Ne, takih tam kot slaba vest? Ne zapiraj kupcem poti v štacuno!«

Štefac je spoznal, da je za danes opravil. Spomnil se je na Rakarja in svoje seno in pohitel v gostilno „Pri Bricu“. Že od daleč je opazil gručo gorjancev in prepoznal Rakarja med njimi.

»Kaj pa, če Rakar ni prodal sena?«

Hitel je in že je bil pri gručī. Rakar ga je pogledal z očitajočim pogledom. Nema-
ra si je še mislil: »Kaj si me naganjal sem, če sena ne marajo?«

»Kako je bilo?« ga je ogovoril s prosečim pogledom Štefac.

»Seno sem pripeljal sem. Ni šlo. Kam naj ga zdaj še zapeljem?«

Štefcu je bilo, kot bi mu bil nož zabodel v srce. Rakar je še nadaljeval: »Ves dan
sem stal pri vozu in čakal!«

»In kaj zdaj? je pomislil Štefac. »Če ga pustimo v lopi pri Taverni do prihodnje-
ga sejma, bom plačal več za lopo, kot bom dobil za seno. Slutil sem, da bo tako. Ko
najbolj čakaš, ti vse spodleti!« Štefac je za hip umolknil, toda kmalu zatem Rakarju
dejal: »Domov ga spet pelji. Spravi ga pod svojo lopo. Tam naj bo za dan ali dva. Jaz
bom prenočil tu, morebiti bom imel jutri več sreče!«

Rakarju ni šlo v račun, da bi spravljal Štefčevo seno, saj je imel voz, konje. Ni
bil zadovoljen in je srepo pogledal Štefca. »In pot nazaj?«

»Rakar, razumem te. Ti imaš konje in blago, toda nimaš tega, kar imam jaz tu
notri! Odpelji, ti pravim, bova že kako uredila!«

Rakar ni odgovoril, Štefac pa se je vrnil k vrečam v mesto.

Rad bi se odkašljaj in pljunil, toda usta so bila suha. Odkar je odšel od doma,
ni jedel. Sedel je k vrečam in si potegnil klobuk globoko na oči, da bi se skril pred
svetom in ne bi čutil, kako padata nanj noč in vlaga. Na ruti je otipal voz. Pobožno
jo je stisnil v pest. Poslušal je tatem ure, ki so počasi tolkle v zvoniku: deset, enajst,
dvanajst in potem: ena, dve. Neznansko počasi so tekle in zdelo se mu je, kot bi ka-
zalci vlačili v krogu vsak svojo vrečo. In Štefac je vedel, kako težke so te vreče, ve-
del, da se pod njimi oddihuješ in stiskaš zobe, kot mati, ki spravlja otroka na svet. Za
čas so se kazalci ustavili in udarci kladiva prenehali biti. Štefac je zdaj prodajal ko-
stanj, toda ne po vrečah, ampak po zrnih. »Joj, koliko jih je!« Šele zdaj je vedel, koli-
kokrat se je bilo treba skloniti! Za vsako zrno je dobil dvajset centezimov. Hitro je
zavijal, kajti mudilo se je. Kupci so stali prav tu pred njim in čakali. Zdajci ga je ne-
kaj stisnilo okoli grla, kot bi ga hotelo zadaviti. Otepal se je z rokami, odpenjal srajco,
a tiščalo ga je vedno bolj. Pogledal je okoli sebe in v strahu opazil vrv, ki je bila spe-
ljana iz štacune in se ovijala okoli njegovega vratu.

»Hudiči, počakajte!« je hropel. »Počakajte, da prodam kostanj! Kupci bodo odšli!«
Vrv se je stiskala kar naprej in prav razločno je slišal iz štacune: »Vleci, Pino! Vleci!«
Štefcu je padel kostanj iz rok. »Kaj sem vam naredil?«

»Naš kostanj prodajaš. Ko je blago na trgu, je naše in ni več tvoje! Tukaj pro-
dajamo mi!«

Štefcu so žugali in prestrašen je klical na pomoč Lukača, Rakarja, toda vedno
tišji je bil njegov glas. Zdajci je opazil, da je ves trg kot pajčevina prepleten z vrvmi,
na vratih pa stojijo štacunarji in vlečejo. Na trgu je zagledal tudi Lukača in Rakarja, ki
se prav tako kot on otepata zank. Tedaj ga je zgrabila jeza. Prijel je za vrat z obema
rokama in vso silo ter planil pokonci. Bil je na nogah in zadihal. Presenečeno je gledal
okrog sebe in začutil potrebo, da bi zaklel, a je le nekaj zamomljal, kajti usta so bila
tako suha, da je le s težavo premikal jezik. »Žejen sem,« je pomislil »in zato me je ti-
ščalo v grlu! Hudiči, še ponoči nimam miru pred vami!« Napravil je nekaj korakov
gor in dol in se pretegoval. Ker ni vedel, kam s seboj in ostalo nočjo, se je ponovno
zleknil k vrečam, se naslonil s hrbtom nanje in zagledal v lučko na zvoniku. Ta lučka
pa je začela polagoma bledeti, se manjšati, oddaljevati in stapljati z zvezdami. Ene so
peljale k morju, druge v Rim, tretje pa domov in za temi je odkrevsal tudi Štefac. Pot

se je vlekla. Hoditi je moral po hrbtu in sam ni vedel, zakaj. Tiščalo in zbadalo ga je, da je stokal. Zraven si je mislil, da je suh in da so mu kosti izstopile in od tod tudi bolečine. Doma na vratih ga je čakala Malja in stegovala roke.

»Denar! Kje imaš denar?«

Segel je z roko v žep in potegnil ven prazno ruto, ki je še imela voz. »Okradli so me, prav gotovo!« Skoraj bi se bil razjokal, toda v hipu se je zbudil. V eni roki je držal ruto, z drugo pa se oprijemal razbolelega hrbta na tistem mestu, kjer je nanj tiščala vreča.

V zvoniku je udarilo štiri. »Preklete, ne bom več spal,« si je dejal. Štefac je pričakal dan z bistrimi očmi, kot bi bil spal na pernici.

Jutro je bilo hladno. Okoli zvonika se je bila nabrala meglica, toda na štante je kmalu pokukalo sonce.

Ob dvanajsti je Štefac zvil prazne vreče, jih zvezal z beko in stisnil pod pazduho. Kostanj je prodal po dvanajst. Ko ga je stresal iz vreče, so se mu tresle roke, a prazne čeljusti je stiskal skupaj na vso moč. Lahko bi se mu še smejali in rekli: »Glejte starca, ta norec joka!«

V gostilni „Pri Bricu“ je Štefac pospravil skodelico kave s kruhom, kupil zatem za Maljo roč smokev in odkrevsal proti domu z nogami, ki so pravile: »Ti meni nič, jaz tebi nič!« kakor da ne bi bile njegove. V ruto, kjer je bil voz, je stisnil nekaj lir. Niti on niti Malja ne bosta vedela, kam z njimi, saj jih ni bilo dovolj za eno potrebo in bilo strašno premalo za vse potrebe skupaj. V dveh dneh in nočeh bi bil bolje zaslужil, če bi šel v mesto ribat stranišča.

Bila je že noč, ko se je Štefac ustavil pri Rakarjevi krčmi, krenil pod lopo, da bi se prepričal, če je njegovo seno tam in zatem obotavljajoč se stopil v pivnico. Pepca je sedela za bankom in šivala. V sobi je bilo le malo pivcev. Ko je Štefac vstopil, so ga živahno pozdravili. »Zanič!« je zamahnil z roko, sedel k mizi in potisnil vse štiri od sebe. Pepca je pristopila in pobrisala mizo. »Kaj boste, oče!« je dejala prijazno.

»Četrt črnega prinesi, tako črnega, kot je bil moj dan!«

»Oh, tako hudo pa le ni bilo, oče!« ga je hitela bodriti.

On jo je nejevoljno prekinil. »Hitro prinesi, da se mi ne posuši jezik!«

Štefac je potegnil zaporedoma enkrat, dvakrat, brez oddiha in čutil, da se v njem nekaj topi, da ne more odstaviti kozarca od ust. Dihati je začelo zdaj celo telo, roke, oči; osvežilna pijača je šla v vsako žilo in v vsak, še tako skrit kotiček telesa, ga drgnila in oživiljala. Srce je začelo utripati hitreje in tudi misli so mu postale drugačne. Ko je spil že štiri, se mu je zdelo, da sedi ob njem še en Štefac, ki je tak kot on, pa vendarle ni tak, ker drugače misli in drugače govori. Domov, da gresta, mu že dalj časa vztrajno prigovarja in se ga drži, kot bi bila njegova senca. Štefac se ga otepa, kot ve in zna, začetka vljudno, potem pa vseka.

»Ne bom te poslušal več. Ne grem še domov, ti kar pojdi! Zdaj pa res ne grem! Kaj boš ti meni solil pamet?« Pepca, Pepca, še enega prinesi!« Prijel jo je za predpasnik in potegnil bliže. »Kaj misliš, ali bi lahko spal pri tebi po tej kapljici, kaj?« jo je dvomeče pogledal.

»Seveda bi, oče!« mu je odvrnila prepričevalno Pepca, »seveda bi, pa še kako trdno bi spal!«

»Kaj? Proklete! Spal bi z odprtimi očmi in ne tako kot otroci, alj pa nič!«

Pepca je natočila in se mu za hrbtom izmuznila. Pri priči je pozabil nanjo. Pri mizi je bil zopet s Štefcom in naposled le privolil, da se bosta kmalu odpravila domov.

»Saj vem, da bova v dvojce šla laže,« mu je odgovarjal. »Meni se nikamor ne mudi, prav zdaj ne,« ga je še prepričeval. Slednjič se je le dvignil in zakoračil proti vratom.

»Kaj me zanašaš, pusti me, da grem ravno,« se je znašal nad drugim Štefcom.

Težko je šlo po klancu. Hlapi so se v njem kuhali in ga razganjali. Krilil je z rokami po zraku in se lovil za grme ob poti. Padal je in lezel po vseh štirih in nato zopet po dveh.

Čutil je, da ni lepo, da je grdo, zelo grdo, a prav zdaj se ni mogel spomniti, kaj naj bi to bilo. V njem se je oglašal oni drugi Štefac in ga potiskal proti domu. On pa se mu je upiral, se z njim kregal, toda vselej malce popustil. »Pomagaj ti bom,« mu je prigovarjal drugi Štefac, on pa je trdil: »Še slabše je, če se te držim!«

Ko je prišel pod vas, se mu je zazdelo, da se je podzavestno nečesa ustrašil. »Malja bo žalostna,« se je megleno zavedel, a takoj na vse pozabil. Počasi se je prikobacal na borjač in lovil kljuko na vratih, ki pa ni hotela prijeti. »Za vraga, kaj pa je to? Se svoj živi dan nismo zaklepali hišnih vrat!« Zagnal se je vanje z vso močjo in vrata so popustila. Rinil je naprej, se nečesa trdega oprijel in zavalil. V hipu je pozabil na koštanj, seno, vino in razbolele noge ter zaspal.

(Odlomek iz še neobjavljenega spisa
»Sence pod Matajurjem«)

Benečanski motiv (Foto Magajna)

»NAS PA ŽE NE BODO!«

(Iz cikla „Tržaški zvitorepci“)

France Magajna

V tistem času, kmalu po prvi svetovni vojni, nismo še imeli avtobusne veze s Trstom. Preteklo je skoro pet let preden je pricijazila do nas prva »koriera« predpotopne pasme in nam odprla bližnjico v širni svet. Vprav tedaj, ko smo še bili tako osamljeni, se je moj sosed Nace Karjola neozdravljivo zaljubil v malce šepavo in krivogledo Špelo Čefulco. To je bil usoden pojav, ki je meril naravnost v sredino svetega zakona.

Nace je brez nezgod priromal že do četrtega križa in je šele takrat odkril, da se mu hrbtenica sloči nekam naprej, kar je, kot je nekje bral, eno izmed znamenj staranja. Nič na boljšem ni bila pet let mlajša Špelca. Spoznala je, da ne bodo fantje več pili karbolne kisline zaradi nje, kajti na trtnem latniku pod okencem njene spalnice ni že davno več sledov kakih drznih plezalcev.

Čisto pameten in vsem razumljiv račun je Naceta prepričal, da tako ne sme več životariti naprej, pač pa da se mora končno le deti nekam »na orden«. Toda ni imel lastnega doma, da bi se pa kam priženil, ni kazalo. Kjer koli je bila taka priložnost, povsod so ga odrinili mlajši tekmeči. Imel je nekaj prihranjenega denarja, saj je kot mizar dobro zaslužil, in morda bi si mogel zgraditi skromno hišico, če bi imel primerno stavbišče na pravem kraju. Ker tega ni bilo, se je prebrisano ozrl okoli in oči so mu neizogibno pale na Čefulčevo Špelco. Njej je ranjki oče zapisal lepo in široko njivo, ki je bila kakor nalašč za morebitno hišo in ki bi v ostalem bila kaj krasen vrt. Kot šivilja je tudi ona imela nekaj prihrankov in brat bi ji dal balo in še nekaj dote napovrh. Kar nenadoma se je Nacetovo srce zganilo ter se neusmiljeno zatreskalo v šepavo Špelco. In že prvo nedeljo po tem računanju ji je svojo vročo ljubezen razodel ter ji zagotovil:

»Moja boš in božja!«

Špelca je bila zelo, zelo zadovoljna. Nič je ni vznemirjala misel, da bo tako omejeno lastovana. Saj je že zdavnaj izgubila upanje, da bo razen atova in mamina in božja še kogar drugega. Ko ji je Nace razkril skrivnostna hrepenenja svojega gorečega srca, se je raznežila in se raztopila kot pomladni sneg. Na vsako Nacetovo vprašanje je brez pridržka rekla »Ja«; in le takrat, ko je on zbral ves svoj fantovski pogum in jo vprašal, ali bo kaj jezna, če jo kar zdajle objame in poljubi, le takrat je dejala odločno »Ne, ne bom ne!«

Ko se je njun roman razvedel širom po fari, sta mahoma postala tarča vsakovrstnih dovtipov, da sta se morala kak dan z ihto braniti ali pa bežati.

»Nace,« so vpraševali prijatelji njega, »ali je res, da boš Špelco vzel?«

»Res je, res.«

»Pa nič hribčkov nima pod jopico! Taka je kot bi nekdo dvakrat na dilo pljunil.«

»Pa bodisi. Saj ne nameravam ustanoviti mlekarne,« je dejal Nace prezirno.

»In šepava je tudi.«

»Ne bom je gonil na dirke.«

»In križem tudi gleda.«

»To je pa dobra lastnost. Kadar me bo v navzočnosti tujih ljudi zmerjala in bodo njene oči uprte kdove kam, ne bo nihče uganil, koga pravzaprav obdeluje.«

Nace je bil bister fant in je znal odbiti vsako zlobno strelico. Malce bolj nerodno je šlo Špelci. Imela je sicer zelo gibčen jeziček, ki pa je bil včasih za njeno počasno razmišljanje hudo prehiter. Ni bilo le enkrat, da jo je spravil v zadrego. Vpraševali so jo:

»Špelca, če je res, da se misliš omožiti, zakaj ne vzameš Latnikovega Pepeta?«

»Uh!« je rekla Špelca zaničljivo. »Obenj bi ne obrisala niti svojih blatnih čevljev.«

»Pa Bokcovega Toneta bi?«

»Tudi ob njega ne obrišem usranih pet.«

»Kaj pa bi rekla, če bi te zasnubil Pikčev Peter? Tega bi pa vzela, kaj?«

»Tudi obenj bi ne obrisala usranih podplatov.«

»Kaj pa Naceta?«

»Ob njega pa ja; ob njega pa, kadar bi kdo hotel!«

Ob splošnem smehu ni Špelca niti vedela, v čem ga je polomila.

Vkljub vsem tem norčijam sta se onadva le imela rada in sta delala načrte za bodočnost. Zgraditev hišice je bila prva in najtežja naloga. Vse ostalo bo igrača. Špelca je imela njivo. Nace je narisal načrt in zaklinal prostor. Potem je začel speljavati skupaj potrebno gradivo. Leto dni je vzel samo to delo. Nekega dne je priromala iz kraške Gabrovice skupina mojstrov s plajbami, s kladivi in zidarskimi žlicami in v nekaj tednih je bila hišica dograjena in pokrita. Toda do naselitve v njej je bilo še daleč. Notranjost je bilo potrebno razdeliti v razne prostore: tu bo kuhinja, tam spalnica, ondi mizarska delavnica in še ena ali dve sobici bosta potrebni. Vse te stene in medstene bo treba z malto obmetati, sčistiti, pogladiti in pobeliti, če že misel na pleskarja za kako leto odložijo. Potrebni bodo novi podovi in končno vrata in okna.

Tu se je pa pokazal Nace sam. Vse leseno notranje drobovje je naredil sam. Kakor hitro je bila hiša pokrita, že se je priselil vanjo s skobelnikom in vsem orodjem. In potem smo ga v vseh urah dneva slišali, kako žaga in obla in struži in rašpa in zbija, kuha klej in lepi razne kose skupaj. Izdelal je težki vhodni »porton«, naredil je pol ducata vrat in še več oken in še to in še ono, dokončnega dela pa ni naredil skoro nikjer, kajti zmeraj mu je nečesa manjkalo. Kdor je kaj takega sam delal, bo že vedel, kaj hočem povedati.

Največja, najnujnejša in tudi najdražja potrebščina mu je zdaj bilo razno okovje, ki ga je rabil od hudiča mnogo. Okovje za razne »rome« in razne »fudre«, okovje za vsa vrata in okna. Saj veste: ključavnice takih in takih velikosti, taki in taki zapahi, raznih vrst zapirala, različni okenski in vrat-

ni tečaji, ki jim z lepim »slovenskim« izrazom pravimo mi Kraševci »pante«, škatle raznih mer vijakov in kljukic z vijakovimi zarezi in — kdo bi mogel sploh naštetih vsega. Vsak izdelek je Nace dovršil do tiste mere, kjer se začenja okovje; dokler ni brez tega mogel več naprej. Končno ni bilo druge pomoči: v Trst mora da si tam nakupi vse te potrebne reči in delo dokončno izvrši.

Naloga je popolnoma razumljiva celo otroku, ni pa tako lahek odgovor, kako naj jo izpolne. Nacetova nova hiša stoji tukaj, Trst pa je oddaljen obilnih 25 kilometrov. Do železniške postaje v Divači je osem kilometrov. Odpotovati tja in po železnici naprej v Trst bi ne bilo težko, tudi vrniti se nazaj do Divače bi bilo lahko, ali kako naj od tam prinese vse tisto težko železje domov, to je vprašanje! Saj vozijo kamioni tod mimo vsak dan in možno bi bilo, da se z enim teh odpelje v Trst in s kupljeno robo tudi nazaj, toda kdo pa te avtomobiliste sploh pozna? In kakor je slišal praviti, niti ne smejo spotoma pobirati takih potnikov nase. Videti je, da mu samo ena možna pot preostaja: najeti nekoga, ki ima voz in konja in ki bi hotel to pot narediti. Hm! takega bi res z lahkoto dobil. Vsak konjar rad zasluži in po vrhu mu mora med potjo tudi plačevati za golaže in pijačo. Ni težave dobiti voznika, toda Nacetove lire so bile vse seštete in vsak račun je kazal, da jih bo ob koncu le premalo. Ali naj jih zdaj še z najetimi vozači razmetava? Treba bo kako drugače ukreniti. Nace je začel razmišljati.

Tamle sredi vasi ima Bradačev Nane majhno kramarijo. Ima konja in ima voz. Pogostoma odpelje v Trst kako zaklano tele ali zaklanega pujsa, nazaj pa pripelje raznega blaga za svojo štacunico. Tu pa tam se pa dogodi, da gre v Trst prazen, kar je seveda gola potrata njegove konjske sile. Ob takem primeru je zelo vesel, če kdo prisede ali mu dene breme na voz. Tudi če nič ne računa, mu oni iz dostojnosti nekaj vrže in mu celo plača med vožnjo za golaž in zapitek. In vožnja v dveh je kratkočasnejša.

Vsega tega se je spomnil Nace in velik trošt ga je obšel. Stopil bo tja do Naneta in bo poizvedel, kdaj namerava z vozom spet v Trst in kaj bo vozil tja in kaj nazaj. Potem mu bo na rahlo omenil svojo željo ter se mu potožil čez težave, ki jih ima z grajenjem svojega gnezdeca. Če mu bo znal lepo pihati na dušo, mu Nane ne bo sploh nič računal.

Veliki upi so se Nacetu izpolnili, da bi se mu tako ne! Prinesli so mu veliko bridkost, ki je pa ne bom tu razlagal, ker moram s povestjo nadaljevati postopoma.

Ko je Nace potrkal pri Bradačevih, mu je Nane že po prvih besedah dobrohotno rekel:

»Kar brez skrbi bodi. Pojutrišnjim zarana bom napregel. Bodi pripravljen. Ne bova sama; z nama bo tudi Glavnikov Pavle, ki bi rad prodal v Trstu tri vreče orehov. Tudi jaz bom imel nekaj malega na vozu. Kar prav je, da gremo v treh. Na tistih samotah med Motovunom in Lokvijo, med Lokvijo in Bazovico in med Bazovico ter trošarinsko postajo na novi cesti pogostoma koga oberejo. Saj morda ni vse res, kar pravijo, vendar je bolje biti ondod oprezen. Jaz bom sicer vzel s seboj tudi pištolo, saj so mi kot trgovcu dali orožni list, vendar ne vem, če bi imel toliko poguma, da bi obcestnega roparja kar takole hladnokrvno pihnil. Najlepše je, da nas je več.

Ob povratku bom vozil nekaj zabojev testenin in malenkost kave in sladkorja — neznatno breme vse skupaj. Zate in za tisto tvoje okovje bo prostora dovolj. Računal pa ti za to nič ne bom, saj vem, kako se godi človeku, ki zida in ki se ženi.«

Zgodilo se je vse, kakor je bilo pričakovati. Ob zori določenega dne so že vsi trije zapuščali Vremsko dolino in se polagoma bližali oddaljenemu Trstu. Nace je sedel osamljen na zadnjem koncu vozička, na deski spredaj sta pa na zvitem kocu sedela oba možakarja in se pogovarjala o velevažnih rečeh. Največ je govoril Glavnikov Pavle, ki je bil že od narave klepetav.

Običajno se je hudoval čez ženski spol, s katerim je imel v domači hiši večne preglavice. Ves ženski rod je označil z eno edino besedo »Glavniki!« in vprav zaradi tega se ga je oprijel priimek »Glavnikov«.

»Veš, da je strela,« je tožil poslušajočemu Nanetu. »Že ob štirih sem vstal in sem rekel tistemu našemu »glavniku«, naj mi prinese nedeljske hlače. In kaj mi je prinesla? Tiste zaflikane, zašpehane in z galico prepojene; tiste, v katerih sem vse poletje škropil trte. Verjemi, da je prav nalašč to storila — zato da bi prišel v Trst pol miš in pol tič; zato da bi se mi tržaške babnice smejale. Ne boj se, da ni vedela, kaj dela! Je ja vedela, kakšne hlače mi pripravlja! Poleg njih mi je pripravila najlepšo srajco in kravato mi je kar sama zavozljala pod vratom. In kako sladko se je pri tem smehljala! Ves zadovoljen sem že odhajal, ko prasne v smeh naš hlapec in se bije s pestmi po kolenih. „Kaj pa tebe grize, trapec?“ sem ga vprašal. On je pa le s prstom pokazal na moje hlače ter se smejal še bolj. Da bi ga strela rompnila, cigana! Odslej bo ob vsaki priložnosti pripovedoval to zgodbo o mojih hlačah. Ker se je vprav takrat začelo daniti, sem brž videl, kakšen sem. Prijelo me je, da bi tistemu mojemu »glavniku« tako pričetveril po komatu, da bi ji do zadnje ure brnelo v ušesih, coprnica sakramenska! I seveda, režala se je in režala in se držala v varni razdalji. Kaj sem hotel? Najlepši obraz sem pokazal in se poslovil brez besed. To ti pa rečem, Nane: meni se ta reva od Turka zmeraj smili.«

»Turka? Kakšnega Turka?«

»I no, tistega, ki živi v Turčiji in je tam doma. Pravijo, da ima ta reva dve, tri in še več žen!«

»Naj jih ima, če mu je to všeč, saj se jih zmeraj lahko znebi. Ko vidi, da mu je ta ali ona preveč, jo lepo zatlači v vrečo, zaveže ter jo štopo ramo odnese v bližnjo reko. Nikar ga preveč ne pomiluj.«

»Hm! Ni slaba ta moda. Morda bi se tudi pri nas obnesla, kaj deš?«

»Ne bi se, ne; mlinarji bi se pritožili! Sicer pa ne čenčaj tega preglasno, da te Nace ne čuje. Utegnil bi se skujati.«

»Kaj, Nace? Molči no, ta je že obsojen. Karkoli mu zažvižgaš, on čuje samo petje rajske ptice. Najmanj pol leta mu bo vzelo preden bo spoznal, da je poslušal srako. Mora že tako biti.«

In potem je pogovor krenil v druge smeri.

Cesta se je vlekla skozi samotne kraje in kadar so prišli do kake posebne goščave ob cesti, je Nane potegnil iz žepa višnjekasti samokres in ustrelil v zrak. To je bil resen opomin morebitnim roparjem, ki so nemara tičali skriti v grmovju ob cesti.

V prvih dopoldanskih urah so dopotovali v Trst. Z nove ceste so krenili na levo proti ljudskemu vrtu, potem pa so zavili na desno v Carpisonovo ulico, kjer se je med starinskimi hišami skrivalo veliko pribežališče kraških furmanov. Vse: konja, voz in blago na vozu, vse to so z bičevnikom vred izročili v skrbno varstvo korenjaškemu štalirju, ki je tu vladal nad hlevi in dvoriščem, sami pa so se ob velikem vhodu zbrali na poslednji posvet.

»Čujte,« je rekel Nane, ki je bil Trsta najbolj vaje. »Tu se bomo zdaj razšli. Ti Povle vzemi prgišče orehov v žep in pojdi z njimi okoli trgovcev. Ti Nace že veš, kje je železarna. Kupi kar misliš in prinesi semkaj na voz. Jaz

pojdem tudi po svojih opravkih. Med eno in drugo popoldne se spet tukaj dobimo, pripravljeni za odhod. In še tole moram vaju opozoriti: pazita se tržaških zamikavcev, ker so prefrigani ko zlomek. Ne maram, da bi se mi pozneje v naročju jokala.»

Po teh besedah je Nane vtaknil roko v žep suknjiča. Mahoma je poskočil, kakor da ga je pičila osa.

»Apramento!« je vzkliknil in v prihodnjem hipu onemel.

Tovariša sta vedela: kadar je Nane vzkliknil »Apramento«, ga je nekaj strašnega doletelo. Oba sta odprti ust čakala pojasnila.

»Da bi ga devetintrideset hudičev živega vzelo, lumpa hudičevega!« Nane je v razburjenosti kar pozabil, da hudiči hudiču ne izkljujejo oči.

»Kaj je, Nane, kaj?«

»Neki capin mi je samokres iz žepa ukradel — da bi ga bog ubil in mati njegova; apramenska duša njegova!«

Po kratkem čudenju je rekel Povle: »No viš, pa še nama hočeš dajati nauke! Mar bi samokres pustil doma. To nas boš branil po samotah zdaj, ko se bomo vračali!«

Nane je klonil glavo in se na skrivaj bridko kesal, zakaj jima je svojo smolo povedal. Po vsej fari bodo jutri govorili, kako so njemu, staremu vojščaku in artileristu, že prvo uro v Trstu izmaknili tisti žepni kanon. To bo smeha, prekleto!

Ves razsrjen je odrinil oba tovariša od sebe in čemerne obraza zavil na ulico. Onadva sta se spogledala, se nasmehnila, ter tudi odšla na desno proti Battistovi ulici in po njej kdove kam.

Kako so vsi trije opravljali svoje posle v mestu, ne vem, ker mi pozneje niso povedali. Gotovo zadovoljivo, ker se niso pritoževali. Vrnil pa se je prvi Nace in prinesel na rami ne ravno velik, a zelo težek omot. Kar oddahnil se je, ko ga je zadegal na čakajoči voz. Ni se več povrnil v mestni vrvež. Zlezel je na voz in ob svojem paketu sladko zadremal.

Potem prišvedra od nekod Povle, ki ga spremlja možakar z majhnim vozičkom. Lahko je bilo uganiti: zadovoljen Povletov obraz je kazal, da je orehe dobro prodal in zdaj jih bo kupec kar tu na dvorišču zvagal, plačal in odpeljal. Vse tako, kakor mora biti. Seveda, Nace, ki je na vozu dremal, ni od vsega tega ničesar slišal, odlično pa je čul srditi prepir, ki je nato nastal, saj ta ga je pravzaprav prebudil. Dvignil je glavo in se zaspano ozrl okoli. Čudne stvari je videl.

Glavnikov Povle je poskakoval sem in tja po dvorišču in tulil kakor pozavna. »Maledetti ladri!« je vpil. »Ves svet ve, da sem danes v jutro pripeljal na ta plac tri velike vreče orehov, zdaj sta pa tu na vozu samo dve — kam je šla tretja! Nekdo jo je pouzmal! Vi, štalir, ki za vse jamčite, povejte no, kam je šla moja tretja vreča orehov? Ali ste jo morda vi kam odnesli?«

Prav tako razpaljeno je odgovarjal tudi štalir. »Njoko di patate!« je robantil. »Kdo bo pa podpričal, da so bile, ko ste prišli, res tri na vozu? Jaz nisem sploh nobene videl. To pa lahko stokrat prišežem, da sem voz imel ves čas na očeh. Celo vrabec bi ne mogel z njega senene bilke odnesti, kaj šele tako vrečo. Če ste vi šempjast, naj bo; mi pa nismo šempjasti. Zdaj mi boste za oskrbo konja in voza plačali kar gre, potem pa le pojdite domov ali pa

na tribunal, kamor vam je ljubše. Bilo bi prav, da bi vam med potjo proti domu še hlače ukradli. Taki cepci so kaj pripraven plen prebrisanim ljudem. Ne prihajajte mi več v Trst! Doma za mamino kikljo ostanite in nič se vam ne bo dogodilo. Ste razumeli?»

Seveda so razumeli — in to prav vsi trije potniki. Umolknila sta starejša dva, le neprizadeti Nace je še nekaj norčljivega čvekal, ali ker ni bilo od njiju hvaležnega odziva, je kmalu utihnil tudi on.

Ko je končno bilo te dolgočasne maše konec, so napregli spočitega Lucka ter se drug za drugim skobacali na voz.

»Ostani nam zdrav, ti hudičev Trst! Adijo!«

Mimo ljudskega vrta so dosegli novo cesto in krenili po njej na desno. Nane je držal napete vajeti in stisnjenih ust molčal. Molčali so pravzaprav vsi trije, nemi in mrki kakor tisti trije kralji, ki so nekoč, kakor pravi pesnik Murn, prihajali naznanjat smrt.

Cesta je bila živahna kakor sežanski semenj in njen burni utrip je odmiral šele potem, ko so prešli tiste ostre ovinke, nad katerimi je leta pozneje vzbrstela tržaška univerza. Cesta je postajala čedalje bolj mirna, bolj tiha, bolj milobna.

Spredaj, seženj za Luckovim repom, sta sedela voznik Nane in sosed Povle. Tu spredaj ni bilo prostora za vse tri in zato si je Nace poiskal udobno mesto na zadnji premi. Tu, lepo obrnjen nazaj, je z vzhičenjem gledal tržaški zaliv, kako lepo tone v pozabljenje in z njim vred tudi visoke palače tržaškega dolnjega mesta.

Nane in Povle sta zaverovana strmela v konjev zadnji odstotek ter poživgavala po tempu, ki jima ga je dajal nihajoči konjev rep. Videti je bilo, da sta oba globoko zamišljena. Najbrž sta se poglobljala v življenjske probleme tržaških tatov. Prvi se momljajoče oglasi Nane, ki pravi polglasno:

»Dem, Povle! Jutri bo v Vremah hudičeva procesija. Nace, ta smrkavec, bo vse povedal, kaj se je nama pripetilo in potem bova skozi tedne dolgo poslušala veseli pohohoj. Ali veš, kaj je nama rekla moja ta stara davi, ko smo odhajali? Rekla je „Pazite, da vas ne bodo Tržacani brez žajfe umili!“ Ti si ji pa na to odgovoril „Brez skrbi, Pepca; nas že ne bodo!“ Kako se ji boš nocoj opravičil? In kaj bo rekla šele tvoja, ko bo zvedela, da je tretjina vajinega pridelka orehov izgnila v neznano smer.«

»Pravim, do doma imamo tri ure, tudi štiri, če Lucku malce prizanašaj in če se spotoma v kaki oštariji malce pomudimo. Ni zlomek, da ne bi v tem času stuhtali kako sprejemljivo opravičilo. Mene vsa ta naša rajtenga že jezi. Tako sva poparjena, kakor da bi se vračala od pogreba. Celu na kosilo smo pozabili in meni pošteno kruli v želodcu. Kaj se bi tako čubila! Tista tvoja pištola je bila bolj nedolžna od makarona nabasanega z graham. Prav nič je ni škoda. Tudi moji orehi so malenkostna izguba, saj jih ni bilo niti za deset poštenih potic. Le zavoljo posmeha se nama gre. Morda pa bova le kako zamašila Nacetu usta. Zdaj pa zavij pri prvi oštariji pred vrata. Jaz sem lačen zares, žejen sem pa od same jeze tudi.«

Niti s kretnjo ni Nane ugovarjal ukazu soseda. Saj je bil takih misli tudi on. Spomnil se je na odlično gostilno tam sredi nove ceste nekje, tisto, pred katero sta v senci trtnega latnika stali dve kamniti mizi. Tam se je

on vselej ustavil, da je okrepčal sebe in oddahnil konja. Ne bo dolgo, pa bodo tam. In spet sta umolknila oba ter se topo zagledala v konjeva bedra in v nihajoči rep.

Zadaj za njima, gledajoč v preteklost, je kimal Nace in se na vse viže trudil, da bi ne zaspal. Bedeč je sanjal o belem gradiču, ki bo njegova hiša in o škilavi princezinji Špelci, ki bo njej kraljevala. Da le srečno pritrancira to okovje domov, pa bo njegov ljubi domek kmalu zrel. Sredi teh prijetnih sanj mu je bloden pogled plaval preko neštetihih streh oddaljujočega se mesta, preko svetoivanske doline vse tja čez do temnozelenega Bošketa, ki je tržaškim zaljublencem večen paradiz. Obstale so mu za hip oči na visokem dimniku Dreherjeve pivovarne ter takoj za tem šinile po lonjski dolini tja daleč na vzhod in potem se ni ničesar več spominjal.

Voznik Nane je potegnil za levo vajet in Lucko je ves vesel krenil s ceste v senco latnika. Nane je postavil predenj vse seno, kar ga je imel še v vreči, in pozdravil dobrodušnega gostilničarja, ki se je prikazal na pragu. Tudi Povle se je skobacal na tla ter šel dregat v rebra dremajočega Naceta.

»Hej, ti zaspane! Ali boš oživel ali ne boš? Počivali bomo nekaj časa tu in kosilo si bomo naročili. Povej, ali hočeš kosilo tudi ti, ali si boš raje potisnil pas.«

Nace se je do dobra predramil in misel o kosilu mu je bila takoj všeč. Saj je vedel: zakaj pa hodijo ljudje sem in tja po svetu? Zato, da nekaj vidijo, da nekaj doživijo in da se napokajo raznih dobrot. Tisti, ki je zmeraj doma, otepa mineštro dan na dan — kaj ima tak od življenja? Nace, ki si ustvarja lasten dom, potrebuje seveda vsak sold, ali kadar gre kam dlje na pot, mu vendar pritiče kak boljši prigrizek. Kaj se bo zdajle zaradi takega boljšega kosila tresel? Kaj bi vendar rekli ljudje, če bi to opazili. Kajpak, tudi on hoče kosilo in prav tako dobro kot onadva. Ne bo on slin požiral, ko se bosta starini mastili s pečenko!

Použivali so slastno kosilo ter pili črnino lastnega gostilničarjevega pridelka. Po dobrem kosilu in po dobrem vinu se pa razpoloženje samo od sebe izboljša. Vsi trije so postali razigrani in Povle je bil že pripravljen, da bi zažingal tisto:

*»Ta stara je bovna,
ta mladi rase vovna ...«*

pa mu ni gostilničar dovolil, ker se je bal karabinjerjev. Sicer pa so minute lepo in neslišno tekale naprej. Treba je bilo narediti gostiji konec, kajti do doma je bilo obilnih dvajset kilometrov samotne poti, ki pa jim ni bila več nevarna zdaj, ko so tako zgovorni. Hej, ko bi zdaj na tolovaje naleteli, bi jih kar objeli in potegnili k sebi na voz, da bi skupno vriskali in prepevali kot slavčki.

In ko so se v takem rajskem razpoloženju poskušali spet vkrcati na voz, je Nace nenadoma zatulil kot požarna bramba kadar je peškerija v plamenih.

»O madonca! Moje železje! Kdo je vzel moj paket železja? Okovje za moja vrata in okna in ključavnice? Vse je bilo v enem omotu, ki sem ga sam prinesel in položil na tale voz. Tega omota ni več na vozu in zaradi lojtrnic tudi ni mogel sam pasti na tla. Povejte mi, barabe salamenske, kdo ga je vzel! Jaz hočem to vedeti!«

Voznik in Povle sta oba strmela v razjarjenega Naceta.

»Hudiča vendar,« je končno vzkliknil voznik. »Ali nisi ves čas imel tisti paket pod ritjo? Sam si ga nekomu med potjo podaril, zdaj pa tuliš nad nama, kakor da sva ga med potjo pohrustala. Prav ti je, cepec! Se vidi, da si vso pot na vozu do tu presmrčal. Dobro je, da ti niso še hlač odnesli. Tatova sta bila gotovo dva: eden, ki te je privzdignil, in drugi, ki je takrat potegnil zavitek izpod tebe. In tako teslo se namerava oženiti! Še punco ti bodo nekega dne ukradli, čeprav je grda!«

Nace je začel jokati. »Pojdimo nazaj,« je prosil, »morda bomo tatu še kod dobili.«

»I seveda,« je dejal voznik sarkastično. »Nazaj bomo šli in bomo ljubeznivega rokomavha našli za nekim vogalom, kjer lepo sedi na tvojem paketu ter se masti s kruhom in mortadelo. Najbrž komaj čaka, da pridemo. Alo, na voz zdaj, da gremo domov! Tvoje okovje je šlo in zdaj samo na to misli, kje boš dobil denar, da greš po drugo. To bo ponosna Špelca, ko bo izvedela, kako brihtnega ženina ima!«

Zdaj se je pa Nace razhudil:

»Kaj se boš to še ti zaletaval vame. Raje pomisli, da so ti iz žepa ukradli celo samokres in Povlu tule pa polno vrečo orehov.«

»So, a ne tako kot tebi — naravnost izpod riti!«

In tako so se pričkali tu in vso pot skozi Bazovico do Lokve. Pri Muhi so spet ustavili, klicali liter, a tega le za to, da se potihoma pomenijo, kaj bodo doma povedali. In so sklenili, da bodo molčali kot trije grobovi. Vsi trije so bili okradeni in že to je dovolj hudo. Da bi pa povrh tega še vsi znanci in prijatelji — če domačih žena in Špelce niti ne štejemo — cele tedne čez zobe vlekli, nak! tega pa že ne bodo dovolili!

In ko so to sklenili in si dali roke, so nekako potolaženi nadaljevali pot proti domu.

Ko je voznik Nane nakrenil utrujenega konja na dvorišče pred svojo hišo, se je od nekod prikazala njegova žena Pepca in se jim prijazno nasmihala.

»Oho!« je rekla. »Naši ljudje so že doma. No, kako je kaj šlo? Ali so vas Tržaćani kaj nabrili?«

Oglasil se je Povle:

»Kaj, nas da bi Tržaćani nabrili? Še enkrat se morajo roditi!«

Miroslav Košuta

Med dišečimi bori

Ej, kako je lepo tam gori
med šumečimi bori
v deviškem naročju ležati
in božati jo,
ji šepetati sladko
in njena usta iskati.

Saj sem ji večkrat dejal:
»Lepo je tam gori, mala.«
A ni hotela z menoj:
samote se strašno je bala.

Nekoč pa sem šel sam tja gori
in sem videl med bori
z njo prijatelja ležati
in božati jo,
ji šepetati sladko
in njena usta iskati.

Pa sem nekoč ji dejal
»Lepo je tam gori, mala.«
In je hotela z menoj:
samote se nič več ni bala.

BREŽŽIČNA ZVEZA

med celicama štev. 5 in 6

Danilo Benčina

Ko se spomin vrača v tista žalostna leta, ko je fašizem zbral »vse Slovence pod streho hiše ene« v tržaških zaporih, se rad spominjam tovarišev iz celic številka pet in šest. V prvi celici so leta 1940 z mano začeli pokoro za svojo slovensko in antifašizem narodni heroj Anton Šibelja (Stjenka), Lojze Besednjak in Boris Cibic, v drugi pa dr. Stanko Vuk, Ladko Pertot, Stanič in še neki fant s Tolminskega, čigar ime sem po tolikih letih pozabil. V teh celicah se je takoj uveljavil stari pregovor: en Slovenec — oče naš, dva Slovence — gostilna, trije Slovenci — pevski zbor. Torej dve celici — dva kvarteta. Da nas je med celicama manj ločil predebela zid, smo poskrbeli na zelo enostaven način. S pomočjo metle smo zvečer na dano znamenje izpraznili vodo v straniščnih školjkah in skozi prazne odvodne cevi je bila postavljena sicer slabo dišeča, a vedno brezhibna zveza, ki je delovala tudi z gornjimi nadstropji, ko so tamkajšnji gostje pogruntali novi način telefoniranja. V zvezi s tem smo imeli več ur opravka s pripravljanjem pevskih točk, dovtipov in sporočil. Zvečer pa smo ob določenem času vse svoje sporede oddajali po »radio postaji čajba«. Nikoli ni manjkalo hrupnega smeha tako, da so nas zaradi večkratnega veselega razpoloženja imeli pazniki za čudne in neuravnovešene ljudi.

Izmed nešteti pogovorov naj mi bo dovoljeno, da navedem naslednje:

Lojze je sklonil glavo v školjko in se pogovarjal s Stankom.

»Kaj ti je danes Stanko, ali si morda bolan?«

»Ne, prav dobro se počutim; samo tega hudičevega Koroneja mi je že preko vsega. Zakaj pa vprašuješ, če sem bolan?«

»Veš, tako se mi je naenkrat zazdelo, ker ti tako hudičevo slabo diši iz ust.«

»Pojdi k vragu, če nimaš kaj bolj pametnega!«

Pazniki so nas vsak dan spremljali v gosjem redu za nekaj minut, in tu smo se večkrat bežno srečali in kaj malega pogovorili. Ko se je nekega dne na dvorišču Stanko pohvalil, da je prejel od doma paket in da je bil med drugimi dobrotami tudi lonček medu, je zvečer Lojze pogruntal:

»Ta oštja od Stanka ima zato lep glas, ker se zdravi z medom. Dobro bo, če tudi v našo celico dobimo med in jo bo naš kvartet še bolj žingal.«

Rečeno, storjeno. Ker sem se zdel bolehen, je ostala trojica v moji celici sklenila, da se moram prihodnje jutro delati bolnega in da ne smem na dvorišče. Logično, da je zjutraj na dvorišču Stanko takoj opazil, da manjkam in Lojze mu je na ganljiv način pravil, kakšen hud prehlad me je zgrabil. Nekaj medu v vročem mleku bi me gotovo rešilo hujših posledic, morda celo smrti.

Ko se je Stanko vračal mimo naše celice in so se vrata odprla, da vstopijo moji sostanovalci, je bežno pokukal in me res videl, kako sem spokojno ležal ter mu nisem niti odzdravil, ko mi je pomignil v bodrilo. Zjutraj je preprosil paznika, da mi je izročil lonček medu s priporočilom, da si ga nekaj pridržim, ostalo pa vrnem.

»Fantje, sedaj pa gostija, da si popravimo glasove« je poveljeval Lojze in že smo hiteli zajemati in mazati vsak svoj kos koruznega kruha. Kot bi trenil, je bil lonček prazen. Ko smo se nehali »zdraviti z medom«, je padlo povelje:

»Sedaj pa »Žabe« brez telefona!«

In korajžno smo zapeli, da je po nekaj trenutkih pridrvel paznik s »kapotom«, ki je začel ves razjarjen vpiti na nas ter groziti z vsem mogočim, ker se je pesem krepko slišala tudi preko debelih vrat in zidov. Ko je zavladal mir in se je nehalo kričanje ter loputanje z vrati, je Stanko takoj radovedno zahteval z udarci na zid »telefonsko zvezo«.

»Veš, slabo smo se počutili brez krepke pesmi, pa smo pojedli ves tvoj med in sedaj se zdimo kot slavčki in ne znamo biti tiho,« je pojasnjeval Lojze.

»Kako, ves med? Kaj nisem rekel, da je samo za zdravilo in da mi ga morate vrniti? Kaj pa Danilo?«

»Kako, kaj Danilo? On je še najbolj glasen, saj veš, da vodi naš kvartet!«

»Kaj? Najbolj glasen? Saj je hudo prehlajen!«

»Kaj prehlajen! Samo med nam je bil potreben in basta!«

Zaslišal se je korak paznika in zveza je bila takoj prekinjena.

Drugič zopet pri »telefonu«.

»Danilo! Sakrament! Veš, da sem danes dobil uši in sem ves iz sebe!«

»Stanko, za to se pa res ni vredno razburjati!«

»Kako ne! Kaj se ti morda tudi uši dozdevajo zabavna reč?«

»Drugje ne, a v zaporu že.«

»Danilo, kaj se ti je zmešalo? Ali sploh veš, kakšne so uši?«

»Kako da ne. Saj jih imamo v naši celici že več kot teden dni.«

»Pa se ti zdi to tako malenkostno, da mi nisi že pred dnevi povedal?«

»Kaj bom pravil velikemu doktorju in pesniku o naših prozaičnih ušeh.«

»No, pa kaj ste ukrenili?«

»Zabavamo se!«

»Kako, zabavamo? Kaj res nisi več pri zdravi pameti?«

»Veš, z zažgano žveplenko načrtamo krog na papirju, potem postavimo v sredino kroga vsak svojo najkrepkejšo uš. Tista, ki pribrzi prva iz kroga, je zmagovalka. Tako imamo priliko, da se tudi športno izživljamo.«

»Danilo, ti si baraba. Prav imajo, da so te zaprli!«

»Hvala, enako!«

Smeh v obeh celicah, nato prekinitev zveze, ker je Borisu nekaj nagajal trebuh...

Nekega večera sta Stanko in Anton modrovala o vsebini pisma, ki ga je napisal Pinko Tomažič na notranjo stran ovojnega papirja zavojčka tobaka, ki ga je poslal Lojzetu v dar. Ko sta o zadevi prišla popolnoma navzkriž, je vprašal Stanko:

»Ti, kaj pa dela Danilo, da se ne oglasi?«

»Čita 'Piccolo'!«

»Kako, čita 'Piccolo'? Saj ne dovolijo nikomur nobenega časopisa!«

»Ja veš, da je ta oštja z vsemi žavbami namazan in mu je uspelo napraviti prošnjo za časopis. Odobrili so mu, da si odslej lahko vsak dan kupi časopis.«

»Zakaj pa mi tako važne zadeve niste omenili prej?«

»Vsi smo bili prepričani, da iz tega ne bo nič. Danes pa ti naenkrat prinesejo časopis.«

In ko me le ni hotelo biti na pogovor, so se v sosednji celici res uverili, da sem zatopljen v branje časopisa. Stanko je nestrpno zahteval, da mu preberem takoj vsaj vojni bilten. Na zahtevo sem res sklonil glavo v »telefon« ter začel v čisti italijanščini:

»Na francoski fronti vlada, razen malih spopadov med izvidnicami, zatišje. Močna skupina sovražnih letal je včeraj napadla Reko in je bil hudo poškodovan zelo važen vojaški objekt.«

»Ti, Danilo! Kaj je ta važen objekt? Kaj poročajo dalje? Ali je morda tovarna torpedov?«

»Ne! Čakaj, da malo bolje pogledam. Mh... aha! Objekt je bila javna hiša, kjer se je pri babnicah boril bataljon italijanskih črnosrajčnikov in jih je vse zasulo.«

Šele pri zadnjih besedah se je v sosedni celici pobliskalo, da je moje branje izmišljotina in da sploh nimam časopisa. Sledilo je glasno prerekanje in smeh, ki ju je prekinil paznikov klic: »Silenzio!«

Lojze je potegnil za verižico in voda je z glasnim šklopotanjem prekinila zvezo, meni pa rahlo oškropila lice.

Priznavam, da so navedeni pogovori zelo malo zanimivi, a če se človek spomni, kako strašansko dolga je bila vsaka minuta za rešetkami tržaškega zapora Koroneja v pričakovanju mučnih zasliševanj in koliko dolgih mesecev smo morali v neznosnem pričakovanju tam preživeti, je jasno, da so nam vse take in še manjše zadeve krajšale in lajšale čas ter pomagale, da nismo obupali niti v najhujših trenutkih.

Miroslav Košuta

Križki lepatici 1956

Kako si luškana —
sedaj si »miss«.

O, ne prevzemi se —
ker zdaj si »miss«.

Če imaš me rada kaj,
pozabi »miss«,
in bodi Vojka spet
nikoli »miss«.

Športni in moralni pomen združenja

Ivan Patrizio

„Bor“

Za imenom, ki bi lahko označevalo kakšno lesno podjetje, se skriva edina slovenska tržaška športna organizacija. Danes je to športno združenje že globoko prodrlo med mladino in zlahka ni več mladince ali mladinke, ki ne bi vedel za njegovo ime. Udomačilo pa se je tudi med starejšimi tržaškimi Slovenci in lahko trdimo, da je danes ta mlada športna organizacija vsaj toliko poznana kot nekdanja Adrija, Zarja in ostale iz preteklih časov.

Lahko bi si postavili vprašanje: so tržaški Slovenci res potrebovali svoj športni klub? Odgovor je lahko samo pritrdilen in dokazov za to je nešteto. Predvsem nam to dokazuje veliko število mladine, ki se je prijavila za prva tekmovanja, ki jih je združenje priredilo. Odziv mladih iz mesta in iz okoliških vasi na vse »Borove« pobude ter želja, da bi te pobude bile čim številnejše in čim trajnejše, je prvi, a obenem tudi najzgovornejši odgovor na zastavljeno vprašanje.

Kljub vsej svoji prizadevnosti in vsem svojim naporom pa je športno združenje »Bor« lahko doslej le delno zadoščalo vsem mladinskim željam, predvsem zaradi pomanjkanja vodilnih strokovno izobraženih kadrov, marsikaj pa tudi zaradi težkega gmotnega položaja. Prav zaradi tega je moralo združenje svoj delokrog omejiti in posledica je bila, da je dobršen del mladine še vedno ostal nepovezan in neaktiven. Tako je še danes prepuščena sama sebi mladina iz večine okoliških vasi, čeprav so v mnogih že delovale, delujejo ali pa bi hotele delovati večje ali manjše skupine mladincev, ki se zanimajo za šport. Tak primeri so v Nabrežini, v Križu, v Sovodnjah na Goriškem in še v vrsti drugih, katerim je združenje lahko doslej priskočilo na pomoč le priložnostno, kar seveda ni in ne more biti dovolj. Mladina se hoče sportno izživljati, zato pa mora dobiti sredstva in možnosti, da izpolni to svojo razumljivo in upravičeno željo.

Če je ta naša mladina še do pred tremi leti predstavljala četo brez voditelja in si je iz svoje srede zbrala predstavnike, ki naj bi jo vodili in urejali njeno delovanje, pred-

stavlja danes vojsko brez glavnega štaba, kajti vodstveni kadri, ki so tehnično sicer napredovali, niso številčno napredovali v taki meri kot so zahtevale in zahtevajo stalno naraščajoče vrste športno aktivnih mladincev v raznih panogah.

Kje tičijo vzroki tega neenakomernega naraščanja športnikov na eni in voditeljev na drugi strani? Kakšna je rešitev iz tega, iz dneva v dan bolj perečega stanja? Skušali bomo odgovoriti na obe vprašanji, vendar pustimo za trenutek te doslej senčne strani tega športnega gibanja in ozmimo se raje nekoliko na svetle strani njegovega delovanja.

Moč vsakega športnega društva ali kluba se meri po raznih činiteljih, predvsem po njegovem športno-tekmovalnem kapitalu, nato po denarnih zmogljivostih, po društveni imovini in zmogljivosti vodstva. Od vseh teh činiteljev, je združenje »Bor« bogato samo na športnem kapitalu, glede vseh ostalih pa je v velikih težavah. Toda moč društva se meri tudi po »storilnosti« njegovega vodstva, pri čemer z besedo »storilnost« označujemo razmerje med storjenim delom in sredstvi s katerimi je bilo to delo opravljeno. Če gledamo iz tega vidika in primerjamo »Borovo« storilnost s storilnostjo ostalih tržaških klubov, bomo zlahka ugotovili, da spada »Bor« med najmočnejše organizacije, če že ni mogoče celo najmočnejša.

Kaj je združenje »Bor« doslej naredilo, s čim se je ukvarjalo, koliko mladine združuje, kako dela, skratka kakšna je bilanca njegovega komaj triletnega obstoja? Odgovor na to moramo začeti od začetka, čeprav smo uverjeni, da je prav malo takih, posebno med mladino, ki ne bi vedeli vsaj najbolj osnovnih podatkov o njegovem nastanku.

Sportno združenje »Bor«, nekaj sodobni »Phoenix«, se je razvilo iz pepela takime-novanega »Pripravljalnega odbora«, ki je bil ustanovljen na mladinsko pobudo z nalogo, da vskladi športno delovanje raznih dru-

štev, klubov in skupin. Po poldrugem letu delovanja tega Pripravljalnega odbora, ki je odigral v novejši športni zgodovini tržaških Slovencev zelo pomembno vlogo in imel marsikatero drzno in uspešno zamisel, se je iz v ta namen postavljenih temeljev dvignil nov organizem, po svoji strukturi bolj popoln in pripraven za uspešnejše in bolj načrtno športno življenje naše slovenske mladine v zamejstvu.

Ustanovnega zbora 21. junija 1959 se je udeležilo 37 oseb, za predsednika pa je bil izbran stari športnik, slikar Jože Cesar. V vodstvenem organu je bila v glavnem mladina, le na nekatera mesta so bili izvoljeni starejši športniki, dokler ni naslednji, prvi občni zbor članstva, poklical tudi na ta mesta mlajše odbornike, za katere moramo reči, da so doslej častno reševali in tudi rešili svoje naloge. Predsedniška čast in z njo tudi delo je prešlo v roke Milana Babiča.

Sedaj pa k številkam. V prvem letu svojega delovanja je »Bor« imel tekmovalne stike s 15 društvi, pri čemer niso všteta prosvetna društva in sorodne ustanove. »Bor« je 15 srečanj opravil s tržaškimi italijanskimi društvi, 15 z jugoslovanskimi iz obmejnega pasu, eno pa z društvom iz ostale Slovenije. V goste je prišlo v Trst 5 jugoslovanskih moštev, »Bor« pa je 7-krat nastopil na njihovih igriščih.

Stiki »Borovl« igralcev z italijanskimi in jugoslovanskimi društvi so se omejili le na odbojko in na namizni tenis. V prvem letu so odbojkarji odigrali 23 tekem, 10 moški in 13 ženske. V vseh srečanjih so »Borovci« 13-krat zmagali, 10-krat pa izgubili. V namiznem tenisu, v katerem so nastopali samo moški, je bilo 27 srečanj, od katerih se jih je 15 zaključilo z »Borovo« zmago. »Borovi« namiznoteniški predstavniki so nastopili tudi kot posamezniki na raznih turnirjih in prvenstvih. Posebne omembe je vreden uspeh, ki ga je dosegel igralec Klavdij Grbec s tem, da si je priboril pravico do udeležbe v finalnem delu italijanskega državnega prvenstva v Livornu.

Razen navedenih nastopov se je »Bor« s svojimi igralci udeležil še mladinskega izleta v Koper, kjer je nastopil proti tamkajšnjim moštvom, občinskega dneva v Koprju in enake proslave v Sežani.

V prvem letu obstoja je nadaljeval po poti, ki jo je začrtal Pripravljalni odbor in organiziral obe največji in najpomembnejši manifestaciji naše mladine v zamejstvu v letih 1959 in 1960, to je drugi in tretji »Športni dan«. Oba sta odlično uspe-

Ženska vrsta »Bor« v igri z »Casa della Lampada«

la, saj je na drugem nastopilo 180 tekmovalcev, na tretjem pa celo 260. Če k temu dodamo, da je — upoštevajoč skoraj popolno pomanjkanje strokovnega kadra — tudi organizacija obeh »dnevov« bila zadovoljiva, potem lahko rečemo, da je »Bor« z njima dokazal ne le svojo upravičenost in potrebnost, temveč tudi dobro podlago za nadaljnje organizacijsko delo, ki je prišlo do izraza tudi v brezhibnem vodstvu športnih tekmovalcev v okviru mladinskega dneva v Trstu.

Ena glavnih skrbi združenja je bila že takoj v začetku izboljšanje kvalitete nivoja tekmovalnega kadra. V ta namen je »Bor« organiziral nekaj tečajev. Odbojkarji so 10 dni taborili v Rovinju. Čeprav združenje nima posebne smučarske sekcije, je priredilo v Kranjski gori smučarski tečaj, avgusta pa je poslalo na Bled dva svoja člana na instruktorski tečaj za namizni tenis. Oba člana sta tečaj uspešno dokončala in postala tako prva diplomirana vaditelja v združenju.

V tej sezoni je združenje napravilo važen korak naprej. Dva svoja odseka je vpisalo v CONI, s čimer je bilo slovensko športno združenje prvič vključeno v seznam urad-

no delujočih športnih organizacij na Tržaškem.

Iz tajniškega poročila na prvem občnem zboru lahko povzamemo še nekaj zanimivih številok o delovanju združenja. Delovanje je močno zaviralo vprašanje oziroma pomanjkanje finančnih sredstev. V prvi poslovni dobi so znašali dohodki združenja le 190.105 lir in so bili takole porazdeljeni: 21.650 lir je vrgla članarina, raznih odpor društev in posameznikov je bilo 155.455 lir, od lastnih prireditvev pa je društvo dobilo 13.000 lir. Glavni izdatki so bili: 21.385 lir za namizni tenis, 35.680 lir za odbojko in 53.200 lir za opremo. Aktiva je znašala 28 tisoč 500 lir.

Po tem prvem občnem zboru je prevzel krmilo združenja nov odbor, ki ga sestavljajo v glavnem mlade moči. Za predsednika je bil izvoljen Milan Babič, za podpredsednika Marjan Dolgan, za tajnico Miranda Batista, za blagajnika Marijan Sušteršič in za gospodarja Anton Dougan.

Novo izvoljeni odborniki, katerim je prišlo na pomoč še nekaj simpatizerjev, so se lotili dela z velikim poletom in znatno okrepili posamezne »Borove« odseke. Posebno aktiven je bil odbojgarski odsek. Poleg ženske je bila v CONI vpisana tudi moška vrsta, ki je odigrala celo vrsto prijateljskih srečanj. Kljub negativnim rezultatom ima moška vrsta pred seboj dobre perspektive, kar potrjujejo vsi odbojgarski izvedenci in med njimi še posebno najboljši slovenski igralec odbojke na Tržaškem — Adrijan Pavlica.

Kot smo že omenili, je za napredek odbojke združenje priredilo 10-dnevni tečaj v Rovinju, še pred tečajem pa sta dva člana »Bora«, Neda Mijot in Franko Drašič obiskovala vaditeljski tečaj in tudi diplomirala za odbojgarska vaditelja. Tečaj sta razen vaditeljice Olge Pavletičeve vodila še Feručo Jurkič in Franko Drašič. Skupnega vadenja se je udeležilo 11 odbojkarjev in da ni šlo pri tem za kakšne »počitnice«, nam dokazuje dnevni red tečaja: vstajanje ob 6,30; po zajtrku od 7,30 do 10. praktične vaje; od 10. do 11. teorija; do 12,30 kopanje. Po kosilu prosto do 17. ure, nato spet 1,30 praktičnih vaj, po večerji do 22. prosto in ob 22. uri spanje.

Med tečajem samim so »borovci« odigrali z okoliškimi tabori 5 prijateljskih srečanj: dve proti Partizanu iz Celja ter po eno proti ženski reprezentanci Ljubljane, profesorjem telesne vzgoje in tečaja za odbojgarske vaditelje. Zmagali so le v srečanju s Celjani.

Do 30. novembra je bilo stanje odigranih tekem »Borove« moške in ženske vrste naslednje:

Moška	7	5	2	0	7	(9-17)
Ženska	14	9	5	4	10	(19-39)

Dejstvo, da je moška odbojgarska vrsta bila poražena v vseh srečanjih, ne sme ustvariti napačnega mnenja. Vrsta je namreč šele v zadnjih mesecih prebrodila začetno krizo in prav v tem zadnjem razdobju so bili njeni rezultati že znatno boljši, čeprav to ni prišlo do konkretnega izraza zaradi visoke kvalitete vseh njenih nasprotnikov. Ni pa izključeno, da bo do izida tega koledarja izbrisana iz lestvice srečanj tudi zadnja ničla v rubriki zmag.

Dosedanji nastopi so bili vsi prijateljski z izjemo dveh zadnjih srečanj s tržaškimi gasilci. Posebno v zadnjem so se »Borovi« igralci lepo postavili.

Bolj uspešne so bile doslej ženske, ki so vse leto nastopale na tekmah italijanske A lige. Tudi pri njih je število zmag še razmeroma majhno, vendar pa moramo pri tem ugotoviti, da je tržaška ženska odbojka v primerjavi z nivojem v Italiji, na zelo visoki ravni in, da se je dokaj težko uveljaviti v tako močni konkurenci.

Delavnim odbojkarjem, predvsem pa poštvovalni in vztrajni ženski vrsti, se je združenje »Bor« hotelo letos oddolžiti s tem, da je popolnoma obnovilo igrišče »Stadiona 1. maj« in to otvoritev združilo s kvalitetnim turnirjem, katerega sta se udeležili še ljubljanska ženska reprezentanca in vrsta italijanskih prvakinja tržaške »Casa della Lampada«. Ta turnir je bil za tržaške ljubitelje odbojke prava poslastica, saj doslej v Trstu še ni bilo tako kvalitetnih nastopov ženskih vrst. Obenem pa je »Bor« s tem turnirjem doprinesel tudi pomemben delež k večjemu razumevanju in sodelovanju med društvi tu in onstran meje, slovenskimi in italijanskimi.

Odbojka je danes globoko ukoreninjena med slovensko mladino. Iz njenih vrst je prišel že marsikateri nadarjeni igralec, ki se je uveljavil tudi v ostalih italijanskih klubih. V mislih imamo predvsem Jurkiča in Pavlico. Pavlica se je razen tega odlično uveljavil tudi kot lahkoatlet. Prav zaradi tega smo Adrijana Pavlico, sedaj študenta na šoli za telesno vzgojo v Rimu, prosili za kratek razgovor. Se prej pa bi vam radi postregli s kratkim opisom njegove športne kariere.

Atletike in istočasno tudi odbojke se je lotil leta 1957, ko se je vključil v tržaški klub »Libertas«. Že naslednje leto je z znamko 185 cm v skoku v višino postavil nov mladinski rekord Julijske Krajine. Naglo je napredoval tudi v odbojki in bil vključen v tržaško reprezentanco, ko so v našem mestu gostovale državne reprezentance Turčije in Tunizije ter italijanska študentovska vrsta. Baje bi igral tudi v B moštvu Italije v Bernu, če ga ne bi zadržali v Trstu za nastop proti Tuniziji. Največje zadoščenje pa mu je prinesla letošnja sezona. V maju je najprej v Vidmu izenačil svoj najboljši rezultat v skoku v višino, julija pa je na tržaškem občinskem stadionu z višino 186 cm še izboljšal svoj rekord. Z odbojko se je letos manj ukvarjal, predvsem zato, ker je njegov klub v Trstu, on pa živi v Rimu. Kljub temu je dosegel visoko priznanje, ko ga je trener trinajstič uvrstil v študentovsko reprezentanco, ki je nastopila na Univerziadi v Sofiji. Prav zaradi tega smo naš razgovor začeli najprej z njegovimi vtisi iz Bolgarije.

Častno priznanje je skromnega Pavlico zelo navdušilo, žal pa je nekaj tednov pred odhodom v Sofijo zbolel, kar je seveda vplivalo na njegovo kondicijo in zaradi česar tudi ni prišel v poštev za prvo šestorko.

Na turnirju so italijanski študentje zabeležili tri zmage z Iranom, Turčijo in Nizozemsko in dva poraza s Češkoslovaško in Bolgarijo. Toda važnejše kot sami rezultati so bile izkušnje, ki si jih je Pavlica pri tem nabral. Spoznal je visoko raven igre v vzhodnih državah, ki je znatna nad italijanskim. Spoznal je tudi velik pomen psihične pripravljenosti, ki je tako odločilna v zaključnih fazah vsakega dvoboja. Prav tako se je spoznal z odlično organizacijo celotne Univerziade, z njenim brezhibnim potekom v vseh podrobnostih in s pristnim študentovskim športnim vzdušjem, ki je vladalo ves čas bivanja v glavnem mestu Bolgarije, med športniki in funkcionarji raznih narodov.

Se marsikaj je naredilo na Pavlico močan vtis v Sofiji, toda nas je seveda bolj zanimalo, kaj meni o naših domačih športnih razmerah, predvsem seveda o moški in ženski vrsti »Bora«. Po njegovem mnenju je moška vrsta glede na starost igralcev in na njihovo izkušnost več kot samo dobra. Posamezniki so tehnično in atletsko precej podkovani, manjka pa jim izkušenj. Kljub temu je prepričan, da si bodo v kratkem priborili pravico do nastopanja v C ligi in v dveh, najpozneje treh letih, tudi v B ligi. Za žensko vrsto meni, da so njene članice

Moška odbojcarska vrsta »Bora«

Adrijan Pavlica

sicer gibčne in obrambno zelo dobre, da pa premalo napadajo, kar jim onemogoča doseganje boljših rezultatov, katerih so sicer sposobne. Za obe vrsti pa velja, da morajo več igrati z močnejšimi nasprotniki in utrditi tudi moralno in psihično kondicijo.

Zaradi pomena in razmaha odbojke v »Borovih« vrstah, so vse ostale panoge stopile nekoliko v ozadje, bodisi ker je njihovo delovanje le priložnostno, bodisi ker je šele v razvojni, če ne celo začetni fazi. »Bor« ima na primer strelski odsek, ki razpolaga tudi z lastno zračno puško. Na vseh dose-danjih nastopih strelcev, je bila udeležba več kot zadovoljiva, toda potrebni bi bili številnejši nastopi in pogostejša gostovanja v krajih, kjer je strelstvo bolj razvito, to je onstran meje, ker je ta šport v Italiji pač še dokaj slabo razvit. Združenje bi moralo uvesti tudi referente za strelstvo in organizirati redna tekmovanja zaradi kategorizacije strelcev. Žal je bilo doslej eno samo tako tekmovanje.

Kdor ne živi tesneje z »Borom« bo morda presenečen ob dejstvu, da je to združenje priredilo smučarski tečaj v Kranjski gori na katerem so si mnogi tečajniki pod vodstvom izkušenega učitelja pridobili osnovno znanje, nekateri pa to znanje tudi izboljšali. Ob zaključku tečaja je bilo izvedeno celo tekmovanje med tečajniki.

Ce preskočimo dva bolj skromna poskusa v auto-moto slalomu in v igri med dvema ognjema v okviru tretjega športnega dne na »Stadionu 1. maj«, lahko kar preidemo na atletiko, to »kraljico športov« kot jo povsem upravičeno imenujejo. Žal je atletika »Borova« rak-rana in vse njegovo dosedanje delo na tem področju se je omejevalo na organizacijo nekaterih tekmovanj, ki pa so pokazala, da vlada med mladino za ta pre-krasni šport veliko zanimanje. Posebno šte-vilčni in kvalitetni so bili atletski nastopi v okviru športnih dnevov, toda pošteno je treba priznati, da so doseženi rezultati bili plod dela drugih društev, v katerih nekateri slovenski atleti z uspehom nastopajo. Zdru-ženje »Bor« je sicer po prvih pebudah usta-novilo svojo atletsko sekcijo in jo tudi pri-javilo FIDAL, vendar lahko vse dosedanje obdobje v tej panogi označimo samo za pre-hodno z upanjem, da se bo v novi sezoni prešlo k resnejšemu delu.

Kot smo že omenili, so bili na »Borovih« atletskih nastopih najuspešnejši tisti atleti, ki delujejo v drugih tržaških športnih dru-štvih in, ki so kot taki nastopili pri »Boru« le kot gostje, zavedajoč se svoje moralne dolžnosti, da kot Slovenci pripomorejo k napredku združenja. Poleg že omenjenega Adrijana Pavlice spada med te nedvomno tudi Emil Sedmak iz Križa. Svojo športno kariero je začel kot metalec kopja. Kmalu se je uveljavil z znamko 55 m, kar je bil za tedanje tržaške razmere odličen rezultat. Zaradi poškodbe na roki je moral metanje kopja ovustiti, toda puške ni vrgel v koro-zo. Lotil se je kladiiva in tudi v tej disci-plini je bil njegov vzpon blesteč. Kmalu je bil med najboljšimi metalci kladiiva. Tri le-ta zaporedoma je bil prvak Julijske Kraji-ne z najboljšim metom 48 m. Trenutno so njegovi rezultati skromnejši zaradi pomanj-kanja vadenja. V začetku je kot atlet za-stopal barve »Libertasa«, nato pa »Acega-ta«. S tema kluboma je nastopal v Bologni, v Rimu, Vidmu, Gorici in drugod. Omeniti moramo že, da goji kot stranski panogi met krogle in diska.

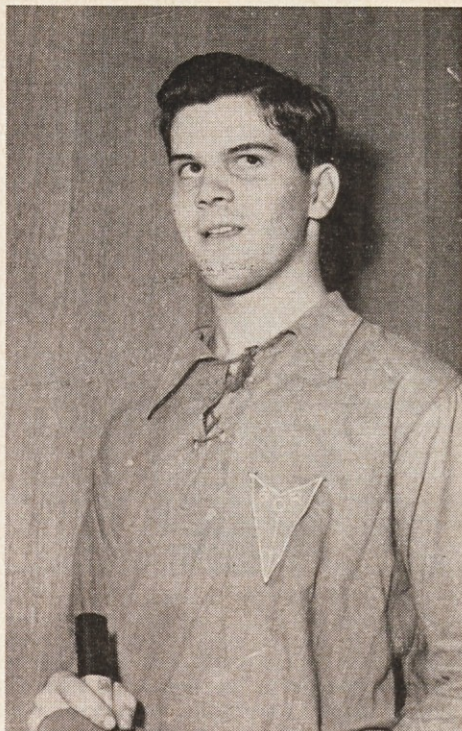
Na polju atletike stoje pred vodstvom »Bora« še velike naloge, ki bodo zahtevale mnogo naporov in predvsem vztrajnosti, po-sebno še, ker šola naši mladini ne nudi do-volj začetnih elementov za poznejše hitrej-še napredovanje.

Po številu sodelujočih in nastopajočih tek-movalcev je v okviru »Bora« dosegel brez dvoma največji razmah namizni tenis. De-javnost na tem področju se je — kar je še

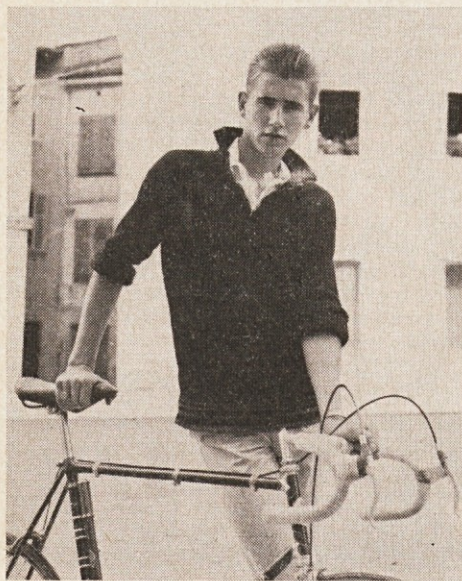
posebno razveseljivo razširila iz mesta tudi na podeželje, predvsem pa je zajela mladino na Proseku, v Križu in v Nabrežini. Pa tudi doseženi rezultati moštev in posameznikov dokazujejo, da je ta šport med našo mladino zelo priljubljen. V italijansko zvezo GITEt je prijavljenih danes že 38 »Borovih« članov, kar je brez dvoma zelo lepo število.

Namizno teniški igralci so imeli v tem letu mnogo zadoščenj. Njihov prvi uspeh je bila osvojitve pokala »Aligere« na goriškem turnirju. Sledila je ekipna zmaga na pokrajinskem prvenstvu, na katerem so prekosili vse ostale klube z mnogo starejšo namiznoteniško tradicijo kot so Soffita, RAS, CGS in Montuza. Razen tega so se številni »Borovi« igralci uvrstili tudi v deželno fazo italijanskega prvenstva, v kateri si je kar šest »Borovih« članov priborilo pravico do nastopa v zaključnem delu prvenstva v Chiavariju, katerim se je pridružil še Milič, kateremu je zveza naknadno dovolila nastop zaradi njegovih odličnih rezultatov. Posebno uspešna so bila dekleta, ki so osvojila deželni naslov v dvojicah, med juniorkami in v mešanih dvojicah.

Tudi v zaključni fazi prvenstva v Chiavariju je bilo »Borovo« zastopstvo med najštevilnejšimi in tudi uspehov ni manjkalo. Med juniorkami je Bandijeva osvojila drugo mesto, v mešanih dvojicah sta Kovačič

Klavdij Grbec

Jurij Uršič

in Batista klonila šele v polfinalu, med posamezniki pa se je Merlak uvrstil na 10. mesto in je bil najboljši Tržačan. Razen rezultatov samih pa je še poseben pomen teh uspehov v dejstvu, da je prvič večje predstavništvo tržaških Slovencev nastopilo na nekem italijanskem prvenstvu, prišlo tako v stik z igralci od Piemonta do Sicilije in uveljavilo v vsedravnem merilu ugled slovenskega športa pod Italijo.

Če je bila krona celotnega delovanja namiznoteniške sekcije »Bora« nastop v Chiavariju, pa je bil najzlahtnejši biser letošnje sezone prvi mednarodni namiznoteniški turnir, ki ga je »Bor« organiziral v našem mestu. Poleg vseh najboljših tržaških igralcev so na tem turnirju nastopili še igralci iz drugih predelov Italije, iz Kopra, ostale Slovenije in najboljši mojstri iz Avstrije. Kljub izredno močni konkurenci je »Bor« tudi na tem zahtevnem turnirju dosegel zavirljiv uspeh z osvojitvijo pokala GITEt kot najboljši klub iz Italije. Še posebej pa je treba poudariti tudi moralni uspeh turnirja, saj so k njegovemu uspehu pripomogli s prispevki tudi tržaški gospodarski krogi.

Istočasno so »Borovi« igralci nastopili tudi v Kopru, v Novi Gorici, v Padovi in še v drugih srečanjih. Svojo kvaliteto moč pa so najbolj dokazali na zveznem turnirju za pokal Istranov, na katerem so v njegovem prvem delu nadkrilili vse ostale klube in si priborili takšno mesto, da je bila njihova končna zmaga že tedaj zagotovljena, čeprav je bil to le prvi od treh predvidenih turnirjev. Od 18 kolajn, kolikor so jih organizatorji razdelili med nastopajoče, so si jih »Borovci« priborili kar 11, končna lestvica tekmovanja pa je bila naslednja:

1. »Bor«	točk 1825
2. »Unione degli Istriani«	točk 605
3. »Bancari«	točk 355
4. »Soffitta«	točk 305
5. »Centro giovanile Studenti«	točk 250
6. »Montuza«	točk 45

Najmlajši »Borov« igralec Milič je žel še poseben uspeh tudi na drugem juniorskem tekmovanju v državnem merilu. Skupaj s someščanom Crehčicem je v Viterbu zasedel tretje mesto.

Razen na vseh naštetih, so »Borovi« zastopniki nastopili še na kakih 10 drugih manjših tekmovanjih in skupno v letošnji sezoni odigrali okrog 1000 tekem, kar je res najbolj zgovoren dokaz njihove delavnosti.

To bi bila v glavnih obrisih bilanca športnega udejstvovanja »Borovih« sekcij. Pozitivnih stranj torej nikakor ni manjkalo in združenje zasluži nedvomno priznanje vseh, ki jim je pri srcu slovenska mladina pod Italijo. Toda »Bor« svojih možnosti in nalog s temi uspehi seveda še ni izčrpal. Pri tem mislimo predvsem na razširitev njegovega delovanja še na druge športne panoge, kot je na primer kolesarstvo, plavanje, vodno jadranje itd. Posebno za kolesarstvo in plavanje so dani mnogi pogoji, saj so na primer ravno kolesarji slovenske narodnosti na Tržaškem in Goriškem dosegli v okviru drugih društev izredno zavidljive uspehe, kar nam dokazuje predvsem primer Jurija Uršiča. Uršič se je posvetil kolesarstvu s 15 leti. Sedaj ima šele osemnajst let, vendar ima za seboj že celo vrsto zmag, s katerimi bi si zaslužil celo nastop na Diletantski krožni dirki po Franciji, katere se

Boris Hladnik

pa ni mogel udeležiti, ker ni dopolnil 19. leta.

V letošnji sezoni se je Uršič izkazal kot univerzalni dirkač. V treh tednih je dobil Gorsko nagrado v dirki po Karniji, postal tržaški diletantski prvak v cestni vožnji in kronal serijo teh uspehov z zmago nad elito italijanskih dirkačev na kronometer. Tako je v svojem 18. letu postal najboljši dirkač na kronometer v državi, ki ima v tej disciplini zelo bogato tradicijo. Med nič manj uspešne tržaške kolesarje pa se je uvrstil še en mlad slovenski kolesar Boris Hladnik iz Števerjana, ki je osvojil prvenstvo začetnikov za leto 1961 kot član moštva »Rovis - Bartali«.

Prav tako bo moralo združenje delati še na povečanju števila svojega članstva, aktivnega in pasivnega, in zajeti v še večji meri predvsem podeleželsko mladino.

Prvi dve leti »Mogovega« življenja sta bili brez dvoma težki, polni objektivnih in subjektivnih ovir. Toda doseženi uspehi so najboljši dokaz, da je z dobro voljo in z jasno začrtanimi cilji mogoče premagati vse ovire, tudi na videz nerešljive.

Jadralno letalo —

šport in šola obenem

Ko sem poleti lani potrpežljivo čakal na postaji sedeč na prtljagi, da se zbere ostala družba pilotov-jadralcev, opazim da mi prihaja nasproti star znanec.

»Kam pa kam?«, me pobara.

»Najprej v Vicenzo, nato pa v Asiago.«

»A-aa tako,« sili vame znanec »kaj pa boš tam?«

»Kaj? Jadral bom. Celih dvajset dni ostanemo na asiški planoti. To bo užitek. Upajmo, da bo dovolj termike!« se ves razvnamen.

»Kako jadral, ko pa ni nobenega večje ga jezera v Asiagu,« se čudi znanec in je skoraj užaljen, misleč, da ga imam za norca.

Aha, že vidim, da je na napačni poti. Nočem se mu zameriti, posebno ker ima tako ljubko hčerko (čez sedem let vse prav pride) in mu hitim razlagati, da čakam na ostale tovariše — pilote. V Asiago smo namenjeni na trening z jadralnimi letali, obenem pa bomo preživeli dvajset dni kot na letovišču, saj je Asiago tudi letoviški kraj. 1001 m nadmorske višine, letoviščarjev in letoviščark polno, a kar nas najbolj privlači: jadrnanje. jadrnanje in še enkrat jadrnanje. Z jadrlnim letalom seveda.

Znanec se čudi nad mojim navdušenjem. a ko mu začnem pripovedovati .. Na letališču smo. Nekoliko oddaljeno od nas je eno izmed jadrlnih letal. Vitek akrobatični enosed, aerodinamičnih obrisov, tankega trupa, dolgih in vitkih kril. Nikjer ni žic, prekat ali drugih stvari, ki bi nudile aerodinamični upor. Kot ulito je. Kdo bi dejal, da se da napraviti iz platna in lesa tako lepo stvar kot je jadrlno letalo.

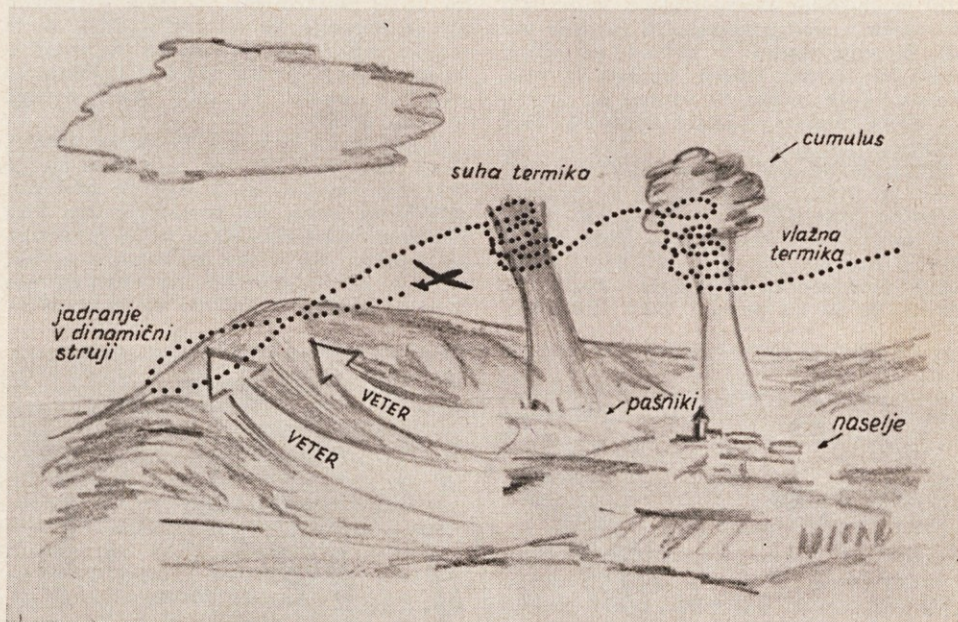
Nebo je polno belih oblakov — cumulusov in sonce močno pripeka. Najboljši pogoji za jadrnanje. Z Robertom vrževa deset lir. Dobil sem. Motorno letalo bo potegnilo v zrak prej mene, nato Roberta, ko imamo samo eno letalo za vlek. Padalo sem si že privezal. Zlezem v kabino M 100 S in si pošteno zadrtnem pa-sove. Danes se bo gori pošteno plesalo.

Zrak je nemiren. Poskusim vzvod krmil, pedala za smerno krmilo, zračne zavore. Vse je v redu. V zraku se ne more ustaviti in naknadno kaj popraviti. Nylonska vrv za aerovlek je nategnjena. Sto metrov pred menoj je dobri stari »Stimson L 5«, letalo, ki me bo povleklo v višino. Dvignem palec leve roke, znak da sem pripravljen za odlet. Nekdo mojih tovarišev dvigne krilo jadrlnega letala od tal, da se postavi v pravilno vodoravno lego. Vlek zabrni in me potegne za sabo. Hitrost narašča, že sem se odlepil od tal. M 100 S sili prena-glo navzgor, zato ga moram pridržati en meter nad zemljo. Tako omogočim lažji odlet letala pred menoj, ki je težje. Zdaj se je odlepil tudi »L 5«. No, sedaj nimam drugega opravka kot da pazim na rep letala, ki me vleče in čakam, da dobi nekaj višine. Avtomatično popravim rahle odklone in se nasmehnem ob spominu kolikšne težave mi je to delalo, ko sem se leta nazaj šele učil. Ostati v isti višini z vedno nategnjeno vrvo, ne vleči rep aerovleka na desno ne na levo, paziti, da ne zaideš v vrtince, ki ji tvori motorno letalo ki te vleče ter še celo vrsto drugih malenkosti je za učenca najtežja stvar pri jadrnanju. Medtem ko me »L 5« vleče v višino, si ogledujem panoramo. Videl sem jo že nešteto-krat, a me vedno znova privlači. Letiva nad luksuznim lokalom »Mille pini« in že smo nad angleškim pokopališčem, kjer zavije vlek na levo. Malo pritisnem še sam na pedal in se mu pustim vleči. Moje delo se prične potem, v termiki. Pogled na višinomer: 450 metrov nad letališčem. Nenadoma vidim kako se vlek zaziba in šine v višino kot puščica. Malo potegnem za vzvod in že sem v isti višini. Hura! Termiko sva zasačila. Je kar dobra. Odpnem vrv na nosu jadrlna in vlek se spusti nizdol. Nagel zavoj na desno, da ne zaidem v vrtince, ki jih je ustvarilo motorno letalo in začne se. Oči prilepljene na variometer, vzvod in pedala vedno pripravljena, da poneso M 100 S kjer je kak navzgorni tok. Va

riometer kaže, da padam 1 m na sekundo. Kdaj sem vendar šel iz termike, ne da bi se tega sploh zavedal. Kam se je spravila ta termika ali navzgorni tok? Zavijem na levo in nagnem letalo. Aha! Jo že imam. Vario kaže »0«. Letalo se guga. Zdi se kot bi plesal z zračnimi palčki na grebenu nevidnega vala. Vario kaže »0.25« ... »1«... »1.50« plus. Dvigam se. Hitro zavoj na desno. Letim v spirali in se držim notranjosti termike, ki se dviga. Višinomer kaže 1680 metrov 680 nad letališčem. V nekaj minutah sem pridobil 230 metrov. Močan sunek da občutim pasove na ramenih in močan navzdolni tok. Kaj se je pripetilo? Padel sem iz termike in pri tem zasačil »luk-

drugi meglici nekaj kilometrov pred mano. V lahnem drsenju se ji bližam. Vsak cumulus je »dim termičnega dimnika«. Tu se vodni hlapi, ki jih prinaša navzgorna zračna struja, zgoščajo. Tu se topla struja ohladi do termične ničle. Pod menoj so hribi, doline, vasi, raztresene sem ter tja in polja kot krpe na zeleni preprogi...

Hoops! Guganje in variometer mi povesta, da sem spet v termiki. Pred menoj se pojavi morje kipeče bele pene. Kak občutek! Na levi je krilo skrito v oblaku, na desni pa sije sonce. Zavoj, in že se vračam nazaj za nekaj sto metrov. Pred mojimi očmi se pojavi pravičljivi pojav. Nekaj res čudovitega. Imam sonce za hrb-

Različni način jadranja

njo«. Grr... kako me jezi. Izgubil sem na mah 130 metrov. Potrpežljivo začnem iskati in loviti drugo termiko. Prejšnjo je veter nemara premaknil. Nad menoj se tvori nov cumulus. Tu okoli mora biti tudi termika. Res mi kmalu vario kaže, da se dvigam. Tu je termika bolj široka. Križno jo prečkam, da vidim kako in kaj in že jadram v spirali. Čim višje grem, tem bolj ploščati postajajo zavoji. Vario kaže že »2.5«. Dvigam se vedno hitreje. Višinomer mi kaže 2100 metrov in variometer kaže »0«. Ta oblak ne nosi več. Zato naravnam krmila in letim tja k oni

tom. Na desni, malo pod menoj, se na belini oblaka odraža senca mojega letala. Temno sonce obkroža popolen kolobar mavrice v spreminjajočih se barvah, ki gredo od vijoličaste do rdeče.

Drug oblak mi prihaja nasproti. Ta je bolj temen od prejšnjega. Bi ali ne bi? Kar noter! Čimbolj grem nanj, tembolj temno postaja. V polmraku kabine se začno kazalci in številke na instrumentih zeleno svetiti. Dozdeva se ti, kot da bi stal na miru in bil potopljen v steklenici mleka. Slišim le šum in žvižganje zraka. Žvižganje, ki bi mi pomagalo če bi slu-

čajno imel okvaro na brzinomeru. Ob vsaki različni hitrosti je modulacija žvižga različna. Hitrost je v letalstvu poglavitna stvar. Brez hitrosti se letalo ne vzdrži v zraku in pade. Vsako letalo ima svojo kritično hitrost izpod katere letalo strmoglavi. V višini se da letalo spet lepo uravnati. Kočljivo bi bilo le blizu zemlje. Poslušam žvižg zraka, ko me spreleti srh. Brr... kako zebe! In neglede na to, da imam volneno in vetrno jopico ter rokavice! Zunaj dežuje. Na plexiglas kabine je padlo nekaj kot lešnik debelih kapelj. Bojim se za pitotovo cev. Če pride voda vanjo, sem na mah brez brzinomera. Bolje, da se spravim z oblaka. Naravnam letalo na 330° naravnost proti letališču. Naenkrat se meglena zavesa razkadi in že sem iz oblaka v sončni kopeli. Od svetlobe me oči ščemijo. Daleč v daljavi se vidijo nizko na ravnini Thiene, Vicenza in reka Brenta... Iz mraza in mraka na svetlobo, sonce, toploto, v nekaj trenutkih. Moč in lepota jadrnanja...

Sonce je že zelo nizko; normalne termike je konec. Letim le še s pomočjo termične inverzije. Evo, sonce je prav kar zašlo. Hop! Našel sem rahlo termiko in pridobil sto metrov. Spet vidim rdečo oblo sonca, ki zahaja. Zašlo je. Morda, če se mi posreči, bom lahko gle-

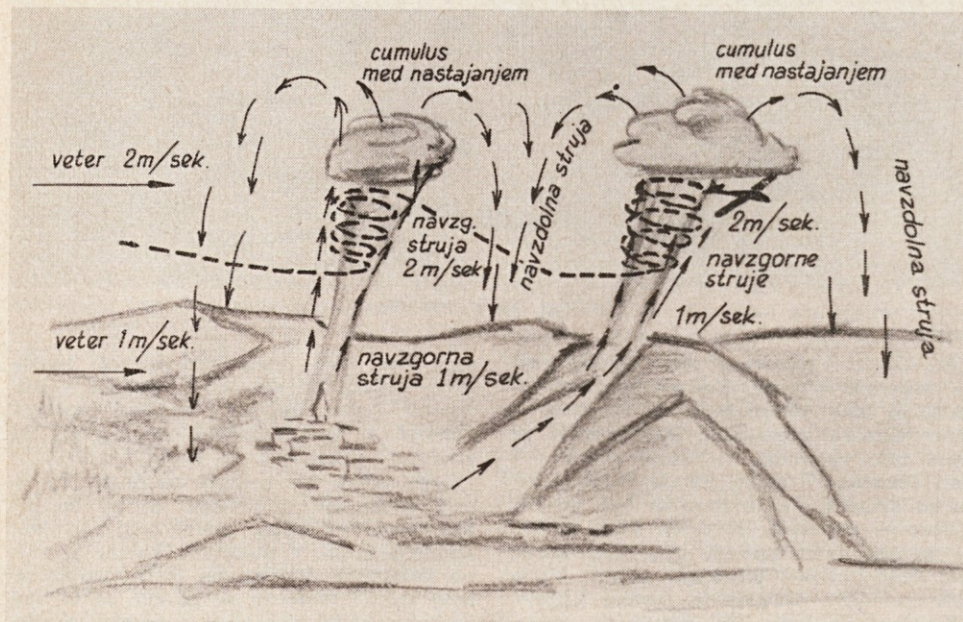
dal še tretjič sončni zahod. »0.25« mi kaže vario. Ni dosti, a s skrajno pazljivostjo in trudom se mi posreči pridobiti še nekaj metrov in glej, tretjič vidim zahajati sonce.

Tri vrije, dva loopinga (eden nepopoln) in drsni let po krilu, da izgubim hitro višino, nabašem si nekaj »g« (znak za težnost, ki je pri figurah lahko »2« in celo veliko več) a kdo se zmeni za take malenkosti, in končno malce utrujen a srečen pristanem na letališču.

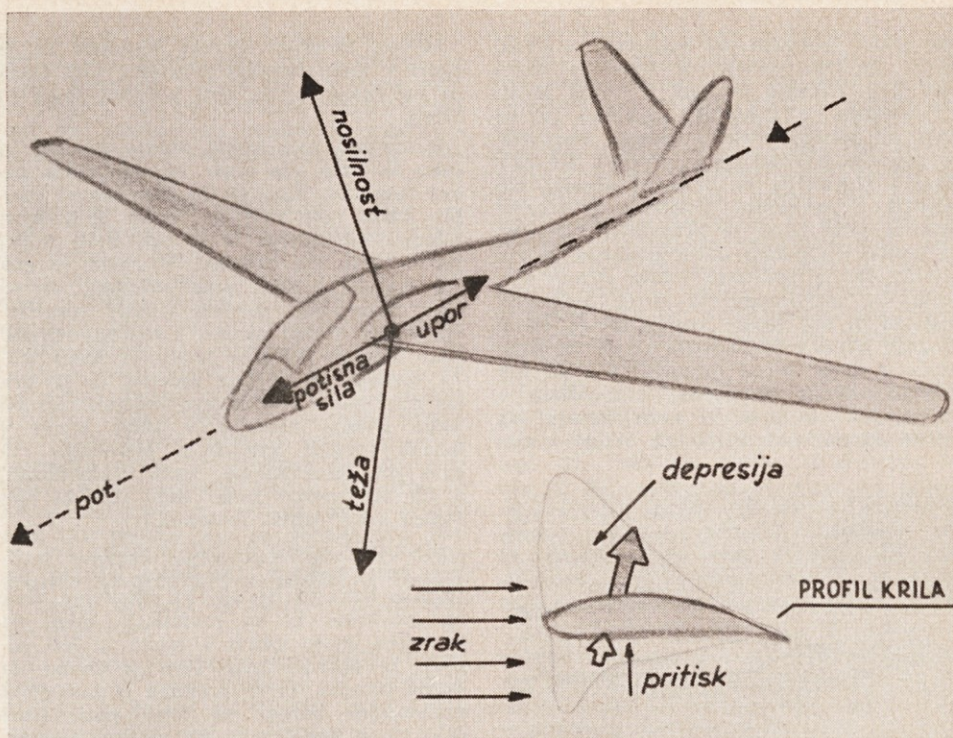
»Je mar pretirano moje navdušenje nad tem športom?« končam z vprašanjem svoje pripovedovanje znancu na postaji.

Z obraza mojega znanca je zdaj zginitil oni ironični in skeptični nasmešek. Sledil mi je z zanimanjem. A moje presenečenje je še večje ko mi reče: »Sliši, ali bi nas ne prišel kaj obiskat, ko se vrneš iz Asiaga, Rad bi še kaj slišal o jadrnanju in jadrnalnih letalih. Pa tudi ostali domači te bodo veseli.«

»Bom, bom,« sem ves navdušen sprejel. Hotel sem reči kaj več, a takrat me je obkročila »klapa«, ki je kot en mož pri drla skozi vrata na postaji in me brez ceremonij odvedla. Nato se je pravočasno spomnil, da nismo še kupili vozovnic, zato je za to poskrbel na vrat na nos Renato. Malo je manjkalo da bi se odpe-

Termične struje in tehnika termičnega letenja

Komponente sil, ki delujejo na let jadralnega letala

ljali brez vozovnic. In brez Renata, ol course!

Zasedli smo tri kupeje ne meneč se za nerganje ostalih. Za šestnajst ljudi je v dveh kupejih pretesno. Poleg tega pa bo v Tržiču vstopil še eden in v Padovi še drugi od jadralske družine. Sicer se vsa družina deli v tri razrede. V »ta male« kot pravimo onim, ki bodo prvič povohali jadralno letalo in jadranje, v jadralske učence, ki so že prestali splošen zdravniški pregled v Milanu ali v Rimu in bodo lahko postali piloti - jadranci, in v »ta stare«, kot pravijo nam starejšim jadralcem.

Zakaj tako? Klapa je sestavljena iz akademikov, ki so vpisani v Akademski letalski krožek na tržaški univerzi. In kaj bi letalski krožek brez pilotov? Zato smo se »ta stari« pred leti odločili, da bomo vsako leto priredili nekako letovišče v Asiagu in ker je tam ravno letališče bo možno, da se prvo leto pokaže onim, ki nimajo pojma o jadranju, kaj je sploh jadranje in če se za ta šport navdušijo (kar se je še vedno zgodilo) da naslednje leto lahko postanejo piloti jadralnih le-

tal. Ko kdo potem opravi izpit za pilota in presedla na velezmožna jadralna letala, postane de iure in defacto eden izmed »ta starih«.

S to častjo so povezane seveda tudi odgovornosti in naloge. »Starim« imajo nalogo (izvzeti seveda praktičen pouk v letanju, ki je izključna naloga instruktora aerokluba) da »ta male« in »ta velike« naučijo teorije jadriranja, poznavanja jadralnega letala in instrumentov ter meteorologije, ki je v jadriranju poglavitna: prav vse od privezovanja padala pa do matematične razlage polare (krivulje) hitrosti za različna jadralna letala.

Mladi smo in polni življenja. Par inter pares. Enaki med enakimi, a »ta mladi« in »ta veliki« se radi podvržejo nasvetom »ta starih«. V letalstvu mora vladati stroga disciplina. Vsaka neumnost se bridko plača, zato pa vsak rad posluša one, ki imajo več izkušenj. Kajti v letalu si kralj. Kralj zraka, letala in svojega življenja. Krmilni vzvod je žezlo, a letalo prestol. Dobro vladaš le z izkušnjo in dobrimi svetovalci. Isto je z letalom. To fantje dobro vedo in radi poslušajo. Saj tudi

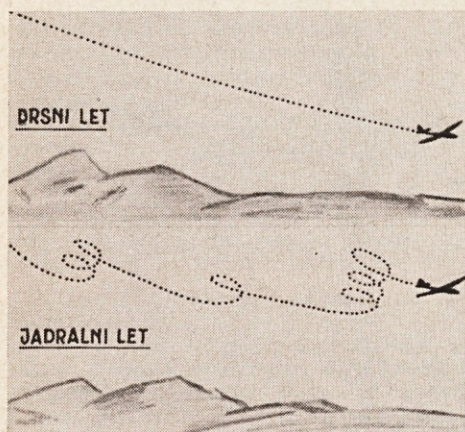
»ta stari« ubogajo in poslušajo starejše pilote in instruktorje. V letalstvu mora biti tako. Letanje je lepa, a resna stvar.

Potovanje je postajalo enolično in ko smo se porazgovorili o zadnjih novostih, je pogovor nanesel na zgodovino. Na zgodovino jadralskega in letalskega seveda. Ko govoriš z navadnim človekom o letalih, ima ta pred očmi le predstavo motornega letala. Ko potem dalje kramljaš in mu poveš, da je jadralsko letalo dokaj starejše od motornega, te prvič začudeno pogleda in koj zatem vpraša ali je sploh mogoče leteti brez motorja in ali ne pade letalo z neba, če ni motorja? Ko pa mu razložiš, da ni motor ki drži letalo v zraku, pač pa krila, ti noče verjeti, saj odkar pomni so letala letela vedno z mo-

»Pivoo, obloženi kruhki, kavaaa!« se je zadržal v kupe natakak Wagoons Lits Cook in me opozoril, da sem pošteno žejen in lačen.

S polnimi usti nisem mogel govoriti in tako so imeli »ta mali« in »ta veliki« nekaj časa mir. Zato pa je eden izmed »malih« trosil take vice, da se mi je dvakrat zaletelo od smeha. V ostalih dveh kupelih ni bilo nič drugače. V enem je ena »ta stara« (pozabil sem povedati, da so med nami tudi dekleta piloti) »mučila« »ta male« in »ta velike« z razlago vprašanja: Kaj je jadralsko letalo in kako leti. Za razlago, in to šele začetno, ji je prišla prav neka Rovestieva brošura. Ko bo treba globlje prodreti v stvar bomo v Asiagu združili znanje in priročnike (ki smo jih sami spisali, sami ciklostilirali, a jih ne beremo samo sami, kot bi kak zloben jezik lahko prišepnil.)

»Jadralsko letalo ni nič drugega kot letalo brez motorja. Da lahko leti, se poslužuje težnosti in sil, ki jih tvori zrak na ploskvah, ki se premikajo tako, da se lahko letalo vzdrži v zraku in leti naprej. Iz aerodinamike vam je znano da se na ploskvi, ki se premika z določenim naklonskim kotom na svoji poti, tvori sila, ki je pravokotna na ploskev in obrnjena navzgor; sila ki jo povzroča zrak na hrbtne strani plošče, ki se premika. Ker je letalsko krilo konstruirano tako, da je zgoraj ukrivljeno, spodaj pa plosko, se na gornji strani tvori podpritis ali depresija in na spodnji pritisk. Podpritis je veliko večji od pritiska in je v bistvu ta, ki nosi, krilo in letalo. Nikakor pa ne sam pritisk na spodnji trebušni strani krila! Dejansko je ta sila rezultanta dveh komponent: upora in nosilnosti. Vrednost teh dveh zavisí od ploščine, hitrosti letala in naklonskega kota kril letala ter gostote zraka. Če izračunamo razmerje med obema silama, dobimo storilnost letala. Medtem ko imenujemo razmerje med višino in ravno potjo, ki jo preleti jadralsko letalo, »drsko razmerje«. Če na primer rečemo, da ima jadralsko letalo drsko razmerje 1:30, pomeni, da medtem ko izgubi 1 meter višine, preleti razdaljo 30 metrov. Pri različnih hitrostih je drsko razmerje različno. Poznanje drskega razmerja pri različnih hitrostih in v različnih pogojih je za jadralca zelo važno. Saj če pozna višino, lahko takoj izračuna maksimalno daljavo, ki jo teoretično lahko doseže. Na to mora jadratec vedno paziti, če se hoče vrniti na letališče ali pa sploh doseči cilj, ki si ga

torjem. In ko ga slednjič prepričaš, se čudi kot nad nečim novim in skoraj čudežnim. A ni novo jadranje. Saj je že Leonardo da Vinci izumil stroj, ki se ni dosti razlikoval od principov in tehnike poznejših jadralskih letal. Sicer Leonardo stroja ni nikoli zgradil, a dejstvo je, da je prvi polet človeka s »težjim strojem od zraka« bil ravno polet stroja brez motorja. Kdo še ni slišal o Nemcu Lillienthalu in Francozu Chanutu. In celo brata Wright, graditelja motornega letala, sta kaj rada letala brez motorja na tedanjih vegastih letečih strojih. Od takrat je jadralsko opravilo ogromno pot in doseгло take cilje, ki se zde še danes mnogim nemogoči in neverjetni. Posebno Nemci so po prvi svetovni vojni, ko jim ni bilo dovoljeno graditi motornih letal v tehniki jadranja in konstrukcije daleč posekali vse ostale.

je postavil. Včasih je treba dolet skrajšati. Za to uporabljamo zračne zavore, ki drsno razmerje znižajo do 1:5. Sicer sem že omenil, da leti jadralno letalo zaradi sile, ki nastane po rezultanti nosilnosti in teže, oziroma komponente teže, če imamo že nosilnost.

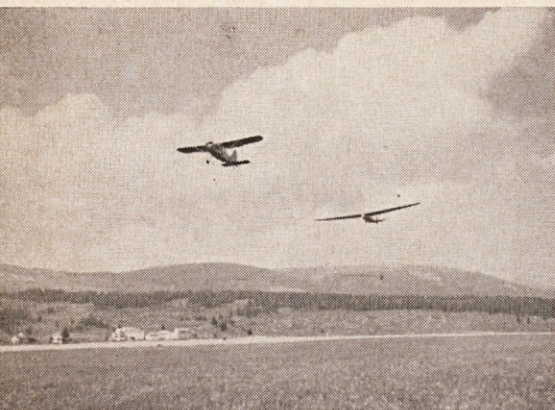
Krivulja letenja jadralnega letala je vedno obrnjena navzdol. Jadralno letalo leti vedno v drsnem letu. Ne more leteti z nosom obrnjenim »navzgor« ali se v takem položaju dvigati. To stori lahko samo v primeru, če si je nabral dovolj kinetične energije s strmoglavim letom in potegne pilot vzvod nato k sebi, da se nos letala dvigne in obenem letalo ponese v višine. Kakor hitro te energije zmanjka, mora preiti jadralno letalo zopet v normalen drsni let, medtem ko ima motorno letalo potisno silo v motorju in lahko zavzame do gotove meje seveda tudi tak položaj. Če pa potisna sila motorja pojenja, mora tudi motorno letalo letati v drsnem letu s povešenim nosom. V takem primeru se motorno letalo vede kot jadralno.«

V Asiago prispemo okoli 18.30. Ravno prav da se malo umijemo in preoblečemo, pa je že čas za večerjo. Sicer večerjamo v restavraciji le izjemoma. S seboj smo prinesli prenosno kuhinjo in pribor ter velik šotor. Postavili ga bomo ob robu letališča. Ker preživimo ves dan na letališču, je nesmiselno hoditi na kosilo in večerjo v Asiago, ki je skoraj tri kilo metre daleč. Poleg tega pa je dela na letališču na pretek in nam ne ostaja mnogo časa za drugo. Sicer pa smo zelo dobro organizirani. Organizacija je na letališču zelo važna. Dva bosta kuhala, dva pomivala posodo, dva nakupovala, šest pa bo streglo pri jadralnih letalih in pri motornem letalu, eden bo šofiral džip Karolino I., ko je treba povleči jadralno letalo do startne točke. Eden zapisuje čas odleta in pristanka vsakega letala. Ostali štirje pa se ali učijo z inštruktorjem ali pa če so že jadralci, jadrajo kakor pač meteorološko stanje dopušča. Naj tu povem, da so na boljšem »ta stari«, ker so po navadi največ v zraku. Zato si vsak prizadeva priti čimprej med »ta stare«. A tudi »ta stari« ne drže križem rok in če ne letijo so kaj ročni bodisi v kuhinji ali v čem drugem. Solanje je boljše v mirnem zraku; to pa je nekako od 7. ure do 10. ali 11. zjutraj in od 17. do 19.30. Vmes je ozračje nemirno in polno termik, da se v zraku kar »pleše«. To je le za dobre pilote, ki so že izurjeni, za »ta

stare«. Tako ni nihče prikrajšan in pride vsak na vrsto, bodisi v letanju kot v pomivanju posode. Za ves teden naprej določimo kaj bo kdo delal v ponedeljek, kaj v torek itd. Tega se vsi strogo držimo. Po sedmih in pol zvečer po večerji je vsak prost in lahko odide kamor se mu zljubi. Ponavadi gremo vsi skupaj malo okoli po Asiagu in se okoli devetih zberemo v prostorih strokovne šole, kjer imamo na razpolago dve učilnici za lekcije in sobe za spanje. Postelje, žimnice in odeje nam da vojaško letalstvo, rjuhe pa imamo sami. Postelje in žimnice so res zelo udobne.

Od devete do desete bo ena ura pouka in to neglede na utrujenost ali zaspanost posameznika. Lekcijam morajo prisostvovati vsi. Tudi »ta stari«, ki slučajno ne uče in bi želeli spat. A star rek pravi, da »repetita iuvant« in ker vlada avtodisciplina, smo vsi prisotni. Osemnajst nas je. Šest »starih« šest »velikih« in šest »malih«. Jurij bo razlagal nekaj o strukturi in organih jadralnega letala.

»Ker nima jadralno letalo motorja mora biti zelo vitko in ne sme imeti nobenih žic, nosilnikov ali drugega, ki bi letanje oviralo zaradi zračnega upora. Vsak posamezen del letala je tako skonstruiran, da nudi čim manj upora in čimveč aerodinamičnosti. Da ga lahko dvigajo rahli navzgorni tokovi je ne le samo lahek, ampak je obtežba krila zelo majhna, krilo pa poleg ostalega zelo veliko in dolgo. Pri normalnem športnem motornem letalu je razpetina kril okoli 10 metrov medtem ko je pri dvosedu »Canguro« devetnajst in pol. To omogoča jadranje ali izrabljanje navzgornih tokov. Krila so nekoliko elastična a vsa struktura je zelo močna, po predpisih devetkrat močnejša kot bi bilo potreba. To pomeni, da lahko devetkrat večjo težo kot je sam zlahka prenese, ne da bi se zlomilo. To je treba razumeti tako: v akrobatičnih figurah se težnost podvoji in potroji ali celo početrvi. Jadralno letalo mora vse to prenesti. Prenesti mora tudi sunke od spodaj, ki mu jih dajejo navzgorni tokovi. Ti povzročajo torzionalno silo na krilo letala. Ravno tako v strmoglavem letu in manevru, ki sledi, da letalo spet uravnava. Na krilo delujejo take sile, da bi lahko krilo dobesedno eksplodiralo. Za to je pač potrebno, da se ne gre preko določene meje, ki jo je konstruktor predpisal. To pa je mogoče z uporabljanjem zračnih zavor ali dirptorjev. Zračne zavore niso nič drugega kot eno ali dve

Start z motornim vlekom

krilci, ki se odpirata navzven na trebušni in hrbtni strani krila. Diruptorje upravlja pilot po mili volji, seveda če so mu potrebni. Slednji tvorijo zračne vrtince, ki zelo ovirajo letenje in kvarijo aerodinamičnost jadralnega letala. Zavore so zelo praktične ko je treba pristati v kratkem doletu kar se neredko dogaja ko je treba pristati na kakem pašniku ali livadi ali celo na kakem polju. Kajti jadralnemu letalu ni vedno zajamčena vrnitev na domače letališče. Če zmanjka termike ali dinamike je treba pristati kjer se da, ko ni motorja, ki bi nas odpeljalo lepo nazaj domov. Zato so jadralna letala opremljena za take pristanke in ni za jadralca nič čudnega, če mora pristati kdaj med koruzo. In še v enem primeru so zračne zavore sila koristne. In to v primeru da jadrata med oblaki nevihte in bi bila nevarnost, da vas vsejajo vase. S cumulonimb ali hudournimi oblaki ni prijetno češenj zobati.

Ker vidim, da ste vsi zaspani vam bom na hitro naštel še pglavitne vrste italijanskih jadralnih letal, nato se spravimo spat... Torej najprej znani C V V 6 Can-guro, ki je dvosed, nato Eolo 3 V 1, C V T 2 Veltro, C V V 8 Bonaventura ter »Passero« in zadnji izdelek, res prelepo jadralno letalo M 100 S. Vsa ta letala so enosedi in izvrstnih zmožnosti. Tako lahko noč! Jutri ob šestih pokonci! Ob sed mih moramo biti, kot veste, že na letališču.

Nekaj dni je že preteklo. »Ta mali« so se seznanili z jadralnim letalom, poskušili so že tu pa tam pomagati in z veseljem vidijo, da jim gre delo dobro izpod rok. Lekcije se vrste za lekcijo. Danes

razlaga Robert kaj razumemo pod besedo drsno letanje, kaj pod besedo jadranje.

»Iz prejšnjih lekcij vemo, da se vsako letalo v drsnem letu poslužuje dveh faktorjev za letanje: težnosti in reakcije zraka na krilne ploskve. V jadranju se poleg teh poslužuje tudi navzgornih zračnih tokov.

Takoj vam dam primer: Recimo, da začne v danem trenutku jadralno letalo leteti od določene višine v mirnem zraku. Ker hipotetično noben vzrok ne povzroči menjave poti, ki jo preteče letalo, bo to po eni strani siljeno zaradi težnosti k zemlji, po drugi pa zaradi sile, ki se tvori na hrbtni strani kril, potiskano kvišku. Posledica bo ta, da bo letelo letalo v enaki navzdolni krivulji proti zemlji v enakem ritmu in tempu. Nekako tako kot letijo papirnati aeroplančki, ki jih mečejo otroci. Če pa se spusti isto hipotetično letalo z iste višine, a v pogojih ko imamo veliko premikajočih se zračnih mas, navzgornih tokov, bo krivulja leta postala zelo neenaka. Ko bo jadralno letalo prišlo v tako navzgor se premikajočo zračno maso, pa čeprav bo vedno letelo v drsnem letu, se bo ali nižalo počasneje, ali stalo na isti višini ali pa celo dvigalo. Da vam bo jasno: jadralno letalo se v termiki vede kot človek ki počasi stopa navzdol po stopnicah, ki se hitreje dvigajo navzgor. To lahko vsak poizkusi. Dovolj je da gre v kako veletrgovino kjer imajo za kupce take premikajoče se stopnice. Človek bo šel vedno navzdol a napram okolici se bo dvigal. Isto je z jadralnim letalom. Ko termika ne nosi več ali ko pridemo na njen vrh, termiko zapustimo in v drsnem letu iščemo drugo termiko. Kolikor višine se je spotoma zgubilo se bo spet pridobilo v drugi termiki. Pri tem nam pomaga zelo občutljiv aparat: variometer. Ta nam takoj pokaže dviganje ali padanje letala v metrih na sekundo. Če se dviga bomo imeli »1« »2« ali več plus. Če se nižja pa »1« »2« minusa. Pri oznaki »0« se letalo niti ne dviga in niti ne pada. Tako leti pilot s pomočjo variometra od termike do termike sto in sto kilometrov.

Kar vam bo še pomagalo pri jadranju, prosim — nikar se ne smejte —, bo tu di vaš... imenujemo ga hrbet. Izurjen pilot čuti termiko tudi z ehm... hrbtom.

Tako vidimo, da se lahko dokoplje jadralec do lepih uspehov. Tako ima Fran

cija prvenstvo za čas. Njen jadralec je letel neprenehoma 57 ur in 10 minut. Američani se ponašajo z višinskim rekordom 10.493 metrov, rekord za daljša vo pa imajo Rusi z 829,822 kilometrov.

Naj še na kratko povem, kako omogoča jadralnim letalom, da pridejo v višino do navzgornih zračnih struj. Ker jadralno letalo nima motorja, mu je treba pomagati v zrak. Res da leti s termiko a do višine kakih 150 metrov do 200 ni nobene termike, ki bi lahko dvigala letalo. Do te višine nima termika nobene hitrosti in s tem dvizne sile. Šele v tej višini začenja termika nositi.

Da jadralnemu letalu pomagamo v zrak imamo več načinov. Že opuščen je način spuščanja z gumijasto vrvjo. To je bila nekaka velika frača. Na obeh koncih vrvi so stali fantje na sredini gumijeve vrvi pa je bil zaklopljen nos jadralnega letala, katerega je za rep držalo tudi nekaj krepkih fantov. Gumijsvo vrv so nategnili in jadralno letalo na pilotov ukaz potem spustili da je šinilo naprej kot strelica. Ta način je bil seveda dober le na pobočju, da je takoj po »izstrelitvi« imelo letalo pod seboj višino. Neprijetno je bilo potem jadralno letalo spet vleči na pobočje.

Drugi način je bil ta, da so privezali jadralno letalo na hitro drveči avtomobil, ki ga je vlekel za seboj na dolgi vrvi dokler se ni po tem odlepilo od tal in jadralo.

Danes je v rabi start z vitlom in aerostart. Start z vitlom: Na enem koncu letališča je postavljen vitel. Od njega gre dolga do 1000-1200 metrov dolga žica in na njenem koncu je pripeto jadralno letalo. Na pilotov znak da eden od pomagačev signal onemu pri vitlu. Ta požene v tek močan motor, ki vitel vrti in navija žico zelo hitro. Žica vleče letalo in ko to dobi potrebno brzino se odlepi od tal in dvigne do 450 metrov višine, kjer se jadralec odpne in začne iskati navzgorne tokove.

Najbolj pripraven način startanja je start z motornim letalom. 60 do 80 metrov dolgo nylon vrv nategnemo. En ko nec pripnemo na rep posebej za vlek opremljenega motornega letala, drugi konec pa na nos jadralnega letala. Obe letali, motorno, in jadralno, imata posebne čeljusti, s katerimi se pripenja in odpenja vrv. Ko motorno letalo odpelje, potegne za seboj v višino tudi jadralno letalo. Tu potem vleče aerovlek jadralca dokler ne najdeta termike ali dinamike

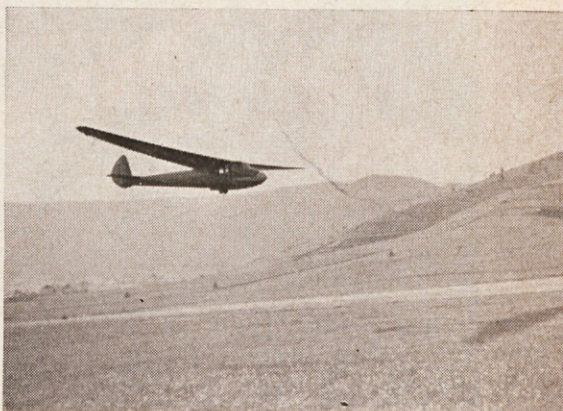
Lahko celo izbirata med eno in drugo termiko in usmerita, kjer se jima zdijo meteorološki pogoji boljši. Ko najdeta take dobre pogoje se jadralno letalo odpne v poljubni višini in začne jadrati.

Zadnje čase se konstruktorji bavijo s poskusi, da bi jadralnemu letalu omogočili odlet z lastnimi sredstvi. Zato so poskusili zgraditi lahek motor s propelerjem, ki se med jadranjem popolnoma skrrije v trup, da ne nudi upora. Tudi z majhnimi reaktivnimi motorji z malo potisno silo so že poskušali. Edina hiba tega načina je v tem, da se uporabijo lahko samo za start. Če na primer zmanjka termika ali dinamika se motor ne da več prižgati in jadralec mora pristati. Toda pravo jadranje je le tako kjer mora jadralec računati sam nase in na zračne struje, ne pa na pomožni motor. Pravi jadralci takih skaz, ki niso ne eno ne drugo, ne motorno ne jadralno letalo, sploh ne marajo.

Tako potekajo lepi dnevi med jadranjem, salamami, resnim študijem, kuho in večerno zabavo. Vmes tudi kak dan dežuje. Takrat ni z jadranjem nič. Take dneve se da izvrstno uporabiti za učenje in izmenjavo izkušenj.

Smo pod velikim šotorom, ki nam služi kot kuhinja, jedilnica in dnevna soba na letališču. Dežuje. Zvečer bi itak moral imeti jaz lekcijo. Kar lahko storiš danes ne odlašaj na jutri. Tako pojdemo lahko zvečer plesat. Ko prinese vsem na mizo Lavra še močno skodelico dobre kave, pričnem:

»Veliko smo v prejšnjih lekcijah govorili o termiki, dinamiki, navzgornih zračnih strujah, vrtincih, in navzdolnih strujah.

Jadralno letalo se spušča

Preprost človek pozna med vsemi zračnimi premiki le one, ki se premikajo v vodoravni smeri, to so vetrovi, ki so bolj ali manj močni in ki pihajo v vseh smereh. A vetrovi niso edine zračne struje v atmosferi. So še druge struje ki se premikajo od spodaj navzgor in obratno. To je nekako vrenje zraka, kot vrenje vode ali mleka v loncu. Topel zrak se dviga, se ohladi in zopet pada. A ne dviga se samo topel zrak. Tudi mrzel veter se lahko dviga, bodisi da zadene ob hrib ali lijakasto pobočje. Torej smo zračne struje opredelili v dva razreda v termične struje in dinamične struje.

Termične struje nastanejo ko se nekateri deli terena bolj segrejejo od drugih. Vzrok temu je sonce in položaj ter značilnost terena. Polje, pašniki in peščine se mnogo več in hitreje segrejejo od gozdov, jezer in rek. Zrak nad njimi se segreje in postane lažji. Okoli je teren manj segret, zrak nad njim je hladen, torej težji in pritiska od vseh strani na toplejši zrak. Ta se dobesedno odlepi od tal v obliki velikih mehurjev, ki se dvigajo proti nebu. Čim više gredo tem hitreje gredo in tembolj se razširijo, ker je zrak

okoli njih vedno bolj hladen od njih samih, ki se tudi ohlajajo, in tudi bolj redek. Mehurček za mehurčkom, včasih po več naenkrat, se spreminjajo v dvigajočo se zračno strujo. Te tople struje se dvigajo do višine ko se njihova toplota izenači z okolišnjo. Približno lahko rečem, da se ohlajajo za eno stopinjo vsakih sto metrov višine. Če se ohlajajo bolj ali manj je to odvisno od tega če je zrak suh ali pomešan z vodnimi parami. Imamo lahko suho termiko in termiko z oblakom. V tem zadnjem primeru se vodne pare, pomešane z navzgornim tokom, pri okoli 4° C začnejo zgoščati in nastane oblak. Če se med našim jadranjem poraja oblak nad nami, je to skoraj vedno znak, da je tu termika, ki nas bo ponesla visoko v zrak. Za suhe termike se moramo zanašati samo na variometer. Na splošno se porajajo taki topli mehurčki nad hišami, trgi, peščinami, pašniki in travniki, mrzle struje pa se vračajo na zemljo nad močvirji, gozdovi, jezери. Zvečer se seveda vse spremeni. Gozdovi, jezera in močvirja oddajajo toplotu, ki so si jo nabrali podnevi. To imenujemo termično inverzijo...

Jadralni pilot neposredno pred poletom med oblake

Dinamične struje imamo, kot smo že omenili, takrat, ko zadene veter na oviro, ki je lahko gorska veriga, ali visok breg ob morski obali. Ker je veter ob morju precej stalen, je dinamike vedno dovolj. Dobro bi se dalo jadрати vzdolž obale od Devina do malo pred Miramarom, ko se obala spremeni v bolj položno. Na žalost pa nimamo v Trstu ali bližnji okolici letališča in tudi ne jadrskih letal - dvoživk. Ko torej zadene veter na oviro, jo mora preskočiti ali pa obiti. Če je hrib malo raztegnjen, ga veter obide, drugače pa ga mora preskočiti. Pri tem se zračne mase dvigajo in nesejo s seboj v višino jadrarno letalo. Čim večja je ovira, tem više pojde struja, tem hitreje se bo dvigala, če bo veter močnejši. Ko zadene veter na visoke ovire, kot je gorska veriga, se v zračnih p'lah steh pojavi valovito nihanje, pravi zračni valovi, na katerih jadrarno letalo doseže lepe višine.

A jadрати se da tudi ko ni niti dinamike niti termike. Jadrati se lahko tudi s frontalno nevihto. Nevihta vali pred seboj mrzel zrak, ki poganja kvišku topli zrak pred seboj. Frontalna nevihta je

dolga tudi po več sto kilometrov. Ko jadrlec leti vzdolž nje lahko napravi veliko poti. Vsako letalo in vsak človek se nevihti rad umakne, jadrlec pa nevihto išče. Išče oblake, da lahko leti.

Prehitro mine vsako leto onih 20 dni, ki jih prebijemo v Asiagu. Vrnili smo se že domov. Vsak po svojih opravkih. Ne jemo več v šotoru, ne pomivamo več posode. A ko nam opravki in čas dopuščajo se vsi, ta mali, ta veliki in ta stari zberemo, obujamo spomine in delamo nove načrte za bodoče poletje. Kajti jadranje ni samo šport. Jadranje je najboljša šola letalcev. Jadranje — to je marljivo delo. Pilot spozna ozračje. Nauči se miru, hladnokrvnosti in preudarka. Ker je vaje leteti brez motorja ga tudi okvara na motorju, ko leti z motornim letalom, ne spravi iz ravnotežja.

Pilot, ki vodi jadrarno letalo, ne goji samo prečudovit šport, temveč vsakokrat ko leti, opravlja tudi znanstveno delo. Kajti vsako leto je drugačen in pri vsakem poletu se nauči nekaj novega. Jadranje je izbor. Poskusi tudi ti, prijatelj. »Ta stari« smo ti vedno na razpolago!

Čebelja družina

VLADO ROJEC

»Prigode čebelice Maje«, ki jih je napisal Waldemar Bonsels za mladino, so prav gotovo ena izmed zelo branih knjig. Ko je bila prevedena v slovenščino, je tudi pri nas vzbudila mnogo pozornosti. Živahno in s pesniškim zanosom pisana poglavja morejo navdušiti ne samo otroke, temveč prav tako odraslega bralca. Po naslovu sodeč, bi marsikdo mislil, da ima knjiga namen v preprosti pripovedni obliki prikazati zanimivosti iz čebeljega življenja. Pa ni tako. Pisatelju je kaj malo mar naravoslovnih dejstev in, ker je čutiti, življenje čebel sploh ne pozna. Že osnovna misel, na kateri je zgrajena celotna fabula, je z naravoslovnega stališča zgrešena. Čebela Maja kot glavna junakinja povesti izleti na bero takoj drugi dan svojega življenja in izostane iz domačega panja kar več tednov. Kaj takega je v naravi izključeno. Preden si upajo mladice na plan, preteče najmanj teden dni od njih poleženja in, če se zgodi, da zaloti katero zunaj panja noč, se navadno ne vrne več k svojim družicam.

Napravite preprost poizkus. Ujemite več čebel in jih ločeno pozaprte v primerne škatle! Vsaki dajte nekaj kapljic medu in pazite, da jim ne bo primanjkovalo zraka. Naslednji dan odprite škatle in si oglejte svoje jetnice! S sproženimi rilčki in s spodvitimi zadki bodo ležale na dnu škatel, negibne in mrtve, brez vidnih znakov nasilja in smrtnega boja. Poginile so z redkimi izjemami vse! Ne zaradi pomanjkanja hrane, ne zaradi pomanjkanja zraka, temveč iz nekaj višjih, lahko bi rekli iz nekaj psihičnih vzrokov.

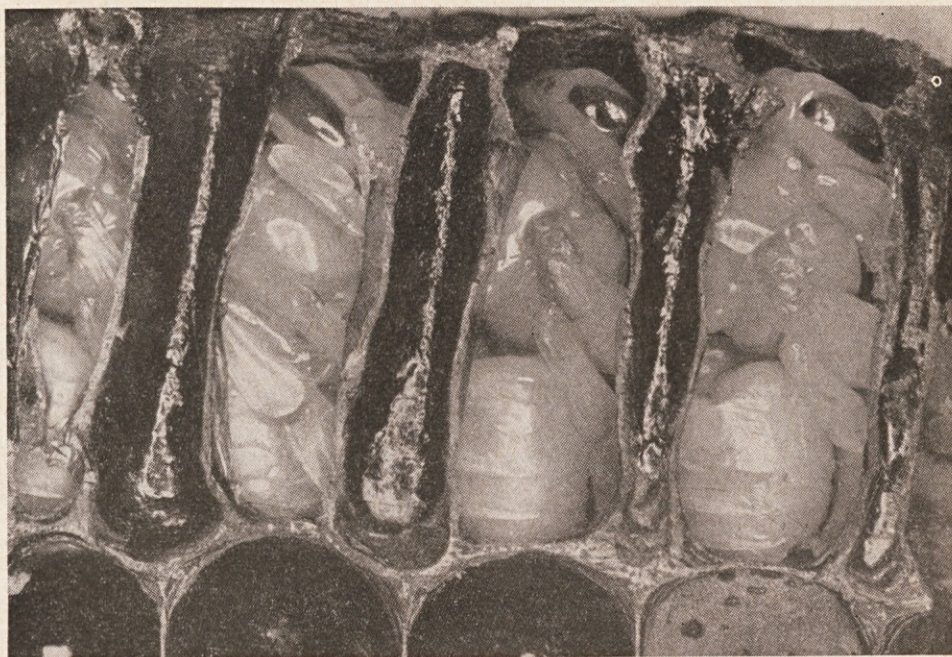
Pri čebelah je čut za družabnost, čut za življenje v skupnosti tako visoko razvit, da jih more samota ugonobiti v najkrajšem času. Tudi človek je družabno bitje, po naših nazorih najvišje, najbolj popolno družabno bitje na zemlji. In vendar je mogel neki Robinson Crusoe vztrajati na osamljenem otoku, odtrgan od sveta in ljudi, mesece in mesece, medtem ko čebele ne prenesejo niti enega dneva samote, ne prežive niti ne noči, če jih ločimo od njihovih tovarišic.

Pa napravite nov poizkus! V zamreženo škatlo zaprite kakih sto čebel. Na škatlo poveznite pitalno napravo z medom, da jim ne bo primanjkovalo hrane. Prihodnji dan pogledajte k svojim jetnicam. Vse so še žive in zdrave. Šele četrty ali peti dan bi posegla smrt v njihove vrste. In potem bi šlo z njimi naglo navzdol. Druga za drugo bi popadale in pomrle, kljub temu da niso trpele nikakega pomanjkanja. Za nekaj dni smo jim s skupnim zaporom življenje pač podaljšali, toda pogina jih nismo mogli obvarovati. Torej tudi taka skupnost še ne predstavlja tiste idealne celote, iz katere črpajo čebele svojo življenjsko moč.

Na neko postajo je pripeljal čebelar večje število naseljenih panjev. Pred tirom je stal voz, na katerega so jih zlagali pomagачi, da jih prepeljejo na oddaljeno pasišče. Med prenašanjem je neki panj na lepem počil od vrha do tal in čebele so se v gostih curkih usule skozi nastalo režo. Za silo so panj popravili in zbili skupaj, toda pobegnili je najmanj polovica čebel. Ker se ni utegnil nihče zavzeti zanje, so nekaj časa brenčale po zraku, obletavale in padale nosače, naposled pa so se umirile in zbrale v kotu pod stropom živinskega železniškega voza, v katerem so dospеле na postajo. Vse to je opazoval petnajstletni kmečki fant, ki ga je bil oče dodelil za varuha najetim konjem. Kaj je rojilo pri tem po njegovih muhasti glavi, bi bilo težko uganiti. Popoldne so ga videli železničarji, kako jo je primahal z večjim zabojem pod pazduho do železniškega voza, kako je zginil v njegovi notranjosti in nato prilezel iz njega z zabuhlo glavo, a s skrivnostno srečnim smehljanjem na znakaženem obrazu. Fant je ogrebel čebele in jih odnesel domov.

»Začetek je tu,« je spotoma razmišljal, »vse ostalo bo prišlo samo od sebe. Glavno so čebele! In te imam, med pa si bodo nabrale same, kakor to store v drugih panjih.«

Pa se je bridko uštel v svojih računih. Že drugi dan so se mu čebele porazgubile iz zaboja; preostale je našel mrtve na dnu

Razvojna doba čebele - delavke od jajčka do razvite živalice traja 21 dni, za matico 16 do 17 dni, za trote pa 24 dni

preprostega panja. Zakaj? Pač zato, ker ni bilo poleg matice, kajti šele matica in čebele v svoji skupnosti in sožitju predstavljajo tisto biološko celoto, v kateri jim je zagotovljen obstoj. Tako celoto imenujemo družino in samo v družinah moremo gojiti čebele. Fant tega ni vedel, ali pa je na to v svoji mladostni vihravosti pozabil. Danes pozna bolje čebelje zahteve in navade, kot jih je poznal tedaj, saj čebelarji že daljšo dobo v naravnost vzorno urejenem čebelnjaku in ima pri čebelah najlepše uspehe. Za čebelarja ga je napravil lastnik panjev, ki mu jih je bil kot petnajstletnik vozil na pašo. Ko je ta zvedel za njegovo namero in trpko izkušnjo, mu je podaril močan roj, iz katerega je vzrastlo vse njegovo sedanje čebelarstvo.

Brez matice torej ni družine. Prisotnost matice je za čebele življenjska nujnost. Če bi panj po kaki nezgodi prišel od matice, če bi družina, kakor se izraža čebelar, osirotela in če bi si ne mogla spoprediti nove, bi bila brezupno zapisana poginu.

Ko mi je stric, h kateremu sem hodil kot dijak na vsakoletne počitnice, prvič pokazal matico, sem se zastrmel vanjo ka-

kor v neko nadnaravno čudo. Dostojanstveno, prav po kraljevsko se je gibala po satu in čebele so se ji obzirno razmikale, kot bi se zavedale njenega vzvišenega poslanstva. Pogleda kar nisem mogel odtrgati od nje. Kdo ve, koliko časa bi še zijal vanjo, da ni spravil stric sata z »njenim visočanstvom« nazaj v panj. Enak fascinirujoč učinek sem opazil kasneje pri marsikom, če se je znašel v podobnem položaju kakor jaz tedaj ob stričevem čebelnjaku. Od kod ta nimb, ki obdaja matico, od kod ta čar, ki se ga ne more popolnoma otresti niti izkušen čebelar, dasi ima dnevno opravka s čebelami, dasi lahko vidi matico vsak dan večkrat, če mu je ravno do tega? Od njene vnanjosti, od njene pojave kot take? Nikakor ne! Ves čar prihaja iz zavesti opazovalca, da je v vsem obsežnem panju samo eno takšno bitje, kakršno ima pred sabo, da je to bitje mati vseh neštetih in neštetih bitij, ki sestavljajo družino, da sta od tega bitja v največji meri odvisna prospeh in blaginja panja.

V vnanjosti matice prav gotovo ni nič posebnega, vsaj nič takega, kar bi bilo vredno občudovanja. Nekoliko večja je res od

drugih čebel. Zlasti njen zadek je močan. Nekam nesorazmerno je potegnen v dolžino, da ga moli zadaj dobra tretjina izpod kril. Kadar jo gledam, imam vedno občutek, da tančičasta haljica, ki pokriva njeno telesce, ni bila napravljena prav zanjo, ni bila urezana po njeni meri. Zdi se mi, da je narava prirojila oblačilca za vse družinske člane po istem vzorcu, ne da bi se na njeno velikost posebej ozirala. Ker ni bilo potem v splošni garderobi primernejšega odevala zanjo, se je morala pač obleči krajše, dasi ji to povsem ne pristojalo. Morda so kratka, nekaj čez polovico zadka segajoča krila eden izmed tistih znakov, po katerem jo je mogoče najhitreje spoznati. Ta ali oni bo tudi opazil, da ima daljše in vitkejše noge, da je celo njena hoja gracioznejša kakor pri ostalih čebelah. Natančnejša preiskava je dejansko odkrila nekatere razlike na nogah. Zadnje okončine n. pr. nimajo koškov in ščeti, ki jih uporabljajo čebele pri nabiranju cvetnega prahu. Matica jih niti ne potrebuje, ker se s takimi posli ne ukvarja. Njena glavna in hkrati edina naloga je zaleganje.

Ce bi stikali še naprej za razlikami, bi našli, da ima dokaj kratek rilček, močne, zelo nazobčane sprednje čeljusti, na stran pomaknjene mrežaste oči, usločeno in z redkimi kavelji opremljeno želo itd. Glavne razlike pa so v njeni notranjosti. Medtem ko imajo čebele neznatne in okrnele jajčnike, so pri matici ti tako veliki, da napolnjujejo pretežni del zadka.

Vsak jajčnik sestoji iz 160 do 180 cevč, iz tako imenovanih ovariol, v katerih so nanizana jajčeca kakor biserne kroglice na ogrlici. Ovariole se iztekajo v jajcevod; oba jajce voda pa se združita v nožnico, ki pelje skozi nožnično preddvorje do spolne odprtine. V sleherni ovariolj dozori dnevno do 8 jajčec. Potemtakem rabi eno jajčece približno tri ure za svoj razvoj. V enem dnevu lahko zaleže matica do 1800 celic, v maju, ko so njene moči na vrhuncu, pa še več. Matica tehta povprečno 220 mg, posamezno jajčece pa 0,18 mg, enodnevna količina 1800 jajčec 324 mg, torej skoraj polovico več kot ona sama. To je rodovitnost, ki meji že na skrajnost. Le matice termitov in nekaterih mravelj bi se mogle z njo kosati.

Preden začne matica zalegati, izleti na praho. Izven panja, navadno visoko v zraku se združi s trotom in prevzame od nje ga plodilo, s katerim kasneje sama oplaja jajčeca. Plodilo hrani v semenski mšnji, ki je po tanki cevki zvezana z nožnico. Če matica ne najde ženina ali če se iz ka-

teregakoli drugega vzroka v prvih treh tednih svoje starosti ne spraši, ne ostane jalova, čeprav je njena semenska mošnjica prazna. Jajčeca lahko kljub temu leže, toda ta jajčeca so neoplojena in iz njih se izležejo sami troti.

Trote vsaj po imenu vsakdo pozna. To so nadaljnja vrsta bitij, ki jih najdemo v panju, toda ne v vsakem, ali bolje povedano, ne ob vsakem času. Pojavijo se marca meseca; v avgustu, ko pojenja paša, pa se jih družina nasilno znebi.

Troti so pravi lenuhi. Ne delajo v resnici ničesar, kvečjemu napoto svojim marljivim sesticam. Njih lenoba je tako izrazita, da je prešla že v pregovor. Zadržujejo se v najudobnejših koticah panja. Nemarno žde na svojih mestih, ko pa začutijo lakoto, lazijo po satih, stikajo za medom po celicah, beračijo okrog dojilj in jim nastavljajo jezičke, da bi bili deležni slaščic, ki jih te pripravljajo v svojih krmilnih žlezah. Popoldne jih sončno vreme zvabi na prosto. Z glasnim, nase opozarjajočim šumom zapuščajo svoje domove, se spreletavajo v širokih krogih po zraku, se poganjajo v višino in spuščajo v nižino, kot bi nekaj iskali, nekaj, za kar sami ne vedo, kaj naj bi bilo. Vedejo se, kot bi bili slepo orodje neke notranje sile, ki jih goni neznanim ciljem naproti. Ko jim začne kruliti po želodčkih, ta sila mahoma popusti. Drug za drugim se vračajo proti domu in pristajajo na bradah panjev prav tako hrupno, kakor so odhajali. Glede panjev niso preveč izbirični. Čeravno ne najdejo tistega, v katerem so se izlegli, se zrinejo skozi žrelo kateregakoli. Dostikrat zaidejo v popolnoma tuje čebelnjake, ne da bi se zavedali svoje zmote. Dokler traja paša, se jih tudi nobena družina ne brani. Stražarice, ki so protj čebelam silno nezaupne in vsako natančno preiščejo, preden jo spuste skozi vhod, se za te klativiteze niti ne zmenijo. Povsod so dobrodošli, povsod enako prijazno sprejeti in postreženi. Toda gorje jim, ko se sprevrže naklonjenost, ki so je bili dotlej deležni v mržnjo. Tedaj so jim zaprta vsa vrata in, če se le kateremu posreči zmuzniti se v notranjost tega ali onega panja, ga že v kratkem času priženejo ogorčene stražarice spet na plan. Trdosrčnim odredbam svojih lastnih sester se pokoravajo brez odpora. Zunaj na bradah se stiskajo drug k drugemu in nemo predani v kruto usodo preživljajo svoje poslednje trenutke.

Lenuharsko in butalsko nprav troto razodeva že njihova zunanost. Na glavi imajo

Cebele - stražarke pred vhodom v panj, ki jih izbirajo med približno tri tedne starimi čebelami

dvoje velikih, da ne rečem, požrešnih oči. Mrežaste oči se širijo na vse strani in se na temenu dobesedno stikajo, tako da je čelo s tremi pikčastimi očesci potisnjeno globoko navzdol. Zadek je zavaljen in napihnjen kakor trebušček vsakega delomržneža in dobrovoljčka. Razen tega je toliko kratek, da ne sega izpod sklopljenih kril. Rilček je zakrnel, ker se trotom ni treba vbadata za medicino po cvetlicah. Tudi čeljusti so šibke, žela pa sploh nimajo.

O trotih si čebelarji dosti časa niso bili na jasnem, kakšne naloge jim pritičejo v družinah. Nekateri so jih imeli celo za posebno vrsto čebel, ki naj bi živele v nekaki simbiozi z drugimi manjšimi čebelami pod isto streho. Danes pa vemo, da so samci, da so bitja moškega spola. V dobi obnavljanja matic oprasha mlade princezinje in tako po svoje prispevajo k ohranitvi plemena. Potemtakem vendar niso taki nič vredneži, kot bi jih morda kdo sodil po mojem dosedanjem opisu.

Kot samce je narava opremila trote z dvema, dokaj velikimi modri, ki izločujeta moško seme ali plodilo. Plodilo se zbira v semenskih mehurjih, kjer ostane v priprav-

ljenosti vse dotlej, ko se trot ne združi s svojo izvoljenko. Pri obhoji, zadnji del spolovila, tako imenovana čebulica, sunkoma izstopi in povzroči trotovo smrt.

V semenskih mehurjih je neverjetno veliko semenskih niti. Po Buttler-Reepenovem računu bi bila niz vseh klic, kolikor jih more proizvesti en sam trot, ako bi jih razvrstili druga za drugo, dolga najmanj 5 km. In vendar meri vsaka nitka le malenkost nad četrtno milimetra. Če povem nadalje, da je v vsaki družini okrog 500 troto, v nekaterih tudi do tisoč in da se posreči kvečjemu enemu izmed vseh teh nešteti poročnih kandidatov doseči svoj ljubezenski cilj, si lahko mislite, koliko plodila, koliko neprecenljive životvorne snovi gre vsako leto v izgubo. Toda taka, že naravnost okrunta razsipnost, kot jo vidimo tukaj, ni v naravi nikaka izjema. Redno nastopa vsepovsod, kadar je treba kaki živalski vrsti zagotoviti njen obstoj in bodočnost.

Pretežni del družine sestavljajo čebele-delavke. Koliko jih je? To vprašanje ni važno, a je eno izmed prvih vprašanj, ki zanimajo laika. Se v vsaki družbi, v kateri se je sukal pogovor okrog teh krilatih otrok

sonca, se je našel kdo, ki mi ga je zastavil. Zato se mi zdi potrebno, da tudi tukaj najprej nanj odgovorim. Odgovor seveda ni lahak, kajti moč družine se menjava s letnimi dobami in po velikosti panjev. K temu se pridružujejo še individualne razlike, ki so odvisne od starosti oziroma od rodovitnosti matic, od zdravstvenega stanja družine, od njih pasemske pripadnosti itd. Odgovor more biti potemtakem samo poprečen in zelo splošen.

Višek svojega razvoja dosežejo družine sredi maja. Tedaj imajo, če so nastanjene v večjih modernih panjih, kakršni so tudi pri nas sedaj v rabi, 60 do 70.000 čebel. V manjših panjih, v tako imenovanih kranjcih, pa jih je kakih 40.000. Do jeseni se znižajo njih število za tretjino, medtem ko pada spomladi celo pod polovico. Maribor ima po zadnjem ljudskem štetju približno 80 tisoč prebivalcev, Celje 40.000. Če bi si mislili večje ali manjše panje razširjene na obseg teh dveh mest in čebele spremenjene v ljudi, bi nam tako nastala slika dobro ponazorovala moč in stanje čebeljih družin. Če bi hoteli dobiti še sorazmerno sliko satja, bi si morali hiše predstavljati kot 320 metrov visoke nebotičnike, ki se v ravnih in strnjenih vrstah vlečejo od enega konca mesta do drugega. In ulice med temi nebotičniškimi bloki bi morale biti komaj toliko široke, da bi se en človek izognil drugemu.

Pa vidim muzajoče se obraze. Le kdo je štel čebele? Saj jih ni mogoče prebirati kakor fižol ob zakurjeni peči. No, res je! Neposredno jih ni dosedaj še nihče štel, vsaj v močnih družinah ne. Potem je vse to le plod domišljije in dokaj nenatančno ugibanje, boste rekli. Nikakor ne. Moč vsake družine se da prav lepo ugotoviti na tale zelo preprost način: čebele ometemo raz satja v primeren zaboj, katerega teža nam je znana, jih stehamo, njih težo pa primerjamo s težo manjše množine čebel. 100 čebel tehta približno 1 dkg, 10.000 1 kg; vendar samo tedaj, ako so popolnoma suhe, to se pravi, ako nimajo prav nič medu v mednih golšah. Ker so čebele navajene, da planejo že pri neznatnih motnjah k celicam in si z medom otovorijo želodčke, so navadno težje in jih odpade manj, recimo 8.000 na kilogram. S to količino je treba računati tudi v roju. Čebelar torej vedno lahko določi, kako močna je družina ob ustanovitvi. Preden roj usadi v panj, ga mora pač stehati. Če tehta 3 kg, ga sestavlja kakih 25.000 čebel. V pa-

nju, ki je rojil, pa jih je ostalo najmanj še toliko.

Delavke so tista skupina bitij, ki predstavljajo družino in jo hkrati označujejo kot socialno tvorbo. Če jih primerjamo s troti in matico, so telesno najšibkejše, a vednar leži na njih vse breme dela, ki ga terja vzdrževanje družine. Sicer so tudi one same, toda praviloma ne ležejo jajčec, ker imajo zakrnele jajčnike. Kljub temu pri njih materinski nagoni niso zamrli. Narobe! Razvili so se do take popolnosti kot pri malokateri drugi živali. Skrb za naraščaj je njih poglavitna naloga, poleg tega pa so zaposlene še z mnogimi drugimi opravili, ki jih v panju nikdar ne zmanjka. Kakor pa mora v vsaki organizirani skupnosti vladata določen red, tako je tudi v čebelji družini delo naravnost vzorno porazdeljeno.

Dr. Rösch je prvi natančneje opisal, kakšna dela opravljajo čebele v panju in kako se pri tem medsebojno podpirajo. Čebele je opazoval od njih poležanja do tedaj, ko so kje zunaj preminule, v posebnem panju, ki je imel na dveh straneh šipe, sate pa razvrščene v eni sami ploskvi drugega nad drugim in drugega poleg drugega. Da je vedel, koliko so stare, je vsako skupino mladice, ki so se isti dan izlegle, na oprsju označil z določeno barvo.

Po Röschevih opazovanjih pričanja vsaka čebela svojo življenjsko pot kot snažilka celic. Z glavo naprej zleze v celico, v kateri se je sama ali kaka druga mlada čebela izlegla, jo temeljito ostrga in prevleče s slino ter tako usposobi za sprejem novega jajčeca. Če ni v njeni bližini več takih celic, ki bi jih bilo treba očistiti, poležava z drugimi mladnicami nad zalego in jo greje. Tudi to je važno opravilo, čeprav spominja že nekoliko na brezdelje. Zalega potrebuje namreč za svoj razvoj stalno toploto 35 od 36 stop. Celzija. Če bi ta toplota le za nekaj stopinj padla ali preseгла 36 stopinj, bi ličinke v celicah odmrle, ali pa bi se izlegle iz njih čebele z okrnelimimi krili in pokladi kot hrano v zibke starejših žrk. Ker zaužije pri tem tudi sama mnogo beljakovin, ki so najvažnejša sestavina cvetnega prahu, ji polagoma nabreknejo posebne žleze na glavi, ki jih imenujemo goltne ali krmne žleze. Te začno izločevati krmni sok — mleko za čebelje otroke. Čebela postane dojilja v pravem pomenu besede. Od-

Čebela - trot, ki živi samo v poletnem času v panju, potem pa pogine

tlej krmi le najmlajše žrke, ki imajo preobčutljive želodčke, da bi mogle prenašati nepredelano hrano. Toda goltne žleze ji kmalu uplahnejo in zato je primorana opustiti službo dojilje. S tem se zaključi prva doba njenega življenja. Do tedaj se je zadrževala ves čas le v notranjosti panja in opravljala sama taka dela, ki niso bila vezana z izleti. Sedaj se prvič približa žrelu, prvič si upa na brado, da si ogleda svoje bivališče tudi od zunaj. Omamljena od bleščeče sončne svetlobe tava nekaj časa pred vhodom, se mahoma ojunači, razprostre krila in zaplove po zraku. Daleč se ne upa spočetka. V neposredni bližini panja, z glavo obrnjena proti njegovemu pročelju se uri v letanju. Pri tem si natančno ogleda obliko in položaj panja, vse posameznosti, ki bi ji mogle rabiti pozneje kot oporišča pri orientaciji, pa si dobro zapomni. V naslednjih dneh se orientacijski izleti ob lepem vremenu ponavljajo in zavzemajo čedalje širši obseg. Postopoma prouči vso okolico. Tako se počasi uvede v skrivnosti svojega letalnega okrožja, ki meri približno 6 km v premeru. Ob povratku z vsakega takega orientacijskega izleta, poletava zopet

nekaj časa pred panjem, sede nato na brado in se z živahnim pahljanjem približa bradi. To je igra neugnane mladine, to je prašenje čebel, za čebelarja eden najlepših prizorov, ki mu jih more nuditi njegov čebelnjak. Vsak dan, če je količjak sonca, pričenejo in končajo te vaje pri vseh panjih približno ob istem času in trajajo skozi vse poletje, dokler je kaj podmladka v družinah.

Popisani orientacijski izleti so za drugo dobo čebelinega življenja dokaj značilni. Čebela skoraj vsak dan izleti, vendar še ne poseča cvetlic in ne donša ničesar domov. Dela, ki jih opravlja, so omejena še vedno kolikor toliko na notranjost panja. Zadržuje se večinoma na panjevem dnu oziroma na satih blizu vhoda. Kakor hitro se pojavi kaka starejša čebela, ji pomoli svoj jeziček in ji odvzame nabrani nektar. Nato se umakne v manj prometeni kotiček in začne predelavati nektar v med. Med odloži v celico, alj ga porazdeli med najmlajše sestrice in trote.

Prvotni med je zelo voden. Kot tak bi se kaj hitro pokvaril. Zato ga čebele ne pokrijejo takoj z voščenimi pokrovc, temveč

ga prenašajo iz celice v celico in še na drobno predelujejo. Z ventiliranjem dosežejo, da izhlapi iz njega primerna količina vode, da se zgosti in postane trpežen.

Razen s predelavanjem medicīne (nektarja) in medu se ukvarja čebela na tej starostni stopnji tudi s tlačenjem cvetnega prahu, ki ga prinašajo v panj starejše tovarišice na golenih zadnjih nožic. Medtem se ji razvijejo voskovne žleze, ki so paroma nameščene v gubah skrajnih štirih trebušnih okrovov. Žleze izločajo vosek v obliki tankih prosojnih luskinic. Luskinice čebela zgnete s čeljustmi, dobljeno snov pa uporablja pri graditvi satja. Toda kakor krmne žleze, tako ji sčasoma usahnejo tudi voskovne žleze. Stavbarstvu dà slovo in se uvrsti med pometačice in snažilke. Iz panja odnaša drobir, mrtvice in, drugo nesnago, ki se nabira na njegovem dnu. Ko je nato še kratek čas nastopala kot stražarica ob vhodu, preide v tretjo in zadnjo dolo svojega življenja, v kateri se peča izključno le z dobavljanjem hrane. Torišče njenega udejstvovanja so sedaj polje, travniki in gozd. Doma se ne loti nobenega dela več. Ob deževnem vremenu leno poseda po satih, kakor hitro pa posije sonce, spet izleti v naravo, da nadomesti zamujeno. Najmanj 40-krat izleti vsak dan. Pri tem obišče do 5000 cvetov. Vsakokrat prinese 40 mg nektarja. Ob dobri paši se lahko dvigne v močnih družinah dnevni donos na 6 do 8 kg. Zato je razumljivo, da čebela kaj kmalu opeša, da dočaka malokatera izmed njih višjo starost od 6 tednov. Jeseni in pozimi je seveda drugače. Pravega dela tedaj skoraj ni. Zato se ne izčrpa tako naglo in živi tudi do 6 mesecev.

Popisana delitev dela v čebelji družini nas nehote spominja na poklice v človeški družbi. Nič ni potemtakem čudnega, če so skušali nekateri čebelarški pisatelji predočiti čebeljo družino kot majhno državo, ki naj bi ji načelovala matica. Ona naj bi bila vladarica, delavke pa njene podložnice. Ona naj bi urejala življenjske odnošaje v panju in dajala navodila, po katerih naj bi potekalo dnevno delo. Primerjava pa šepa na celi črti.

Predvsem ne pritiče matici nikaka vodilna vloga. Matica je bolj podobna valilnemu stroju, ki mehanično proizvaja dnevno nako odmerjeno količino jajčec, kakor pa razumnemu bitju s tako visokimi nalogami. Vse, kar se godi okrog nje, ji je prav malo mar. Prej bi lahko rekli, da so delavke tiste, ki odločajo o dogajanju in poteku življenja v panju. Matica je celo v svoji osnov-

ni dejavnosti, to je v zaleganju popolnoma odvisna od delavk. Zaleči more samo toliko celic, kolikor jih ji te pripravijo.

Nadalje je poklicno udejstvovanje med čebelami urejeno po precej drugačnih načelih kot v človeški družbi. Človek ostane izbranemu poklicu navadno zvest vse svoje življenje, čebele pa opravljajo vsako delo samo nekaj časa, in sicer tako, da preidejo v dobi svojega življenja po nekem določenem vrstnem redu prav v vse službe, ki so možne v družini. Če si te službe v odvisnosti od starosti čebel še enkrat ogledamo, bi dobili takole sliko:

I. Doba notranje službe (10 dni).

1.-3. dan: čiščenje celic in gretje zalege.

4.-6. dan: krmljenje starejših ličink z mešanico medu in cvetnega prahu.

7.-10. dan: pitanje mladih ličink s krmnim sokom; prvi izlet.

II. Doba prehodne službe (10 dni).

11.-17. dan: odzemanje in predelovanje medicīne; tlačenje obnožine; gradnja satja; snaženje in zračenje panja; orientacijski izleti.

18.-20. dan: straženje ob žrelu.

III. Doba zunanje službe (20 do 30 dni).

Čebela - delavka pri obiranju nektarja

Matica v svojem »dvoru« obkrožena od »dvorjank«

21. dan do smrti: nabiranje medicine in cvetnega prahu; oprasčevanje cvetov in prinašanje vode.

To je Rüscheva slika organizacije dela v čebelji družini. Perepalova jo je s svojimi kasnejšimi raziskavanji v celoti potrdila, medtem ko nekateri drugi raziskovalci ne soglašajo z njo. Dr. Lindauer je v najnovejšem času opazoval pri delu ne samo večjih skupin čebel kakor Rösch, ampak celo več posameznih čebel nepretrgoma od njih rojstva do smrti. Ugotovil je, da se da življenje čebel razdeliti zgolj v tri jasno izstopajoče periode. V prvih dveh ali treh dneh življenja se ne ukvarjajo mladice z ničemer drugim kot samo s čiščenjem celic, v naslednjih dveh tednih pa opravljajo najrazličnejše naloge vseprek in ne v takem zaporedju, kot ga kaže Röschejev oris. Čebela more biti istočasno rednica in gradilka, snažilka ali stražarica. Pri mnogih čebelah je našel krmne in voskovne žleze hkrati v popolnem razvoju. Stražarsko službo večina čebel preskoči, nekatere prav redke

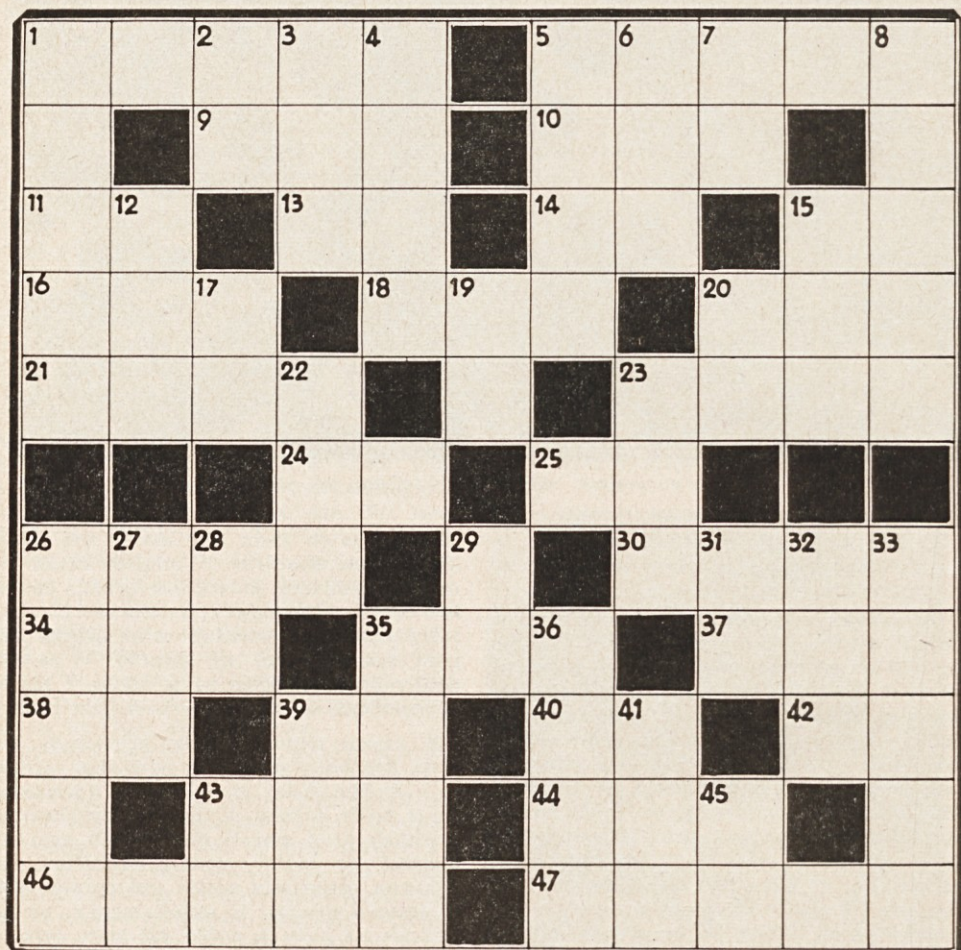
pa stražijo ob žrelu tudi do 10 dni. Med krmljenjem starejših in mlajših ličink ni razlike. Lindauer je večkrat opazil, da je ista čebela pitala najprej dvodnevno ličinko, takoj nato pa v sosednji celici ličinko tik pred zabubljenjem, ali obratno. V zadnji dobi svojega življenja pa je čebela v resnici zaposlena samo s preskrbovanjem hrane.

K vsemu temu bi lahko pripomnili, da velja Röschejev oris le za normalne razmere v družini. Kdaj so te razmere normalne, pa je težko določiti. V manjših preizkusnih družinah prav gotovo niso. Rösch sam je dokazal, da morejo vnanje okoliščine popolnoma spremeniti vrstni red opravil. Ko je sestavil družino iz samih mladice, so izletavale na pašo že teden dni stare čebele, če so pa bile v družini zgolj pašne čebele, so te obnovile degenerirane krmne žleze in začele pitati ličinke. Družina se zna torej raznim vplivom iz zunanjega sveta primerljivo prilagoditi in le tako ji je mogoče, če nastanejo kake motnje, spet spraviti življenje v panju v pravi tek.

UGANKE IN DRUGE ZANKE

SESTAVIL MILAN BOLČIČ

KRIŽANKA

Vodoravno: 1. Vas v dolinski občini, 5. ob morju, 9. posoda za vino, 10. darilo, 11. veznik, 13. potrditev, 14. latinski »in«, 15. nota, 16. je znana njegova barka, 18. vsi ga želi, 20. za pretakanje vina, 21. ime ladje v bajki Argonavti, 23. žensko ime, 24. kakor 13. vodoravno, 25. nota, 26. bajeslovno bitje, 30. je okrogla, 34. vzvišena lirska pesem, 35. poveljnik janičarjev, 37. vodna žival, 38. da, 39. enota za merjenje električ-

nega upora (po izg.), 40. nota, 42. doktor, 43. vidni organ, 44. meri čas, 46. dela apno, 47. židovski duhovnik.

Navpično: 1. Reka v Bosni, 2. karta, 3. praznik, 4. prvi človek, 5. za prireditve, 6. bêt, 7. ploskovna mera, 8. del sveta, 12. brez pameti, 15. mlečni izdelek, 17. pisatelj, ki se je rodil v Metliki (začetni črki), 19. vas pri Ljubljani, 20. nota, 22. kakor 343. vodoravno, 23. zakonski drug, 26. vsi se je bo-

jijo, 27. žensko ime, 28. kakor 20. navpično, 29. kilogram, 31. oranje, 32. strupena kača, 33. mesto v državi Ohio (ZDA), 35. rimski bog ljubezni, 36. reka na meji med SZ in Kitajsko, 39. reka v SZ, 41. stara trdnjava v Grčiji iz VII. stol. pred Kr., 43. zaimek, 45. začetni črki bivšega upravnika SNG v Trstu.

ŠTEVILČNICA

10, 15, 11, 3, 13, 14 — 16, 3, 13, 17, 15 — 9, 17, 2, 9, 8, 9, 12 — 16, 4, 5, 6, 5, — 16, 4, 15, 3, 13 — 17, 11, 15 — 1, 9, 12, 9 — 10, 15, 6, 4, 5 — 7, 9, 17 — 8, 11, 13, 2 — 10, 11, 13 — 16, 5, 10, 9, 3, 5 — 16, 5 — 7, 2, 9, 16, 17, 5 — 3, 9, 4, 11, 9 — 3, 13, 2, 9 — 5, 10 — 7, 9, 16, 17, 15, 3, 13.

Ključ za rešitev:

- 1, 2, 3 — ozka pot čez potok
- 4, 5, 6, 7 — lepoticenje
- 8, 9, 10, 11 — domača žival
- 12, 13, 14, 15, 16, 17 — kakor meča

Če je rešitev pravilna, se namesto števil v gornjih sedmih vrsticah berejo tri vrstice iz Prešernovega »Krst pri Savici«.

ENAČBA

$$(a - b) + (c - \check{c}) + d + (e - f) + (g - h) + i = X$$

- a — patrona
- b — borba, bitka
- c — krvoločna žival podobna volku
- $\check{c}$ — mlaka
- d — posoda za vino
- e — očrt, skica
- f — divja krvoločna mačka
- g — švedski kemik pod čigar imenom se podeljujejo nagrade
- h — nasproten od črnega
- i — tiho!

X = Naslov literarne revije, ki izhaja v Ljubljani.

ANAGRAM

Iz imena slovenske vasi blizu Trsta napravi naslednje besede, s tem da uporabiš vsakikrat samo črko, ki jih vsebuje to ime:

- 1. moško ime; 2. nasprotno od noči; 3. del roke; 4. reka v Sovjetski zvezi; 5. nota; 6. pritrditev; 7. vrsta zemlje; 8. rastlina; 9. reka v Egiptu; 10. okence.

ŠARADA

Drži se kakor kisla xxxx,
a jaz vam pravim: to je yyyy;
šviga vam ko xxxxyyyy.

VERIGA

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

- 1 — 2 trojanski junak
- 2 — 3 narisani predmet
- 3 — 4 nevestina oprava
- 4 — 5 izmeček ognjenika
- 5 — 6 na trnku
- 6 — 7 igra, gospa
- 7 — 1 ima zaznamovane parcele

SEŠTEVANJE

- a) $1001 + 50 + 99 + A$
- b) $51 + 1000 + A$
- c) $6 + 51 + 100 + E$

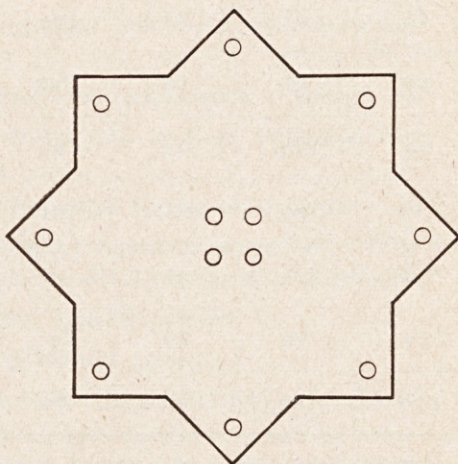
Če pravilno sešteješ, dobiš besede, ki pomenijo:

- a) žensko ime
- b) orodje
- c) kuhinjsko orodje

SEŠTEVANJE Z ULOMKI

Iz $\frac{1}{3}$ od 2, $\frac{1}{3}$ od 3, $\frac{1}{5}$ od 4, $\frac{1}{3}$ od 5, $\frac{1}{4}$ od 6, $\frac{1}{5}$ od 7, $\frac{1}{4}$ od 8, $\frac{1}{5}$ od 9 dobiš pri pravilni operaciji 30.

LIK

Razdeli ta lik na štiri enake dele, od katerih bo vsak imel tri luknje.

Ko je stavec v tiskarni stavil vsebino gornjega zvezka Cankarjevih izbranih spisov, je bil zelo raztresen in je namesto pravih naslovov posameznih spisov stavil napačne naslove. Ugani prave naslove. (Pod št. 4 čitaj pravilno — PUST GA DOJI).

KONJ

lju	lju	fan	mar	nas,	Le	so	sti
di	ši	ki	mo	tje	pa	od	ži,
po	bi	be	Kam	vas.	na	ce	Oj,
ra	mla	iz	se	la	pa	le	dat
li?	po	vi!	pi	me	ca	ho	po
tje	jo,	ni	sr	ste	ce	po	ži
lje,	Se	le	la;	no	če	gre	la,
pre	fan	po	ho	sta	ho	rav	te

Združuj zloge v kvadratih povrsti, kakor skače konj na šahovnici. Začni in končaj pri dveh masno tiskanih zlogih. Pravilna rešitev ti da dve kitici znane slovenske narodne pesmi.

Vselina

Koledarski del	I. do XVI.
<i>Dr. Jože Dekleva</i> : Borba in perspektive Slovencev v Italiji	1
<i>Dr. Andrej Budal</i> : 100 let zahodnega sosedstva	5
<i>Milan Bolčič</i> : Svet v krizi	11
<i>Marija Vilfan</i> : Beograjska konferenca izvenblokovskih držav	17
<i>Dušan Hreščak</i> : Perspektive demokracije v Italiji	22
<i>Eugenio Laurenti</i> : Borba, cilji in vloga delavskega razreda v Italiji	25
<i>Dr. Lavo Čermelj</i> : Prvi poleti človeka okoli Zemlje	28
<i>Elio Fornazarič</i> : Obmejni trgovinski promet med Tržaškim ozemljem in sosednimi jugoslovanskimi področji	33
<i>Boris Race</i> : Združena ljudska prosveta	35
<i>Marija Mijot</i> : Velika lebjezen (pesem)	36
<i>Ivo Marinčič</i> : Po lanskih upravnih volitvah na Goriškem	37

<i>Dr. Lojze Berce: Zakaj Slovenci ne priznavamo zadnjega popisa po narodnosti</i>	40
<i>✕ Zorko Jelinčič: Domovina »Lepe Vide« — cilj raznarodovalne politike</i>	45
<i>Drago Pahor: Zakon o slovenskem šolstvu v Italiji</i>	55
<i>Tekst zakona o slovenskem šolstvu</i>	60
<i>✓ Dokumenti borbe za narodnostne pravice Slovencev pod Italijo. (Zbral Stanislav Renko)</i>	62
<i>Rado Rauber: Seznam tržaškega in goriškega tiska 1960-61</i>	75
<i>Marija Mijot: Lebjezen čudna stvar, Leta suo za mano (pesmi)</i>	78
<i>Dr. Gojmir Demšar: Pomen in vloga Glasbene Matice ter njeno delo v letu 1960-61</i>	79
<i>Boris Pahor: Plebanus Antonius</i>	86
<i>Zorko Jelinčič: Pokriti so potoki</i>	89
<i>Riko Pertot: Barkovljansko gospodarstvo okrog leta 1900</i>	98
<i>✕ Samo Pahor: Iz zgodovine Kontovela</i>	102
<i>Ing. arh. Darij Jagodic: Sv. Just v Trstu</i>	105
<i>Marija Mijot: Zap'ščena (pesem)</i>	108
<i>Vladimir Kenda: Brigada »Fontanot«</i>	109
<i>France Novšak: Koroška v mojem srcu</i>	116
<i>Gorazd Vesel: Korenina pod Matajurjem</i>	120
<i>✕ Dorica Makuc: Nekoč v Števerjanu</i>	122
<i>Dorica Makuc: Samo tri so ostale</i>	124
<i>Marija Mijot: Uan (pesem)</i>	126
<i>Albert Rejec: Leti 1914 in 15 na Goriškem</i>	127
<i>Rihard Orel: Slovensko šolstvo ob jezikovni meji na Goriškem leta 1910</i>	134
<i>Franc Šetinc: Jugoslavija postaja srednjeindustrijska država</i>	144
<i>Vladimir Mornik: Razvoj pomorstva v Kopru</i>	151
<i>Srečko Vilhar: Slovenski ribiči, pomorščaki in ladjarji na Tržaškem</i>	157
<i>Vinko Gaberski: Od Strunjana do Pirana</i>	163
<i>Milan Lindič: Poletje 1961 na slovenski obali</i>	165
<i>✕ Rudo Goljak: Raznarodovanje in poseljevanje Istre</i>	170
<i>Boris Rebula: Kako je nastal Kras</i>	174

<i>Marija Mijot</i> : Paletne padan u griže (pesem) . . .	177
<i>Branko Marušič</i> : Stoletnica tolminske čitalnice . . .	178
<i>Josip Kontelj</i> : V letih 1918-19 v Sežani . . .	182
<i>Filibert Benedetič</i> : Curek luči (pesem) . . .	183
Igralčevi spomini (ob dvojnem jubileju Modesta Sancina)	184
<i>Andrej Budal</i> : Pevec z meje na zahodu . . .	190
<i>Andrej Budal</i> : Srečavanja z Jušem Kozakom . . .	194
<i>Boris Pahor</i> : Gostoljubnost . . .	198
<i>Josip Tavčar</i> : Na uranu (radijska drama) . . .	202
<i>Stanka Vilhar</i> : Štefčev križev pot . . .	209
<i>France Magajna</i> : Nas pa že ne bodo! . . .	216
<i>Miroslav Košuta</i> : Med dišečimi bori (pesem) . . .	225
<i>Danilo Benčina</i> : Brezžična zveza med celicama št. 5 in 6	226
<i>Miroslav Košuta</i> : Križki lepotici 1956 (pesem) . . .	228
<i>Ivan Patrizio</i> : Športni in moralni pomen združenja »Bor« . . .	229
<i>Pavel Tonon</i> : Jadralno letalo — šport in šola obenem .	236
<i>Vlado Rojec</i> : Čebelja družina . . .	246
Uganke in druge zanke (Sestavil Milan Bolčič) . . .	254

Blago na meter

*obleke,
suknje
in dežni
plašči*

*za gospode
in dame*

*od najcenejših
do najfinejših*

Beltrame

TRST Korzo Italia 25 - GORICA Korzo Verdi 39

IMPEXPORT

UVOZ — IZVOZ — ZASTOPSTVA

TRST • Ul. Cicerone 8
Telef.: 38-136 • 37-725

Oddelek za kolonialno blago
Ul. del Bosco 20 - Tel. 50010
Telegr.: Impexport - Trieste

U V A Ž A-

VSAKOVRSNI LES - CEMENT IN GRAD-
BENI MATERIAL - MESO IN ŽIVINO

I Z V A Ž A:

TEHNIČNI MATERIAL - RAZNE STROJE
TEKSTIL - KOLONIALNO BLAGO

POSREDUJE PO TRŽAŠKEM IN GORIŠKEM SPORAZUMU
SPECIALIZIRANO PODJETJE ZA VSAKOVRSNE KOMPENZACIJE

TRGOVINA ČEVLJEV

FIORENTINA

TRST • UL. TARRABOCHIA 2 • TEL. 96-536

Ima v zalogi najbogatejšo izbiro navadnih in modernih
čevljev za moške, ženske in otroke

Postrežba točna! — Cene solidne!

INTERMERCATOR

TRST • Ulica Cicerone 8-10 • Telefon: 38-074, 38-614

UVOZ IN IZVOZ RAZNOVRSTNEGA BLAGA
PO TRŽAŠKEM IN GORIŠKEM SPORAZUMU

ELEKTROINSTALACIJE

DOBAVA VSAKOVRSNIH

ELEKTRIČNIH

PREDMETOV ZA DOM

*Milan
Ambrožič*

TRST - DREV. MIRAMARE 29
Telefon 29-322

URARNA - ZLATARNA

TRGOVINA S ČEVLJI

Anton Malalan Marcel

OPČINE - TRST

PROSEŠKA ULICA 18 - TELEFON 21-465

J-E-S-T-V-I-N-E

Franc RESINOVIČ

TRST

Trg sv. Frančiška 8

Telefon 36-809

TRGOVINA JESTVIN

Škabar Josip

OPČINE

NARODNA ULICA

TELEFON 21-026

KROJAČNICA

Lado Premru

TRST - Ul. Ginnastica 35-I, tel. 45-447

GOSTILNA

Ostrouška

TRST, Ul. S. Nicolo 1, tel. 37-918

ZALOGA STAVBNEGA MATERIALA IN LESA

Celeste Daneu (Danieli)

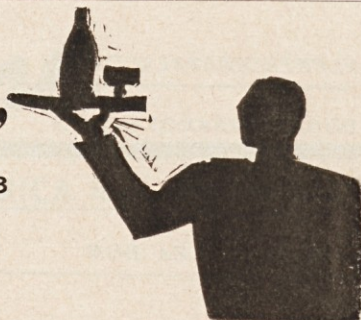
OPČINE • Narodna ulica 77 - Telefon 21-034

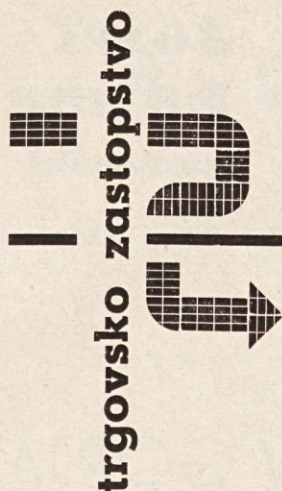
Vince sladko teče prav gladko

pri,,ložkotu”

TRST ULICA GHEGA 8

In za prigrizek?
Za to se ni treba bat
tam visijo klobase in gnjat

adamič

nudi najboljše pogoje
pri nabavi in prodaji
vsakovrstnega blaga

trst - ul. s. lazzaro 23 - tel. 28-449, 31-996

Obiščite restavracijo **DANEU**

OPČINE - Narodna ul. 194 - Tel. 21-241

ki vam nudi prvovrstno hrano in raz-
novrstna priznana vina.

**Goriška nabavna
in prodajna zadruga**

Z O. J.

GORICA

Sedež in skladišče:

ULICA DON BOSCO 48 - TEL. 26-08

Pralnica »ROMA«

TRST - Ul. Rossetti št. 55, tel. 50-586

Pralnica in kemična čistilnica oblek
Podružnica na Proseku št. 6

Lastnik: Anton Pamič

KROJAŠKI SALON **M. MOŽETIČ**
TRST - Trg Garibaldi 11 - Telefon 90-280

Za dame in gospode - Velika izbira mo-
dernega blaga - Plačilne olajšave

C. G. R. Commercio generale e rappresentanze

d. z o. z.

D. Z O. Z.

UVOZ - IZVOZ TRST - ULICA GEPPA 9 - TELEFON 37-940, 28-352

UVOZ LESA IN LESNIH IZDELKOV

Rag.

Jože Hrovatin

GORICA - ULICA MIGHETTI 8

Telefon 24-26

M
O
T
O
B
I

**Jožef
Lutman**
(zastopnik)

GORICA - ULICA MARCONI 9

Dr. Tanja Mermolja

*Specialistka za ustne in zobne
bolezni*

GORICA - TRG VITTORIA 5

Telefon 25-47

A V T O P R E V O Z

Jožef **GORJAN**

GORICA, Ul. U. Foscolo 14, Tel. 21-10

Bavcon Marijo

GORICA - ULICA CARDUCCI 6

Pletenine, konfekcija
in drobnarije

TRGOVINA JESTVIN IN LIKERJEV

Ciril Budifna

GORICA - Ul. Pietro Veniero 6
Telefon 29-18

KAVARNA KAVARNA KAVARNA

Bratuš

G O R I C A

TRGOVINA Z JESTVINAMI
IN PEKARNA

ZORA ČOK

OPČINE - Narodna ul. 57 in 63
Tel. 22-046

Mirella

CENE UGODNE

BLAGOVNICA — OBLAČILA

GORICA

TRG XXVII. MARCA, 11

PALAČA I.N.P.S.

VOGAL UL. OBERDAN, 4

TRST • RIVA 3 NOVEMBRE 9

A. Donaggio Succ.

SKLADIŠČE

SUKNA

IN PODLOG

TVRDKA
USTANOVLJENA
LETA 1912

TELEGRAM: DONAGGIO
CHIESAGRECI TRIESTE

TELEFON: 24-863

G. Avanzo nasl.

OPTIKA • FOTO • KINO

GEODEZIJA •

OPTIČNI SPECIALISTI •

NA DEBELO • NA DROBNO

I Z V O Z

T R S T

Trg CAVANA 7 - Tel. 24-689

Korzo ITALIA 17 - Tel. 36-776

(vokal Trga Silvio Benco)

DOBRO ZNANA TRGOVINA ČEVLJEV

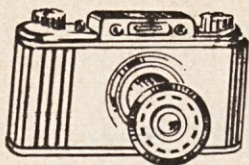
ROJAN - Trg Tra i rivi 2

Telefon 31-198

Gec

Ima v zalogi čevlje, od najpreprostejših, za moške, ženske in otroke. Ročno izdelani kvalitetni čevlji najnovejših vzorcev.

CENE UGODNE!

FRATELLI **AVANZO** TRST

KORZO ITALIA 8, VOGAL UL. S. SPIRIDIONE 1 - TELEFON 38-016

Laboratorij za takojšnjo
zamenjavo sveč

Naočniki, fotografski aparati, filmske
kamere in tehnična računalna

ZALOGA PREMOGA IN DRV

Šuligoj Danilo

OPČINE • Proseška ulica 24 • Tel. 21-172

Vam nudi suha hrastova in bukova drva,
premog koke, fossile, plošče lignita in nafto

Postrežba na dom • Cene ugodne

URAD IN LESNO SKLADIŠČE

S. Jazbaž

TRST — Lesno pristanišče
Telefon: 44-552

GRADBENI IN MIZARSKI LES
SKLADIŠČE VEZANIH PLOŠČ
FURNIRJA IN MIZARSKEGA
KLEJA

TRST
Ulica Cologna 13
Telefon: 41-643

Bifè **Tomažič**

TRST • Ulica Cassa di Risparmio 3 • Telefon: 35-301

Kranjske klobase in kraški teran
dobiš pri »Tomažiču« vsak dan

**najnovejše
knjige
ter
folklorne
predmete
dobite
v**

tržaški knjigarni

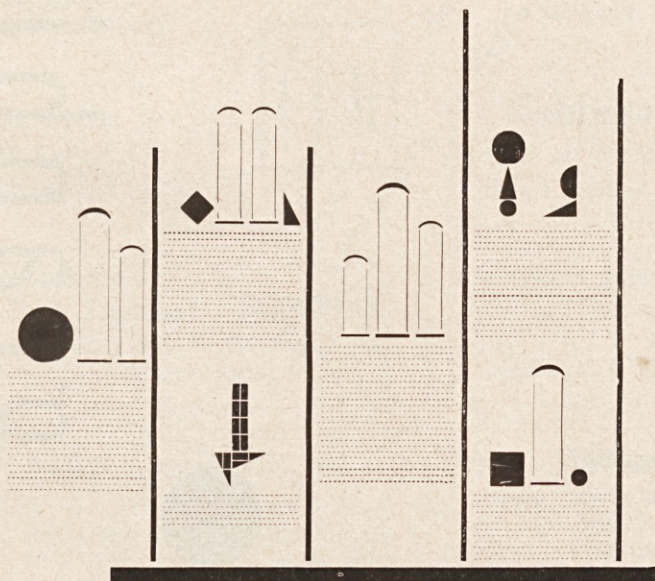
trst

ulica

sv. frančiška 20

telefon

61-792

tiskarna graphis

- vam hitro,
- solidno, poceni
- in lično izdelava
- kakršnokoli tiskovino
- poročna oznanila,
- voščila, posetnice,
- pisemski papir itd.

trst
ulica sv. frančiška 20

telefon 29-477

graphis

Bar Sportivo

TRST - Ulica dell'Istria 8
Tel. 55-766 pri Sv. Jakobu
se priporoča

TVRDKA

Telefon 50-23

Ignac Plahuta

GORICA, Ul. E. F. Duca D'Aosta 14
*Bicikli, motocikli, potrebščine, kolesa
in motorji »Iride«*

ST E K L A R N A

A. KOREN

GORICA

NASL.

Ulica Carducci 4 - Corso Italia 10 - Ulica Belinzona 5

Jožef Kerševani

GORICA - Corso Italia 76, tel.: 26-43
*Šivalni stroji, dvokolesa, motorji ra-
dioaparati, televizorji in vsi nadome-
stni deli.*

Električno pranje oblek na suho

BETA

GORICA - Trg XXVII. Marca 8
Telefon 39-00

Šivalni stroji NECCHI
DVOKOLESA,
MOTORJI,
RADIOAPARATI

G O R I C A

Korzo Verdi 26

Trg Cavour 8

Tel. 35-36

UVOZ • IZVOZ

Tel. 25-27

IVAN VETRIH

Zaloga goriva na drobno in debelo
GORICA - Ul. Lantieri 5

Schluga & Sajovic

TRG CAVOUR 6 - TELEF. 34-96

Drva - premog - opeka - cement - itd.

DROGERIJA

Anton Podgornik

GORICA - Trg E. De Amicis 12
Telefon 30-09

ŠPORTNI PREDMETI

R. VUGA

GORICA - ULICA CARDUCCI 5

Gostilna Carlo Fiegel

GORICA - Trg E. De Amicis 11

*Vam nudi izvrstno hrano in pri-
stna vina. Priporoča se za obisk*

Ivan Golob

Gorica - Trg De Amicis 1 - Telefon 21-38

*avto - moto - kolo - nado-
mestni deli itd.*

SLOVENSKA MANUFAKTURNA
TRGOVINA *Svoji k svojim!*

■ **Franc ■ Udovič ■**

TRST - Ulica Mazzini 46 - Tel. 94-553

Trg Ponterosso 5 - Tel. 29-686

Ima veliko izbiro vsakovrstnega blaga
za moške in ženske po najnižjih ce-
nah. Dolžnost vsakega Slovenca je, da
kupi v slovenski trgovini!

Officina Ideale

DI DUIC & GERGIC

*Kleparstvo, vodovodne in plinske in-
stalacije - Izvršuje domače in idrav-
lične napeljave - Avtogenska varilnica*

TRST - Ul. della Tesa 5 - Tel. 96-541

ANICA **ŠVAGELJ MARCELO**
Cvetličarna Mesnica

konjskega mesa

OPČINE, Proseška 33, tel. 21-482

KROJAŠKA **J. KRAMAR**
DELAVNICA

OPČINE, Narodna ul. 65

*ima na izbiro vzorce prvovrstnih
tekstilnih tovarn • Cene ugodne*

G O S T I L N A

EMILJA SOSIČ - VREMEC

OPČINE - Narodna ulica 65

Se priporoča!

TRGOVINA JESTVIN in GOSTILNA

IVAN MAHNIČ

BAZOVICA 202

se priporoča

BAZOVICA

Baž METLIKA

*(pri postajališču avtobusov)
se priporoča*

PEKARNA
IN SLAŠČICARNA

RUDOLF MARC

BAZOVICA štev. 55

G O S T I L N A

Jožef Križmančič

BAZOVICA štev. 113
se priporoča

TRGOVINA JESTVIN

Herman Križman

BAZOVICA (pri cerkvi)

GOSTILNA

Križmančič Franc

BAZOVICA št. 185

DOBROZNANA GOSTILNA

„Pri Pošti“ (Presl) BAZOVICA

*Nudi cenjenim gostom prvovrstna vi-
na. Domača postrežba.*

DROGERIJA

Ioso nasl.

Velika izbira barv, čopičev in kemikalij
TRST - Trg S. Giovanni 6, tel. 93-603

TRGOVINA Z JESTVINAMI

MILAN BEVK

TRST, Ulica Sonnino 9 - Tel. 41-572

Ernest Malalan

Avtorizirana delavnica elektrotehniških instalacij z zalogo instalacijskega materiala, kuhinjskih elektr. predmetov, radijskih in televizijskih aparatov itd.

OPČINE - Narodna ul. 128, Tel. 21-189

Trgovina z jestvinami

Gisela Meden

TRST - Ul. La Marmora 18
se priporoča

KROJAŠKI SALON *I. Rošuta*
za gospode in dame

TRST, Viale D'Annunzio 11/II, tel 95-498
(v hiši kina Capitol)
Zaloga sukna - Plačilne olajšave

PODJETJE *Ulado Ivčar*

za avtomobile in motocikle
Elektromehaniška delavnica

TRST, Ul. Giulia 28 - Tel. 96-742

Želite dobro hrano?

Vam bo gotovo ustregla GOSTILNA

AL GAMBERO

TRST - Ul. Udine 37 - Telef. 24-933
Lokal z vrtom, nizke cene, pristna vina

Obiskujte predstave
Slovenskega gledališča v Trstu

GALANTERIJA IN KONFEKCIJA

MARIO
VERH

TRST

Trg Sv. Jakoba 9 - Tel. 55-886

Cvetličarna Savina

Vam postreže vedno s svežimi
cvetlicami!

TRST - Ul. dell'Istria 8 - Tel. 55-599

SEDLARSKA DELAVNICA

IVAN DOLES

TRST - Ulica Gaspare Gozzi 6

Izdeluje in popravlja aktovke, konjsko
opremo, kovčke itd.

ZALOGA TAPETNEGA PAPIRJA

TATJANA PANJEK

TRST • Ul. Cassa di Risparmio 8

TELEFON 37-636

CVETLIČARNA

„Ivanka“

TRST - Ul. dell'Istria 19 - Tel. 95-052

Vedno dobro založena s svežimi
cvetlicami za vsako priliko

Društvena
gostilna Općine

SE PRIPOROČA!

Transadria d. d.

IMPORT • EXPORT

vseh vrst lesa, trdih goriv, eksotov
in strojev za lesno industrijo

TRST - Sedež: UL. CICERONE 8/II
Tel.: 30-214 - Skladišče: Sc. legnami

T R S T • Ul. Carducci 15
Telefon 29-656

Bogata izbira naočnikov,
naočnikov za otroke,
precizna šestila,
logaritmična računalna

„TECHNA“ I M P O R T
E X P O R T
T R S T

UL. CARLO GHEGA 2/I - TEL. 35-907
Telegram: TECHNALUIN

R O N K E (GORICA)
Drevored Serenissima, 18

Andrej Bolko

mr. ph.

FARMACEVTSKI PROIZVODI
KEMIČALIJE

T R S T - UL. TORREBIANCA 21/II
Telefon 31-315 UVOZ - IZVOZ

TOVORNI PREVOZI
V VSE KRAJE,
TUDI V INOZEMSTVO

Požar Artemio

T R S T - Ulica Moreri 7
TELEFON 28-373

- BOSCH
- MARELLI
- MERCEDES

F R A T E L L I

NASCIMBEN

import • export

TRST - Ulica Coroneo, 39 - Tel. 24-955

PETER PAVEL CEPAR

T R S T

Ulica Udine 36 - Telefon 28-296

velika zaloga vsakovrstnega manu,
fakturnega blaga in perila za moške,
ženske in otroke ter vsakovrstnih
drobnarij

Fotografia

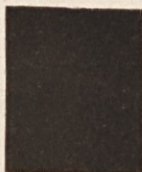
»EGON«

EGON - foto studio

Poroke, bürme, slike na domu, za a-
materje, slike za dokumente

TRST - Ul. Oriani 2/I - Tel. 93-295

Najnovejši
izum
moderne
tehnike

Superautomatic
s 57 rubini

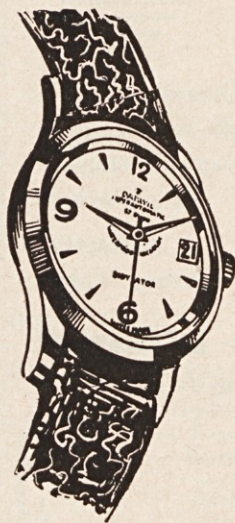
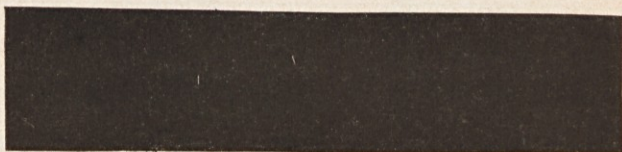
●
Electronic

●
Ultrapiat
Lux 62

●
Preko
50 vrst
najboljših
švicarskih
ur

Vam jamči:
izredno
natančnost
izredno
vzdržljivost
izredno
nizko
ceno

“DARWIL”

švicarska supermarka

PAPIRNICA TISKARNA U. BERNARDI

TRST, Ul. Mazzini 44
(dva koraka od Goldenijevega trga)
Telefon 93-667

*Vse potrebščine za božič in Novo leto - Tiskane vizitke - Poskusite naližno
»BERNUM«, cena 1000 lir - Dvoletna garancija. Prvovrsten izdelek.*

DITTA

Medardo

Kanobel

TRST - Ulica Ghirlandaio, 42
Telefon 90-812

Dom 55-518

Avtoprevoznništvo s prevrgljivimi tovar-
njaki raznih nosilnosti za vse kraje.

Avtomobili
•
**nadomestni
deli**

škoda

Tipi Octavia - Felicia
Takojsnja izročitev
Največje olajšave
za plačevanje
Zastopstvo
za Trst, Gorico, Videm

AUTOEMPORIO - I. Cociancich
Trst, Ul. T. Luciani 6 - Tel. 72-233

import - export

predstavništvo za
nadomestne dele
italijanskih, nem-
ških, angleških in
ameriških avto-
mobilov ter mo-
zemskih delov za
diesel motorje,
pumpe, injektor-
je ter traktorje

ulica udine 15
tel. 30-197, 30-198

automotor

trieste, trst

kupujte pri podjetjih,

ki oglašajo v jadranskem koledarju

„MARVIN“

Velika izbira ur,
zlatnine in srebr-

nine / Obrtniška delavnica izvršuje vsa
precizna dela in jamči za vsa popravila

C E N E Z M E R N E

Lastnik A L I G H I E R I T R E V I S A N

v Ulici Carducci št. 27

Fototecnica

T R S T

TRG GOLDONI 7

Telefon 23-352, 61-101

Grosistično podjetje za dobavljanje vsega fotografskega in kinematografskega materiala • Aparati za mikrofilme • Znanstveni aparati • Elektronski aparati • Popolne opreme materiala za fotomehaniko, za industrijo in za znanstvene zavode • Na zahtevo se pošljejo seznamami • Vprašajte nas za nasvet

izvoz
uvoz

miran kuret

poleg
drugih
vin
vam
nudi
pristna
istrska
in
vipavska
vina
ter
kraški
teran
po
ugodnih
cenah

trst, ul. valdirivo 3 - tel. 28-926

zaloga
domaćih
in sortnih
vin
ter
likerjev

U V O Z . I Z V O Z

D R V I N P R E M O G A

RUDOLF VREMEC

Dostavlja na dom - Cene ugodne

ZALOGA

OPCINE

Narodna ulica št. 78

Telefon 21-306

Kino Opčine

Vam nudi predstave
najnovejših filmov

Zračenje in ogrevanje
prostorov kondicionirano
Sezonske predstave na prostem

GOSTILNA

Dolenc

PROSEK

Devinščina 3

TELEFON 21-319

Društvena prodajalna

OPČINE - Alpiska ulica 85
Telefon 21-054

Gostilna VLADI LUXA

PROSEK št. 137

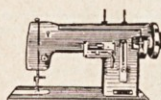
Izvrstna vina in peneci prosekar

MANUFAKTURNA TRGOVINA

Rafael Štoka

PROSEK 1

Giovanni Cosulli

Prodaja nove in rabljene šivalne stro-
je • Izvršuje tudi popravila.
Cene zmerne

TRST • Ulica Manzoni šte. 4
Telefon 96-925

AVTOGARAŽA

„ROIANO“

TRST - Ul. Moreri 7 - Tel. 35-608

NOČNA SLUŽBA
SERVISNA POSTAJA

Autoprevoz potnikov za tu-
in inozemstvo

VSE ZA KMETIJSTVO!
STROJE VSEH VRST
DRVA ZA KURJAVO ITD.

Kmetijska zadruga z o. j.

Sedež: TRST, Ulica Ugo Foscolo 1
Telefon 94-386

Poslovalnice: TRST, Ulica Flavija 45
Telefon 99-209 - MILJE, Ulica Roma 1

TRGOVINA JESTVIN

Zdravko Kante

PROSEK 152

KOVAČNICA IN MEHANIČNA DELAVNICA

Emil Lukša

PROSEK 184

HOTEL - RESTAVRACIJA

Furlan

REPENTABOR

Telefon: 21-360

nudi cenjenim gostom domače in tu-
je specialitete, kraški pršut, domača
in druga prvovrstna vina. Postrežba
odlična. Udobno urejeni prostori.

Autobusna proga Trst - Repentabor

ZALOŽNIŠTVO TRŽAŠKEGA TISKA

D. z o. z. / Trst

TISKARSKI ZAVOD •
 KLIŠARNA •
 FOTOGRAFSKI •
 ODDELEK •

ULICA MONTECCHI, 6
 TELEFONI 95-873, 90-810

T V R D K A

Kerže

Ustanovljena leta 1866

TRST, Trg S. Giovanni 1

TELEFON 35.019

Emajlirani štedilniki najmodernejših oblik na vsa goriva. Popolna oprema za kuhinje, jedilnice, restavracije iz emajla, nerjavečega (Inox) jekla, stekla itd. Električni likalniki, sesalci za prah, pralni stroji, grelci za vodo, hladilniki. Dekorativni predmeti umetne obrti, od keramike do brušenega kristala. Lestenci ter vse vrste električnih luči, klasične in moderne oblike.

Urarna in zlatarna

KAROL MIKOLJ

TRST - CAMPO S. GIACOMO 3 - TELEFON 95-681

Ure vseh vrst svetovno
 znanih švicarskih znamk
 Velika izbira zlatih predmetov
 za vsako priliko

PRIMORSKI DNEVNIK

UREDNIŠTVO - UL. MONTECCHI 6

TEL. 93-808, 94 638

UPRAVA - ULICA SV. FRANČIŠKA 20

TELEFON 37-338

DEŽNI
PLAŠČI
POVRŠNIKI
PLAŠČI
OBLEKE
SUKNJE
HLAČE

Pitassi

TRST - KORZO 7

GORICA
VIDEM
PORDENONE
PADOVA
VICENZA
MILAN

ZAMOŠKE
ŽENSKE
IN OTROKE

VELEBLAGOVNICA - KONFEKCIJE

Trst K

[Handwritten signature]

JADRANSKI kol

1962

323.15(45=863)(059)

019770336

PROJEKAT I STUD.
KULINICA TRST

COBISS